SOCIALIST REGISTER 2012

HAZIRLAYANLAR: LEO PANITCH • GREG ALBO • VIVEK CHIBBER

EKONOMİK KRİZ VE SOL

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN: UMUT HASKAN

Yordam Kitap

Eserin orijinal adı:
Socialist Register 2012, The Crisis and the Left
(Merlin Press, 2011, Londra)

Yordam Kitap'ta *Socialist Register* Sayıları

Socialist Register 2008
Küresel Parlama Noktaları
Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler
(Şubat 2009)

Socialist Register 2009
Günümüzde Şiddet
Ya Barbarlık Ya Sosyalizm
(Mart 2010)

Socialist Register 2010
Kapitalizmde Sağlık
Sağlıksızlık Septomları
(Ocak 2011)

Socialist Register 2011
Bu Defaki Kriz
(Ekim 2012)

SOCIALIST REGISTER 2012

Ekonomik Kriz ve Sol

Hazırlayanlar
Leo Panitch
Greg Albo
Vivek Chibber

İngilizceden Çeviren
Umut Haskan

Yordam Kitap: 196 • Socialist Register 2012: Ekonomik Kriz ve Sol
ISBN-978-605-4836-47-5 • *Çeviri*: Umut Haskan • *Düzeltme*: Onur Bütün
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Ekim 2013, İstanbul • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan
© The Merlin Press, 2011 (merlinpress.co.uk) © Yordam Kitap, 2011

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 Faks: 0212 528 19 09
W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 12027)
Cihangir Mah. Güvercin Caddesi Baba İş Merkezi A Blok
Haramidere Avcılar / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

SOCIALIST REGISTER 2012

Ekonomik Kriz ve Sol

İçindekiler

Katkıda Bulunanlar 9

Önsöz 11

Finansal Krizlerin Kentteki Kökleri:
Anti-Kapitalist Mücadele İçin Kentleri Kazanmak
David Harvey 15

Çöküş, Kemer Sıkma ve Direniş
David McNally 52

Kapitalizme Kriz Fırsatı:
Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması Yoluyla Yeni Sermaye Birikimi
Ursula Huws 80

Finansallaşma, Metalaştırma ve Karbon:
Neoliberal İklim Politikasının Çelişkileri
Larry Lohmann 101

ABD'de Yeni Bir Yoksullar Hukukuna Doğru
Frances Fox Piven 125

İki Ayrı Kriz Öyküsü:
Amerikan Otomotiv Sanayisinde Emek, Sermaye ve Yeniden Yapılanma
Nicole M. Aschoff 144

Irk, Sınıf ve Kriz: Irksal Eşitsizlik Söylemi
ve Çözümsel Yetersizlikleri
Adolph Reed, Jr. ve Merlin Chowkwanyun 170

Finans, Petrol ve Arap Ayaklanmaları: Küresel Kriz ve Körfez Ülkeleri
Adam Hanieh 198

Latin Amerika'nın Farklı Yüzleri
Claudio Katz 222

Çinomani: Küresel Kriz ve Çin
Ho-Fung Hung 240

Doğu Avrupa: Komünizm Sonrası Varlıklar Krizde
Jan Toporowski 258

Bankalar Devleti Yuttuğunda:
İrlanda'nın Ekonomik Çöküşüne Verilecek Yanıtlar
Peadar Kirby 272

AVRO BÖLGESİNDE KRİZ VE SOL STRATEJİLER SEMPOZYUMU

Subprime Komedisinden Yunan Tragedyasına:
Finansının Güdümündeki Kapitalizmde Kriz Dinamikleri
Elmar Altvater 295

Radikal Bir Sol Strateji: Temerrüt ve Avrodan Çıkış
Costas Lapavitsas 313

Terk Etmek ya da Dönüştürmek Kopuşa Yönelik Bir Avrupa Stratejisi
Michel Husson 324

Katkıda Bulunanlar

Elmar Altvater, Berlin Özgür Üniversitesi, Otto Suhr Siyaset Bilimi Enstitüsü onursal profesörü.

Nicole M. Aschoff, Boston Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, doktora sonrası araştırma görevlisi.

Merlin Chowkwanyum, Pennsylvania Üniversitesi, halk sağlığı ve tarih dalında halk sağlığı uzmanı/doktora adayı.

Adam Hanieh, Londra Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu (SOAS), kalkınma çalışmaları öğretim üyesi.

David Harvey, New York Şehir Üniversitesi (CUNY) Yüksek Lisans Merkezi, coğrafya ve antropoloji profesörü.

Ho-fung Hung, Baltimore Johns Hopkins Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, doçent doktor.

Michel Husson, Paris, Institut de Recherches Economiques et Sociales (IRES), iktisat uzmanı.

Ursula Huws, Analytica araştırma danışmanlık kuruluşu direktörü; Hertfordshire Üniversitesi İşletme Fakültesi, işgücü ve küreselleşme profesörü.

Claudio Katz, Buenos Aires Üniversitesi, iktisat profesörü.

Peadar Kirby, Limerick Üniversitesi, uluslararası siyaset ve kamu politikaları profesörü.

Costas Lapavitsas, Londra Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu (SOAS), iktisat profesörü.

Larry Lohmann, Birleşik Krallık merkezli dayanışma ve araştırma örgütü The Corner House görevlisi.

David McNally, Toronto York Üniversitesi, siyaset bilimi profesörü.

Frances Fox Piven, New York Şehir Üniversitesi (CUNY) Yüksek Lisans Merkezi, siyaset bilimi ve sosyoloji profesörü.

Adolph Reed, Jr., Pennsylvania Üniversitesi, siyaset bilimi profesörü.

Jan Toporowski, Londra Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu (SOAS), iktisat profesörü.

Önsöz

2007-08 bozgununun üzerinden dört yıl geçtikten sonra, krizin artık yüz milyonlarca insan için yeni yaşam standardı haline geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir yandan iş bulmak giderek güçleşirken, çalışacak kadar şanslı olanlar da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde işçilerin eriştiği gelir düzeyi ve güvencelerin ellerinden kaydığını görüyorlar. Muazzam yığınlar oluşturan işsizlere, şimdi "prekaryalar" ekleniyor: geçici, düşük ücretli işlerde, sosyal haklar ve güvenceden yoksun biçimde çalışan, sayısı giderek artan emekçiler. Bir zamanlar sadece az gelişmiş ülkelerdeki kayıt dışı istihdama özgü olan çalışma koşulları, bugün bütünüyle küresel bir kapsama ulaşıyor.

Bu arada, bir ekonomik toparlanma döneminden geçtiğimize dair konuşmalara medyada bolca rastlıyoruz. Bunu söylerken dayandıkları veriler yok değil. Bankalar nakitle dolup taşıyor, imalat sektöründe kârlar artıyor, borsalardaki yükseliş de kimsenin gözünden kaçmıyor. Gelgelelim, kârlar tekrar artarken, yeni bir birikim döngüsünün başladığını gösteren klasik işaretleri bulmak son derece güç. Dolayısıyla, en küçük bir kötü haberin bile piyasaları geçici de olsa panik havasına sokması şaşırtıcı sayılmamalı. Sanki herkes o Demokles'in kılıcının tavandan düşmesini bekliyor. Egemen sınıflarda bile, bu toparlanmaya dönük güvenin pek öyle derine inmediği fark edilmekte. Açık olan bir şey var: Eğer bir toparlanmadan söz edilecekse, bunun en büyük kaynağı, krizin faturasının işçi sınıfına yüklenmesidir. Ekonomik toparlanma basında borazanlarla kutlanırken bile, emekçilerin büyük bölümünün herhangi bir düzelme hissetmemesi bundandır. Hissedilen şey, dinmek bilmeye bir krizin varlığıdır.

İstihdamın gerek düzeyi, gerekse biçiminde meydana gelen bu yapısal altüst oluşlar yetmezmiş gibi, egemen sınıfların dizginlerinden saldığı bir siyasi saldırı da emekçilerin üzerindeki kriz etkisini perçinliyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikalar, emeklilik kurumları, sağlık hizmetleri, eğitim, yani refah kapitalizminin hemen her unsuru, ekonomik gereklilik gerekçesi altında ya küçültülüyor ya da tümden parçalanıyor. Bu saldırı programı, yıkıcı etkilerini bir yana bırakırsak, cüreti ve küstahlığıyla takdiri hak etmekte aslında. Ekonomik fırtınanın dindirilmesi amacıyla geçici olarak getirilen önlemlerden söz etmiyoruz. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, kalıcı bir kemer

sıkma döneminin başlangıcındayız. Tüm devletlerin ağız birliği etmişçesine bu stratejiye geçmesi ise, egemen sınıflar arasındaki tutarlı uyuşmanın düzeyi hakkında ipucu vermekte. Kuzey Amerika ve Avrupa'nın her yanında, devletler birbiri ardı sıra aynı mesajı veriyor: Sosyal güvencenin, devlet desteklerinin, piyasa karşısındaki koruma mekanizmalarının ve istikrarlı ücret artışlarının modası bütünüyle geçmiştir.

Sağcı partiler asıl vurucu gücü oluşturuyor olsa da, emekçilere yönelik bu saldırının arkasında salt muhafazakârlar yok. Klasik sosyal demokratlar da nerede iş başına gelseler, krizden çıkışın tek geçerli yolu olarak sunulan programlı bir kemer sıkma stratejisinin safında yerlerini alıyorlar. Muhalefette oldukları ülkelerde ise, karşı saldırıya önderlik etmek bir yana, alternatif bir programı sürükleme yolunda dahi pek az çaba harcıyorlar. Sosyal demokrat parti liderleri, gittikleri yolda, kemer sıkmaya direnmek için harekete geçenlerle aralarına geniş bir mesafe koymuş durumdalar. Bu Önsöz'ü kaleme aldığımız sıralarda, burjuva düzeni idareciliğini yapma kararlılığını en çarpıcı biçimde sergiledikleri yer Yunanistan olsa da, sosyal demokrat liderlerin ana hedefinin her yerde bu yöne işaret ettiğini kriz açıkça ortaya çıkarmıştır.

Bu iç karartıcı siyasi manzarada şekillenen halk direnişinin sönük kaldığı da hiçbir şekilde söylenemez. Rüzgârı tersine çevirmeyi başaramıyor olsa da, ciddi ve muhtemelen giderek büyüyecek bir direniş yaşanmakta. Çobanların kurduğu Wisconsin'in gün gelip muazzam bir toplumsal kabarmanın girdabında kaybolacağı, Madison'daki eyalet başkent binasının haftalar boyunca işgal edilmesine kadar varacak, eyalet tarihinin en büyük gösterilerinde zirvesini bulacak bir hareketi tetikleyeceği kimin aklına gelirdi? Ispanya'da kent meydanlarını işgal eden *Indignes* hareketi, Yunanistan'ı kasıp kavuran grevler ve dev gösteriler, Britanya'daki *Uncut* hareketinin yaratıcı oturma eylemleri, yine Britanya'da yüz binlerce kamu çalışanının düzenlediği grevler de bir o kadar çarpıcı. Siyasi açıdan hepsinden daha önemli olansa, hiç kuşkusuz, Ortadoğu'yu sarsan, yıkılmaz sanılan diktatörlükleri paramparça eden ayaklanmalar dalgası. Tüm bu kabarmaların ortak noktasını, ister Yunanistan'daki en yeni yüzüyle, isterse Mısır'da öteden beri yol açtığı tarihsel yıkımla kendini göstersin, neoliberal saldırının reddedilmesi oluşturmakta.

Yine de, bu direnişlerin her biri, solun bir türlü çözemediği kördüğümü, ayrıca stratejik ve örgütsel kaynaklarının sınırlılığını gün yüzüne çıkardı. Savunma amaçlı direniş, krizin yarattığı fırsatlardan faydalanılması için tek başına asla yeterli olamaz. 2008 Sonbahar'ında ABD'de finans krizi patlak verdiğinde solun ortak tepkilerinden biri, Michael Moore tarzı bir popülist yaklaşım sergilemek oldu: *Bankaları neden kurtarıyorsunuz? Canları cehenneme!* Bu elbette sorumsuzca bir tutumdu. Böyle bir şey gerçekleşirse emekçi-

lerin tasarruflarına, onu bırakın, maaş hesaplarına yatırılmış paralara ne olacağı sorusu sorulmuyor, çökenin aslında başlarını soktukları çatı olabileceği akla gelmiyordu. Diğer yandan, solda daha da fazla yaygınlık kazanan tepki, devletin sorumluluğunu gündeme getirmekti: *Krizin nedeni, hükümetin görevini yerine getirmemiş olmasıdır. Hükümetlerin sermayeye düzenlemeler getirmesi gerekirken, bunun yapılmadığını görüyoruz.* Ancak meseleyi böyle ele almak, aslında kapitalist devlet tarafından oynanan rol hakkında temel bir yanlış anlamaya yol açmaktaydı. Birleşik Devletler, tüzüklerinin kapsamına, idari mevzuatın sayfa sayısına, sistemin gözetimiyle ilgilenen personel kadrosunun genişliğine bakarsanız, dünyanın en kapsamlı devlet düzenlemelerine tabi finans sistemine sahip. Ancak bu sistem, sadece ABD'de değil, dünya genelinde kapitalizmin finansallaşmasına hizmet edecek biçimde tasarlanmış durumda. Böyle bir yapı olmadan, kapitalizminin onlarca yıldır sürdürdüğü küreselleşme süreci yaşam bulamazdı.

Bankaların devletleştirilmesinden çok, Wall Street'teki yöneticilere ödenen maaşların sınırlandırılması, finans sistemine yeni işlem vergilerinin getirilmesi taleplerinin yaygınlık kazanması, solun krize ilişkin cüretsizliği ve iddiasızlığının göstergesiydi. Aslında, solun ortaya attığı önerilerin büyük bölümü, teknokratik politika tavsiyelerinden ibaretti ve kapitalist finansın nasıl işlediği, neden halk yararına işlemediği ve neden devletleştirilmiş bir bankacılık sistemine ihtiyaç duyduğumuz konusunda insanları eğitme yolunda krizin fırsata dönüştürülmesi yerine, kapitalizmin istikrara kavuşturulması amacına hizmet ediyordu. Elbette, Lehman Brothers'ın çöküşü sonrasında yürütülen banka devletleştirme operasyonları (Birleşik Krallık'ta Brown'ın liderliğindeki Yeni İşçi Partisi yolu açacak ve ABD'de Bush'un Cumhuriyetçi yönetimi derhal onu takip edecekti), gerçekte finans sermayesinin uğradığı zararların topluma yüklenmesi, ayrıca bu bankaların ticari mantıkla, kamunun yönlendirmesi ve denetiminden uzak bir şekilde faaliyetlerine devam etmesinin garanti altına alınması anlamına gelmekteydi. Yoksa, vergi mükelleflerinin bu "yatırım"larının en yüksek getiriyi sağlaması hedeflenmemişti. *Socialist Register*'ın geçtiğimiz yılki sayısında "Fırsat Kaçtı: Britanya'da Aldatmaca, Seçkinler Siyaseti ve Finansal Reform" başlıklı makalede belirtildiği gibi, bu adım gerçekte "bankaların devletleştirilmesini bir yana bırakın, tam aksine, Hazine'nin yeni bir tür fon yöneticisi sıfatıyla özelleştirilmesi" anlamını taşımaktaydı.

Bankaların kamu sektörüne dahil edilmesini ve birer kamu varlığı haline getirilmesini savunmamızın en önemli nedeni, bu sayede günümüz kapitalizminin en güçlü kesiminin kurumsal temellerinin ortadan kalkacak, dolayısıyla sınıf güçleri arasındaki dengenin kökünden değişecek olmasıdır. Ancak bu değişimin nihai hedefi, elbette, finansın kullanılış biçiminin dö-

nüştürülmesidir. Solun, ekonomik planlama anlayışına kararlı bir biçimde geri dönüş yapması sağlanmadan, ekonomik krizle çakışan çevre krizinin bir çözüme kavuşturulması akla bile getirilemez. Yatırımda kullanılan kaynakların, bunların nerelere yatırıldığının ve nasıl yatırıldığının demokratik bir biçimde yönetilmesi yoluyla sanayinin dönüştürülmesini amaçlayan ekonomik planlamanın kalbinde, kredinin tahsisi meselesi yatmaktadır.

Socialist Register'ın elinizdeki 48. sayısı, geçtiğimiz yılın *Bu Defaki Kriz* başlıklı sayısının devamı olarak tasarlandı. O sayıda, ekonomik krizlerin, siyasi fırsatları da beraberinde getiren dönüm noktaları haline gelebileceğini görmüş, ancak açılan siyasi alandan o ana dek solun değil egemen sınıfların faydalandığı tespitine yer vermiştik. 2012 sayısında, bu çözümlememizi, bir yandan Latin Amerika'dan Ortadoğu'ya, Çin'den Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafyayı ele alarak, bir yandan da gerek kamu sektöründeki krizden, gerekse iklim krizinden beslenen, aynı zamanda bir kemer sıkma çağına işaret eden yeni birikim stratejilerini masaya yatırarak derinleştiriyoruz. Avro bölgesi krizine solun nasıl yanıt vermesi gerektiğine ilişkin üç makaleden oluşan bir sempozyumu da sayfalarımıza dahil ederek, solun krizdeki konumunu daha ayrıntılı değerlendirme fırsatını buluyoruz. Gelecek sayıda ise, 21. yüzyıl için sosyalist stratejiler geliştirme görevini ele alacağız.

Bu sayıya katkıda bulunan tüm yazarlara teşekkür ederken, her zaman olduğu gibi, ne bizler ne de yazarlar açısından, farklı makalelerde ortaya atılmış görüşlerin tümüne katılma zorunluluğunun bulunmadığını vurgulamak isteriz. Claudio Katz'ın çalışmasını İngilizceye çevirdikleri için Ruth Felder ve Shana Yael Shubs'a teşekkür etmeliyiz. Okuyacağınız yazıların pek çoğunun kökeni, 2010 Şubat'ında York Üniversitesinde düzenlenen *Socialist Register* kriz çalıştayına kadar dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu etkinliği mümkün kılan tüm çabaların sahiplerine, özellikle Alan Zuege, Adam Hilton ve Justin Panos'a şükran borçluyuz. Alışıldığı üzere, kapak tasarımı için yine Louis Mackay'a, *Register*'a yönelik gayretlerinden ötürü Adrian Howe ve Tony Zurbrugg ile Merlin Press yayınevine müteşekkiriz. Son olarak, *Register*'ın iki kriz sayısının planlanmasına katkı sunan editör dostlarımıza şükranlarımızı iletir, Gilbert Achcar ve Adolph Reed'in editörlük kolektifimize katılımlarından büyük mutluluk duyduğumuzu ifade etmek isteriz.

LP
GA
VC
Temmuz 2011

Finansal Krizlerin Kentteki Kökleri: Anti-Kapitalist Mücadele İçin Kentleri Kazanmak

David Harvey

Birleşik Devletler'de, Case-Shiller konut fiyatları endeksinin oluşturulmasındaki rolü nedeniyle pek çokları tarafından konut piyasasının üstadı sayılan Robert Shiller, 5 Şubat 2011 tarihinde *New York Times*'da yayınlanan "Konut Balonları Nadirdir ve Uzun Aralıklarla Gerçekleşir" başlıklı makalesinde, yaşanan son konut balonunun "nadir görülen, onlarca yıl boyunca tekrarlanmayacak" bir olay olduğunu söyleyerek yüreklere su serpiyordu. 2000'lerin başlarında şişen "Bu müthiş konut balonu, ulusal ve uluslararası konut piyasalarının tarihinde daha önce görülmüş konjonktür hareketlerinin hiçbiriyle kıyaslanmayacak boyuttadır." diyor ve ekliyordu: "Önceki balonlar daha küçük ölçekliydi ve bölgesel nitelikteydi." Shiller'e bakılırsa, sadece 1830'ların sonlarında ve 1850'lerde Birleşik Devletler'de baş göstermiş arazi balonlarıyla günümüzde yaşananlar arasında akla yatkın bir benzerlik kurulabilirdi.[1]

Tüm bunlar, ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, kapitalist tarihin baştan sona yanlış okunmasından başka bir şey değildir. Bu yanlış okumanın son derece normal karşılanmış, dikkat çekmemiş olması ise, günümüz iktisat düşüncesindeki ciddi bir kör noktanın kanıtı. Ne yazık ki, aynı kör noktanın Marksist ekonomi politik içinde de bir o kadar yer ettiğini görüyoruz.

Geleneksel iktisat, kentleşme sürecinde insan ürünü yaşam alanlarına yapılan yatırımlara, "ulusal ekonomi" adındaki hayalî bir varlığın bünyesinde olup biten asıl önemli başka şeylerin tali bir unsuru gözüyle bakmakta. Dolayısıyla, "kent iktisadı", bir tarafta makroekonomi cephesinde ağır toplar hünerlerini sergilerken, ikinci sınıf iktisatçıların ilgilendiği bir alt alan olarak görülmekte. Ağır toplar, her nasılsa kentsel süreçlerin farkına vardıklarında

1 Robert Shiller, "Housing Bubbles are Few and Far Between", *New York Times*, 5 Şubat 2011.

bile, uzamsal boyutlu yeniden yapılanma hareketlerini, bölgesel kalkınmayı ve kentlerin inşasını, daha büyük ölçekli asli süreçlerin kimi somut sonuçları olmaktan ibaret sayarlar ve üstelik, söz konusu asli süreçlerin, kendi doğurduğu bu sonuçlardan hiçbir şekilde etkilenmediğini düşünürler. Dolayısıyla, Dünya Bankası, 2009 Kalkınma Raporu'yla tarihinde ilk kez iktisadi coğrafyaya ciddi biçimde eğildiğinde dahi, dünya ekonomisini bütün halinde etkisi altına alacak bir krizin kıvılcımını çakarak felaket getirecek bir sorunun kentsel ve bölgesel kalkınma bünyesinde serpilip gelişmesi olasılığını hiçbir şekilde dikkate almadı. Coğrafyacılara, tarihçilere veya kent sosyologlarına danışılmadan, bütünüyle iktisatçılar tarafından kaleme alınan rapor, "coğrafyanın ekonomik imkânlar üzerindeki etkisini" açığa çıkarmayı, "politikaların belirlenmesinde uzamı ve coğrafyayı gözden uzak bir boyut olmaktan çıkartıp, belli başlı odak noktalarından biri haline getirmeyi" amaçlamaktaydı sözde.

Raporun yazarları, ekonomik büyümeyi –biz ona sermaye birikimini diyelim– canlandırma yolunda en geçerli yolun, neoliberal iktisat tarafından önümüze koyulan alışıldık çareleri kentsel meselelerde de hayata geçirmek olduğunu söylemekteydiler gerçekte: devletin, arazi ve emlak piyasalarına herhangi bir ciddi düzenleme getirmekten alıkoyulması; kentsel, bölgesel ve uzamsal planlama müdahalelerinin mümkün olduğunca azaltılması vb. Tasarılarının toplumsal ve çevresel sonuçlarını ayrıntılı biçimde irdelemeleri için gerekli zamana ve alana sahip olmadıklarını "üzülerek" bildirme nezaketini gösterseler de, piyasanın değişen ihtiyaçlarıyla birlikte, "akışkan arazi ve emlak piyasaları sunabilen, mülkiyet haklarının korunmasını, sözleşmelerin gereğince yürütülmesini ve konut sektörünün finanse edilmesini sağlamak gibi görevlerde bu piyasaları destekleyecek kurumları oluşturabilen" kentlerin zaman içinde mutlaka boy vereceğine bütün kalpleriyle inanmaktaydılar. "Başarılı kentler, değerli arazilere daha varlıklı kullanıcıların talip olmasına olanak tanıyacak şekilde imar yasalarını esnekleştirmekte, arazi kullanım yönetmeliklerini de kentin zaman içinde değişen rolüne uyumlu hale getirmektedir." diyorlardı.[2]

Gelgelelim, arazi sıradan bir meta değildir. Gelecekte elde edilmesi umulan ranttan türemiş, hayalî [*fictitious*] bir sermaye türüdür. Arazinin getirisini en yüksek düzeye çıkarma çabası, geride kalan birkaç yıllık dönemde düşük ve hatta orta gelirli aileleri Manhattan'dan ve Londra kent merkezinden sürüp çıkardı; sınıfsal eşitsizlikler ve imtiyazsız kitlelerin refahı bakımından

2 *Dünya Kalkınma Raporu 2009: İktisadi Coğrafyayı Yeniden Şekillendirmek*, Washington DC: Dünya Bankası, 2009. Daha önce yaptığım bir eleştiri için bkz. David Harvey, "Assessment: Reshaping Economic Geography: The World Development Report", *Development and Change*, 40(6), 1269-77, 2009.

yıkıcı etkiler doğurdu. Aynı şekilde, Mumbai'de Dharavi bölgesinin (varoş adı verilen, raporun ise haklı olarak üretken bir insan ekosistemi şeklinde betimlediği yer) değerli arazilerini bugün yüksek bir baskıya maruz bırakan şey de budur. Dünya Bankası raporu, lafın kısası, gerek 2007-09 krizi gibi makroekonomik depremleri doğuran, gerekse kentlerde seçkinleştirmeye [*gentrification* –nezihleştirme], komşuluk ilişkilerinin parçalanmasına, daha varlıklı arazi kullanıcılarına yer açmak amacıyla düşük gelirli kitlelerin sürülmesine karşı gelişen toplumsal hareketleri yaratan türden bir serbest piyasa tutuculuğunu savunmakta.

Neoliberal kent politikası (örneğin, Avrupa Birliği'nde uygulanan türden), 1980'lerin ortalarından itibaren, refah bakımından geri kalmış mahalleler, kentler ve bölgelere kayacak şekilde yeniden bölüştürmenin yararsız olduğu, kaynakların bunun yerine dinamik "girişimci" büyüme odaklarına aktarılması gerektiği sonucuna vardı. Tepedekilere sunulan kaynakların süzüle süzüle aşağılara kadar inmesinin umulduğu "damlama kuramı"nın uzamsal boyutta uygulanması anlamına gelen bu bakış, nedense asla gelmek bilmeyen bir efsanevi "uzun vadede", bu rahatsızlık verici bölgesel, uzamsal ve kentsel eşitsizliklerin çaresine bakacaktı. Kenti emlak şirketlerinin ve spekülatif finansörlerin ellerine teslim etmek herkesin yararınaydı! Dünya Bankası raporu, keşke Çin kentlerinde de arazi kullanımı serbest piyasa güçlerinin kullanımına açılmış olsaydı diye hayıflanıyordu; o zaman ekonomileri daha da hızlı büyürdü!

Dünya Bankası, çok açık ki halkın değil, spekülatif sermayenin yanında saf tutuyor. Bir kentin, imtiyazlı bir sınıf haricindeki insanlar ve doğa açısından işler hiç iyi gitmezken de yolunu bulabileceği (elbette sermaye birikimi bakımından) düşüncesi hiç sorgulanmıyor. Daha da kötüsü, 2007-09 krizinin temelinde yatan politikalara sonuna kadar bağlı kalarak suça ortak olan bir raporla karşı karşıyayız. Raporun, Lehman iflas ettikten altı ay, Amerikan konut piyasasında işler bozulmaya başladıktan ve ipotekli konutların bir bir satışa çıkarılmasıyla doğan tsunami kendini açıkça gösterdikten iki yıl sonra yayınlandığını düşündüğümüzde bu durum daha da tuhaf bir görünüm kazanıyor. Rapor, en ufak bir eleştirel yorum getirmeden bize şunları söyleyebiliyor:

> 1980'lerin ikinci yarısında finans sistemlerinde serbestleşme sağlandığından beri, piyasaya dayalı konut finansmanında büyük sıçrama kaydedildi. Gelişmiş ülkelerde konut ipoteği piyasalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranı artık yüzde 40'ın üzerine çıkmış durumdayken, gelişmekte olan ülkelerde ortalama yüzde 10'un altına kalan, çok daha küçük bir pay söz konusu. Kamunun rolü, özel sektörün yeterli mevzuat düzenlemeleri altında işe dahil olmasını teşvik etmektir... Basit, uygulanabilir ve ihtiyatlı ipotek sözleşmelerine yönelik yasal altyapının oluşturulması iyi bir başlangıç olacaktır. Bir ülkedeki sistem daha gelişmiş

> ve olgunlaşmış hale geldiğinde, kamu sektörü ikinci derece ipotek piyasasının oluşmasını teşvik edebilecek, finansal ürün yenilikleri sunabilecek, ipoteklerin menkul-kıymetleştirilmesi sürecini yaygınlaştırabilecektir. Bir ailenin açık ara en büyük tekil varlığı konumunda bulunan konutlara, içinde oturanların sahip olmasını sağlamak, refahın yaratılmasında, sosyal güvencede ve siyasette büyük önem taşımaktadır. Bir evin mülkiyetine ya da güvenceli kullanım hakkına sahip olan insanlar, içinde bulundukları toplumla daha köklü çıkar bağları kurmakta ve böylece suçun azalmasını, yönetimin güçlenmesini, çevresel koşulların iyileştirilmesini daha yüksek sesle savunmaktadırlar.[3]

Son dönemde yaşananlar hesaba katıldığında, bu açıklamalar insanı katıksız bir hayrete düşürüyor. Herkesin ev sahibi olmasının faydalarına ilişkin basmakalıp efsanelerle pompalanan *subprime*[4] ipotekler sunmaya, yüksek seviyeden derecelendirilmiş teminatlı borç senetleri bünyesindeki toksik ipotekleri saf yatırımcılara kakalamaya devam edin! Gezegende insan yaşamının devam etmesine izin verecek miktarların çok ötesinde bir arazi ve enerji kullanımına yol açan, sonu gelmez banliyöleşmeyi koyverin gitsin! Raporun yazarları, kentleşmeye dair düşünceleri ile küresel ısınma arasında bağlantı kurma gibi bir görevlerinin olmadığını inandırıcı biçimde savunacaklardır muhtemelen. Alan Greenspan gibi onlar da 2007-09 döneminde yaşananlara hazırlıksız yakalandıklarını, yazdıkları tozpembe senaryoda sıkıntı doğuracak bir şeylerin yer aldığını öngörmelerinin kendilerinden beklenemeyeceğini söyleyebilirler. Rapora "ihtiyatlı" ve "yeterli mevzuat düzenlemeleri altında" ifadelerini serpiştirerek, olası eleştirilere set çekmek istemişlerdi belki de.

Ancak her derde çare olarak sundukları neoliberal yöntemleri destekleme yolunda "ihtiyatla seçilmiş" sayısız tarihsel örnek verirken, 1973 krizinin dünya emlak piyasasında patlak veren ve pek çok bankayı alaşağı eden bir çöküşten kaynaklandığı gerçeğini nasıl ıskalamış olabilirler? Japon ekonomik atılımının 1990'da sona erişi ile arazi fiyatlarının tepetaklak oluşu (halen devam etmekte) arasındaki çakışmayı fark edememişler miydi? İsveç'in, gayrimenkul piyasalarındaki aşırılıklar nedeniyle bankacılık sistemini 1992'de devletleştirmek zorunda kaldığını; Doğu ve Güneydoğu Asya'da 1997-98'de yaşanan çöküşün tetikleyicileri arasında, Tayland'daki aşırı kentsel gelişimin de bulunduğunu; Birleşik Devletler'de 1987-90'da yaşanan, yatırım amaçlı emlak piyasasının yol açtığı Tasarruf ve Kredi Krizi sonucunda yüzlerce finans kuruluşunun tepetaklak olduğunu ve bunun Amerikalı vergi mükelleflerine 200 milyar dolara patladığını (ki bu tablo nedeniyle çileden çıkan Federal Mevduat Sigorta Kurumu başkanı William Isaacs, 1987'de Amerikan

3 *Dünya Bankası Kalkınma Raporu*, s. 206.

4 Geri ödeme gücü ve kredi notu görece düşük kişilere, normalden daha yüksek faiz karşılığında verilen kredi türü –*çev.*

Bankacılar Birliğine adam olmamaları halinde devletleştirmeye yönelecekleri tehdidini savurmuştur) bilmiyorlar mıydı?[5]

Dünya Bankasının iktisatçıları tüm bunlar olup biterken başka bir yerde miydiler? 1973'ten bu yana yüzlerce finans krizi meydana geldi (daha önceki dönemde çok az sayıda yaşanmış olmasına rağmen) ve bunların epeycesi gayrimenkul ya da kentsel gelişim kaynaklıydı. Ayrıca, konu hakkında kafa yoran hemen herkese ve görünen o ki bu arada Robert Shiller'e göre, 2000 sonrasında Amerikan konut piyasasında felaket derecesinde kötü giden bir şeylerin bulunduğu çok açıktı. Shiller, bunun sistemik değil, istisnai bir durum olduğu görüşündeydi[6] ve elbette, yukarıda saydığımız tüm örneklerin tamamen bölgesel nitelikli olduğunu ileri sürebilirdi. Ama o zaman, Brezilya veya Çin'in gözünden bakıldığında da 2007-09 krizi bölgesel sayılmalı. Krizin merkez üssü, ABD'nin güneybatısı ve Florida (Georgia'ya da bir miktar taşmak üzere) ile, birkaç başka sıcak noktaydı sadece (Baltimore ve Cleveland gibi eski kentlerin yoksul bölgelerinde daha 2005'te başlamış emlak haciz krizleri, siyahları ve azınlıkları etkilediği için çok yerel ve "önemsiz" sayılıyordu). Uluslararası düzeyde, İspanya ile İrlanda, ayrıca bir ölçüde Britanya kötü yakalandılarsa da, Fransa, Almanya, Hollanda, Polonya veya o gün için Asya'nın tümünde gayrimenkul piyasaları hiçbir ciddi sorunla karşı karşıya değildi.

Birleşik Devletler merkezli bir bölgesel krizin, örneğin 1990'ların başlarındaki Japonya ve İsveç vakalarında görülmedik yollarla küresel ölçeğe eriştiği doğrudur. Ancak 1987'de (hâlâ sanki ayrı bir olaymış gibi görülen ciddi bir borsa felaketinin yaşandığı yılda) patlak veren Tasarruf ve Kredi Krizi de küresel ölçekte dallanıp budaklanmıştı. 1973 başlarında meydana gelen ve çokça ihmal edilen küresel emlak piyasası çöküşü için de aynı şey geçerliydi. Basmakalıp bakışa göre burada önemli olan tek şey, 1973 Sonbahar'ında meydana gelen petrol fiyat artışlarıydı. Oysa, emlak piyasasındaki çöküş, petrol fiyatlarındaki tırmanıştan en az altı ay önce ortaya çıkmış ve Sonbahar'a gelindiğinde resesyon çoktan demir almıştı. ABD'de Gayrimenkul Yatırım Fonu Varlıkları'nın 1969'da 2 milyar dolar seviyesindeyken, 1973'te 20 milyar doları bulması, ayrıca ticari banka ipotek kredilerinin yine aynı dönemde 66,7 milyar dolardan 113,6 milyar dolara fırlaması, patlamanın ölçeği hakkında fikir veriyor. Hemen ardından, 1973 Bahar'ında emlak piyasasının yaşadığı çöküş, gelirlerle ilgili nedenlerden ötürü eyaletlerde mali krize yol açacak şekilde genişledi (resesyon sadece petrol fiyatlarıyla bağlantılı olsa böyle

5 Graham Turner, *The Credit Crunch: Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis*, Londra: Pluto, 2008; David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell, s. 145-6, 169.

6 David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 113; Robert Shiller, *Irrational Exuberance*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

bir yayılma gerçekleşmezdi). Sonrasında, 1975'te patlak veren New York City mali krizi, şehrin o dönemde dünyanın en büyük kamu bütçelerinden birini elinde bulunduruyor olması nedeniyle muazzam önem taşımaktaydı (Fransa devlet başkanı ve Batı Almanya şansölyesi, finans piyasalarında dünya genelinde meydana gelecek bir patlamanın önünü kesmek amacıyla New York City'nin kurtarılması için ricacı olmak zorunda kalacaklardı). Böylece New York, bankalara işin sonunu düşünmeden savrukça davranma özgürlüğünün bahşedilmesi, belediye ihaleleri ve hizmetlerinin yeniden yapılandırılması yoluyla faturanın halka ödettirilmesi gibi neoliberal uygulamaların keşif merkezi durumuna geliyordu. Yaşadığımız son emlak piyasası bozgununun etkileri de Kaliforniya gibi eyaletlerin fiilî iflasına kadar vararak, ABD'nin neredeyse her noktasında, eyalet ve belediye düzeyinde gerek finans, gerekse kamu istihdamı üzerinde muazzam bir baskı yarattı. 1970'lerdeki New York City mali krizinin öyküsü, dünya üzerinde sekizinci en büyük kamu bütçesinin sahibi konumunda bulunan Kaliforniya'nın bugünkü durumunu ne yazık ki fazlasıyla anımsatıyor.[7]

Amerikan Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi, derin kapitalist krizlerinin kıvılcımını çakma konusunda emlak balonlarının oynadığı role dair başka bir vakayı daha gün yüzüne çıkarmış bulunuyor. 1920'lerdeki gayrimenkul verileri üzerinde bir çalışma yürüten Goetzmann ve Newman, "Gayrimenkul tahvilleri halka arzının, 1920'lerde gayrimenkul inşaat faaliyetlerini etkilediği, gayrimenkul değerlerinde meydana gelen çöküşün, teminat döngüsü üzerinden işleyerek, 1929-30'daki borsa çöküşüne yol açmış olabileceği sonucuna vardılar" Florida, o günlerde de bugünkü gibi, konut inşaatında yoğun spekülatif gelişmelerin merkezi konumundaydı ve yapı ruhsatlarının itibari değeri, 1919 ile 1925 arasında yüzde 8.000 artmıştı. Kabaca aynı dönemde, ülke çapında konut fiyatlarındaki artışın yüzde 400 civarında olduğu hesaplanmaktaydı. Üstelik, neredeyse bütünüyle New York ve Chicago merkezli ticari yapı sektöründeki gelişme ile kıyaslandığında, konut sektörü bile devede kulak kalıyordu. Bu alanda, "örneğine ancak 2000'lerin ortalarında rastlanabilecek" bir balonu şişirmek için her türden finansal destek ve menkul-kıymetleştirme düzeni tezgâhlanmış durumdaydı. Goetzmann ve Newman'in New York City'deki gökdelen inşaatlarına ilişkin grafiği daha da çok şey anlatıyor. 1929, 1973, 1987 ve 2000 çöküşleri öncesinde baş göstermiş emlak balonları gün gibi ortada. İki araştırmacı, New York

7 John English and Emerson Gray, *The Coming Real Estate Crash*, New Rochelle, NY: Arlington House Publishers, 1979; William Tabb, *The Long Default: New York City ve Urban Fiscal Crisis*, New York: *Monthly Review* Press, 1982; David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2005; Ashok Bardhan and Richard Walker, "California, Pivot of the Great Recession", On Rapor Serisi, İşgücü ve İstihdam Araştırmaları Enstitüsü, California Üniversitesi, Berkeley, 2010.

City'de etrafımızda gördüğümüz binaların "mimari bir bakıştan çok, geniş kapsamlı bir finansal fenomen"e işaret ettiğini keskin bir dille vurguluyorlar. Gayrimenkullerle bağlantılı menkul kıymetlerin her zerresinin 1920'lerde de "bugünkü kadar toksik" olduğunu belirttikten sonra, şu sonuca varıyorlar: "New York ufukları, spekülatif halka açık şirketlerden inşaat girişimlerine sermaye aktarımı konusunda menkul-kıymetleştirmenin sergilediği yeteneğin apaçık bir simgesidir. Gayrimenkul bağlantılı menkul kıymet piyasasının başlangıç dönemlerini daha iyi kavradığımızda, geleceğe dönük en kötü durum senaryolarının hazırlanmasına yönelik değerli veriler elde edebiliriz. Finans piyasalarındaki iyimserlik çelik blokların yükselmesine ön ayak olabilir, fakat bir binanın getiri sağlayacağını garanti etmez."[8]

Emlak piyasalarının şahlanış ve çöküşleri, açık ki, spekülatif finans akışları ile ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş durumda ve bu şahlanışlar ile çöküşler, bir yandan ciddi makroekonomik sonuçlar, diğer yandan da kaynakların tükenmesi ve çevrenin bozulması gibi her türden harici etkiler doğuruyor. Dahası, emlak piyasalarının GSYH içindeki payı büyüdükçe, insan ürünü yaşam alanlarında finansman ile yatırım arasında kurulan bağlantılar daha fazla önem kazanarak, makro ölçekli krizlerin olası kaynaklarından birine dönüşüyor. Dünya Bankası raporunda bir yanlışlık yoksa, Tayland gibi, konut ipoteklerinin GSYH'nin sadece yüzde 10'una erişebildiği az gelişmiş ülkelerde, emlak piyasalarındaki iflas, genel bir makroekonomik çöküşün itici gücü olamayacak, en fazla bu yönde katkıda bulunabilecekken, konut ipoteği borçlarının GSYH'nin yüzde 40'ı düzeyine çıktığı Birleşik Devletler'de ise böyle bir iflas, 2007-09 krizi türünden bir çöküşü doğuracak etkiyi yaratabilirdi ve zaten öyle de oldu.

MARKSİST BAKIŞ

Tamamen kör olmamakla birlikte, kentlerdeki gelişmelerle makroekonomik tökezlemeler arasındaki ilişkiyi kurma ferasetini sergileyemeyen burjuva kuramlarını rehber alanlar bile, yere göğe sığdıramadığımız tarihsel materyalizm yöntemini kılavuz seçmiş Marksist yorumcuların, fırlayan kiralar ve vahşi mülksüzleştirme saldırıları karşısında eleştiri haklarını sonuna kadar kullanmasını bekleyeceklerdir. Zira Marx ve Engels, tüccar kapitalistler ve toprak sahiplerinin emekçilere bu şekilde yaşam alanlarında musallat olmasına, sömürünün ikincil biçimleri demişlerdi. Bu bakış açısını benimseyen Marksistlerin, seçkinleştirme, lüks apartman inşaatları ve "disneyleştirme"

8 William Goetzmann ve Frank Newman, "Securitization in the 1920's", *Ön Raporlar, Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi*, 2010; Eugene White, "Lessons from the Great American Real Estate Boom and Bust of the 1920s", *Ön Raporlar, Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi*, 2010.

saldırılarıyla kentsel alanlara el koyulması sonucunda, halkın geniş kesimlerinin vahşi boyutlarda evsizlikle, makul fiyatlarla konuta ulaşma olanağının ortadan kalkmasıyla ve kentsel ortamın giderek bozulmasıyla (gerek hava kalitesi gibi fiziksel ölçütlerde, gerekse sıvaları dökülen okullar ve eğitimin "iyi niyetli ihmali" gibi yollarla sosyal bakımdan) yüz yüze geldiğini söylemeleri gerekmez mi? Bu tip Marksistleri içinde bulunduran sınırlı çevreler gerçekten de var (kendimi de aralarında sayabilirim). Ancak ne acı ki Marksizm çatısı altında kalan düşünce yapısının da genellikle burjuva iktisadına yaklaştığını görüyoruz. Kentbilimin tali öneme sahip bir uzmanlık kolu olduğu, makroekonomik Marksist kuramın özünde başka şeylerle ilgilenmesi gerektiği düşünülmekte. Ulusal ekonomi masalı bir kez daha öne çıkıyor, çünkü o alanda veri toplamak çok daha kolay ve doğruyu söylemek gerekirse, gerçekten de önemli politika kararlarının bir kısmı ulusal ölçekte alınıyor. Sermayenin hareket yasalarına ilişkin genel kurama, insan ürünü yaşam alanlarının oluşumu ve kentleşme süreçlerini de dahil etme yönünde hiçbir ciddi girişimde bulunulmadığından, 2007-09'daki kriz koşullarının, ardından gelen işsizlik ve kemer sıkma döneminin yaratılmasında emlak piyasasının oynadığı rol yeterince kavranamıyor. Sonuç olarak, krizleri ölesiye seven pek çok Marksist kuramcı, son çöküntüyü salt kendi benimsediği Marksist kriz kuramının (kâr oranlarındaki düşüş, yetersiz tüketim ve diğerleri) bariz bir tezahürü olarak görme eğilimine giriyor.

İşlerin buraya varmasında, kendisinin bir kastı yoktuysa bile, Marx da bir ölçüde sorumluluk sahibidir. Marx, *Grundrisse*'nin girişinde, *Kapital*'i kaleme alırken sermayenin genel hareket yasalarını ortaya serme amacı taşıdığını söylüyor. Bu ise, Marx'ın salt üretim ve artık değer üzerine yoğunlaşması, bölüşüme özgü "tikellikler" olarak tanımladığı, tesadüfi ve konjonktürel olduğunu, zamana ve yere göre değiştiğini söylediği şeyleri (faiz, rant, vergiler ve hatta fiilî ücretler ile kâr oranları) dışarıda tutması sonucunu doğuruyor. Aynı zamanda, arz-talep ve rekabet koşulları gibi mübadele ilişkilerine ait unsurları da kenara itiyor. Ona göre, arz ile talep, aralarında bir denge meydana geldiğinde tüm açıklama yeteneğini yitirirken, rekabetin cebri yasaları da sermayenin hareketine ilişkin genel yasaların belirleyicisi değil, uygulayıcısı konumunda bulunuyor. Bu tespitler ise daha oracıkta, tekelleşme koşullarında olduğu gibi uygulayıcı mekanizma ortadan kalktığında nelerin yaşanacağı, uzun süredir bilindiği üzere daima tekelci rekabetin bir biçimini oluşturmuş olan coğrafi rekabet (kentler arası rekabet gibi) de işin içine dahil edildiğinde nasıl bir yapının baş göstereceği sorularını uyandırıyor.

Ve nihayet, Marx'ın tüketimi bir "tekillik" olarak tanımladığını belirtmeliyiz (son dönemde Hardy ve Negri'nin diriltmek için çok çaba harcadığı, Spinoza'yı fazlasıyla anımsatan bir anlayış). Tüketim kendi başına kaotik,

tahmin edilemez, denetlenemezdir ve dolayısıyla Marx'a göre, genel olarak ekonomi politiğin alanı dışında kalmaktadır (*Kapital*'in birinci sayfasında, kullanım değerleri üzerinde yürütülecek çalışmaların ekonomi politiği değil, tarihi ilgilendirdiğini söylüyor). Marx, bir başka düzey daha tanımlıyor: doğayla kurulan metabolik ilişki. Tüm toplum biçimlerinin evrensel bir koşulu olduğundan, bu ilişki de özgül bir toplumsal ve tarihsel yapı biçiminde kavranan sermaye genel hareket yasalarının anlaşılmasıyla ilgisiz sayılıyor. Çevresel konular, bu nedenle *Kapital* boyunca ancak puslar arasında bir varlık sergilemekte (bu, Marx'ın çevresel konuları önemsiz gördüğü anlamına gelmez; tüketimi asıl büyük tabloyla ilişkisiz saymasıyla benzerlik taşır).[9] Marx, *Grundrisse*'de hatlarını çizdiği çerçeveye, *Kapital*'in büyük kısmı boyunca neredeyse bütünüyle sadık kalmıştır. Merceğini, üretim ve artık değerin tümelliği üzerine doğrultmuş, geri kalan her şeyi kenara itmiştir. Kimi yerlerde, bu tutumunun soruna yol açtığını da fark eder. Kendi sözleriyle, "ikili bir yerleşim" söz konusudur: toprak, emek, para ve metalar üretimin can alıcı olgularıyken, faiz, rant, ücretler ve kâr, bölüşüme ait tikellikler sıfatıyla çözümlemenin dışında bırakılmaktadır!

Marx'ın yaklaşımının gücü, sermayenin genel hareket yasaları hakkında, döneminin özgül koşullarını (1847-48 ve 1857-58 krizleri gibi) aşan, son derece berrak bir tablo çizme olanağını sunuyor olmasındadır. Onu bugün hâlâ kendi çağımızla bağlantı kuracak biçimde okuyabilmemizin nedeni de bu. Gelgelelim, bu yaklaşımın getirdiği zorluklar da var. İlk olarak, Marx, işleyen bir organik bütünlük şeklinde yorumlanan kapitalist toplumun ve mevcut durumun çözümlenebilmesi için, evrensel, tümel, tikel ve tekil unsurların diyalektik bütünlüğünün kurulması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, güncel olayları (2007-09 krizi gibi) salt sermayenin genel hareket yasaları çerçevesinde açıklayabilmeyi umamayız (bugünkü krize ilişkin olguları, kâr oranlarındaki düşüşle ilgili şu ya da bu kurama tıkıştırmak isteyenlere karşı itirazlarımdan biri budur). Ancak diğer yandan, sermayenin genel hareket yasalarına başvurmadan böyle bir açıklama getirme olanağına da sahip değiliz (oysa, Marx'ın kendisi bile *Kapital*'de 1847-48'in "bağımsız ve müstakil" finans ve ticaret krizini açıklarken, hatta daha da bariz biçimde, *On Sekizinci Brumaire* ile *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* başlıklarını taşıyan, sermayenin genel hareket yasalarına hiç değinilmeyen çalışmalarında bu yola girmiş gibi görünüyor).[10]

İkinci olarak, Marx'ın belirlemiş olduğu tümellik düzeyinde yapılan soyutlamalar, *Kapital*'deki akıl yürütmede ilerilere varıldıkça çatlamaya başlı-

9 Karl Marx, *Grundrisse*, Londra: Penguin, 1973, s. 88-100.

10 David Harvey, *A Commentary on Marx's Method in Capital*, yayına hazırlanan *Historical Materialism* içinde.

yor. Bunun pek çok örneğiyle karşı karşıya kalsak da, burada öne sürdüğümüz şeyle daha bağlantılı olan bir tanesi özellikle göze çarpmakta. Marx'ın kredi sistemini ele alışından söz ediyoruz. Marx, birinci cildin pek çok yerinde, ayrıca ikinci ciltte de defalarca, kredi sistemini, bölüşümün henüz uğraşmaya hazır olmadığı bir unsuru sayarak kenara itiyor. İkinci ciltte incelediği sermayenin genel hareket yasaları ise, özellikle de sabit sermayenin dolaşımına, emek süreçlerine, üretim süreçlerine, dolaşım sürelerine ve devir sürelerine ilişkin olanlar, daima kredi sisteminin *zorunluluğu* ile neticeleniyor. Marx, bu noktada çok açık bir tutum izlemekte. Değişkenlik sergileyen devir süreleriyle baş edilebilmesi için, yatırılan para-sermayenin her zaman artık değer üretimine aktarılan sermayeden daha büyük olması gerektiğini belirtirken, devir hızında meydana gelen değişikliklerin, başta yatırılmış sermayeyi nasıl "serbest bırakabileceğini" de açıklıyor. " Bu şekilde, yalnızca devir hareketinin mekanizması aracılığıyla serbest bırakılan para-sermaye (art arda sabit sermaye geri dönüşüyle serbest kalan sermayenin ve her emek sürecinde değişir sermaye için gerekli olan para-sermayenin yanı sıra), kredi sistemi gelişir gelişmez, önemli bir rol oynamak ve aynı zamanda onun temellerinden birini oluşturmak zorundadır."[11] Bu ve diğer benzer yorumlara bakıldığında, kredi sisteminin sermaye dolaşımı için kesinlikle gerekli olduğu ve kredi sistemine ilişkin açıklamaların da sermayenin genel hareket yasalarıyla birleştirilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Bu ise ciddi bir sorun doğuruyor, zira üçüncü ciltte kredi sistemi için yapılmış çözümlemeye baktığımızda, faiz oranının arz-talep ve rekabet yapısı tarafından, yani Marx'ın tümellik için daha önce ortaya koyduğu kuramsal düzeyden bütünüyle dışlanmış iki özgül unsur eliyle belirlendiğini okuyoruz.

Bunu yazma ihtiyacını duyuyorum, çünkü Marx'ın *Kapital*'deki incelemelerine dayanarak ortaya koyduğu kuralların önemi büyük ölçüde göz ardı edilmekte. Kredi ve faiz örneğindeki gibi bu kurallar mecburen bir miktar eğilip büküldüğünde ve hatta orta yerinden kırıldığında, Marx'ın o ana dek ortaya koyduğu bakışın ötesine geçen yeni kuramsal olanaklara kapı aralanır. Aslında Marx da bunun yaşanabileceğini daha girişiminin en başında fark etmiştir. *Grundrisse*'de, işte bu yüzden, çözümleme kategorilerine dahil ettiği tekillikler içinde en ele avuca sığmazı olan tüketimin, tıpkı kullanım değerleri için söylenen gibi, "aslında iktisadın kapsamı dışında kaldığını", ama yola çıkış noktasında (üretim) devreye girebileceğini ve tüm süreci sil baştan başlatabileceğini söylüyor.[12] Özellikle üretken tüketimde, yani emek sürecinde meydana gelen budur. Dolayısıyla, Tronti ve Negri gibi onun izinden yürüyenler, tamamen haklı olarak, emek sürecini,

11 Marx, *Kapital* cilt II, çev. Mehmet Selik, Nail Satılgan, Yordam Kitap, 2012, 1. basım, s. 272.

12 Marx, *Grundrisse*, s. 89.

sermayenin genel yasaları bünyesinde içselleşmiş, başlı başına bir tekillik olarak görmektedirler: kaotik, gemlenmesi zor, kestirilebilirlikten uzak ve sonuçta daima sermaye için tehlikeli.[13] İşçilerin "hayvani ruhlarını", artık değer üretme yönünde harekete geçirme arayışındaki kapitalistlerin karşılaştığı efsanevi güçlükler, bu tekilliğin üretim sürecinin tam da kalbinde yer aldığına işaret eder (ilerleyen satırlarda göreceğimiz üzere, bu durumun en apaçık görüldüğü alan inşaat sektörüdür). Marx'ın kuramsal aygıtını, günümüzün olayları üzerinde daha güçlü bir biçimde kullanacaksak, kredi sistemini ve faiz oranı ile kâr oranı arasındaki ilişkiyi üretime, dolaşıma ve sermayenin paraya çevrilmesine dair genel yasalara dahil etmek, rahatsız edici bir zorunluluk haline gelmektedir.

Kredinin genel kurama dahil edilmesi işi titizlikle, ancak halihazırda ulaşılmış kuramsal kavrayışı, dönüştürülmüş bir yapıda da olsa muhafaza edecek biçimde yapılmalıdır. Kredi sistemini, örneğin, Wall Street veya City of London'da gelişip serpilen, Main Street - Ana Cadde'ye[14] dayalı faaliyetlerinden bağımsız bir kendi başına varlık olarak ele alamayız. Kredilerle ilgili faaliyetlerin pek çoğu gerçekten de insanın güç yolundaki altın ve para düşkünlüğünün iğrenç bir cerahatinden ve spekülatif saçmalıklardan ibaret olabilir. Ancak her ne olursa olsun, büyük bölümü, sermayenin işlevleri açısından temel öneme sahiptir ve dibine kadar gereklidir. Gerekli olan ile, (1) mecburen hayali olan (devlet ve ipotek borçları örneğinde olduğu gibi) ve (2) bütünüyle gereksiz olan arasındaki sınırları net biçimde çizmek kolay değildir.

Şurası açık ki, bugünkü krizin ve arkasından yaşananların dinamiklerini çözümleme işinin altından, kredi sistemini (ABD'de ipoteklerin GSYH'ye oranının yüzde 40'a vardığı bir ortamda), tüketimciliği (Amerikan ekonomisinde itici gücün yüzde 70'ini tüketim oluştururken, Çin'de oran yüzde 35'dir) ve rekabet durumunu (finansta, gayrimenkulde, perakendede ve pek çok başka piyasada tekellerin varlığı) dikkate almadan kalkmaya çalışmak saçma bir girişim olacaktır. Birleşik Devletler'de Fannie Mae[15] ve Freddy Mac'in[16] ikincil piyasalarında, önemli bölümü toksik olmak üzere, 1,4 trilyon dolarlık bir ipotek hacmi mevcut. Bu şartlarda, kurtarma çalışmaları için 400 milyar dolar tahsis etmesi yolunda hükümeti zorlayabilmeleri şaşırtıcı sayılmamalı (yaklaşık 142 milyar dolar daha şimdiden harcanmıştır). Bunu

13 Mario Tronti, "The Strategy of Refusal", Torino: Einaudi, 1966, http://libcom.org adresinde mevcut; Antonio Negri, *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, Londra: Autonomedia, 1989.

14 Main Street: Amerikan medyasında, Wall Street ile temsil edilen büyük şirketlerin çıkarları karşısında sıradan halkın ve küçük işletmelerin çıkarlarını ifade etmek için kullanılan benzetme –*çev.*

15 Amerikan Federal İpotek Birliği –*çev.*

16 Amerikan Konut İpotekleri Kurumu –*çev.*

anlayabilmek için, Marx'ın "hayali sermaye" kategorisi ile ne demek istemiş olabileceğini, bunun toprak ve emlak piyasaları ile bağlantısallığını açmamız gerekir. Menkul-kıymetleştirmenin, Goetzmann ve Newman'in sözleriyle, "spekülatif bir ortamdaki sermayeyi, girişimler inşa etmek üzere" nasıl birleştirdiğini kanıtlamanın bir yolunu bulmalıyız. Krizin oluşumunda temel rol oynayan şeylerden biri, toprak ve konut fiyatları ile kira bedelleri üzerindeki spekülasyon değil miydi?

Marx, hayali sermayeyi kimi Wall Street simsarlarının kokainle yüklü beyinlerinden çıkan bir uydurma olarak görmüyor. Onun *Kapital* birinci cildindeki fetişizm tahliline göre, hayali sermaye de bir fetiş kurgusudur; yeterince gerçektir, ama bu gerçeklik, altta yatan toplumsal ilişkiler hakkında önemli bir şeyleri saklayan, yüzeysel bir olgudur. Bir banka, devlete borç verip karşılığında faiz aldığında, devletin, fiilî değer üreten üretici bir iş yapacağı yönünde algı oluşur. Oysa, devlet işlerinin büyük kısmının (az sonra açıklayacağım gibi, tamamı değil), değer üretimiyle en ufak ilişkisi yoktur. Banka, bir ev alması için tüketiciye borç verdiğinde ve karşılığında faiz aldığında ise, evle ilgili, doğrudan değer üreten bir şeylerin olup bittiği görüntüsü meydana gelir. Yine, durum gerçekte böyle değildir. Bir banka, hastaneler, üniversiteler, okullar ve benzeri şeylerin inşası için tahvil satın alıp, karşılığında faiz geliri elde ettiğinde, bu kurumlarda doğrudan doğruya değer üretildiği düşünülürse de, durum yine farklıdır. Bankalar, kira geliri kazanma yolunda toprak ve emlak satın alınması için borç verdiğinde, kiranın bölüşüme dahil olan kısmı, hayali sermaye dolaşımının akışına girer.[17] Banka, diğer bankalara borç verdiğinde, veya Merkez Bankası ticari bankalara borç verdiğinde ve alınan bu borç da sonrasında kira gelirlerini cebine aktarmak amacındaki arazi spekülatörlerine borç vermek için kullanıldığında, hayali sermaye, birbiri ardı sıra eklenmiş hayal ürünü şeylerin sonsuz bir zinciriymiş gibi görünmeye başlar. Tüm bunlar, hayali sermaye akışı için verilmiş örneklerdir ve gerçeği gerçek olmayana dönüştüren de işte bu akışlardır.

Marx, ödenen faizin başka bir yerden geldiği tespitini yapıyor (vergilendirmeden veya artık değer üretimi üzerinden doğrudan alınan kaynaklardan, ya da gelirler üzerindeki zorunlu ödemelerden [ücretler ve kârlar]). Ve yine Marx'a göre, değerin ve artık değerin yaratıldığı tek yer elbette üretimdeki emek sürecidir. Hayali sermaye dolaşımında olup biten şey, kapitalizmin ayakta kalması açısında toplumsal bir gereklilik olabilir. Zorunlu üretim ve yeniden üretim maliyetlerinin bir parçası da olabilir. Perakende şirketleri, bankalar ve koruma amaçlı fon [*hedge fund*] şirketlerinde çalışan işçilerin sömürülmesi yoluyla, artık değerin ikincil biçimleri de kapitalist kuruluşlar

17 Marx, *Kapital* cilt I, çev. Mehmet Selik, Nail Satılgan, Yordam Kitap, 2013, 4. basım, bölüm 24 ve 25.

tarafından elde edilebilir. Fakat, Marx'ın işaret ettiği şudur ki, genel olarak üretim süreci içinde bir değer veya artık değer meydana getirilmiyorsa, bu sektörler kendi başına var olamaz. Hiç gömlek veya ayakkabı üretilmediğinde, perakende şirketleri ne satacaktır?

Ancak burada müthiş derecede önemli bir şerhle karşılaşıyoruz. Hayali sermaye akışının bir kısmı gerçekten de değer üretimi ile bağlantılı olabilir. İpotekli evimi, kaçak göçmenler çalıştıran bir işçi cehennemine dönüştürdüğümde, o ev artık üretime dahil olmuş sabit sermaye sınıfındadır. Devlet, sermaye için kolektif üretim araçları olarak işlev gören yollar ve başka altyapılar inşa ettiğinde, bunların da "üretken devlet harcamaları" sınıfına dahil edilmesi gerekir. Yukarıda değindiğimiz hastane veya üniversite, yeni ilaçlar, makineler ve benzerinin icat edildiği, tasarlandığı alanlara dönüştüğünde, artık birer üretim alanıdır. Bu şerhler, Marx'ın gözünü korkutacak değildi doğal ki. Sabit sermaye hakkında söylediği gibi, bir varlık sabit sermaye işlevi görsün ya da görmesin, onu belirleyen şey fiziksel nitelikleri değil, kullanımıdır.[18] Mikro-finans yoluyla köylü kulübeleri üretime dönük sabit sermayeye dönüştürülürken, merdiven altı tekstil atölyelerinin konut haline getirildiği bir kredi ortamında sabit sermaye azalacaktır!

Üretimde yaratılan değer ve artık değerin büyük bölümüne, her türlü karmaşıklaştırılmış yol üzerinden, hayali sermaye kanallarına aktarılmak üzere el konulur. Bankalar, diğer bankalara borç verdiğinde, dalgalanan varlık değerlerinin daima kaygan zemini üzerinde, hem toplumsal açıdan gereksiz yan ödemeler hem de spekülatif hareketlerin her türü mümkün hale gelir. Bu varlık değerleri ise, kritik bir "sermayeleştirme" sürecine dayanmaktadır. Toprak, emlak, hisse senedi veya başka tür bir varlıktan gelen gelir akışına, para piyasasındaki arz ve talep şartlarınca belirlenen faiz ve indirim oranları temelinde, alım-satım fiyatı olarak kullanılabilecek bir sermaye değeri yüklenir. Nitekim, herhangi bir piyasasının bulunmadığı durumlarda bu tip varlıkların değerinin nasıl belirleneceği konusu, 2008'de büyük bir sorun haline geldi ve bu sorun henüz aşılabilmiş değil. Fannie Mae'nin elindeki varlıkların gerçekte ne kadar toksik olduğu sorusu hemen herkesin başını ağrıtıyor (1970'lerin başlarına ait klasik iktisat kuramında ortaya çıkan ve tüm diğer rahatsız edici gerçekler gibi ortaya çıkar çıkmaz hasır altı edilen sermaye değeri tartışması, burada kendini bir kez daha gösteriyor).[19]

Kredi sistemiyle ilgili temel sorun, her türden spekülatif ve başka "çılgınca biçimlerin" zirve noktasını oluşturduğundan, üretim, dolaşım ve sermayenin paraya çevrilmesi süreçlerinin tümü için hayati önem taşımasıdır.

18 David Harvey, *The Limits to Capital*, Oxford: Blackwell, 1982, bölüm 8.

19 Marx, *Capital*, Cilt 3, s. 597; Geoffrey Harcourt, *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972.

Marx, Paris'in spekülatif sil baştan imarında Baron Haussmann'ın idaresi altında kardeşi Emile ile birlikte başrolü oynayanlardan Isaac Pereire için, "dolandırıcı ve peygamberin mükemmel bileşimi" yakıştırmasını bu nedenle uygun görmüştür.[20]

KENTLEŞME YOLUYLA SERMAYE BİRİKİMİ

Başka yerlerde, kapitalizmin tarihi boyunca, sermaye ve işgücü fazlalarının yutulmasında kentleşmenin kilit araçlardan biri olageldiğine uzun uzun değinmiştim.[21] İnsan ürünü yaşam alanlarında emek süreçlerinin, sermaye devir sürelerinin ve yatırım ömürlerinin uzamasıyla bağlantılı nedenler çerçevesinde, aşırı sermaye birikiminin soğurulması ile kentleşme arasında son derece özel bir ilişkinin bulunduğunu uzun zamandır ileri sürmekteyim. Kentleşme, mekân üretimini ve coğrafi tekel oluşumunu birikimin dinamikleriyle bütünleşik hale getiren, coğrafi bir nitelik de taşımakta. Bu bütünleşme, sadece mekân üzerinden gerçekleşen meta akışının yapısındaki değişim eliyle meydana gelmemekte, aynı zamanda, yaratılan ve üretilen bu mekânların doğası eliyle de hayata geçirilmektedir. Değer ve artık değer üretimi için muazzam önemde bir alan teşkil eden tüm bu etkinlik çok uzun vadeli olduğu için, finansal sermayenin ve devletin faaliyetleri arasında belli birlikteliklerin oluşturulması gerekmekte, sözünü ettiğimiz etkinliğin işlerliğe kavuşmasında, bu birliktelikler kesinlikle temel niteliği kazanmaktadır. Uzun vadede apaçık spekülatif özellik taşıyan söz konusu etkinlik, işin başında hafifletilmesine yardımcı olduğu aşırı birikim koşullarının, çok daha sonraki zamanlarda, ama katlanmış bir ölçekte yinelenmesi riskini daima bünyesinde barındırır. Kentsel ve diğer fiziksel altyapı yatırımlarının (kıtalararası kara ve demiryolları, barajlar vb.) krize yatkın karakteri buradan doğar.

Bu yatırımların sahip olduğu döngüsel yapı, Brinley Thomas'ın titiz çalışmasında 19. yüzyıl için fazlasıyla ortaya koyuldu.[22] Ancak inşaat sektöründeki döngülere ilişkin kuram, devlet öncülüğündeki Keynesçi müdahalelerin bu döngüleri dümdüz bir rotaya dönüştürdüğü kanısının da kısmi etkisiyle, 1945 sonrası veya ardından gelen dönemde göz ardı edildi. İnşaat sektörünün döngüsü (ABD'de yaklaşık 18 yıl), ciddi biçimde ortadan kalkmış gibi gö-

20 Marx, *Capital*, Cilt 3, s. 573. Bu arada, hem Isaac hem de Emile, 1848 öncesinde ütopyacı Saint-Simon hareketinin içindedirler.

21 David Harvey, *The Urbanisation of Capital*, Oxford: Blackwell, 1985 ve *The Enigma of Capital, and the Crises of Capitalism*, Londra: Profile Books, 2010.

22 Brinley Thomas, *Migration and Economic Growth: A Study of Great Britain and the Atlantic Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973.

ründü.[23] Ancak döngülere karşı sistemsel Keynesçi müdahalelerin 1970'lerin ortalarından itibaren giderek çökmesiyle, inşaatta döngülerin tekrar peydahlanması hayli olası görünmeye başlayacaktı. Eldeki veriler, inşaat sektöründeki dalgalanmaların bastırıldığı dönemde, varlık değerlerindeki balonun geçmişe kıyasla çok daha kararsız hale geldiğini gösteriyor (ancak 1920'lere ait Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi verileri, bu görüşün aksi yönde bir kanıt olarak gösterilebilir). Döngüsel hareketler, ülke sınırları içinde bile kendini hissettirecek biçimde, aynı zamanda daha karmaşık bir coğrafi yapı da sergilemeye başladı (örneğin, ABD'nin Güney ve Batı bölgelerindeki döngü ritmi, Kuzeydoğu ve Orta Batı'dakinden farklıdır).

Bu tip bir genel bakış ortaya koymadan, 2008'de Birleşik Devletler'in belli bölgeleri ve şehirleri ile, İspanya, İrlanda ve Birleşik Krallık'ta emlak piyasalarında ve kentleşme sürecinde meydana gelen felakete ön ayak olmuş dinamikleri anlamaya başlayamayız bile. Aynı şekilde, başka yerlerde üretilmiş karmaşadan kurtulmak amacıyla, Çin başta gelmek üzere ülkelerin bugün izlediği bazı yolları anlama olanağımız da ortadan kalkar. Brinley Thomas'ın tespitlerinden yola çıkarsak, 19. yüzyılda Britanya ile Birleşik Devletler arasında birbirine zıt döngüsel hareketlerin tekrarlanmış olması, bir tarafta konut inşaatlarında canlanma varken diğerinde çöküşün yaşanması gibi, bugün de Avrupa'nın büyük bölümü ile Birleşik Devletler'de inşaat sektörünün içine düştüğü çöküşün, Çin merkezli (BRIC ülkeleri başta gelmek üzere, pek çok yerde sürgünler verecek biçimde) bir muazzam kentleşme ve altyapı yatırımları atılımı tarafından dengelendiğini görüyoruz. Büyük resimdeki bağlantıları yerli yerine koymak adına, Birleşik Devletler ile Avrupa'nın düşük büyümeye gömüldüğü bir ortamda, Çin'in yüzde 10'luk kalkınma hızı yakaladığını da belirtmeliyiz (diğer BRIC ülkeleri de fazla geride kalmıyor).

Birleşik Devletler'de konut piyasasının ve kentsel kalkınmanın, spekülatif etkinlik yoluyla sermaye aşırı birikimini soğurmak için altına girdiği yük, 1990'ların ortalarında yığılmaya başlayacak, yüksek teknoloji balonunun sona ermesinin ve 2001'deki borsa çöküşünün ardından ise dizginlerinden boşanacaktı. Fannie Mae ve Freddie Mac'in da aralarında bulunduğu, saygı duyulan finans kurumlarına, konuttaki yükselişi desteklemek üzere borç verme standartlarını gevşetmeleri doğrultusunda yapılan siyasi baskılar, Amerikan Merkez Bankası başkanı Greenspan'in memnuniyetle karşıladığı düşük faiz oranlarıyla da birleşiyor, canlanmanın mutlak itici gücü haline

23 Leo Grebler, David Blank ve Louis Winnick, *Capital Formation in Residential Real Estate*, Princeton: Princeton University Press, 1956; Clarence Long, *Building Cycles and the Theory of Investment*, Princeton: Princeton University Press, 1940; Manuel Gottlieb, *Long Swings in Urban Development*, New York: Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi, 1976.

geliyordu. Öte yandan, Groezmann ve Newman'in işaret ettiği gibi, devletin desteğini de arkasına almış finans sektörü, kentler ve banliyöler inşa edebilir, ne var ki bunların para getirmesini garanti edemezdi. Öyleyse, talebi körükleyen neydi?

Dinamikleri anlayabilmek için, öncelikle üretken ve hayali sermaye dolaşımının, emlak piyasaları bağlamında, kredi sistemi içerisinde nasıl birleştiğini görebilmemiz gerekir. Finans kurumları, emlak şirketlerine, arazi sahiplerine ve inşaat şirketlerine, örneğin San Diego'nun banliyölerinde bahçeli evler, ya da Florida'da, güney İspanya'da apartmanlar inşa etmeleri için borç verir. Canlanma dönemlerinde, inşaat sektörünün doğrudan istihdamdaki payı yüzde 7 civarındadır ve yapı malzemesi tedarikçileri ile, emlak piyasasının etrafında dolanıp duran tüm hukuki/finansal hizmetler de işin içine katıldığında, dolaylı istihdam oranı yüzde 14'leri bulur. Ancak sektörün ayakta kalabilmesi, yaratılan değerin paraya çevrilebilmesine bağlıdır. Hayali sermaye de bu noktada işe dahil olur. Para, ücret veya kâr biçiminde geri ödeme kaynaklarına sahip olduğu varsayılan alıcılara borç olarak verilir. Finans sistemi, böylece konut alanında hem arzı, hem de talebi kayda değer bir ölçekte düzenleyebilmektedir. İkisi arasındaki fark ise, Marx'ın *Kapital*'de üretime dönük "kredi sermayesi" şeklinde tanımladığı şey ile, değerlerin piyasada paraya dönüşmesini sağlayacak biçimde, kambiyo senetlerinin kırılması arasındaki gibidir.[24] Güney Kaliforniya'daki konut örneğinde, hem inşaatın yürütülmesini, hem de inşa edilen konutun satın alınmasını sağlayacak finansman, pek çok zaman aynı finans kuruluşu tarafından temin edilir. Emek piyasalarında olduğu gibi, sermaye böylece hem arzı, hem de talebi yönlendirme olanağını bulur (bu durum, Dünya Bankası raporundaki "serbest piyasa" koşulları iddiasına taban tabana zıtlık teşkil ediyor).[25]

Üstelik, aradaki ilişki dengeden yoksundur. Bankacılar, emlak şirketleri ve inşaat şirketleri kolayca bir araya gelip sınıf ittifakını kurarken ("kentsel büyüme makinesi" denen şeye hem siyasi, hem de ekonomik bakımdan sık sık egemen olan bir ittifaktır bu[26]), tüketici ipotekleri dağılmış, bireysel durumdadır ve pek çok zaman, farklı sınıflara, özellikle Birleşik Devletler'de (örneğin İrlanda'da böyle değildir) farklı ırklara ya da etnik yapılara mensup kişilere verilmiş borçları içermektedir. İpotekler menkul-kıymetleştirildiğinde, finans şirketi riski kolayca başkalarına devredebilir ve bunu yapmadan önce de elbette alabildiği kadar düzenleme ücreti ve yasal ücret

24 Marx, *Capital*, Cilt 3, bölüm 25.

25 Marx, *Kapital* cilt I, çev. Mehmet Selik, Nail Satılgan, Yordam Kitap, 2013, 4. basım, s. 708.

26 John Logan ve Harvey Molotch, *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*, Berkeley: University of California Press, 1987.

alarak işin kaymağını yer. Finansör, varlıkların paraya çevrilememesi nedeniyle bir emlak şirketinin iflas etmesi, ya da konut satın almış kişinin hacizle karşı karşıya kalması arasında tercih yapması gerektiğinde (özellikle de evi alan kişi alt sınıflardan, ırksal veya etnik bir azınlıktan ise), sistemin hangi tarafa meyledeceği oldukça açıktır. Sınıf ve ırk taraftarlığı daima işin içindedir.

Dahası, konut ve arazinin oluşturduğu varlık piyasaları, tepede bir Bernie Madoff bulunmasa bile[27], kaçınılmaz olarak bir Ponzi oyunu karakteri taşıyacaktır. Birisi bir emlak satın alıyor, derken emlak fiyatları tırmanıyor ve yükselen piyasa başkalarını da emlak satın almaya teşvik ediyor. Krediye uygun alıcıların oluşturduğu havuz kuruduğunda ise, neden daha alt gelir tabakalarına, yani daha yüksek geri ödememe riski ortaya koyan tüketicilere, hatta orada da kalmayarak, geliri bulunmayanlara, amacı ev almak olmayıp, fiyat yükselişlerinden faydalanmak üzere alım-satım yapanlara kadar devam etmesinler ki? Bu dalga, balon patlayana kadar böylece sürüp gider. Finans kurumları, balonu olabildiğince uzun süre devam ettirmek için muazzam teşviklere sahip. Sıklıkla yaşadıkları sorun ise, son hızla giden ve durup düşünme olanağı bırakmayan bu trenden, kayaya çarpmadan önce atlayamamaları. Bu noktaya varıldığında, *Kapital*'in ikinci cildinde Marx'ın ustalıkla çözümlediği şekilde, devir sürelerindeki farklılıklar da kritik önem kazanıyor.[28] İnşaatları finanse etmeye yönelik sözleşmeler, satışlar başlamadan çok önce düzenlenmekte. Aradaki zaman farkı ise sıklıkla hatırı sayılır sürelere ulaşmakta. New York'taki Empire State binası 1931 1 Mayıs'ında, borsaların çöküşünden neredeyse iki yıl, emlak piyasasının çöküşünden ise üç yıl sonra açıldı. İkiz Kuleler, 1973 çöküşünden kısa süre sonra hizmete girerken (ve yıllar boyunca özel sektörden hiç kiracı bulamazken), şimdi de 11 Eylül saldırılarıyla yıkılan Dünya Ticaret Merkezi'nin yeniden inşası, emlak fiyatlarının dibe vurduğu bir dönemde tamamlanıyor! Üretilen varlıkların paraya çevrilmesi, başlangıçta verilmiş kredilerin geri ödemeleri açısından hayati önem taşıdığından, finans şirketleri, piyasayı gerçek kapasitesinin ötesine taşımak için her çareye başvuracaktır.

Ancak burada dikkate alınması gereken uzun vadeli sorunlar da var. Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesinin raporları doğruysa, 1928 sonrasında, inşaat atılımının, konut inşaatlarında 2 milyar dolarlık (o dönem için müthiş bir tutar) düşüşle kendini gösteren çöküşü ve konut sektörünün, bü-

27 Bernie Madoff: Amerikan finans dünyasının üst düzey yöneticileri arasında yer aldıktan ve kendi yatırım şirketi kurduktan sonra, Ponzi oyunu tipinde bir saadet zinciri ile ülke tarihinin en büyük finansal dolandırıcılığına imza attığı suçlamasıyla, 11 Aralık 2008'de tutuklanan finansçı –*çev.*

28 Marx, *Kapital*, Cilt 2, Kısım 2, Yordam Kitap, Çev: Mehmet Selik, Nail Satılgan. 1. Basım,2012.

yük kentlerde çöküş öncesindeki hacminin yüzde 10'una kadar gerilemesi, 1929 felaketinde önemli, ancak hâlâ yeterince anlaşılamamış bir rol oynamıştır. Bir Wikipedia açıklamasında şöyle deniyor: "İnşaat sektöründe iki milyon kişilik yüksek ücretli istihdamın yok olması, ayrıca pek çok toprak sahibi ile emlak yatırımcısını sıradan yurttaşlar haline getiren kâr ve kira kaybı yıkıcı etkiler yarattı."[29] Bu tablo, kuşkusuz borsanın genelinde bir güven kaybına da yol açtı. Roosevelt yönetiminin, konut sektörünü hayata döndürmek için sonradan umutsuz girişimlerde bulunduğuna şüphe yok. Bu çerçevede konut ipoteği finansmanında getirilen bir dizi reform, 1938'de Amerikan Federal İpotek Birliği Fannie Mae'nin kurulmasıyla, bir ikincil ipotek piyasasının oluşumu ile sonuçlanacaktı. Fannie Mae'ye biçilmiş görev, ipotekleri sigortalamak ve bankalar ile borç veren diğer kuruluşlara, ipoteklere devam etme olanağını vermek, böylece konut piyasasının çok fazla ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlamaktı. Bu kurumsal reformlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Devletler'deki banliyöleşme sürecinin finansmanında hayati rol oynayacaktı.

Ne var ki, gerekli olmakla birlikte, bu önlemler Amerikan ekonomik kalkınmasında konut inşaatlarının farklı bir düzleme oturtulabilmesi için yeterli değildi. Gerek siyasi gerekse ekonomik nedenlerle, konut sahibi olanın desteklenmesi için her türden vergi teşvikinin (ipotek faizi vergi indirimi vb.) yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı gazilerine düşük faizli kredi gibi çeşitli imkânlar sunan GI yasası ve son derece olumlu hükümler getiren, tüm Amerikalıların "iyi koşullardaki bir yaşam alanında, iyi koşullardaki konutlarda" yaşama hakkını tanıyan, 1947 tarihli konut kanunu devreye sokuldu. Konut sahibi olmak, "Amerikan Rüyası'nın" merkezine yerleştirilerek fazlasıyla yüceltildi ve 1940'larda nüfusun yüzde 40'ından biraz fazlası ev sahibiyken, bu oran 1960'larda yüzde 60'ı aşacak, 2004'teki zirve noktasında ise yüzde 70'e yaklaşacaktı (2010 itibarıyla yüzde 66'ya gerilemiş durumdadır). Konut mülkiyeti, Birleşik Devletlerde zaten kök salmış bir kültürel değer olsa da, bu tip değerler, en çok da devlet politikalarıyla desteklendiğinde ve sübvanse edildiğinde serpilir. Bu tür politikalar için açıklanan gerekçeler, bütünüyle Dünya Bankası Raporu'nda belirtilmiş olanlardı. Asıl siyasi nedenler ancak şimdilerde, o da nadiren kabul ediliyor: 1930'larda açıkça belirtildiği gibi, borç yükü altındaki ev sahipleri greve gitmez![30] İkinci Dünya Savaşı'ndan eve dönen askeri personel, işsizlik ve bunalımla karşılaşmaları halinde ciddi bir toplumsal ve siyasi tehdide dönüşebilirlerdi. Bir taşla iki kuş vurmanın daha iyi bir yolu bulunamazdı herhalde. Bir yandan devasa ölçekli konut inşaatları ve banliyöleşme ile ekonomi hayata döndürülecek, bir

29 "Cities in the Great Depression", Wikipedia, http://www.wikipedia.org adresinde mevcut.

30 Martin Boddy, *The Building Societies*, Londra: Macmillan, 1980.

yandan da daha iyi ücretler alan işçiler, konut sahipliği yoluyla muhafazakâr siyasetin saflarına kazanılacaktı!

1950'ler ve 60'lar boyunca, bu politikalar hem siyasi, hem de makroekonomik açıdan iş gördü. Yaklaşık yirmi yıl boyunca, Birleşik Devletler'de çok güçlü bir büyümenin payandası haline geldi ve bu büyümenin etkileri tüm dünyaya yayıldı. Sorun, işçi sınıfının farklı kesimlerine yönelen gelir akışı ne kadar eşitsiz bir dağılım sergiliyorsa, kentleşme sürecinin de o kadar eşitsiz yürüyecek olmasıydı. Banliyöler gelişip serpilirken, kent merkezleri durgunluğa gömülüyor ve geriliyordu. Beyaz işçi sınıfı görece zenginleşirken, kent merkezlerindeki azınlıklarda (özellikle Afro-Amerikalılarda) bu gelişme zayıf kalıyordu. Sonuçta, kent merkezlerinde tam bir ayaklanmalar silsilesi baş gösterdi. Detroit ve Watts ile başlayan dalga, 1968'de Martin Luther King'in suikasta kurban gitmesinin ardından, Birleşik Devletler'in dört yanında yaklaşık kırk kentte kendiliğinden ayaklanmalarla doruğa ulaştı. Herkesçe görülebilen ve adı kolayca "kent krizi" koyulabilen bir şeydi bu (makroekonomik bir açıdan bakılmasa ve bir kentleşme krizi olarak değerlendirilse bile). 1968 sonrasında, Nixon tarafından 1973 resesyonunda mali nedenlerle krizin sona erdiği ilan edilene dek, bu durumla baş etmek için devasa federal fonlar ayrıldı.[31]

Tüm bunların yanı sıra yürüyen süreç ise, Fannie Mae'nin 1968'de devlet destekli bir özel kuruluşa dönüştürülmesi ve daha sonra, 1972'de karşısına bir "rakip" olarak Federal Konut İpotekleri Kurumunun (Freddie Mac) getirilmesiydi. Her iki kurum da, konut sahipliğinin teşvik edilmesinde ve konut inşaatı sektörünün elli yılı aşkın süreyle ayakta tutulmasında müthiş önemli rol oynayacaktı. Bugün, Birleşik Devletler'de toplam özel borçlar içinde konut ipoteği borçlarının oranı yüzde 40'a ulaşıyor. Bu borçların büyük kısmının da toksik olduğunu görmüş bulunuyoruz. Hem Fannie Mae hem de Freddie Mac, gerisingeri devlet idaresine geçti. Bu kuruluşların ne yapılacağı, ABD'deki genel borçluluk sorunu ile de ilişki içinde, şiddetli siyasi tartışmalara yol açmayı sürdürüyor (konut alımına yönelik devlet yardımlarıyla birlikte). Bu alanda yaşanacak her gelişme, Birleşik Devletler'deki sermaye birikimi ile bağlantılı olarak, özelde konut sektörünün ve genelde de kentleşmenin geleceği üzerinde ciddi sonuçlar doğuracaktır.

Birleşik Devletler'de bugün karşımıza çıkan belirtiler ise pek iç açısı sayılmaz. Konut sektörü yeniden hayata dönemiyor. Federal fonlar suyunu çeker ve yüksek işsizlik oranları devam ederken, konut sektörünün bir "çift dipli" resesyona doğru tam gaz koştuğuna yönelik işaretler var. Yeni başlanan konut inşaatlarında ilk kez 1940'lardan önceki dönemin altındaki

31 Kerner Komisyonu, *Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders*, Washington, DC: Government Printing Office, 1968.

düzeylere iniliyor. Mart 2011 itibarıyla, ülke ortalamasına çok yakın seyreden imalat sektöründe işsizlik oranı yüzde 9,7 iken, inşaattaki oran yüzde 20'nin üzerine çıkıyor. Büyük Buhran'da, inşaat işçilerinin bir çeyreğinden fazlasının 1939'a kadar işsiz kaldığını hatırlatalım. Bu işçileri tekrar iş sahibi yapmak, WPA (İstihdam Projeleri İdaresi) gibi devlet müdahalelerinin kritik hedefleri arasındaydı. Obama yönetiminin, altyapı yatırımlarına dönük bir teşvik paketi oluşturma girişimleri ise, Cumhuriyetçi muhalefet tarafından büyük ölçüde boşa çıkarılmakta. Yetmezmiş gibi, ABD'de eyalet ve yerel idare maliyelerinin durumu, gerek işten çıkarmalar ve ücretsiz izinlere, gerekse kentsel kamu hizmetlerinde vahşice kesintilere yol açacak denli vahim. Ülke genelinde konut sektörünün çökmesi ve konut fiyatlarının en az yüzde 20 gerilemesi, büyük ölçüde emlak vergilerine dayanan yerel yönetimler maliyesinde ciddi bir gedik açmış durumda. Eyalet yönetimleri ve yerel idarelerin kesintilere yöneldiği, inşaat sektörünün durgunluğa gömüldüğü ortamda, bir kentsel mali kriz kazanı içten içe kaynıyor.

Tüm bunların tepesine ise, sınıfsal temellere dayanan, ekonomik değil, siyasi nedenlerle yürütülen bir kemer sıkma siyaseti oturuyor. Eyalet yönetimi ve yerel idare düzeyindeki radikal sağ Cumhuriyetçi iktidarlar, borç krizi adını verdikleri şeyden yararlanarak sosyal programları parçalama, eyalet hükümetleri ve yerel idarelerdeki istihdamı azaltma çabasında. Bu, kuşkusuz, sosyal programlara yönelik sermaye kökenli genel saldırı kapsamında uzun yıllardır başvurulan bir taktik. Reagan, zenginlerden alınan vergilerin oranını yüzde 72'den yüzde 30 dolaylarına çekmiş ve Sovyetler Birliği'ne karşı, borçla finanse edilen bir silahlanma yarışına girişmişti. Sonuçta, borç miktarı Reagan yönetiminde hızla tırmandı. Regan'ın bütçe yöneticisi David Stockman, borçlardaki artışın, mevzuat düzenlemelerini (örneğin çevre koruma alanında) ve sosyal programları yerle bir etme, çevre tahribatının ve toplumsal yeniden üretimin maliyetini sırtlarından atma yolunda elverişli bir bahaneye dönüştüğünü sonradan itiraf edecekti. Oğul Bush da, yardımcısı Dick Cheney ile kol kola yürüyerek bu davaya sadık kalacak, "Reagan, bütçe açıklarının sorun teşkil etmediğini bizlere öğretti." diye buyuracaktı.[32] Zenginlere yönelik vergi indirimleri, Irak ile Afganistan'da borçla döndürülen iki savaş ve devlet eliyle finanse edilen reçeteli ilaç programı aracılığıyla büyük ilaç şirketlerine yapılmış müthiş kıyak, Clinton döneminde fazla veren bütçeyi eksi sayılarla doldurup, Cumhuriyetçi Parti ile muhafazakâr Demokratlara, büyük sermayenin borusunu öttürme, sermayenin asla üstlenmek istemediği çevre tahribatı ve toplumsal yeniden üretim masraflarını başka kesimlerin sırtına yıkmak için olabildiğince ileri gitme olanağını verdi.

32 Jonathan Weisman, "Reagan Policies Gave Green Light to Red Ink", *Washington Post*, 9 Haziran 2004; William Greider, "The Education of David Stockman", *Atlantic Monthly*, Aralık 1981.

Gerek doğal çevrenin, gerekse halkın refahının maruz bırakıldığı, çırılçıplak ortada duran talan, ekonomik değil, siyasi ve sınıfsal nedenlerle gerçekleştirilmekte. David Stockman'in daha geçen günlerde ifade ettiği üzere, bu durum tam bir sınıf savaşına işaret ediyor. Warren Buffet'ın sözleriyle, "Bir sınıf savaşının yaşandığı kesin ve savaşı yürüten, kazanmakta olan, benim de içinde bulunduğum zenginler sınıfıdır."[33] Buradaki tek soru, halkın sınıf savaşına tekrar ne zaman dahil olacağıdır. Bu soruya yanıt aranırken, hacizlere, kentlerdeki konut piyasalarında yürütülen yağma uygulamalarına, kamu hizmetlerinde ortaya çıkan kesintilere ve hepsinden önce, hemen her kentte, işgücü piyasalarında sürekli istihdam olanaklarının yaratılmaması sonucunda kent yaşamının kalitesinde yaşanan hızlı gerilemeye odaklanılarak yola çıkılabilir. Detroit'in başını çektiği bazı kentlerde, bir işe girme umudu bütünüyle yok olmuş durumda. Kriz, önceki seferlerde olduğu gibi şimdi de bir kentsel krizdir.

KENTLERDEKİ YAĞMA

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'nun bir satır arasında, "İşçinin fabrikatör tarafından sömürülmesi ücretini nakden almasıyla o an için sona erer ermez bu kez de burjuvazinin öteki kesimleri, ev sahibi, bakkalı, tefecisi vb. çöker tepesine." diyorlar.[34] Marksistler, geleneksel olarak sömürünün bu tür biçimlerini ve kaçınılmaz olarak bu biçimlerin etrafında boy veren sınıf mücadelelerini arka plana, kuramlarının kıyıda gölgede kalan satırlarına, siyasetlerinin ücra yerlerine itmişlerdir. Bense, en azından gelişmiş kapitalist ülkelerde, finans sistemi içerisinde muazzam servetlerin yapılmasına payanda olmak üzere paranın hayali sermaye dolaşımına hortumlanmasını sağlayan yerinden etme saldırıları yoluyla, bu sömürü biçimlerinin geniş bir birikim sahası meydana getirdiğini savunmaktayım.

Çöküş öncesinde *subprime* kredi sektörü içinde her adımda rastlanan yağma uygulamaları, ölçek bakımından efsanevi boyutlara vardı. Kriz patlak vermeden önce, yağmacı *subprime* uygulamalarının, Birleşik Devletler'deki düşük gelirli Afro-Amerikalıların sahip olduğu varlıkların değerinde 71 ila 93 milyar dolarlık kayıp anlamına geldiği tahmin edilmekteydi. Oysa eşzamanlı olarak, Wall Street'te salt finansal manipülasyonlar ve özellikle de ipoteklerin menkul-kıymetleştirilmesi yoluyla kârlar duyulmadık düzeylere ulaşmakta, fon yöneticilerine ödenen ikramiyeler fırlamaktaydı. Tablodan çıkartılacak sonuç şu ki, Countrywide gibi ipotek şirketlerinin düpedüz

33 Warren Buffett, Ben Stein ile röportaj, "In Class Warfare, Guess Which Class Is Winning", *New York Times*, 26 Kasım 2006; David Stockman, "The Bipartisan March to Fiscal Madness", *New York Times*, 23 Nisan 2011.

34 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (Cep basımı), İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 50.

sahtekârca uygulamaları kapsamında, belgelere geçen faaliyetlerin arka planında kalan çeşitli gizli kanallar ve konut piyasalarındaki finansal manipülasyonlar aracılığıyla, yoksullardan zenginlere doğru müthiş bir servet transferi meydana gelmekteydi.[35]

Sonrasında yaşananlar ise daha da hayret verici. İpoteği ödenmeyen evlere el koyma uygulamalarının (geçtiğimiz yılki sayı bir milyonun üzerinde) pek çoğunun, doğrudan doğruya sahtekârlık anlamına gelmese bile kanunsuz olduğu ortaya çıkınca, Florida'dan bir Kongre üyesi, Florida Yüksek Mahkemesine gönderdiği yazıda, "Bana gelen bilgiler doğruysa, bugün gerçekleşen kanunsuz el koymalar, bankalar ve kamu kurumlarının tarihteki en kapsamlı özel mülke el koyma harekâtını teşkil etmektedir." satırlarına yer verecekti.[36] Şimdi elli eyaletin tamamında başsavcılar sorunu inceliyor olsa da, tahmin edilebileceği üzere, soruşturmaları birkaç finansal uzlaşma anlaşmasıyla, ancak kanun dışı el konulmuş mülkleri sahiplerine iade etmeden, mümkün olduğunca kısa sürede kapatma telaşında gibi görünüyorlar. Hukuki belgelerin sistematik tahrifatına dair açık kanıtlar bulunduğu halde, sonuçta kimsenin hapsi boylamayacağı gün gibi ortada.

Bu türden yağma uygulamaları hiç yeni sayılmaz. Baltimore'dan bazı örnekler sunmama izin veriniz. 1969 yılında kente geldikten kısa süre sonra, kent merkezindeki konut tedarikine ilişkin bir çalışmada yer aldım. Martin Luther King suikastı sonrasındaki isyanlarla harap olmuş bölgelerde, kentin göbeğinde, farelerin cirit attığı berbat yaşam koşullarının yaratılmasında, arazi sahipleri, kiracılar, ev sahipleri, aracılar, kredi kuruluşları, Federal Konut İdaresi, yerel idari makamlar (özellikle Konut Kanunu Uygulama Dairesi) gibi farklı aktörler hangi rolleri oynamıştı? Baltimore haritalarında, düşük gelirli, kredi verilmeyen Afro-Amerikalı halkın yaşadığı bölgeleri gösteren kırmızı sınır çizgilerine ait izler hâlâ seçilebilirken, bu dışlayıcı tutum artık ırksal nedenlerle değil, yüksek kredi riskiyle açıklanarak meşru gösterilmeye çalışılıyordu. Kentin pek çok bölgesinde, Afro-Amerikalıların bölgeye akın edeceği ve böylece konut değerlerinin düşeceği korkusu salınarak fiyatları aşağı çekme uygulamasına rastlanabiliyor, acımasız emlak şirketleri bu yolla büyük kârlar elde ediyordu. Ancak bu oyunun işe yarayabilmesi için, bütünüyle yüksek kredi riski taşıyan bir topluluk sayılan Afro-Amerikalıların da ipotek yoluyla finansmana erişebilmesi gerekmekteydi. Bunu, "Taksitli Satış Sözleşmeleri" adı verilen yöntemle sağlayabilirlerdi. Emlak satın almak isteyen Afro-Amerikalılar ile kredi piyasası arasında aracı rolü üstlenen emlak

35 Barbara Ehrenreich ve Dedrich Muhammad, "The Recession's Racial Divide", *New York Times*, 12 Eylül 2009.

36 Gretchen Morgenson ve Joshua Rosner, *Reckless Endangerment: How Outsized Ambition, Greed and Corruption Led to Economic Armageddon*, New York: Times Books, 2011

sahipleri, krediyi kendi adlarına çekerek "yardım" ediyorlardı. Kredi faizinin ve ana paranın bir bölümünün ödendiği, böylece evi satın alan siyah ailenin kredi kullanabilirliğinin kanıtlandığı birkaç yılın ardından, tapu nihayet yeni sahibine geçmiş sayılıyor, evi satan kişiye ve ipotek kuruluşuna şükran duyuluyordu. Bazı alıcılar işi sorunsuz halledebilse de (ki bu genellikle değeri düşmekte olan mahallelerde mümkün olabiliyordu), ahlâkla ilgisi bulunmayan ellerde bu sözleşmeler son derece yağmacı bir birikim aracına dönüşebilmekteydi (Baltimore'da sıkça rastlanan bu durum, sistemin aynı şekilde yaygın olduğu Chicago'da fazla yaşanmamaktaydı).[37] Mülkün önceki sahibi, emlak vergileri, idari ve kanuni ücretler ve benzeri şeyler için ödeme alma hakkına sahipti. Bazen fahiş hale gelen bu ödemeler, ipotek ana parasına eklenebilmekteydi. Taksitler yıllar boyunca düzgün biçimde ödendikten sonra bile, pek çok aile, hâlâ en baştakinden daha fazla ana para borçları olduğunu gördüler. Faiz oranlarının yükselmesi üzerine artan taksitleri tek bir sefer bile aksatmaları durumunda sözleşme iptal oluyor ve aileler evlerinden çıkartılıyorlardı. Bu tip uygulamalar nerdeyse bir skandal boyutuna ulaştı. Zalim mülk sahiplerine karşı bir yurttaşlık hakları hareketi başlatıldıysa da, taksitli satış sözleşmesini imzalayanlar, belgedeki ufacık yazıları okumamış ya da bir avukat tutup okutamamış olduğu (yoksul insanlar için nadir rastlanan bir durum değil) için, hareket başarıya ulaşamadı. (Zaten bir şey küçük harflerle yazıldıysa, muhakkak biz sıradan faniler için anlaşılmaz niteliktedir. Kredi kartınızın arkasındaki küçük yazılara hiç baktınız mı?)

Bu tip yağma uygulamaları asla ortadan kaybolmadı. Taksitli satış sözleşmelerinin yerini, 1980'lerde al-sat işlemleri aldı (Bir emlak satıcısı, kötü durumdaki bir evi ucuza kapatıyor, bedeli fazlasıyla abartılan birkaç kozmetik onarım işi yaptırdıktan ve durumdan kuşku duymayan olası alıcılar için "elverişli" ipotek kredisi bulduktan sonra, çatı kafasına çökene, ya da ocak patlayana kadar evde yaşamaya devam edecek yeni sahibine satıyordu.) 1990'larda *subprime* piyasası oluşmaya başladıktan sonra ise, Baltimore, Cleveland, Detroit, Buffalo ve benzeri şehirler, el koymalarla sermaye birikimi sağlama uygulamasının giderek büyüyen dalgasında belli başları merkezleri haline gelecekti (ülke genelinde en az 70 milyar dolar). Baltimore'da, 2008 çöküşünün ardından, Afro-Amerikalılar ve kadının tek ebeveyn olduğu ailelerin sistematik biçimde sömürüldüğü, ayrımcı *subprime* kredi uygulamaları nedeniyle Wells Fargo bankası aleyhine bir Yurttaşlık Hakları davası açıldı. İnsanlar, klasik krediler yerine *subprime* krediler almaya yönlendirilmişlerdi. Ne yazık ki, niyetlerde kredi riskinin değil, ırkçı tutumun başrol oynadığını kanıtlamak neredeyse olanaksız olduğundan, bu davanın başarıya ulaşması olasılığı da

37 Lynne Sagalyn, "Mortgage Lending in Older Neighborhoods", Amerikan Siyasi ve Sosyal Bilimler Akademisi Yıllıkları, 465 (Ocak), 1983, s. 98-108.

yok gibi (davanın ancak üçünce denemede mahkemece görülmesine karar verildiğini belirtilelim). Alışıldığı gibi, anlaşılmaz küçük harfler pek çok şeye izin veriyor (Tüketiciler dikkat!). Cleveland ise biraz daha incelikli bir yol izlemekte: Finans şirketlerini, el koyulmuş, kapı-pencereleri tahtalar çakılarak kapatılmış evlerle her yeri doldurup halka rahatsızlık verdikleri gerekçesiyle dava etmek!

ÇİN ÖRNEĞİ

Bugünkü krizden çıkmayı başarabilenler hakkında konuşacaksak, Çin konut ve emlak sektöründeki atılıma, ayrıca borçlarla finanse edilen dev altyapı yatırımları dalgasına göz atmalıyız. Bu atılım ve yatırımlar, Çin iç piyasasını hareketlendirmekte, ihracat sektörlerindeki işsizliği emip yok etmekte öncü rol oynadığı gibi, Çin'le yapılan ticarete sıkı sıkıya bağlı başka ülkeler için de aynı etkiyi gösteriyor. Hammaddelerini Çin'e gönderen Avustralya ve Şili ile, hızlı tren ve otomotivde önemli bir ihracat pazarına kavuşan Almanya'yı örnek gösterebiliriz. (Öte yandan, Birleşik Devletler'de ise inşaat sektörü hayli yavaş gidiyor ve önceki satırlarda belirttiğimiz gibi, inşaattaki işsizlik oranı, ülke ortalamasının iki katını aşan değerleri buluyor.) Kentsel yatırımlar, yapıları gereği uzun bir süre içerisinde meyve veriyor ve hatta olgunlaşmaları daha da uzun sürüyor. Dolayısıyla, aşırı sermaye birikiminin, insan ürünü yaşam alanlarında aşırı yatırım birikimine ne zaman dönüşeceğini kestirmek güç. 19. yüzyılda demiryollarında tekrar tekrar yaşandığı ve inşaattaki yükselme ve çöküş döngülerinin uzun tarihinde görüldüğü gibi, bu alanda aşırıya kaçılması olasılığı son derece yüksek.

Paldır küldür ilerleyen, Çin coğrafyasını yeniden şekillendiren kentleşme ve altyapı yatırımları atılımının korkusuz tavrı, bir derecede, herhangi bir şeyin yanlış gitmesi durumunda merkezî hükümetin bankacılık sistemine istediği gibi müdahale edebilme olanağının bulunmasına da dayanmakta. Şanghay gibi öne çıkan kentlerde, 1990'ların sonlarında baş gösteren görece yumuşak resesyon, bankaları muazzam miktarda "gelir getirmeyen varlık" (bizim deyimimizle "toksik") ile baş başa bırakmıştı. Resmî olmayan tahminler, o denemde banka kredilerinin yüzde 40'a kadar çıkan bir oranının gelir getirmekten uzak olduğunu söylemekte.[38] Merkezî hükümetin bu duruma yanıtı, uçsuz bucaksız döviz rezervlerini kullanarak bankaları yeniden sermayelendirme şeklindeydi (Birleşik Devletler'de Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı [TARP] adıyla bilinen tartışmalı paketin Çin'deki uygulaması denebilir.) Devletin, 1990'ların sonlarında döviz rezervlerinin yaklaşık 45 milyar dolarlık bölümünü bu uğurda harcadığı, dolaylı harcamaların

38 Keith Bradsher, "China Announces New Bailout of Big Banks", *New York Times*, 7 Ocak 2004.

çok daha yüksek boyutlara varmış olabileceği biliniyor. Ancak Çin kurumları, aradan geçen sürede küresel finans piyasalarına daha fazla uyum sağlayacak biçimde evrimleştiği için, merkezî hükümetin finans sektöründe olup bitenleri denetim altına alması giderek güçleşmekte.

Bugün Çin'den gelen raporlar, 2000'lerde Amerikan Güneybatısı ve Florida'nın, veya 1920'lerde yine Florida'nın içinde bulunduğu duruma benzer bir görüntü çizmekte. Çin'de konut inşaatı sektörünün 1998'de tabi tutulduğu genel özelleştirmeden bu yana, inşaat hacminin hayret verecek boyutta (ve spekülatif içerikte) fırladığı görülmekte. Konut fiyatları, 2007'den beri ülke genelinde yüzde 140, Pekin ve Şanghay gibi belli başlı kentlerde ise, beş yıl içinde yüzde 800'e varan oranlarda yükselmiş durumda. Şanghay'da emlak fiyatlarının sadece geçen yıl içinde bile ikiye katlandığı sanılıyor. Ortalama daire fiyatı 500.000 dolar dolayında ve ikinci kademe kentlerde de tipik bir ev, "içinde oturanların ortalama yıllık gelirinin 25 katı kadar bir tutara mal olmakta" Bu tablonun sürdürülebilir olmadığı çok açık. Ortaya çıkan sonuçlardan biri, güçlü bir enflasyon baskısının doğması. Devlet raporlarına göre, "Ülkedeki büyümenin çok büyük bir bölümü, emlak inşaatlarına yönelik enflasyonist harcamalara, ayrıca karayolu, demiryolu ve milyarlarca dolarlık başka altyapı projelerine yönelik devlet yatırımlarına dayanmayı sürdürüyor. İnşaat faaliyetlerinin kabaca göstergesi sayılan sabit varlık yatırımları, 2011'in ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 25 yükseldi ve gayrimenkul yatırımlarında da yüzde 36 artış gözlendi."[39]

Kapsamlı arazi istimlakları ve bazı büyük kentlerde nüfusun önemli bölümünün zorla yer değiştirmiş olması (Pekin'de son on yılda 3 milyon kişi evinden çıkartıldı), Çin'in bütününde bu devasa kentleşme atılımının yanı sıra etkin bir yerinden etme ekonomisinin de serpildiğini gösteriyor. Zorunlu yer değiştirmeler ve yerinden etmeler, zaman zaman şiddetin de ön plana çıktığı, giderek büyüyen gösteriler dalgasının en önemli nedeni muhtemelen. Diğer yandan, emlak şirketlerine yapılan arazi satışları, yerel idare hazinelerinin doldurulması yolunda bir sağmal inek sayılmakta. Sadece 2011 başlarında, pek çoklarınca kontrol dışına çıktığı düşünülen emlak piyasasının soğutulması amacıyla, merkezî hükümet bu satışların gemlenmesini istedi. Ancak bu da çok sayıda belediyenin mali güçlüklere gömülmesi sonucunu doğuracaktı.

Şimdi, Çin'in iç kesimlerinde, içinde henüz hemen hiç kimsenin yaşamadığı, gerçek bir hareketlilik sergilemeyen, bütünüyle sıfırdan inşa edilmiş

39 David Barboza, "Inflation in China Poses Big Threat to Global Trade", *New York Times*, 17 Nisan 2011; Jamil Anderlini, "Fate of Real Estate is Global Concern", *Financial Times*, 1 Haziran 2011; Robert Cookson, "China Bulls Reined in by Fears on Economy", *Financial Times*, 1 Haziran 2011; David Barboza, "Building Boom in China Stirs Fears of Debt Overload", *New York Times*, 7 Temmuz 2011.

yeni kentler var. Hatta bu durum, Birleşik Devletler iş basınında, yatırımcılar ve şirketleri küresel kapitalizmin bu yeni kentleşme cephesine çekmek üzere tuhaf bir reklam kampanyasının yürütülmesine bile neden oldu.[40] İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Devletler'de yaşanan banliyöleşme atılımında olduğu gibi, yardımcı ev aygıtları ve aksesuarları da işin içine katıldığında, Çin'deki kentleşme patlamasının, küresel ekonomik büyümenin tekrar başlatılmasının teşvikinde, itici güç haline gelmese bile son derece önemli bir rol oynadığı açıkça anlaşılıyor. "Bazı tahminlere göre, çimento, demir cevheri, çelik ve kömür gibi kilit önemdeki küresel metaların yüzde 50'ye varan oranı Çin tarafından tüketiliyor ve bu talebin ana kaynağı da Çin emlak piyasası."[41] Üretilen çeliğin en az yarısının son durağı insan ürünü yaşam alanları olduğu için, bugün dünya çelik üretiminin dörtte birinin sadece bu faaliyet tarafından soğurulduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında, böylesi emlak patlamalarının yaşandığı tek yer Çin de değil. BRIC ülkelerinin tümü aynı yolu izler gibi görünmekte. Bu çerçevede, Sao Paulo ile Rio'da geçtiğimiz yıl emlak fiyatları ikiye katlandı ve Hindistan ile Rusya'da da benzer koşulların egemenliği söz konusu. Tüm bu ülkelerin, yüksek toplam büyüme oranları yakaladığını da belirtelim.

Çin merkezî hükümetinin, bankalara yönelik rezerv şartlarını adım adım yükselterek bu canlılığı kontrol altına alma ve enflasyonist baskıları hafifletme yönündeki girişimleri pek başarı kazanamıyor. Hatta, arazi ve emlak yatırımlarıyla güçlü bağlara sahip bir "gölge bankacılık sistemi"nin ortaya çıktığı konuşulmakta. Yükselen enflasyon ise, artan huzursuzluklar demek. Şimdi, düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve tırmanan fiyatlar karşısında Şanghaylı taksi ve kamyon şoförlerinin eylemlerine, Guangdong'un sanayileşmiş bölgelerinde tümden greve giden fabrikalara ilişkin haberler geliyor. Yaşanan huzursuzluğa ilişkin resmî haberler ciddi biçimde sıklaşıyor ve gittikçe kabaran kargaşayı dizginleme, durgun ihracat pazarlarının yerini alması için iç pazarı teşvik etme amaçlı devlet politikaları çerçevesinde ücret düzenlemelerine gidiliyor (Birleşik Devletler'de tüketimin GSYH içindeki payı yüzde 70'i bulurken, Çin'de sadece yüzde 35'te kalıyor.)

Ancak tüm bunları, 2007-09 kriziyle baş etme yolunda Çin hükümetinin attığı somut adımlar bağlamında düşünmeliyiz. Krizin Çin üzerindeki en önemli etkisi, ABD başta gelmek üzere ihracat pazarlarının ansızın çökmesi ve 2008 başlarında ihracatın yüzde 20 gerilemesiydi. Akla yatkın gelen pek çok tahmin göre, 2008'in hayli kısa bir döneminde, ihracat sektöründe yaşanan istihdam kaybı 20 milyon kişi dolayına ulaştı. Yine de 2009 Sonbahar'ı itibarıyla, IMF Çin'deki net istihdam kaybının yalnızca 3 milyon kişi oldu-

40 David Barboza, "A City Born of China's Boom, Still Unpeopled", *New York Times*, 20 Ekim 2010.

41 Anderlini, "Fate of Real Estate"

ğunu belirtebilecekti.[42] Brüt ve net istihdam kaybı arasındaki bu farkın bir kısmı, işsiz göçmenlerin köylerine geri dönmek zorunda kalmasından kaynaklanmış olabilir. Ancak geri kalan düşüşün nedeni, kentleşme ve altyapı yatırımları için hükümetin uyguladığı muazzam ölçekli Keynesçi teşvik programıydı kesinlikle. İşgücü fazlasını eritme doğrultusunda merkezî hükümet tarafından yaklaşık 600 milyar dolarlık kaynak tahsis edilirken, hükümetin kontrolü altındaki bankalara da, emlak sektörünün de dahil olduğu her türden yerel kalkınma projesi için büyük miktarda kredi açmaları talimatı verildi. Bu dev program, ekonomik toparlanmaya giden yolu açmak üzere tasarlanmıştı. Sonuçta, IMF'nin net istihdam kaybına dair verileri doğruysa, acil hedefler bakımından programın ek kötü ihtimalle asgari düzeyde başarıyı yakaladığı anlaşılıyor.

Elbette, akla gelen büyük soru, bu devlet harcamalarının "üretken" yatırımlar alanına dahil olup olmadığı ve dahilse neyin, kim için üretilmesine hizmet ettiğidir. Daha derinlere inecek ve daha fazla etkinlik kazanacak bir coğrafi bütünleşmenin [*entegrasyon*] ulusal düzeyde Çin'e fayda sağlayabileceği kuşkusuz. En azından yüzeye baktığımızda, bu müthiş altyapı ve kentleşme yatırımları dalgası, söz konusu bütünleşmeye destek verir, görece zengin kıyı bölgeleri ile iç kesimler, ayrıca ülkenin kuzeyi ile güneyi arasında bağlantılar oluşturur gibi görünmekte. Metropoller düzeyinde incelediğimizde, kentsel kalkınma ve kentsel dönüşüm, aynı zamanda kentleşmeye modernist teknikler kazandırmakta ve faaliyetlerde bir çeşitlenme de getirmekte gibi (görkemli Şanghay Expo fuarında cisimleşen, Birleşik Devletler ile Avrupa'daki neoliberal kentleşmenin karakterini teşkil eden zorlayıcı kültür ve bilgi endüstrisi kurumları da dahil olmak üzere). Kârlı fırsatların başka türlü pek mümkün görünmediği bir ortamda, likidite fazlasının ve aşırı sermaye birikiminin soğurulması, hiç şüphesiz, hem Çin'in kendi içinde, hem de dünyanın geri kalanının büyük bölümünde sermaye birikimine destek olmuştur.

Çin'in kalkınması, bazı bakımlardan, İkinci Dünya Savaşı ardından Birleşik Devletler'de yaşananları taklit ediyor. ABD'de de eyaletler arası karayolu sistemi ile güney ve batı bölgelerinin bütünleşmesi sağlanmış, o dönemde hem istihdamın, hem sermaye birikiminin desteklenmesinde kritik rol oynayan banliyöleşme hamlesi de bu adıma eşlik etmişti. Ancak başka bakımlardan da öğretici paralellikler bulabiliyoruz. Birleşik Devletler'in 1945 sonrasındaki kalkınması, enerji ve toprağın kullanımı bakımından savurganlık sergilemekle kalmıyor, aynı zamanda, daha önce belirttiğimiz gibi, çeperlere itilmiş ve dışlanmış kentli topluluklar açısından bambaşka bir kriz yaratıyordu. 1960'ların sonrasında bir dizi siyasi tepkinin doğmasına

42 Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Çalışma Örgütü, *The Challenges of Growth, Employment and Social Cohesion*, Cenevre: Uluslararası Çalışma Örgütü, 2010.

yol açan şey de buydu zaten. Başkan Nixon'ın, geleneksel ulusa sesleniş konuşmasında, kentsel krizin sona erdiğini ve federal fonların geri çekileceğini açıklamasıyla birlikte, 1973 çöküşünün ardından tüm bu süreç güçten düştü. Böylece belediyeler düzeyinde, kentsel kamu hizmetlerinde bir kriz doğacak, 1970'lerin sonları ve ardından gelen dönemde devletin eğitim ve sağlık hizmetlerinde, ayrıca makul maliyetli konuta erişimde korkunç bir aşınma etkisi ortaya çıkacaktı.

Çin'deki yatırım stratejisi de bu tip bir dengesiz yola girme tehlikesini taşıyor. Şanghay ile Pekin arasındaki hızlı tren hattı, iş adamları ve üst orta sınıf için iyi olsa da, yılbaşı tatilinde köyüne gitmek isteyen işçilerin ihtiyaç duyduğu ucuz ulaşım olanağını sunmuyor. Benzer şekilde, zenginlere yönelik yüksek apartmanlar, etrafı duvarlarla çevrili siteler ve golf sahalarının yanı sıra, lüks alışveriş merkezleri, yoksul düşmüş kitlelerin yeniden yeterli gündelik yaşam olanaklarına kavuşmasına yardımcı olmuyor. Hindistan'da, ayrıca başka ülkelerin, çeperlere itilmiş yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapan sayısız kentinde de aynı sorun baş göstermekte. Paris'in kıpırdanan banliyölerinden, Arjantin, Güney Afrika ve Afrika'nın kuzeyini hareketlendiren sosyal hareketlere kadar, mevcut tablo bu şekilde. Şimdi pek çok kapitalist kentte çoğunluğu teşkil eden ve muhtemelen egemen bir güç bloğu meydana getiren yoksullaşmış, güvencesizleşmiş ve dışlanmış emekçilerle nasıl ilgilenilmesi gerektiği, önemli bir siyasi soruna dönüşebilir ve bazı örneklerde bu yola girildi bile. Dolayısıyla, askerî planlamaların büyük kısmı da artık içten içe kıpırdanan, devrimci potansiyeller taşıyan kentli hareketlerle nasıl baş edilebileceği konusuna odaklanmakta.

Ancak Çin örneğinde bu hikaye ilginç bir boyut daha kazanıyor. 1979'da liberalleşmenin başlamasından bu yana kalkınmanın izlediği yol, bazı açılardan, merkezî denetim kurmanın en iyi yöntemlerinden birinin ademi merkeziyetçilik olduğu şeklindeki basit kuram üzerinde yükseliyor. Ana fikir, bölgeleri, kentleri ve hatta köyleri, kasabaları serbestleştirerek, merkezî denetim ve piyasa düzenlemelerinin sınırları içinde kendileri için en iyi olanı aramalarını sağlamaktı. Yerel ölçekteki girişimlerle başarılı çözümler gelince, merkezî hükümet politikalarının yeniden yapılandırılmasının temeli de bunlar üzerine oturtuldu. Çin'den gelen haberler, 2012 için güç ilişkilerinde ilginç bir seçimle karşı karşıya kalındığını söylüyor. Dikkatler, piyasa odaklı politikaları bırakan ve "bir Maocu sloganlar cephaneliği" ile birlikte tekrar devlet öncülüğünde yeniden bölüşüm rotasını izlemeye başlayan Chongqing kentine çevrilmiş durumda. Bu modelde, "her şey gerisingeri yoksulluk ve eşitsizlik meselesine bağlanıyor" ve yerel yönetim, "devlete ait kuruluşların piyasadan elde ettiği kârı geleneksel sosyalist projelere ak-

tarıp, gelirleri ucuz konut inşası ve ulaşım altyapısı için kullanıyor"[43] Kentin konut girişimi, bölgedeki 30 milyon insanın üçte birine ucuz daireler temin etmek üzere dev bir inşaat programının yürütülmesini, bu kapsamda, 50.000'i devlet destekli konutlara yerleştirilmek üzere, her biri 300.000 kişilik 20 uydu ilçenin inşa edilmesini öngörmekte. Dünya Bankası önerilerinin aksine, son yirmi yılda ülkenin dört bir yanında sarmallaşarak genişleyen toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasını hedefliyorlar ve özel emlak şirketlerinin zenginlere yönelik kapalı site projelerinin panzehirini bulmuş gibiler. Özel sektörü kamusal amaçlar doğrultusunda kullanarak sosyalist bölüşüm hedeflerine geri dönülmesi, merkezî hükümetin izleyebileceği bir model sunuyor. Bir yandan sermaye fazlasının soğurulması sorununa incelikli bir çözüm getirilirken, diğer yanda hem köylü nüfusun kentlileştirilmesi hem de yoksullara makul fiyatlarla konut güvencesi temin edilerek hoşnutsuzlukların hafifletilmesi için bir yol bulunuyor. 1945 sonrası Amerikan kent politikalarını anımsatan boyutlar da var. Ekonomik büyümeyi rayında tut ve aynı zamanda kıpırdanması muhtemel toplulukları da sistemin parçası haline getir. Bununla birlikte, böyle büyük bir programın gerektirdiği arazi istimlaklarının ölçeği de huzursuzluklar doğurmakta ve yerinden edilenlerin muhalefetiyle karşılaşılmakta.

Kıyılar ve Shenzen gibi güneydeki kentler başta gelmek üzere, diğer yerlerde ise piyasa odaklı karşıt seçeneklerle devam edilmekte. Buralarda daha çok siyasi liberalleşmeye ve kökleri giderek derinleşen serbest piyasa girişimlerinin yanı sıra, burjuva kent demokrasisini çağrıştıran yaklaşımlara vurgu yapılıyor. Yükselen toplumsal eşitsizlikler, ekonomik büyümenin ve rekabet gücünün sürdürülebilmesi karşısında zorunlu bir bedel olarak kabul ediliyor. Merkezî hükümetin bu seçenekler arasında hangi tarafa meyledeceğini tahmin etmek güç olmasa da, asıl sorun, farklı gelecek planlarına öncülük etme yolunda kent merkezli girişimlerin oynayacağı roldür. Sonrasında ise, genel olarak solun hem kuramsal, hem siyasi pratik açısından bu seçeneklere nasıl yanıt vereceği sorusu gelir.

BİR KENT DEVRİMİ Mİ GELİYOR?

Kentler, anti-kapitalist mücadelelerin daima boy verdiği alanlardır. Paris Komünü'nden Şanghay Komünü'ne, oradan Seattle Genel Grevi'ne, Arjantin'de Tucuman isyanına, Prag Baharı'na ve nihayet 1968'in genel ölçekli kent merkezli hareketlerine (Kahire ve Madison'un bir miktar anım-

43 Kathrin Hille ve Jamil Anderlini, "China: Mao and the Next Generation", *Financial Times*, 2 Haziran 2011; Peter Martin ve David Cohen, "Socialism 3.0 in China", http://the-diplomat.com adresinde mevcut.

sattığını söyleyebiliriz) varıncaya kadar, bu mücadeleler hayret verici bir tarihsel zenginliğe sahip. Ancak bu tarih, kent merkezli hareketlerin solda pek çoklarınca hafife alınmasına ve yanlış kavranmasına, genellikle sınıf mücadelesinden ayrı görülmesine ve dolayısıyla devrimci potansiyelden yoksun sayılmasına yol açmış siyasi ve taktiksel yanlışlarla da bezeli aynı zamanda. Oysa, üretimdeki sınıf ilişkilerinde devrim yapmak kadar, kent üzerindeki hakların geri kazanılmasıyla da ilgilenen bu tip hareketler, Paris Komünü'nde olduğu gibi simgesel boyut kazandığında, dünya tarihinin "en büyük proleter başkaldırılarından biri" unvanını kapıveriyor.

Anti-kapitalist mücadele, üretimde sermaye ile emek arasındaki ilişkinin yok edilmesine ilişkindir. Artık değerin üretilmesine ve sermaye tarafından el konulmasına olanak tanıyan, bu ilişkidir. Anti-kapitalist mücadelenin nihai amacı, bu sınıfsal ilişkinin ortadan kaldırılmasından ibarettir. Mücadeleye etnik köken ve toplumsal cinsiyet pencerelerinden bakmak gerektiğinde bile, kapitalist sisteminin ne demek olduğu en temelinde görülebilmeli ve sınıfsal ilişkiler uru bu ana merkezinde kopartılıp atılmalıdır.

Marksist solun, dünya genelinde sanayi işçilerine proletarya diktatörlüğü doğrultusunda, giderek devletin ve sınıfın yok edileceği bir dünyaya doğru sınıf mücadelesini yürüten öncü güç sıfatıyla ayrıcalıklı bir rol biçtiğini söylediğimizde, gerçeğe uygun bir karikatür çizmiş oluruz. Öte yandan, işlerin asla böyle yürümemiş olduğunu söylemek de yine gerçekçi bir karikatür çizmek anlamına gelecektir. Marx, sınıflar arasındaki tahakküm ilişkisinin, kendi üretim süreçlerine ve düzenlemelerine egemen olmak üzere birleşen işçiler tarafından tersine çevrilmesi gerektiğini savundu. Bu noktadan, işçilerin öz yönetimine, işçi kooperatiflerine ve benzerlerine yönelik bir siyasal mücadeleler tarihi türedi.[44] Acımasız, vahşi bir düşmanlığa ve doğrudan baskıya rağmen diz çökmeme yolundaki yüce çabalar ve bedeller, bu tip girişimlerin pek çoğunun uzun vadede ayakta kalmasını sağlayamadı.[45] Söz konusu girişimlerin uzun vadedeki başarısızlığının temel nedeni ise hayli basit. *Kapital*'in ikinci cildinde Marx'ın ortaya koyduğu gibi, sermayenin dolaşımı üç ayrı dolaşım sürecini bünyesinde barındırmakta: paranın, üretken sermayenin ve meta-sermayenin. Birbiriyle iç içe geçmiş, birbiri üzerinde belirleyici

44 Immanuel Ness ve Dario Azzellini (der.), *Ours to Master and to Own: Workers' Councils from the Commune to the Present*, Chicago: Haymarket Books, 2011.

45 Belki de en önemli tekil istisna olarak Mondragon gösterilebilir. İspanya'da, Bask ülkesinde, faşizmin gölgesi altında, 1956'da bir işçi kooperatifi olarak kurulan yapı, bugün İspanya'dan başlayıp Fransa'yı da içine alacak biçimde uzanan yaklaşık 200 işletmeye sahip. İşletmelerin büyük kısmında, en yüksek ve en düşük ücret arasındaki fark son döneme kadar 3'e karşı 1 ile sınırlıydı (çoğu Amerikan şirketinde 400'e karşı 1). Mondragon'un direnebilmesi, salt üretimle ilgilenmemesine de bağlıydı. Kendi kredi yapılarını ve tüccar sermaye mağazalarını oluşturdu. Stratejisi, bu dolaşım süreçlerinin üçünde de etkin olmak şeklindeydi. Bkz. George Cheney, *Values at Work: Employee Participation Meets Market Pressures at Mondragon*, Ithaca: ILR Press, 1999.

etkiye sahip bu dolaşım süreçlerinden hiçbiri, diğerleri olmadan varlığını sürdüremez. Aynı noktadan yola çıkarsak, bu süreçlerden hiçbirini diğerlerinden bağımsız olarak değiştirmeyiz. İyimser bir özerklik ve öz yönetim retoriğinin varlığına rağmen, görece tecrit edilmiş üretim ünitelerinde kurulan işçi yönetimleri, düşman safında yer alan bir kredi sisteminin ve tüccar sermayenin yağmacı uygulamaları karşısında pek nadiren ayakta kalabilir. Tüccar sermayenin gücü (Wal-Mart fenomeni), özellikle son yıllarda bir diriliş sergilemiştir (Marksist kuramda büyük ölçüde ihmal edilmiş bir diğer çözümleme alanı olarak ele alınabilir).

Solun, bu güçlüğü fark eden büyük bölümü, proletaryanın devlet aygıtını idaresi altına alma mücadelesini, komünizme giden tek alternatif olarak görmeye başladı. Devlet, söz konusu üç sermaye devresini denetim altına almak, ayrıca üretimdeki sınıf ilişkisinin ebedileşmesine destek veren kanalları yöneten kurumlar, iktidarlar ve sınıf araçlarını yola getirmek için kullanılacaktı. Sorun şu ki, devletin kendi can suyunu bulabilmesi, devlet eliyle denetim altına alınacağı varsayılan aynı kanalların kullanılmasına bağlıydı. Kapitalist devlet kadar, sosyalist devlet için de daima bu durum geçerlilik kazanmıştır. Merkezileşmiş ve tepeden tabana yönetimi benimsemiş yapılar, söz konusu kanalların bir ölçüde serbestleştirildiği örnekler (Çinlilerin ustalıklarını gösterdiği üzere) haricinde işlememekte. Diğer yandan, bu kanalların bir kez serbestleştirilmesi, kapitalizm cininin şişeden çıkması ve kızılca kıyametin kopması anlamına geliyor. Öyleyse, sermayenin gücü karşısında ikisi de kendi başına etkin bir panzehir özelliği kazanamayan öz yönetim ile merkezî devletin egemenliği arasında orta yol bulmak için ne gibi siyasi olanaklara sahibiz?

İşçi yönetimi ile ilgili sorun, mücadelenin odak noktasının, ayrıcalıklı bir artık değer üretim alanı şeklinde görülmüş fabrika olması ve sanayi işçileri sınıfına, ana devrimci güç sayılan proletaryanın öncüleri olarak yine ayrıcalıklı bir rol biçilmesidir. Oysa, Paris Komünü'nü yaratanlar fabrika işçileri değildi. Bu nedenle, Komün'ün aslında proleter bir başkaldırı ya da bir sınıf hareketi değil, anti-kapitalist bir seçenek inşa etmek için devrimci bir yol aramak yerine kent üzerinde hak iddia eden bir toplumsal hareket olduğunu ileri süren karşı bir görüş de mevcut.[46] Peki, neden ikisi bir arada olmasın? Kentleşmenin kendisi de bir üretim etkinliğinin sonucunda ortaya çıkar. Bu üretimde binlerce işçi yer alır; yapılan işle değer ve artık değer üretilir. Artık değerin üretildiği alana ilişkin kavramlaştırmada fabrikanın yerine kenti koymamamız için bir neden var mı? Böyle yaparsak, Paris Komünü'nü de,

46 Manuel Castells, *The City and the Grassroots*, Berkeley: University of California Press, 1983; Roger Gould, *Insurgent Identities: Class Community and Protest in Paris from 1848 to the Commune*, Chicago: University of Chicago Press, 1995. Benim bu savlara karşı iddialarım için bkz. David Harvey, *Paris, Capital of Modernity*, New York: Routledge, 2003.

kenti üretmiş proletaryanın, üretmiş olduğu şey üzerindeki hak ve iktidar arayışı olarak kavramlaştırmamız mümkündür. Bu, Paris Komünü'nde de olduğu gibi, Marksistlerin geleneksel olarak yücelttiğinden çok farklı bir proletaryadır elbette. Ancak tarihin bugün vardığımız anında, dünyanın gelişmiş kapitalizmle tanımlanan yerlerinde fabrika proletaryası kökünden yok olmuş bulunmakta. Dolayısıyla, burada bir seçimde bulunmamız gerekiyor: Devrim olasılığını elden kaçırmış olmanın yasını tutmak, ya da proletarya anlayışımızı, kentleşmenin örgütsüz üreticilerini ifade edecek şekilde değiştirmek ve bu toplulukların kendine has devrimci kapasiteleri ile güçlerini keşfe koyulmak.

Öyleyse, sormanın zamanıdır: Kenti üreten bu işçiler kimlerdir? Kenti inşa edenler, özellikle de inşaat işçileri, bu üretimde yer alan tek veya en büyük emek gücü olmasalar da, en fazla göze çarpan aday konumundalar. İnşaat işçileri, bir siyasi güç olarak, Birleşik Devletler'de (ve muhtemelen başka yerlerde de) son dönemlerde hemen her zaman, kendilerini istihdam eden büyük ölçekli ve sınıfsal kalkınmacılığın destekçisi oldular. Ancak böyle devam etmek zorunda değil. Duvarcılar ve yapıcılar, Paris Komünü'nde önemli rol üstlenmişlerdi. "Green Ban" [*Yeşil Yasak*] adlı inşaat sendikası, 1970'lerin başlarında, Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletinde, çevresel bakımdan sorunlu bulduğu projelerde çalışılmasını yasaklamış ve bu yolda büyük başarı elde etmişti. Sonunda, devlet güçlerinin ve aynı zamanda da, çevresel konuları gevşek burjuva duyarlığının dışavurumu olarak gören kendi ulusal Maocu önderliğinin birleşik etkisiyle yıkıldı.[47]

Ancak çeliğin üretilebilmesi için demiri topraktan çıkartanlarla, çelikten köprüler yapanlar, bu köprülerden geçen kamyonlarla metaları fabrikalar ve evlere taşıyanlar arasında kesintisiz bir bağlantı bulunmakta. Marx'a göre, tüm bu faaliyetler (uzamsal hareketler de dahil olmak üzere) değer ve artık değer üretmekte. Ve yine Marx'ın belirttiği gibi bakım, onarım ve yenileme çalışmaları da değer üretimi faaliyetlerinin birer parçasıysa, kentlerimizdeki bu faaliyetlerde yer alan dev işçiler ordusu da değer ve artık değer üreten, kentlerimizi bugünkü haline getiren fiziksel altyapı yatırımlarına katkıda bulunmakta. Metaların, üretildikleri yerden nihai varış yerine taşınması değer üreten bir etkinlikse, köylü üretici ile kentli tüketici arasında bağlantı kuran gıda zincirinde yer alan işçiler de bu değer üretiminin parçasıdır. Bu işçiler, örgütlenmeleri durumunda, kentin metabolizmasını boğacak güce erişeceklerdir. Ulaşım işçilerinin grevleri (örneğin son yirmi yılda Fransa'da ve şimdilerde Şanghay'da olduğu gibi), son derece etkili bir siyasi silahtır

47 John Tully, "Green Bans and the BLF: the Labour Movement and Urban Ecology", *International Viewpoint Online*, 357, 2004, http://www/internationalviewpoint.org adresinde mevcut.

(Şili'de, 1973 darbesinde olumsuz anlamda kullanıldı). Los Angeles Otobüs Şoförleri Sendikası ve New York ile Los Angeles'taki taksi şoförleri örgütleri de başka örnekler.[48]

Gıda ve diğer tüketim mallarının akışı ile kalmayıp, enerjiyi, suyu ve diğer gerekli şeyleri, tüm bunların kesintiler karşısındaki hassasiyetini de düşünelim. Kent yaşamının üretimi ve yeniden üretimi, Marksist esaslara göre "üretken olmayan" terimi çerçevesinde kısmen "dışarıda" (talihsiz bir sözcük) bırakılabilirse de, toplumsal açıdan gereklidir ve sermaye ile emek arasındaki sınıfsal ilişkilerin yeniden üretilmesinde *faux frais*nin[49] bir parçasıdır. Bu işgücünün büyük bölümü daima geçici nitelikte, güvencesiz, gezgin ve tehlikede olmuştur. Kenti üreten ve ayakta tutan bu işgücü için, yeni örgütlenme biçimleri kesinlikle zorunlu. Birleşik Devletler'de, geçici ve güvencesiz çalışma koşullarının pençesinde kıvranan işçileri bir araya getiren ve yeni yeni serpilen Dışlanmış İşçiler Meclisi, bu anlamda boy veren biçimlere örnek gösterilebilir. Bu işçiler, ev işçileri örneğinde olduğu gibi, uzamsal bakımdan kent sisteminin her noktasına dağılmış durumdalar.[50]

Klasik emek mücadeleleri siyaseti tarihinin de bu bağlamda yeniden yazılmaya ihtiyacı var. Yalnızca fabrika işçileri odağında yükselmiş gibi gösterilen pek çok mücadelenin, biraz incelendiğinde, aslında çok daha geniş bir tabana sahip olduğu anlaşılıyor. Örneğin, Margaret Kohn, 20. yüzyıl başlarındaki Torino Fabrika Konseylerini kutsayan sol emek tarihçilerinin, gerçekte siyasetin büyük kısmının bu topluluktaki "İnsanların Evleri"nde şekillendiği ve lojistik desteğin büyük bölümünün yine bu evlerden geldiği gerçeğini göz ardı etmelerinden yakınıyor.[51] E.P. Thompson, İngiliz işçi sınıfının kazanımlarında, işyerleri kadar şapeller ve mahallelerde olup bitenlerin de rol oynadığını anlatıyor. Peki, kapıların dışında işsizler ve mahalle örgütlenmelerinin oluşturduğu kitle destek, moral ve malzeme vermeseydi, 1937'nin General Motors Flint fabrikası işgal eylemi ne kadar başarılı olabilirdi? Nottingham gibi dağınık kentsel alanlarda yaşayan Britanyalı madencilerin 1970'ler ve 80'lerde giriştiği grevler daha başlangıçta teslim olurken, Northumbria'nın sıkı bağlara sahip topluluklarının sonuna kadar dayanışma sergilemesi ilginç değil midir? Emek mücadelelerinin ayakta tu-

48 Michael Wines, "Shanghai Truckers' Protest Ebbs with Concessions Won on Fees", *New York Times*, 23 Nisan 2011; Jacqueline Levitt ve Gary Blasi, "The Los Angeles Taxi Workers Alliance", Ruth Milkman, Joshua Bloom ve Victor Narro (der.), *Working for Justice: the L.A. Model of Organizing and Advocacy* içinde, Ithaca: ILR Press, 2010, s. 109-24.

49 Faux frais: üretken olmadığı halde zorunlu olan giderler –*çev.*

50 Excluded Workers Congress, *Unity for Dignity: Excluded Workers Report*, Aralık 2010, Inter-Alliance Dialogue, New York, http://www.excludedworkers.org adresinde mevcut.

51 Margaret Kohn, *Radical Space: Building the House of the People*, Ithaca: Cornell University Press, 2003.

tulup ilerletilmesinde, toplumu örgütlemek de işyerini örgütlemek kadar önem kazanmıştır. Bunun yanında, gelişmiş kapitalist ülkelerin pek çoğunda klasik anlamda işyerlerinin ortadan kalkarken (elbette Çin'de veya Bangladeş'te durum böyle değildir), toplum içinde, ama iş çerçevesinde örgütlenmek daha da önemli görünmektedir.

Bu örneklerin tümünde, ışığı mücadelenin meydana geldiği toplumsal çevrenin üzerine tuttuğumuzda, proletaryanın kim olduğuna ve ne amaçladığına ilişkin algı değişiyor. Fabrikanın dışındaki ilişkiler de resme sıkıca eklendiğinde, muhalif siyasetin toplumsal cinsiyet bileşimi çok farklı görünmeye başlıyor. İşyerinin toplumsal dinamikleri, yaşam alanlarındaki dinamiklerle aynı değildir. Yaşam alanlarında, cinsiyet, ırk, etnik köken ve din temelli ayrımlar pek çok zaman toplumsal dokunun daha derinlerine nüfuz etmişken, siyasi öznellikler ve bilincin şekillenmesinde, toplumsal yeniden üretime dair konular, daha fazla öne çıkan, hatta baskın bir rol oynar. Bu doğrultuda, sınıf mücadelesinin dinamikleri ve siyasi taleplerin doğası da çok daha farklı bir hale bürünür. Geriye dönüp tekrar değerlendirdiğimizde, bu dinamikler ve taleplerin, Marksist bakışta görülmek istenenden zaten hep farklı olduğunu anlarız.

Buradan yola çıkan Fletcher ve Gapasin, emek hareketinin sektörel örgütlenme biçimleri yerine coğrafi biçimlere daha fazla dikkat harcaması, sektörel olarak örgütlenirken, aynı zamanda kentlerdeki merkezî emek konseylerini de güçlendirmesi gerektiği kanısındalar.

> Emek, sınıfa dair konulardan söz ederken, kendini toplumdan ayrı bir yerde görmemeli. *Emek* terimi, kökleri işçi sınıfının içine uzanan, işçi sınıfının taleplerini açıkça ileri taşıyan tüm örgütlenme biçimlerini kapsamalı. Bu bakımdan, işçi sınıfı içinde kök salan, sınıfın sorunlarını ele alan halk örgütlenmeleri de (işçi merkezleri gibi) sendikalar gibi birer emek örgütüdür. *Emek örgütü* etiketi, işçi sınıfının sadece bir kesiminin çıkarlarına eğilen bir sendikadan çok (beyazların üstünlüğünden yana zanaatkârlar sendikası gibi), işsizler veya evsizleri destekleyen bir halk örgütlenmesine yakışacaktır.[52]

Bu kapsamda, emeğin örgütlenmesinde şöyle bir yaklaşım öneriyorlar:

> [*Bu örgütlenme*], ittifaklar kurma ve siyasi eyleme yönelme konularında, mevcut sendika uygulamalarına temelden meydan okur. Ana önermesi şudur: *Sınıf mücadelesi işyeriyle sınırlandırılmıyorsa, sendikalar da sınırlandırılmamalıdır.* Varılan stratejik sonuç, sendikaların salt işyerlerini (veya sektörleri) değil, kentleri örgütleme temelinde düşünmeleri gerekliliğidir. Kentleri örgütlemek ise, sendikaların metropollerde toplumsal bloklardaki müttefiklerle işbirliği yapmasıyla mümkün olabilir ancak.[53]

52 Bill Fletcher ve Fernando Gapasin, *Solidarity Divided; The Crisis in Organized Labor and a New Path Toward Social Justice*, Berkeley: University of California Press, 2008, s. 174.

53 Aynı eser.

"Peki, bir kent nasıl örgütlenir?", diye sorarak devam ediyorlar. Bana kalırsa, önümüzdeki yıllarda anti-kapitalist mücadele yeniden hayat bulacaksa, solun yanıt vermesi gereken kilit sorulardan biridir bu. Bu mücadeleler seçkin bir tarihe sahip. Bu noktada, 1970'lerin "Kızıl Bologna"sından ilham alabiliriz. Bunun yanında, Fransız Komünist Partisinin, 1960'lardan itibaren günümüze kadar, belediye yönetimlerinde, diğer siyasi arenalara kıyasla çok farklı bir görünüm ortaya koymuş olması da tarihin ilginç ironileri arasındadır (bu alanda, kılavuz alacağı dogmatik bir kuram ya da Moskova'nın talimatları bulunmamasının da etkisiyle). 1980'lerin başlarında, Britanya'da belediyelerin Thatcher anlayışına karşı verdiği mücadele, önemli bir savunma hattı teşkil etmekle kalmadı, Büyük Londra Meclisi örneğinde olduğu gibi, Thatcher tarafından bu yönetim kademesi tümden ortadan kaldırılana dek yenilikçi bir potansiyel de taşıdı.[54] Birleşik Devletler'de bile, Milwaukee uzun yıllar boyunca bir sosyalist idare eliyle yönetildi ve hatırlatmakta fayda var ki, Amerikan Senatosuna bugün dek seçilmiş tek sosyalist, kariyerine Burlington, Vermont belediye başkanı olarak başlayıp halkın güvenini kazanmıştı.

Komün'ün Parisli yaratıcıları, kendi ürettikleri kent üzerinde hak iddia ettilerse, "kent üzerindeki hak" gibi bir sloganı, anti-kapitalist mücadelenin kilit sloganı olarak siyasi kuvvetleri etrafında toplayacak bir "haykırış ve talep" (Lefebvre'ın tanımladığı şekilde) haline nasıl getirebiliriz? Bu slogan, kuşkusuz, mevcut algı düzeyinde yer alan, daha öteye geçmeyen olanakların dile getirildiği, ucu açık bir imleyenlerdir. Ancak bu gerçek, sloganın yersiz olduğunu veya siyasi etki yaratmadığını göstermez. Her şey, imleyenin içini mevcut algının reformcu içeriği yerine, yine mevcut algının devrimci içeriği ile dolduracak kişilere bağlıdır. Bu anlamda, arada bir çekişmenin doğacağı kesin olsa da, Marx'ın söylediği gibi, "Eşit haklar arasında son sözü kuvvet söyler."[55]

Kentsel alanlarda reformcu ve devrimci girişimleri birbirinden ayırt etmek pek çok zaman kolay olmaz. Porto Alegre'deki katılımcı bütçe planlaması, Curitiba'nın çevresel duyarlığa sahip programları, veya sayısız Amerikan kentindeki insanca yaşamaya yetecek ücret kampanyaları, ilk bakışta bütünüyle reformcudur (aynı zamanda reformculuğun uç noktalarındadır). Chongqing girişimi, Maocu diline karşın, devrimci bir hareketten çok, yeniden bölüşümcü Kuzeyli sosyal demokrasiyi çağrıştırır. Ancak etkileri yayıldıkça, daha radikal bir algıya dönük olanaklara işaret eden, daha derin başka katmanlar da açığa çıkacaktır. Kent üzerindeki hak konusunda giderek yay-

54 Max Jaggi ve diğerleri, *Red Bologna*, Londra: Writers & Readers, 1977.

55 Marx, *Kapital* cilt I, çev. Mehmet Selik, Nail Satılgan, Yordam Kitap, 2013, 4. basım, s. 232.

gınlaşan dil (Zagreb'den Hamburg'a ve Los Angeles'a), örneğin, daha devrimci bir şeylerin de bu çerçevede gündeme gelebileceği fikrini doğurmakta.[56] Mevcut siyasi güçlerin (örneğin, 2010'da Rio Dünya Kent Forumunda bir araya gelmiş STK'lar ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar) bu dili kendi tekellerine alma yönündeki müthiş çabaları, bu olasılığın bir işareti sayılabilir.

Ancak bu tekelci girişimlerden şikayet etmek de anlamsız olacaktır. Sol, bu tutumu bir övgü saymalı ve bu dile bizim biçtiğimiz anlamların egemen olması için mücadelesini yürütmelidir. Biz, kentin üretimine ve yeniden üretimine emeğini katan herkesin, hem ürettikleri şey, hem de neyin, nerede üretileceğine karar verme gücü üzerinde kolektif bir hakka sahip olduğunu söylemekteyiz. Kent yaşamını, egemen sınıf ilişkilerinin dışında, "bizim" (kentleşmenin ve kentliliğin üreticileri) özlemlerimiz doğrultusunda inşa etme yolunda demokratik araçlar (paranın gücüne dayalı bugünkü demokrasi dışında) yeniden yapılandırılmalıdır.

Burada, ayağa kalkmış pek çok köylü ve yerli hareketi de varken ve kendilerine özgü hakları talep ederken, neden salt kentlere odaklandığımız sorularak derhal bir itiraz dile getirilecektir. Kent, fiziksel bir nesne sıfatıyla, bir mücadele nesnesi olma anlamını yitirmemiş midir? Bu itirazlarda apaçık bir gerçeklik payının bulunduğu muhakkak. Kentleşme, herhangi bir uyumlu siyasi proje etrafında bir araya gelmesi hiç kolay olmayan, son derece farklılaşmış bir topluluklar mozaiği ve birbiriyle etkileşim içindeki mekânlar oluşturmuştur. Gerçekten de, kenti meydana getiren farklı mekânlar arasında sayısız karşıtlıklar ve çatışmalar mevcuttur. Bana kalırsa, Lefebvre'ın yüzünü kent devriminden, daha kapsayıcı bir üretim alanına çevirmiş olmasının, kuramsal çözümlemeler ve siyasi mücadelede coğrafi bakımdan eşitsiz kalkınmaya odaklanmasının nedeni de bu olabilir.

Tanımlara hapsolmuş akademinin ağır kalan imgeleminde, bu itirazlar, kentin ortadan kalktığı ve dolayısıyla kent üzerindeki hak arayışının da bir hayalden ibaret olduğu sonucuna varabilmektedir. Ancak siyasi mücadelelere hayat veren şey, uygulanabilirlik kadar, görüş gücüdür de. "Kent" terimi, siyasi amaçlarda derinlemesine yer etmiş, simgesel bir tarihe sahip. Tanrı Kent, yüce kent, ütopyacı bir umudun nesnesi olarak kent, kent ile yurttaşlık arasındaki ilişki, sürekli kayma yaşayan bir uzamsal-zamansal düzen içindeki aidiyet alanı; hepsi de "mekânı üretme hakkı" veya "eşitsiz coğrafi kalkınma hakkı" gibi bir sloganda erimiş siyasi imgelemi harekete geçiren siyasi anlamlar sunuyor!

56 Ana Sugranyes ve Charlotte Mathivet (der.), *Cities for All: Proposals and Experiences Towards the Right to the City*, Santiago: Habitat International Coalition, 2010.

Kenti üzerindeki hak, münhasır değil, ama belli noktalara odaklanmış bir haktır.[57] Sadece inşaat işçilerini değil, gündelik yaşamın yeniden üretimine yardımcı olan herkesi içine alır: bakıcılar, öğretmenler, kanalizasyon ve metro onarım işçileri, tesisatçılar, elektrikçiler, hastane çalışanları, otobüs ve taksi şoförleri, restoran emekçileri, eğlence sektörü işçileri, banka memurları ve kent yöneticileri. Müthiş düzeyde parçalanmış toplumsal mekânların çeşitliliği içerisinden bir birlik arayışındadır ve işçi dayanışma merkezlerinden bölgesel işçi meclislerine (Toronto'daki gibi), oradan birliklere (Kent Üzerindeki Hak birliklerinden, Dışlanmış İşçiler Meclisine ve güvencesiz emeğin diğer örgütlenme biçimlerine) kadar pek çok örgütlenme biçiminin siyasi radarına bu amaç da girmektedir. Dünyayı değiştireceksek, örgütlememiz gereken proleter güç budur. Kenti tümüyle örgütlemek istiyorsak, işe başlamamız gereken yer burası, yöntem budur. Kenti üretenler ayağa kalkmalı ve birlikte ürettikleri kent üzerindeki haklarını tekrar talep etmelidirler. Kent yaşamının dönüştürülmesi ve hepsinden öte, kentleşmenin üretiminde sınıf ilişkilerinin alaşağı edilmesi, tek başına olmasa bile, anti-kapitalist dönüşüm yolunda izlenen rotalardan biri haline gelmelidir. Sol, önümüzdeki yıllarda siyasi stratejisinin çekirdeğini tasarlarken bunu düşünmek zorundadır.

57 Henri Lefebvre, *Writings on Cities*

Çöküş, Kemer Sıkma ve Direniş

David McNally

2000'lerin sonlarında patlak veren kriz... Büyük Buhran dan bugüne dek görülmüş en ciddi küresel finans krizi olarak devam ediyor. Dünya ekonomi tarihinde dönüşümler yaratacak bir önem düzeyine erişen krizin ulaşacağı nihai çözüm de gerek siyaseti gerekse ekonomiyi en az bir kuşak boyunca yeniden şekillendirecek gibi görünüyor.

Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff.[1]

2008-09 Büyük Resesyon'u, neoliberal çağda büyük bir kırılmayı temsil ediyor ve neredeyse otuz yıl önce doğmuş birikim düzeninin tükendiğine dair bir işaret veriyor. Sıradan bir resesyonun ya da kısa ömürlü gerilemeler getiren konjonktür devirlerinin aksine, sonuçları daha uzun yıllar hissedilmeye devam edecek, sistemin bütününü ilgilendiren bir krizi ve kapsamlı bir daralmayı yaşamımıza sokuyor.[2] Tüm büyük devletler tarafından eşgüdüm içerisinde başlatılan, Kemer Sıkma Çağı ifadesinin uygun görüldüğü bu dönemde, sosyal programların olağanüstü kesintilere maruz bırakılmasını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksullaşmayı söz konusu sonuçlar arasında

1 Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton: Princeton University Press, 2009, s. 208.

Büyük Resesyon'u bu açıdan yorumlayan çalışmalar için bkz. Anwar Shaikh, "The First Great Depression of the Twenty-First Century", *Socialist Register 2011* [*Socialist Register 2011-Bu Defaki Kriz*, çev. Umut Haskan, Yordam Kitap, 2012]; ve David McNally, *Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, Oakland: PM Press, 2011. Leo Panitch ve Sam Gindin de Büyük Resesyon'u kapitalizmin "yapısal krizi" biçiminde değerlendiriyorlar. Ancak krizin altında yatan birikim ve kârlılık dinamiklerine ilişkin çözümlemeleri, Shaikh'in ve ayrıca benim değerlendirmelerimden farklı. Bkz. Leo Panitch ve Sam Gindin, 'Capitalist Crises and the Crisis this Time', *Socialist Register 2011*, s. 4. David Kotz da 2008 krizinin sistemin nitelikte olduğunu düşünüyor. Bkz. David Kotz, "The Financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism", *Review of Radical Political Economics*, 41(3), Yaz 2009, s. 305-17. Ancak çözümlemesinin eksenini aşırı birikim ve kârlılıktaki düşüş değil, artan ekonomik eşitsizliklerin sınırlılıkları oluşturmakta. 2008-09 krizinin sistemin niteliğini deneysel yaklaşımla da olsa kavrayabilen bir ana akım bakış için bkz. Reinhart ve Rogoff, *This Time is Different*.

sayabiliriz.[3] Ancak kitlesel işçi sınıfı ayaklanmalarının oluşturduğu yeni bir dalga da sosyalistler açısından hayati önem taşıyan bir diğer sonuç. Büyük Resesyon'un patlak verdiği günlerden bu yana, Yunanistan'dan Guadölup'a kadar pek çok yerde fabrika işgalleri, genel grevler ve sokak isyanları kendinden söz ettirmekte. Bu isyan dalgasının, egemen sınıfı amaçlarından alıkoymaya yetip yetmeyeceğini şimdilik bilmiyoruz. Şurası açık ki, kemer sıkma çağı, direniş hareketleri için çıtayı yükseltmekte, bu hareketleri çok daha militan ve sonuca götüren muhalefet pratiklerine yönelmek ya da büyük yenilgileri göze almak zorunda bırakmaktadır.

Kendini anlamlı kılmak isteyen her sol siyaset, bu sınıf mücadelelerinin içeriğine ışık tutmak zorunda. Bu bakımdan, yazımızda Büyük Resesyon'un ekonomik dinamiklerine, finansal kurtarma planlarına ve arkasından gelen anormal "toparlanma"ya eğilme amacındayız. Bankaların tekrar sermayelendirilmesi ile finansal çöküş durdurulmuş olsa bile, izlenen para politikasının (parasal genişleme), son 15 yılda Japonya'da başarılmış olana benzer, sürdürülebilir nitelikte bir büyümeyi bugün için sağlanamayacağını savunacağız. Sonuç olarak, uzun süren bir kemer sıkma dönemiyle, Küresel Güney'de[4] gıda krizleriyle, kamu hizmetlerine ve emekçi sınıflara yöneltilmiş yeni saldırılarla karşı karşıya kalmayı bekleyebiliriz. Tüm bunlar, sol açısından kilit önemde siyasi mücadele görevlerini gündeme taşıyacaktır.

SIRA DIŞI BİR RESESYON: 2008-09

Büyük Resesyon, hangi önemli ölçütle ele alırsanız alın, 1929-33 felaketinden bu yana küresel kapitalizmin yaşadığı en derin ve en uzun soluklu gerilemedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) bünyesindeki 30 büyük ekonomi, gayrisafi yurtiçi hasılada (GSYH) ortalama yüzde 6'lık daralmaya maruz kalırken, işsizlik oranında da üçte ikilik artış kaydedildi. Dünya sanayi üretimi yüzde 13, uluslararası ticaret yüzde 20 gerilerken, dünya borsaları yüzde 50'lik serbest düşüşle karşılaştı. Birleşik Devletler ile Avrupa'yı kasıp kavuran banka iflasları dalgası, 1930'lardan beri benzeri görülmemiş bir finansal panik havası doğurdu. Aynı zamanda, serbest piyasanın her derde dev olduğu efsanesinin sarsılmasıyla, egemen sınıf çevrelerinde yoğun bir entelektüel krizin fitili ateş aldı.[5]

3 Dünyanın en zengin ülkelerinin oluşturduğu G-20 grubunun, Haziran 2010'da Toronto'da düzenlenen zirvede ortaya çıkan sonuç bildirgesinde, "2013'e kadar bütçe açıklarını yarıya indirme ve kamu borçlarının GSYH'ye oranını 2016'ya dek sabitleme ya da düşürme" kararlılığına da yer veriliyordu. Ancak bitmek bilmeyen bunalım ortamı karşısında, Japonya'nın bu taahhütlerden açıkça uzak durduğunu belirtelim. Bkz. "G-20 Toronto Zirvesi Bildirgesi", 26-27 Haziran 2011, http://www.canadainternational.gc.ca adresinde mevcut.

4 Küresel Güney, yerkürenin kuzey-güney çelişkisi çerçevesinde Afrika'yı, Orta ve Latin Amerika'yı, ayrıca Asya'nın büyük bölümünü içine alan bir siyasi tanımlamadır. Ekvatoru sınır çizgisi olarak almamasıyla "güney yarımküre" teriminden ayrılır *–çev.*

5 Bu entelektüel krize ilişkin değerlendirmelerim için bkz. McNally, *Global Slump*, bölüm 1.

2008-09'daki daralma, 1930'dan bugüne kadarki dönem için benzersiz düzeye ulaşmakla kalmadı ve süre bakımından da son 80 yıldaki resesyonların ortalamasını neredeyse ikiye katladı.[6] Krizin ilk yılında, 1930'lardaki bozgunla yakın benzerlik taşıyan bir gerileme rotası gözlemledik. Sistemin merkezlerinde bankalar birbiri ardı sıra devrilirken, dünya sanayi üretimi ve borsalar, dünya buhranının ilk yılı olan 1929-30'daki muazzam erimeye eşit, hatta pek çok zaman daha da yüksek bir hızla dibe çakılmaktaydı.[7]

Ancak bir yıldan biraz daha uzun süreyle baş döndürücü bir hızda gerçekleşen çöküşün ardından, ekonominin rotası, 1930'larda yaşananlardan farklı bir hal aldı. Aşağı yönlü hareketin üç yıldan uzun süreyle devam ettiği Büyük Buhran ile kıyaslandığında, 2008-09'da dibe yarı sürede varıldı.[8] Aradaki farkın, önde gelen merkez bankaları ile hazinelerin benzersiz ve eşgüdümlü müdahalesinden kaynaklandığına pek şüphe yok. Bu kurumlar, hep birlikte küresel finans sistemine yaklaşık 21 trilyon dolar pompaladılar; bankalar ile çokuluslu şirketleri kurtardılar ve teslim bayrağı çekmiş ekonomileri hayata döndürmek üzere "teşvik" programlarını devreye soktular.[9] Bu tutarın ne anlama geldiğini daha iyi kavrayabilmek için, ABD GSYH'sinin bir buçuk katını bulan bir servetin dünya ekonomisine enjekte edildiğini söyleyelim. Bu hamle, uzak görüşlü bir programdan yoksun olduğu ve her biri bir öncekine göre daha fazla para ile krizin üzerini örtmeye çalışan, çılgınca bir doğaçlama müdahaleler dizisi şeklinde hayata geçirildiği halde, yetkililerin banka iflasları sona erene dek durmaya niyetleri yoktu.

Yaygın bir yanlış anlamanın aksine, bu müdahaleler, Ben Bernanke'nin ünlü deyişindeki gibi, daralan bir ekonomiye parayı "helikopterden rasgele atmak"tan ibaret değildi.[10] Sadece genel para arzını artırmak için çalışıl-

6 Amerikan Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi (UEAD), Büyük Resesyon'un Aralık 2007 ile Haziran 2009 arasında, 18 ay sürdüğünü belirlemiş durumda. UEAD, Büyük Buhran'dan bu yana, ortalama süresi 10 ay olan 18 resesyonun yaşandığını bildiriyor. Bkz. Konjonktür Devirleri Tarihlendirme Komitesi, Ulusal Ekonomi Araştırmaları Dairesi, 20 Eylül 2010, http://www.nber.org adresinde mevcut.

Bkz. Barry Eichengreen ve Kevin H. O'Rourke, "A Tale of Two Depressions: What do the New Data Tell Us?", Vox, Mart 2010, http://www.voxeu.org adresinde mevcut.

8 Burada belirtilen rakamlar Nisan 2008'den başlıyor olsa da, bu makaleye dönük çalışmalarımda, UEAD'in Büyük Resesyon'u 2007 sonundan başlatan tarihlendirmesini esas aldım. Hatta, şirket kârlarındaki değişim eğilimlerinden yola çıkıldığında, başlangıç tarihini neredeyse bir yıl kadar öne çekmek mümkündür.

9 21 trilyon dolar tutarını hesaplamakta kullandığım kaynaklar için bkz. McNally, *Global Slump*, s. 197, not 4.

10 Amerikan Merkez Bankasının mevcut başkanı Ben Bernanke, bu ifadeyi [*helicopter drops*] bir konuşmasına kullandı: "Deflation: Making Sure 'It' does not Happen Here", National Economists Club, Washington, DC, 21 Kasım 2002, http://www.federalreserve.gov adresinde mevcut. İfade ilk olarak bir düşünce deneyi kapsamına Milton Friedman tarafından kullanılmış gibi görünüyor: "The Optimum Quantity of Money", M. Friedman, *The Optimum Quantity of Money and Other Essays* içinde, Chicago: Adline Publishing, 1969, bölüm 1.

mıyor, çöken bankaların, dünyanın en büyük sigorta şirketi AIG ve başka finans kuruluşlarının, ABD'de Fannie Mae ve Freddie Mac gibi devlet destekli ipotek tedarikçilerinin, ayrıca büyük otomotiv üreticilerinin *yeniden sermayelendirilmesini* amaçlayan, doğrudan hedef gözeten kurtarma paketleri uygulamaya koyuluyordu. Kötüye giden ipoteğe dayalı menkul kıymetler gibi toksik varlıkların yerine, doğrudan merkez bankası kaynaklı paranın geçirilmesi ile, hükümetler bu kurumları tekrar ödeme gücüne kavuşturdu ve ekonomideki kredi darlığından çok (likidite krizi), ödeme aczi krizi ile baş edilmeye çalışıldığını üstü kapalı da olsa kabullendiler. Zaten, doğrudan doğruya finans sistemini kurtarmaya yönelik bir paketten başkası da erimeyi durduramazdı.

Merkez bankası müdahaleleri sayesinde Amerikan finans sistemi parasal tabanının (tedavüldeki toplam para artı banka rezervleri) yükseldiği, iki buçuk yıllık bir sürede neredeyse üçe katlandığı doğrudur.[11] Ancak parasalcıları yalanlayacak biçimde, bu durumun ekonomideki para ve kredi *arzını* önemli oranda yükselttiğini gösteren en ufak bir kanıta bile sahip değiliz. Başka bir açıdan bakacak olursak, sistemi ayakta tutan parasal taban üçe katlandıysa da, ekonomide dolaşan paranın miktarı için aynı şey geçerli değildir. Bunun yerine, banka rezervlerinin yenilenmesi, şirketlerin elinde nakdin istiflenmesi, paranın dolaşım hızının (paranın el değiştirme sıklığı) düşmesi, aşırı gerilim altındaki tüketicilerden gelen kredi talebinin baskılanması ve bankaların kredi vermedeki isteksizliği bir araya gelmiş, gerçek para arzının önemli ölçüde genişlemesi olasılığını yerle bir etmiştir. 2010 boyunca ve 2011'in ilk yarısında, para arzının iki ana ölçütü de (M1 ve M2) son derece yavaş bir yükseliş sergiledi. Bir bakış açısına göre daha kapsamlı bir para arzı ölçütü sayılan M3'te ise, çok sert olmasa bile kayda değer bir daralma gözlendi.[12]

Bu nedenle, bankalar ve büyük şirketlerin yeniden sermayelendirilmesi yoluyla finansal erime durdurulmuş olsa da, "parasal genişleme", yani likiditeyi artırma odaklı politikaların, son 15 yılda Japonya'da büyümeyi ateşlediği gibi Amerikan ekonomisini de hayata döndürme yeteneğini artık sergileyemeyeceği kanıtlanmış durumda.[13] Dahası, Büyük Resesyon'un başlangıcından bu yana dört yıl geçtiği halde, bankaların yeniden sermayelendirilmesinde bir türlü sona varılabilmiş değil. Aralarında İrlanda ve İspanya'nın da bulunduğu bir dizi ülke, hasta finans kuruluşlarını kurtarmaya devam ediyor. Ek ola-

---

11 Richard Koo, "QE2 has Transformed Commodity Markets into Liquidity Driven Markets", Nomura Equity Research, 17 Mayıs 2011; ve N. Gregory Mankiw, "Bernanke and the Beast", *New York Times*, 17 Ocak 2010. Koo'nun raporuna dikkatimi çeken Anwar Shaikh'e teşekkürler.

12 Ambrose Evans-Pritchard, "US Money Supply Plunges at 1930s Pace as Obama Eyes Fresh Stimulus", *Telegraph*, 25 Nisan 2011

13 Benjamin Appelbaum, "Stimulus by Fed is Disappointing, Economists Say", *New York Times*, 24 Nisan 2011.

rak, Yunanistan gibi ağır borç batağındaki ülkelerin kurtarılmasına dönük bitmek bilmeyen çabalar da, bankaların dolaylı yoldan yeniden sermayelendirilmesi anlamına gelmekte. Aşağıda değineceğimiz üzere, bu uygulamaların yakın zamanda sona ereceğini gösteren herhangi bir işaret almış değiliz.

Hükümetlerin eşgüdümlü müdahalesi, 2008-09 finans çöküşüne set çekmeyi başardı ve panik havasını giderdi. Ana akım iktisat ve iş basını, endişe içinde ve ısrarla, krizin sona erdiğini, kapitalizmin gerisingeri enerjik büyüme günlerine döndüğünü söyleyip durdular. Ne var ki, sistemik bir krizden söz ediyorsak, işler asla bu denli basit olamaz. 2008-09 resesyonunun ardından gelen olağandışı genişlemeyi incelediğimizde de bu gerçek kendini apaçık gösteriyor.

ANLAŞILMAZ "TOPARLANMA"YI ARARKEN

Büyük Resesyon nasıl sıradan bir daralma getirmediyse, 2010'da başladığı öne sürülen "toparlanma" da alışıldık olmaktan çok uzak. Keskin bir sıçrama sergileyen, 2010'un üçüncü çeyreği itibarıyla geçmişteki zirve noktalarını bile aşan, GSYH içindeki payı epeyce artan şirket kârlarını bir kenara bıraktığımızda,[14] üretim, gelir, istihdam ve yatırım verilerindeki düzelmelerin son derece donuk kaldığını söyleyebiliriz.

Örneğin, 2011 yılı ortasına gelindiğinde, yani "toparlanma" başladıktan hayli sonra, ABD'de ve görece sağlam durumdaki Avrupa ülkelerinde yıllık ekonomik büyüme oranları, normal bir konjonktür hareketinin toparlanma aşaması için vasat sayılabilecek düzeyin bile hayli gerisinde, yüzde 3'ün altındaydı. 2011 Mayıs'ında, avro bölgesinde yüzde 1'in altına düşen, ABD'de ise yüzde 2'nin altında debelenip duran büyüme oranları söz konusuydu. Daha da çarpıcı olanı, çöküşün patlak verdiği günden üç yıl sonrasında, altı gelişmiş kapitalist ülke arasında sadece Almanya ve ABD resesyon öncesindeki GSYH zirvelerine tekrar ulaşabilmiş durumdaydı. Önde gelen yorumculardan biri, diğer dörtlüyü oluşturan Fransa, Japonya, Birleşik Krallık ve İtalya'nın resesyondan çıkamadığını öne sürmekteydi.[15]

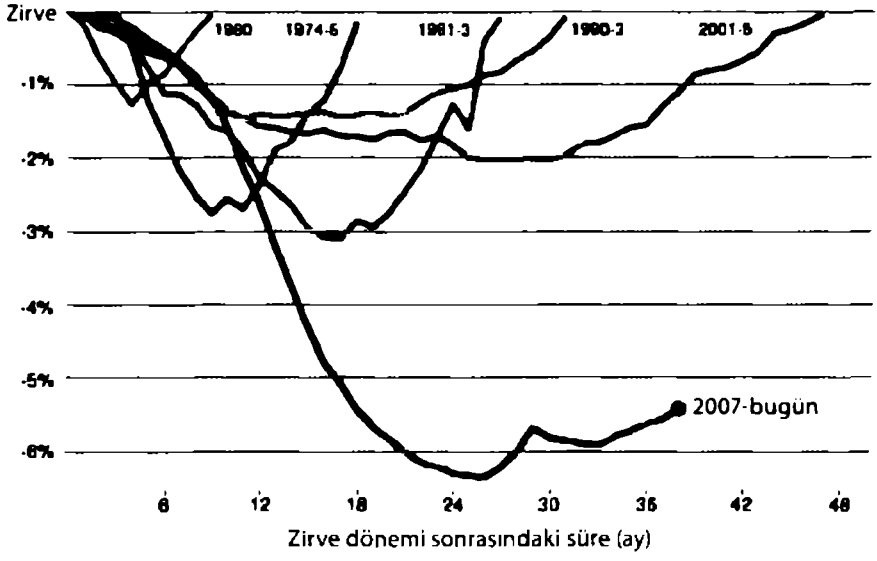
Karşılaştırma yapılabilecek savaş sonrası ekonomi atılımlarının benzer aşamalarında, ekonominin iki ve hatta üç kat daha hızlı büyüdüğünü, yıllık oranın yüzde 5 ila 6'lara ulaştığını biliyoruz. Büyük Buhran'ın göbeğindeki

14 Catherine Rampell, "Corporate Profits Were the Highest on Record Last Year", *New York Times*, 23 Kasım 2010. Ancak burada bir uyarıda bulunmalıyız. Pek çok hesaplamada, ABD'de kârların ulusal gelir içindeki payı, savaş sonrasının zirve noktalarına kıyasla önemli ölçüde düşük kalmayı sürdürüyor (1950'ler ve 60'larda yüzde 12 iken, bugün yüzde 7 dolayında). Bkz. Justin Fox, "The Real Story Behind Those 'Record' Corporate Profits", *Harvard Business Review Blogs*, 24 Kasım 2010, http://blogs.hbr.org adresinde mevcut.

15 Martin Wolf, "The Road to Recovery Gets Steeper", *Financial Times*, 7 Haziran 2011.

toparlanma sürecinde bile, Amerikan ekonomisi çok daha fazla büyümüş, 1934 ve 1935'te neredeyse yüzde 8'e çıkılmış, 1936'da yüzde 14'lük hayret verici bir oran yakalanmıştı. Bugünkü büyüme oranları ise, istihdamda fark edilir bir iyileşme sağlayamayacak kadar zayıf. Hatta, Avrupa'nın bazı bölgelerinde işsizlik artmaya devam ediyor ve Birleşik Devletler'de de resesyonda kaybolan istihdamın (yaklaşık dokuz milyon) geri kazanılması ve nüfus artışının gerektirdiği istihdamın (yaklaşık üç milyon) elde edilebilmesi için, on yıl boyunca 2010'dakinin iki katı düzeyinde istihdam artışının sağlanması gerekiyor.[16] Şekil 1'de görüldüğü gibi, istihdam kaybı dalgası vurduktan üç yıl sonra bile, ABD'de istihdam hâlâ resesyon öncesi düzeye kıyasla yüzde 5'i aşan oranda daha düşüktü. Büyük Buhran'dan bu yana hiçbir toparlanma döneminde bu denli sönük istihdam artışı verilerinin ortaya çıkmadığını belirtelim.

Şekil 1: Resesyon Dönemleri Sonrasında İstihdamda Toparlanma 1974-2011

Kaynak: İşgücü İstatistikleri Dairesi. Grafik: Amanda Cox, New York Times, 1 Nisan 2011

Ciddi bir çözümlemeye girişeceksek, istihdamın ırksal yapısını ve Büyük Resesyon'un bu açıdan yarattığı etkileri de dikkate almalıyız. En çarpıcı rakamlar, istihdam kaybı ve yoksulluk verilerinde kendini gösteriyor. 2008-09 Büyük Resesyonu süresince, her on Afro-Amerikalının dördü işsizlikle karşılaştı. 2010'un ilk yarısı boyunca, Amerika'da siyahlar arasında resmî

16 Michael Greenstone, "The Problem with Men: A Look at Long-term Employment Trends", *Brooking Institution Up Front Blog*, 3 Aralık 2010, http://www.brookings.edu adresinde mevcut.

işsizlik oranı yüzde 16'nın üzerindeyken, Latin kökenlilerde de yüzde 13 civarında dolanıyordu. En büyük 35 Amerikan kentinde, siyahlar arasındaki işsizlik oranı yüzde 30 ile 35 arasında, yani Büyük Buhran'ın en berbat günlerine eşit düzeydeydi. İstekleri dışında eksik istihdama maruz kalanları da (tam zamanlı iş bulamadığı için yarı zamanlı çalışmak zorunda bırakılanlar) hesaba kattığımızda, toplam işsizlik ve eksik istihdam oranı ABD geneli için yüzde 20'yi aşarken, siyahlar ve Hispanikler arasında yüzde 25'in epeyce ötesine geçiyor. Yoksulluk koşullarında yaşama oranının, siyahlar ve Latin kökenliler arasında, beyazlara kıyasla neredeyse üç kat daha yüksek olması da hiç şaşırtıcı değil. Evsiz kalma verilerine baktığımızda, tablo tamamen bozuluyor. 2006'da konut satın alan Afro-Amerikalıların yarıdan fazlasının evlerine 2010 başları itibarıyla el koyulmuş durumda.[17]

Ev hacizleri konusu, bizi tekrar balonun patladığı ilk alan konumundaki konut piyasasına götürecek. Gerçekleşen korkunç bozguna rağmen, yazımızı hazırladığımız tarihlerde bu alanda da herhangi bir toparlanma emaresine rastlayamıyoruz. 2011 İlkbahar'ı itibarıyla, ABD'de konut fiyatları birbirini takip eden aylar boyunca yüzde 58'lik düşüş kaydetti ve çoğu analizci bu eğilimin devam etmesini bekliyor. Ortalama konut fiyatlarında yüzde 30'u aşan gerileme, 1925-41 döneminin tümünde meydana gelen erimeyi bile epeyce geride bırakmakta.[18] Öte yandan, yeni konut satışlarının 1963'ten bu yana görülmüş en düşük düzeyde olması da inşaat endüstrisi üzerindeki baskıyı artırıyor. Yetmezmiş gibi, perakende sektörünün ve bireysel gelirlerin büyüme hızı, Küresel Kuzey'in tüm belli başlı ekonomilerinde son derece durgun bir tablo ortaya koymakta.

Bu tablo içinde, kârlardaki toparlanma, en azından şirketler söz konusu olduğunda, Büyük Resesyon'dan çıkma yolunda tek umut ışığı gibi görülmekte. Gelgelelim, bir diğer önemli nokta da şu ki, kârlardaki artış yeni tesis ve makine yatırımlarından kaynaklanmamakta. Artışın kaynağını, emeğin acımasızca ezilmesi oluşturuyor. Faaliyetlerin küçültülmesi ve hızlandırıl-

17 Bu paragraftaki verilerin kaynağı için bkz. Andrea Orr, "One in Four Black, Hispanic Workers is Underemployed", Economic Policy Institute, 8 Ocak 2010; Ajamu Dillahunt ve diğerleri, *State of the Dream 2010: Drained Jobless and Foreclosed in Communities of Color*, Boston: United for a Fair Economy, 2010; Keeanga-Yamahtta Taylor, "Black America's Economic Freefall", Socialist Worker, 8 Ocak 2010, http://www.socialistworker.org adresinde mevcut; Mariko Chang, *Lifting as We Climb: Women of Color, Wealth and America's Future*, Insight Center for Community Economic Development, 2010, s. 5. ABD'deki bileşik işsizlik ve eksik istihdam oranı için bkz. Mike Shedlock, "US Unemployment Rate 10.2%, Underemployment at 20%", The Market Oracle, 20 Mart 2011, http://www.marketoracle.co.uk adresinde mevcut.

18 ABD'de konut fiyatlarının 2006'ya göre üçte bir oranında düşüşü hakkında bkz. Colin Barr, "Why House Prices Will Keep Falling", *Fortune*, 29 Mart 2011, http://finance.fortune.cnn.com adresinde mevcut; ayrıca bkz. Al Yoon, "Home Price Drop Exceeds Great Depression: Zillow", Reuters, 11 Ocak 2001, http://www.reuters.com adresinde mevcut; Dominic Rushe, "US Housing Prices Still Falling", *Guardian*, 9 Mayıs 2011; Joanna Slater, "US Housing: First a Crash, Then a Double Dip", *Globe and Mail*, 1 Haziran 2011.

ması, şirketlere daha düşük maliyetle çok daha fazla üretim yapma olanağını sunuyor. ABD'deki birim işgücü maliyetlerinin (patronların, üretilen her bir ürün ya da hizmet için yaptığı işgücü harcaması) 2009'da yüzde 4,7'lik büyük bir düşüş sergilemiş olması da bu gerçeği yansıtır nitelikte; zira şimdiye dek bu ölçekte bir düşüşle karşılaşılmamıştı.[19] Bu değişiklik, şirket kârlarına büyük ivme kazandırırken, ekonominin genelini hayata döndürme konusunda pek az katkı sağlıyor ve kâr artışı yeni yatırımlara dönüşmediği sürece de bu katkının ortaya çıkması mümkün değil. Oysa, Büyük Resesyon'dan çıkma yolunda aşilin topuğu sayılabilecek şey de tam olarak bu: şirketlerin yapacağı yeni tesis ve makine harcamaları.

Sermaye yatırımları, normal bir konjonktür dalgalanmasının bu aşamasında beklenenin tersine canlanmadığı gibi, tarihin en düşük seviyelerinde gezinmeye devam ediyor. *The Economist* dergisinin 2010 ortalarındaki tespitine bakacak olursak, Küresel Kuzey'in tümünde, "İşletme yatırımlarının GSYH içindeki payı *bugüne dek hiç* görülmedik ölçüde düşük."[20] Bu gerçeğin 2011'de de değişmediğini ekleyelim.[21] Üstelik, Almanya ve Britanya gibi Avrupa ülkeleri ile ABD'nin yanı sıra, finans krizinin en olumsuz etkilerinden sıyrılmayı bilen, hammadde ihracatında gerek fiyatların yükselmesi, gerekse talebin artması sayesinde ekonomisi canlanan Kanada benzeri ülkeler için de aynı durum geçerli. Kanada'da yeni tesis ve makine yatırımlarının GSYH içindeki payı 2000'de yüzde 7,7 ve 2005'te yüzde 7'nin hemen altında iken, 2011 başlarında sadece yüzde 5,5'i düzeyindeydi.[22] ABD'ye baktığımızda, 2010 sonları itibarıyla, yani "toparlanma" başlayalı bir yıldan uzun süre olduğu halde, işletme sabit yatırımlarının resesyon öncesi döneme kıyasla yaklaşık yüzde 15 geride kaldığını görüyoruz.[23] Kârlardaki artışın önemli sayılabilecek düzeyde bir yeni sermaye birikimine dönüşmediği apaçık ortada. Son 60 yılda bugünkü kadar dile getirildiğine hiç rastlanmamış şirket nakit stokları da bu gerçeğin başka bir göstergesi. Britanya maliye bakanının ifadesine göre, 2011 başı itibarıyla Britanyalı şirketlere ait nakit stokları-

19 David Parkinson, "Shrinking Work Force, Rising Profits", *Globe and Mail*, 24 Mart 2010. Ayrıca bkz. Jon Hilsenrath ve Luca Di Leo, "Cost-cutting Fuels U.S. Productivity Boom", *Wall Street Journal*, 6 Kasım 2009. Kârlı şirketler ve bu şirketlerin işten çıkarma uygulamaları için bkz. Andrea Orr, "Many Highly Profitable Companies Cut Jobs in 2009", Economic Policy Institute, 23 Aralık 2009, http://www.epi.org adresinde mevcut.

20 "Show Us the Money", *Economist*, 1 Haziran 2010.

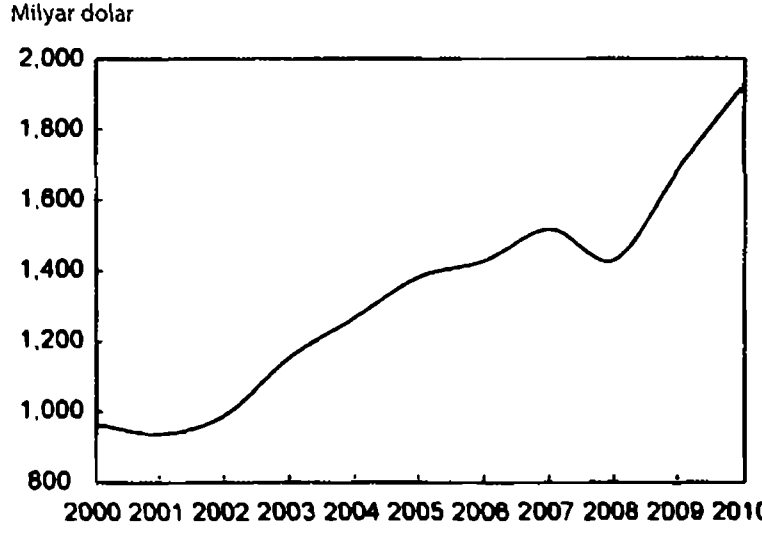
21 Adam Hersch ve Christopher Weller, "Measuring Future U.S. Competitiveness", Center for American Progress, 9 Şubat 2011, http://www.americanprogress.org adresinde mevcut. 2011 için Avrupa'daki benzer durumlar hakkında bkz. "Business Investment Rate at 20.8 per cent in the Euro Area and 20.3 per cent in EU 27", Xorte, 5 Mayıs 2011, http://www.europe.xorte.com adresinde mevcut.

22 Karen Howlett, "Corporate Tax Cuts Don't Spur Growth", *Globe and Mail*, 6 Nisan 2011

23 Robert Sadowski, "A Cash Buildup and Business Investment", Cleveland Merkez Bankası, 10 Ocak 2011, http://www.clevelandfed.org adresinde mevcut.

nın GSYH'ye oranı yüzde 5 gibi dikkat çekici bir noktaya ulaştı.[24] Bu arada, ABD'de finans sektörünün dışındaki şirketler de yaklaşık 2 trilyon dolarlık bir nakit ve çek varlığının üzerinde oturmaktaydı. Şekil 2, bu varlıkların kriz sonrasında ne denli olağanüstü bir yükseliş sergilediğini gösteriyor.[25]

Şekil 2: Finans Dışı Şirketlerin Nakit ve Diğer Likit Varlık Stokları, 2000-2010

Kaynak: Amerikan Federal Rezerv Kurulu/Haver Analytics.

İşletme yatırımlarındaki toparlanmanın bütünüyle sönük kalmasının açık nedenleri arasında, kapasite kullanımının (mevcut üretken kapasitenin, işletme tarafından kullanılan oranı) düşük kalmayı sürdürmesi de var. Amerikan Merkez Bankasına göre, Amerikan sanayisi 2011 Mart ayında kapasitesinin yüzde 77,4'ünü kullanmaktaydı. Önceki 40 yılın ortalaması, bu orandan 3 puan daha yüksek.[26] Almanya, Britanya, Kanada ve Fransa'da da yüzde 73,6 ile 77,6 arasında değişen, kabaca benzer oranlar söz konusu.[27] Talebin, mevcut üretim kapasitesi tarafından kolayca karşılanabildiği böyle bir

24 Richard Milne ve Anousha Sakoui, "Corporate Finance: Rivers of Riches", *Financial Times*, 22 Mayıs 2011.

25 Şekil 5'in kaynağı için bkz. Sadowski, "A Cash Buildup and Business Investment"; ayrıca bkz. Justin Lahart, "U.S. Companies Hoarding Cash", *Wall Street Journal*, 10 Aralık 2010. Neoliberal ekonomi atılımının 1997-98 itibarıyla hız kesmeye başladığı yönündeki iddiamı doğrular nitelikte, şirketlerin nakit varlıkları 2011'den itibaren devamlı yükselmiştir.

26 Federal Rezerv Sistemi Yönetim Kurulu, "Industrial Production and Capacity Utilization G.17", 15 Nisan 2011, http://www.federalreserve.gov adresinde mevcut.

27 Almanya için bkz. "Increased Capacity Utilization in March", 6 Nisan 2011, http://www.airberlin.com adresinde mevcut. Britanya için bkz. "Capacity Utilization Rate-USD", http://www.forexpros.com adresinde mevcut. Kanada için bkz. Kanada İstatistik İdaresi, "Industrial Capacity Utilization Rates", 14 Mart 2011, http://www40.statcan.ca adresinde mevcut.

ortamda, pek çok işletmenin yatırım yapmaktan geri duracağı ortada. Elbette, tüketim harcamalarında hızlı ve uzun süreli bir artışın beklenmesi durumunda, şirketler yine de yatırım yapma isteği sergileyebilir. Ancak zaten ağır borç yükü altındaki tüketicilerin, ekonomik belirsizlikler ve yüksek işsizlik oranının egemenliğinde tasarrufa yöneldiği şartlarda, talepte sert yükselişler kaydedilmesi beklentileri zayıf kalacaktır. İşleri daha da karıştıracak şekilde, 2008-09 Büyük Kurtarma operasyonunun zararını çıkarmaya çalışan hükümetlerin teşvik harcamalarını geri çektiği ve kemer sıkma politikalarına dönüş yaparak, kamu harcamalarında uzun süreli muazzam kesintiler getirdiği görülüyor. Devletin, borçlanma oranlarını düşürmesi anlamına gelen bu adımlar, istihdamı ve bireysel gelirleri azaltarak, talebi daha da baskılayacaktır.

2011 başlarına gelindiğinde, küresel yatırımcıları teskin etmeye dönük beyhude bir çabayla kemer sıkma politikalarına en sert biçimde geçiş yapmış hükümetler, muhtemelen bu çabalarının, ekonomiyi tekrar resesyona sürüklemese bile toparlanmaya sekte vurduğunu fark etmişlerdir. Almanya gibi bir ekonomi, kamu harcamalarında 100 milyar doları aşan bir kesintiden sağ salim çıkabilirse de, çoğu ekonomiler için aynı şey geçerli değil. Örnek gösterebileceğimiz Yunan hükümeti, 2010'da bütçe açığını yüzde 6 düşürme hedefiyle harcamalarda çok büyük kesintiye giderken, eline geçen tek şey GSYH'de yüzde 6,6'lık korkunç bir küçülme ve işletme yatırımlarında da yüzde 20'ye yaklaşan bir çöküş oldu. Üstüne üstlük, bu yıkıma karşın kamu borçlarında azalma sağlanamamıştı.[28] Şimdi, IMF ile Avrupa Merkez Bankasının kurtarma paketlerinin musluğunu kapatmaması için umutsuz bir çaba sarf eden Yunan hükümeti, havaalanlarının, marinaların ve limanların satışını da içeren, çok geniş kapsamlı bir özelleştirme programı yürütmeye, ayrıca kamuda personel sayısını 150.000 kişi azaltmaya razı oldu.[29] Benzer biçimde "şiddetli harcama kesintileri" yapma kararı alan Portekiz için şimdi iki yıllık "derin resesyon" tahmini yapılıyor.[30] Daha güçlü bir ekonomiye sahip olan Britanya bile, 200 milyar doları aşacak ve kamu istihdamını 400.000 kişi azaltacak şekilde, tarihinin en büyük harcama kesintilerini devreye soktuktan sonra, sıfıra yaklaşan büyüme oranlarıyla baş başa. Vergi artışlarının da eşlik ettiği bu politikalar, reel hanehalkı gelirini bir yıl içinde yüzde 2 civarında tırpanladı ve 2011'in ilk çeyreğinde, tüke-

28 Giulio Tremonte, Uluslararası Para Fonu İtalya birimi başkanı olarak açıklaması, 16 Nisan 2011, http://www.imf.org adresinde mevcut; Floyd Norris, "Inevitability of a Default in Greece", *New York Times*, 6 Mayıs 2011.

29 Ralph Atkins ve Kevin Hope, "Greece: Hard to Hold the Line", *Financial Times*, 1 Mayıs 2011; Associated Press, "Creditors May Share Greece's Pain as EU Eyes Debt Repayment", *Globe and Mail*, 18 Mayıs 2011.

30 Wolfgang Munchau, "Political Problems behind a Not-So-Secret Meeting", *Financial Times*, 9 Mayıs 2011.

tici harcamalarını resesyonun 2009'daki dip seviyelerinden beri görülmüş en düşük noktalara itti.[31] "Toparlanma"nın en iyi zamanlarında bile büyümenin yüzde 3,5'inden fazlasını mali teşvik programlarına borçlu olan ABD'de, devasa yeni kesintileri hesaba katmasak dahi, teşviklerin ortadan kalkması ancak resesyon yönünde bir etki doğurabilir.[32] Bu çerçevede, gündemdeki kemer sıkma politikaları, 1937'de ABD'de yaşandığı gibi, kamu açıklarındaki büyük ölçekli düşüşler sonucunda ekonominin gerisingeri sert bir resesyonun kucağına itilmesi riskini getiriyor.[33]

Ancak resesyonun tekrarlanmasına ilişkin korkular varsa, hükümetler neden ülke borcu krizlerinin borç temerrütlerine dönüşmesini engellemek üzere müdahalelere devam ediyor? Ana akım analistlerden birinin belirttiği gibi, temel kaygı, Yunanistan, İrlanda veya Portekiz'in temerrüde düşmesi durumunda hızla yeni bir krize giden yolun açılması, bu ülkelerin özel ve kamu borçlarının sahibi konumundaki "zombi bankalara" bir hücumun yaşanmasıdır. Tahminler, bu üç ülkenin borçlarının yeniden yapılandırılması, özel bankalar da dahil olmak üzere bu ülkelerin tahvil sahiplerinin kesintilere tabi tutulması durumunda, Avro Bölgesi bankalarının 240 milyar dolarlık bir kaybı kapatmak zorunda kalacağı, İspanya'nın da eklenmesi halinde bu tutarın iki katına çıkacağı yönünde. Hatta, Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya'nın borç yapılandırmasına gitmesiyle, Alman bankalarının, kendi toplam sermaye tutarlarının üçte birine denk düşen kayıplara maruz kalacağı ifade edilmekte.[34] Dolayısıyla, şu ya da bu ülke için IMF ve Avrupa Merkez Bankası tarafından bir kurtarma planı hazırlandığında, toksik varlıkların özel sektörden kamuya geçirilmesini devam ettiren bir süreçte, bir kez daha özel bankaların kurtarılması amaçlanmaktadır.[35] Aynı zamanda, her bir göstermelik kurtarma paketi, sosyal harcamalar ve kamu istihdamında derin kesintilere

31 Doug Saunders, "Britain Braces for Sting of Austerity", *Globe and Mail*, 20 Ekim 2010; Landon Thomas Jr., "British Path: Rocky Result", *New York Times*, 15 Nisan 2011; Helene Mullholland, "GDP Figures: Cameron Accused of Complacency Over Economy", *Guardian*, 27 Nisan 2011; Julia Kollewe, UK Household Spending Slumps to Near Two-Year Low", *Guardian*, 25 Mayıs 2011.

32 David Rosenberg, "Government Intervention Giving Rise to Statistical Mirage", *Globe and Mail*, 6 Mayıs 2010.

33 Açıkların azaltılmasının, 1937 resesyonunda ne kadar rol oynadığı konusunda önemli bir tartışma halen devam etmekteyse de, bu rolün pek küçük olmadığı açıktır. Keynesçi bakış açısıyla yapılmış ayrıntılı bir açıklama için bkz. Kenneth D. Roose, *The Economics of Recession and Revival, an Interpretation of 1937-38*, New Haven: Yale University Press, 1954; Kindleberger, 1937'ye giden yolda muazzam ölçekli bir stok birikiminin de önemli pay sahibi olduğu görüşünde, bkz. Charles P. Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939*, Londra: University of California Press, 1954, bölüm 12. Japonya'nın 1997 deneyimi için bkz. Koo, "QE2 has Transformed Commodity Markets", s. 7.

34 Martin Wolf, "The Eurozone after Strauss-Kahn", *Financial Times*, 17 Mayıs 2011; Tyler Cowen, "Euro vs. Invasion of the Zombie Banks", *New York Times*, 17 Nisan 2011; Eric Reguly, "EU Should Wake from its Dream World and Accept Default", *Globe and Mail*, 7 Nisan 2011.

35 Mario Blejer, "Europe is Running a Giant Ponzi Scheme", *Financial Times*, 5 Mayıs 2011; Costa Lapavitsas, "'Euro Exit Strategy Crucial for Greeks", *Guardian*, 21 Haziran 2011.

gidilmesi şartıyla birlikte geliyor ve böylece söz konusu ekonomiler resesyona doğru biraz daha itiliyor.

Bu bağlamda ancak sığ, sağlıksız ve yeni resesyona sürüklenmeye yatkın bir "toparlanma"dan söz edilebilir. Büyük Resesyon ile birlikte başlayan dönem için *küresel çöküş* tanımlamasını uygun görmemin nedeni de bu. Bu tanımlama ile, hiçbir toparlanmanın gerçekleşmeyeceğini söylemiyoruz, ki daha önce belirttiğimiz gibi, Büyük Buhran sırasında bile toparlanmalar görüldü. Bunun yerine, birbiriyle bağlantılı krizlerin (sert resesyonlar, banka kurtarma operasyonları, ciddi ülke borçlanmalarının neden olduğu daralmalar) arka arkaya patlak verdiği, cansız toparlanmalara karşın, sermaye birikiminde sağlam ve sürekli bir büyüme eğiliminin ortaya çıkmadığı bir dönemden söz ediyoruz.[36]

BURAYA NASIL GELDİK? BÜYÜK RESESYON'DAN KEMER SIKMA ÇAĞINA

Önceki sayfalarda aktardığımız değerlendirmeler, ancak kısaca tekrarlayabileceğimiz çözümlemeler temel alınarak yapıldı. Bu çözümlemelerin merkezinde ise, Büyük Resesyon'un, çeyrek yüzyıl süren neoliberal ekonomik genişleme dalgasının (1982-2007) sonuna işaret eden bir kırılma getirdiği iddiası yer almakta. Bu dalga süresince yaşanan üç belirleyici dönüşüm, genişleme döneminin kesintisiz hale gelmesini sağlayacak ve aynı zamanda yeni bir krizin temellerini hazırlayacaktı.[37] Söz konusu dönüşümlerden ilki, emek hareketlerinin kritik bir yenilgiler serisine maruz kalmasıydı. Çok ciddi iki örnek olarak, ABD'de hava trafiği kontrolörleri sendikasının eylemleri Reagan tarafından bastırılacak (1981), Britanya'da Thatcher hükümeti, Ulusal Maden İşçileri Sendikası karşısında zafere ulaşacaktı (1984-85). Bölgesel düzeyde, Bolivya'da militan tavrıyla bilinen kalay madencileri sendikasının ezilmesi de (1986) Latin Amerika'da benzer bir atmosferin doğmasına yol açacaktı. Değişik yerlerde süreçler birbirinden farklılaşsa da, hep aynı iç karartıcı sonuçlar galebe çalmaktaydı: Emek hareketinin siyasi yenilgisiyle, sendikal hakların durmaksızın tırpanlanmasının yolu açılıyor, grev etkinlikleri çok ciddi ölçüde azalıyor, işçi sınıfının bölünmesi kolaylaşıyor (ücret, sosyal haklar ve güvence bakımından daha zayıf koşulları kabullenen gündelikçi işçilerin sayısı artıyor), gerek işyerlerinde, gerekse daha genel ölçekte toplumdaki güç dengesi sermayenin lehine dönüyordu. Yine bununla bağlantılı biçimde, ikinci olarak, işgücünün hacmini daraltan (ABD'de 300.000 dolayında metal işçisi işinden oldu),

36 McNally, *Global Slump*, s. 8-9.

37 Anwar Shaikh,1983 sonrasında faiz oranlarının uzun süre boyunca düşüş sergilemesinin de kilit etmenlerden biri olduğu, böylece şirket kâr oranlarının yükseldiği görüşünde. Bu, önemli ve *Global Slump*'ta ben de dahil olmak üzere, çoğu yorumcunun gözden kaçırdığı, daha ileri incelemeleri hak eden bir nokta gibi görünüyor. Bkz. Shaikh, "First Great Depression", s. 50-53.

bilgisayar sistemlerinin başını çektiği yeni teknolojilerle üretimi hızlandıran ve böylece sömürünün düzeyini daha yukarılara taşıyan endüstriyel yeniden yapılanma ve yeniden örgütlenme süreçleri kendini gösterdi. Yalın üretim, sıfır stoklu üretim, esnek uzmanlaşma vb. endüstriyel yaklaşım maskeleri altında, sermaye, artık değerin yüzde 40'lar oranında yükselmesi kaynaklı kârlılık artışının meyvelerini topladı. Üçüncü dönüşüm ise, kapitalizmin kapsamlı bir uzamsal-coğrafi yeniden örgütlenmeye girişmesi oldu. Önemli kısmı düşük ücret uygulamalarının hâkim olduğu, sermaye dostu serbest üretim bölgelerinde yer almak üzere, dünyanın her yerinde işçi cehennemlerinin muazzam ölçüde yaygınlaşmasıyla, Çin'in en başa yazıldığı yeni küresel birikim merkezleri boy verdi.[38]

2007-08'ye gelindiğinde, çeyrek yüzyıl süren neoliberal genişleme, klasik aşırı birikim ve yatırım kârlılığında düşüş süreci ile artık açıkça kendini tüketme noktasına varmış, aslında bu tükenişin ilk uyarı işaretleri, 1997'deki sert Doğu Asya krizi ile kendini göstermişti.[39] Krizin sarstığı merkez bankaları, faiz oranlarını aşağı çekerek yanıt verdiler ve Rusya'nın sallandığı, Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi koruma fonunun parçalandığı 1998'de de aynı yolda devam ettiler. Ters yöndeki kısa süreli bir hareketin ardından, 2000-01'de bu kez dotcom balonun patlamasıyla, Amerikan Merkez Bankası tekrar faiz indirimlerine yöneldi. Böylece, nihai hesap günü para politikalarıyla geciktiriliyor, bunun bedeli ise emlak sektöründe ve sayısız finansal araçta balonların şişmesi oluyordu. Ancak çöküşe bu balonların patlaması da neden olmadı. Balonlar sadece tetikleyici konumundaydı. Krizin altında yatan, zirve yapmış işletme kârlarının tersine dönmesi, yani sermaye birikiminin klasik çelişkilerinin baş göstermesi; böylece sistemin esaslı bir finansal şok karşısında kırılgan hale gelmesiydi.

Business Week dergisi analizcilerinden Michael Mandel, 1997 ile 2007 arasında, finans sektörü dışındaki Amerikan şirketlerinin elde ettiği yurtiçi kârların genellikle ancak yüzde 6'ya kadar çıkabildiği, sonrasında kesin bir gerileme sürecine girdiği ve birikim döngüsünün tükendiğine dair açık işaretler verdiği tespitini paylaşıyor. Mandel'in masaya koyduğu veriler, aynı zamanda finans sektöründe de kârların 2006'da, yani bankalar ile koruma fonları darbe yemeye başlamadan hemen önce düşmeye başladığını söylüyor.[40] Benzer şekilde, ama çok daha üst düzey bir kuramsal ve deneysel çözümlemeyle, Michael

38 Bu paragraf, çok daha önceleri ortaya attığım bir düşüncenin özeti niteliğinde. Bkz. McNally, *Global Slump*, s. 37-57.

39 Dünya genelindeki aşırı birikimin giderek büyüyen sorunlarına ilişkin bir çözümleme için bkz. McNally, "Globalization on Trial: Crisis and Class Struggle in East Asia", *Monthly Review*, 50(4), 1998, s. 4; ayrıca bkz. Dünya Bankası, *East Asia: The Road to Recovery*, Washington, DC: Dünya Bankası, 1998, bölüm 2.

40 Michael Mandel, "A Bad Decade for Nonfinancial Profits", *Business Week*, Econochat blog, 4 Mart 2011, http://www.businessweek.com adresinde mevcut.

Roberts da ABD'de toplam şirket kârlarının 2006'da zirve yaptığı, ardından üç yıllık bir gerileme dönemine geçildiği sonucuna ulaşıyor ve ekliyor: "Kârlar, kredi krizi başlamadan çok daha önce zaten düşmekteydi."[41]

Sistemin genelini etkisi altına alan bu kâr düşüş eğilimi, hem Büyük Resesyon'un derinliği ve sürekliliğini, hem de toparlanmanın sığ ve istikrarsız kalışını açıklayabiliyor. 1982-2007 dönemindekine benzer genişleme dalgalarının sonunu getiren sistemik krizler, ancak uzun bir süreye yayılan, bu süre boyunca bir dizi resesyona da sahne olan sürekli kapitalist yeniden yapılanma dönemleriyle çözüme kavuşturulabilir. Büyük Buhran için 1929-33 ve 1937-39 resesyon dönemlerini, 1970'lerde başlayıp 80'lerin başına dek süren kriz içinse 1970-71, 1974-75 ve 1981-82 resesyon dönemlerini örnek gösterebiliriz. Sermayenin böyle bir yeniden yapılanmayı başarıyla yürütüp yürütemeyeceği ise, işçi sınıfının sergileyeceği direnç ve bugünkü durum için söyleyecek olursak, emek hareketleri ile toplumsal hareketlerin kemer sıkma programını egemenlerin aleyhine çevirip çeviremeyeceğine bağlıdır.

KURTARMA PAKETLERİNİN ARDINDAN: KEMER SIKMA VE GIDA KRİZLERİ

İngiltere Merkez Bankası başkanı Mervyn King, merkez bankası yetkililerinin nadiren sergilediği bir açık sözlülükle, Büyük Resesyon hakkında şunları söyledi: "Bu krizlerin etkileri uzun yıllar sürer. Üretimin düştüğü ve sonra hızla tekrar yükselebildiği sıradan resesyonlarla benzerlik taşımaz." Sonrasında, hayli dobra bir yorumda daha bulundu: "Bu finansal krizin bedelini, ortaya çıkmasında kesinlikle suçu bulunmayan insanlar ödüyor. Halkın öfkesinin bugünkünden daha şiddetli olmaması beni şaşırtıyor."[42] Aradan dört hafta geçtiğinde, kabaca yarım milyon kişi, Britanya koalisyon hükümetinin ilan ettiği geniş kapsamlı kesintilere itiraz etmek üzere Londra sokaklarını dolduracaktı. Etkileyici olmakla birlikte, kemer sıkma planını tersine çevirmek için bu muhalefet hâlâ yeterli olmaktan uzaktı.

Bu planı bütünüyle kavrayabilmek için, öncelikle hükümetlerin 2010'da dönüş yaptığı kemer sıkma programının aslında akıldışı bir ideolojik refleks olduğu yönünde bazı Keynesçilerin ortaya attığı iddiaları çürütmeliyiz. Kemer sıkma, çıldırmış sağcıların saçma bir tercihi değil, G20, IMF ve Uluslararası Ödemeler Bankası tarafından da dile getirilen, Büyük

41 Michael Roberts, "Profits and Investment in the Economic Recovery", 29 Aralık 2010, http://thenextrecession.wordpress.com adresinde mevcut. Bu inceleme, ABD'deki kârlar hakkında Anwar Shaikh'in sunduğu verileri doğrular nitelikte. Bkz. Shaikh, "First Great Depression", s. 48, Şekil 1.

42 Phillip Inman, "Bank of England Governor Blames Spending Cuts on Bank Bailouts', *Guardian*, 1 Mart 2011.

Kurtarma harekatı sonrasında *sermayenin ihtiyaçlarının* ifadesidir.[43] Bunun nedeni de son derece basit: Hükümetler, açıkları finanse edebilmek için, borçlanma senetlerini (tahviller) özel sektör ve kamu finans yatırımcılarına satmak zorundalar. Borçlara yapılan tüm yatırımlarda olduğu gibi, alıcılar bu işin riskini, yani paralarını faiziyle birlikte geri alabilme olasılığını değerlendirirler. Borçlanma aracı için kafalarında belirledikleri risk düzeyi ne denli yüksekse, talep ettikleri getiri (faiz oranı) de o ölçüde fazla olacaktır.[44] Büyük Resesyon'a eşlik eden devasa kurtarma operasyonları sonrasında, finans yatırımcıları, Yunanistan'ın başı çektiği bazı hükümetlerin borç ödemelerinde temerrüde düşebileceği yargısına varmışlardı bile. Hem ekonomik hem de siyasi risk değerlendirmelerinin sonucunda varılan bu yargının siyasi boyutunda, kemer sıkma önlemleri karşısında ortaya çıkacak halk muhalefetini dizginleme yeteneği de masaya yatırıldı. Her iki değerlendirme de, Yunanistan'ın 2011 İlkbahar'ında düzenlenen iki yıllık tahviller için yüzde 25 civarında faiz ödemesi gerektiği sonucuna varmaktaydı. Bu ise, bütçe açıklarının azaltılması hedefleniyorsa, kesinlikle sürdürülebilir olmayan bir orandı. Bu durumda, salt ideolojik programlarla yetinilmeyecek, küresel finansın tahvil piyasaları aracılığıyla hükümetleri disiplin altına alma gücü, kemer sıkma operasyonlarının dayanağını teşkil edecekti. Bu güç devreye girdiğinde, bütçe açıkları önemli hale geliyor: Hükümetler, borç piyasalarında normalin çok üzerinde bedeller ödemek istemiyorlarsa, küresel finans aktörlerinin yargılarına kulak asmak zorundalar. Dolayısıyla, Uluslararası Ödemeler Bankası, "Sanayileşmiş ülkelerin kamu sektörü borçlarının 2011'de GSYH'nin yüzde 100'ünü aşması bekleniyor ve böyle bir şey bugüne dek barış zamanlarında asla yaşanmadı." tespitini yaptığında, sermayenin bakış açısıyla gerçek bir sorundan söz ediyor demektir.[45]

Emin olabiliriz ki, böylesi bir borç yükünün altından kalkmak için, kemer sıkma dışında da yollar vardır: Şirketler ve zenginlere daha yüksek vergilerin uygulanması veya bankacılık sisteminin (ve kârlarının) devletleştirilmesi, sosyal hizmetler ya da kamu çalışanlarına saldırmadan borcu eritmenin yolları haline getirilebilir. Benzer biçimde, on yıl kadar önce

43 Stephen G. Cecchetti, M. S. Mohanty ve Fabrizio Zampolli, "The Future of Public Debt: Prospects and Implications", Uluslararası Ödemeler Bankası Ön Raporu 300, Uluslararası Ödemeler Bankası, Mart 2010. IMF hakkında bkz. Alan Beattie, "Wealthy Nations Urged to Make Rapid Cuts", *Financial Times*, 10 Haziran 2010. G20'nin kemer sıkma hedefleri için bkz. Kevin Carmichael, "G20 Plan's Dilemma: Boosting Growth with Less Spending", *Globe and Mail*, 29 Haziran 2010 ve "G-20 Toronto Zirvesi Bildirgesi", 26-27 Haziran 2010.

44 Uluslararası rezerv para ve ödeme aracı konumundaki dünya parasını basan devlet, diğerlerine göre daha zayıf kısıtlamalarla karşılaşacaktır. Bugün, bu tanımın karşılığı Amerikan devletidir. Ancak ABD bile devam ettirebileceği açıklar konusunda bazı ciddi ekonomik sınırlara tabidir.

45 Cecchetti ve diğerleri, "The Future of Public Debt", s. 1.

Arjantin'in yaptığı gibi, borçları ödemenin reddedilmesi de bütünüyle akılcı bir yanıta dönüşebilir. Ancak işe sermayeni penceresinden baktığınızda, bunlar gerek siyasi gerek ekonomik bakımdan kabul edilemez çözümlerdir.

Bu bağlamda, yöneten sınıfın siyasi partilerinin, *şok doktrini*ni devreye sokmak için bugünkü durumu bir fırsat olarak gördüğü kesin gibi. Krizin yarattığı altüst oluşu çekip çevirerek, sosyal programlara, sendikalara ve iş güvencesine yöneltilecek saldırılar için destek toplama arayışındalar.[46] Bu noktada, ideolojik bir plan oyuna dahil oluyor. Güvencesizlik ortamından faydalanılarak, özellikle de kamu sektöründe ücretler, emeklilik ödenekleri ve sosyal hakların çok "lüks", mali açıdan sürdürülemez olduğu konusunda özel sektördekilerin kandırılması yoluyla işçiler arasında bölünmeler yaratıldığında, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve/veya ücretlerin, sosyal hakların, sendikal hakların tırpanlanması için uygun bir iklim kendini gösteriyor. Kamu borçlarının sorun yaratmaktan epeyce uzak olduğu bir dizi ülkede, kemer sıkma programlarında sermayenin siyasi planının mührüyle karşılaşıyoruz. Örnek gösterebileceğimiz Britanya, Gayrisafi Millî Hasıla'nın yüzde 60'ına denk düşen, bütünüyle yönetilebilir bir ulusal borca sahip olmasına rağmen (Yunanistan'da borç/GSYH oranı yüzde 150'yi aşıyor), saldırgan bir kemer sıkma programı uygulamakta. Bu tip örneklerde, hükümetler, sendikaları zayıflatmak ve şirketlerin vergi yükünü azaltmak için bir nevi *rekabet amaçlı kemer sıkma* uygulamasına gidip, sosyal programlar ile kamu borçlanmasında yüksek kesintiler getiriyor. Tümü de uluslararası sermayeyi daha fazla çekebilmek için.[47]

Dolayısıyla, sermaye ve onun partileri, sosyal demokrasi de dahil olmak üzere, hem ekonomik hem de siyasi nedenlerle, açıkların azaltılması, özelleştirme ve sosyal programların tırpanlanması hedefi etrafında birleşmiş durumdadır. Sonuç, Britanya Mali Çalışmalar Enstitüsünün (IFS) ifadesiyle, işçi sınıfının en az "on yıl sürecek bir acı" ile yüz yüze gelmesidir. Enstitü, artan vergiler ve eriyen sosyal hizmetler nedeniyle, 2017-18'e gelindiğinde, ortalama Britanyalı bir ailenin bugüne göre en az 4.500 dolar daha yoksul olacağını öngörmekte.[48] Kesintiler başarıyla hayata geçirildiğinde,

46 Bkz. Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Toronto: Knopf Canada, 2007. Klein'ın çözümlemesinin kimi bölümlerine getirilmiş samimi ama zaman zaman sivri dilli bir eleştiri için bkz. Neil Davidson, "Shock and Awe", *International Socialism*, 124, 2009.

47 "Rekabet amaçlı kemer sıkma" terimini Greg Albo'nun makalesinden ödünç alıyorum. Bkz. Albo, "Competitive Austerity and Capitalist Employment Policy", *Socialist Register 1994*. Bu yaklaşım, söz konusu politikaların neoliberal dönem boyunca sürekli*lik* sergilediğinin altını çizmekle birlikte, içinde bulunduğumuz dönemin, neoliberal modelin krizi bakımından taşıdığı benzersizliği de yok saymıyor. Bu politikaların krizi aşmaya katkı sağlayıp sağlamayacağını ise bekleyip göreceğiz.

48 IFS raporunda, on yıla denk düşecek şekilde, "iki parlamento dönemi boyunca acı" ifadesi kullanılıyor. Bkz. Steve Schifferes, "UK Economy Faces Decade of Pain", BBC News, 23 Nisan 2010, http://news.bbc.co.uk adresinde mevcut.

kamu sektöründe çalışan sayısının 400.000 kişi azalacağını (daha az hemşire, öğretmen, temizlik işçisi, hasta bakıcı ve sosyal hizmetli) da ekleyelim.

Britanya'daki gerçek kadar çarpıcı bir diğer şey, başka yerlerdeki kemer sıkma önlemlerinin daha da dehşet verici boyutlara varması. Letonya, daha şimdiden öğretmenlerinin üçte birini işten çıkarmış ve emekli maaşlarını yüzde 70 azaltmış durumda. İrlanda'da kamu çalışanlarının ücretleri yüzde 15 kesildi ve ilave kesintilere dair uyarılar dile getiriliyor. ABD'de, federal harcamalarda 4 trilyon dolar seviyesine ulaşması planlanan kesinti taslağının yanı sıra, eyalet düzeyinde on milyarlarca dolar daha kesiliyor ve 2009'daki gerilemeler yetmezmiş gibi, 2010 mali yılında eyalet harcamalarının yüzde 7,3 daha düştüğü görülüyor.[49] Kaliforniya eyaleti, 900.000 yoksul çocuğa yönelik sağlık sigortasını iptal etti ve Michigan'da da Detroit kentine okulların yarısını kapatma emri verildi. Wisconsin'de, halkın ciddi direnişine rağmen, sosyal hizmetler bütçesinde yüz milyonlarca dolarlık kesintiye gidilirken, bir yandan da kamu sektörü işçilerinin toplu pazarlık ve sendika haklarına el atıldı.[50] Wisconsin, kemer sıkma ile güdülen *sınıf siyaseti*nin altını çizmek için de iyi bir örnek sayılabilir. Eyalet valisi, bir yanda kamu harcamalarını keser ve sendikalara saldırırken, diğer yanda şirketler için vergi indirimleri getirmekteydi. Aslında, ABD'nin her yerinde, kemer sıkma uygulamaları ile şirketlere yönelik vergilerdeki düşüş bir arada yürütülüyor ve yedi eyalette, en zengin yurttaşlar da dahil olmak üzere, hiçbir bireysel vergi uygulanmıyor.

Tüm bunların sadece başlangıç olduğunu söylemeliyiz. On yıl sürecek acı, Küresel Kuzey'de işçilerin yapısal düzenlemelere tabi tutulduğu bir Kemer Sıkma Çağı'na dönüşmüş durumda. Küresel Güney'de işlerin daha da kötü olduğunu tahmin etmekse güç değil. Dünya Bankasının bildirdiğine göre, krizin doğrudan bir sonucu olarak, 2010 sonu itibarıyla gezegende 64 milyon kişi daha yoksulluğa sürüklendi ve bu insanların büyük bölümü, dünyanın en yoksul kesimlerinde yaşam mücadelesi veriyor.[51] Bu noktada, gerek tarımdaki neoliberal dönüşümler, gerekse parasal genişlemenin gıda fiyatları üzerindeki etkileri öne çıkıyor.

Neoliberal dönem boyunca, dünya ticaretinin liberalleştirilmesi, Kuzey'in büyük ölçüde sübvanse edilen endüstriyel tarımının yoğun rekabeti ve buna karşılık Güney'de ise yoksul çiftçilerin sübvansiyonlardan mahrum bırakılması, Hindistan'dan Meksika'ya ve daha pek çok başka yere kadar, köylülerin

49 Başyazı, "The Looming Crisis in the States", *New York Times*, 26 Aralık 2010.

50 Monica Davey, "For Wisconsin Governor, Battle Over State Finances was Long in the Making", *New York Times*, 20 Şubat 2011; Konrad Yakabuski, "Governor Versus Unions: a Battle with National Consequences", *Globe and Mail*, 24 Şubat 2011

51 *Küresel Ekonomik Beklentiler 2010: Kriz, Finans ve Büyüme*, Washington, DC: Dünya Bankası, 2010.

topraklarından sürülmesi sonucunu doğurdu.[52] Hindistan kırsalında krizin yarattığı felaket o denli büyük ki, her 30 dakikada bir çiftçi intihar ediyor.[53] Zaten korkunç olan durumu daha da kötüleştirircesine, dövize ölesiye ihtiyaç duyan hükümetler, çiftçileri gıda maddeleri yerine hep pamuk ve kahve gibi ihraç mahsulleri üretmeye yönlendirdiler. Bu arada, gıda maddesi yerine biyo-yakıt üretimi için kullanılan tarıma elverişli arazi miktarı da günden güne artmaktaydı. Sadece Afrika'da, en az 50 şirketin yer aldığı projelerle, gıda arzının düşmesine, topraksızlaşmanın ve yerinden sürülmenin yaygınlaşmasına yol açacak biçimde, şimdiden 3,2 milyon hektar arazi biyo-yakıt üretimine ayrılmış durumda.[54] Latin Amerika ve Güney Asya'da yine endüstriyel tarım şirketlerine, çevre turizmine ve emlak projelerine yönelik olarak benzer bir arazi gasbı süreci işletilmekte.[55]

Sonuç olarak, gıda üretiminde kendi kendine yeten ülkelerin sayısı bugün eskisinden daha az. Bu ise, ithalata bağımlılığın artması, küresel tarım şirketleri açısından fiyatların ve kârların yükselmesi demek. Küresel çöküşün başlaması, 2008'de bir isyan dalgası yaratan gıda fiyatları tırmanışını kısa süreyle durdursa da, krizin biçim değiştirmesiyle, benzeri görülmedik seviyelere ulaşmak üzere, fiyatlar bugün tekrar yükselişte. 2010 sonlarında, BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün gıda fiyatları endeksi rekor kırdı ve yılın ikinci yarısında yüzde 32'lik korkunç bir sıçrama kaydetti. Küresel Güney'in içinde bulunduğu ekonomik güçlükleri daha da derinleştirir ve halkların öfke ateşine körükle gidercesine, gıda artık hiç olmadığı kadar pahalı.

Koruma fonlarının yaptığı spekülasyonlar, gıda fiyatlarındaki tırmanışa katkısı nedeniyle haklı bir tepki görse de, asıl nedenlerin daha derinlerde yattığı göz ardı edilmemeli. Hammaddeler için yeni ticari işlem platformlarının oluşturulması sonucunda, gıdaya dayalı finansal türev ürünlere para aktarmak, büyük yatırımcılar için çok daha kolay hale geldi. Bu alanda kritik dönüm noktalarından biri, 1991'de Goldman Sachs Meta Endeksi'nin oluşturulması ve böylece farklı metalara aynı anda yatırım yapma olanağının sunulmasıydı.

52 Bkz. McNally, *Another World is Possible: Globalization and Anti-Capitalism*, İkinci Baskı, Winnipeg ve Londra: Arbeiter Ring Publishing ve Merlin Press, 2006, s. 95-108; McNally, *Global Slump*, s. 134-40.

53 "'Every 30 Minutes': Crushed by Debt and Neoliberal Reforms, Indian Farmers Commit Suicide at Staggering Rate", Democracy Now, 11 Mayıs 2011, http://www.democracynow.org adresinde mevcut.

54 Damian Carrington, "Biofuels Boom in Africa as British Firms Lead Rush on Land for Plantations", *Guardian*, 1 Haziran 2011.

55 Latin Amerika için bkz. "Land Grabbing in Latin America", *Grain*, Mart 2010. Burada iklim değişikliğinin de etmenler arasında yer aldığı doğru olmakla birlikte, bu yöndeki etkileri de endüstriyel tarım şirketleri, biyo-yakıt, arazi gaspı ve köylülerin yerinden edilmesine ilişkin toplumsal ilişkilerden ayrı düşünmek mümkün değil. Konunun çevresel boyutları hakkında bkz. Robert Bailey, *Growing a Better Future: Food Justice in a Resource-Constrained World*, Oxfam International, Haziran 2011, http://www.oxfam.org adresinde mevcut.

Yatırımcılar, kahve veya bakır gibi tek bir metaya bağlı kalmak yerine, artık aralarında tarım ürünlerinin de bulunduğu pek çok metayı bünyesinde barındıran finansal varlıklar satın alabileceklerdi. Sonrasında, 2000 yılında çıkan Amerikan Vadeli Meta İşlemleri Modernizasyon Kanunu ile, meta endeksleri üzerindeki işlemlere yönelik mevzuat gevşetildi ve emeklilik fonları, yönlendirmeli yatırım fonları gibi büyük kurumsal yatırımcılar bu alana çekildi. Bu şartlarda, endeks fonları aracılığıyla yapılan spekülatif harcamaların 2003 ile 2008 arasında yüzde 1900 artması, gıda fiyatlarının da finans piyasalarındaki genel hareketlere paralel olarak inip çıkmaya başlaması hiç şaşırtıcı değildi.[56] Ve nihayet, bankacılık sistemine trilyonlarca doların pompalanması ve faiz oranlarının rekor seviyelere çıkması sonucunda, değer kazanacak gibi görünen ucuz metaları (ve para birimlerini) satın almak için borçlanmak, finans yatırımcıları açısından son derece çekici bir seçenek. Bu tip spekülatif stratejilerde, petrol, altın, mineraller, gıda ve diğer hammaddeler çok büyük ölçüde öne çıkmakta.[57] Zaten, yatırım bankaları ile emeklilik ve koruma fonlarının yöneticileri, finans krizinin patlak verdiği günden bu yana, gıda üzerine bahse girmek için 200 milyar dolardan fazla para yatırmış, fiyatların bir spekülasyon çılgınlığı içinde fırlamasına neden olmuş durumdalar.[58] Sonuç olarak, dünyayı etkisi altına alan kemer sıkma çağı, aynı zamanda Küresel Güney'in büyük bölümü için bir gıda güvencesizliği çağına dönüşmekte. Bu gelişmeler, kaçınılmaz olarak direnişin alacağı biçimleri de belirleyecektir.

KEMER SIKMA VE GIDA KRİZLERİ ÇAĞINDA DİRENİŞ

Sol çevrelerde, Büyük Resesyon ve Kemer Sıkma Çağı'na karşı bir direnişin gelişmediğinden yakınan yorumculara sıklıkla rastlıyoruz. Ancak bu yorumcular aslında yanlış şeyden yakınmaktalar. Gelişmeyen şey direniş değil, yeni çağın ihtiyaçlarına yanıt verecek direniş *tarzlarıdır*.[59]

56 Bkz. Institute for Agriculture and Trade Policy, *Commodities Market Speculation: The Risk to Food Security and Agriculture*, Kasım 2008, http://www.iatp.org adresinde mevcut; Christian Aid, *Hungry for Justice: Fighting Starvation in an Age of Plenty*, Christian Aid, 2011, s. 10-25; ayrıca Princeton Üniversitesi iktisatçıların çalışması, Ke Tang ve Wei Xiong, "Index Investment and Financialization of Commodities", 2010, http://www.princeton.edu adresinde mevcut.

57 Kanadalı aracı kurumların, müşterilerini gıda tahvillerine yatırım yapmaya nasıl teşvik ettiği hakkında bir çalışma için bkz. Martin Mittelstaedt, "A Case for Plowing Funds into Agribusiness", *Globe and Mail*, 13 Mayıs 2011. Petroldeki spekülatif yatırımlar için bkz. Danny Schechter, "The Scam Behind the Rise in Oil, Food Prices", *Aljazeera.net*, 19 Nisan 2011.

58 Deborah Doane, "The Threat of Rising Food Prices", *New Statesman*, 11 Ocak 2011. Bu örneklerde, kurumsal yatırımcıların da kısmen "spekülatörler" biçiminde hareket ettiklerine dikkat. Bu spekülatif akışların altta yatan dinamiklerine dair bir inceleme için bkz. Koo "QE2 has Transformed Commodity Markets", s. 6.

59 İşçi sınıfı direnişinin, neoliberal çağın büyük bölümü boyunca genel olarak yetersiz kaldığı elbette doğrudur ve sermayenin bu denli iyi iş çıkarmasında kilit rol oynamıştır. Bugünkü hareketlerce sergilenen yetersizlikler de büyük ölçüde neoliberal çağdan alınan mirasın parçasıdır. An-

Kriz patlak verdikten sadece birkaç ay sonra, bankaların paramparça olduğu İzlanda'da halkın ayağa kalkması sonucunda hükümet devrildi. Ülkenin para birimi dibe çakılır ve herkes işinden olurken, öfkeli gençliğin önderlik ettiği büyük kalabalıklar, günler ve geceler boyu süren bir öfkeyle parlamento binalarını kuşatacak, başbakanın makam arabasını yumurta yağmuruna tutacaktı. Halinden hiç memnun olmayan kitlelerle yüz yüze gelen hükümet, 2009 Ocak ayı başlarında istifa etti ve ardından gelen seçimleri Yeşiller ile Sosyal Demokratlar koalisyonu kazandı. Ancak bu yeni hükümet de yabancı alacaklıların taleplerine öncelik verme yoluna girince, İzlanda halkı bir kez daha ayak direyecek, yabancı bankalara karşı borçların sorumluluğunu almayı inatla reddedecekti.[60]

İzlanda'nın protestolarla çalkalandığı aynı günlerde, Chicago'da Republic Windows and Doors şirketinin farklı ırklardan işçilerinin çaktığı kıvılcımla, fabrika işgalleri dalgası yükseldi.[61] Birkaç aylık sürede, Britanya, İrlanda ve Kanada'da otomotiv parçaları üreten fabrikaların işçileri, işten çıkarmaları protesto etmek amacıyla kendi işyerlerine el koydular. Güney Kore'de, metal işçileri 77 günlük bir işgalle seslerini yükseltirlerken, polisin saldırılarını püskürtmek, helikopterlerden atılan biber gazlarına direnmek zorundaydılar. İşçiler böylesi militan bir tutum izlerken, sendikalar ise genellikle işten çıkarmaları ya da fabrikaların kapanmasını engellemeyen, iyileştirilmiş kıdem tazminatı anlaşmalarıyla yetinmeyi kabullendiler.[62] Aslında, bu Büyük Resesyon'un ve Kemer Sıkma Çağı'nın emekçilere karşı giriştiği savaşta sendikaların yanıt verme yeteneğini sergileyememesi durumunun bir parçasıydı. Bu ortamda, Republic şirketindeki kıvılcımın, iş güvencesine ve işçilerin denetiminde üretimin yeniden başlamasına yönelik bir kitle hareketi yaratması mümkün değildi. Oysa 2001-02'de, Arjantin'de bu tip eylemlerle sonuç alınabilmişti.

---

cak şunu da kabul etmek gerekir ki, 2008'den beri sokak protestoları ile genel grevlere çok daha sık başvuruluyor ve özellikle sokak mücadelelerinin pek çok zaman bir bütün halinde gençliği içine çektiğini görüyoruz. Ne var ki bu yükselen direniş biçimleri de sonuca ulaşma yeterliğini henüz sergileyebilmiş değil.

60 "Icelandic Voters Reject Icesafe Debt Repayment Plan", *Guardian*, 10 Nisan 2011.

61 Kari Lyderson ve James Tracy, "The Real Audacity of Hope: Republic Windows Workers Stand their Ground", *Dollars and Sense*, Ocak/Şubat 2009; David Bacon, "Chicago Workers to the Rest of the Country: Don't let it Die!", *New American Media*, 11 Aralık 2008, at http://news.newamericanmedia.org adresinde mevcut.

62 Kimi zaman, işçiler bir fabrikanın kapanmasını gerçekten de önleyebiliyorlar. İskoçya'nın Dundee kentinde, 51 günlük işgalin ardından bir işçi kooperatifi şeklinde geri açılan Prisme Packaging tesisi örnek gösterilebilir. Bu mücadelelerin arka planı için bkz. Immanuel Ness ve Stacy Warner Madder, "Worker Direct Action Grows in Wake of Financial Meltdown", *Dollars and Sense*, Kasım/Aralık 2009; Alan Sheldon, "Tools of the Trade: Resistance to the Crisis around the World", *New Socialist*, 66, 2009, s. 24.

İşçilerin, emekleri üzerinde gerçek kazanımlar elde ettiği örneklerde, işgal sırasında idari kadronun da işyerinde alıkonulduğu "*bossnapping*" eylemleri gibi kararlı ve daha militan yöntemlerin devreye girdiğini gördük. 2009'da Fransa'da büyük yankı uyandıran bu güçlü taktikle ilk olarak Mante-la-Jolie'de, işten çıkarmaları önlemek isteyen FCI Microconnections işçilerinin fabrikaya el koymasıyla tanıştık. Yedi hafta sonrasında, bir grup grevci, Versailles'daki şirket merkezini işgal edip barikatlar kurdular ve icra başkanı ile ekibinin merkezden ayrılmasını engellediler. Bu eylemlilik karşısında, şirket idaresi sonunda fabrikayı 2014'e kadar açık tutmayı ve işgal dönemi için de işçilere ücret ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı. İzleyen aylarda, Fransa'da Caterpillar, Goss International, 3M, Sony ve Kleber-Michelin şirketlerine ait tesislerde de *bossnapping* eylemlerine girişilecekti.[63]

Fransız, İrlandalı, İskoç, Kanadalı ve Amerikalı işçilerin bu yaratıcı ve cüretkâr taktikleri, Büyük Resesyon karşısında gerçek ve özgün bir direniş ruhunun doğduğunu gösteriyor. Ancak birbiri ardı sıra gelen, milyonları işinden eden fabrika kapatma ve işten çıkarma dalgalarına karşı, belli noktalarda başarı sağlansa da, bu ölçekteki eylemlerle set çekilemezdi. Hatta, 2009'un ilk aylarında Fransa'nın şalterini defalarca indiren, anketlere göre halkın yüzde 75'inin desteğini alan tek günlük genel grevler bile kemer sıkma saldırısının püskürtülmesine yetmedi. Neredeyse hiç ara vermeden Yunanistan'ı sarsan, bir günlük genel grev eylemi sayısının dokuzu bulduğu, çatışmalı sokak gösterilerinin sıklıkla ortaya çıktığı, sadece bir yıl içinde sayısı belki 900'e ulaşan protestolar da öyle.[64] 2011'in başlarında, Wisconsin yasama meclisinin çalışmalarını birkaç hafta boyunca durduran yürüyüşler ve oturma eylemleri için de aynısı geçerli. Egemen sınıf, kemer sıkma planının işlemesi konusunda o denli kararlı ki, bir günlük genel grevlerin ve yasama organının haftalar boyunca devre dışı kalmasının yarattığı sarsıntılar bile onları durdurmaya yetmiyor.

Kemer Sıkma Çağı karşısındaki direnişin kilit eksenlerinden birini sendikalar eliyle düzenlenen kitle protestoları oluştururken, yükselen gençlik isyanları dalgası da diğer bir eksen meydana getirmekte. Dünyanın büyük bölümünde, işsizliğin, güvencesiz çalışmanın ve ucuz konuta ulaşamama sorunun en sert darbeyi indirdiği kesim gençler oldu. Mısır'da, gençler arasında işsizlik oranı yüzde 25'i bulmakta. Tunus'ta oran yüzde 30. Ispanya'da, akıl

63 Jessica Leeder, "Economic Uncertainty Boils Over in Workplace", *Globe and Mail*, 26 Mart 2009; David Gauthier-Villars ve Leila Abboud, "Kidnapping the Boss Becoming a Peculiarly French Tactic", *Globe and Mail*, 3 Nisan 2009.

64 Yunanistan'da bir yıl içinde 900 gösterinin düzenlendiği iddiası hakkında bkz. Eric Reguly, "Cue the Protesters", *Globe and Mail*, 6 Haziran 2011.

almayacak biçimde yüzde 43'e ulaşmış durumda. Genç eylemcilerin, Tunus ve Mısır'daki halk ayaklanmalarında ateşleyici rol oynamış, İspanya'da güçlü bir kent eylemleri dalgası başlatmış olması, bu gerçekler ışığında hiç şaşırtıcı değil. Kahire'de Tahrir Meydanı'nı ele geçirip, başkan Hüsnü Mübarek'in alaşağı edilmesine kadar varan kitle eylemlerinde, gençlik tabanlı 6 Nisan Hareketi'nin oynadığı stratejik rol herkesçe bilinmekte. Birkaç ay sonrasında, İspanya'da da on binlerce genç insan kent meydanlarını işgal edecek, Kayıp Kuşak, Geleceği Olmayan Gençlik, Öfkeliler, Gerçek Demokrasi Şimdi gibi adlar taşıyan grupların ardından yürüyecekti.[65] Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Avrupa'nın dört bir yanında gençler ve öğrencilerin bu tip sokak merkezli militan eylemleriyle kent meydanları ele geçirildi, buralarda kamplar kuruldu, şûra tipi demokrasiler örgütlendi ve bu arada mutlaka kemer sıkmaktan, işsizlikten uzak bir gelecek talep edildi.[66]

Bununla birlikte, ilham veren enerjileri ve yaratıcılıklarına karşın, bu gençlik ayaklanmaları kilit önemdeki bir stratejik sorunla yüz yüze geliyor. Gençlik ayaklanmaları, ancak örgütlü işçi hareketlerinin kitlesel eylemleriyle kaynaşabildiği yerlerde hükümetleri alaşağı etme ve siyasi yapıyı dönüştürme olanağına kavuşabiliyor. Sokakları ne kadar işgal ederlerse etsinler, işçi mücadelesinin şirket kâr musluklarını bir anda kapatıveren ekonomik yumruğundan yoksunlar. Kemer sıkma planının önünü kesmek için ihtiyaç duyulan kararlı mücadeleleri üstlenme yolunda emek hareketleri sıklıkla aşırı bürokratik ve ürkek davranırken, gençlik isyanları, daha cüretkâr ve atılgan davrandığı halde, meydanları işgal etmenin alışıldık kapitalist ekonomi düzenini felce uğratmaya yetmediği tekrar tekrar keşfediliyor. Sonuç olarak, anti-kapitalist sol bugün siyasi ve örgütsel bir güçlüğün üstesinden gelme sorumluluğuyla karşı karşıyadır: Kitlesel işçi grevlerinin gücü ile sokak merkezli gençlik isyanlarının cesur direnişini birleştirmek. Bunun başarılı olduğu her yerde, heyecan verici sonuçlar elde edilebilmiştir.[67]

Zafere ulaşan kitlesel grev ve gösterilerin Büyük Resesyon sonrasındaki ilk örneği olarak, Fransa'nın yarı-sömürgeleri Guadölup ile Martinik'te 2009'un ilk aylarında patlak veren genel grevler ve halk ayaklanmaları tam

65 Bkz. "Young, Jobless and Looking for Trouble", Schumpeter ekonomi bloğu, 3 Şubat 2011, http://www.economist.com/blogs adresinde mevcut. Mısır'daki gençlik hareketleri ve siyasi hareketler hakkında bkz. Tarek Osman, *Egypt on the Brink*, New Haven: Yale University Press, 2010, bölüm 7. İspanya'daki gençlik ayaklanmasının dinamiklerine ilişkin iyi bir inceleme için bkz. Suzanne Daley, "An Awakening that Keeps them Up All Night", *New York Times*, 6 Haziran 2011 ve Zach Zill, "The Uprising over Spain's Future", Socialist Worker, 26 Mayıs 2011.

66 Yunanistan'daki şûra tipi demokrasisi örneğin için bkz. Costas Douzinas, "In Greece, We see Democracy in Action", *Guardian*, 15 Haziran 2011; İspanya için bkz. Zill, "The Uprising over Spain's Future"

67 Panagiotis Sotiris, Yunanistan'da, 2011 Bahar'ında gençlik ve işçi mücadeleleri arasında böyle bir kesişmenin baş gösterdiğini savunuyor. Bkz. Panagiotis Sotiris, "Days of Unrest and Hope", Greek Left Review, 9 Haziran 2011, http://greekleftreview.wordpress.com adresinde mevcut.

da yukarıda sözünü ettiğimiz birleşmenin somutlaşmış haliydi. Radikal sendikaların başlattığı toplumsal hareket, gençliği, feministleri ve işsizleri bir araya getirdi. Guadölup ve Martinik, ırk ayrımcısı yeni-sömürgeci kapitalizmin ders olarak okutulacak örnekleri konumunda. Irk ayrımcısı kapitalizmin dinamikleri, ekonomik güçlükler ve yükselen gıda fiyatlarının kesişimi, bu grev hareketlerinin halkta muazzam bir yankı oluşturmasını sağladı.[68]

Savaş, 20 Ocak günü, bünyesinde elli sendika ve toplumsal hareket grubunu barındıran *Sömürüye Karşı Ayağa Kalk* (yerel dilde Liyannaj Kont Pwofitasyon, veya LKP) birliğinin, asgari ücrette aylık 200 avroluk artış talebiyle grev ilan etmesiyle başladı. Guadölop Genel İşçi Sendikasının liderliğinde birleşen grevciler, bankalar, okullar, oteller ve devlet dairelerinde iş durdurdular. Eylemciler, ana liman terminaline erişimi barikatlarla engellediler ve havaalanını ulaşıma kapattılar. Hareketin gücü karşısında alarma geçen Fransız hükümeti yüzlerce polis gönderdiyse de, bu adım işleri daha da kızıştırmaktan, öfke içindeki gençliğin Sainte-Anne'de belediye binasını işgal etmesinden, işyerlerini ateşe vermesinden başka şeye yaramadı. Bu noktaya gelindiğinde, mücadele artık bir gençlik-emekçi ortak ayaklanması biçimine bürünmüş, komşu Martinik adasına da sıçramıştı bile. Martinik'te de 25.000 kişi (400.000'lik nüfus içinden) benzer taleplerle sokakları zaptedecekti.

Fransız hükümeti, tavsamayan ve tersine giderek şiddetlenen muhalefet karşısında yıkıldı ve 4 Mart 2009'da, Guadölup'ta asgari ücreti aylık 200 avro, yani yüzde 40 yükseltmeye, su kullanım bedellerini düşürmeye, daha fazla öğretmen istihdam etmeye, çiftçiler ile balıkçılara destek vermeye, işsiz gençlik için istihdam ve eğitim olanakları yaratmaya, kiraları dondurmaya, zorunlu ev tahliyelerini yasaklamaya razı oldu. Bir hafta sonrasında, Martinik'te de grevcilerle benzer bir anlaşma düzenlendi. Guadölup ve Martinik'in işçileri, pek çoklarının peşinden koştuğu adil toplumu kazanmakla kalmadılar, militanlıkları, yaratıcılıkları ve kararlılıkları sayesinde hatırı sayılır şeyler başararak, işçilerle muhalif gençlik arasındaki birliğin, derin bir resesyon ortamında bile önemli kazanımlara ulaşılabileceğini kanıtladılar. Bir ayı aşan süreyle grev yaparak, kemer sıkma planını rayından

68 Devamında meydana gelenlere ilişkin kaynaklarım için bkz. Rudolphe Lamy, "Price Protests Paralyze Martinique, Guadeloupe", *Associated Press*, 11 Şubat 2009; Angelique Chrisafis, "France Faces Revolt over Poverty on its Caribbean Islands", *Guardian*, 12 Şubat 2009; United Press International, "Protests Disrupt Life on French Islands", 13 Şubat 2009; Richard Fidler, "Guadeloupe: General Strike Scores Victory, Spreads to Other Colonies", *Green Left Weekly*, 3 Mart 2009 ve "Martinique General Strike Ends in Victory", *Green Left Weekly*, 21 Mart 2009; "Grève générale en Guadeloupe: le LKP durcit le ton", *Afrik.com*, 12 Şubat 2009; "Labor Victory in Guadeloupe After Six-Week Strike Reverberates Across French Caribbean and France", *Democracy Now!*, 27 Mart 2009, http://www.democracynow.org adresinde mevcut.

çıkarmak için nasıl bir toplumsal redde ihtiyaç duyulduğunu altını çizerek gösterdiler. Ek olarak, mücadeleleriyle, iki yıl sonra Tunus ve Mısır'da yaşanacak ayaklanmaların müjdecisi haline geldiler.

Gıda fiyatlarındaki hızlı artışın, 2010'un ikinci yarısında bu isyanların patlak vermesinde kıvılcım rolü oynadığına hemen hiç kuşku yok. Küresel Güney'in her yanında, ortalama bir yurttaş, gelirinin çok yüksek bir bölümünü gıda için harcamak zorunda: Hindistan ile Suudi Arabistan'da yüzde 20 ila 25 ve inanması güç ama, Mısır'da yüzde 40.[69] Ancak bir kıvılcım sadece bir kıvılcımdır. Barutla buluşmadığı sürece hiçbir şeye yol açmaz. Bu barut ise, toplumda birikmiş şikayetler ile, büyüyen değişim umudu arasında karmaşık bir etkileşimin kurulması yoluyla meydana getirilir. Toplumsal barutun ortaya çıkışı tek bir nedene bağlanamayacağı gibi, bu barutun ateşlenmesi de farklı eylemci grupları ve örgütlerin, temel şikayetleri etkin siyasi protestoya dönüştürecek bir ağ örgütlenmesi oluşturabilmesine muhtaçtır. Bu şebekenin varlığında, ezilenlerin kendi etkinlikleri de olanak sınırlarını aşıp, radikal umutları yeniden alevlendirir. 2010 Aralık'ından itibaren Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da "Ekmek ve Özgürlük" sloganı yankılanmaya başladığında, ekmek ve özgürlükten hangisinin hangisini getireceği gibi bir soru sorulmuyordu.[70] Aksine, ekonomik ve siyasi adalet talepleri (ekmek, özgürlük, demokrasi ve onur için), hürriyete yönelik tek bir çığlığın ayrılmaz parçaları durumundadır.[71] Sanki bu gerçeği gün yüzüne çıkarmak istermiş gibi, Mısır'daki ayaklanma sırasında, Ekmek ve Özgürlük ikilisi, yerini zamanla "Ekmek, Özgürlük ve Toplumsal Adalet" üçlüsüne bırakacaktı.[72]

Bir halk ayaklanmasının fitilini ateşleme yolunda, ekonomik sıkıntıları demokrasi talepleriyle kaynaştırabilmek için, direnişi örgütleyecek merkezleri inşa etme yeteneğine sahip, yeterince sağlam taban yapıları (bağımsız sendikalar, toplumsal hareketler, öğrenci grupları) mevcut olmalıdır. Tunus'ta, Tunus Genel İşçi Sendikası (Fransızca ilk harflerle UGTT) adlı sendikalar federasyonunun, daha net söylemek gerekirse, sendika tabanındaki militan ey-

69 Christian Aid, *Hungry for Justice*, s. 29-30.

70 Yeni gıda krizinin doğuşu hakkında bkz. Paul Waldie, "World Food Prices Hit New High, Raising Fears of another Food Crisis", *Globe and Mail*, 6 Ocak 2011 ve gıdaya bağlantılı kabarmalar hakkında bkz. "Food Security: Bread and Freedom", *Guardian*, 1 Şubat 2011; David McNally, "A Night in Tunisia: Riots, Strikes and a Spreading Insurgency", http://davidmcnally.org adresinde mevcut. 2011'deki devrimci dönüşüm dinamiklerine ilişkin ilginç düşünceler için bkz. Rebecca Solnit, "The Butterfly and the Boiling Point: Charting the Wild Winds of Change in 2011", Mart 2011, http://www.towardfreedom.com adresinde mevcut.

71 Tunus örneğinde Sadri Khiara'nın belirttiği gibi, özellikle gençler açısından, işsizliğe duyulan öfke kadar onur arayışı da bu ayaklanmaları kızıştıran şikayetler arasındaydı. Bkz. Sadri Khiari, "Africa: Tunisian Revolution Did Not Come Out of Nowhere", *Pambazuka News*, 26 Mayıs 2011, http://allafrica.com adresinde mevcut.

72 Mona El-Ghobashy, "The Praxis of the Egyptian Revolution", *Middle East Research and Information Project*, 258, Bahar 2011, http://www.merip.org adresinde mevcut.

lemciler grubunun oynadığı rol kritik önemdeydi. Sendika liderlerinin onlarca yıllık tavizkâr geçmişine rağmen, UGTT'nin yereldeki eylemcileri, kritik kavşaklarda hareketi ateşlemeyi, sendika bürolarını muhalefet merkezlerine dönüştürmeyi bildiler. Önceki yıllarda bağım işçi eylemlerinin öncülüğünü yapmış bu sendika neferleri, yürüyüşler ve genel grevler örgütlemeye başlayarak, UGTT'yi tekrar "benzersiz örgütleme yeteneğine ve tüm ülkeye ulaşma olanağına sahip ciddi bir siyasi güç" haline getirdiler.[73] Emekçilerin giderek büyüyen bu hareketi, rejimin öğrenciler ve gençliği tecrit etme imkânını ortadan kaldırırken, gençliğin yeni muhalefet ittifaklarına girmesini de sağladı. Durumu kavrayabilmiş bir gazeteci şöyle yazacaktı: "Öğrenci eylemlerinden çekinen Bin Ali, tüm eğitim kurumlarını tatil etti. Birkaç saat sonrasında, UGTT nihayet tepki veriyordu. Federasyon yönetimi, ertesi gün için bir genel grevin örgütlenmesi konusunda Sfaks, Kayravan ve Tozör bölge idarelerine, 14 Ocak için de Tunus bölge idaresine yetki verdi... O gün öğleden sonra, Tunus kentinin emekçi mahallelerinde ayaklanmalar baş gösterdi. Dönüm noktası buydu."[74]

Bundan sonrasında, mücadele yeni bir toplumsal dinamiğe kavuştu. "Sendika (UGTT), hareketin ivmesini de ayarlayan bir siyasi gösterge rolünü üstlendi. Grevlerin devam ettiği sendika tarafından açıklandığı sürece savaşın da devam edeceği açıktı ve grev ilanları, aynı zamanda sokağı bırakmama işaretiydi."[75] Örgütlü işçilerin girişimleri, Bin Ali'nin devrilmesi sonrasında da devam etmekte. Grevlere ek olarak, UGTT eylemcileri oturma eylemleri ve pek çok kentten başkente doğru yürüyüşe geçecek "Özgürlük Konvoyları" düzenlediler. Talep, eski diktatörle bağlantılı tüm siyasi yetkililerin görevden alınması. Pek çok küçük kentte, yerel demokrasinin yeni kurumlarının inşasında sendika eylemcilerinin merkezi roller üstlendiği görülmekte.[76] Bununla birlikte, gerek sendika hareketinin, gerekse devrimin yönünü belirlemede muhafazakâr ve radikal kuvvetler arasındaki çekişme devam ediyor. Bu çekişmenin sonuçları da, Tunus'taki özgürlük hareketinin ne kadar yol alabileceği konusunda büyük etki yaratacaktır.

2011 Şubat'ında Mübarek koltuğundan indirilmeden önce sendikal hareket bağımsızlığın yakınından bile geçmediği halde, Mısır'da da kitle hareketi baş gösterdiğinde hayati öneme kavuşan, kısa geçmişe sahip bir işçi isyanları

73 "Tunisian Unions Eclipsing Parties as Democratising Force?", *Democracy Digest*, 24 Ocak 2001. Ayrıca bkz. Eric Lee ve Benjamin Weinthal, "Trade Unions: The Revolutionary Social Network at Play in Egypt and Tunisia", *Guardian*, 10 Şubat 2011.

74 Olivier Piot, "Tunisia: Diary of a Revolution", *Le monde diplomatique*, Şubat 2011.

75 Dyab Abu Jahjah, "Notes on the Tunisian Revolution", 14 Ocak 2011. http://www.abouiahiah.com adresinde mevcut.

76 Amanda Sebestyen, "Tunisia's Brutal Regime May Be Down, But it has Shown it is Not Out", *Tribune Magazine*, Mayıs 2011.

tarihi mevcuttu. 2002 yılından itibaren, savaş karşıtı, feminist ve demokratik reformcu hareketler pek çok kez sokaklara çıkmış, yeni bir muhalefet ikliminin yaratılmasına yardımcı olmuşlardı. Bu kampanyaların tümü aydınlar, diplomalı meslek sahipleri ve öğrenciler tarafından başlatılıp yönlendirilmiş olsa da, sıradan işçilerin büyük desteği asla görmezden gelinemezdi.[77] Ne var ki, 2006 sonrasında bu hareketlerin büyük kısmı hızını kaybetti. Bu noktadan itibaren, Mısır toplumundaki muhalif enerji büyük ölçüde işçilerin kitlesel ayağa kalkışları sayesinde korunabilecekti.

Yükselen işçi sınıfı eylemleri dalgasının izleri, 2004 yılında açıklanan neoliberal programa ve bu programın dayanağı sayılabilecek şekilde özelleştirmelerin hızlandırılmasına, düşük ücret uygulanan ihracat bölgelerinin oluşturulmasına kadar sürülebilir. İnsanlar işsiz kalır ve ücretler aşağı doğru çekilirken, Mısırlı işçiler giderek daha çatışmacı direniş biçimlerini (grevler, oturma eylemleri, kitlesel yürüyüşler ve gösteriler) benimsediler. Üstelik, yürürlükteki olağanüstü hal emirleri ve yasalarına göre bu eylemlerin tümü yasadışıydı. 2006-07'de, bu işçi eylemleri dalgası, Nil Deltası'nda kitlesel eylemlere dönüştü. Tekstil, çimento ve tavukçuluk endüstrilerinde çalışan 50.000 militan işçinin önderlik ettiği bu hareketin ardından, demiryolu makinistlerinin, gazetecilerin, kamyon şoförlerinin, madencilerin ve mühendislerin eylemleri geldi. Derken, 2007-08'de yeni bir emekçi hareketi patlaması yaşanacak, devlete ait dokuma fabrikası El-Mahla El-Kübra'da isyanlar baş gösterecek, başka yerlerde de yaygın grevler kendinden söz ettirecekti. Artık, işçi eylemleri son derece siyasi bir yapı kazanmış, kalabalıklar iktidardaki Ulusal Demokratik Partinin afişlerini yakmaya, başkan Mübarek'in posterlerini ayaklar altına almaya başlamıştı. Gençlik tabanlı 6 Nisan Hareketi, işte bu noktada işçi grevlerini desteklemek üzere sahneye çıktı.[78] Tüm bunlar yaşanırken, işçi sınıfı eylemleri, Mısır toplumunun geniş katmanlarına siyasal nitelik kazandırıyor, bir direniş kültürünü yoğuruyor, ekonomik ve toplumsal konularla demokratikleşme talepleri arasında bağlantılar kuruyordu.

2004-10 döneminde, iki milyondan fazla Mısırlı işçi ara vermeden on binlerce eylemde yer aldı. Bir yorumcu, bu kararlılık karşısında, diğer hareketler geri çekilirken, "İşçi hareketini dizginlemenin diğerleri kadar kolay olmadığı görüldü." diyor ve ekliyordu: "Hem kamu, hem de özel sektördeki başarılı

77 Bu hareketlere ilişkin genel bir inceleme için bkz. Rabab El-Mahdi, "The Democracy Movement: Cycles of Protest", Rabab El-Mahdi ve Philip Marfleet (der.), *Egypt: The Moment of Change* içinde, Londra: Zed Books, 2009.

78 Bu dönemdeki işçi mücadelelerinin altyapısı için bkz. Hossam El-Hamalawy, "Egypt's Revolution has been 10 Years in the Making", *Guardian*, 2 Mart 2011; Mona El-Ghobashy, "Egypt Looks Ahead to Portentous Year", *Middle East Report Online*, 2 Şubat 2003, http://www.arabawy.org adresinde mevcut; Joel Beinin, "Popular Social Movements and the Future of Egyptian Politics", *Middle East Report Online*, 10 Mart 2005; Joel Beinin ve Hossam El-Hamalawy, "Egyptian Textile Workers Confront the New Economic Order", *Middle East Report Online*, 25 Mart 2007.

grevler, elli yılı aşkın süredir görülmemiş büyüklük ve yaygınlıkta bir emek hareketinin doğuşuna ön ayak oldu."[79] Dolayısıyla, Tunus devriminin yarattığı heyecan dalgası 2011 Ocak'ında Mısır'ı da sardığında, yıllardır süren savaşçı işçi sınıfı eylemliliği, Mısır devlet başkanı Mübarek'i alaşağı edecek bir hareketin zeminini oluşturmuş durumdaydı.

Ancak Mübarek yine de işçiler işçi sıfatıyla bir kez daha ayağa kalkana dek koltuğunu bırakmadı. 25 Ocak 2011 sonrasında Mısır'da sokakları dolduran milyonların ezici çoğunluğunu emekçilerin oluşturduğuna şüphe yok. Ancak ayaklanmanın ilk döneminin büyük kısmı boyunca pek çok işyeri kapalıydı ve eylem yeri sokaklardı. Fabrikalar ve bürolar yeniden açılıp, solcu eylemciler Mübarek'i devirme amaçlı grev çağrıları yapınca sahne değişiverdi. 7 Şubat'ı da içine alan hafta boyunca, aralarında Kahireli otobüs şoförlerini, Mısır Telekom işçilerini, hastane çalışanlarını, gazetecileri, tekstil, ilaç ve çelik sanayileri işçilerini, Kahire Üniversitesini de sayabileceğimiz on binlerde emekçi grevlere ve oturma eylemlerine gitti. Her yerde, ücretlerin artırılması, zalim yöneticilerin işyerlerinden uzaklaştırılması, ödenmemiş ücretlerin ödenmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sendikaların bağımsızlaşması ve sayısız örnekte de Mübarek'in istifası taleplerini haykırmakta, dört yanı kuşatılmış diktatörün Mısırlı ve yabancı sermaye açısından ciddi bir tehlike doğurmadan bu fırtınadan sıyrılması olasılığına dair zayıf umutları paramparça etmekteydiler. Bu işçi sınıfı eylemliliği, alçalıp kabarmalarla da olsa, Mübarek'in devrilmesini izleyen aylarda da kitlesel grevlerle, gösterilerle, bağımsız sendikaların, emekçi sınıf partilerinin ve sol koalisyonların oluşturulmasıyla akışını sürdürdü.[80]

Mısır ve Tunus orduları, yerli kapitalistler, batılı hükümetler ve IMF, Dünya Bankası gibi neoliberalizmin uluslararası araçlarının da aralarında bulunduğu karşı devrimci güçler, hiç kuşku yok ki kitleleri tekrar hareketsiz kılma, devrimin göstermelik meyvelerini burjuva mülkiyet hakları ve piyasa düzenlemeleri ile sınırlama yolunda gece gündüz mesai harcıyorlar. Bu doğrultuda, on milyarlarca dolarlık bir "yardım" havucunu, neoliberal yapısal düzenlemelerin yeni bir ayağını teşkil edecek ekonomik reformların yürütülmesi şartıyla ülkenin önünde sallamaktalar.[81]

79 Phil Marfleet, "Act One of the Egyptian Revolution", *International Socialism*, 130, 2011.

80 Bkz. Raphael Kempf, "Egypt: First Democracy, then a Pay Rise", *Le Monde Diplomatique*, Mart 2011; Omar, Mostafa, "The Spring of the Egyptian Revolution", *Socialist Worker*, 30 Mart 2011; Kieron Monks, "Egypt's Socialist Network Keeps the Spirit of the Revolution Alive", *Guardian*, 28 Nisan 2011; Mohamed El Hebeishy, "Five Socialist Parties Unite to Impact Egyptian Politics", *Ahram Online*, 11 Mayıs 2011, http://english.ahram.org.eg adresinde mevcut.

81 Adam Hanieh, "Egypt's 'Orderly Transition'? International Aid and the Rush to Structural Adjustment", *Jadaliyya*, 29 Mart 2011, http://www.jadaliyya.com adresinde mevcut; Austin Mackell, "The IMF versus the Arab Spring", *Guardian*, 25 Mayıs 2011; "G8 Leaders Pledge US$20 billion for Post-revolution Egypt and Tunisia", *Afriquejet.com*, 28 Mayıs 2011.

Ancak karşılarındaki tehlikelere karşın, Guadölup ve Martnik'teki genel grevler gibi, Tunus ve Mısır ayaklanmaları da yeni radikal işçi sınıfı siyasetlerinin hayati kazanımlar elde edebileceğini kanıtlıyor. Bu örneklerin her birinde, militan emekçi eylemliliği, Küresel Kuzey'e egemen işyeri sendikacılığının kısıtlarını aşacak biçimde başını yükseltti. Bu sendika hareketleri, sıradanlaşmış bir günlük iş durdurmalar *yerine süresiz* genel grevlere ve devletle kitlesel karşılaşmalara girişme isteğini sergilemekle kalmadı, en yoksul işçilerin ihtiyaçlarını öne çıkaran talepler için kavga vererek, aynı zamanda bir "ezilenler cephesi" işlevi gördü. Böyle davranmakla, Rosa Luxemburg'un ifadesini kullanacak olursak, kendilerini "gerçek halk hareketleri"nin katalizörleri olarak ön saflara koydular.[82] Örgütlü işçiler, gençlik, işsizler ve diğer ezilenleri ortak bir mücadelede birbirine bağlayan bu ilham verici eylemler, bize bir *çıkış noktası* sunuyor. Devrimci etkinliğin devam eden süreçleri (kitle hareketlerinin inşa edilmesi, direniş kültürünün yaratılması ve anlamlı sosyalist örgütlerin oluşturulması) için gerekli alanı da yaratıyor. Ancak neoliberal çağda yaşanan yenilgiler ve dağılma göz önüne alındığında, tüm bunların başarılması için uzun yıllar kararlılıkla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu açıkça anlaşılacaktır. Bazı yorumların aksine, sosyalist işçi sınıfı siyasetinin hayata döndürülmesi ve yenilenmesi için uzun vadeli bir perspektifin ortaya koyulması, Marx'ın bağımsız işçi sınıfı siyaseti ve örgütlenmesi için uzun yıllara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamak amacıyla 1848 devrimleri sonrasında kullandığı *kesintisiz devrim* kavramıyla tamamen uyum içindedir. Şöyle yazıyordu Marx: "İşçilere, sadece toplumu değiştirmek için değil, aynı zamanda kendilerini de dönüştürmek, siyasi iktidara hazırlanmak için 15, 20, 50 yıl boyunca sürecek iç savaşlar ve ulusal mücadelelerden geçmek zorunda kalacaklarını söylüyoruz..."[83]

82 Rosa Luxemburg, "The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions", Mary-Alice Waters (der.), *Rosa Luxemburg Speaks* içinde, New York: Pathfinder Press, 1970, s. 182, 187.

83 Karl Marx, "Revelations Concerning the Cologne Communist Trial", *Karl Marx ve Frederick Engels, Toplu Eserler*, Cilt 11 içinde, Londra, Lawrence & Wishart, 1979 [1853]. Marx'ın kesintisiz devrime ilişkin görüşleri hakkında mükemmel bir tartışma için bkz. *Witnesses to Permanent Revolution: The Documentary Record*, Chicago: Haymarket Books, 2011, s. 1-58'de editörler Richard B. Day ve Daniel Gaido'nun önsözü.

Kapitalizme Kriz Fırsatı: Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması Yoluyla Yeni Sermaye Birikimi

Ursula Huws

I

Bu yazı, 2008'in uluslararası sermaye açısından bir dönüm noktasına işaret ettiğini, finansal krizin, yeni bir birikim aşamasına geçme yolunda kapitalizme benzersiz bir fırsat sunduğunu öne sürüyor. Bu yeni birikim aşamasının temellerini bir yanda "birincil ilkel birikim" şeklinde adlandırabileceğimiz (doğal kaynaklardan, veya parasal ekonominin dışında yürütülen etkinliklerden yeni metaların elde edilmesi), bir yanda da kamu hizmetlerinin metalaştırılması oluşturmakta. "İkincil ilkel birikim" ifadesini hak eden bu metalaştırma sürecinde, şimdiye kadar bedel karşılığında, ama temelde kullanım değeri için yürütülmüş etkinlikler (eğitim, sağlık hizmetleri vb.), kâr için ticareti yapılabilecek ve sermaye tarafından gasp edilebilecek biçimde tektipleştiriliyor: Böylece, kullanım değeri de değişim değerine dönüşüveriyor.[1] Birikimin bu ikincil biçimi, yaşamın henüz yabancılaşmamış unsurları ile doğayı, ya da ücretsiz aile içi emeği iç etmekle yetinmiyor, işçilerin geçmişte yürüttüğü mücadelelerde elde edilmiş, artık değerin halka yönelik kamu hizmetleri şeklinde yeniden bölüşümünü sağlayan sonuçların da üzerine yatıyor. Dolayısıyla, bir *elinden alma* anlamı taşıyor ve işçi sınıfının yaşamı üzerinde çeşitli olumsuz etkilere yol açıyor.

Doğrudan kamu hizmetlerinin sunumunda görev yapan emekçiler açısından yeni yabancılaşma biçimleri doğuyor ve genel olarak çalışma koşulları kötüleşiyor. Ancak diğer sektörlerdeki emekçiler için de büyük etkiler söz

1 Ya da, daha net bir biçimde ifade edecek olursak, metalaştırılmamış kullanım değerlerinin, metalaştırılmış kullanım değerlerine dönüştürüldüğünü, böylece piyasada değişim değerine kavuşturulduğunu söyleyebiliriz.

konusu. Zira, en gelişmiş ülkelerde, kamu sektörü çalışanları, sendika gücünün ve olumlu çalışma koşullarının son kalesi olma konumlarıyla, diğer emekçilerin örnek aldığı standartları belirlemekteler. Bu ise, kamu çalışanlarının pazarlık gücündeki aşınmanın, aynı zamanda tüm emekçiler açısından bir yenilgi anlamı taşıması demek. Daha da genel ölçekte baktığımızda, geçmişin kazanımları bir bütün olarak işçi sınıfının elinden çekilip alınıyor (çocuklar, yaşlılar, hastalar ve işsizleri de içerecek biçimde). Sözünü ettiğimiz bu son etki, elbette gizli kalmıyor ve gayet anlaşılır biçimde, bir muhalefet odağı haline geliyor. Ancak salt "kesintilerle mücadele" üzerine kurulu bir siyasi strateji, karşı çıkılan tek şeyin devlet harcamalarındaki kesinti olduğu şeklinde yanlış bir izlenimin doğmasına yol açacak, altta yatan metalaştırma mantığını, uluslararası sermayenin yayılmasını devam ettirmesi yolunda artık kamu hizmetlerinin kendisinin de hayati önemde bir birikim sahası haline geldiği gerçeğini dikkatlerden uzaklaştırabilecektir. Bu yeni gerçeklikte, kamu hizmetleri sektörünün *genişletilmesi*, sermayenin geniş kesimlerinin çıkarlarına uygun düşüyor. Gelgelelim, bunun için öncelikle hizmetlerin tektipleştirilmesi [*standartlaştırılması*], küresel işbölümü çerçevesinde, küresel işgücü piyasasının dayattığı disipline tabi tutulmuş, itaatkâr ve birbiriyle yer değiştirebilen bir işgücü tarafından sunulabilir hale getirilmesi gerekiyor. Bu gerekliliklerse, devletle sermaye arasındaki ilişkilerde yeni çelişkilerin baş göstermesi anlamına gelmekte.

"Finans sermayesi" ile "üretken sermaye"yi gerek teorik, gerekse pratik anlamda birbirinden ayırmanın, olanaksız olmasa bile gittikçe güçleştiği bir çağdayız.[2] Burada, finans krizine yol açan süreçler ile, ulus-ötesi şirketlerin [*transnational companies*] yeniden yapılandırılması arasındaki karmaşık ilişkileri, ya da sözde finans dışı şirketlerden oluşan holdingleri giderek finans şirketleri gibi davranmaya götüren yolları çözümleme gayretine girmeyeceğiz. Yine de, bu olguyu kavrayabilmek için, bugün kamu hizmetlerinin metalaştırılmasıyla gelişen yeni bir çokuluslu şirketler türünün doğmasına yol açmış zeminin bazı özelliklerine değinmek zorundayız.

II

2008 finansal krizi, zaten muazzam bir yeniden yapılanma sürecinden geçmekte olan uluslararası sermaye açısından bir kârlılık kriziyle üst üste bindi. Bu yeniden yapılanmanın bir boyutu, sermayenin yoğunlaşma [*concentration*] eğiliminde müthiş bir yükselişin yaşanmasıydı. 2007, küresel

2 Finans dışı ulus-ötesi şirketler ile finansal ulus-ötesi şirketler arasındaki yakınsamaya ilişkin ilginç bir değerlendirme için bkz. Claude Serfati, "Transnational Organisations as Financial Groups", *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 5(1), 2011.

yatırım hareketlerinde zirve yılı oldu ve dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) görülmedik bir düzeye (1.833 milyar dolar) yükselerek, 2000'deki rekoru geride bıraktı.[3] Şirketler arasındaki sınır ötesi birleşme ve satın alma hareketlerinde de rekor düzeyler gözleniyor, işlem sayısı yüzde 12 artarken, toplam işlem hacmi (1,637 milyar dolar) önceki yıla kıyasla yüzde 21 yükseliyordu.[4] Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının (UNCTAD) tahminlerine göre, 2007'de 79.000 çokuluslu şirket ile bunların 790.000 yabancı bağlı kuruluşunun satış gelirleri, 2006'ya göre yüzde 21'lik artışla 31 trilyon dolara ulaştı. Bu şirketlerin toplam çalışan sayısı da 82 milyon kişiye çıkmıştı. Özellikle en büyük 100 ulus-ötesi şirketin küresel ölçekteki etkinliği büyüyor ve bunlara ait yabancı varlıklarının tahmini toplam tutarı 570 milyar dolara ulaşıyordu.[5] Ancak bu hayret verici büyümeye rağmen, DYY eliyle yürütülen sıfırdan yatırım projelerinin sayısı gerilemekte, 2006'da 12.441 adet iken, 2007'de 11.703'te kalmaktaydı.[6] Bu sayılar, sermayenin yoğunlaşması süreci hız kazanırken, aslında yeni üretim kaynaklarının oluşumunda bir yavaşlama dönemine girildiğine işaret etmekte. Diğer bir deyişle, en büyük çokuluslu şirketler, kârlarını yeni üretim faaliyetleri sayesinde değil, mevcut üretim kapasitesinin kurtlar sofrasında kapışılması yoluyla devam ettirmekteydiler. Artık değer üretiminde kullanılacak yeni meta kaynaklarının temin edilmemesi durumunda kârlılığın düşmesine neden olacak koşullar hüküm sürmekteydi. Peki, dünyanın zaten pek küçük bir bölümü küresel kapitalizmin erişimi dışında kalmışken, bu yeni metalar nereden bulunacaktı?

Bu eğilimle bağlantılı olarak, değer zincirleri de ciddi bir yeniden örgütlenmeye tabi tutulmaktaydı. Ekonomik etkinliklerin başka yerlere taşınmasını, uzaktan idaresini kolaylaştıran yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile neoliberal ticaret politikalarının bir araya gelmesi sonucunda, önceki on yıllık dönemde işletme süreçlerinin parçalara ayrılması, yeni fason üretim ve coğrafi iş bölümü ilişkileri altında yeniden biçimlendirilmesi eğilimi hız kazanmıştı. 1990'ların sonlarında hâlâ risklerle dolu bir deneme gözüyle bakılan "deniz aşırı taşeron kullanımı"[7], sadece on yıl sonrasında normal iş akışının o kadar sıradan bir parçası konumuna gelmişti ki, Amerikalı ve Avrupalı şirketler, Çin'deki üretim tesislerine ek olarak Hindistan'da çağrı merkezi açmadıklarında, Rusya'daki hizmet merkezle-

3 UNCTAD Dünya Yatırım Raporu, Cenevre: 2008, s. 3.

4 Aynı eser, s. 4.

5 Aynı eser, 2008, s.

6 Aynı eser, s. 4.

Örneğin, bilgi teknolojileri sektöründe, avronun kullanıma girmesi çerçevesinde Avrupalı şirketlere ait muhasebe sistemlerinin dönüştürülmesi, ya da milenyuma geçişin tarihlendirme konusunda yaratacağı düşünülen sanal felaketin önlenmesi gibi emek yoğun programlama işleri için, 1990'ların sonlarında ilk kez uygulanmaya başlandığında.

rinden veya Vietnam'daki tasarım bürolarından yararlanmadıklarında, yöneticilerinden bu duruma açıklama getirmelerini istiyorlardı. Büyük şirketlerin çoğunluğu, işletme süreçlerini sistematik biçimde atomlarına ayırmış, tek tip birimler haline gelene dek parçalamış ve daha sonra da bu birimlerin hangilerinin ana merkezde faaliyet yürütüp, hangilerinin dünyanın başka yerlerine dağıtılacağına, hangilerinin şirket bünyesinde kalacağına ve hangilerinin taşeronlaştırılacağına, birimlerin faaliyetinde en düşük fiyatın mı yoksa en yüksek kalitenin mi aranacağına karar vermiş, bazen bu tercihlerin karmaşık bileşimlerini uygulamaya koymuştu. Bu kararların toplamı, önemli çalkantılar da doğuracaktı. 2008'e varıldığında, küresel işgücü artık yeni bir işbölümüne tabi tutulmuş[8], coğrafi bölgelerin ihtisaslaşma bakımından birbirinden ayrılmasında, şirketlerin ve sektörlerin düzenlenişinde yeni modeller kendini göstermişti. Alınıp satılabilen ekonomik etkinliklere her gün yenileri eklenirken, büyük şirketler çift yönlü bir ayrıştırma ve birleştirme süreci yürütüyor, bu etkinliklerin farklı bileşimlerini meydana getiriyor, sonra kartları karıp yeni bileşimler oluşturuyorlardı.[9] Bazı şirketler, imalat veya doğal kaynak çıkartma alanlarındaki geleneksel güçlü yanlarına odaklanmayı sürdürse de, çok sayıda başkası, konumunu hizmet tedarikçiliğine geçiş yaparak güçlendirme arayışındaydı. 2006 itibarıyla, UNCTAD'ın finans sektörü dışındaki en büyük 100 ulus-ötesi şirket listesinin beşte biri hizmet tedarikçilerinden oluşmaktaydı. 1997'de bu oranın sadece yüzde 7 olduğunu hatırlatalım.

Bu dev hizmet şirketleri, faaliyet yürüttükleri pazarları genişletirken, tedarik ettikleri hizmetler de giderek genelleşmekte, tektipleşmiş metalara dönüşmekteydi. Hizmetlerdeki tektipleşme o boyutlardaydı ki, pek çok örnekte, ister imalat ister perakende isterse şehir şebekeleri, hangi sektörde faaliyet yürütürlerse yürütsünler, tüm müşterilerinize temelde aynı hizmeti (örneğin bilgi teknolojisi hizmetleri, bordro yönetimi veya müşteri hizmetleri) sunabiliyordunuz. Müşterilerinin büyük kısmı, artık eskisi gibi alıcının hâkim olduğu bir pazarda kendi özel ihtiyaçlarına yönelik ısmarlama hizmetler satın alamıyor, bunun yerine, bir mağazalar zincirinin farklı dükkânları gibi dizilmiş satıcıların sunduğu tektip modeller arasından tercihte bulunuyordu. Böyle bir pazar yapısında, arz miktarı kritik eşiğe ulaştığında, acımasız bir

8 Bu yeni küresel işbölümünün 1970'ler ve sonrasındaki gelişimi hakkında daha önce ayrıntılı incelemeler yapmıştım. Örneğin U. Huws, *The Making of a Cybertariat*, New York: *Monthly Review* Press, 2003; U. Huws, "Fixed, Footloose or Fractured: Work, Identity and the Spatial Division of Labour", *Monthly Review*, 57(10), 2006; U. Huws ve J. Flecker, *Asian Emergence: The World's Back Office?*, İstihdam Çalışmaları Enstitüsü (IES) Raporu 419, İstihdam Çalışmaları Enstitüsü, 2005.

9 Bu sürecin daha ayrıntılı açıklandığı kaynaklar için bkz. U.Huws, "The Restructuring of Global Value Chains and the Creation of a Cybertariat", Christopher May (der.), *Global Corporate Power: (Re)integrating Companies into International Political Economy* içinde, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2006, s. 65-84.

ekonomik mantık devreye giriyor: Hizmetlerin sunulduğu pazar ne kadar büyük, ulaşılan tektipleşme düzeyi ne kadar yüksekse, fiyat da o ölçüde düşük olacaktır. Söz konusu hizmetleri kendi bünyelerinde üretmeyi, ya da küçük bir yerli tedarikçiden ısmarlama hizmetler satın almayı tercih edebilecek şirketler bile, kısa sürede piyasanın acımasız girdabına yakalanıyor (burada, tektipleşmiş hizmet satın almaktan kaçınmak fahiş fiyatlar ortaya koyabiliyor) ve böyle bir yol izlemenin lüks olacağı, en ucuz tedarikçiyi bulmak için sürüyü takip etmesi gerektiği sonucuna ulaşıyor. Özellikle bilgi teknolojilerine dayalı işletme hizmetlerinde, gerek tektipleşmiş paket yazılımların (örneğin Microsoft tarafından tedarik edilenler) ya da platformların (örneğin SAP Business Management Systems tarafından tedarik edilenler) egemenliği aracılığıyla bu mantık sonuna kadar zorlanmakta. Ancak bilgi teknolojilerine dayalı sektörler, hizmet tedarikinde satıcı hâkimiyetindeki pazara tek örnek de değil. Çokuluslu büyük şirketler de, gerek geçici istihdam bürolarıyla taşeronluk sözleşmeleri imzalayarak, gerekse güvenlik, bakım ve temizlik gibi hizmetler sunarak işgücü tedariki piyasasına giderek daha fazla giriyorlar. Bu hizmet şirketlerinin müşterileri arasında, son on yılda kamu kuruluşları da öne çıkan bir grubu oluşturmakta.

21. yüzyılın başlarında, bu eğilimlerin her birinin bir diğerini besleyip güçlendirmesiyle, büyük hizmet tedarikçisi şirketlerin (kendi küresel işgücü temin birimleriyle birlikte) gözü dönmüş halde büyümeye çalıştığı bir durum kendini gösterdi. Şirketler arası birleşme veya satın almalar yoluyla büyüme olanaklarının sınırlı olduğu, pek çok sektörde pazarların doyma noktasına yaklaştığı bir ortamda, kamu sektörü, yayılma hedefleri için son derece çekici bir bakir alan sunmaktaydı. 2008'e gelindiğinde, Birleşik Krallık hükümeti tarafından hazırlanan bir rapora göre, taşeronlaştırılmış kamu hizmetlerinin ülke GSYH'sindeki payı neredeyse yüzde 6'yı buluyor, bu hizmetlerde 1,2 milyondan fazla kişi çalışıyor, 2007-08 cirosu 79 milyar avroya varıyordu (1995-96 için tahmin edilen 31 milyar avro tutarına göre yüzde 126'lık bir artış). Rapor, hızla büyüyen bu sektör için "kamu hizmetleri endüstrisi" (KHE) ifadesini uygun görüyor ve katma değer konusunda, "gıda, içecek ve tütün" (2006'da 23 milyar avro), "komünikasyon" (28 milyar avro), "elektrik, doğalgaz ve su temini" (32 milyar avro) ve "otelcilik/yemekçilik" (36 milyar avro) sektörlerini çok gerilerde bırakan bir alandan söz edildiğini vurguluyordu. Bu olgu Britanya'ya özgü de değil. Aynı yıl için KHE'nin GSYH içindeki payının, örneğin İsveç ve Avustralya'da daha da yüksek olduğu tahmin edilmekteydi. Tutar bakımından ele alındığında ise, Birleşik Krallık, 79,4 milyar avroluk hacmiyle 393 milyar avroluk ABD'nin ardından ikinci oluyor, sırasıyla 44,8 milyar avro, 32,2 milyar avro ve 24,7 milyar avro hacme ulaşılan Fransa, Avustralya ve İspanya'da da muazzam

bir ölçek kendini gösteriyordu. Biraz daha kapsayıcı bir tanımdan yola çıkılıp posta, telekomünikasyon, su ve enerji gibi eskinin kamu işletmeleri de işe dahil edilse, daha da büyük rakamlar elde edilirdi.[10]

Yine de, ne kadar büyük olursa olsun, bu tutarlar kamu hizmetleri toplam değerinin hâlâ küçük bir kısmını meydana getiriyor. Son çeyrek yüzyılın "büyük devlet" karşıtı neoliberal retoriğine, emekçilere sunulan devlet desteğinin azalması şeklinde kendini gösteren önemli kesintilere ve kamu varlıklarının satılıp savılmasına karşın,[11] kamu harcamaları tüm OECD ülkelerinde gerek tutar, gerekse GSYH içindeki pay bakımından dizginlenemez bir artış sergilemekte. 1960'ta, OECD ülkelerinde kamu harcamaları GSYH'nin yüzde 28,4'ünü oluştururken, oran 1980'de yüzde 43,8'e yükselecek, hatta sonrasında da yavaşça artışını sürdürerek 2009'da yüzde 47,7'yi bulacaktı. Bu gidişat ülkeden ülkeye kimi farklılıklar gösteriyor ve Japonya yüzde 39,7 ile, ABD yüzde 42,2 ile, Kanada'da 43,8 ile yelpazenin altlarında yer alırken, Hollanda, İsveç, Fransa, Avusturya, Belçika ve İtalya, GSYH'nin yüzde 50'si ile 54'ünü kamu harcamalarının oluşturduğu ülkeler olarak tepede konuşlanıyor. Birleşik Krallık ve Almanya, sırasıyla yüzde 47,2 ve 47,6'lık oranlarla ortalamaya yakın noktalarda.[12] Kişi başına kamu harcaması esas alınarak bir inceleme yapıldığında ise farklı bir sıralama karşımıza çıkıyor ve toplam kamu harcamalarının 6 trilyon dolara yaklaştığı hesaplanan ABD'nin, çok yüksek askerî harcamaların da etkisiyle, İtalya, Kanada, Britanya, Japonya'yı geçtiğini görüyoruz.[13] Veriler incelendikçe, ölçek bakımından dudak uçuklatacak bir olası yayılma sahasının mevcut olduğu anlaşılmakta. Ancak ironiye bakın ki, militarize olmuş ABD istisnasını bir kenara bırakırsak, oransal olarak en büyük pazarlar, tabandan gelen demokratik baskılar sonucunda en kapsamlı refah devletlerini kurmuş ülkelerde bulunuyor. Esping-Andersen[14] ve başkaları tarafından, tüm gelişmiş kapitalist ekonomiler arasında, metasızlaştırmada en yüksek düzeye ulaşmış ülke olarak gösterilen sosyal demokrat İsveç'in, 2008'de kamu hizmetlerinde en fazla taşeronlaşmaya giden ülkeler listesinin tepesine tırmanması da bununla bağlantılı: Metasızlaştırma ne kadar yoğunsa, metalaştırma olanağının ölçeği de o kadar geniş.

---

10 D. Julius, *Public Services Industry Review*, Londra: Department for Business Enterprise and Regulatory Reform, 2008.

11 Posta ve telekomünikasyon, enerji ve su şebekeleri, eskiden kamuya ait havayolları, devlete ait bankalar ve kamunun konut stoku dahil olmak üzere.

12 OECD verileri, "A Special Report on the Future of the State" içinde, *The Economist*, 19 Mart 2011, s. 4.

13 IMF verileri, "A Special Report" içinde, s. 5.

14 G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

III

Peki, bu pazarın kapıları ilk olarak nasıl kırıldı? Harici tedarikçilerden hizmet alımı elbete yeni bir şey değil. Hükümetler, yüzlerce yıldır binalar, yollar, köprüler ve başka "bayındırlık işleri" yaptırıp, kâğıt zımbasından itfaiye araçlarına kadar çok çeşitli ürünler satın almakta. Bu faaliyetlere paralel olarak, bu çekici ihaleleri almak isteyen özel tedarikçiler tarafından devlet memurlarının ceplerinin doldurulmasına dair skandallar da hiç eksik olmuyor. Ancak bugünkü taşeronlaştırma dalgasının köklerini 1980'lerin başlarında aramak daha mantıklı olacaktır. Birleşik Krallık'ta, Muhafazakâr hükümet, birbirinden bütünüyle farklı iki özelleştirme biçiminin öncülüğünü yaptı. Bunlardan ilkini oluşturan doğrudan kamu varlıkları satışı, varlıkların şirketlere değil yurttaşlara satıldığı ileri sürülerek methedilmekteydi. Bunların en fazla öne çıkarılanları, doğrudan kiracılarına satılan sosyal konutlar ve 1984'ten itibaren de, telekomünikasyon, doğalgaz ve elektrik gibi kamu işletmeleri için, reklamı fazlaca yapılan halka açık hisse ihraçlarıydı. Bu hisse ihraçlarıyla bağlantılı olarak, her nedense o kadar reklamı yapılmamakla birlikte, telekomünikasyon ve enerji piyasaları özel sektör rekabetine açık hale getirildi. Özelleştirmenin ikinci biçimi ise (tam bir mülkiyet devri anlamına gelmese de), önce yerel idareler, sonrasında da Ulusal Sağlık Hizmetleri (USH) için "rekabete dayalı ihale" zorunluluğunun getirilmesi oldu. Bu ihaleler, alınacak hizmetlerin kesin olarak harici tedarikçiler tarafından sunulması anlamına gelmese de, devlet memurlarının çalıştığı kurumlar, bu hizmetleri sunmak için artık özel şirketlerle rekabete girmek zorundaydı. Bu ise, ücretler ve çalışma koşulları üzerinde aşağı yönlü bir baskının oluşması, yeni bir güvencesizlik halinin baş göstermesi demekti: Artık insanlar çalışma yaşamları boyunca değil, ihale sözleşme süreleri boyunca istihdam edileceklerdi.

Rekabete dayalı ihale uygulamasının ilk dalgaları asıl olarak inşaat işleri, atık bertarafı ve temizlik gibi kol gücü gerektiren işlerde kendini gösterecekti. Bunların, kamu sendikalarının güçlü olduğu alanlar arasında yer alması rastlantı değildi belki de. Zaten, 1978-79'un "huzursuz kış"ındaki yaygın grevler, üstelik Thatcher'ın seçim zaferinden hemen önce, bu gücü açıkça gösterdi. Bu cebri taşeronlaştırmayı çevreleyen dilin büyük kısmı, kamu sendikaları tarafından dayatılan "kısıtlayıcı uygulamalarının" bağlarından "kurtulacak" hizmetlerin özel şirketler eliyle temini sayesinde geleceği varsayılan verimlilik artışına değinmekle kalmıyor, "girişimcilik" vaazlarını da merkezine yerleştiriyordu. Bu hizmetlerin dışarıdan tedarik edilmesi sayesinde, yeni küçük işletmelerin yaşam alanı bulacağı ileri sürülmekteydi. Gerçekte ise, ihalelerin çoğunluğunu büyük şirketler, sık

sık da çokuluslu şirketler kapmaktaydı. Örnek gösterebileceğimiz 1984-85 döneminde, halkın dikkati ulusal ölçekli kömür işçileri (Thatcher'ın muhafazakârlarının doğrudan hedef aldığı bir başka örgütlü işçi grubu) grevine çevrilmişken, aslında Doğu Londra'daki Barking Hastanesi'nde de uzun soluklu bir grev yürütülmekteydi. Hastanenin greve giden temizlik işçileri, Pritchards Services Group adını taşıyan, 15 farklı ülkedeki 58 bağlı kuruluşu bünyesinde bulunduran, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Fransa, Almanya ve ABD'nin dahil olduğu pek çok ülkedeki 430 hastanede 17.000 kişi çalıştıran çokuluslu hizmet şirketinin bir kolu tarafından istihdam edilmişlerdi.[15] Ne garip ki, Thatcher'ın eşi Denis, özellikle özelleştirmenin bu biçiminden kazanç elde etme gayretindeki uluslararası atık yönetim şirketi Attwoods Plc'nin başkan yardımcısıydı. Rekabete Dayalı İhale uygulamasının Birleşik Krallık'taki yerel idareler üzerindeki etkilerini ayrıntılı biçimde inceleyen, 1993-94 dönemine ait bir çalışma, kadınların erkeklere göre çok daha olumsuz etkilendiği, yerel idarelerde erkek istihdamı yüzde 12 azalırken, kadınlarda oranın yüzde 22'ye fırladığı, kazanç bakımından değerlendirildiğinde de yine kadınların çok daha sert bir düşüşle karşılaştığı sonucuna ulaşmaktaydı. Sendika üyeliğinde de hatırı sayılır bir gerileme söz konusuydu. Ancak asıl söylenmesi gereken şu ki, uygulamanın devlet üzerindeki mali etkisi de *eksi* yöndeydi. Bu politikaların neoliberal yandaşları (Dünya Bankasında, IMF'de, OECD'de ve ayrıca Birleşik Krallık hükümetinde görevli olanlar), uygulamaya konu işlemlerde yüzde 20-25'lik tasarruf elde edileceğini savunadursunlar, gerçekte ortalama tasarruf oranı sadece yüzde 6,5 civarındaydı. Bu, çalışmaya konu edilen 39 kamu idaresinde 16 milyon avroluk bir tasarrufa karşılık düşüyor, oysa uygulama nedeniyle kamunun maruz kaldığı tahmini ek maliyet (sosyal sigorta primlerindeki azalma ve ödenmek zorunda kalınan işsizlik ödenekleri de hesaba katılınca) 41 milyon avroyu buluyordu (bu tutarın 32 milyon avrosu kadın istihdamı kaynaklıydı). Ulusal düzeyde genelleme yapıldığında, sağlanan tasarruf 124 milyon avroda kalırken, kaybın 250 milyon avroya ulaştığı, böylece 126 milyon avro zarar edildiği hesaplanmaktaydı.[16]

Her iki özelleştirme biçiminin de benzerlerine her yerde rastlamak mümkün. Britanya, ilk olarak ulusal telekomünikasyon kurumlarını etkileyecek, ardından devlete ait enerji şirketlerini ve posta idarelerini de içine alacak şekilde, kamu varlıklarının zorunlu satışına ön ayak olan liberalleşme planlarının Avrupa'da mesafe kat etmesinde önemli rol oynadı. AB kamu ihale

15 U. Huws, "Move Over Brother", *New Socialist*, Ocak 1985.

16 Eşit Fırsat Komisyonu, *The Gender Impact of CCT in Local Government*, Manchester: Eşit Fırsat Komisyonu, 1995.

düzenlemeleri zaten 1966'dan beri yürürlükteydi (66/683 numaralı Yönerge, tek bir Avrupa Pazarı içinde, ulusal tedarikçilere yabancı şirketler karşısında öncelik tanınmasını yasaklıyordu). Neoliberalizme geçiş ise, 1980'lerin ortalarında çok daha kapsamlı bir kuralsızlaştırma getirecekti. 1986 tarihli *Tek Avrupa Kanunu*, AB sınırları içindeki tüm kamu alımları için açık ihale prosedürlerinin uygulanmasını öngören yeni bir rejim getirdi ve yalnızca istisnai durumlar için pazarlık uygulamasına izin verildi. Birinci *Şebeke Hatları Yönergesi* (90/351), enerji, telekomünikasyon, ulaşım ve su piyasalarına girişin önündeki engelleri kaldırıyor, 1992'de kabul edilen *Hizmetler Yönergesi* (92/50) ise, kamu hizmetleri için mal, iş ve şebeke hizmetleri alımına hükmeden ilkelerin kapsamını daha da genişletiyordu.[17]

Bu arada, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) için 1986'da başlayıp, GATT 1994 ile son bulan Uruguay Görüşmeleri, hizmetleri de (sermaye ve fikri mülkiyet ile birlikte) küresel ticaret anlaşmalarının kapsamına dahil ediyordu. Uluslararası Telekomünikasyon Birliğinin (ITU) kurulduğu 1992 yılı, dünya genelinde telekomünikasyon için kuralsızlaşma çağının başlangıcı oldu ve sonunda, sayısallaştırılmış bilgilerin dünya genelinde düşük maliyetle iletimi için gerekli altyapı elde edildi. İthal ikameci strateji çerçevesinde yerli sanayiyi korumak amacıyla düşünülmüş ihracat engellerinin kaldırılması sonucunda, Hindistan'ın yazılım hizmetlerini serbestçe ihraç etmeye başladığı yıl da 1992'ydi. Dolayısıyla, 1990'ların başlarında, küresel şirketlerin ulusal sınırları kolaylıkla aşıp, ulusal şirketler ve yerli işgücünü koruma amaçlı tüm engelleri ezip geçerek hizmet satabilmelerine olanak tanıyacak tezgâh kurulmuştu.[18]

Bu gelişmeler, tarihsel olarak, 1989 sonrasında Soğuk Savaş'ın sona erişiyle de çakışacaktı. Böylece, eski Sovyet Bloğu ülkeleri Batı sermayesinin önünde yeni pazarlar olarak açılırken, aynı zamanda patronların ve ulusal hükümetlerin, 20. yüzyıl üçüncü çeyreğinin ifadesi haline gelmiş ("Fordizm", "altın çağ", "savaş sonrası Keynesçi ulusal refah devleti" vb. tanımlamalara konu olmuş) sermaye-emek uzlaşılarını devam ettirmesi için kalan nedenler de bütünüyle ortadan kalktı.[19]

17 Sonrasında, bu süreç 28 Aralık 1998'de yürürlüğe girerek, AB için kamu hizmeti ihalelerine girmek isteyen şirketlerin önündeki tüm ulusal sınırları kaldıran 2006 Hizmetler Yönergesi'nde (2006/123) zirvesini buldu.

18 Yine bu da GATS çerçevesinde uluslararası hizmet ticaretinin daha da serbestleştirilmesinin aracı haline getirilecekti. Dünya Ticaret Örgütünün sözleriyle devam edelim: "Uruguay Görüşmeleri sadece başlangıçtı. GATS, 2000'in ilk günlerinde başlayan ve şimdi Doha Kalkınma gündemi'nin parçası haline getirilen ilave müzakerelere ihtiyaç duyuyor. Amaç, belirlenmiş takvimlere daha sadık kalınmasını sağlayarak, liberalleşme sürecini ileri taşımaktır." "Understanding the WTO: the Agreements", http://www.wto.org adresinde mevcut.

19 B. Jessop, *The Future of the Capitalist State*, Oxford: Polity Press, 2002.

IV

Çokuluslu hizmet şirketlerinin getirdiği yeni küresel işbölümünün gelişiminde, emekle uzlaşma gerekliliğinin bu şekilde ortadan kalkması da rol oynadı. Bu şirketler, kendi ölçek ekonomilerini başarılı kılma yolunda ister işlerini vasıflı işgücünün bolca ve ucuza bulunduğu yerlere taşısınlar, isterse örneğin göçmen işçi kullanımı şeklinde, doğrudan doğruya ucuz işgücünü işin yürütüleceği yere getirsinler, nihayetinde aynı stratejiyi uygulamaktalar: küresel ölçekli bir yedek işgücü ordusuna sırtını dayamak. Elbette, ellerindeki seçenekler bütünüyle sınırsız değil. Örnek vermek gerekirse, işgücünün taşınmasını kısıtlayan, asgari ücret öngören, veya kalite standartları koyan ulusal mevzuatların, vasıflı işgücü arzındaki sınırlılıkların, ayrıca mevcut işgücünün kendilerine karşı bir kavga verme yeteneğinin çizdiği sınırlar içinde hareket etmek zorundalar. Ancak sermaye başka işgücü kayaklarına ulaşma olanağını bulduğu ölçüde, bu ordu mevcut işgücünün ücret düzeyi ve çalışma koşulları açısından daimi bir tehdit oluşturuyor ve işçileri terbiye edici bir güç işlevi görüyor.

Kapitalizmin imtiyazlı çekirdek işgücünün çalışma standartlarında uzun yıllar boyunca ağır ağır gerçekleşen aşınma, ayrıca 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde iş güvencesi, terfi, işveren tarafından finanse edilen emeklilik programları, ücretli izinler, hastalık tazminatları, doğum yardımları ve diğer sosyal haklar alanında elde edilmiş kazanımların birer birer tırpanlanması, bu küresel yedek işgücü ordusunun varlığıyla doğrudan ilişkili gibi görünmekte. Bu gelişmelerin tüm sorumluluğunu emeğin küreselleşmesine yükleyemeyiz elbette. Thatcher ve Reagan yönetimlerinin örgütlü emeğe yönelttiği açık saldırılar da kuşkusuz büyük pay sahibi olmuştur. Ancak küresel bir yedek işgücü ordusunun varlığı da işçilerin, hatta gelenekleri itibarıyla hep yüksek teknik vasıflar taşımış, iyi örgütlenmiş işçi kesimlerinin, son yirmi yılda çalışma koşulları ve ücretlerdeki gerilemeye direnme başarısını sergileyememesinde kesinlikle önemli rol oynadı. Üstelik bu gerileme, mesai sürelerinin uzaması, fiziksel ve ruhsal sağlığın bozulması, ücretlerin alım gücünün düşmesi, emeklilik kapsamının daralması, geçici çalışmanın yaygınlaşması biçimlerinde kendini çırılçıplak açığa sermiştir. Aynı işi yapmaya yetenekli başka işçilerin kapının önünde bekliyor olması, kolayca anlaşılıyor ki, emeğin sermaye karşısındaki pazarlık gücünü ciddi ölçüde baltalamıştır.

En gelişmiş ülkelerde, 2008'e kadar bu aşınma eğilimine en büyük istisnayı kamu işçilerinin teşkil ettiğini belirtmeliyiz. Pek çok ülkede, son yirmi yıllık dönemde kamu işçileri tüm emekçiler arasında en güçlü sendikalaşma-

ya sahip kesime dönüşmekle kalmadı,[20] aynı zamanda düzgün bir iş isteyenler için neredeyse tek kariyer hedefi haline geldi. Kamu işçileri, örneğin eşit fırsat sözleşmelerinin yapılmasında, iş ile gündelik yaşam arasında daha iyi bir denge kurmaya yönelik mesai süresi-ücret ilişkilerinin düzenlenmesinde, müşterilere sunulan hizmet kalitesini mali kıstasların önüne koyan iş standartlarının getirilmesinde öncülüğü ele aldılar.

Bunu söylemekle, savaş sonrasının endüstriyel ilişkilerinde tek bir "Fordist model"in mevcut olduğunu ileri sürüyor değiliz. Ancak farklı ülkelerde sermaye ile emek arasında hangi uzlaşılara varılmış ve neoliberal politikalar bu uzlaşıları daha 1980'lerde ne kadar parçalamış olursa olsun, 1989 yılının bir dönüm noktasına işaret ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bundan sonrasında, neredeyse bütün dünyada, tek bir küresel istihdam modeli oluşturmaya yönelik baskılar, geçmişteki kazanımları koruma veya ilerletme yolunda emek cephesinden gelecek tüm direnişe üstün çıkmaya başlayacaktı.

Bu süreç, tüm işçiler için baştan aşağı olumsuz bir seyir izlemedi elbette. Ülkeler arasındaki büyük farklılıklar ve işgücü piyasalarının sağlam biçimde parçalara ayrılmış yapısı, ayrıca emeğin direnme yeteneğinin farklı örneklerde çok farklı düzeylere ulaşabiliyor oluşu, kimileri için görece iyileşmeler getiriyor, başka yerlerde ise ücretler ve çalışma koşullarında büyük gerilemeler kendini gösteriyordu. Özellikle kadınlar ve gerek siyah nüfustan, gerekse diğer etnik azınlıklardan, yarı zamanlı ve geçici çalışanlar, geçmişten beri güvencesiz koşullara sahip ülkelerin işçileri, 1990'larda ayrımcılığa karşı ILO ve Avrupa'daki düzenlemelerinin faydasını gördüler. Ne var ki kamu hizmetlerinin piyasaya açılması sonucunu doğuran koşulların önemli bir bileşeni, eşzamanlı olarak hem iş güvencesinin aşındırılması, hem de küresel işgücü havuzuna erişimin kolaylaştırılması olmuştur. Sadece kol işçilerinden oluşmayan, beyaz yakalılara yönelik işlerin bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde tektipleştirilmesi yoluyla "zihin emekçileri"ni de içine alan bir yedek ordu, önceleri devlet memurlarının ve diğer kamu bürokratlarının iş tanımlarına giren görevleri yerine getirme yeteneğini günden güne artırıyor. Görevlerin tektipleştirilmesi ve beyaz yakalı çalışanların emek süreçlerinin giderek genelleşmesi (sayısallaştırılmış bilgilerin uzun mesafelere iletiminin kolaylaşmasının da etkisiyle), tüm ofis çalışanlarını birbirlerinin ikamesi haline getiriyor ve gerek kamuda gerekse özel sektörde patronlar karşısındaki pazarlık gücünü ellerinden alıyor.

20 Belçika dışındaki tüm Avrupa ülkelerinde, emekçilerin sendikalaşma oranı kamuda özel sektöre göre önemli ölçüde daha yüksektir. Bkz. V.Glassner, *The Public Sector in the Crisis*, Ön Rapor 2010.07, European Trade Union Institute, 2010, s. 15.

V

Birleşik Krallık'ta 1997'de iktidara gelen Yeni İşçi Partisi, 1980'lerde ve 1990'ların başlarında kamu hizmetlerindeki piyasalaştırmanın getirdiği olumsuz etkileri tersine çevirmek bir yana, saldırgan bir tavır takınarak özelleştirme dizginlerini daha da gevşetti. Örnek vermek gerekirse, yerel idarelerde, Muhafazakârların "Rekabete Dayalı İhale Zorunluluğu" adını verdiği uygulamanın yerine, kendi "En Yüksek Değer" uygulamalarını getirdiler. Böylece, hizmetlerin en ekonomik, en verimli ve en etkin biçimde yürütülmesini sağlamak, belediyenin kendi bünyesindeki hizmetlerin özel sektör ve kamu sektöründeki diğer tedarikçilerle karşılaştırılarak yürütüldüğünü kanıtlamak, kent meclislerinin yasal sorumluluğu haline geliyordu. Aynı zamanda, kesintisiz bir denetim ve kontrol sistemi oluşturuluyor, bireysel profesyonellik ve inisiyatife, müşterilerin ihtiyaçlarına çalışanların doğrudan yanıt verme olanaklarına tanınan alanlar daraltılıyordu. Taşeronlaştırmaya gitme yönündeki yasal zorunluluklar daha üstü örtülü ve dolaylı hale getirilse de, öte yanda genel yasal yükümlülüklerin (ve En İyi Değer'in ortaya koyulmaması durumunda uygulanacak bazı cezalar) kapsamı genişliyordu. Belki daha da önemlisi, bu politikanın uygulamaya koyulması, aynı zamanda bakış açısının değiştirilmesi anlamına geliyor, hangi siyasi yönelime sahip olursa olsun, yerel idareler, sistemin dayattığı değerleri içselleştirme sürecine zorlanıyordu. Hizmetler, dış tedarikçilerden satın alınmadığında bile, öyle yapılmış gibi yönetilmeli, kamu çalışanları piyasanın boyunduruğu altına giderek daha fazla sokulmalıydı. Şart koşulan hizmet karşılaştırmalarını yapmanın ön koşullarından biri, hizmetlerin tektipleştirilerek tanımlanmasıydı. Böylelikle, En Yüksek Değer, görevlerin rutinleştirilmesi ve tektipleştirilmesinde itici güçlerden biri olarak görülecek, performans göstergeleri ve protokolleri de buna eşlik edecekti. Sonuçta, görevler istatistiksel olarak takip edilebilecek, bu istatistiklerse ihalelerde veya Hizmet Düzeyi Anlaşmaları'nda yer verilecek kalite standartlarının temeli haline gelecekti. Önceleri kamu tarafından yürütülen hizmetlerde, özel şirketler için ifa koşulları bu şekilde tanımlanacaktı.

Metalaştırmanın ön şartlarından biri tektipleştirme olduğundan, değindiğimiz bu Yeni İşçi Partisi politikaları, kamu hizmetlerinin metalaştırılmasında ve dünya piyasasında işlem görebilecek değişim birimleri haline getirilmesinde hayati rol oynadı.[21] Tahtadaki tek hedef yerel idareler de değildi. Yeni İşçi Partisi, Ulusal Sağlık Hizmetlerinde,[22] eğitimde, cezaevlerinde ve hukuk hizmetlerinde özel şirketler için yeni piyasalar yaratacak köklü reformlara gi-

21 Bu süreci daha uzun uzadıya incelediğim bir kaynaklar için bkz. Huws, *The Making of a Cybertariat* ve Huws, "The New Gold Rush", *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 2(2), 2008.

22 Ayrıntılı bir inceleme için bkz. S. Player ve C. Leys, *Confuse and Conceal: The NHS and Independent Sector Treatment Centres*, Londra: Merlin Press, 2008.

rişti.[23] Her bir örnekte, bir kamu hizmetinin belli bir bölümünün alınıp satılabilir metalara dönüştürülmesi süreci aynı aşamaları izledi: tektipleştirme, talebin yaratılması, değişimi kabullenme konusunda işgücünün razı edilmesi ve riskin el değiştirmesi.[24] Bu gelişmeler, Yeni İşçi Partisine veya Birleşik Krallık'a özgü değildi kuşkusuz. Ancak İskandinavya'da ve diğer yerlerde olduğu gibi, söz konusu sürecin Britanya'da da sosyal demokratlar tarafından tutkuyla sahiplenilmesi, yeni bir genel düşünce biçiminin yaratılmasında önemli rol oynamış, bu yeni düşünce biçiminde normların piyasa tarafından belirlenmesi hem doğal, hem de kaçınılmaz sayılmaya başlanmıştır.

Büyük miktarda kavramsal ve örtük bilginin, iletişim yeteneğinin ve "duygu işi"nin[25] dahil olduğu karmaşık bireysel hizmetlerde (öğretim, hasta bakımı veya sosyal hizmetler gibi), metalaştırmanın dayanağını teşkil eden tektipleştirme süreçleri kesinlikle kolaylıkla yürütülemiyor ve pek çok ilave aşamadan geçilmesi gerekiyor: Örtülü bilginin kademe kademe sistemleştirilmesi; görevlerin tektipleştirilmesi; ürün ve sonuç ölçütlerinin belirlenmesi; yönetim süreçlerinin yeniden düzenlenmesi; kuruluşların, kurucu bileşenlerine varıncaya dek parçalara ayrılması; bu bileşenlerin yeniden biçimlendirilmesi ve bazen ayrı tüzel kişilikler şeklinde yapılandırılması; bileşenler arasında piyasa benzeri ilişkilerin kurulması. Tüm bunlar, mülkiyetin el değiştirmesi veya dışarıdan hizmet alım ihalelerinin açılması için hazırlık çalışmaları olarak görülebilir. Hizmet, kâr amacı güden bir şirket tarafından alınıp satılabilecek bir şeye dönüştürüldüğünde ya da bu dönüşüm olanağı yaratıldığında, artık çokuluslu şirketlerin normal uygulamalarının bir parçası olacak biçimde yeniden yapılandırmanın zemini oluşturulmuş demektir: şirketler arası birleşmeler, satın almalar, bileşenlerin farklı bileşimler içinde bir araya getirilmesi ve küresel ölçekli bir işbölümünün yerleştirilmesi.[26]

23 Bkz. D. Whitfield, "Marketisation of Legal Services", *Legal Action*, Mart 2007.

24 C. Leys, *Market-Driven Politics*, Londra: Verso, 2003.

25 A. Hochschild, *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press, 1983.

26 Tektipleştirilen, metalaştırılan ve taşeronlaştırılan hizmetlerin kalite düzeyinde herhangi bir iyileşmenin olup olmadığı sorusu zaman zaman sorulur. Aslında, kalite düzeyinin artması sayesinde hizmetin kullanıcılarına sağlanan faydanın, emekçilerin kayıplarından daha önemli olabileceği ima edilmektedir. Bu karşılaştırmayı yapmak, birkaç nedenle son derece güç. İlk olarak, yeniden yapılandırma pek çok zaman hizmetlerin bütçe kesintileri nedeniyle zaten bozulmakta olduğu koşullarda yürütülür. İkincisi, metalaştırma sırasında gerçekleşen değişim süreçleri, kıyaslamanın benzerler arasında yapılması olanağını azaltmaktadır. Üçüncüsü, metalaştırmanın hayati dayanaklarından olan nicel göstergelere takıntılı bir biçimde odaklanmak, hizmet kullanıcıların maruz kalabildiği pek çok nitel bozulmanın görülememesine neden olur. Bunlar bir yana, değişimin kalite düşüşü yönünde gerçekleştiğine işaret eden hatırı sayılır bir araştırma birikimi mevcuttur (örneğin bkz. C. Leys ve A. Pollock, *NHS plc: The Privatisation of our Health Care*, Londra: Verso, 2004; Player ve Leys, *Confuse and Conceal*; D. Whitfield, *Global Auction of Public Assets*, Londra: Spokesman, 2009). Yeni İşçi Partisi hükümetinin 2008'deki Ticari İşletmeler ve Düzenleyici Mevzuat Reformu'ndan Sorumlu Devlet Bakanı John Hutton'ın, taşeronlaştırma ile gelen ana avantajın verimlilik artışı olduğunu söylemekten bile vazgeçmesi muhtemelen nedensiz değildi. Kamu

1997 ile 2007 arasındaki on yıl, bu tektipleştirme ve uluslararasılaştırma süreçlerinin dört nala ilerlediği bir dönem oldu. 2000'e gelindiğinde, muazzam bir küresel protokoller ve kalite standartları birikimi doğmuştu bile. ISO kalite standartlarını da bu kapsama sokabiliriz.[27] Verilen kalite yönetim sistemi sertifikalarının 1993'te 46.571 olan sayısı, 2009'a kadar neredeyse 23 katlık bir sıçrama sergileyerek 1.064.785 adede yükseldi.[28] Çevre standardı sertifikalarında gözlenen sıçrama da aynı derecede çarpıcıydı: 1999'da 13.999 olan sayı, on yıl sonrasında 223.149'a çıkarak 16 kat artmıştı. Bu arada, dünyanın dört bir yanında milyonlarca çalışana Sun, Oracle, Cisco, Microsoft ve diğer bilişim şirketleri tarafından akredite edilmiş sertifikalar veriliyor, böylece birbirlerinin yerini alabilecek biçimde küresel istihdam piyasasına girmeleri, becerilerinin işverenler tarafından açıkça anlaşılabilmesi sağlanıyordu. Örneğin, Cisco Sertifikası almış bir kişi, bir internet sitesine girip,[29] bu sertifikanın kendisine Birleşik Krallık'ta ortalama 69.401 dolar, veya Hindistan'da ortalama 14.518 dolar kazandıracağını görebiliyordu. Büyük çokuluslu şirketlerde çalışamayanlar, emeklerini oDesk gibi internet siteleri üzerinden açık artırmayla satabiliyorlardı.[30] Bu şekilde yaratılan küresel yedek işgücü ordusunun ölçeği hakkında fikir sunmak için, Microsoft tarafından verilen sertifikalardan sadece biri olan Microsoft Sertifikalı Profesyonel (MCP) belgesine, bu yazının hazırlandığı tarih itibarıyla 2.296.561 kişinin sahip olduğunu belirtelim.[31] Daha 1980'ler gibi yakın bir geçmişte bile hatırı sayılır pazarlık gücüne sahip,[32] seçkin bir azınlığa ait olduğu düşünülen bir iş kolu için dudak uçuklatıcı bir sayı.

Hizmetleri Endüstrisi'nin teşvik edilmesi gerektiğini söylüyor ve nedenini şöyle açıklıyordu: "Bu büyüyen sektörde önemli bir ihracat potansiyeli var. İngiliz şirketlerini bu fırsatlardan mümkün olduğunca fazla yararlanma yönünde teşvik etmek ve desteklemek, hem bu şirketlere, ama hem de İngiliz ekonomisine önemli faydalar getirecektir. İncelemeler, bu endüstrinin hükümet tarafından yurtdışında desteklenmesinin en iyi yolunun, kamu hizmetleri için rekabetçi bir çerçeve getirilmesi olduğu sonucuna varmaktadır. Böylece ülkemizde dinamik ve güçlü bir Kamu Hizmetleri Endüstrisi gelişecektir." Bkz. Julius, *Public Services Industry Review*, Yönetim Özeti kısmı, s. v.

27 Uluslararası Standardizasyon Teşkilatı, emrindeki 2.700 teknik komite, alt komite ve çalışma grubu ile, çok geniş bir yelpazede farklı sanayi süreçleri için uluslararası teknik standartları belirlemekte. Bu standartların varlığı, ISO sertifikasına sahip bir firmayla, sonuçların tahmin edilebilir ve standartlaştırılmış olduğunu bilerek iş yapma güvenini sağlayıp, aksi halde ayrıntılı inceleme ve denetimlere duyulacak ihtiyacı ortadan kaldırıyor. Elektrik alanındaki standartların, bir cihazın tüm prizlerde çalışacağına güven duymamızı sağlamasıyla aynı mantık söz konusu.

28 ISO Araştırması, 2009, http://www.iso.org adresinde mevcut.

29 Bu durum için: http://www.certificationskit.com/cisco-certification/cisco-certification-salary-statistics.

30 B. Caraway, "Online Labour Markets: An Enquiry into oDesk Providers", *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 4(2), 2010, s. 111-125.

31 http://www.trainsignaltraining.com adresinde mevcut.

32 Küreselleşme bağlamında bilgi teknolojisi işçilerinin kurumsal kimliğinde meydana gelen değişime başka bir yerde daha derinlemesine eğilmiştim: U. Huws, "New Forms of Work; New Occupational Identities", N. Pupo ve M. Thomas (der.), *Interrogating the "New Economy": Restructuring Work in the 21st Century* içinde, Peterborough, Ontario: Broadview Press, 2010.

VI

Bu beyaz yakalı işçilerin bünyesinde çalışmak için rekabet ettiği şirketlerden pek çoğu, son çeyrek yüzyılda katlanarak büyüdü. Söz konusu şirketlerin kökenleri imalat şirketlerinin hizmet birimlerine uzanabildiği gibi, doğrudan doğruya finans veya hizmet şirketlerine de uzanabilmekte. Kökleri Avrupa ve Kuzey Amerika'da yer alan Siemens Business Services, Accenture, Capgemini ve Capita gibi örneklere karşılık, Infosys, Wipro ve Tata Software Consultancy gibi, başlangıçta hayli düşük seviye bilişim hizmetleri sunup, sonradan değer zincirinde hızla yukarılara tırmanıp, iş süreçlerinin denizaşırı şirketlerden tedarik edilmesi uygulamasının küresel liderleri haline gelen Hindistan kökenliler de var. Bunun yanında, Manpower ve Group 4 Securicor gibi kol işçisi tedarikine yoğunlaşmış şirketlerle, belli sektörlere ve hizmet tiplerine eğilen işgücü tedarikçileriyle (çağrı merkezi hizmetleri veren Vertex benzeri) ya da Serco ve ISS gibi pek çok faaliyet dalına yayılan isimlerle karşı karşıyayız.

Bu şirketlerin dünya ekonomisinde edilgen bir rol oynadığını kimse söyleyemez. Hizmetlerini etkin bir biçimde hükümetlere pazarlıyorlar ve taşeronlaşmanın yaygınlaşması adına, gerek kendi başlarına, gerekse ticari birlikler üzerinden (İngiltere'deki Ticari Hizmetleri Birliği [BSA] ve Ulusal Dış Kaynak Kullanımı Birliği [NOA] gibi) usanmadan lobi yapıyorlar. Pek çoğunun, hizmetleri nasıl "çağdaşlaştırmaları" gerektiği konusunda devlet organlarına tavsiyeler veren, kendilerinin ve bu arada başka şirketlerin fayda göreceği taşeronlaşma stratejilerini öneren danışmanlık birimleri var. Bu danışmanlık kuruluşları özellikle Vietnam gibi, kamu hizmetlerinin büyük ölçeği nedeniyle pay kapma olanaklarının genişlediği az gelişmiş ülkelerde son derece etkinler.[33] Serco şirketi, kendini "kamu hizmetleri reformunda rekabetten ve sözleşmeli tedarikten faydalanılması, sürdürülebilir kamu hizmeti piyasalarını oluşturulması konularında araştırmalar yapan ve fikir önderliği sunan İngiliz düşünce kuruluşu" şeklinde tanıtan "Serco Enstitüsü"nü kurmuş durumda hatta.[34] Leys ve Player, Birleşik Krallık'ta Ulusal Sağlık Hizmetleri (USİ) reformuna yönelik 2011 tasarılarını şekillendirecek biçimde, Yeni İşçi Partisi ve Koalisyon hükümetlerine yönelik olarak ne denli yırtıcı bir lobi faaliyetinin yürüttüğünü teşhir etmiş bulunuyorlar.[35]

Bunlar olup biterken, bu şirketlerle, müşterileri konumundaki devletler arasında sürüp giden ilişki, alıcının gücü elinde tuttuğu bir alan olmaktan çıkıp, satıcının egemenliğindeki bir pazara dönüşüyor. Bu güç kaymasını or-

33 Bkz. C. Dixon, "The Reformatting of State Control in Vietnam", *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 2(2), 2008, s. 101-118.

34 http://www.serco.com adresinde mevcut.

35 C. Leys ve S. Player, *The Plot Against the NHS*, Londra: Merlin Press, 2011.

taya çıkaran etmenlerden biri, işgücünün yetenekleri ve bilgi düzeyinin yapısı ile mülkiyetinde meydana gelen değişimdir. Öğretmenler, sosyal hizmet çalışanları ve sağlık çalışanları da dahil olmak üzere, pek çok kamu çalışanı, işleri üzerinde geleneksel olarak gelişkin bir beceriler yelpazesine sahip olmuş, hizmet verdikleri insanlara kendi inisiyatifleriyle çözüm sunma konusunda belli düzeyde özerkliği ellerinde bulundurmuşlardır. Vergi daireleri gibi, kuralların egemenlik kurduğu, ileri derecede bürokratikleşmiş ortamlarda bile,[36] pek çok kamu çalışanı, deneyimleri sonucunda kayda değer bir uzmanlık seviyesine ulaşmışlardır ve bu uzmanlık bilgilerinin büyük kısmı yazılı değildir. Dolayısıyla, istikrarlı ve kendini bu işe vermiş bir işgücünün varlığı, hizmet kalitesinde hayati rol oynar. Genellikle, belli düzeyde bir özyönetimle birlikte, güçlü mesleki ve etik standartlar da bu yapılarda kendini göstermiştir.

Metalaştırmanın ön koşullarını meydana getiren süreçlerde, bu beceri ve görevlerin tahlili, bileşenlerine ayrılması, her birinin ifası için net standartların belirlenmesi, sıklıkla da ayrıntılı bir işbölümünün oluşturulması gerekir. Bu işbölümünde, daha rutin işler daha düşük yetkinlik seviyesindeki çalışanlara verilecektir. Sonuçta, çalışanların kendi üzerlerinde uyguladıkları, gerek kendi motivasyonları, gerekse meslektaşları ve amirlerinin bildirimleriyle takibi yapılan, içselleştirilmiş denetim biçimlerinin yerini, dışarıdan dayatılan denetim biçimleri alır. Bu sürecin tamamlanması ise zaman alacak, pek çok zaman işlerin giderek büyüyen bir bölümünün, farklı bir eğitimden geçmiş yeni çalışan gruplarına devredilmesi gerekecektir.

Yeniden terbiye edilmesi gereken tek kesim işgücü de değildir üstelik. Hizmetlerin kullanıcıları da artık bireysel müşteriler yerine, bir tüketiciler denizindeki damlalar şeklinde muamele görmeye alışmalıdırlar. Taşeronlaştırmanın ilk aşamalarında bu süreç hiçbir şekilde tamamlanmaz. Gerek siyasi çıkarlara, gerekse verimliliğe dönük hesaplar, yumuşak ve sarsıntısız bir geçişi gerektirir. Bu geçiş sırasında, hizmet kullanıcıları herhangi bir bozulma hissetmeyecekler, hatta "savurgan" ve "bürokratik" eski düzene göre mümkünse kimi iyileşmelerle karşılaşacaklardır. Böyle bir dönüşümü hayata geçirmenin en kolay yolu, aynı personelin aynı hizmeti sunmaya devam etmesini sağlamaktır. Dolayısıyla, herhangi bir hizmet ilk kez taşerona verildiğinde (bir şirketler arası devir işlemine çok benzeyecek şekilde), büyük ölçekli personel çıkarmalar gerçekleşmeyecek, personel bir işverenden diğerine aktarılmış olacaktır. Avrupa'da, AB'nin İşletmenin Devri (İstihdamın

36 İşçilerin becerileri ve Danimarka vergi sisteminin "çağrı merkezileştirilmesi" üzerindeki etkilere dair ayrıntılı bir açıklama için bkz. Bramming, Sørensen ve Hasle, "In Spite of Everything: Professionalism as Mass Customised Bureaucratic Production in a Danish Government Call Centre", *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 3(1), 2009, s. 114-130.

Korunması) Yönergesi (AK Yönergesi 2001/23) (TEPU) ile bu işlem kolaylaştırılmıştır. Yönerge, aktarılan çalışanları, emeklilik hakları da dahil olmak üzere iş koşulları bakımından güvence altına almakta. TUPE'nin varlığıyla ortaya çıkan sonuç, sendikaların taşeronlaştırmaya tepki verirken sürece bütünüyle direnmek yerine, nakledilen çalışanların TUPE düzenlemelerinin kapsamında kalması şeklinde olmuştur. Kamu sektöründeki taşeronlaştırma örneklerinde, sektör geneline yayılan eylemlere oldukça seyrek rastlanmıştır.[37] Birbirini takip eden nakiller sonucunda, İngiltere gibi taşeronlaşmanın ilk gerçekleştiği yerlerde, çokuluslu taşeronların elindeki vasıflı işgücü, işgücü piyasasından gerçekleşen istihdamlardan çok, nakiller yoluyla oluşmuştur. Örneğin, bilişim hizmetleri sunan bir birimde, veya büyük bir taşeronlaşmış çağrı merkezinde, önceki işverenleri nedeniyle birbirlerinden bambaşka koşullarda çalışan, çeşitli merkezi veya yerel idare kurumlarından, bankalardan, imalat şirketlerinden veya hizmet şirketlerinden gelmiş olabilecek kişiler yan yana görev yapmaya başladılar. Taşeron şirket tarafından istihdam edildiklerinde, yaptıkları iş üzerinde pek çok değişikliğin meydana geldiğini, bazı görevlerinin, başka bölge veya ülkelerdeki diğer şirket birimlerine aktarıldığını, geri kalanlar için yeni performans göstergeleri ya da hedeflerin belirlendiğini, sosyalleşme zamanlarından çalacak biçimde yeni iş gereksinimlerinin doğduğunu görebilirler. Taşeron sözleşmeleri genellikle hayli kısa süreler için düzenlendiğinden, her bir sözleşme yenileme işleminde yeni yapılanmalara gidilecektir.

Birleşik Krallık'ta yürütülmüş bir örnek durum çalışmasında, bir yerel idare bilgi teknolojileri biriminin, taşeronlaştırılıp ilk olarak büyük bir Avrupa merkezli küresel bilgi teknolojileri şirketine (A Firması) devredildiğini görüyoruz. Çalışanlardan bazıları tazminatlarını alıp işi bırakırken, diğerleri bu şirketin çalışanı olarak işlerine devam ettiler. Birkaç yıl sonrasında sözleşme yenileme zamanı geldiğinde, ihale bu kez daha küçük, Birleşik Krallık merkezli bir şirket (B Firması) tarafından kazanıldı. İlk seferde yerel idareden gelmiş olan çalışanların bir kısmı A Firmasında kalmayı tercih eder ve farklı görevlere atanır, bir kısmı tazminatlarını alıp işi bırakırken, kalanlar B Firması tarafından istihdam edildiler. Ardından, B Firması, güçlü bir sendika karşıtı geleneğe sahip olan, ABD merkezli bir çokuluslu şirket (C Firması) tarafından satın alındı. Böylece, halen aynı bölge halkına aynı bilişim hizmetlerini sunmaya devam eden çalışanlar, on yıldan kısa bir sürede, dört farklı kuruluşun bünyesinde çalışır hale geldiler. TUPE düzenlemeleri biçimsel olarak herhangi bir şekilde ihlal edilmiyor gibi görünse de, söz ko-

37 Bkz. P. Meil, P. Tengblad ve P. Docherty, *Value Chain Restructuring and Industrial Relations - The Role of Workplace Representation in Changing Conditions of Employment and Work*, WORKS Project, Higher Institute of Labour Studies, K. U. Leuven, Leuven: HIVA, 2009.

nusu dönem boyunca çalışma yaşamının kalitesinde ve iş koşullarında sürekli bir düşüş gözlendi. Çocuğu kanserle boğuşan bir çalışan, C Firmasında çalışırken, haftanın birkaç gününde evinden çalışmak için yeni yönetimden izin istediğinde (eski yerel idare toplu sözleşmesine göre normal bir çalışma şekli) reddediliyor ve bir yöneticinin şu sözleriyle karşılaşıyordu: "Eğer bu iş evden yapılabiliyorsa, Hindistan'dan da yapılabilir demektir."

Pek çok kamu çalışanı için belki daha da rahatsız edici olanı, işin kendi içinde bir anlam taşıdığını hissettiren kamu hizmetleri değerler sisteminden, bir bilgi teknolojileri teknik personelinin sözleriyle, salt "hissedarların ceplerini doldurma" anlamına gelen bir ticari ortama geçiş yapılmasıydı. Pek çoğu, yükselme olanaklarını bir kenara bırakıp iş güvencesini ve toplum için faydalı bir iş yapmayı yeğleyerek, kamu sektöründe çalışma tercihini bilinçli olarak yapmıştı.[38] Çokuluslu şirketlerde saygı duyulan, kollarını sıvamış durmaksızın çalışmaya hazır kişi anlayışını benimsemeyi reddetmeleri nedeniyle pek makbul sayılmasalar da, şirket için bunlar aslında o kadar da önemli değildir. Uzmanlıkları şirket tarafından bir kez öğrenildiğinde, yerlerine kolayca daha genç, yumuşak başlı, kolay şekil alan, sunulan iş güvencesinin düzeyi ne olursa olsun şükran duyan çalışanlar getirilebilir. Birleşik Krallık'ta, İşçi Partisi hükümeti, taşeronlaştırılan hizmetlerde sunulacak şart ve hükümler için "iki ayaklı" bir kanun getirerek, bu hizmetlerdeki ikinci nesil çalışanlar için bir miktar güvence temin etti. Buna göre, işe yeni alınanlara da eski çalışanlarla aynı ücret ve emeklilik ödenekleri sunulacaktı. Ancak takip eden Koalisyon hükümeti, bu kanunu Aralık 2010'da geri çekti.[39] Ülkede kamu sektörü, özel sektör ve gönüllü çalışma sektörlerinde [STK'lar, vakıf, dernek vb. *-çev.*] aynı mesleği icra eden kişilerin çalışma koşulları, İşgücü Anketi verileri kullanılarak karşılaştırıldığında, her örnekte özel sektörün geride kaldığı görülüyor. Örneğin, kamu sektöründeki hapishane görevlilerinin yalnızca yüzde 3'ü bir yıldan daha kısa süredir o işte çalışmaktayken, özel sektörde oran yüzde 11'e çıkmakta. Özel sektördeki tam zamanlı sağlık ve bireysel hizmet çalışanlarının yüzde 10'u haftada 48 saatten fazla mesai yaparken, kamudaki oran sadece yüzde 2.[40]

Eski kamu çalışanlarının bilgi birikimi bir kez ele geçirilip kurallarla ifade edildiğinde ve standart veritabanlarına yerleştirildiğinde, artık daha düşük maliyetli çalışanlara aktarılabilecek, ancak bununla da kalmayıp, aynı

38 Bu örnek durum çalışmasının ayrıntılı olarak incelendiği kaynak için bkz. S. Dahlmann, "The End of the Road: No More Walking in Dead Men's Shoes: IT Professionals' Experience of being Outsourced to the Private Sector", *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 2(2), 2008, s. 148-161.

39 H. Reed, *The Shrinking State: Why the Rush to Outsource Threatens our Public Services*, Londra: A report for Unite by Landman Economics, 2011, s. 13.

40 Aynı eser, s. 18.

zamanda yeni işveren tarafından bir varlık olarak değerlendirilebilecektir. Yerel idare telefonda yardım hattının nasıl işlediğine, üniversite insan kaynakları sisteminin nasıl yönetildiğine, vergi sistemini işletecek bilgi teknolojilerinin nasıl tedarik edildiğine, ya da bir hastanenin ihtiyaç duyduğu yıkama hizmetlerinin nasıl sunulduğuna dair bilgi birikimini eline geçiren bir şirket, örneğin, yırtıcı bir pazarlama stratejisiyle, bu hizmetleri başka ülkeler veya bölgelerdeki başka kamu kuruluşlarına da verebilecektir. Çalışanların bilgi birikimin metalaştırılması, böylece yayılmanın hammaddesini teşkil eder.

VII

Artık bu bilgiler, taşeronlaştırmanın ölçeği ve kapsamında muazzam bir genişlemeye ön ayak olmaya yetecek düzeyde biriktirilmiş durumda. KHE'de yer alan şirketler, geniş bir yelpazede çok farklı hizmetleri hedef tahtalarına yerleştirmekte ve büyüme yolunda en büyük olanakları eğitim ile sağlık sektörlerinin sunduğu düşünülmekte.[41] Çin Kızıl Ordusu ve Hindistan Devlet Demiryollarının ardından dünyanın üçüncü en büyük işvereni olan Britanya USİ, özellikle iştah kabartan bir ganimet konumunda.[42] 2008 finansal krizinin sonuçları, bu tip bir büyüme patlaması için en uygun koşulları yarattı. Kamu açıklarını azaltma ihtiyacı (bankaların kurtarılması ile şişmiş borçlar), maliyet düşürücü önlemleri, "verimlilik" ve ölçek ekonomisi arayışlarını mazur gösteriyor. Bu hava, devleti küçültme retoriği ile payandalanıyor. Hükümetin işlevinin hizmet sunmaktan çıkartılıp hizmet satın almaya dönüştürüldüğü yeni bir model pompalanıyor. Söz konusu model, bazılarınca daha şimdiden şevkle sahiplenilmiş durumda. 2010 Ekim'inde, Birleşik Krallık'ta Suffolk İl Meclisi, kendini bir "sanal meclis"e dönüştürme ve idari işlevleri de içerecek şekilde tüm hizmetlerini taşeronlaştırma, doğrudan yerel idare tarafından istihdam edilen personel sayısını 27.000'den 300'e düşürme planlarını açıkladı.[43] Barnet Meclisi de, 2008'de açıkladığı "Geleceği Şekillendirme" politikası ile, bu doğrultuda epeyce yol kat etmiş sayılır. Ancak yüksek danışmanlık giderlerinin de etkisiyle, bu politikanın gerçekte pek az tasarruf sağlayabildiği, diğer yandan hizmet kalitesinde esaslı bir düşüşe, ayrıca istihdam kaybına yol açtığı gün yüzüne çıkartılmış bulunuyor.[44] (ABD'de Los Angeles kentine

41 Julius, *Public Services Industry Review*.

42 S. Lister, "NHS is World's Biggest Employer after Indian Rail and Chinese Army", *The Times Online*, 20 Mart 2004.

43 A. Bawden, "Suffolk Council Plans to Outsource Virtually all Services", *Guardian.co.uk*, 22 Eylül 2010.

44 D. Whitfield, *Analysis of Development and Regulatory Services Business Case*, Londra: European Services Strategy Unit, 2011.

bağlı Maywood kasabası, görece küçük ölçeğine rağmen, daha da çarpıcı bir örnek olarak gösterilebilir. 1 Temmuz 2010'dan beri kasaba yerel idaresinin hiç çalışanı yok ve tüm hizmetler bağımsız yükleniciler, ya da komşu kent Bell'den kiralanan personel eliyle yürütülüyor.)[45]

Koalisyon hükümetini bu yeni bakış açısının uç örneği olarak gösterebileceğimiz Birleşik Krallık'ta, söz konusu gelişmeleri çevreleyen dil, gerek "kesintiler" üzerine odaklanan ve sorunun kamu hizmetlerine ayrılan bütçenin büyüklüğünden ibaret olduğunu ileri süren sol kesim, gerekse "Büyük Toplum"[46] retoriğini diline dolayan sağ kesim tarafından bulanıklaştırılmış durumda. Bu retorik, hiç de olanaksız olmadığı halde, kamu varlıklarının idaresinin doğrudan çokuluslu şirketlere devredilebileceğine hiç değinmiyor ve idareyi gönüllülerin devralacağını ileri sürüyor. Birleşik Krallık hükümetinin 2010'da yayınladığı *Görevlendirmede Modernleşme* taslak raporu, Liberal Demokrat manifestodan alıntı yaparak, "mütekabil kuruluşların, kooperatiflerin, yardım derneklerinin ve sosyal teşebbüslerin oluşturulması ve büyütülmesini destekleme; kamu hizmetlerinin yürütülmesinde bu grupların çok daha fazla pay sahibi olmasını sağlama" hedefini koyuyor, şöyle devam ediyordu: "Bu reformlar, *Erkin El Değiştirmesi* hedefine ulaşma, erki merkezî hükümetten alıp yerel halka devretme yolunda temel önemdedir."[47]

Bunların nereye kadar basit bir sis perdesinden ibaret olduğu ve hizmet sunumunda STK'lara hangi ölçüde yeni bir rolün biçildiği tartışmalı. Dünya genelinde, STK'ların rolü son yıllarda hatırı sayılır bir değişim sergiledi. Pek çoklarının, çokuluslu şirketlerle çeşitli yakınlık derecesinde ortaklıklar yürütmesi bir yana (örneğin Aga Khan Derneğinin Tanzanya'da Johnson and Johnson finansmanıyla hasta bakımı eğitimi vermesi),[48] sayısız STK artık tümüyle bu şirketler tarafından finanse ediliyor. Çin'de, Şanghay kentinin eteklerindeki Pudong'a bağlı Guijing göçmen köyünde, yoksunluk içindeki göçmen işçilere sağlık hizmeti veren ve iş bulma konusunda yardım eden *New Citizen Life Center* derneği, tüm kaynaklarını Glaxo Smith Kline şirketinden alıyor ve bu arada hem şirketin ürünlerinin yaygınlaştırılmasına, hem de özelde şirket için, genelde ise kapitalizm için olumlu bir imajın çi-

45 "*There Goes Everybody*", *The Economist*, 8 Temmuz 2010.

46 Muhafazakâr Partinin 2010 genel seçimleri manifestosunun ana fikriydi ve sonradan Muhafazakâr-Liberal Demokrat koalisyonunun yasama programına da dahil edildi. Devlet yerine insanları ve halkı yerel ölçekte güçlendirecek, erki siyasetçilerden alıp halka vermek üzere "Büyük Toplum"u meydana getirecek bir iklimin yaratılması hedefini öne sürer –*çev.*

47 Kabine İşleri, Modernizasyon Komisyonu: Kamu Hizmeti Sunumunda Yardım Kuruluşları, Sosyal Teşebbüsler, Mütekabil Kuruluşlar ve Kooperatiflerin Rolünün Artırılması, Kabine İşleri Yeşil Raporu, Londra, 2010, s. 5, vurgular metinde mevcuttur.

48 Aga Khan Development Network, "Upgrading Nursing Studies: Strengthening the Health-Care System in Tanzania", Ekim 2007, http://www.akdn.org adresinde mevcut.

zilmesine yardımcı oluyor.[49] Rollerdeki bu muğlaklaşmanın başka yerlerde de kendini giderek daha fazla göstermesi kuvvetle muhtemel. Hizmetler STK'lar eliyle yürütüldüğünde bile, bu kuruluşların kime ve nasıl hesap vereceği açık değil. Kısa vadede, gönüllü kuruluşların hizmet sunumunda rol oynaması, değişimlerin etkilerini yumuşatabilecek ve insanileştirilebilecekse de, uzun vadede, kâr getireceği anlaşılan her türlü faaliyetin, sahip oldukları ölçek ekonomilerinden faydalanan çokuluslu şirketler tarafından eninde sonunda devralınması daha olası görünüyor. Şunda şüpheye yer yok ki, yeni yaklaşımın başlıca etkisi, kamu varlıklarının muazzam ölçeklerle şirketlere aktarılması ve kâr elde etme yolunda kullanılması olacaktır. Bu süreçte, kamu sektörünün işgücü, birbiriyle yer değiştirebilen emekçilerin oluşturduğu, daha büyük bir kitlenin içine dahil edilecek: Gereğinde derhal gözden çıkartılabilen, güvencesiz, toplu temsil ve pazarlık için sağlam dayanakları bulunmayan (işçiler, giderek artan ölçüde, küresel değer zincirindeki aracılar eliyle istihdam edileceği için) bir yedek işgücü ordusu.

Ancak bu durum kendi iç çelişkilerine de beraberinde getiriyor. Devlet açısından bakıldığında, sermayeyi kendi alanına çekme ve denetim altına alma rolü ile, sermayenin yayılması için yeni bir alan açma rolü arasında bir çatışma söz konusu. Ulusal egemen seçkinler bünyesinde ise, salt devletlerin daha küçük roller üstlenmesini isteyenler ile, bir kâr alanı haline getirilmek kaydıyla kamusal alanın genişlediğini görmek isteyenler (kamu hizmeti tedarikinden kazanç sağlayan şirketlerin temsilcileri) arasında bir çatışma mevcut. Benzer şekilde, işsizliğin denetimden çıkacak oranlara ulaşmasının önlenmesini gerektiren ulusal çıkarlar ile, en ucuz işgücünü arayan küresel şirketlerin çıkarları çatışmakta. Gelgelelim, açık olan şu ki, gelecek birikim dalgasında herhangi bir kazanım elde etmek istiyorsa, işçi sınıfı yeni örgütlenme biçimlerine muhtaçtır: Küresel ölçekte örgütlenen patronlar karşısında, küresel proletaryanın ortak çıkarlarını kavrayabilen örgütlenme biçimleri gerekir.

49 B. Neilson, "Guijing Migrant Village", *Transit Labour*, 2, Aralık 2010, s. 33-35.

Finansallaşma, Metalaştırma ve Karbon: Neoliberal İklim Politikasının Çelişkileri

Larry Lohmann

...Metaların mübadele sürecinin birbirleriyle çelişen ve birbirlerini dışlayan ilişkileri içerdiğini görmüş bulunuyoruz. Metanın gelişmesi bu çelişkileri ortadan kaldırmaz; ama bunların bir arada bulunabilecekleri biçimi yaratır.[1]

Karl Marx, *Kapital*

Piyasanın küresel ısınma karşısında sergilediği yaklaşımın barındırdığı çelişkiler ile, 2008 bozgununa zemin hazırlayan ekonomik krizler karşısında neoliberal politikanın müdahale ediş tarzında kendini gösteren çelişkiler arasında ilginç bağlantılar mevcut. 1970 sonrasındaki bu "kriz müdahaleleri" arasında özellikle ikisi, iklim politikasının evrimiyle yakın bağlantı içinde. Birincisi, kâr sorunu yaşayan sermayenin işine yarayacak biçimde, refahın yukarı katmanlara doğru yeniden bölüştürülmesi, veya birikim koşullarının iyileştirilmesi amacı doğrultusunda, kamu varlıklarının, devlete ait işlevlerin özelleştirilmesi ve piyasalaştırılması sürecine hız kazandırılmasıdır. Bu kapsamda, sağlık, eğitim ve refah programlarının rafa kaldırılmasına, çevre ve finansa ilişkin belli kısıtlamalar ile sosyal düzenlemelerin geri çekilmesine, bir yandan da yeni devlet içi ve devletler-arası mekanizmalar ile düzenlemelerin sahneye çıkarılmasına şahit olduk.[2] Bu yeni mekanizma ve düzenlemeler, ticaret anlaşmalarından, ev sahibi hükümet anlaşmalarından tutun, kamu-özel sektör ortaklıklarına, maliyet-fayda analizi esaslı yönetime, yeni mülkiyet hakkı rejimlerine, yeni gasplara kapı aralayan izinlere, denizaşırı vergi cennetlerini, gizli yargılamaları destekleyen yasalara, sermaye yedeği

1 Marx, *Kapital* cilt I, çev. Mehmet Selik, Nail Satılgan, Yordam Kitap, 2013, 4. basım, s. 111.

2 Jamie Peck ve Adam Tickell, "Neoliberalizing Space", *Antipode*, 34(3), 2002.

şartlarının gevşetilmesine, özel finans kuruluşlarının kurtarılması için muazzam devlet kaynaklarının ayrılmasına kadar geniş bir yelpazeye yayılmakta.

Bununla üst üste binen ve günümüz iklim siyasetinde yansımasını bulan ikinci müdahale şekli, finansın ekonomik ve siyasi egemenliğinin giderek güçlenmesi oldu. 1970'lerden bu yana, istenen yönde dönüşmesi ve yayılması sağlanmış bir finans sektörü, Bretton Woods sonrası dünyanın belirsizliklerle dolu ortamında, spekülasyon temelli yeni risk koruma [*hedging*] olanaklarını pompalamakta. Finansallaşma, yoksullardan zenginlere servet akışını büyütmekle kalmadı ve bir eliyle balon üstüne balon yaratırken, bir eliyle de küresel dengesizlikleri derinleştirdi. Aynı zamanda, şirketlerin ucuz işgücünü, araziyi, hammaddeyi, yeni bölge ve alanlardaki kamu kuruluşları ile kendilerinden küçük başka özel şirketleri sömürmesi, öğütmesi süreçlerini hızlandırdı. Bununla da kalmayıp, finansın geleneksel rolünü, yani günümüzdeki harcamaların gelecekteki üretime ilişkin taahhütlere dayandırılması uygulamalarını muazzam ölçüde genişleterek, yeni kâr kaynakları peşindeki sermaye sınıfının kesintisiz saldırıları altında ücretleri tırpanlanan emekçi sınıflara, sürdürülemeyecek boyutta krediler sunup talebi körükledi.

Bugün BM'nin, AB'nin ve devlete bağlı olan-olmayan çeşitli başka aktörlerin himayesi altında faaliyet yürüten karbon piyasaları, bu eğilimlerin her ikisine de daha fazla genişlik ve derinlik kazandırıyor. İlk olarak 1960'larda ortaya atılan "çevre kirliliği piyasaları" fikri, iktisatçılar, Washington merkezli "Büyük Yeşiller"[3], ticari ortaklıklar ve elbette Chicago Ticaret Borsasından Richard Sandor ("vadeli finansal işlemlerin babası") gibi finans mühendisliği altyapısına sahip tacirler tarafından tasarlanmıştı. Bu piyasalar, 1990'larda, çevreyi kirleten teknolojilere yönelik düzenleme ve kısıtlamalar karşısında şirketlere dost bir alternatif şeklinde ortaya çıkan Amerikan kükürt dioksit denetim programına dahil edilene dek, bir dizi başarısız politika deneyinin konusu olmakla yetindi. Sonrasında, 1997'de Bill Clinton yönetimi, kendi açısından başarılı bir hamleyle, iklim değişikliğine dair kamuoyu baskısının uzun yıllar sonunda elde ettiği Kyoto Protokolü kazanımının, karbon alım-satımına dayalı bir dizi finansal araca dönüştürülmesini talep etti (ABD'nin ültimatomunu Kyoto'ya aktaran Al Gore, daha sonra bizzat karbon piyasasının aktörleri arasında yer almıştır). 2000'lerde ABD'nin Protokol'den yüz geri etmesinin ardından, Avrupa, bugün dünyanın en büyük karbon piyasasını oluşturan AB Emisyon Ticareti Programı'na (EU ETS) ev sahipliği yapmak üzere ipleri eline aldı. Yüz milyarlarca dolarlık hacme erişen küresel karbon piyasalarının yaratılması, bugün de iklim krizi karşısında izlenen temel uluslararası yaklaşım olmaya devam ediyor. Bu piyasalar, 2008'e dek hızlı bir büyüme sergileyip,

3 Big Green Büyük Yeşiller: "Yeşil Çete", "Yeşil Onlu" gibi başka ifadelerle birlikte, Birleşik Devletler'in en büyük on çevre örgütü için kullanılan, genellikle alaycı bir anlam taşıyan tabir –çev

Dünya Bankasının rakamlarına göre 135 milyar dolarlık hacme eriştikten sonra, finansal çöküşle birlikte tökezleme dönemine girdi. 2010'da karbon ticareti mevzuatının Amerikan Kongresinden geçirilememesi, BM iklim anlaşmalarının geleceğine ilişkin belirsizlikler ve son günlerdeki ardı ardına patlak veren adli vakalar ile diğer skandallar da bu tökezlemede pay sahibidir.[4]

KARBON PİYASALARI VE FİNANSALLAŞMA

Karbon piyasalarının gelişimi ile, 1970'ler ile 80'lerde doğan, sonrasında 90'lar ve 2000'lerde müthiş bir atılımla öne çıkan finansal türev ürünler arasında pek çok paralellikler, bağlantılar var. Türev ürünler ve karbon piyasalarının her ikisi de, önce şunu söylemek gerekir ki, son derece yakın bir devlet-özel sermaye ilişkisi tarafından desteklenmekte. Her iki piyasanın da ticaretini yaptığı gayri maddi metalar, varlığını ancak resmî mevzuata dayanarak sürdürebilir. Öte yandan, devlet her iki piyasada da ticaretin işleyiş şekline ilişkin kavrayışı nedeniyle özel sektöre fazlasıyla bağımlıdır. Karmaşık türev ürünlerdeki tehlikeli büyüme, faiz oranı tavanlarını ortadan kaldıran, bankalara kredi riskini sırtından atma ve aynı miktarda sermaye yedeği ile daha fazla kredi kullandırma olanağını veren, sıradan ticari bankacılık ile spekülatif yatırım bankacılığı arasındaki ayrımı yok eden, sınırlı sorumlu ortaklıkların kurulmasını mümkün kılan, riskin hesaplanmasında bankaların kendi matematiksel modellerini kabul eden, türev ürünleri kumar kanunlarının kapsamı dışında bırakan mevzuat düzenlemelerine çok şey borçlu. Devletse, buna karşılık, ürünlerin nasıl düzenlemelere tabi tutulacağı konusunda özel sektörün yargılarına (derecelendirme kuruluşlarının

4 2009'da hafif bir artışla 144 milyar doları bulan toplam piyasa değeri, 2010'da tekrar 142 milyar dolara indi. AB'nin, Kyoto Protokolü kapsamında Küresel Güney'de düzenlenen karbon kredilerini [*bkz. dipnot 5*] satın almaya yönelik işlemleri de dahil edildiğinde, EU ETS'nin dünya karbon piyasalarındaki payı 2010 itibarıyla yüzde 97'yi buluyor (bkz. Dünya Bankası, *Karbon Piyasasında Durum ve Eğilimler 2011*, Washington: Dünya Bankası, 2011). Dünya genelinde, borsalarda ve borsa dışı piyasalarda alınıp satılan ürünleri büyük ölçüde AB Emisyon İzinleri ve Kyoto Protokolü kapsamındaki emisyon kredileri teşkil ediyor. Ancak pek çok başka karbon piyasasının daha bulunduğunu da belirtmeliyiz. Bunlardan bir kısmını, EU ETS gibi, hükümetlerin sera gazlarına yönelik düzenleyici programlarının bileşeni niteliğindeki "uyumluluk" piyasaları oluşturuyor. Kuzeydoğu ABD'deki bazı eyaletlerde elektrik üretim sektörünün yol açtığı emisyonlara düzenleme getirmek için oluşturulan, 2010'da benzer şekilde çöken Bölgesel Sera Gazı Girişimi örnek gösterilebilir. Yeni Zelanda'da ve Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletinde de başka benzer programlar uygulanmakta. Japonya, Avustralya, Güney Kore, Çin'in bazı bölgeleri, Kaliforniya ve ABD'nin başka kimi batı eyaletlerinde yeni uyumluluk piyasalarının kurulmasına dönük planlar ise gecikmeler ve engellerle karşılaşmakta. Gayriresmî karbon metalarının satıldığı "gönüllü piyasalar" işlem hacmi bakımından büyük artışlar kaydetse de, dünya karbon piyasasının yüzde 0,3'ünü bile oluşturmuyor. Bu piyasalar da çeşitli aksamalarla karşılaşıyor ve özellikle 2010 sonlarında, Chicago İklim Borsasının "gönüllü" kuruluşlar arasındaki emisyon üst sınırı ve ticareti programının çökmesiyle büyük darbe yemiş durumda. Karbon piyasacılığının savunucuları yine de piyasaların bir gün trilyonlarca dolarlık bir hacme erişeceği konusunda umutlular.

ve bankacıların) epeyce bağımlı ve metaların düzenlenmesine ilişkin özel sektör lobiciliği karşısında da oldukça kırılgan durumda. Karbon piyasalarında, piyasa ile devletin düzenleyici eli arasındaki klasik ayrımlar basbayağı ortadan kalkıyor. Bu yazının takip eden bölümünde açıklayacağımız gibi, karbonla bağlantılı metalar, önce çevre kirliliği konusunda genel sınır değerler getiren, sonra pek çok emisyon "eşdeğeri" ilan edip yürürlüğe koyan hükümetler eliyle yaratılıyor.

Karbon piyasalarında da düzenleyici kurumlar, alım satımdan kazanç elde eden iş figürlerinin fikirlerine aynı aşırılıkla bağımlı. Şirketler, bağlı düzenleyici kurumlara yönelik olarak yürüttükleri lobi faaliyetleri sayesinde çevreyi kirletme haklarının tanınmasını, sahip olmadıkları "uzmanlık" ve bilgilerin (örneğin, yıllık emisyon tahminleri veya yürürlüğe girecek yeni emisyon "eşdeğerleri") kendilerine temin edilmesini sağlayarak muazzam ölçekte ranta ulaşıyor. 176 uluslararası finans, hukuk, enerji ve imalat şirketini bir araya getiren ve başında eski bir Britanyalı devlet görevlisinin bulunduğu Uluslararası Emisyon Ticareti Birliği (IETA), karbon metasının gelişiminde son derece etkili bir konum işgal etmekte. Bu gelişim, karbon metasının alım satımını finans sektörü için daha kazançlı kılacak (örneğin, bazı IETA üyeleri fiyat değişkenliklerinin meydana gelmesini sağlayarak para kazanıyor), ayrıca emisyon "eşdeğerlerinin" daha yaygın kullanılmasını, iklimsel metaların standartlaştırılmasını, dostlar alışverişte görsün tipi düzenlemelerin getirilmesini, karbon kredilerine[5] yönelik bankacılık ve borçlanma uygulamalarının geliştirilmesini, finansal aracıların işe daha fazla dahil edilmesini, sahte ürünler için alıcının sorumluluğunun ortadan kaldırılmasını, spekülasyonu teşvik eden, düzenlemeden muaf borsa dışı pazarların yaygınlaşmasını destekleyecek biçimde yürüyor. Dahası, pek çok düzenleyici kurumun kendisi de karbon kredilerinin alıcısı ya da satıcısı konumunda bulunduğundan ve hem alıcılar hem de satıcılar, ister kamuda, ister özel sektörde yer alsınlar, mümkün olduğunca fazla miktarda karbon kredisinin düzenlenmesinden finansal ve mesleki çıkar elde ettikleri için, metanın yapısı ve sağlamlığını yakından sorgulama yönünde ciddi bir eğilimden söz edilemiyor.

Bürokratlar ile özel sektörün kâr avcıları arasındaki ayrım, kariyer basamakları ilerledikçe genellikle ortadan kalkıyor. Goldman Sachs türev ürün tacirleri Robert Rubin ve Hank Paulson, Amerikan hükümetinde Maliye Bakanı olduktan sonra türev ürün piyasalarının genişlemesini destekleyecek

5 Karbon kredisi (karbon emisyon izni), bir ton karbon dioksit ya da buna eşdeğer miktarda başka bir kirletici gazın açığa çıkartılması hakkını veren, piyasalarda alınıp satılabilen izinlerin genel adıdır. Kyoto protokolü çerçevesindeki çeşitli düzenleyici mevzuatlar uyarınca, ortadan kaldırılan, ortaya çıkması önlenen veya ortaya çıktıktan sonra doğaya salınması engellenip tecrit edilen her bir ton karbon dioksit ya da buna eşdeğer başka kirletici gaz için bir karbon kredisi düzenlenebilir –*çev.*

mevzuat düzenlemeleri için nasıl bastırdılarsa, Christiana Figureres de BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi yönetici sekreteri (Kyoto Protokolü karbon piyasasının baş düzenleyicisi) olduğunda, eskiden özel sektörde Endesa Latinoamerica ve Carbon Rating Agency (karbon varlıkları için kredi derecelendirmesi yapan bir kuruluş) benzeri şirketlerde yaptığı gibi, karbon piyasasına yönelik çalışmalarına hiç sektirmeden devam etmiştir. Önde gelen bir diğer isim Ken Newcombe, Karbon Fonu Prototipi adlı Dünya Bankası girişiminden, doğruca Climate Change Capital şirketine (City of London bünyesindeki bir butik ticaret bankası), Goldman Sachs'ın Kuzey Amerika karbon ticareti masasına ve C-Quest Capital karbon ticareti firmasına geçti.

Finans sektörünün karbon ticaretinde bütünüyle öne çıkıyor oluşu da başka bir büyük bağlantıya işaret etmekte. Bugün, BM karbon kredilerinin en büyük alıcıları, Barclays Capital, Deutsch Bank, BNP Paribas Fortis, Kommunalkredit, Sumitomo Bank ve yine Goldman Sachs gibi finans sektörü spekülatörleridir. Özel sermaye şirketleri ve kamu karbon fonları da bu alanda oldukça faal. Finans şirketlerinin, diğer ürün tiplerinde yaptıkları büyünün aynını karbon alanında da tekrarlamaya çalışmaları beklenebilir. Daha 2008'de bile, Credit Suisse firması, karbon kredilerinin oluşturulmasını sağlayacak, farklı aşamalardaki projeler için 200 milyon dolar ayırdı ve sonra bunları parçalara ayırıp spekülatörlere sattı. İpoteğe dayalı menkul kıymetler, Detroit veya Phoenix'in yoksul mahallelerindeki ekonomik gerçekleri uzaklardaki alıcılar ve satıcılardan nasıl gizlediyse, daha da uzun tedarik zincirleri boyunca finansallaşan karbon meta paketleri de örneğin Hindistan'daki hidroelektrik projelerinin, Honduras'taki yemek fırını projelerinin, Çin'in kömür madenlerindeki metanı yakarak tüketme projelerinin ve Meksika'daki endüstriyel domuz çiftliklerinin ortaya çıkartacağı, birbirinden bambaşka iklimsel ve toplumsal etkileri gözlerden uzaklaştırıyor. Endeksli yatırım fonlarına dahil edilen karbon, hem başka sektörlerdeki spekülatif faaliyetlerin etki alanına giriyor hem de bu endeksler üzerinden gıda fiyatlarını ve dolayısıyla insanların yaşam koşullarını etkiler hale gelebiliyor. Bir zamanlar pek çok yatırımcı nasıl Amerikan konut piyasasının çöküşüne para yatırdıysa (böylece çöküşün hızlanmasından çıkar elde edecek konuma geldiyse), bazı tacirler de artık karbon kredisi piyasasının tümüyle çökmesi üzerine bahis yapıyorlar. Finans sektörü aracılığıyla, iklim metaları kısa süre içinde yeni bir borca dayalı gasp dalgasının yaratılmasında da rol oynayabilir. Karbon varlıklarına dayalı "yeşil tahviller", Güney'i tekrar Kuzey'e borçlandırıyor ve bu borçlar için Güney'in toprakları ile kamu kaynakları teminat gösteriliyor. Örneğin, 2011 Mayıs'ında, Bank of America Merrill Lynch tarafından düzenlenen bir tahvilin duyurusu yapıldı. Bu "yağmur ormanları tahvili", karbon emisyon kredileri de dahil olmak üzere, yağmur ormanları-

nın temin ettiği, parasallaştırılmış ekosistem hizmetlerinin kazancı üzerinde getiri sağlayacaktı.

Bunlarla birlikte, karbon piyasalarıyla karmaşık finansal türev ürün piyasaları arasındaki en temel bağlantı, muhtemelen meta düzeyinde kendini göstermektedir. Nitel bağların, her şeyi baş aşağı eden bir indirgeme, bağlamından koparma ve sınıflandırma süreciyle nicelleştirilmesinden doğan ve her iki piyasada da alınıp satılan metalar, bugün büründükleri biçimi, rekabetin getirdiği, krizin ölçeğini her seferinde biraz daha büyüten seri üretim tekniklerine borçlu.

Yeni türev ürünler, önceki bağlamlarının sahip olduğu belirsizliklerden (kredi riskinden tutun, temerrüt riskine, faiz oranı riskine, kur riskine ve hava koşulları riskine kadar) büyük ölçüde arındırılarak yaratıldı. Böylece, nicelleştirilebilecek, dilimlere bölünebilecek, dolaşıma sokulabilecek ve dünya genelinde bağımsız, dört başı mamur metalar olarak alınıp satılabileceklerdi. Finansçılar aksini iddia etseler de, sigorta şirketlerinin gerçek dünyadaki bağlamla derinden ilişkili poliçeleri ile bu ürünler arasında pek az ortak yan var. Sigortacıların belirsizlikleri metalaştırma eğilimi sadece iyi kavranan, belli bir olası sonuçlar grubu ile, bağımsız, hesaplanabilir ihtimallerin ilişkilendirilebildiği durumlarda ortaya çıkar. Klasik sigorta şirketleri, buna ek olarak, sadece risk altındaki konutun veya işletmenin sahibi olan kişilere güvence sunar. Ayrıca, poliçe sahiplerinin, kendi yaşamları, evleri ve işletmelerini, sigortadan para almak için gözden çıkarılabilecek birer meta olarak görmelerini engelleyecek hukuki yolların varlığını şart koşarlar. Aynı şekilde, her ne kadar aksi yönde yaygın eleştiriler getirilse de, yeni finansal türev ürünler ile kumarhanelerin düzenlediği sınırlı bahisler arasında da fazla benzerlik bulamazsınız. Kumarhaneler de tıpkı sigorta şirketleri gibi, gerçekleşme olasılığı her vaka için bağımsız olan, hassas biçimde hesaplanabilen olaylar üzerine odaklanırlar. Ek olarak, müşterilerini çok yakından takip ederler; başkalarının parasıyla bahis yapan müşterilere hiç hoş gözle bakmazlar ve türev ürün tacirlerinin başarıyla üstesinden geldiği çeşitli kanuni, ahlaki ve coğrafi kısıtlamalara tabi kalmayı sürdürürler. Son olarak, "*subprime* finans sistemi" içinde kullanıma sokulan ipoteğe dayalı türev ürünlerle, "yap-elinde tut" tipi [modern yap-sat modelinin aksine –*çev.*] eski ipotek modeli kapsamında bankaların oynadığı, belirsizliklerin yerel ölçekte, emek yoğun bir süreçle, yüz yüze görüşmelerle değerlendirildiği görece klasik oyunlar arasında da fazla ortak yana rastlanmaz.

Geniş bir nakit zengini spekülatörler yelpazesine (koruma fonu işlemcilerinin karşı tarafını oluştururlar) kesinlik ortaya koyan (belirsizlik içermeyen) metalar satabilmeniz için, bu kesinliklerin seri üretimini büyük ölçüde geniş-

letmeniz, emek yoğunluğunu azaltmanız ve bunların metalaştırılması olanaklarını sınırlandıran zincirleri kırmanız gerekir. "Nicelik uzmanları"nın geliştirdiği çözümler de işte burada devreye girer. 1973'te yayınlanan Black-Scholes eşitliği, karşılaştırma formlarını, hesap makinelerini ve bilgisayarları kullanarak, belirsizliğin fiyatını hesaplamanın düzenli, akademik onay almış bir yolunu temin etti ve böylece vadeli işlemler piyasasının genişlemesine yardımcı oldu. Fizikçi David Li'nin 1999'da ortaya koyduğu Gauss bağlantı modeli de benzer biçimde şirket temerrütleri veya ipotek temerrütlerinin nasıl bağlantılar ortaya koyduğunu gösterip, yapılandırılmış finans anlaşmalarının seri üretimine imkân yaratarak, "teminatlı borç senetleri dünyasının motoru" haline geldi.[6] Bu şekilde, güvenin üretilmesi mekanikleştiriliyor ve kredi temini çok daha "maliyet etkin" kılınıyordu. Bu tip süreçlerde, kabaca söyleyecek olursak, "belirsizlikleri veya durumsallıkları, olasılıklara benzer biçimde ölçülebilirmiş gibi göstererek bulandırmak" kilit önem taşıyordu.[7]

Yeni türev ürünler gibi, karbon metaları da köklü bir indirgeme süreci üzerinden işlerlik kazanıyor. Bu kez, iklim sorunu, fosil yakıtların toprağın derinliklerinde kalmasını sağlayacak bir yapısal, uzun vadeli değişimin nasıl örgütleneceği sorusundan kopartılmakta. Ne yazık ki, iklimsel metalara yönelik değerleme işlemlerinde baş gösteren çelişkiler, gıda, enerji ve tüketim mallarıyla ilişkili sıradan vadeli işlemleri bir yana bırakın, gelişkin finansal türev ürünler için söz konusu olan çelişkilerden bile daha çetrefilli. Bunun neden böyle olduğunu anlayabilmek için, iklimsel metaların yaratılmasında kullanılan olağandışı matematiğin ayrıntılarına da biraz değinmeliyiz.

KARBON PİYASALARININ KIRILGAN MATEMATİĞİ

İklim krizinin kökenleri, Marx'ın "metabolik yarılma" şeklinde tanımladığı şeyin farklı bir biçiminde yatıyor. Bu yarılmada, muazzam miktarda fosil karbon, sanayiyi beslemek üzere yeraltından çıkartılıp, nihayetinde havada ve okyanuslarda birikiyor. Halen varlığını koruyan fosil yakıt rezervlerinin miktarı, yerin üstündeki atmosfer, okyanus, bitkiler, toprak, içme suyu ve yüzey jeolojisi tarafından kısa sürede soğurulabilecek miktarla karşılaştırıldığında korkunç bir ölçeğe sahip. Özellikle de dünya üzerindeki canlı bitkiler (bugün, muhtemelen 600-1000 milyar ton karbon içermektedir), milyonlarca yıl içinde oluşmuş fosil yakıt rezervlerinden salınacak 4000 mil-

6 Gillian Tett, *Fool's Gold: How Unrestrained Greed Corrupted a Dream, Shattered Global Markets and Unleashed a Catastrophe*, Londra: Abacus, 2009, s. 121.

Stephen Gudeman, *Economy's Tension: The Dialectics of Community and Market*, Londra: Berghahn, 2008, s. 141.

yar tondan fazla ilave karbonu soğurma yeteneğine sahip değil.[8] Yerüstüne çıkartılan karbon, insan yaşamının çizdiği zaman ölçekleri içinde, kömür, petrol veya doğalgaz formunda gerisingeri yeraltına gönderilemediği ve fosil yakıt üretiminin birdenbire kesilmesi sermaye birikimini sekteye uğratacağı için, Marx'ın metabolik yarılmasında devreye sokulmuş olanlara benzer "çareler" aramak zorundalar. Günümüzde bu çarelerin en önemlisi karbon piyasalarıdır.[9]

Diğer ekosistem piyasalarında olduğu gibi, karbon piyasaları da "kapitalist etkinlik için yeni alanlar yaratma ve bu alanları istikrara kavuşturma" amacıyla hareket ediyor.[10] Ancak daha da temeldeki amacı, fosil yakıtlara bağımlı durumda olan, emisyon kesintilerine yönelik girişimlerin en büyük tehdidi yönelttiği birikim koşullarını güvence altına almaktır. İklim açısından konuşacak olursak, karbon piyasalarının amacı, "iklim değişikliğini hafifletme sürecinin en düşük maliyetle yürütülmesini sağlamak"tır. Bu hedefte, gerek ülke içi gerekse ülkelerarası yeni idari yapıların yaratılması veya var olanların geri çekilmesi önlemlerine de başvurulur. Yeni idari yapılar yaratma süreci özellikle önem taşıyor. Ülke içi ve ülkelerarası kurumlar, aslında nitel bir mesele olan iklim değişikliğiyle mücadeleyi (temelde, mümkün olduğunca fazla miktarda fosil yakıtı yerin altında tutma yolunda, uzun vadeli siyasi ve toplumsal değişimlerin düzenlenmesine ilişkin bir mesele), yeterli arzı bulunmayan, mülkiyet altına alınabilen metaların nicel bir sahasına dönüştürmek için neoliberal kuramları kullanıyorlar. Böylece bu metaları dünya geneline yayılmış, devletlerin, şirketlerin, grupların ve bireylerin de dahil olduğu bir mülkiyet sahipleri ağı içerisinde dolaşıma sokabilecek, yeni metalar oluşturabilecek, birikimi kamçılayabilecek ve nihayet bunlara yönelik alım-satım sistemlerini sürekli kılıp yönetebilecekler.

---

8 Bkz. P. Falkowski, R. Scholes ve diğerleri, "The Global Carbon Cycle: A Test of Our Knowledge of Earth as a System", *Science*, 290(5490), 2000. Günümüzde, bir yıl içine fosil yakıt biçiminde yakılan karbon, dünyanın 400 yıl boyunca yaratacağı tüm bitki ve hayvan yaşamının soğurabileceği miktara denk. Bkz. H. Haberl, "The Global Socioeconomic Energetic Metabolism as a Sustainability Problem", *Energy 1*(1), 2006 ve J. S. Dukes, "Burning Buried Sunshine: Human Consumption of Ancient Solar Energy", *Climatic Change* 61(1-2), 2003.

9 Karbonun, ortaya çıktıktan sonra doğaya karışmasının engellenmesi ve tecrit edilmesi gibi çareler de aynı şekilde önem kazanıyor. Bu işlemde, enerji santrallerinin ürettiği fosil kökenli karbondioksit sıvılaştırılıyor ve geçirgen jeolojik oluşumların bulunduğu arazilerdeki "atık cepheleri"ne götürülüyor. Bu "müdahaleler", hiç kuşkusuz yeni metabolik yarılmaların baş göstermesi anlamına gelmekte. Örneğin, Marx'ın açıkladığı yarılmada, toprağı besleyen maddeler, özel mülk haline getirilip insanlardan arındırılmış kırsal alanlardan kentlere doğru gıda ve elyaf şeklinde nasıl tek yönlü bir akış sergilediyse, karbon kısıtlamalarına tabi bir sanayi de biyotik karbonu salt kendi kullanımı için ayırma, hiçbir şekilde kırsal alanlara geri vermeme isteğiyle şimdi yeni bir kır-kent çelişkisi yaratıyor.

10 Morgan M. Robertson, "The Neoliberalization of Ecosystem Services: Wetland Mitigation Banking and Problems in Environmental Governance", *Geoforum*, 35(3), 2004, s. 362.

Meta oluşumuna ilişkin gereksinimler (muhasebe, mülkiyet, sermaye birikiminin olanaklılığı), iklim sorununun ve "iklim hizmetleri"nin, başta CO_2 molekülleri gelmek üzere, moleküllerin dolaşımı çerçevesine hapsedilmesi sonucunu doğurmakta. Moleküller, bir açıdan zaten standartlaştırılmış olduğundan, kolayca toplu halde nicelleştirilebilir ve böylece, bu nicelikleri bir yerden diğerine aktarma hakları, en azından kâğıt üzerinde, bir çırpıda oluşturulabilir. Yetmezmiş gibi, CO_2 moleküllerinin miktarını azaltabilecek (sadece kısa vadede) faaliyet ve teknolojiler de molekül piyasalarında aynı şekilde işlem görebilir. Bu çerçeveye bir kez hapsolunduğunda, uzun vadede fosil yakıtlardan uzaklaşmaya ve dolayısıyla CO_2 seviyelerinin aşağı çekilmesine dönük yapısal değişimin hangi ölçüde desteklendiğinin hiçbir önemi kalmaz. Oysa, etkin bir iklim stratejisinin kıstası, bu uzun vadeli değişim olmalıdır. Molekül piyasalarının gözünden bakıldığında, düzenli verimlilik artışları ile sağlanan 100 milyon tonluk bir düşüşün, fosil yakıt harici teknolojilere yönelik stratejik yatırımlarla, ya da iklimsel dengeyi uzun vadede olumlu etkileyecek girişimlerle sağlanacak 100 milyon tonluk düşüşten hiçbir farkı yoktur. Bu tip piyasalar, kömür, petrol ve doğalgazın yerin altında tutulmasını sağlayacak uzun vadeli stratejileri hiçbir şekilde teşvik etmeden faaliyet yürütebilir. Öyleyse, molekül dolaşımı üzerinde sahip olunan haklar, varlığını koruyan fosil yakıt rezervlerinin de yerüstüne çıkarılması konusunda kararlı siyasi rejimler için, son derece elverişli birer iklim piyasası metasıdır. Böylece, karbon piyasalarının temel eşitliği, devletler ve BM tarafından da onaylandığı üzere, aşağıdaki gibi karşımıza çıkar:

daha iyi bir iklim = CO_2 emisyonlarının azaltılması

Gelgelelim, bu emisyon düşüşü için bir piyasanın oluşması isteniyorsa, birilerinin düşüşü gösteren belgeleri satın alması, başka birilerinin de bu düşüşü "üretmesi", ya da söz konusu belgelerin mülkiyetini elinde bulundurması gerekir. (Diğer bir deyişle, sera gazı kirliliğinin azaltılması için bir piyasa mevcut olacaksa, birileri bu düşüşe yönelik belgeleri piyasada az bulunur hale getirmeli, yani tekeline almalı, birileri de bu belgelere "sahip olmalı" ve istesinler ya da istemesinler, müşterilerden bunlar için "kira" almalıdır.) İhtiyaç duyulan aygıtların oluşturulması işi, hep geçerli bir kural olarak, yine devletlere düşer. Devletler, bir yandan emisyonların düşmesi için talep yaratacak, bir yandan da bu düşüşlerin "üretilmesi" ve mülkiyet altına alınmasının araçlarını temin edecektir. İster bağımsız olarak isterse uluslararası anlaşmalar çerçevesinde yürütülsün, sözünü ettiğimiz talep yaratma işi için, devletler çeşitli sektörlere yönelik "üst sınırlar" belirler.

Söz konusu düşüşün metasını meydana getirmek içinse, aşağıdaki eşitliği devreye sokarlar:

CO_2 emisyon miktarının *p* zaman dilimi içinde *c* düzeyinde indirilmesi zorunluluğu = *p* zaman diliminin sonuna kadar *c* düzeyinde CO_2 salma hakkı

Buradaki hak, alınıp satılabilen bir şeydir. Bu eşitliklerle, alınıp satılabilen, arz düzeyi hükümetin buyruklarıyla belirlenen çevre kirletme haklarının "üretilmesi" ve dolaşıma sokulması yoluyla karbondioksit emisyonunda düşüş sağlanabileceği (ve bunun iklim üzerindeki olumlu etkiler yaratacağı) varsayılır.[11] Düşüşün giderek artması için de aşağıdaki eşitliğe bel bağlanır:

CO_2 emisyonlarında giderek daha fazla düşüş = alınıp satılabilen CO_2 emisyon haklarındaki arz düzeyinin, *p* + 1 zaman diliminde, *p* zaman dilimindekine göre aşağı çekilmesi

Tüm bunlar, takip, bildirim ve doğrulama işlevlerinin yerine getirilebilmesini, ayrıca yeni hukuki yapıların inşa edilmesi için devletin ve uluslararası kurumların büyük yatırımlar yapmasını gerektiriyor. Devlet kurumları, BM kurullarındaki bilimciler ve her türden teknik uzman; hepsi de toprağın altındaki hidrokarbonlardan fabrika bacalarına, ya da egzozlara, oradan havaya, okyanuslara, bitkilere, toprağa, kaya oluşumlarına, içme suyuna vb.

---

11 Bu hakların yapısını açıklığa kavuşturmamız zorunlu. Zira, iklim tartışması kapsamında gerek ilericiler gerekse piyasanın aktörleri arasında bu haklar sürekli bir kafa karışıklığının kaynağı haline gelmekte. Kuzey'e ve Kuzey'in sanayisine Kyoto Protokolü ve EU ETS çerçevesinde tanınan kirletme hakları, bildik özel mülkiyet hakları gibi münhasır nitelikte değil (aynı zamanda, verilen hakların sayısı zaman içinde azaltılabildiği için daimi de değil). Kyoto kapsamında, Küresel Güney'deki ülkeler ve sanayilere küresel karbon yataklarını herhangi bir kısıtlama olmaksızın kullanmaya devam izni verilmekte. Bu durum, Kyoto'nun ilerici bir içerik ortaya koyduğu, Kuzey ile Güney'in küresel ısınmada "farklı sorumluk düzeyleri"ne sahip olması çerçevesinde Güney'e özel ayrıcalıklar tanırken Kuzey'i bağlayıcı sınırlara tabi tuttuğu yönünde yaygın bir kanı oluşturuyor (BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde yer aldığı şekliyle). Bu gerçekten uzak bakış, dört kritik olguyu göz ardı etmekte. Birincisi, Kyoto, dünyanın karbon döngüsü kapasitesini klasik anlamda müdahalelere kapatarak koruma altına almıyor. Yaptığı, sanayileşmiş ülkelerin ulus devletleri ve özel şirketlerine, bu kapasitenin üzerine çıkarak başkalarına zarar verme olanaklarının korunacağı yönünde yasal ve ekonomik garantiler sunmaktan başka şey değil. İkincisi, Güney ülkelerine verilmiş olan sera gazı kirliliği izni, Kuzey ülkeleri ve sanayilerine sağlananların aksine, çekici bir meta biçiminde sunulmuyor. Diğer bir deyişle, EU ETS gibi Kyoto da varlıkları Güney'e değil Kuzey'e bahşediyor. Üçüncüsü, Güneyli uluslar da bir küresel "tavan"ın altına sokulsa ve ilgili metalardan pay alsaydı bile, bundan faydalanma oranları, fosil yakıt kullanımındaki tarihsel payları kadar, yani çok düşük olacaktı. Son olaraksa, tavan değerlerin asli işlevi emisyonları sınırlandırmak değil, meta üretimi için gerekli koşulları yaratmaktır (iklim bilimcilerin çoğuna göre, Kyoto Protokolü'nde belirlenmiş tavan değerler gülünçtür). Tavan değerler, Kuzeyde fosil yakıta dayalı birikimin aksamadan yürümesini sağlayacak kadar gevşek kalmaya, ama aynı zamanda, yine Kuzey'in yararına olmak üzere, bir iklim metasının yaratılmasına imkân tanıyacak ölçüde kısıtlama getirmeye devam edecek muhtemelen. Bu değerlendirmelerin tümü, biçimsel olarak Güney'i, ama gerçekte Kuzey'i kayıran bir emisyon sınırlamaları rejimine işaret etmektedir.

yaptığı yolculukta molekülleri takip etmek, miktarlarını hesaplamak üzere görevlendiriliyorlar. Siyasiler, diplomatlar ve bürokratlar, molekül dolaşımının ve emisyon düşüşünün sorumluluğunu, karbon açığa çıkartan faaliyetlerin fiziksel konumunu kıstas alarak çeşitli ülkeler ve kuruluşlara yükleme gayretindeler.

CO_2 açığa çıkarma hakkının rantiyecileri/üreticileri de, bu arada ilk sıraya kendilerini koyuyorlar. Avrupa Birliği Emisyon İzinleri, örneğin, EU ETS çerçevesinde siyasetçiler ve bürokratların kalem oynatmasıyla, önceden belirlenen miktarlarda "üretiliyor". Sonrasında, kirliliğin büyük kaynağı konumundaki özel şirketlere satılıyor ya da daha çok bedelsiz olarak bahşediliyor. Doğayı yok etme yönünde tanınmış bu hak, şirketlerin eline geçtikten sonra, artık alınıp satılabiliyor ve böylece çevre kirliliği de toplam maliyetleri en düşük düzeye indirecek biçimde dolaşıma sokulabiliyor. Karbon salımı bakımından verimsiz şirketleri yola getirme konusunda teşvik etmek için fiyat değişimlerinin yeterli olacağı varsayılmakta. EU ETS, metalaştırılmış kirletme haklarını büyük miktarlarda üretip dağıtarak, fosil yakıtların kullanımını azaltmaya dönük baskıları yumuşatmakla, dolayısıyla birikimin genel koşullarını koruma altına almakla kalmıyor, aynı zamanda özel sektör için doğrudan nakit de yaratıyor. Örneğin, pek çok Avrupalı şirket, EU ETS kapsamında bahşedilen emisyon izinlerinin kendilerine fazla gelen kısımlarını müşterilerine satabiliyor ve en iyi bildikleri işe dönerek, buradan elde ettikleri geliri tekrardan fosil yakıtlara dayalı iş kollarına aktarabiliyor[12] ya da finansal krizde ayakta kalmak için bir gizli ödenek şeklinde kullanabiliyor. Avrupalı enerji şirketlerinin, 2012 yılında EU ETS sayesinde 127 milyar dolar havadan kazanç sağlayacağı hesaplanmakta.[13] Sanayide fosil yakıtları en yoğun biçimde kullanan on Avrupalı şirkete bahşedilen emisyon izinlerinin tutarı, AB'nin toplam çevre koruma bütçesini geride bırakıyor.[14] Önemli bir nokta da şu ki, EU ETS bu hakları oluşturup özel sektöre sunarak, sadece yerel veya ulusal ölçekli değil, aynı zamanda küresel ölçekli kamu yararını da dağıtmış oluyor.

Karbon piyasalarının CO_2 moleküllerinde odaklanması, iklim değişikliğini hafifletme sürecinin temin ettiği sermaye birikimi ölçeğinin daha da ileri noktalara taşınmasına yardımcı olan indirgeme mantığının açık uçlu dinamiğini kızıştırmakta. Ekonomi birimlerinde, ticaret şirketlerinde, STK'larda

12 Michael Pahle, Lin Fan ve Wolf-Peter Schill, "How Emission Certificate Allocations Distort Fossil Investments: The German Example", *Energy Policy*, 39(4), 2011.

13 Oscar Reyes, "The EU Emissions Trading System: Failing at the Third Attempt", Corporate Europe Observatory and Carbon Trade Watch, Barcelona, Nisan 2011. Özel sektöre ücretsiz sunulan metalar 2012 sonrasında belli ölçüde azalabilecekse de, kilit sanayi sektörlerinde devam edecek.

14 Sandbag, "The Carbon Rich List: The Companies Profiting from the EU Emissions Trading Scheme", Londra, Şubat 2010.

ve nihayet devletler ile BM kurumlarındaki piyasa tasarımcıları, "daha iyi bir iklim = CO_2 salımının azaltılması" eşitliği temelinde karbon piyasaları kurarak, aşağıdakine benzer yeni kâr dalgası denklemlerinin yaratılmasını olanaklı kılmışlardır:

A durumundaki CO_2 düşüşü = B durumundaki CO_2 düşüşü

A konumundaki CO_2 düşüşü = B konumundaki CO_2 düşüşü

A teknolojisi yoluyla CO_2 düşüşü = B teknolojisi yoluyla CO_2 düşüşü

Biyotanın korunması yoluyla CO_2 düşüşü = fosil yakıtların yeraltında tutulması yoluyla CO_2 düşüşü

Bu tip denklemlerin her biri, faaliyetlerini dünyanın farklı yerlerine taşıma, bir teknolojiden diğerine geçiş yapma, Küresel Güney'de ucuz karbon soğurma alanlarını kapatarak düşük karbonlu teknolojilere yönelik riskli yatırımlardan kaçınma ve benzer yollarla "emisyon düşüşünün üretiminde" maliyetleri aşağı çekmeleri için kapitalistleri teşvik ediyor.[15]

Karbon ticaretinde molekül sayımına odaklanılması, bir yandan da iklim metalarının üretiminde CO_2 haricindeki sera gazlarını kullanma olanağına tüm çekiciliğiyle kapı aralıyor. Ülke emisyon düzeylerinin hesaplanmasını gerektiren BM düzenlemelerine yanıt olarak, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Kurulunun (IPCC) daha ilk başlarda hazırladığı CO_2 "eşdeğerleri" listesi (metan, nitröz oksit [N_2O] ve sanayi yan ürünü HFC-23 de dahil olmak üzere çeşitli kloroflorokarbonlar), sonrasında karbon piyasası tasarımcıları tarafından havada kapıldı. Her biri atmosferde farklı zaman dilimlerinde farklı davranışlar sergilediği ve ayrıca her birinin denetimi, fosil yakıt kullanımı üzerinde farklı etkiler yarattığı için, tüm bu bileşiklerin sergilediği "küresel ısınma potansiyeli"ni CO_2 ile karşılaştırarak nicelleştirmek dünya üstü bir orantılama ustalığı gerektirse de, IPCC her bir gazın etkileri için karşılaştırmalı sayısal analizlerin yapılmasını şart koşmaktan çekinmedi. Bu karşılaştırmalar, örneğin, metan gazının (CH_4), karbon dioksite kıyasla 20 yıllık bir zaman diliminde 72 kat, 100 yıllık zaman diliminde 25 kat ve 500 yıllık zaman diliminde de 7,6 kat daha zararlı olduğu sonucuna varıyor. Bir sonraki adımda, karbon piyasaları, indirgemenin düzeyini daha da öteye taşıyor. 20 yıllık ve 500 yıllık zaman dilimleri işlerine geldiği gibi göz ardı edilirken, korkunç "hata payları"nı yuvarlama yoluna gitmekte de sakınca görülmüyor (HFC-23 için artı ve eksi 5000 düzeyinde). Geriye, aşağıdaki gibi basit eşitlikler kalıyor:

15 Eski Dünya Bankası ekonomistlerinden, aynı zamanda karbon taciri ve Britanya hükümetinin hayli etkili Stern Raporu'nun yazarı Nicholas Stern, bu sonuncu önlemi "çok iyi bir fikir" olduğu görüşünde. Bkz. *The Global Deal: Climate Change and the Creation of a New Era of Progress and Prosperity*, New York: Public Affairs, 2009, s. 166.

$$CH_4 = 25 \text{ X } CO_2$$
$$N_2O = 298 \text{ X } CO_2$$
$$HFC = 14.800 \text{ X } CO_2$$

Diğer bir deyişle, iklim krizi CO_2 moleküllerine indirgendikten sonra, piyasalar bu kez işi CO_2'den alıp, son derece sadeleştirilmiş "karbondioksit eşdeğerleri"ne (CO_2e) indirgiyor ve böylece tüm sera gazlarının birbiri arasında mübadele edilebilirliğini sağlayan bir ortak birim elde ediliyor. Yukarıdaki üç eşitlikte gördüğümüz oranlar, karbon emisyon izinlerinin üretiminde seri üretim tekniklerinin uygulanması ile ulaşılacak verimlilik avantajlarını açıkça ortaya koymakta. Bunun yanında, iklim uzmanlarının bu süreçteki önemini de yukarıdaki eşitliklerden anlıyoruz: Gaz "eşdeğer" oranlarında en ufak bir değişiklik bile, kâr veya zarar hanelerinde milyon dolarlar anlamına gelebilir.[16]

1990'larda ortaya çıkmış Amerikan kükürt dioksit piyasasını örnek gösterebileceğimiz bazı emisyon ticareti sistemlerinde, hükümetler tek meta üreticisi konumunda bulunuyor (bu ürünler üzerindeki mülkiyet haklarını çabucak özel şirketlere devrettiklerini söylemeden olmaz). Ancak iklim piyasalarının büyük kısmında, daha da fazla maliyet düşüşü ile yeni yatırım ve spekülasyon fırsatlarını olanaklı hale getirmek için, aynı piyasalarda satışa sunulacak ikinci bir meta tipinin üretiminde yer almaları yolunda, konunun diğer tarafları da teşvik ediliyorlar. "Denkleştirmeler" [*offsets*] adıyla bilinen bu ürünler, hükümetin belirlediği bir "tavan"a tabi olan kirleticiler tarafından finanse edilmekte, fakat genellikle bu tavanın kapsamı dışında kalan, karbon emisyonlarının azaltılmasına katkı sağlayacağı varsayılan projeler aracılığıyla düzenlenmektedir. Hidroelektrik santrallerinin veya çöp dökme alanlarındaki metan yakma faaliyetlerinin örnek gösterilebileceği bu tip projelere, bu sayede atmosfere daha az sera gazı salınacağı konusunda düzenleyici kurumların ikna edilebilmesi şartıyla, parçalara ayrılabilen, ölçülebilen, meta niteliğinde iklimsel fayda kâğıtları düzenleme izni verilir. Proje finansörleri, Avrupa ve Japon iklim kanunları kapsamında yerine getirmeleri gereken emisyon düşürme yükümlülüklerini yerine kullanabilecekleri (denkleştirme), üçüncü kişilere satabilecekleri, ya da spekülasyona konu edebilecekleri emisyon hakları elde ederler. Bu denkleştirme metaları, başka bir ifadeyle, aşağıdaki eşitliklerin varlığına dayanır:

16 Donald MacKenzie, "Making Things the Same: Gases, Emission Rights and the Politics of Carbon Markets", *Accounting, Organizations and Society*, 34, 2009, s. 440-455.

bir tavan kapsamındaki CO_2e düşüşü = tavanın kapsamı dışındaki denkleştirme

bir tavan kapsamındaki CO_2e düşüşü = ortaya çıkması "önlenmiş" CO_2e

Örneğin, Oaxaca'da bir fosil yakıt santrali yerine rüzgâr çiftliği inşa edilerek ortaya çıkması "önlenmiş emisyonlar", Avrupa hükümetlerinin yüksek emisyon düzeyi ortaya koyan kendi sanayi kollarına bahşettiği kirletme haklarıyla aynı işleve sahip olabilmektedir.

Devlet destekli bu piyasa mübadele çerçevesi aracılığıyla, Kuzey'in fosil enerji kullanarak artık değer üretme olanakları daha uzun ömürlü kılınmakta, ayrıca yeni bir metanın ticareti ile ilave kazançlar elde etmek mümkün hale gelmektedir. Örneğin, Hindistan kırsalında, son derece çevre düşmanı olan ve kömürün yoğun kullanımına dayanan demirhanelerde düzenli verimlilik artışları sağlanarak (yani "önlenmiş" CO_2e üretilerek), gayet düşük bir maliyetle denkleştirme sertifikaları düzenlenebilmekte, bu denkleştirmeler Avrupa'daki yüksek emisyonlu elektrik üreticilerinin (ki bunlar da pek çok zaman görece yoksul toplulukların yaşam alanlarında bulunur) hiçbir değişiklik yapmadan, AB emisyon kısıtlamalarının getirdiği ek maliyetlerden mümkün olduğunca az etkilenerek faaliyetlerini sürdürmesine izin vermektedir. Piyasa çevreciliğinin hırsla dolu başka bazı biçimlerinde olduğu gibi, karbon denkleştirme ticareti de mevcut çevre koruma düzenlemelerini etkisizleştirmekle kalmaz (örneğin, emisyon "tavanları"nda delikler açıp, yurtdışından denkleştirme sertifikaları getirmek suretiyle, tavan ve alım-satım programlarının dayanağı konumundaki düzenlemeleri kısmen devre dışı bırakarak), aynı zamanda, sahip olduğu tüm siyasi karmaşıklıkla, fosil yakıt sorununa çare bulma konusunda daha geniş olanaklar sunacak başka düzenleyici önlemlere yönelik talebi törpüler. 1980'lerden bu yana, gerek hükümetler, gerekse özel sektör bünyesindeki karbon piyasası destekçilerinin hiç dillendirmeden benimsediği ilkelerden birinin, etkin iklim önlemlerini daha başlamadan yok etmek olduğunu söylersek fazla ileri gitmiş sayılmayız.

CO_2 ile diğer sera gazları arasındaki IPCC destekli "eşdeğerlikler", denkleştirme sertifikası alım-satımının büyük şirketlere bahşettiği "verimlilik" avantajlarını katlamakta, ancak bunu iklimsel denge pahasına yapmaktadır. Yine somut bir örnekle, Meksikalı kimyasal üreticisi Quimobasicos, salt birkaç bin ton HFC-23 maddesini imha ederek, Goldman Sachs, EcoSecurities ve Japon elektrik üreticisi J-Power'ı 30 milyon tonun üzerinde karbondioksit emisyon hakkı satma olanağına kavuşturabildi.[17] HFC-23 imhasının her

17 Birleşmiş Milletler Risoe Merkezi, "CDM Pipeline Overview" 2011, http://cdmpipeline.org adresinde mevcut.

bir ton CO_2e için yalnızca 0,25 dolar maliyetle gerçekleştirilebildiği ve bir ton CO_2 denkleştirme salım hakkının EU ETS spot piyasasında 19,50 dolar getirebildiği (2011 Mayıs fiyatlarıyla) düşünüldüğünde, hem Meksikalı şirketin, hem de bu kâğıtları satan finans sektörü aracılarının muhteşem kârlara ulaştığı anlaşılır. Bir adım sonrasında, bu emisyon izinlerini satın alan sanayi kuruluşları ise, yasal emisyon şartlarını yerine getirmedikleri için ceza ödemek yerine bu izinleri göstererek, ton başına 128,50 dolar tasarruf sağlar. Bu da yetmez; sanayiciler ve spekülatörler, ucuz Kyoto Protokolü denkleştirme sertifikaları ile (Sertifikalı Emisyon Azaltımı, CER adıyla bilinir), pahalı Avrupa Birliği Emisyon İzinleri (EUA) arasındaki 6 dolarlık fiyat farkından da kazanç sağlayabilir. Çin, Hindistan, Kore, Meksika ve birkaç başka ülkedeki bir avuç sanayi tesisi üzerinden elde edilen bu "endüstriyel gaz" denkleştirme sertifikaları, halen Kyoto Protokolü karbon kredilerinin büyük bölümünü oluşturmakta ve karbon salım haklarının çok düşük fiyatta kalmasını sağlayarak, yoğun fosil yakıt kullanımına dayalı Avrupa sanayisi için ikinci bir "ücretsiz kirletme hakkı tahsisatı" konumuna erişmektedir.[18] Bunun gibi denkleştirme projeleri, Kuzey'in fosil yakıta dayalı sanayilerinde çarkların dönmeye devam etmesine katkı sağladığı gibi, Küresel Güney'de kömür, petrol ve gaz kullanımının daha fazla artmasına da hiçbir şekilde müdahalede bulunmaz.

Aman bilmez rekabet ve yeni kâr fırsatlarının dayanılmaz cazibesi, hiç ara vermeden, "önlenmiş" sera gazı sağlayabilecek faaliyetlerin sayısı ve tipini mümkün mertebe artırmak üzere, bu kez aşağıdaki eşitliğin bir yaratıcılık örneğiyle geliştirilmesine önayak olur:

fiilî CO_2e düşüşü = "önlenmiş" CO_2e emisyonu

Hayal edilebilecek ve nicelleştirilebilecek "temel" kirlilik kaynaklarının yelpazesi ve hacmi ne kadar büyür, bunlar karşısında getirilen emisyon "tabanları" ne kadar yükselirse, denkleştirme sertifikalarının alıcı ve satıcıları o kadar fazla emisyonu "önlediklerini" iddia edebilecekler, o kadar fazla sermaye biriktirebileceklerdir. İşte bu yüzden, JP Morgan, BNP Paribas ve Dünya Bankası, milyarlarca dolar vadeden "ormansızlaşmayı önleme" piyasasının coşkun birer temsilcisidir. Bu "önleme" piyasasında, ormansızlaşmayı *artıran* projeler bile karbon emisyon izni kaynağı haline gelebilecektir; yeter ki bu artış, kapitalist kurumlar devreden çıktığında

18 Ocak 2011'de, AB üye ülkeleri, HFC-23 ve N_2O denkleştirmelerinin 1 Ocak 2013'ten itibaren kullanılmasını yasaklayan bir tasarıya onay verdi. Hemen ardından lobi çalışmalarına başlayan özel şirketler, tarihin Nisan 2013'e ertelenmesini sağladı. Bu erteleme, Avrupa'da 1-2 yıllık bir döneme bedel emisyon düşüşünün ortadan kalkması anlamına geliyor. Bkz. Corporate Europe Observatory, "Laughing All the Way to the (Carbon Offset) Bank: Collusion between DG Enterprise and Business Lobbyists", Nisan 2011.

gerçekleşeceği varsayılan miktarın altında kalsın. Nüfus kontrolü üzerinde çalışan Optimum Population Trust adlı dernek bile, hesaplanabilir sayıdaki insanın dünyaya gelişini ve dolayısıyla bu insanların neden olacağı sera gazı moleküllerini "önledikleri" gerekçesiyle, gönüllü karbon piyasasında aile planlaması etkinlikleri üzerinden karbon emisyon izinleri satabilmektedir.

Genel olarak, rakiplerinin arasından sıyrılmak isteyen karbon ticareti şirketleri, bu tip rakam sihirbazlıklarını mümkün olduğunca "otomatikleştirmek", bedelsiz miktar belirleme emeğinden olabildiğince faydalanmak dışında bir seçeneğe sahip değil. Sayısız projede uygulanabilecek, standartlaştırılmış hesaplama yöntemleri için lobi yaparak, moleküllerin çetelesini tutmak için, biyotik karbonun uydu aracılığıyla ölçümü gibi fayda getiren yollar ararlar. Böylece, yoğun emek isteyen, bağlama duyarlı saha ölçümlerine kıyasla daha büyük getiriler elde edilebilecektir. Kural olarak, denkleştirme sertifikaları pazarında, sadece uzman işgücünü istihdam edebilecek, bilgisayar sistemlerine sahip, devlet ve BM düzenlemelerine aşina danışmanlar tutabilecek sermayeye sahip yatırımcılar ve üreticiler başarıya ulaşabilir.[19] Yatırımcılar, emek yoğun hesaplama uygulamaları ve şahada bölge halkıyla doğrudan çalışma gerektiren, düşük getirili denkleştirme projelerinden uzak durma, kendilerini karbon piyasaları üzerinden finanse etmeye istekli devletler veya kâr amacı gütmeyen kuruluşların (çevre koruma veya kalkınma STK'ları ve hatta Yerli Halk örgütleri gibi) şart koştuğu sıradan hesap işlerini azami ölçüde dışarıdan satın alma eğilimindeler. Elverişli hesaplama tekniklerini uyguladığında, yabancı ülkelerdeki "karbon azaltıcı" projelere yatırım yapan bir şirket, hem kendi ülkesinde, hem de yurtdışında tam tersine emisyon artışına neden olabilir ve bir yandan da benzersiz finansal spekülasyon fırsatlarına kavuşur. Örneğin, Avrupa şirketler sektörü, neden olduğu emisyon düzeyini aşağı çekmek için 2017 yılına, yani EU ETS'nin başlangıcından 12 yıl sonrasına kadar yurtiçinde hiçbir adım atma ihtiyacı duymayacak ve kullanmaya hak kazandığı 1,6 milyar tonluk denkleştirme sertifikası da bu durumdan pay sahibi. Bu miktarın dörtte üçlük kısmı, sadece birkaç doğalgaz projesi sayesinde elde edildi. AB İklim Eylem Komisyonu üyesi Connie Hedegaard bile, bu tablonun "çevre koruma anlayışından tamamen yoksun" olduğunu kabul etmekte.[20]

"İklim dışsallığını içselleştirme"ye dönük bu tip teknikler, yeni artık değer uygulamalarında kilit önem taşıyor. Örneğin, "ormansızlaşmanın

19 Sektör üzerinde Det Norske Veritas, TUV Sud, SGS ve Deloitte A gibi, yüksek ücretler alan ve BM düzenleyici kurumlarıyla yakın ilişki içinde çalışan bir avuç danışmanlık şirketinin egemenliği söz konusu.

20 Reyes, *The EU Emissions Trading System*, s. 1.

önlenmesi" emisyon kredileri (2010 Cancun iklim görüşmelerinin gündeminde önemli yer tuttu), daha şimdiden Afrika, Asya ve Latin Amerika'da arazi gasplarını teşvik eder halde. Bu gaspın muazzam ölçeği, fosil yakıtların yüksek enerji yoğunluğu ve yüksek karbondioksit üretimi ile doğrudan orantılı.[21] İnsanlarla yaşadıkları doğal çevre arasındaki bin yıllık çözülmez bağlar, beraberinde genellikle çevrenin korunması davranışını da getirdiği halde, bu yükselen piyasa, kaçınılmaz biçimde, hayli sınırlı bir insan grubuna fayda sağlıyor: tipik olarak yatırımcılar, profesyonel orman işletmesi yöneticileri, çevre örgütleri ve polis. Neredeyse tamamen olasılık dışı olmakla birlikte, "ormansızlaşmanın önlenmesi" karbon kredileriyle bağlantılı işlemlerden elde edilen gelirin büyük kısmı, tarihte hep ormanları korumuş yerli toplumlara aktarılsa bile, sonuç yine değişmeyecek, zahmetli emek süreçleriyle üretilen şeylerden hayret verecek ölçüde artık değer elde edilecektir. Wall Street şirketlerinden McKinsey, "ormanlık arazilerin yakılarak tarıma açılması uygulamasının ortadan kaldırılması" sonucunda, ton başına 2 avrodan bile daha düşük maliyetle 2 milyar ton CO_2e düşüşünün sağlanacağını hesaplıyor. Brezilya, Endonezya, Guyana, Demokratik Kongo ve Papua Yeni Gine hükümetleri ile Dünya Bankası ve BM üzerinde büyük etki yaratan bu tutar, arazinin ormansızlaşması veya bozulmasının önlenmesi sonucunda ortaya çıkacak fırsat maliyetini esas alıyor ve mahsulünün büyük kısmını piyasada satmayan küçük ölçekli tarım için bu maliyet kolayca göze alınabilecek ölçüde düşük olabiliyor. Dolayısıyla, iklimsel girişimlerin, en yoksul kişilerin denetimindeki topraklar üzerinde yürütülmesi uygun görülüyor. Bu durumda, sözünü ettiğimiz yoksulların yerinden edilmesi büyük bir olasılık haline gelecek ve bu olasılık, hesaplamalarda yer bulmayan bir insani maliyet pahasına gerçekleşecek, bu insanların düşük karbonlu geçim uygulamalarına yönelik bilgi birikimi de sonuçta yok edilmiş olacaktır. Genel olarak, karbon piyasalarında birikim "karbonsuzlaştırma" veya "fosil yakıtsızlaştırma" üzerinden değil, el koyma ve gasp mantığı üzerinden yürümektedir.

Dolayısıyla, türev ürün piyasaları, hizmet ettiğini ileri sürdüğü şeyle (kesinliğin temini) bağlantılarını nasıl tümden kaybettiyse, karbon piyasaları da ele aldığı iklim meselesini bağlamından kopardı, yeniden düzenledi ve geride küresel ısınmayla ancak çok küçük bir ilişki kalıncaya dek matematikleştirdi. Daha kötüsü şu: Piyasa da, kesinliği ve iklimsel faydayı ekonominin çarklarına dahil etme ve bu yönde seri üretim tekniklerini devreye sokma çabasıyla,

21 Örneğin Ekim 2010'da, Liberya devlet başkanı, karbon alanında faaliyet yürüten bir Britanyalı işadamının, 2,2 milyar dolara varan karbon denkleştirmeleri için ülkenin önemli bir bölümünün kiralanması amacıyla rüşvet verdiği gerekçesiyle kendilerine iade edilmesini istedi. Pek çok başka örnek için bkz. www.redd-monitor.org

tam da taraftarlarının sunma iddiasında olduğu toplumsal faydaların teminine giderek daha fazla tecavüz eder hale geldi. Bu piyasaların taraftarları ise, tam tersine, toplumsal faydayı kendilerinin temin ettiği iddiasındalar. Tecavüzün nedenlerinden biri, George Soros'un "düşünümsellik" dediği şey. Finansal piyasalarda, yatırımcıların gözlemleri, önyargıları ve hesap mekanizmaları, bunları tanımladığı varsayılan "ekonomik temelleri" bozuyor ve göz ardı edildiğinde de krize yol açıyor. Karbon piyasalarında, ülkeler ve şirketler, bugün temiz olma yoluna girmedikleri ve hatta çevre düzenlemelerini geri çektikleri taktirde, 2020'de daha fazla sera gazı "düşüşü" sağladıklarının düşünüleceğini biliyor.[22] Şirketler, karbon piyasasında nakde çevirmek amacıyla HFC-23 veya N_2O üretmeye girişebilir,[23] çevre yasalarının yürütülmemesi veya yürürlüğe konmaması konusunda hükümetleri ikna ederek yeni meta üretim hatları kurabilir. Örnek gösterebileceğimiz Nijerya'da, batılı petrol şirketleri (BM karbon piyasası düzenleme yetkililerinin de yardımıyla), gaz yakma işlemlerini azaltma karşılığında, ki bunu yapmaya zaten zorunlular, yasadışı ve hatta anayasaya aykırı olduğu halde, İtalya ve Norveç'e karbon emisyon izinleri satıyorlar.[24] Tüm bunlar, bir adım sonrasında zevkle "önlenecek" ilave emisyonların yaratılmasını son derece cazip kılıyor elbette. Olumsuz teşvikleri dikkate alarak, emisyon düşüşlerinin hesaplanmasında kullanılan taban değerlerin yeniden hesaplanması yoluyla bu çelişki "ona-

22 Michael Szabo, "Kyoto May Push Factories to Pollute More: UN report", *Reuters*, 2 Temmuz 2010; "EU Lawmakers Wade into HFC Debate", *Point Carbon*, 15 Temmuz 2010; Herbert Docena, *The Clean Development Mechanism in the Philippines: Costly, Dirty, Money-Making Schemes*, Focus on the Global South, Bangkok, 2010, http://www.thecornerhouse.org.uk adresinde mevcut. Benzer şekilde, Dünya Bankası da termal santral kredileri için uyguladığı verimlilik standartlarını düşürerek, karbon kredisi üretimini ve dolayısıyla denkleştirme işlemlerinden aldığı yüzde 13'lük aracılık gelirlerini artırdı. Bkz. Daphne Wysham, "Nothing More than Hot Air", *Earth Island Journal*, Yaz 2011. Mayıs 2011'de, binalar, taşıtlar ve sanayideki enerji tüketimi için yeni kesintiler getirilmesini öngören bir Avrupa yönergesi, karbon emisyon haklarına yönelik talebi azaltacağı ve karbon fiyatlarını baskılayacağı gerekçesiyle karbon tacirlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Bkz. Pete Harrison, "EU Energy Plan Threatens Carbon Billions", Reuters, 30 Mayıs 2011. Kyoto Protokolü kapsamında yürütülen, emisyonları "düşürme" iddiasındaki karbon denkleştirme projelerinin büyük bölümünün aslında doğrudan doğruya fosil yakıt kullanımını teşvik ediyor ve böylece küresel ısınmayı daha da kızıştırıyor olması hiç şaşırtıcı değil. Karbon denkleştirmeleri, gerçekte petrol boru hatları, fosil yakıt kullanan enerji santralleri, kömür madenleri ve petrol kuyuları için ilave finansman temin etmektedir. Bkz. Birleşmiş Milletler Risoe Merkezi, "CDM Pipeline Overview"

23 Fred Pearce, "Carbon Trading Tempts Firms to Make Greenhouse Gas", *New Scientist*, 16 Aralık 2010.

24 Isaac Osuoka, "Paying the Polluter? The Relegation of Local Community Concerns in 'Carbon Credit' Proposals of Oil Corporations in Nigeria", S. Böhm ve S. Dabhi (der.), *Upsetting the Offset The Political Economy of Carbon Markets* içinde, Londra: MayFlyBooks, 2009; Birleşmiş Milletler Risoe Merkezi, "CDM
Pipeline Overview" Osuoka, Batılı petrol şirketleri ve karbon danışmanlık şirketlerinin Nijerya'da düzenlediği denkleştirme sertifikalarına ilişkin araştırmasında, yanması engellenip üretken kullanım alanlarına yönlendirileceği iddia edilen gazın kaynağını belirlemenin neredeyse imkânsız olduğu, hatta sırf bunun için yeraltından ilave petrol bile çıkartılabileceği sonucuna ulaşıyor.

rılmaya" çalışıldığında ise, ulaşılan sonuç, yeni taban değerleri değiştirmeye dönük yeni bir olumsuz teşvikin doğmasından ibaret kalıyor. Türev ürün piyasalarında olduğu gibi, özgün bir piyasanın doğuşu için gerekli hesap mekanizmasının kendisi de bir yandan piyasa hesaplamalarının altını oyarken, diğer yanda sistemik istikrarsızlıklar meydana getiriyor.[25] Risk piyasaları yükselen riski nasıl daha da kızıştırıyor, likiditenin artırılmasına yönelik arayışları sonucunda likiditeyi kurutarak felaketi getiriyorsa, Kyoto karbon piyasaları da "şimdiye kadar dünya genelinde emisyonların daha da artmasına katkıda bulunmuş bile olabilir".[26] İçselleştirme, dışsallıkların sayısını ve şiddetini artırırken, "modelleme" de modelleştirilemeyenin kapsamını ve tehlikelerini genişletiyor.

Her iki piyasanın, varlıklarını değerlendirme konusunda yoksullara yardım ettikleri iddiası da hiçbir şey ifade etmiyor. Gelecekte evlerinin değer kazanacağı beklentisiyle Amerikalı yoksullara verilen kredilerin, fiilî talebi devam ettirmeye çok istekli hükümet açısından hayli çekici görünse de, toksik hale gelmiş olduğu anlaşıldı. Kirletme haklarını zenginlere satma fırsatını dünyanın yoksullarına sunduğu iddiasındaki karbon piyasaları da sonunda doğal kaynak gasplarını gizleme ve gerek Güney'de gerekse Kuzey'de zenginlere orantısız bir fayda sağlama amacına hizmet etti.[27]

Dikkat çekici olansa, karbon metalarına ilişkin çelişkilerin, karmaşık finansal türev ürünlerdeki çelişkilerden daha da tehlikeli bir hal almasıdır. Finans dünyasında, teminatlı borç senetleri (TBS) bile, altında yatan varlıklar dilimlere ayrılmış, takibi olanaksız kılacak biçimde birbiriyle karıştırılmış ve değeri tahmin edilemez hale gelmiş olsa da, nihayetinde gerçek, elle tutulur evler üzerindeki ipoteklere dayanır. Öte yanda, denkleştirme sertifikalarını da içeren iklim metalarının temeli ise, kâğıt üzerinde bile elle tutulamaz, ölçülemez, doğrulanamaz durumdadır. "Önlenen CO_2 emisyonlarını" hesaplayarak denkleştirme sertifikaları üretmek için, öncelikle, mevcut molekül durumu ile karşılaştırma yapmak üzere bir taban değerin belirlenmesi gerekir. Bu taban değer tek olmalıdır; zira, keyfe keder belirlense bile, mübadelenin mümkün olabilmesi için tek bir değere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, "önlenen emisyon" hesaplaması, insanoğlunun daha önce hiç sahip olmadığı, sahip olmaya çalışmadığı ve hatta mümkün oluğuna bile inanmadığı bilgilere ulaşmayı gerektirir. (Kurmaca senaryo tarihçileri

25 George Soros, *The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crisis of 2008 and What it Means*, New York: Public Affairs, 2008; Edward Li Puma ve Benjamin Lee, *Financial Derivatives and the Globalization of Risk*, Durham: Duke University Press, 2004, s. 36.

26 Dieter Helm, "Government Failure and Rent-Seeking and Capture: The Design of Climate Change Policy", *Oxford Review of Economic Policy*, 26(2), 2010, s. 189.

27 Bkz. Herbert Docena, *The Clean Development Mechanism in the Philippines* ve Hint iklim değişikliği dergisi Mausam'daki çeşitli konular, at http://www.thecornerhouse.org.uk adresinde mevcut.

ve romancılarının kurguladığı onca senaryodan hiçbirinde, Britanya'nın Naziler tarafından işgal edilmesinin "doğru" olacağı sonucuna varılmış mıdır?) Aynı zamanda, yine imkânsızın peşinden gidilmesi anlamına gelecek şekilde, bu bilginin, varsayılan molekül hareketlerine ilişkin son derece hassas bir nicelleştirme zarfı içinde gelmesi gerekmektedir. Burada kendini gösteren doğrulama –ve dolayısıyla düzenleme getirme– olanaksızlığı, şirketlere bir yaptırıma uğrama korkusu olmadan, iklimden rahatça para kazanma izninin verilmesi anlamına gelir. Zira, sahte olanla gerçek olan arasında anlamlı bir ayrım yoktur. Wall Street'in danışmanlık şirketlerinden Munden Group, ormanlara dayalı denkleştirme sertifikaları hakkında şöyle yazacaktı: "Muğlak bir değişken standartlar grubu" nedeniyle, "piyasadaki aktörlerin işine geldiği için, arzın artırılması (ya da ormanların yok edilmesi) yönünde korkunç bir teşvik" yaratılmaktadır. İklimin ve CO_2e moleküllerin işe karıştığı fantastik eşdeğerlerin yaratılmasına yönelik baskılarda ifadesini bulan bir karbon balonunun (bazı analizcilerin deyişiyle "*subprime* karbon"[28]) getireceği varlık değerleme krizi ve güven kaybı, ciddi ekonomik etkileri tetikleyebilecektir. Meta oluşumunda (geçici) başarı kazanılmış olması, iklimin korunmasına yönelik önlemlerin başarısızlığa uğraması anlamına geldiği gibi, metanın kendi işleyişi de bütünüyle soru işaretleri taşımaktadır.

Ancak kredi temerrüt takasları veya TBS'ler hakkında kaygıya kapılan finansal düzenleme kurumları, finans krizine giden yıllarda bu ürünleri yok etme doğrultusunda nasıl hiçbir eğilim sergilemediyse, on beş yıl boyunca karbon piyasalarındaki büyümeye ses çıkarmamış hükümetler de, Bolivya gibi birkaç küçük Güneyli örneği hariç tutarsak, artık bu piyasaları kendi istekleriyle ortadan kaldıracak gibi görünmüyor. Slavoj Zizek'in Marx'tan yola çıkarak yaptığı yoruma tam burada yer verebiliriz: "İşlerin nasıl yürüdüğünü çok iyi biliyorlar, ama hâlâ bilmezmiş gibi devam ediyorlar. Artık inanç duymuyorlar, ama işlerin kendisi (metalar) onların yerine de inanç duyuyor."[29]

SONUÇ: FETİŞİZM VE İDEOLOJİ

Küresel ısınma metasının inşa edilmesi için kullanılan CO_2 moleküllerinin, gerek insani, gerek iklimsel bakımdan tarihsellik taşımadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu özellikleriyle, Neil Smith'in *Socialist Register*

28 Michelle Chan, *Subprime Carbon: Rethinking the World's Largest New Derivatives Market*, San Francisco: Friends of the Earth, 2009. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, *subprime* bozgunuyla ilgili olaranlardan çok daha derin sıkıntılar mevcuttur.

29 Slavoj Zizek, *The Sublime Object of Ideology*, New York: Verso, 1989, s. 31.

2007'de *Doğayla Uzlaşmak* başlığıyla yayınlanan makalesinde açıkladığı, 18. yüzyıl sonrası kapitalist ideolojinin bütünüyle dışsal, ama yine de evrensel yapısının temsilcisi durumundalar.[30] Uzmanlar eliyle yürütülen manipülasyona, yönetilmeye ve yönlendirilmeye karşı giderek daha savunmasız hale gelen siyaset dışı nesneler, kolaylıkla küresel ısınmanın nedeni şeklinde fetişleştirilebiliyor.[31] Karbon piyasalarının, bu nesneleri kullanarak, iklim değişikliğini fosil yakıt kullanımının tarihselliğinden koparıp, birbirine sıkıca bağlı devletler ile şirketlerin saldığı moleküllere indirgemesi, hem ideolojik, hem de ekonomik bir operasyon olarak görülmeli. Karbon piyasalarının matematiğini oluşturan eşitlikler, kâr oranlarını yükseltmekle kalmayıp, görünüşte "apolitik" ve "doğruluğu aşikâr" yollarla, iklim üzerinde benzeri görülmemiş etkiler yaratan faaliyetlerin yürütülmesine yol açıyor. Böylece, Dünya Bankası eski yöneticilerinden Robert Goodland, evcil hayvanların "32 milyar ton, yani sanayi ile enerjinin birleşiminden daha fazla karbondioksite eşdeğer" metan gazı saldığını söylediğinde, tereyağından kıl çeker gibi şu sonucu çıkarabiliyor: "Fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerji kaynaklarını koymaktansa ... hayvancılık ürünlerinin yerine daha iyi seçenekler getirildiğinde, sera gazı emisyonlarında çok daha hızlı sonuç alınacaktır."[32]

Benzer şekilde, zaten düşük emisyona neden olan sektör dışı aktörler, ya da fosil yakıt kullanımını azaltmak için etkin mücadele veren toplumsal hareketler, sonucu baştan belli hesaplamaların edilgin nesneleri ve hatta küresel ısınmanın zanlıları olarak alçaltılmaya çalışılırken, karbon projelerinin sponsorları ve yönlendiricilerinin değer yaratan kurumlar olarak resmedilmesi (ortaya çıkması "kaçınılmaz" emisyonları "önleyen"ler de onlardır), karbon denkleştirme hesaplamalarına ilişkin gündelik teknik metodolojinin zorunlu bir parçasıdır. Binlerce karbon projesinden herhangi birinin yokluğunda bile dünyanın "ne hale gelebileceği" sorusu etrafında üretilen, hesaplamalara dayalı senaryolar ise, kapsamlı toplumsal ve endüstriyel değişimlere yönelik tartışmalar için geride pek az alan bırakıyor. "Başka bir dünyanın mümkün olup olmadığına" ve dolayısıyla dünyadaki karbon çöplüğü üzerinde sanayinin sahip olduğu haklara dair siyasi anlaşmazlıklar, iki taraftan

30 Neil Smith, "Nature as Accumulation Strategy", *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, Monmouth: Merlin Press, 2006, s. 16-36.

31 Örneğin, tanınmış Amerikalı iklim eylemcisi Bill McKibben, iklim değişikliği konusunu, "bir tarafta insanlar ve diğer tarafta fizikle kimya arasında yürütülen bir kavga" biçiminde tanımlıyor. Bkz. "Bless Bolivia for Recharging the Fight to Rescue Our Climate", *Huffington Post*, 1 Nisan 2010, http://www.huffingtonpost.com adresinde mevcut. Küresel eylem ağı McKibben, adında bile CO_2 fetişini barındıran 350.org ile bağlantılı (atmosferdeki CO_2 derişiminin "milyonda 350 parçacık" düzeyine çekilmesi hedefi çerçevesinde).

32 Robert Goodland ve Jeff Anhang, "Livestock and Climate Change", *Worldwatch*, Kasım/Aralık 2010, s. 10-19.

birinin hesaplama hatası yaptığı iddiasıyla açıklanıyor. Marx'ın göstermiş olduğu gibi, ideoloji olanca yolu kat edip, metanın kendisine ait teknik özellikler üzerindeki "metafizik kurnazlıklar ve teolojik inceliklere" kadar iniyor ve tekrar oradan yükseliyor.

Yine de, karbon piyasalarının yapısıyla bütünleşmiş ideolojik hareketler de metalaştırma sürecinin geri kalanındaki kadar tartışmaya açık. Örneğin, insan kaynaklı iklim değişikliğine, "Pakistan" veya "Kanada" gibi sınırları olan "coğrafi varlıklar"[33] tarafından salınan moleküllerin yol açtığını ileri süren hesaplama sistemi, fosil yakıt kullanımının tarihini, bu kullanımın artık değer üretimi ve emperyalizmle bağlantılarını, Kuzey'in Güney'e "ekolojik borçluluğunu" ve pek çok benzer başlığı bir kenara ittiği için, uluslararası iklim görüşmelerinde sıklıkla tartışmalar yaratıyor. Çin hükümeti de bu bağlamda, Çin'deki sanayi bacalarından salınan moleküllerin gerçekte "Çinli" mi olduğunu, yoksa Çin'de üretilen tüketim mallarının nihai varış yeri olan Batılı ülkelere mi atfedilmesi gerektiğini soruyor. Son yıllarda, moleküllerin salındığı yerden yola çıkarak, Avrupa'nın istatistiksel olarak iklim değişikliğinde "ilerleme" iddiasında bulunduğu, kendi emisyonlarının büyük ölçüde denizaşırı pazarlara yollandığı gerçeğini gizlediği düşünülürse, bu soru büyük anlam kazanacaktır.[34] Başka bir açıdan yaklaşan havacılık şirketi United Continental, emisyonların EU ETS kapsamında kontrol edilmesini sağlamak üzere tüm havayollarının Avrupa'ya uçmaya zorlanmasının, "Avrupa Birliği'nin yasal yetkilerini aştığı" uyarısında bulunuyor ve örneğin, Los Angeles'ta jet motorları çalıştırmakta kullanılan makinelerin emisyonunu Avrupa'da düzenlemeye tabi tutma olanağı verdiğini belirtiyor.[35]

Bürokratları ve teknokratları "artık inanmıyorlar, ama metalar onların yerine de inanç duyuyor"[36] tespitine zemin oluşturan ve Zizek'in "sinik" fetişizm adını verdiği durum, günah keçisi bulma tarzı bir ideolojiden baş-

33 Bu terimi, Thongchai Winichakul'un ufuk açısı çalışmasından ödünç alıyoruz: *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1994.

34 Küresel Güney'de, madencilik ve mamul mallar alanındaki "ithal" emisyonlarında meydana gelen artış. Kuzey ülkelerinin Kyoto Protokolü kapsamında sağlamayı taahhüt ettiği (önemsiz düzeydeki) emisyon düşüşlerini silip süpürüyor. Örneğin, Birleşik Krallık, 1990 ile 2008 arası dönem için iddia ettiği yüzde 11'lik düşüş, başka ülkelere "ithal edilmiş" emisyonlar da hesaba katıldığında, yüzde 6'lık bir artışa dönüşüyor Bkz. G. P. Peters, J. C. Minx, C. L. Weber ve O. Edenhofer, "Growth in Emission Transfers via International Trade from 1990 to 2008", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(21), 2011.

35 Pilita Clark, "United Warns EU on Emissions Scheme", *Financial Times*, 3 Nisan 2011.

36 Piyasaların hâkim aktörleri ve mimarları, çevresel açıdan olumlu bir etkinin yaratılamadığı suçlamaları karşısında kendilerini savunma zahmetine bile girmiyorlar. Örneğin bkz. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, "Scaled-Up Market Mechanisms: What is Needed to Move Forward? A Summary of Recent OECD/IEA Analyses", Kasım 2010, http://www.oecd.org adresinde mevcut.

ka şey değil. Karbon piyasalarını savunanlar, iklim konusunda ulaştıkları olumsuz sonuçlar için sadece "karbon kovboyları" ve "yolsuzluğu" değil, daha önemlisi, "düzenleyici faaliyetlerdeki yetersizliği" veya "piyasaların tasarımındaki kusurları" da suçluyorlar. Finans piyasalarında olduğu gibi, yolsuzluklar ile düzenleyici faaliyetler ve dolandırıcılık ile normal piyasa etkinlikleri arasında sınırların belirlenmesi, tanımlanması ve uygulanması için çok büyük çaba harcanmakta.[37] İklim metasının oluşturulması için gerekli devlet-özel sermaye bağlantısı, tasarımın doğrudan bir parçası olarak değil, olası bir çıkar çatışmasının kaynağı ve "piyasanın tasarımındaki defo" biçiminde okunuyor. Hukukun üstünlüğündeki aşınma, sisteme içkin bir özellik yerine bir rastlantı olarak değerlendiriliyor. Karbon piyasasının on yıl boyunca olumlu iklimsel sonuçlar getirememesinin sorumluluğu, genel fiyat istikrarına veya fosil yakıt bağımlılığına hiç dokunmadan yeni bir meta oluşturmak haricinde işlevi bulunmayan, yetmezmiş gibi başka iklim girişimlerini sümen altında tutan ana yapı yerine, "emisyon tavanlarının yeterince sıkı" olmamasına, dolayısıyla "yönetim" yetersizliğine yükleniyor. Durmaksızın uğradığı başarısızlıklarla, sanayinin kerameti kendinden menkul bir karbon piyasasını yeniden biçimlendirme ihtiyaçları asla dinmez. Michel Foucault'ın hapishane için yazdığı cümleleri ödünç alırsak, karbon piyasası "daima kendi kendinin çaresi olarak sunulmuştur: ardı arkasına gelen [kendi] tökezlemelerini aşmanın tek yolu olarak [yine kendi] teknikleri bir daha devreye sokuldu sözüm ona başarısızlığı ise, [kendi asıl] işlevinin bir parçasıydı".[38]

Ne var ki, ideolojiyi günah keçisi ilan etmek de ideolojiyi küçümseyen bakış ya da tıpkı iklimi metalaştırma sürecinin kendisi gibi iki yanlı bir durumdur. Siyasi şartlara bağlı olarak, "daha iyi düzenleyici faaliyetlere" ya da "yolsuzlukların önlenmesine" yönelik çağrılar da dünyanın karbon döngüsü kapasitesinin metalaşmadan uzaklaştırılmasına dönük daha stratejik, uzun vadeli kampanyalarla verimli bir kesişme sergileyebilir. Via Campesina, Kaliforniya Çevresel Adalet Hareketi, Ekvador, Kanada ve Nijerya'daki fo-

37 Dolayısıyla, finans gazetelerinin, karbon piyasalarını her birkaç ayda bir sarsan sansasyonel skandallara ilişkin haberleri (müthiş elektronik hırsızlıklar, çifte satışlar, usulsüz muhasebe işlemleri, arazi dolandırıcılıkları, milyar dolarlık vergi usulsüzlükleri vb.), aslında kısmen, daha iyi "düzenleyici faaliyetler" sayesinde sorunların aşılabileceği fikrini pekiştirme amacına hizmet eder. Madoff veya Rajnaratnam gibi spekülatörlerin yaptıklarını irdelemek, bu adamların yaptığı şeyle "normal" veya sorunsuz uygulamalar arasındaki farka dikkat çekme yolunda finans piyasaları için nasıl son derece faydalıysa, açıkça düzmece ürünler satan "karbon kovboyları"nın sahtekârlıklarını deşmek de, karbon piyasalarının yapısına ilişkin derinlikli araştırmaları "antikapitalist ideoloji" çöplüğüne gönderecekse, karbon piyasaları açısından paha biçilemez değerdedir. Finans piyasaları için geçerli olduğu gibi, karbon piyasalarındaki yolsuzluklara dair en kapsamlı haberlere de *Financial Times* ve *Bloomberg* gibi yayınlarda rastlanabilmesinin nedenlerinden biri budur.

38 Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Londra: Penguin, 1979, s. 268, 271.

sil yakıt karşıtı hareketler gibi taban örgütlenmeleri bu tip kampanyalar yürütmekte.[39] EU-ETS'nin fosil yakıt kaynaklı kirleticilere temin ettiği destek ödeneklerinin ya da HFC-23 projelerine ilişkin olumsuz teşviklerin işleyişine dair faydalı bilgilere, reform fetişine yapışıp kalmış grupların kaynaklık ettiğini sıkça görebiliyoruz ve Wall Street danışmanları, tacirlik karşıtı radikal hareketlerin kavrayışında kendilerini fazlasıyla dehşete düşürecek katkılar sağladıklarını bilmeden, iklim metasının çelişkileri hakkında önemli analizler yapabiliyorlar. Dolayısıyla, karbon piyasalarında değişim değeri ile kullanım değeri arasında ortaya çıkan ve etkileri yayılan çelişkilerin sonuçlarına ilişkin açık sözlü tartışmayı, fetişlere sıkışmış devlet yetkilileri ve teknokratlar ya da finans basının sayfaları yerine bu çelişkilerden etkilenen halklarla yürütmek, siyasi açıdan daha fazla üretkenlik getirecekse de, karbon piyasalarının iklim politikasını içine soktuğu trans halinin kırılmasını sağlayacak siyasi alanlar pek çok farklı seviyede kendini gösterebilir ve göstermektedir.

NOTLAR

Yorumları ve görüşleri için Andres Barreda, John Saxe Fernandez, Steve Suppan, Jutta Kill, Ricardo Coelho, Hendro Sangkoyo, Martin Bitter, Oscar Reyes, Raul Garcia, Matthew Paterson, Gar Lipow ve Arief Wicaksono'ya şükran duyuyorum.

39 Yazımızın kapsamı dışında kalan bu yükselen hareketlere ilişkin kaynaklar için bkz. Tamra Gilbertson ve Oscar Reyes, *Carbon Trading: How it Works and Why it Fails*, Uppsala: Dag Hammarskjold Foundation, 2009; Patrick Bond, "Carbon Trading, New Enclosures and Eco-Social Contestation", *Antipode*, yayına hazırlanıyor; ayrıca http://www.carbontradewatch.org, http://www.viacampesina.org, http://www.durbanclimatejustice.org ve http://www.ejmatters.org, http://www.thecornerhouse.org.uk gibi internet siteleri. Bu tip "metasızlaştırma" hareketleri, tipik olarak, suyun, elektriğin, sağlık hizmetlerinin ve fosil yakıtların metalaştırılmasına karşı mücadele eden hareketlerle, ayrıca arazi hakları, emek, vergi reformu, alternatif enerji, alternatif taşımacılık ve gıda bağımsızlığı hareketleriyle, son finans krizinde görünür hale gelen "matematik yoluyla mülksüzleştirme" kurbanlarıyla aynı eksende yol alıyor.

ABD'de Yeni Bir Yoksullar Hukukuna Doğru

Frances Fox Piven

Amerikan Nüfus İdaresi, 2011 başlarındaki raporunda, yurttaşların yüzde 14,3'ünün, diğer bir deyişle 47 milyonunun ya da her 6 Amerikalıdan birinin, dört kişilik bir aile için yıllık 22.400 dolar olarak belirlenmiş resmî yoksulluk sınırının altında yaşadığını açıkladı. Bunun yanında, ülkede yaklaşık 19 milyon kişi "aşırı yoksulluk" ifadesiyle tanımlanan koşullarda, yani yoksulluk sınırını belirleyen gelirin yarısından daha az parayla hayatta kalma mücadelesi veriyor. Bekâr anneyle birlikte yaşayan, altı yaşından küçük çocukların yarıdan fazlası yoksul.[1] Bu verilerden yol çıkan Brookings Enstitüsü görevlisi Isabel Sawhill, yoksulların oranının 2016'da yüzde 16'ya yaklaşacağı, çocuklar arasındaki yoksulluk oranın ise yüzde 26'ya varacağı tahmininde bulunuyor.[2] Yoksullar arasında, azınlıkların çok daha yüksek bir temsil oranına ulaştığını öğrenmek zaten kimseyi şaşırtmayacaktır. Kadınlar için de aynı durumun geçerli olduğunu ekleyelim.[3]

Birleşik Devletler'deki yoksullar, aslında bu rakamlarda ortaya koyulandan epeyce daha kötü durumdalar. ABD'deki resmî yoksulluk sınırı, geçim ihtiyaçlarının para cinsinden mutlak bir ölçütü şeklinde saptanıyor ve 1959'da belirlenmiş asgari gıda harcaması tutarının, gıda enflasyon oranları ile düzeltilmek kaydıyla, üç katını ifade ediyor. Bu ise, vergilerdeki, ya da konuttaki, yakıttaki, ulaşımdaki, ya da sağlık harcamalarındaki zamların hesaba katılmaması anlamına gelmekte ve bu saydığımız kalemlerdeki fiyat artışlarının, temel gıdalara göre daha hızlı gerçekleştiğini biliyoruz. Dahası,

1 Bkz. Greg Kaufmann, "US Poverty: Past, Present and Future", *The Nation*, 22 Mart 2001; Kathryn Ann Edwards, "Another Look at Poverty in the Great Recession", Economic Policy Institute, 5 Ocak 2011, http://www.epi.org adresinde mevcut.

2 Tahminde, işsizlik oranı ile yoksulluk arasındaki bilinen ilişkiden yola çıkılmıştır. Bkz. Isabel V. Sawhill, "An Update to 'Simulating the Effect of the 'Great Recession' on Poverty'", The Brookings Institution, 7 Ekim 2010.

3 Kadınlar arasındaki yoksulluk hakkında bkz Heidi Hartmann, "Women, the Recession, and the Stimulus Package", *Dissent*, 56(4), s. 42-47.

2006 yılında, tüketici borçları üzerinden yapılan faiz ödemeleri, resmî rakamlara göre yoksulluk sınırının altında olmayan dört milyonun üzerinde kişiyi "borç yoksulu" haline getirmekteydi.[4] Benzer şekilde, 2002 itibarıyla yıllık 5.000 doları aştığı hesaplanan çocuk bakım masrafları brüt gelirlerden düşüldüğünde, resmî yoksul sayısına çok sayıda insanın da ekleneceği açık.[5]

Tüm bunların yanında, zorunlu ihtiyaçların mutlak parasal tutarını bir ölçüt olarak kullanma fikri de sorgulanmalı. Çoğu ülke, yoksulluğu göreli değerler üzerinden ölçüyor ve genellikle gelir yelpazesindeki ortalama değerin yarısını sınır kabul ediyor. Böylece, diptekilerin durumunun değerlendirilmesinde, toplumun yaşam standartlarındaki genel yükselme de hesaba dahil ediliyor. Karşılaştırılabilir değerler kullanıldığında, Birleşik Devletler'in zengin ülkeler arasında açık ara en yüksek yoksulluk oranlarına sahip olduğunu görüyoruz.[6] Hatta, Birleşik Devletler, bu oranlarda, küresel Güney'in kimi kesimleriyle yarışacak kadar kötü halde. Amerikan neoliberalizminin ve ayrıca uluslararası finans sermayesinin merkezini oluşturan New York City'de yoksulların oranı yüzde 20'nin hemen altında. Sonuçta, James Parrott'un sözleriyle ifade edecek olursak, "New York City bir ülke olsaydı, gelirin yoğunlaşmasında 134 ülke arasında 15. sırada yer alacak, Şili ile Honduras'ın arasında konumlanacaktı." Parrott, ülkenin en yoksul merkez ilçesi Bronx ile Wall Street arasında sadece 15 millik bir mesafenin bulunduğunu da ekliyor.[7]

Birleşik Devletler'deki yüksek yoksulluk oranı, 2007-09 ekonomik çöküşünden önce de mevcuttu. 2001 ile 2007 arasında, ülke tarihinde ilk kez bir ekonomik toparlanma döneminde yoksulluk artıyor, 2001'de yüzde 11,7 iken 2007'de yüzde 12,5'i buluyordu.[8] 2007'de bekâr anneler için yüzde 50 olan yoksulluk oranı, ABD'yi diğer 15 zengin ülkenin tümünden daha kötü bir noktaya koyuyordu.[9] Siyahların istihdam oranları ve gelir düzeyleri, 2007'de resesyon darbesi gelmeden önce de düşmekteydi. ABD'de bugünkü yoksulluğun, genç nüfusla, kötü şansla, veya ekonomik krizlerle bağlantılı geçici bir durum olduğunu söyleyen beylik açıklamaları destekleyen hiçbir kanıt yok.

4 Steven Pressman ve Robert H. Scott III, "Consumer Debt and Poverty Measurement", *Focus*, Institute on Research on Poverty, Yaz 2010.

5 Bkz. Women's Legal Defense and Education Fund, "Reading Between the Lines: Women's Poverty in the United States", 2009, http://www.legalmomentum.org adresinde mevcut.

6 Bkz. Pamela Wiepking ve Ineke Maas, *Gender Differences in Poverty: A Cross-National Research*, Luxembourg Gelir Çalışması On Raporu, No. 389, Ekim 2004.

7 Aktaran Tom Robbins, "Eat the Rich", *The Village Voice*, 2 Şubat 2011; ayrıca bkz. James Parrott, "As Incomes Gap Widens, New York Grows Apart", *The Gotham Gazette*, 18 Ocak 2011.

8 Bkz. LaDonna Pavetti, Danilo Trisi ve Liz Schott, "TANF Responded Unevenly to Increase in Need During Downturn", Center on Budget and Policy Priorities, 25 Ocak 2011.

9 Legal Momentum, "Poverty Rates for Single Mothers are Higher in the U.S. than in Other High Income Countries", Haziran 2011, http://www.legalmomentum.org adresinde mevcut.

Birleşik Devletler, önyargılar bir kenara bırakılırsa, devingenliği düşük bir toplumdur.[10]

Ancak 2007'de başlayan Büyük Resesyon ile birlikte bu eğilimlerin çok daha kötüye gittiğini de söylemeliyiz. Ekonomi Politikaları Enstitüsü, çalışma yaşındaki hanehalkının gelirlerinde, 2000 ile 2006 arasında zaten kabaca 2300 dolar gerileme kaydetmiş, 2007-2009 döneminde 2700 dolarlık bir düşüşün daha yaşandığını belirtiyor.[11] İstihdam kaybının büyük bölümü, yüksek ve orta ücret düzeyine sahip sektörlerde meydana gelirken, kuşkulu toparlanmanın yaklaşık yarısı da düşük ücretli sektörlerde ortaya çıktı.[12] İmalat sektörü daralırken, işgücü piyasasının genelinde, kadrolu istihdamda yüzde 6,1'lik kayıp kendini gösterdi. Yeni yatırımlar, her şeye rağmen gerçekleşse bile, istihdama değil, makine ve teçhizata yapılıyor, dolayısıyla işsizlik oranı alarm düzeyinde seyrediyordu.[13] Sözün kısası, resesyon, piyasada ücretlerin düşmesi ve istihdamın güvencesizleşmesi yönünde zaten mevcut olan eğilimlere daha da hız kazandırdı.[14]

Bundan on yıl kadar önce, sosyal yardımlar alanındaki bir sonraki yeniliğin, "çalışma yardımı" başlığı altında ortaya çıkacağına yönelik yaygın bir kanı hâkimdi. Hayata geçirilen çalışma yardımı programları arasında hatırı sayılır farklılıklar görüldüyse de, temel fikir, sosyal yardımların çalışma şartına bağlanmasıydı. Bu çalışma bazen ücret bazense sosyal yardım çekleri karşılığında, bazen kamu sektöründe bazense özel şirketlerde yapılacaktı. ABD, Kanada ve Büyük Britanya'da tasarlandığı esnada bu yenilikleri inceleyen Jamie Peck, yerel farklılıklardan bağımsız olarak şu sonuca varıyordu: "Esneklik kazanacak biçimde dizginlerinden boşalmış işgücü piyasalarına ihtiyaç duyulduğunu öne süren siyasi tutuculuk, şimdi çalışma yardımı programlarının hep bir ağızdan yapılan savunuculuğunda toplumsal politikada karşılığını buluyor."[15] Ancak Peck aynı zamanda çalışma yardımı stratejisinin sahip olduğu sınırların da bütünüyle farkındaydı: Bu strateji, işgücü piyasalarının canlılığına bel bağlamaktaydı. Gerçekten de, daha önceki bir çağda düşkünlerevi uygulaması nasıl yaygınlık kazanamadıysa, sadece çalışanlara sosyal yardımda bulun-

10 Bkz. Doug Henwood'un Pew Charitable Trusts Economic Mobility Project kapsamındaki bir dizi çalışmaya dair incelemesi, "Mobility Today", *Left Business Observer*, 132, 24 Nisan 2011.

11 Bkz. Ekonomi Politikaları Enstitüsü (EPI), *The State of Working America 2011*, http://www.stateofworkingamerica.org adresinde mevcut.

12 Catherine Rampell, "Higher-Paying Jobs Lost, but Lower-Paying Jobs Gained", *Economix*, 23 Şubat 2011.

13 Catherine Rampell, "Companies Spend on Equipment, Not Workers", *New York Times*, 10 Haziran 2011. İşçilerin yerini makinelerin ve yeni örgütlenme yöntemlerinin alması, onlarca yıldır devam eden bir eğilim. Buna ilişkin bir kaynak için bkz. Kim Moody, *U.S. Labor in Trouble and Transition*, Londra: Verso, 2007.

14 EPI, *The State of Working America 2011*.

15 Bkz. Jamie Peck, *Workfare States*, New York: The Guilford Press, 2001, s. 56.

ma politikası da gerçek hayatta egemenliğini kuramadı. Özellikle Birleşik Devletler'de, bunun yerine, kökü daha eskilere dayanan yoksullaştırma ve aşağılama stratejisi hâkim oldu. Tek farkla: Kadınlar ve azınlıklar, bu saldırıdan ayrı bir şevkle nasiplendirileceklerdi.

YOKSULLARI DÜZENE SOKMAK

Richard Cloward ve ben, *Regulating the Poor* [Yoksulları Düzene Sokmak] başlıklı kitabımızda, modernleşen batılı toplumlarda yoksullara yönelik muamelenin ancak işgücünü dizginleme ve düzene sokma bağlamında anlaşılabileceğini savunduk. İnsanları toprağa ve ağaya prangalayan geleneksel ve büyük ölçüde tarımsal düzenin yerini işgücü piyasaları aldıkça, bu sorun başını gitgide daha fazla kaldıracaktı. Elbette, tarihimizin büyük bölümü boyunca, çalışan insanların çoğunluğunu yoksullar oluşturmuştur. Ancak bizler bu eserde yoksul derken, ana emekçi kitlesi içinde diğerlerinden daha kötü durumda olan, toplumun saygısından mahrum kalmaları bakımından da emekçi kitleden ayrılan bir tabakadan söz ediyorduk. Geleneksel emek ilişkilerinin sahip olduğu yere piyasalar el koydukça, yoksulları düzene sokma işi de büyük ölçüde yeni bir kurumun yaratılması ile halledildi. Yoksulluk yardımı denen bu şey, bir disiplin altına alma ve destekleme sistemiydi gerçekte. Sidney ve Beatrice Webb, ticarileşen Avrupa'da yoksulluk yardımı sistemlerinin yaygınlaşmasını, "düşkünlüğün devlet idaresi altındaki yeni bir akrabasının" oluşturulması şeklinde açıklıyorlar.[16] Yardım sistemleri, genellikle açlıkla boğuşan insanların yol açtığı kargaşalar üzerine uygulamaya koyulmaktaydı. Ancak zaman içinde, yardımların yönetimi, emekçileri disiplin altına alma rolü üzerinden şekillenmeye başladı. İlk günlerinden itibaren, bu yeni devlet icraatı, medet umanlara son derece eli sıkı yardımlarda bulundu ve bu yardımların koşulları da hiç dostane sayılmazdı. Bir o kadar önemlisi, düşkünlerevinden mahallesine veya kasabasına dönenler, halkın aralıksız aşağılama törenleriyle karşılaşmaktaydılar. Bu acımasız muamele ve özellikle de aşağılama, kendi kazancıyla ayakta kalmaya çabalayan emekçi yığınlar üzerinde daima dramatik bir uyarı işlevi görmüştür. Yardım ve düşkünlerevi uygulamaları, düşük ücretle çalışmaktan daha kötü olasılıkların da bulunduğu, kaderin kendilerini alçaltıcı bir yoksulluğa ve düşkünlüğe götürebileceği mesajını devamlı vermekteydi.

Yoksulluk ve yoksulluğa yönelik kurumsallaşmış aşağılamalar, yüzyıllar boyunca emekçileri bölmek ve dehşete düşürmek için kullanılageldi.

16 Sidney Webb ve Beatrice Webb, *English Poor Law History Part I, The Old Poor Law*, Hamden: Archon Books, 1963, s. 29.

Dolayısıyla, neoliberal çağda emek sömürüsünün yoğunluk kazanması, ücretlerin aşınması, güvencesiz ve düzensiz çalışmanın yaygınlaşması, sendikalara karşı girişilen savaşın şiddetlenmesi sonucunda, uçlardaki yoksulluğun da artması, başını bataklığın üzerinde tutmayı halen başaran emekçileri sindirme yolunda bu yoksulluğun bir toplumsal drama şeklinde kullanılması akla yatkın görünüyor. Diğer neoliberal işgücü politikalarının en saldırgan biçimde öncülüğünü üstlenmiş Birleşik Devletler'in, bu stratejide de en cesur tutumu takınması şaşırtmamalı. Ancak yoksulluk yardımına ilişkin kanunlar ve uygulamalar, gerek zaman gerekse ülke sınırları boyunca çarpıcı bir süreklilik sergilerken, bu kurumun aynı zamanda düzenli aralıklarla elden geçirildiğini, bazen daha kısa vadeli halk isyanlarını dikkate alacak, bazen işgücü piyasalarının kökü derinlerde değişimlerini yansıtacak biçimde güncellendiğini görüyoruz. Birleşik Devletler'de bugünlerde yaşananlar, kadim yardım kurumunun, ücretli işgücünün koşullarında neoliberal çağda gözlenen genel bozulmaya yönelik önlemlerle yetinmediğini, Amerikan işgücü piyasasının bileşimindeki muazzam değişimleri de hesaba katacak biçimde dönüştürüldüğünü düşünmemize yol açıyor.

Bu değişimler tarihsel boyuta sahip. Amerikan işçilerinin artık tüm başka yerlerdeki düşük ücretli işçilerle rekabet ettiği gerçeğinden doğan "dip yarışı" durumundan çokça söz ediyoruz. Ancak kadınların, ayrıca daha önce tarım sektöründe bulunan Afro-Amerikalılar ile Latinlerin Amerikan işgücü piyasasına dahil edilmesinden kaynaklanan sistemsel değişimler de yaşanmakta.[17] Ben, yoksulluğa yönelik politikanın, bu gelişmeler karşısında yeninden yapılandırıldığını öne sürmekteyim. Refahta daha liberal bir döneme işaret eden 1960'lar ile 70'lerdeki kısa bir süre boyunca, hayli yüksek sayıda bekâr annenin, çocukları küçükken işsizlik yardımıyla ayakta kalmasına, hatta düşük ücretli işçilerle benzer yaşam standartlarına ulaşmasına izin veriliyordu. Emeğini ücret karşılığında satma zorunluluğunun, kadınları, ayrıca tarıma dayalı Güney'de veya Latin Amerika'da, pek çok örnekte feodal koşullarda çalışan Afro-Amerikalıları ve Latinleri de kapsayacak şekilde genişlemesi, saygı görmeyen bir yoksullar sınıfı yaratan politikalarda yansımasını buldu. Bu sınıf, bir yandan kalabalıklaşır ve giderek daha da yoksullaşırken, diğer yandan kadınların ve azınlıkların sınıf içindeki varlığı orantısız biçimde öne çıkıyordu. 2000 ile 2009 arasında, işgücü ordusundaki annelerin oranı, yoksulluk sınırının yarısından daha az gelire sahip annelerin oranıyla birlikte

17 Aylık işgücüne katılım oranları, son otuz yılda erkeklerde hafif bir düşüş sergilerken, kadınlarda kararlı bir yükseliş kaydetti. Bkz. Hartmann, "Women, the Recession, and the Stimulus Package", Şekil 3, s. 45.

yükseliyor, oysa sosyal yardım alan yoksul çocukların oranı düşüyordu.[18] Büyük Resesyon gelip çattığında, hiçbir tasarruf yapamadan sonraki maaş gününü bekleyen düşük gelirli kadınların oranı, bir önceki yıla kıyasla 17 puan artarak yüzde 77'ye ulaşmış durumdaydı.[19] Benzer şekilde, genel işsizlik oranı yükseldiğinde, Siyahlar ve Latinler arasındaki artış oranı çok daha yüksek seviyelere ulaştı. Bunlar zaten uzun süreli iş bulma olasılığı çok daha düşük olan, dolayısıyla işsizlik yardımından faydalanma olanakları çok daha kısıtlı kalan kişilerdi.[20]

Birleşik Devletler'de zaten yüksek olan ve daha da yukarılara çıkan yoksulluk düzeyinin nedenleri arasında, şirketlerin onlarca yıl boyunca işgücü maliyetlerini kısmak ve işyerindeki emek örgütlerini zayıflatmak için giriştikleri seferberliğin kaçınılmaz sonuçları da sayılmalı. 1970'lerde başlayan ve işyerinin değişen emek ilişkilerinde biçimini bulan bu seferberlik kapsamında, ücretleri düşük düzeyde tutmak isteyen patronlar, toplu sözleşme görüşmelerinde çok daha uzlaşmaz tutum takınmakta, iş yaşamını daha güvencesiz hale getirmek amacıyla sendika düşmanlığı stratejilerini devreye sokmakta, emek süreçlerini yeniden yapılandırmaktaydılar. Şirketler, bununla kalmayıp, işçilere ve sendikalarına yönelik kamu politikalarının değiştirilmesini sağlamak üzere de harekete geçti. Böylece, Ulusal Çalışma Kurulunun kararları işçiler ve sendikalar açısından çok daha elverişsiz hale gelecek, işyerlerini ilgilendiren mevzuat düzenlemeleri uygulanmayacak, asgari ücret enflasyonun altında ezilecek, işsizlere ve işsiz kalabileceklere yönelik sosyal güvenlik programları çok daha dar kısıtlarla donatılacak, sosyal yardımların düzeyi aşağı çekilecekti. (Ancak düşük gelirli işçileri ve onların işverenlerini desteklemek üzere uygulanan Kazanılmış Gelir Vergisi İndirimi'nin muazzam ölçekte büyüdüğünü de belirtelim.) Kaçınılmaz biçimde, emeğin ulusal gelir içinden aldığı payı daraltma kampanyası, yoksulluk düzeyinde yaşayacak kadar bile kazanç sağlayamayan nüfusun oranını yükseltti.[21] Ne var ki iş bununla kalmıyordu. Yoksullar ve onları desteklemeye dönük programlar da geniş ölçekli bir kampanyanın açıktan saldırısı altındaydı.

18 Bkz. Deepak Bhargava ve diğerleri, "Battered by the Storm: How the Safety Net is Failing Americans and How to Fix It", Institute for Policy Studies, Aralık 2009; The Women's Legal Defense and Education Fund, "Single Mothers Since 2000: Falling Further Down", Legal Momentum, 13 Ocak 2001, http://www.legalmomentum.org adresinde mevcut.

19 "Women Bear Brunt of Economic Crisis", *Minority News*, 6 Mayıs 2011.

20 Bkz. Andrew Grant-Thomas, "Why Are African Americans and Latinos Under-Represented Among Recipients of Unemployment Insurance and What Should We Do About It?", *Poverty and Race*, 20(3), Mayıs/Haziran 2011.

21 Ekonomi Politikaları Enstitüsü, 2005 yılında, yani resesyon öncesinde, asgari ücret karşılığında çalışan işçilerin, saatlik ortalama ücretin üçte birinden daha az kazandığını bildiriyordu. Bkz. Lawrence Mishel, Jared Bernstein ve Sylvia Allegretto, *State of Working America 2008/2009*, Ithaca: Cornell University Press, 2009.

SALDIRI

Neoliberalizm için çeşitli tanımlar getirilmişse de, kapitalist çıkarların neoliberalizm ile birlikte devlete daha fazla nüfuz ettiği, egemen olduğu tespitinde çoğu yorumcu birleşecektir. Seçimli temsili demokraside devlete egemen olma projesi, sırtını salt lobicilere dayamaz ve en azından seçimleri kazanmasına yetecek ölçüde, kamuoyunu kendi tarafına çekme becerisini de devreye sokar. Hatta, yoksulları hedef alan saldırının ilk aşaması, bir seçim stratejisi olarak doğmuş gibi görünmekte. Daha 1960'ların Siyah Özgürlük Hareketi tam gaz yoluna devam ederken başlayan bu aşama, Cumhuriyetçi Barry Goldwater'ın başkanlık kampanyasında, ayrıca ırkçı Alabama valisi, Demokrat George Wallace'ın arka arkaya kampanyalarında kendini apaçık gösterdi. Richard Nixon, 1968 başkanlık yarışında aynı yolu izledi. Çok sayıda yorumcu tarafından dile getirildiği gibi, Nixon'ın kampanya stratejisi, bir yandan beyaz güneyliler, ama bir yandan da beyaz emekçiler arasında yükselen ırkçı kini kendi tarafına çekme yönündeydi. Beyaz emekçiler istihdamda, kamu hizmetlerinde, konut ediniminde ve okullarda kaldırılan ırk ayrımcılığı sonucunda, yeni yeni kentlileşen Afro-Amerikalılar ile bir yarışa girmek zorundaydılar. Irk konusu ile yoksullara ilişkin konuşmalar sürekli iç içe girmekte, yoksulları ve dönemin yoksulluk yardımı programlarını hedef alan siyasi propaganda kesintisiz bir yükseliş sergilemekteydi. Aslında, yoksulluk da artık tıpkı sosyal yardımlar, evlenmeden anne olmuş kadınlar ve suç gibi, siyahlar için bir çeşit metafor haline gelmişti.

Bu saldırıda ihtiyaç duyulan enerjinin büyük kısmı, tekrar başını kaldıran Cumhuriyetçilerin, Demokratları siyahlar ve politikada liberalizm ile ilişkilendirerek alaşağı etme gayreti çerçevesinde, seçim siyaseti tarafından temin edildi. Ancak saldırının kısa vadedeki etkileri ne olursa olsun, verilen mesajın ana hatları, en yoksulların dışlanması ve alçaltılmasına dönük klasik sözlerden ibaretti. Bu hamle, büyükbaş uyuşturucu tacirleri yerine en alt düzeydeki suçluların hedef seçildiği bir "Uyuşturucuyla Mücadele" dalgasıyla,[22] hapishanelerin dolup taşmasıyla ve şartlı bir nakit destek programı olan Bakıma Muhtaç Çocuklar İçin Aile Yardımı'nın toptan "reforma" tabi tutulması ile sonuçlandı.[23] Amerikan yoksullarının, gücünü siyasetten alan bu

22 Bkz. Eric Sterling, "Time for a Change: 40 Years of Drug War Hasn't Worked", *Alternet*, 15 Haziran 2011. Amerikan Temsilciler Meclisi Yargı Alt Komitesine danışmanlık yapan Sterling, aynı zamanda uyuşturucu kanununun yazılmasında en önemli sorumlu konumundaydı.

23 Agamben'in, istisna teşkil edecek biçimde yasal rejimin parçası haline getirilen "çıplak hayat" kavramı burası için uygundur. Bkz. Julie A. Nice, "Poverty as an Everyday State of Exception", Shelley Feldman, Charles Geisler ve Gayatri A. Menon (der.), *Accumulating Insecurity: Violence and Dispossession in the Making of Everyday Life*, Athens: University of Georgia Press, 2011; ayrıca bkz. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press, 1998.

saldırıyla karşılaşması, onlarca yıl sürecek, işçilere karşı örgütlenmiş şirketler ve sağın yürüttüğü bir kampanyanın açılış sahnesinden başka bir şey değildi.[24]

Aslında, devlete egemen olma amaçlı neoliberal kampanya, yoksulları düzene sokmak veya Afro-Amerikalılara saldırmaktan çok daha kapsamlı bir amaca sahipti. Asıl büyük hedefler zaten kısa sürede açığa çıkacaktı: Muazzam vergi yükünün tekrar bölüştürülmesi, piyasanın kuralsızlaştırması, kamu hizmetlerinin özelleştirmeler yoluyla gasp edilmesi, ücretlerde kesintilere gidilmesi ve sendikaların kötürüm bırakılması. Yoksullar ve siyahlar, bu aşamada retorik bir yaldız, daha büyük adımlar için seçimlerin kazanılması amaçlı bir propaganda saptırmasıydılar. Ancak retorik yine de önemliydi. Yeni düşünce kuruluşları, siyasi örgütler ve Washington D.C.'deki lobiciler, aşırı cömert bir sosyal yardım sistemi tarafından beceriksizlikleri ve cinsel hoppalıkları hoş görülen yoksulların sorunlara kaynaklık ettiği mesajını yayıp durdular. Şarta bağlı yardım programlarına yönelik büyük kesintiler sahneye çıkmakta gecikmedi. Hem yoksulları, hem de düşük ücretlileri, yani kadınlarla azınlıklar başta gelmek üzere işçileri koruyan sosyal güvenlik ağını aşındıran kesintilerin aşamalandırılması bile başlı başına bir propaganda aracıydı. 1980'e ve Ronald Reagan'ın seçilmesine kadar varıldığında, yoksullara yönelik programlarda, tereyağından kıl çeker gibi devasa kesintilere gidilmesi artık propaganda yoluyla mümkün kılınmış durumdaydı. Şarta bağlı programlarda yüzde 54, iş eğitimlerinde yüzde 81, konut programlarında yüzde 54 kesinti yapıldı.[25] 1990'lara gelindiğinde, yoksullara ve siyahlara karşı Cumhuriyetçi kampanya, kendilerine yönelik saldırıyı savuşturma ve şirketlerin kazancını artırma yolunda seçim stratejileri bulmak için çırpınan Demokratlara da sirayet etmişti. "Alışıldık sosyal yardım uygulamalarına son" sloganıyla kampanya yapan kişinin adı Bill Clinton'dı.

Federal düzeydeki bu kampanyaya, Amerikan Çocuklar Federasyonu, Amerikan Yasama Paylaşım Konseyi, Özgürlük Enstitüsü ve Eyalet Politikaları Topluluğu gibi örgütlerin eyalet meclislerindeki faaliyetleri de kısa süre içinde katıldı. Bu kuruluşlar da aynı şekilde kapsamlı bir gündem üzerinden hareket etmekte, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, şirketlere uygulanan vergilerin düşürülmesi, çevre koruma ve tüketiciyi koruma düzenlemelerinin geri çekilmesi, kamu sendikalarının zayıflatılması, öğrenciler ile yoksulların oy kullanma olanaklarının kısıtlanmasına yönelik önlemle-

24 Yoksulluk ve yardım politikalarının odağa suçla birlikte oturtulmasının ilk örneği bu değildir 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında, İngiltere'de, kırsal emeğin koşullarında meydana gelen modernizasyon değişiklikleri nedeniyle kızışan protestolar karşısında, yardım faaliyetlerinin kapsamı genişletildi. Ancak buna eşlik edecek biçimde baskı da genişliyor, ceza yasaları parlamento tarafından ayrıntılandırılıyor, ülke genelinde ordu devreye sokuluyordu. Bkz. John Lawrence Hammond ve Barbara Bradby Hammond, *The Town Labourer, 1760-1832: The New Civilization*, Londra; Longmans, Green & Co., 1917, s. 37-94.

25 Bkz. Sheldon Danziger, "Budget Cuts as Welfare Reform", *American Economic Review*, 73(2), 1983, s. 65.

rin alınması (fotoğraflı kimlik kartlarının zorunlu kılınması gibi) taleplerini zorlamaktaydı. Diğer bir deyişle, bu bir Amerikan devlet aygıtını ele geçirme programıydı ve halen de öyle. Ancak 1970'lerde neoliberal seferberliğin en başından itibaren, kamuoyuna yansıtılan ana hedeflerden biri yoksullardı ve bunun politika alanındaki temel sonuçları da, Bakıma Muhtaç Çocuklar İçin Aile Yardımı (AFDC) ve eyalet düzeyindeki Genel Destek programları başta gelmek üzere, sosyal yardımlardaki kesintiler biçiminde ortaya çıktı. Paralel olarak yürütülen "düzenin tesisi" kampanyası ise, merhametten uzak ceza uygulamalarını, hapishanelerin *muazzam* ölçekte yaygınlaşmasını ve siyah erkeklerin hapishanelere tıkılmasını getirecekti.

Bu çabanın büyük kısmı, eyalet siyaseti düzeyinde sarf edilmiştir. Yoksul bekâr anneler ve çocukları için düzenlenmiş, federal ölçekli bir hibe programı olan AFDC, yardıma hak kazanacakların ve yardım düzeyinin belirlenmesinde eyaletlere ve pek çok durumda da kent yönetimlerine hatırı sayılır yetkiler bırakıyordu. 1960'larda siyah ayaklanma şiddetlendiğinde, federal hükümet, sosyal yardım uygulamalarının eyalet hükümetleri ve yerel idareler tarafından aşırı sınırlamalara maruz bırakılmasını önleyecek bir dizi kural getirdi. Beklendiği gibi, 1960'ların sonlarında yardım alanların sayısı yükseldi ve yardım tutarları zirve noktasına ulaştı. Sonrasında, protestolar gevşedikçe, federal gözetim de geri çekildi. 1970 ile 1996 arasındaki dönemde, azami yardım tutarının reel ortalaması yarıdan fazla düşerek, üç kişilik bir aile için, yoksulluk sınırının ancak küçük bir bölümünü karşılayacak kadar gelir temin eder hale geldi. Nihayet, 1996'da program toptan kaldırılacak ve yerine Muhtaç Ailelere Geçici Destek (TANF) programı getirilecekti. Blok halinde sunulan bu yardım, destek miktarını çok çeşitli yollardan kısıtlama konusunda eyaletlere geniş bir hareket alanı bırakıyordu. Üstelik, eyaletlere blok halinde baştan ödeme yapıldığı ve dağıtılmayan tutar eyalet bütçesine kaldığı için, yardım miktarını sınırlandırma yönünde bariz bir teşvik söz konusuydu. Kanun aynı zamanda, yasal göçmenlerin, ABD'deki ikametlerinin ilk beş yılında federal sosyal güvenlik programlarının şemsiyesi altına girme olanaklarını da büyük ölçüde daraltmaktaydı.[26] Sonrasında, Amerikan vatandaşı olmayanların Gıda Kuponu yardımına ve Destekleyici Güvence Geliri'ne hak kazanmaları tekrar mümkün kılındıysa da, TANF ile Medicaid[27] için aynı şey geçerli olmadı.[28] Bu reformun etkilerini inceleyen

26 Bkz. Philip Kretsedemas ve Ana Aparicio (der.), *Immigrants, Welfare Reform, and the Poverty of Policy*, Westport: Praeger, 2004; ayrıca bkz. Amanda Levinson, "Immigrants and Welfare Use", Migration Policy Institute, Agustos 2002.

27 ABD'de devletin düşük gelir seviyesine veya yetersiz gelire ulaşma olanaklarına sahip kişi ve aileler için sunduğu, kamu eliyle finanse edilen sosyal sigorta programı –*çev.*

28 Bkz. Audrey Singer, "Welfare Reform and Immigrants: A Policy Review", Brookings Institution, 20 Haziran 2011; ayrıca bkz. Audrey Singer, "Immigrants, Welfare Reform and the Coming Reauthorization Vote", Migration Policy Institute, Ağustos 2002.

politika araştırma kuruluşlarının, ağız birliği yapmışçasına, yardım listelerinin ciddi biçimde daralmasından ve yardım alanların en azından bir süre için daha fazla çalışma çabasına girmesinden övgüyle söz etmesine şaşmamalı. Stephen Pimpare ise, yeni programın gerek işgücü piyasaları, gerekse aile refahı üzerindeki etkilerine dair değerlendirmelerinde bu kadar kesin sonuçlara ulaşılamadığını, TANF'nin uygulamaya koyulması ile sosyal yardımların zaten sert biçimde gerilediğini, dolayısıyla gelirlerinin büyük bölümünü sosyal yardımlara borçlu ailelerin sayısının epeyce düşük kaldığını belirtiyor.[29]

Durum ne olursa olsun, hayli küçük bir alıcı kitlesi üzerindeki etkilerle sınırlı kalan araştırmalardan yola çıkılarak, sosyal yardım politikasında meydana gelmiş köklü değişikliklerin önemini sağlıklı biçimde değerlendirebilmek mümkün değil. Soss, Fording ve Schram, çok daha bilgilendirici bir çalışma sunuyorlar.[30] Derledikleri veriler, 1960'ların başlarında sosyal yardım düzeyleri bakımından eyaletler arasında gözlenen farklılıkların, ücret düzeylerindeki eyaletler arası farklılıklarla yakın bir ilişkili sergilediğini ve ücretlerin ancak yüzde 60'ında kaldığını söylüyor. Sonrasında, siyah ayaklanma nedeniyle yardım listelerinin genişlemesi ve yardım düzeylerinin yükselmesi yönünde bir baskı oluştuğunda, gıda kuponu yardımları ortaya çıktığında ise, ücretlerle yardımlar arasındaki ilişkinin zayıfladığı, bazı eyaletlerde yardım tutarlarının ücretleri geride bıraktığı görülüyor. 1970'lerin ortalarından itibaren, ayaklanma halinin ortadan kalkmasıyla, yardımların reel değerinin düştüğü, ancak bu düşüşün, Soss, Fording ve Schram tarafından izlenen düşük ücretli sektörlerde, ücretlerin sergilediği gerileme kadar ileri boyuta varmadığı ifade ediliyor.[31] Bu tablonun, 1990'larda yeni bir sosyal yardım politikası uygulamaya konana, yani alıcıların çoğu için yardımlar ortadan kalkana kadar devam ettiği unutulmamalı.

Soss, Fording ve Schram, 1996'da yürürlüğe giren politikanın, gözetim ve disipline dayalı bir sosyal yardım rejimi oluşturduğu, bu rejimin tüketici, işçi ve müşteri şeklinde sıralanan piyasa rollerinin önceliğine vurgu yaptığı düşüncesindeler. Söz konusu roller, bir işletme modeliyle örgütlenmiş, eyalet düzeyindeki programlar üzerinden hayata geçirilmekte. Programın belli kısımlarının idaresine yönelik taşeronluk sözleşmeleri ise, şirketleri de buradaki bürokratik işleyişe dahil ediyor.[32] Burada, sosyal yardım bürokrasisine işletme modelinin uyarlanmasında hayli yeni bir şeyle karşı karşıya geldi-

29 Stephen Pimpare, "In the Wake of Reforms: Unclear Outcomes and the State of Welfare Policy Analysis, 1996-2008", yayınlanmamış çalışma taslağı, Silver School of Social Work, New York University.

30 Joe Soss, Richard C. Fording ve Sanford F. Schram, *Disciplining the Poor: Neoliberal Paternalism and the Persistent Power of Race*, Chicago: University of Chicago Press, 2011.

31 Aynı eser, bölüm 4.

32 Bkz. Sanford F. Schram, Joe Soss, Linda Houser ve Richard C. Fording, "The Third Level of US Welfare Reform: Governmentality under Neoliberal Paternalism", *Citizenship Studies*, 14(6), 2010, s. 739-754.

ğimizi söylerken haklı olabilirler. Ancak daha önemlisi, işletme modelinin benimsenmesinin ve küçük çocuğu olan anneler için ücretli çalışma zorunluluğunun halk tarafından sevinçle karşılanmasıdır.

Resesyon, sosyal yardım programlarında daha başka kesintilere de önayak oldu. Sosyal yardım reformu ile nakit desteği kuşa çevrildiği için, federal gıda kuponu programı, yoksullara sunulan destekte çok daha önemli hale geldi. "Tamamlayıcı Gıda Destek Programı" şeklinde yeniden isimlendirilen program, 2009 Ekonomik Toparlanma Kanunu'nun temin ettiği teşvik fonları ile ayağa kaldırıldı ve o yıl yardımların tutarında artış gözlenirken, yardım alanların sayısı da, büyük kısmını yoksulluk sınırının altında yaşayanlar oluşturmak üzere, 34,3 milyondan 40,8 milyona çıktı.[33] Program, kaynakların kısmen çiftçi desteklerine aktarılması da dahil olmak üzere, Kongre'nin ardı arkasına gelen kesinti girişimleriyle karşılaşıyor. Bugünlerdeyse, üyelerinden herhangi biri grevde olan ailelerin gıda kuponlarından mahrum bırakılması için çaba harcanmakta.[34]

Destek programlarının başına gelen en büyük aksilikler, eyalet ve yerel idare düzeylerinde kendini gösteriyor. Yoksulları etkileyen politikalarda federal ölçekli düzenleyici faaliyetleri çok önemli hale getiren gelişmelere değinmemiz gerek. İlk olarak, 2010 başkanlık seçimlerinde, Cumhuriyetçiler eyalet yasama meclislerinde büyük kazanımlara ulaştılar ve "istihdam yaratma" efsanesini imdada çağırarak, elde ettikleri çoğunluğu, şirketlere ve zenginlere uygulanan eyalet vergilerinin düşürülmesi amacıyla kullanıyorlar. Sonuç olarak, eyaletler genellikle yasal sınırları terk etmeden bütçe açığı veremeyeceği için, yoksullar ve işsizliklere yönelik destek programlarında kesintiye gidilmesi gerekliymiş gibi görünüyor. Dahası, 2009 Ekonomik Toparlanma Kanunu ile TANF için ayrılan ek federal fonlar suyunu çekmekte. Dolayısıyla, eyaletler, gerek şirketlere ve varlıklı kesime yönelik vergi kesintileri gibi geçmiş politikaların birikiminden, gerekse federal sistem içindeki karmaşık yetki devirlerinden kaynaklanmış bir yapısal zorunluluk gibi görünen, aslında şartları özel olarak oluşturulmuş bir kemer sıkma uygulamasının sahnesine dönüşmüş durumda. Amerikan federalizm sistemi, belirtmek zorundayız ki, taleplerinin karşılanmaması durumunda başka eyaletlere ve hatta başka ülkelere kaçma tehdidini rahatça masaya koyabilme olanağını şirketlere daima sunmuştur. Bu tehdit karşısında, eyaletler TANF listelerini daraltıyor, yardım düzeylerini aşağı çekiyor ve yardım alma sürelerini kısaltıyorlar. Yardım alan bekâr annelerin oranı 2001'de yüzde 16 iken, 2007'de yüzde 11'e ve 2010 itibarıyla da yüzde 10'a geriledi.

33 Bkz. FRAC Alerts, 26 Nisan 2011, The Food Research and Action Center, http://www.frac.org adresinde mevcut.

34 Başyazı, *New York Times*, 25 Mart 2011.

Bu daralmayı hangi mekanizmalar üzerinden başardıkları sorusu da aşina olduğumuz yanıtlara sahip. Örneğin, New York City'de sosyal yardım reformuyla getirilen meşakkatli başvuru sürecinde "iki kez yüz yüze görüşme, parmak izi alma, olası sahtekârlık araştırması, soruşturma memurları tarafından ev ziyaretleri, zorunlu iş eğitimleri ve etkin biçimde iş arama" şartları mevcut.[35] Akıl almayacak kadar karmaşık olan programın şu ya da bu kuralının yerine getirilmediği öne sürülerek reddedilen başvuru oranının, resesyon ilerledikçe yükselerek hangi noktalara ulaştığını tahmin edebilirsiniz. Bu şekilde reddedilenlerin karşılaştığı şey, evinden çıkarılma ve evsizlik, gıda güvencesinden mahrum kalma ve sağlık sorunlarıdır. Bu arada, temelde eyalet ölçekli bir program olan, ancak acil durumlar için ayrılmış federal yedek akçeyle desteklenen işsizlik sigortası da eyaletlerin saldırısı altında. Bazı eyaletler, federal bütçeden finanse edilen uzun süreli sigortaları zaten hiç kabul etmedi.[36] Michigan, eyalet tarafından sağlanan işsizlik ödeneğinin süresini 26 haftadan 20 haftaya çekti ve Florida da sınırları dahilinde işsizlik oranı yüzde 11'i aştığı halde, süreyi 23 haftaya indirerek aynı yolu izledi. Dört milyonun üzerinde işçi, her türlü işsizlik ödeneğinden yoksun duruma düştü.[37] Indiana'da otel kat görevlisi olarak çalışan, dört çocuk annesi bir kadın, buna paralel olarak iş koşullarında meydana gelen değişimi şu sözlerle açıklıyor: "On yıl önce işe başladığımda, günde 14 veya 15 oda temizlerdik. Bugünkü sayı 40.... Durmaksızın arttı, arttı ve arttı. Artık öğlen yemeği yiyemiyorum. İşi zamanında bitiremezsem, sonraki haftanın ücretinden kesinti yapıyorlar."[38]

Vergi kesintilerinin yarattığı mali sorunlar ve resesyonun getirdiği açıklar federal sistem içerisinde çığ gibi büyürken, harcamaların kısılmasını sağlayacak daha köklü değişikliklerinin de tasarlandığına dair ufukta kimi işaretler var. Eyalet hükümetleri ve yerel idareler, hem ABD'nin en büyük işvereni, hem de çeşitli sosyal desteklerin ana tedarikçisi konumundalar. Mali sıkışıklıklar, her iki cephede de bir saldırı yürütmenin fırsatı şeklinde değerlendiriliyor. *New York Times*, eyalet politikalarını belirleyenlerin, "eyaletlerin iflas ilan etmelerine ve böylece, emekli kamu çalışanlarının hak kazandığı emeklilik ödenekleri de dahil olmak üzere, ezici borçların altından sıyrılmalarına imkân verecek bir yol icat etmek amacıyla sahne arkasında var güçle-

35 Federation of Protestant Welfare Agencies, "Policy Matters", Ocak 2011.

36 Bu eyaletler Arkansas, Louisiana, Mississippi, Montana ve Utah'tır. Arizona şimdi de uzun süreli federal yardımların yeniden uygulamaya koyulmasına direniyor. Bkz. Catherine Rampell, "For Want of a Word, Arizona's Jobless Lose Checks", *New York Times*, 18 Haziran 2011.

37 Bkz. William M. Welch, "Long-term Jobless See Reduction in Benefits", *USA Today*, 17 Mayıs 2011.

38 Aktaran kaynak: Başyazı, "Unfair Working Conditions: Blame Greed, Not the Economy", *Los Angeles Times*, 11 Haziran 2011.

riyle çalıştığı" haberini iletiyor.[39] Ayrıca bazı eyaletler, 1975-76 mali krizinde New York City kent maliyesine el koyulmasını andıran "acil durum finans yönetimi" düzenlemeleri getirme gayretinde.[40]

Bu çabaların hiçbiri rastlantı sayılamaz. Aksine, izlenen yol, 2.000 eyalet yasama meclisi üyesinin kayıtlı olduğu, devleti küçültme, vergileri düşürme, serbest piyasacı mali politikaları pompalama yolunda resesyonu bir fırsat gibi gören Amerikan Yasama Paylaşım Konseyi gibi gruplar tarafından özenle tasarlanmış durumda.[41]

BİR PROPAGANDA ARACI OLARAK POLİTİKA UYGULAMALARI

Yoksullar, 1960'larda Amerikan siyasetinin dilinde merkezi bir referans noktası olarak kendilerini gösterdiler. Sosyal yardıma muhtaç anneler (1980'lerde Ronald Reagan'ın yardımlarla semiren "sosyal destek kraliçesi" imgesine dönüşmüştür), evsiz serseriler ve ruhsal çöküntü içindeki müptelalar, bu grubu zihinlerde temsil eden genel simgelerdi. Başlangıçta, zihinlerdeki bu eşleşmenin temel nedeni, yoksulluğun ırkla ve yoksulluğu azaltmaya dönük liberal programların da siyahların şımartılması ile bağdaştırılmasıydı. Gerçekten de çok fazla sayıda siyahın yoksul olması, ayrıca yoksulluğu azaltıcı Yüce Toplum programlarının başlatılmasında siyah ayaklanmasının oynadığı rol, bu bağlantının kurulmasını kolaylaştırmıştır. Güneyli beyaz Demokratların ve geleneksel olarak Demokratik yönelimlere sahip kuzeyli beyaz işçilerin aklını çelmek uğruna ırklar arası karşıtlıkları körüklemeye dayalı Cumhuriyetçi strateji apaçık ortadaydı. Ancak bunu salt bir seçim kampanyası unsurundan ibaret saymak yanlış olacaktır. Sağcı dernekleri, siyasi yönelimi belli sermaye sahiplerini ve Hıristiyan Sağ'ı da içine alan örgütlü sağ, halkın sağ eğilimlerini kırk yıl boyunca körükleyecek biçimde, yoksulluk, ırk ve cinsiyeti aynı kumaşa dokuyan muazzam bir propaganda makinesi inşa etti.[42]

Devlet yönetiminin giderek karmaşıklaşması, halkı propagandayla yönlendirilmeye son derece yatkın hale getiriyor. Basit açıklamalar veren, toplumda olumsuz giden bir şeyler için şu ya da bu kötü adamı hedef tahtasına koyabilen masallar biçimindeki propaganda söz konusu olduğunda, bu durum daha da fazla geçerlilik kazanmakta. Nihayetinde, iktidar merkezlerin-

39 Mary Williams Walsh, "A Path is Sought for States to Escape their Debt Burdens", *New York Times*, 20 Ocak 2011.

40 Bkz. Rania Khalek, "Coup d'état Coming Soon to a City Near You", Common Dreams, 20 Nisan 2011, http://www.commondreams.org adresinde mevcut.

41 Bkz. Leonard Gilroy ve Jonathan Williams (der.), *State Budget Reform Toolkit*, Washington, DC: Amerikan Yasama Paylaşım Konseyi, 2011.

42 Bkz. Lewis H. Lapham, "The Tentacles of Rage", *Harper's Magazine*, Eylül 2004.

de nelerin olup bittiğini tüm çıplaklığıyla ortaya sermek neredeyse olanaksız. Halk, "kredi takas anlaşmaları" ya da "borç-GSYH oranı"na ilişkin tartışmaları takip edebilir, sözgelimi sağlık hizmetleri reformuna, ya da finansal düzenlemelere ilişkin tasarılar için kafasında net bir resim çizebilir mi? Oysa masallar, sloganlar ve vurucu konuşmalar, çok karmaşık, hatta esrarlı bir siyaset dünyası hakkında kaba anlamlar çıkartılmasını sağlayabilir. Ancak yoksulları hedef haline getiren kesinlikle tek başına bu mesaj makinesi değildir. Devlet politikaları ve bu politikaları çekiştirip duran siyasetçilerle bürokratlar, kamu programlarına ilişkin kendi kafalarındaki tasarımlar ve mesajlar üzerinden yeni bir gerçeklik inşa ederler. Diğer bir deyişle, kamu programlarının kendisi de başlı başına bir mesaj makinesine dönüşüverir.

Sosyal güvenlik denen, daha resmî sözcükler kullanıldığında Yaşlılılar, Sakatlar ve Varisleri Sigortası adıyla anılan programı ele alarak, ne demek istediğimi kolaylıkla açıklayabilirim. ABD'de sosyal güvenlik dendiğinde çoğu kişinin kafasında canlanması bir şekilde sağlanmış özel sigorta poliçeleri ile bu program arasında aslında sadece yüzeysel benzerlikler mevcut. Özel sigorta poliçeleri, sigorta edilen olay gerçekleştiğinde ödeme yapılmasını garanti altına almak üzere yatırılan düzenli primlerin biriktirilmesine dayanan, bireysel sözleşmelerdir. Oysa yaşlılık gelip çattığında, veya sakatlık oluştuğunda yapılacak sosyal güvenlik ödemeleri için vergileri biriktirmek gerekmez. Yaşlılara ve sakatlara yapılan ödemeler, halihazırda çalışmakta olan emekçilerin bordro kesintilerinden karşılanmaktadır. 1930'ların reformcuları, tasarladıkları programı sosyal güvence yerine ülke ölçeğindeki bir sigorta programı şeklide tanımlamaya hevesliydiler, çünkü özel sigortalara alışmış insanların böylesini daha çekici ve daha "Amerikalı" bulacaklarını düşünüyorlardı. En azından kısa vade için, muhtemelen haklıydılar da. Sonunda sosyal güvence o kadar yaygınlaştı ki, özelleştirilmesi yönünde ardı arkasına atılan adımlardan kurtulmayı başardı. Ancak bu tanımlamanın bir bedeli olarak, Amerikalılar, sevdikleri bu programın riski kolektifleştiren ve küçük ölçekte de olsa yeniden bölüşüm anlamı taşıyan bir devlet girişimi olduğunu kavrayamadılar.

Heritage Derneğinden[43] Stuart Butler ve Peter Germanis, sosyal güvenlik "aldatmacasının" başarısını yorumladıkları 1982 tarihli tuhaf makalelerinde, "yaşlıların gelecekte daha da artacak ... siyasi gücü" de dikkate alınarak, sosyal güvenliğin özelleştirilmesi için "siyasi zeminin nasıl hazırlanması gerektiğini" açıkladılar. "'Leninist' Bir Stratejiyle Başarıya Ulaşmak" başlıklı makalelerinde, özellikle finans ve iş çevrelerine fayda sağlayacak ve onlardan destek görecek bir dizi kademeli değişikliğin yapılmasını, sözünü ettikleri

43 Heritage Foundation, "muhafazakâr kamu politikalarını tasarlama ve destekleme" amacıyla hareket eden bir Amerikan düşünce kuruluşudur -*çev.*

"Leninist" sınıf ittifakı kapsamında ise, kazanımlarına hiç dokunulmayacağı konusunda yaşlılara güvence verilmesini, aynı anda bir özel sigorta prototipi olarak Bireysel Emeklilik Hesapları'nın yaygınlaştırılmasını öneriyorlardı. Sosyal Güvenlik Kurumu, mevcut sistemdeki "nesiller arası ve nesil içi bölüşümü" açığa vuracak biçimde, herkes için ayrı bireysel hesaplar açmalıydı. Böylece yaşlılar, "hakları olan bir düzenli geliri satın almadıklarını, bunun yerine korkunç bir sosyal yardım desteğinden faydalandıklarını fark edebilecekler"di.[44] Bir olasılık, kolektif bir devlet etkinliğine "bağımlı" olduklarını da anlayabilirlerdi. İki örnekte gördüğümüz gibi, programları bir propaganda aracı olarak kullanmak, hem sağın, hem de solun oynayabileceği bir oyundu.

Sosyal güvenlik, pek çok insan için bir ekonomik güvence temin etti ve yaşlılıkta karşılaşılan yoksulluğu ciddi biçimde azalttı. Dolayısıyla, pek çok kişi, 1930'larda programın halkı yanlış yönlendirecek biçimde tasarlanmasını sağlayan siyasetçilerin bu kurnazlığını takdir etmek gerektiğini düşünebilir. Ancak bu kadar iyi niyetli olmayan, varsılların çıkarını korumaya çalışan, şu yada bu sektörün kârını artırmak için çabalayan pek çok kötü niyetli politikanın da aynı şekilde halkı yanlış yönlendirmek istediğini ve bunu da halkın görüş alanından mümkün olduğunca uzakta durarak sağladığını görmüyor muyuz? Suzanne Mettler, bu politikaları "kendini kamufle eden bir devletin" parçası olarak görüyor. Bu devlet, "sıradan yurttaşları bir biçimde atlatır: Sıradan yurttaşlar, devletin politikalarından veya bu politikaların zenginlere çalışan yeniden bölüşüm etkilerinden pek az haberdardır. Reform çalışmalarının neyi hedef aldığının bilincine varanların sayısı daha da azdır." Öğrenim kredileri için bankalara verilen devlet teminatları, vergi ertelemeli tasarruf hesapları, konut ipoteğindeki faiz indirimleri örnek verilebilir. Mettler'in paylaştığı önemli bir bulguya göre, bu devlet yardımlarını alanların çoğunluğu, bir kamu sosyal programından faydalandığını düşünmüyor.[45]

Öte yanda, yoksullara ulaşan programların sayısı pek yüksek sayılmaz. Bu programlar tipik olarak son derece görünür kılınıyor ve faydalanacak kesimler (ya da kurbanlar) genellikle bağıra çağıra ilan ediliyor ya da siyasetçiler tarafından karalanıp hedef gösteriliyorlar. Sayısız insan, programlar hakkında her şeyi bildiklerini düşünüyor ve hatta sıklıkla programlardan dolayı endişeye kapılıyorlar ve dolayısıyla, faydalananların çoğunluğu bir kamu sosyal programına dahil olduğunu biliyor. Mettler'den öğrendiğimize göre, 2008 yılında sakat-

44 Stuart Butler ve Peter Germanis, "Achieving a 'Leninist' Strategy", *Cato Journal*, 3(2), Sonbahar 1983.

45 Bkz. Suzanne Mettler, "Reconstituting the Submerged State: The Challenges of Social Policy Reform in the Obama Era", *Perspectives on Politics*, 8(3), Eylül 2010, Tablo 3, s. 809.

lara yönelik sosyal güvenlikten, ek güvence gelirinden, Medicaid'den, sosyal yardımlardan, devlet destekli konut finansmanından ve gıda kuponlarından faydalananların ezici çoğunluğu, bir kamu programından faydalandığının farkındaydı.[46] TANF'nin getirilmesi için AFDC'nin ortadan kaldırılmasından önceki "uygulamalı" "çalışana sosyal yardım" programları ve eyalet TANF programlarında, katılımcı yoksulların halkın gözüne sokulduğunu, parklarda ya da otoparklarda çöp toplarken, turuncu renkli iş yelekleri giymeye zorlandıklarını hatırlatalım.

YOKSULLARI CEZALANDIRMAK

Ceza adaleti sistemi en azından gözle görünür nitelikte. 1960'ların başında, kanun ve nizam sorununun seçim siyasetinde ana unsurlardan biri haline geldiği, ırk, yoksulluk, sapkınlık ve cezalandırma etrafında Durkheimvari bir dramanın doğduğu görüldü. Bunlardan bazılarının izlerini Cumhuriyetçilerin 1960'lara uzanan, yoksulluğu, sosyal yardımları ve suçu ırkın, özellikle de siyah tenin örtülü eşanlamlıları şeklinde kullanan bir retoriğe sahip seçim kampanyalarına kadar sürebileceğimizi daha önce söylemiştim. Zaman içinde, bu yoksulluk siyaseti ilk olarak sosyal güvenlik yardımlarının aralıksız bir aşınmaya maruz kalması ve ardından da temel nakit destek programının elden geçirilmesi sonucunu doğurdu. Bu gelişmelere paralel olarak, adli cezalar çok daha sert hale geldi. "Uyuşturucuyla mücadele" ile bağlantılı alanlarda ve mahkemelerin takdir yetkilerini sınırlandıran ceza zorunluluğu uygulamalarında bu sertleşme özellikle dikkat çekiyordu. Büyük kısmı azınlıklardan gelen milyonlarca erkek hapishanelere tıkıştırıldı. Cezalarını çektikten sonra bile, hiç sona ermeyen bir yaftalama ile mücadele etmek zorundaydılar. Genellikle, oy kullanma hakkı ellerinden alınıyor, böylece Afro-Amerikalıların sahip olduğu oy ağırlığı aşındırılıyordu. İstikrarlı istihdama ulaşma olanakları zaten sınırlı olduğundan, sokakların ekonomisine terk edilmekteydiler. Douglas Glasgow, bu insanların yaşamını anlatıyor:

> Çulsuzun teki olarak, dolandırıcılık, yutturmaca, hırsızlık, aşırma; bir kavga, bazen bir vuruşma; iş yok, ya da işten atılmışım, ya da patron ücreti ödemiyor; bir kadın, bir bebek, hayli ağır; biraz şarap, biraz ot, bir hap; rahatlamak yok, gurur yitmiş, alçaldıkça alçalıyor, yerlerde yuvarlanıyorum, nasıl toparlayacağımı bilmiyorum; denedim, neredeyse ölene dek, şimdi hemen her şeye hazırım.[47]

46 Aynı eser, s. 809.

47 Douglas Glasgow, *The Black Underclass: Poverty, Unemployment, and the Entrapment of Ghetto Life*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1980, s. 104.

Sosyal yardım reformuna eşlik edecek biçimde ceza sistemi zincirlerinin her yere yayılması, Loic Wacquant'ın ulaştığı sonucun merkezinde yer alıyor. Hapishaneyi, kalabalıkların tıkıştırıldığı ve ötekileştirildiği yerler olması sıfatıyla, gettonun karşılığı şeklinde görüyor. "Geri planda piyasa serbestleşmesi yaşanırken diğer yanda sosyal devletin güçsüz düşürülmesi, haşmetli bir ceza devletini zorunlu kılmakta."[48] Wacquant, ceza devletinin yaratılmasında, neoliberalist siyasi mantığın itici güç olduğu görüşünde: "Post-Keynesçi, 'liberal-ataerkil' bir devletin inşası ile, ücretli emeğin kamunun dışına itilmesi ve yeni iş ahlâkının, onu payandalayan 'bireysel sorumluluk' ilkesinin yaygınlaştırılması arasında uyum vardı."[49] Wacquant'ın ceza sistemi hakkında söylediklerini büyük bölümü doğru. Çoğunluğunu yoksul azınlıklardan erkeklerin oluşturduğu milyonlarca insanı çarklarından geçiren, devasa bir sistemden söz ediyoruz. Çok yüksek maliyetli bir sistem ve kamu bütçelerinden giderek daha fazla pay istiyor. Sistemin genişlemesi de hızla ve aceleyle gerçekleşiyor. Ancak ben, ceza sisteminin ekonomik mantığını, veya sistemi genişlemeye sevk eden bütüncül bir mantığın mevcut olup olmadığını da merak ediyorum. Ayrıca bu mantık, gerçekten de neoliberalizmin zorunluluklarını mı yansıtmaktadır? Sistemsel olarak baktığımızda, kitlelerin hapishanelere tıkılması gerçekten de mantıklı mıdır?

Bunun arkasında, bugün veya geçmişte seçimler açısından bir mantığın bulunduğu açık. Sert uyuşturucu yasalarına, zorunlu ceza uygulamalarına ve yeni hapishanelerin inşa edilmesine giden süreçte ihtiyaç duyulan yakıtın büyük bölümünü seçim siyaseti ve özellikle de beyaz oyları Demokratlardan kapmak uğruna Cumhuriyetçilerin izlediği Afro-Amerikalıları şeytanlaştırma stratejisi temin etti. Bunlardan bazıları, ulusal siyasette de ortaya çıkacak, daha Nixon iktidarı döneminde bile düzenin tesisi girişimlerinde açıkça boy gösterecekti. Demokratlar da aynı yöntemleri taklit etmekten kaçınmadılar. Bill Clinton, 1994 Ulusa Sesleniş Konuşması'nda, şiddet içermeyen kimi suçlar da dahil olmak üzere, aynı suçun üç kez tekrarlanması durumunda ömür boyu hapse kadar varan ağırlaştırılmış cezaların uygulanması yasasına destek verdiğini ilan edecek, ardından Şiddet Suçlarının Engellenmesi ve Hukukun Uygulanması Kanunu'nu var gücüyle destekleyecekti.[50] Bunun yanında, suç ve cezanın seçimlerdeki kullanımı kesinlikle ulusal ölçekli siyasetle de sınırlı değildi. Valilik seçimlerinde, ulusal seçimlerin beslediği gerici siyasetin sağladığı avantajlardan faydalanmak isteyen adaylar ringe çıkıp, suçla mücadele

48 Wacquant, Loic, "Ordering Insecurity: Social Polarization and the Punitive Upsurge", *Radical Philosophy Review*, 11(1), Bahar 2008, s. 9–27.

49 Bkz. Loic Wacquant, "The Place of the Prison in the New Government of Poverty", Mary Louise Frampton, Ian Haney Lopez ve Jonathan Simon (der.), *After the War on Crime: Race, Democracy, and a New Reconstruction* içinde, New York: New York University Press, 2008, s. 23-37.

50 Timothy Black, *When a Heart Turns Rock Solid*, New York: Pantheon Books, 2009, s. 217.

ve hapishane inşa vaatlerinde bulundukça, eyalet hapishaneleri de büyüdü. Aslında, halkın tepkiselliğini merkez alarak örgütlenen seçim yarışlarının sağladığı enerji olmasaydı, ülkenin büyük bir hapishaneye dönüştürülmesi süreci muhtemelen böylesi bir sarmal halini almazdı.

Bununla birlikte, "muhataplarını vasıfsız işgücü pazarının kıyılarına itme... kendi rızasıyla iliklerine kadar sömürülebilecek, geniş bir ötekileştirilmiş emekçiler yığını oluşturma" yönünde, ceza sisteminin de tıpkı sosyal yardım veya çalışma karşılığı yardım sistemi gibi işlediğini söylediğinde Wacquant ile ayrılıyorum. Ülkenin hapishaneye çevrilmesinin fiili sonuçlarına dair kanıtlar, bu açıklamayı destekler nitelikte değil. Daha başarılı iş eğitimi programlarına aktarılması hiç kuşkusuz mümkün olan devasa bütçelerin ceza sistemince kullanılmasını bir kenara bıraksak bile, hapishanelerin dolmasından kaynaklanan insan ve işgücü israfı, gerçekte neoliberal işgücü piyasalarının işine yarar bir şey midir? Bir sabıka kaydının, hapishaneden çıkanları, ister kamuda, isterse özel sektörde olsun, ücretli işgücü ordusuna kattığını söylemek zor. Hapisten çıkanların üçte birinin, altı ay içinde tekrar aynı yere döndüğünü, bir yıl içinde bu oranın yüzde 50'ye yaklaştığını biliyoruz.[51]

Acımasızlığıyla öne çıkan bir olasılık daha var. Kadınları ve göçmenleri kendi dilediği şartlarda zaten avucuna almış olan, güney yarımküre ile Çin'de, bilgisayarın tek bir tuşuyla işe alınması mümkün muazzam sayıda insanı hazır tutan neoliberal işgücü piyasası, isyankâr Afro-Amerikalı erkeklerden zaten pek bir fayda göremeyeceği için kitleleri hapsetmek isteyebilir mi?

Şimdi, Birleşik Devletler'de hayati önemde bir dönüm noktasına vardığımızı düşünüyorum ve salt Birleşik Devletler'de yaşanan şeyler geniş yansımalar doğurduğu için bile olsa, aynı durumun gezegenin geneli için de geçerlilik kazandığı kanısındayım. İklim değişikliğine, gıda kıtlığına ve nükleer felaketlere ilişkin "hayatın sonu" kaygılarını bir kenara bıraksak dahi, ABD'de hızını tam anlamıyla almış neoliberalizm lokomotifi, sendikaları sindirecek eyalet yasaları çıkarmak, şirketler ve zenginlere vergi indirimleri biçiminde daha da büyük imtiyazlar tanımak, geri kalan herkese bütçe kesintilerini dayatmak, ama en kötüsü, seçim sistemini paranın gücüne daha da açık hale getiren mahkeme kararları almak, gençler, yoksullar ve son dönemde Amerikan vatandaşı olmuş yurttaşların oy kullanmasını güçleştirecek seçim kanunu değişiklikleri getirmek için bastırıyor.

---

51 Aynı eser, s. 268.

Bununla birlikte, daha önce istim üstünde olan sermaye zenginleri, fabrikaların, kentlerin ve hatta ülkenin yönetilemez hale gelmesi tehdidini ortaya koyan protesto hareketlerinin yükselişi tarafından yavaşlatılmış ve hatta bazı bakımlardan geri püskürtülmüş durumda. Çay Partisi hareketinden[52] müttefikleri tarafından da desteklenen sermayedar sağın katıksız cesareti belki de bir tür hileden ibarettir ve taleplerinin gözü karalığı da solun açığa çıkarma başarısını bir türlü sergileyemediği şeye bizzat açıklık getiriyordur. Bu şey nedir? Wisconsin'in sağcı valisi, sosyal harcamaları kırpma (önceki ay şirketlerden alınan vergide yapılmış indirimle kabaca aynı tutarda), kamu sendikalarının toplu pazarlık haklarını sınırlama tasarıları yaptığında, sendikaların patırtı çıkarması durumunda Ulusal Muhafızlar'ı göreve çağırma tehdidini savurduğunda binlerce öğrenci, işçi ve yurttaşın karşı koymak için başkenti işgal ederek yükselttiği umuttur. Wisconsin, bana kalırsa, izlenecek yolu işaret ediyor, ama aynı zamanda Wisconsin protestocularının henüz zafere ulaşamadığını da... Protestoların ardından, eyalet senatosunun çocuk işçiliği yasalarını tersine çevirme gayretine girdiğini eklemeliyiz.

Bu lokomotifi durdurmak hiç kolay olmayacak. Wisconsin'dekinden daha büyük ve daha cesurca bir hareketin yaratılması için, gerek ahlâki, gerekse stratejik nedenlerle, yaşam koşulları emekçilerin genel yaşam koşullarına yakından bağlı olan en yoksul kesimlerin de bu harekete dahil edilmesi gerekecek. Şimdiye dek, direnişin retoriği, rahatsız edici bir biçimde "orta sınıfı" savunma fikri üzerine yerleşmiş durumda. Yeterince büyüyecek ve lokomotifi durdurma iddiasında bulunacak bir hareket, kapsayıcı olmak zorunda. Hareket için en önemlisi, emekçi halkın geneline yöneltilen saldırının en ön saftaki kalkanı karşılayıcısı sayılması gereken yoksul kadınlar, Afro-Amerikalılar ve Latinler ordusuna ihtiyaç duyacak. Geleceğimiz işte buna bağlı.

52 Çay Partisi Hareketi: Vergi karşıtı, muhafazakâr ve kısmen liberal sayılan siyasi hareket -*çev.*

İki Ayrı Kriz Öyküsü: Amerikan Otomotiv Sanayisinde Emek, Sermaye ve Yeniden Yapılanma

Nicole M. Aschoff

2007 finansal bozgununun ardından, dünya otomotiv sanayisinin büyük kısmı, kanıtları şimdiye kadar yeterince ortaya koyulmuş bir serbest düşüşün içine girdi. Amerikan otomotiv pazarının aldığı darbe ise ayrıca şiddetliydi. Bayiler ve müşterilerin kredi alma olanaklarının çökmesi, fırlayan yakıt fiyatlarıyla ve tüketicilerin ihtiyatlı tutumuyla da birleşince, yeni otomobillere yönelik talep tam anlamıyla buhar olup uçtu. 2009'da, ABD pazarında yerli üreticilerin satışlarında yüzde 50, yabancı üreticilerde yüzde 40'lık düşüş meydana geliyor, satışlar neredeyse 30 yıl önceki düzeye, 10,4 milyon adede geriliyordu.[1] Chrysler ve General Motors'un (GM) aynı yıl içinde gerçekleşen iflas başvuruları, Amerikan otomotiv sanayisinin merkezi Detroit'in uzun süre önce kehanetlere konu olmuş düşüşünün işareti gibiydi. Sektördeki çöküşün olumsuz ekonomik yansımalarına işaret eden Amerikan devleti, üreticilere bir cankurtaran halatı atarak, yeniden yapılanma yolunda finansal destek sundu. GM ve Chrysler, fabrika, bayi ve marka sayılarını azaltmış, yeni bir mülkiyet yapısı inşa etmiş, daha küçük ve "çevreci" taşıtlar üretme zorunluluğunu yüklenmiş olarak iflastan çıktılar. Bu süreçte, sendikalı otomotiv işçileri de "yeni" otomobil üreticilerinin kısmi "sahibi" kılındılar ve kendilerini sendikasız Amerikalı işçilerle denk duruma getirecek, kapsamlı ücret ve sosyal yardım tavizleri vermeye razı oldular.

Finans krizi ve onun getirdiği otomotiv krizi, sektörde önemli değişikliklere yol açtıysa da, bu değişikliklerin geçmişten temel bir kopuş anlamına gelmediği belirtilmeli. Krizin temel sonucu, zaten başlamış olan kapitalist yeniden yapılanma sürecinin hızlandırılması ve payandalandırılması, bunun da büyük ölçüde işçilerin cebinden karşılanması oldu. Gerçekte, GM, Chrysler ve

1 Bu yazıda, "yabancı" terimi genel olarak, Amerikan kökenli olmayıp ABD'de faaliyet yürüten veya yatırımları bulunan şirketleri ifade etmektedir.

Ford son krizden zarar değil fayda görmüştür. Kriz, önceki yirmi yıla damga vuran sert rekabet stratejisinin başarısızlığa uğramasının ardından, Detroit Üçlüsü'nün[2] yeniden hızla kafa kafaya vermesine olanak tanıdı. Krizlerin ardından bu şekilde yeniden yapılanma hamlelerinin gelmesi, özellikle ABD gibi büyük ve rekabetçi pazarlarda, otomotiv sanayisinin alamet-i farikası sayılabilir. Üreticiler, 1980'lerden bu yana ABD'de dalgalar halinde yeniden yapılanma hamlelerine giriştiler ve yabancı yatırımların giderek arttığı bu hamlelerle, sektörü kesintisiz bir evrime tabi tuttular. Günümüz krizi de aynı dinamiklerin devamlılığına işaret etmekte. Dolayısıyla, sermayenin penceresinden bakıldığında, bu defaki krizi sektörün zaten devam etmekte olan yeniden yapılanma süreci içinde ele almak büyük ölçüde mümkündür.

Ancak sendikalı otomotiv işçileri için aynını söylemek mümkün değil. Detroit Üçlüsü, Amerikan hükümetiyle el ele vererek, krizi çevreleyen kıyamet günü havasını sonuna kadar sömürüp, Birleşik Otomotiv İşçileri (BOİ) sendikasının çalışma koşullarını koruma ve iyileştirme gücünü temelden sarsacak ödünleri kabul ettirmeyi bildi. Amerikalı otomotiv işçilerinin kaderi, sektörün iniş-çıkışlarına paralel olarak dalgalanıyor olsa da, son otuz yıldaki genel yörüngenin gerileme ve çözülme anlamına geldiği açık. Uzun vadeli sendikasızlaşma, ödün verme ve tecrit olma eğilimleri, benzeri görülmemiş tavizlere giden yolu döşedi. Son krizse, sendikalı otomotiv işçilerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında elde ettiği kazanımların üstünü bir kalemde çizdi.

Dolayısıyla, krizin sermaye ve emek açısından birbirinden apayrı sonuçları var. Sermaye için hızlı bir yeniden yapılanma ve kârların restorasyonu süreci tetiklenirken, emekçi cephesinde, sendikalı otomotiv işçilerinin onlarca yıl boyunca büyük mücadelelerle elde edilmiş kazanımlarını tersyüz eden bıçak sırtı konumun daha da kötüleştiğinden söz etmeliyiz. Krizi ve sermaye ile emekçiler açısında yol açtığı farklı sonuçları daha iyi anlayabilmek için, olan biteni tarihsel bağlamı içine oturtarak incelemeliyiz. Bunu yaptığımızda, krizin yapısı hakkında daha net bir bakışa ve daha da önemlisi, işçilerin tekrar bir araya gelip kavgaya girebileceği alanları açığa çıkarma olanağına kavuşacağız.

KRİZİN SERMAYE AÇISINDAN ANLAMI

2008 Sonbahar'ında, Amerikan otomotiv endüstrisi felakete koşar adım gidermiş gibi görünmekteydi. Chrysler ve GM, o yıl için sırasıyla 8 ve 31 milyar dolar zarar açıkladı. Finans piyasalarında bir sene önce başlamış olan çalkantılar, varlığa dayalı menkul kıymet piyasasını kurutmuştu. Neredeyse

2 Üç Büyükler olarak da anılan General Motors, Ford ve Chrysler şirketleri –*çev.*

geceden sabaha, tüketiciler otomobil alımım finanse edemeyeceklerini, bayiler de stoklamak üzere üreticilerden taşıt alacak krediyi bulamayacaklarını gördüler. Detroit, SUV (çok amaçlı spor taşıt) ürün tipine (büyük motorlarla donatılan bu taşıt tipinde, fırlayan petrol fiyatları nedeniyle piyasa daralmıştı) ve GM ile Ford da finans sektöründeki yan kuruluşlarına aşırı bel bağladığı için, yabancı üreticilere göre daha sert bir darbe yemişti. Yine de, krizin Amerikalı üreticilerle sınırlı kalmadığı ortadaydı. Sektör, karmaşık ve birbiriyle örtüşen tedarik zincirleriyle sıkıca iç içe geçmiş bir yapıda. Bu nedenle, kredi piyasalarındaki çöküş, derhal bir zincirleme etki yarattı ve bir tarafta üreticilerin, diğer yanda parça tedarikçileri, bayiler, işçiler ve Michigan, Kentucky, Ohio, Indiana, Alabama, Tennessee gibi eyaletler başta gelmek üzere, sırtını bunlara dayamış toplumsal kesimlerin ayakta kalma olanaklarını tehlikeye düşürdü.[3]

GM ve Chrysler, yılın sonlarında yaptıkları açıklamada, Amerikan hükümetinden mali destek almamaları durumunda, faaliyetlerini 2009'da da sürdürmelerine izin verecek nakit kaynaklara sahip olmadıklarını ilan ettiler. Halkın yaygın muhalefetine karşın, Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (SVKP) kapsamında, Maliye Bakanlığı, Otomotiv Sanayisi Finansman Programı'nı (OSFP) Aralık 2008'de oluşturdu. OSFP üzerinden, Chrysler ile GM'ye sırasıyla 4 ve 13,4 milyar dolar kredi verildi. Şarta bağlı olarak sağlanan bu krediler karşılığında, her iki şirketin, maliyetleri kısarak ve faaliyetlerini küçülen pazar paylarına uygun biçimde düzene sokarak ayakta kalacaklarını gösteren planları Hazineye sunması istendi. Planlar 2009 Şubat'ına sunuldu ve nakit kaynaklar tüketmeye devam ettikleri için ilave mali destek talep edildi. Mart ayı geldiğinde, Obama yönetimi, "uzun vadede ayakta kalmak için yetersiz" olduğu gerekçesiyle, sunulan planları reddetti ve iki şirketten, "ilave federal destek alabilmek için daha sert önlemler almaları" istendi. GM ve Chrysler'e, Obama'nın yeniden yapılanma hedeflerine ulaşmaları, ya da iflaslarını ilan etmeleri ve Amerikan devleti tarafından cebren yeniden yapılandırılmaya razı gelmeleri için sırasıyla 60 ve 30 gün süre tanındı. Nihayetinde, iki şirket de hedeflere ulaşamayacak ve iflasını ilan edecekti.[4] Yeterli nakde sahip olan Ford ise, 9 milyar dolarlık bir kredi limiti almayı başardı ve iflasa gitmek zorunda kalmadı.

Her iki şirket için de iflas süreci "mahkeme gözetiminde varlık satışı" şeklinde sınıflandırılmaktaydı. GM ve Chrysler, "iyi" varlıklarını, yani şirketlerinin elde tutmak istedikleri kısımlarını "yeni" GM ve Chrysler kuruluşlarına sattılar. Hoşa gitmeyen varlıklar ve borçlar ise, "eski" şirketlerde kaldı ve daha

3 Birleşik Devletler Hükümet Sorumluluk Dairesi (USGAO), "Summary of Government Efforts and Automakers' Restructuring to Date", Kongre Komitelerine Sunulan Rapor, GA-09-553, 2009.

4 Aynı eser.

uzun bir iflas süreciyle tasfiye edildi. Mahkeme gözetiminde varlık satışının amacı, şirketleri iflastan kısa sürede çıkarmak ve böylece hayata dönüşlerini hızlandırmaktı.[5]

Öncesinde Cerberus Capital Management'a (CCM) ait olan Chrysler şirketi, Fiat, Birleşik Otomotiv İşçileri (BOİ) Sendikası Gönüllü İstihdam Yardımları Anlaşması (GİYA) fonu ile azınlık hissedarı olan ABD ve Kanada hükümetleri arasında paylaştırıldı.[6] Sekiz montaj ve parça üretim tesisinin kapatılması kararlaştırıldı. "Yeni" GM'nin yaratılması içinse, on dört montaj ve parça tesisi ile üç depo kapatılırken, Hummer, Pontiac, Saab ve Saturn birimlerinin satılması ya da faaliyetlerini durdurmasına karar verildi. GM, Amerikan hükümeti, BOİ, Kanada Otomotiv İşçileri Sendikası, Kanada hükümeti, Ontario eyalet hükümeti ve teminatsız GM tahvili sahipleri arasında bölüştürüldü. İflas ilan etmediği halde, Ford da yeniden yapılanmaya gitti. Jaguar ve Rover birimleri 2008'de Tata'ya satılırken, Mazda'daki Ford hisselerinin oranı da yüzde 3'e indirildi ve 2010'da Mercury markasının kapatılması, Volvo'nun ise Geely'ye satılması yoluna gidildi.[7]

Otomotiv krizi ve GM ile Chrysler'in zorunlu iflasa dayalı yeniden yapılanması, gerek sektörün bütünü, gerekse her bir şirket için son derece önemli gelişmelerdi. Devletin müdahalesi ve finansal desteği, üreticilere faaliyetlerini *hızlı bir şekilde düzene sokma* ve kapasitelerini düşürme olanağını kazandırarak, dikkatlerini kârlı birimlere yoğunlaştırma imkânını verdi. Ancak kriz sermaye açısından ne genel bir gerilemeydi, ne de sektörde sert değişiklikleri zorlayan, oyunun kurallarını değiştiren bir olaydı. Gerçekleşen yeniden yapılanma, küresel otomotiv endüstrisinin, özellikle de ABD gibi yedek parça piyasasının gelişmiş olduğu pazarlarda zaten başlamış olan yeniden örgütlenme sürecinin parçasıydı. Küresel üreticiler, artan rekabet baskısı karşısında uzun yıllardır faaliyetlerini yeniden düzenlemekte ve yeni stratejiler tasarlamaktaydılar. Bu bölümde, krizin sermaye açısından taşıdığı öneme ışık tutmak üzere, sözünü ettiğimiz yeniden yapılanmayı geniş tarihsel bağlamı içine oturtacağız.

Amerikalı üreticiler, gerek ABD'de, gerekse yurtdışında faaliyet yürüten yabancı üreticilerin giderek şiddetlenen rekabeti karşısında pazar paylarını koruyabilmek amacıyla, ABD pazarındaki faaliyetlerini 1980'lerden beri neredeyse hiç ara vermeden yeniden örgütlemekte. 1960'larda Japon ve Avrupalı rakiplerin boy göstermesinin ardından, Amerikan markaları dünya otomotiv endüstrisindeki tekel konumlarını günden güne yitirdi.

5 Aynı eser.

6 Fiat, Haziran 2011'de hem Amerikan hükümetinin Chrysler'deki payını satın aldı hem de Kanada hükümeti ile BOİ GİYA'ya ait payları satın almak için müzakerelere girişti.

7 Ford, 2007'de Aston Martin'i satmıştı.

1970'lerde ithal ürünlerin iç pazara da el uzatması, bu tabloyu pekiştirecekti. Üstesinden gelebilmek için, ilk olarak maliyetleri kısmak amacıyla parça üretimi tesisleri ile bazı montaj faaliyetlerini ABD'nin güneyine ve Meksika'ya kaydırdılar. Ancak ithalattaki artışın devam etmesi sonucunda, yabancı otomobillere ithalat kısıtlamaları getirmesi için Reagan yönetimine baskı yapmaya başladılar. Bunun sonucunda ortaya çıkan "gönüllü" ihracat kısıtlamaları, 1980'lerde Japon üretici ve tedarikçilerin ABD'ye otomobil ithal etmek yerine, doğrudan ABD'de yatırım yapmaya yönelmesiyle sonuçlandı. Yabancı şirketler, mevcut tedarik ağının avantajını kullanmak amacıyla, ilk olarak Orta Batı'ya yöneldi. Ancak 1980'lerin sonlarından itibaren, ABD'deki yabancı parça üreticisi yatırımlarının ciddi bir artış sergilemesi, yabancı üreticilerin yatırımlarını güneye doğru kaydırıp ucuz işgücünden faydalanmasına izin verdi.

Amerikalı üreticiler ise, kendi iç pazarlarındaki rekabet artışı karşısında, faaliyetlerini yeniden yapılandırmak için 1980'ler boyunca milyarlar harcadı. Bir yandan kıyı şeridindeki montaj tesislerini kapatıp, iç kesimlerde, ülkenin ulaşım alanındaki sinir merkezinin yakınlarına yeni tesisler kurarken, aynı anda düşük katma değerli üretim faaliyetlerini Meksika'daki düşük ücret ödenen fabrikalara kaydırmaktaydılar.[8] Bunun yanında, küçük otomobiller üretmeyi bırakıp, bu ürün tipini Japon ve Avrupalı üreticilere terk ettiler. Artık büyük otomobiller ile hafif kamyonetler üzerine odaklanacaklardı.[9] 1980'ler boyunca, kârlılıklarını artırmak isteyen Amerikalı üreticiler, başka marka ve ürün tiplerine de yöneldi. Örnek olarak, GM şirketi Lotus ve Saab markalarını, Ross Perot'un bilgisayar şirketi EDS'yi ve Hughes Electronics'i, ayrıca başka finansal hizmet ve savunma sanayi girişimlerini satın almak için milyarlarca dolar harcadı.[10]

1980'lerde gözlenen coğrafi dinamizm, 1990'lar ve 2000'lerde de hız kesmeyecekti. Şekil 1 ve 2'de görüldüğü gibi, son yirmi yılda yatırımlar coğrafi bakımdan büyük bir hareketlilik sergiledi. Özellikle Orta Batı'da, yatırımlardaki büyüme ve gerileme eşzamanlı olarak gerçekleşmekteydi.

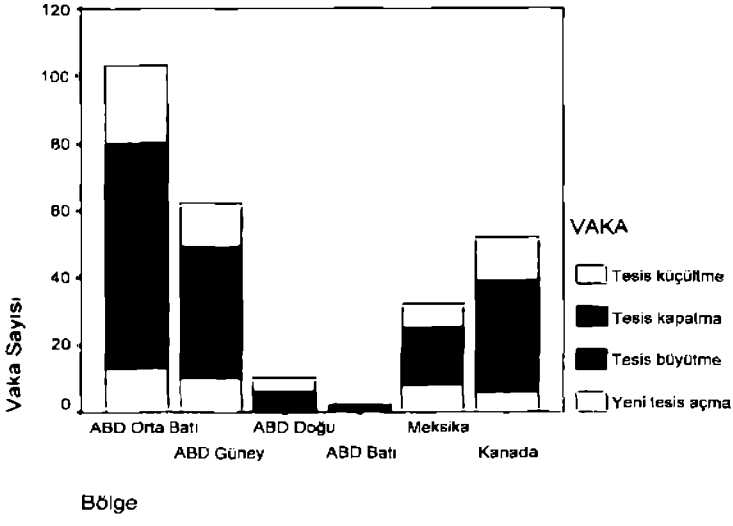
---

8 James M. Rubenstein, *A Changing U.S. Auto Industry: A Geographical Analysis*, New York: Routledge, 1992.

9 Carl H. A. Dassbach, *Global Enterprises and the World Economy: Ford, General Motors, and IBM, the Emergence of the Transnational Enterprise*, New York: Garland Publishing, 1989.

10 Stan Luger, *Corporate Power, American Democracy, and the Automobile Industry*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000; Alex Taylor, "The Death of the Sport-Utility Vehicle Foretold", Fortune, 8 Temmuz 1996, s. 22.

Şekil 1: Otomotiv Üreticilerinin Yatırımları, 1998-2006

Kaynak: Yazarın oluşturduğu Otomotivde Yatırım Davranışları (AIP) veritabanından alınmıştır.[11]

ABD'de üretim faaliyetlerini genişleten Japon üreticilere Avrupalı üreticiler ve başta Avrupalılar ile Doğu Asyalılar gelmek üzere, küresel parça tedarikçileri de katıldı. Bu üretim akınına, Amerikalı üreticilerin ve bazı parça tedarikçilerinin Meksika'ya taşınarak, ayrıca Orta Batı'daki mevcut üretim faaliyetlerini yenileyerek maliyetleri düşürme stratejileri eşlik etmekteydi. Kuzey Amerikalı otomotiv sanayisi, geleneksel üretim bölgelerinden güney ABD ve Meksika'daki düşük ücretli alanlara kayma şeklinde tek yönlü bir hareket yerine, son otuz yılda üretimi yeniden örgütleme yoluna girdi ve sonunda, Büyük Göller'den Meksika Körfezi'ne kadar uzanan bir "otomotiv koridoru" meydana getirdi.[12]

Yatırım davranışları, zamansal olarak da dinamik bir yapı sergilemekteydi. Son yirmi yılda hiçbir zaman baskın bir düşüş eğilimiyle karşılaşılmadı. Bunun yerine, döngüsel bir büyüme-düşüş hareketinden söz edebiliriz. Şekil 3, üreticiler ve parça tedarikçileri tarafından yapılan yatırımların, ekonomideki geniş ölçekli eğilimlere paralel olarak zaman içinde zirve ve dip nokta-

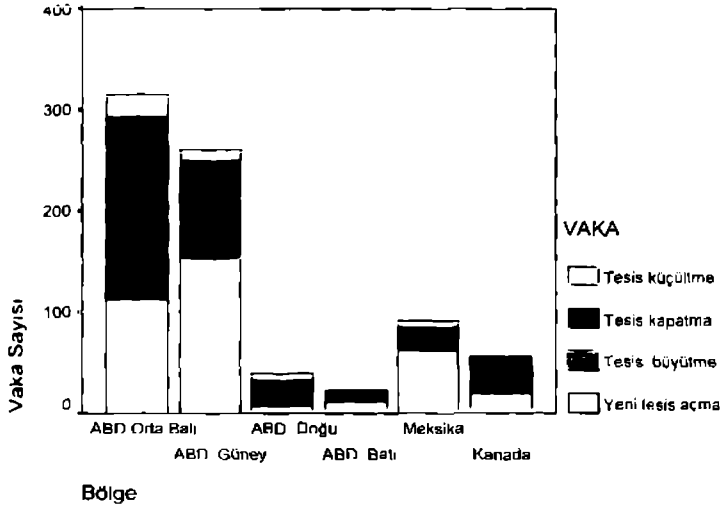
11 Veriler, haftalık Automotive News dergisinin 1998 ile 2006 arasındaki her sayısında bildirilmiş tesis açma, büyütme, kapatma ve küçültme vakaları derlenerek oluşturuldu. AIP veritabanı, tüm bu vakaların genel bir sayımını sunmak yerine, yatırımın zaman ve uzam boyutlarındaki dağılımını sergilemeyi amaçlamaktadır. Nicole M. Aschoff, *Globalization and Capital Mobility in the Automobile Industry*, Doktora Tezi, Johns Hopkins Üniversitesi, Baltimore, 2010. AIP veritabanı hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz. bölüm 2 ve Ek 1.

12 Aschoff, *Globalization and Capital Mobility*; Thomas Klier ve James Rubenstein, *Who Really Made Your Car: Restructuring and Geographic Change in the Auto Industry*, Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, 2008.

ları sergilediğini, ancak büyüme ve küçülmenin sürekli bir arada var olabildiğini gösteriyor.

Son yirmi yıldaki üretici yatırımlarının büyük kısmını, kamyonet tipi taşıt üretimi amacıyla (hafif kamyonetler, SUV'lar ve minivanlar) mevcut tesislerin makine-teçhizat bakımından yenilenmesi veya yeni tesislerin açılması oluşturuyor. Amerikan pazarı, ulaştığı yüksek doygunluk düzeyi nedeniyle genellikle durgun bir yedek parça pazarı olarak değerlendirilse de, kamyonetlerde özellikle 1990'larda yüksek büyüme hızlarına ulaşıldığı görüldü. 90'ların sonuna gelindiğinde, ABD'deki tüm otomotiv satışlarının toplam değeri içinde hafif kamyonetlerin payı yarıyı aşıyordu.[13] Kamyonetler, büyük rağbet gördüğü ve otomobillere kıyasla ancak küçük bir ilave girdiyle imal edilebildiği için, üreticiler açısından son derece kârlı bir kalemdi. Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1995 ile 2005 arasında gerek ABD'li, gerekse yabancı üreticiler, ürün yelpazelerini kamyonetlere doğru belirgin biçimde kaydırdı. ABD'li markalar otomobil üretimini azaltıp daha fazla kamyonet üretirken, yabancılarsa her iki ürün tipinde yatırımlarını büyütmekteydi.

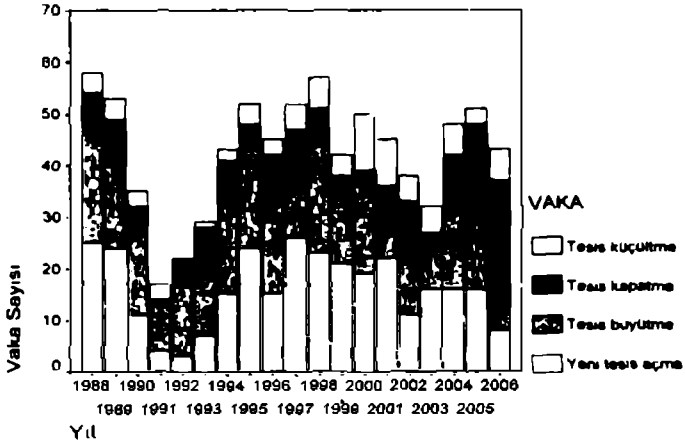
Şekil 2: Parça Tedarikçilerinin Yatırımları, 1988-2006

Kaynak: AIP veritabanı.

13 Julie Froud, Sukhdev Johal, Adam Leaver ve Karel Williams, *Financialization and Strategy: Narrative and Numbers*, New York: Routledge, 2006.

Şekil 3: Otomotiv Üreticileri ve Parça Tedarikçilerinin Yatırımları, 1988-2006

Kaynak: AIP veritabanı.

Tablo 1: Kuzey Amerika'da Bölgelere Göre Otomotiv Üretimi (1995, 2005)

1995	ABD ORTA BATI	ABD GÜNEY	ABD DOĞU	ABD BATI	MEKSİKA	KANADA	TOPLAM
AMERİKAN OTOMOBİLLERİ	2.812.610	1.335.068			339.798	679.057	5.166.533
AMERİKAN KAMYONETLERİ	3.362.022	1.111.537	436.725		61.716	961.350	6.033.350
ORTAK ÜRETİM OTOMOBİLLER	367.093			229.393		116.610	713.096
ORTAK ÜRETİM KAMYONETLER				123.257		59.258	182.515
ASYALI OTOMOBİLLER	1.233.261	333.236			54.700	196.269	1.817.466
ASYALI KAMYONETLER	99.514	132.554					232.068
AVRUPALI OTOMOBİLLER		11.876			156.422	7.588	175.886
AVRUPALI KAMYONETLER							0
TOPLAM	7.874.500	2.924.271	436.725	352.650	712.636	2.020.132	14.320.914
2005							TOPLAM
AMERİKAN OTOMOBİLLERİ	1.709.434	354.493			408.805	982.403	3.455.135
AMERİKAN KAMYONETLERİ	3.794.246	1.699.974	14.489		483.395	759.159	6.751.263
ORTAK ÜRETİM OTOMOBİLLER	272.632			248.471			521.103
ORTAK ÜRETİM KAMYONETLER				158.927		189.997	348.924
ASYALI OTOMOBİLLER	1.236.663	383.252			343.684	424.560	2.388.159
ASYALI KAMYONETLER	481.130	745.448			66.111	266.952	1.559.641
AVRUPALI OTOMOBİLLER		124.846			300.386		425.232
AVRUPALI KAMYONETLER		95.558			1.009		96.567
TOPLAM	7.494.105	3.403.571	14.489	407.398	1.603.390	2.623.071	15.556.024

Not: Ticari olmayan motorlu taşıtlar değerlendirmeye alınmış, "kamyonet" sınıfına hafif kamyonetler, SUV'lar ve minivanlar dahil edilmiştir. Chrysler 1995 için bir Amerikan şirketi sayılmıştır. Ortak üretim terimi, Doğu Asyalı şirketler ile Amerikan şirketlerinin ortak montaj tesislerini ifade etmektedir. Kaynak: Otomotiv Haberleri Piyasa Verileri Kitabı'ndan (1996; 2006) yazar tarafından derlenmiş üretim rakamları.

Kamyonet üretimini artırma amaçlı tesis yenileme yatırımlarına ek olarak, GM ve Ford, 1990'larda ve 2000'lerin başlarında şirket içi yeniden yapılanma hamleleriyle de pazar paylarını ve kârlılıklarını artırma çabasına girdi. Ford şirketi, Volvo, Rover, Aston Martin ve Jaguar'ı satın alıp, Mazda'daki hisselerini artırırken, GM de Hummer ve Daewoo'yu satın alıyor, Isuzu'nun hâkim hissedarı haline geliyordu. Amerikan şirketleri aynı zamanda 1990'larda kendi mevcut yapılarında çeşitli değişikliklere de gittiler: GM kuruluşu Lotus, EDS ve Delphi'yi satarken, Ford da Visteon markasını elden çıkardı.[14] GM ve Ford, parça tedarik faaliyetlerini daha yatay bir yapıya büründürürken, bağımsız parça tedarikçileri faaliyetlerini genişletme ihtiyacıyla karşı karşıya kaldı ve eskinin şirket içi parça tedarikçileri de yabancı üreticilerle ortaklıklar kurup, yeni tesisler açma yönünde onlara baskı uyguladı.[15] Şekil 2'den anlaşılabileceği gibi, ister yabancı, isterse Kuzey Amerika kökenli olsun, pek çok parça tedarikçisi, tedarik sözleşmelerini devam ettirebilmek veya yeni sözleşmeler imzalayabilmek için coğrafi olarak otomotiv üretim tesislerini takip etmek zorunda kalıyordu. Birinci kademe parça tedarikçileri, aynı zamanda imalat ve tasarımda daha fazla sorumluluk almaya başladı.[16] Örneğin, 1990'ların sonlarında Delphi şirketinden, Juarez/Meksika'dan Tuscaloosa/Alabama'ya kadar 2500 km'ye yayılmış tüm Mercedes tedarik zincirini koordine etmesi istendi.

1990'larda Kuzey Amerika'da yürütülen süreç, aslında küresel ölçekli yeniden yapılanmanın bir parçasıydı. 1980'lerde dünya genelindeki yeni üretim kapasitesi büyük ölçüde Japon şirketleri tarafından inşa edilirken, 90'larda Amerikalı, Avrupalı ve Koreli şirketler de yükselen pazarlardaki yatırımla-

14 Sektördeki rekabet ve döngüsellik, pazarları memnun etme yolunda üreticileri sık sık yeniden yapılanma programlarına yönettiği için, otomotiv sanayisindeki yeniden yapılanmanın uzun süreler boyunca tutarlı bir çizgi izlemesine nadiren rastlanır. Froud ve diğerleri de bu duruma dikkat çekiyorlar: "Borsalar, gayet sığ bir içeriğe sahip olan kolektif akıllarını çok hızlı biçimde değiştirebilirken, dev şirketlerin strateji değişiklikleri o kadar hızlı gerçekleşemez. Bu yüzden, döngünün ilk dönemde şirketlerin değer yaratacak hamlelere girişmesi yönünde bir piyasa teşviki ve hatta talebi mevcutken, takip eden ikinci dönemde, bu hamleler mahkûm edilebilecek ve bir tersine dönüş stratejisine ihtiyaç duyulabilecektir." Froud ve diğerleri, *Financialization and Strategy*, s. 44.

15 Yatay yapı, GM ve Ford gibi dikey yönde entegre olmuş şirketlerin, kendi şirket içi üretim faaliyetlerini taşeronlaştırarak bağımsız parça tedarikçilerine devretmesi anlamına gelmektedir.

16 Otomotiv sanayisi genellikle iki parçaya ayrılmış bir yapı sergiler: Otomobilleri imal eden orijinal ürün imalatçıları (OEM) ile, bu ürünlerin orijinal parçalarını temin eden parça tedarikçileri. Satıştan sonra, fabrika dışında otomobile eklenen parçalar ise, satış sonrası üretim ağının parçası olarak değerlendirilir. Orijinal parça tedarikçileri ise üç kademe halinde değerlendirilir. Üçüncü kademe parça tedarikçileri genellikle en küçük şirketlerden oluşur ve hortumlar, contalar gibi bağımsız parçaları üretir. Daha büyük şirketlerin oluşturduğu ikinci kademe tedarikçiler, daha karmaşık aksamlar ve kimi zaman modüllerin üretimiyle ilgilenir. Birinci kademe tedarikçiler ise geniş bir yelpazede farklı parçalar, sistemler ve modüller üretir. Otomotiv üreticileri, ikinci ve üçüncü kademe parça tedarikçilerini örgütleme ve kimi zaman komple otomobil sistemlerini hazırlama işini artık pek çok örnekte birinci kademe parça tedarikçilerine yükleyebilmekte.

rını hızla artırma yoluna gitti. Küresel üreticiler, Vietnam, Çin, Hindistan, Pakistan ve Filipinler gibi yeni yeni büyüyen, piyasa doygunluk oranlarının çok aşağıda olduğu pazarları ele geçirme derdindeydi. Eşzamanlı olarak, 1990'larda pek çok pazarda ticaretin önündeki engeller kaldırılmakta ve üç ayaklı (Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya) pazar rekabeti hızla şiddetlenmekte, küresel üreticiler gelecekteki büyüme için yeni alanlar yaratmaya yönelmekteydi. Ancak Asya ekonomik kriziyle birlikte, bu pazarların sunduğu potansiyelin belirsizliklerle dolu olduğu görülecekti. Doksanların sonuna gelindiğinde, pek çok analizci, yükselen pazarlardaki talebin şirketler tarafından fazla büyütüldüğü düşüncesindeydi artık. Böylece, küresel üreticiler ve parça tedarikçileri, başta ABD pazarı gelmek üzere, sırtlarını üç ana pazardaki kazançlarına dayamayı sürdürdü.[17]

Bu arada, Ford ve GM, kamyonet üretimi haricinde kendini gösteren kâra ulaşma güçlüğünü telafi etmek üzere, sırtlarını bir gelir kaynağı olarak kendi finans birimlerine (Ford Credit ve GMAC) dayama yaklaşımını daha ilerilere taşımaktaydı. Doksanların sonları boyunca kredi maliyetlerinin hayli düşük seyretmesi, Ford ve GM'ye finanstan muazzam kazançlar elde etme olanağını sunacaktı. Otomotiv gibi son derece rekabetçi yapı sergileyen, konjonktür dalgalanmalarına fazlasıyla açık bir sektörde, kredi faaliyetlerinden elde edilen kazanç, üretim faaliyetlerinin getirdiği kâra göre daha istikrarlı bir gelir akışı sağladığı için hayli çekiciydi. GM ve Ford, finans birimlerinden elde ettikleri kazançlar sayesinde kâr getirmeyen ürün tiplerini (örneğin otomobil modelleri) dünya genelinde destekleme ve aynı zamanda başka şirketleri bünyelerine katma, az gelişmiş pazarlara doğru genişleme olanağını buldu. 1996'da Ford'un net gelirleri içinde finansın yüzde 54'lük paya sahip olduğu,[18] 1989-2006 döneminde GM'nin konsolide net gelirlerinin yüzde 93'ünü GMAC'in sağladığı hesaplanmaktaydı.[19] Finans birimleri, satış kampanyaları yoluyla otomotiv üreticileri tarafından sübvanse edildiği için bu istatistikler finansın rolünü olduğundan büyük gösterme eğilimini sergilese de, GMAC ve Ford Credit her durumda önemli bir kâr kaynağıydı. Örnek vermemiz gerekirse, GM'nin 2001 ile 2006 arasında GMAC'ten aldığı nakit temettü tutarının 8 milyar doları aştığını söyleyebiliriz.[20]

17 Timothy Sturgeon ve Richard Florida, "Globalization and Jobs in the Automotive Industry", Carnegie Mellon Üniversitesi ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Ortak Çalışması, Alfred P. Sloan Derneğine sunulan nihai rapor, Marth 2000.

18 Froud et al., *Financialization and Strategy.*

19 Richard J. Anderson, Cristina Muise ve David Gancarz, "Partial Divestitures as an M&A Alternative: The Case of GMAC", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 21(Ocak/Şubat), 2010.

20 Anderson ve diğerleri, "Partial Divestitures"

Finans sektörünün genel anlamdaki yükselişi de otomotiv sanayisini bu dönem boyunca destekledi. Krippner, 1980'ler ve 90'lardaki Amerikan devlet politikası sonucunda, sonuna kadar açılan kredi musluklarının "finans ve emlak piyasalarında varlık fiyatı balonlarını şişirdiği" savını ortaya atıyor.[21] İlk sıraya konut balonu yazılmak üzere, bu balonlar, konut sahiplerinin düşen faiz oranlarından faydalanarak, evlerini yenilemek, borçlarını ödemek ve elbette yeni otomobiller satın almak için konut ipoteği kullanmaları sonucunda bir tüketim canlılığı yarattı.[22] Ford ve GM'nin rahat kredi koşullarından faydalanarak, yeni müşteriler için hatırı sayılır kampanyalar düzenleyebiliyor olması, artan rekabete karşın Amerikalı üreticilerin satış hacmini koruması anlamına geliyordu. GMAC ile Ford Credit ipotek piyasasına da bütünüyle girdiğinden, konuttaki canlanma aynı zamanda GM ile Ford için ilave gelir akışı demekti. 2006 itibarıyla, GMAC'in ResCap birimi 412 milyar dolarlık ipoteğin takibini yapıyor ve 69 milyar dolarlık ipotek kredisinin sahibi konumunda bulunuyor, bu ise GMAC'in toplam alacaklarının neredeyse yüzde 40'ını oluşturuyordu.[23]

GM ve Ford'un, küresel faaliyetlerini destekleme yolunda sırtını kamyonetlere ve finansa dayama stratejisi 90'lar boyunca başarıya ulaştı. SUV'ların mükemmel kâr marjı sunması ve kredinin ucuza temin edilebilmesi sayesinde, 1980'lerde kaybettikleri pazar payını geri kazandılar. Ancak Amerikan şirketleri, kârlı olmayan birimlerini ayakta tutmak için kamyonet ve finans kaynaklı gelirleri kullandığı ve başka ürün tiplerinde müşterilerin karşısına yeniliklerle çıkmadığı için, pazar payının küçülmesi olasılığına karşı son derece savunmasız bir yapıdaydılar. Asyalı ve Avrupalı üreticiler, ürün tipleri arasındaki bu uçurumdan faydalanmakla kalmadılar, aynı zamanda Amerikalı şirketlerin rağbet gördüğü ürün tiplerindeki model sayılarını da artırmaya başladılar. 2000 sonrasında pazarda durulma baş gösterdiğinde, Amerikalı şirketlerin pazar payındaki düşüş kaldığı yerden devam etti ve fabrikalar ancak büyük satış indirimleri ve filo satışlarıyla açık tutulabildi. *Subprime* ipotek krizi, sonu olmayan bu stratejiye de noktayı koyacaktı. Ford Credit ve özellikle de GMAC (2006 sonrasında çoğunluk hisseleri CCM'nin eline geçti) konut piyasasındaki çöküşe maruz kalırken, aynı anda otomotiv sektörünün durgunluğa girmesi ve Detroit'in pazar payını giderek yitirmesi, finans krizi patlak verdiğinde, kendini kredi piyasalarının dışına atmayı ba-

21 Greta Krippner, *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*, Cambridge: Harvard University Press, 2009, s. 224.

22 Gerald F. Davis, *Managed by the Markets: How Finance Reshaped America*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

23 Anderson ve diğerleri, "Partial Divestitures".

şarmış olanlar dışında herkes için dört başı mamur bir fırtınanın gelip çattığı anlamına gelmekteydi.[24]

Genel anlamda söylersek, kriz, ABD, Avrupa ve Japonya gibi otomotiv pazarlarındaki büyümenin sınırlarını gösterdi. ABD'de 1995 ile 2005 arasında kendini gösteren on yıllık üretim ve satış canlılığı, zaten kapasite fazlasının ana unsur olduğu bir pazarda rekabeti daha da şiddetlendirdi. ABD ve Avrupa'da talebin olduğu yere çakılıp kalması ve gelecek satışlarda da belirsizliğin hâkim olmasıyla, Amerikan şirketleri az gelişmiş pazarlara ve özellikle de Çin ile Hindistan gibi, durgunluğu görece hafif etkilerle atlatan yerlere doğru genişleme çabalarına hız kazandırdılar. 2009'da, BRIC ülkelerindeki yeni otomobil satışı 20 milyon adedi buluyor ve böylece dünya toplamının kabaca üçte birine karşılık düşüyordu. 2050'ye gelindiğinde, dünya üzerindeki otomobil satışlarının yarısının üç büyük pazar dışında gerçekleşeceği tahmin edilmekte. Çin, dünyanın en büyük otomobil pazarı olma unvanını 2009'da ABD'den devraldı ve bugün için GM'nin en büyük pazarı durumunda. Toyota, Ford ve Honda şirketleri, kendilerinden daha erken davranarak köşe başlarını sağlamca tutmuş Volkswagen, GM ve Hyundai'ye yetişme çabasıyla, Çin'deki üretim kapasitelerini artırıyorlar. Volkswagen, Çin pazarının yaklaşık yüzde 20'sini tek başına elinde bulunduruyor. Ülkenin lüks araçlara yönelik müthiş iştahı karşısında, daha küçük üreticilerin de Çin'deki faaliyetlerini genişletmeye yöneldiği fark ediliyor. Çin, bugün BMW için ikinci, Jaguar ile Land Rover içinse üçüncü en büyük pazar konumunda.

Hindistan da benzer şekilde olağanüstü hızlı bir büyümeye sahne olmakta. 2009'da ülke otomobil pazarının büyümesi yüzde 25'i aştı. Son iki yılda Ford, Nissan, GM, Toyota, Honda ve Volkswagen şirketlerinin tümü, yeni montaj fabrikaları kurup, tedarik ağlarını yaygınlaştırarak, Hindistan'daki faaliyetlerini genişletti. Ford, geçtiğimiz günlerde, küçük otomobiller alanında yeni faaliyet merkezlerinin Hindistan olacağını duyurdu ve Ford Figo modelinin Hindistan'dan Güney Afrika'ya ihracına başladı. Bu son gelişmeler, Subaru'nun ülkedeki muazzam varlığıyla da birleşince, Hindistan düşük maliyetli "giriş seviyesi" otomobil üretiminde Japonya'nın önüne geçerek dünyanın en büyüğü oldu. Tayland ve Endonezya da yeni yatırımlar konusunda istim üstünde. Ford, ASEAN bölgesi için Tayland'ı ihracat merkezi olarak belirledi ve ülkede yeni bir montaj tesisi kurma çalışmaları yürütüyor. Volkswagen ise Endonezya'daki ilk montaj tesisini Cakarta'da inşa etmekte.

24 Aynı eser.

Ancak yeni tesisler alanındaki büyüme Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerde yoğunlaşsa da, pek çok uzman, otomotiv üretimi ve satışında aslan payının yakın gelecekte de Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'da olacağı konusunda hemfikir. Vasıflı işgücü, halihazırda yapılmış yatırımların büyüklüğü ve gelişmiş parça tedarik tabanı, siyasi baskılarla da birleşerek, üreticiler ve tedarikçileri geleneksel üretim bölgelerinde veya yakınlarında yatırımları sürdürmeye itiyor. Aslında, otomotivdeki krizi takip eden kısa aranın ardından, ABD'de üretime dönük yatırımlar tekrar başlamış durumda. Kia, Sorento adlı *crossover* modelini üretmek üzere, 2009'da West Point / Georgia'da bir fabrika açtı ve şimdi de sedan otomobil üretimi için tesisi genişletiyor. Volkswagen, onlarca yıl boyunca sadece Meksika'da üretim yaptıktan sonra, ABD'de bir montaj tesisi ve yedek parça işletmesi kurmakta. Şirketin Chattanooga / Tennessee'deki kompleksi, 2011'de orta boy sedan üretimine başlayacak. Toyota ise, Tupelo / Mississippi'de Corolla modelini tekrar üretiyor.

Detroit Üçlüsü de kapasite artırma arayışında. GM, Detroit-Hamtramck tesisini yenilemek ve yeni "çevreci" stratejisi kapsamında elektrikli Volt modelini imal etmek için 336 milyon dolarlık yatırım yapıyor.[25] Chrysler de benzer şekilde 600 milyon dolar harcayarak Belvidere / Illinois fabrikasını elden geçiriyor ve Dodge Caliber yerine yeni bir küçük otomobilin üretimine hazır hale getiriyor. Detroit merkezli üreticiler, SUV alanındaki ağırlığını da yitirmiyor. Bu taşıt tipine yönelik talebin, özellikle de küçük *crossover* modelleri için bir kez daha sıçrama kaydetmesiyle, kepenk kapatmış fabrikalarda çarklar tekrar dönmeye başlıyor. GM, otomotiv sanayisinin bu alanında hâlâ sadece birkaç önemli şirketinin varlık gösterdiğini belirterek, Cadillac Escalade ile Chevy Suburban modellerinin yeni nesillerini geliştiriyor. Ford ise, 2010 Aralık'ında, Louisville / Kentucky fabrikasında, küçük SUV modellerinin üretimine olanak sağlamak üzere 600 milyon dolarlık yatırım yaptığını açıkladı.

Amerikalı üreticiler, bu yeni yatırımlara ek olarak, krizden bu yana tam anlamıyla para kırmakta. Ford, 2009 ile 2010'da pazar payını artırdı ve son on yıldaki en yüksek kâr oranını açıklayarak, dünyanın en kârlı otomotiv şirketi unvanını elde etti. GM'nin 2010 Kasım'ındaki ilk halka arz uygulaması, belki de sektörün içinde bulunduğu yükselişin en iyi göstergesi. Halka arz için 20 milyar dolarlık teklifin toplanması, yatırımcıların şirkete ve genel olarak Amerikan otomotiv sanayisine yönelik güvenindeki artışın işareti sayılıyor.

25 Amerikalı üreticiler, tesisleri ve ürünlerini düşen pazar payları doğrultusunda düzenlerken, yatırımlar Kanada'da uzaklaşır ve tekrar ABD'ye yönelir gibi görünmekte. Böylece, 1980'lerde gözlenen, Kanada'nın gözde bir yeni yatırım alanı olduğu yatırım eğilimleri tersine dönmekte.

GM, finansal kiralama hizmeti ve *subprime* kredi sunarak taşıt satışlarını artırma, eski yan kuruluşu GMAC (şimdiki adı Ally) ile rekabet etme umuduyla, bir yandan da GM Financial adı altında yeni bir birim oluşturuyor.[26]

Öyleyse, otomotivde krizin Detroit Üçlüsü üzerindeki etkisi nedir? Kriz, 1990'lardaki canlılık dönemi fiyaskoyla sonuçlanıp kolay kredi koşulları ortadan kalkınca, sektörü yeniden gruplaşmak zorunda bıraktı. Özellikle Amerikan şirketleri, kamyonetler ve finansa dayalı stratejilerinin uzun vadede geri kalan faaliyetlerine payanda olmayı sürdüremeyeceği görüldüğünde, yeni bir düzenlemeye gitmek zorunda kaldı. Ancak bunun yeri yerinden oynatan bir değişim olduğunu söylemek olanaksız: ABD'nin "yeni" otomotiv üreticileri, temelde eskilerin biraz daha incelikli versiyonlarından başka şey değil. Yaptıkları, Amerikan devletinin mali desteği ve otoritesi sayesinde, bazı kârsız faaliyetleri devre dışı bırakma ve maliyetleri düşürme operasyonunu normalde ulaşabileceklerinden daha yüksek bir hızla gerçekleştirmekten, böylece kısa sürede tekrar kârlılığı elde etmekten ibaret. Şimdi kredi eskisi kadar bol bulunmuyor olsa da, Amerikan şirketleri bir kazanç kaynağı ve sektörün inişli-çıkışlı yapısını dengeleyecek bir tampon olarak finansa sırtlarını dayamaya devam edecek. Aynı zamanda, normalde kârsız olmak gibi kötü bir ünü bulunan küçük otomobil pazarına da yavaş yavaş girdiklerini, öte yandan SUV'ların odak noktası olmaya devam ettiğini, sadece daha küçük SUV modellerine doğru hafif bir kaymanın yaşandığını belirtelim.

Günümüz krizini tarihsel bağlamına oturttuğumuzda, otomotiv sanayisinde otuz yıldır yaşanmakta olan "yaratıcı yapıbozum" sürecinin devamı niteliğindeki bir aşamayla karşılaşıyoruz. Şirketler bu süreçte bir yandan yeni tesisler açmayı, diğer yanda kimilerini kapatmayı, başka şirketleri satın almayı, sonra tekrar elden çıkarmayı sürdürüyor. Sektörün dinamiklerini daha iyi anlatmak istersek, kriz sonrasında genel bir gerileme eğiliminden ya da köklü zemin değişikliklerinden değil, bir yeniden yapılanma sürecinin sürüp gitmesinden söz etmeliyiz. Sektörün doğasında var olan döngüselliği ve hem ABD'de hem de dünya genelinde rekabetin şiddetlenmesini hesaba kattığımızda, bu tür bir yeniden yapılanmanın sektörün geleceğinde kalıcı unsur haline geleceğini düşünebiliriz.

KRİZİN EMEK AÇISINDAN ANLAMI

Chrysler ve GM, 2008 sonlarında Amerikan hükümetinden mali destek istediğinde, kamuoyu en hafif ifadeyle bu işe karşı çok hevessizdi. Geniş kesimler, sektörde yaşanan krizin suçunu yüksek maliyetli işgücüne atı-

26 David Welch ve Dakin Campbell, "Why Ally Financial and GM, Once Family, Are Now Rivals", *Markets & Finance*, 24 (Şubat), 2011.

yor ve şu genel yargıya varıyordu: "BOİ'yi Amerikalı vergi mükellefleri kurtarmamalıdır."[27] Üstelik, hükümet de aynı bakış açısını paylaşmaktaydı. Hazinenin GM ile Chrysler'e para vermesini sonunda kabul ettiğinde, hükümetin koştuğu ana şartlardan biri, şirketlerin iş sözleşmelerini yeniden yapılandırarak, sendikasız otomotiv üreticileriyle denk koşullara getirmesiydi. Yapılan da sonunda bu oldu zaten. BOİ, 2009 Bahar'ına gelindiğinde, işe yeni girecek tüm işçiler için kademeli bir ücret sisteminin uygulanmasına, bu kapsamda ücretlerin yarı yarıya, saatte 14,50 dolar civarına düşürülmesine, tüm yeni GM ve Chrysler çalışanları için ücretlerin altı yıl süreyle dondurulmasına, 2015'e kadar iki şirkette de grev yasağı uygulanmasına, Jobs Bank işsizlik sigortası uygulamasının sona erdirilmesine ve bir dizi başka tavize razı olmuştu bile.[28]

Sermayenin BOİ karısında ulaştığı zafer, aslında uzun zaman önce yola çıkmıştı. Sektörün satış ve üretim bakımından inişli çıkışlı bir döngüsel seyir izlemesi ve kesintisiz bir yeniden yapılanma süreci yürütmesi, otomotiv işçilerinin koşullarını, sendikalaşma oranları, pazarlık gücü ve işyeri hakları bakımından en azından 1980'lerden beri sürekli kötüleştirmişti. Son finansal kriz, Amerikalı otomotiv üreticilerine bir yandan üretim faaliyetlerini hızla yeniden yapılandırma olanağını sunarken, bir yandan da toplu iş sözleşmelerini boşa çıkarma fırsatını tanıdı. Krizin yarattığı şok dalgasından ve otomotiv sanayisinin içine düştüğü şiddetli durgunluktan faydalanarak, BOİ bünyesinde sadece belli gruplar için uygulanan tavizleri, tüm üyeleri kapsayacak biçimde genişletmeyi başardılar. Bu bölümde, krizi ve etkilerini, Amerikan otomotiv işçilerinin son otuz yılda tecrübe ettiği genel gerileme çerçevesine oturtarak inceleyeceğiz.

Amerikan otomotiv işçilerinin konumundaki zayıflamada kritik etmenlerden biri, sektörün yukarıda açıkladığımız yeniden yapılanma süreciydi. Sendikalaşmanın gerçekleşmediği sayısız yeni tesisin sektöre dahil olması ve üretimin güney ABD ile Meksika'daki düşük ücretli yerlere doğru önemli ölçüde kaydırılması, sendikalı işçileri yoğun bir baskıya maruz bırakmaktaydı. Sendikanın giremediği yabancı tedarikçilerin sektöre adım atışı özellikle hasar oluşturacak türdendi. 1990'lara gelindiğinde, Amerikalı üreticiler ilk kez parçaları, tertibatları ve hatta komple sistemleri taşeronlara ürettirme tehdidini, hem de yasaları ihlal etmeden savurabiliyordu. Bu taşeron tedarikçiler artık oldukça kısa mesafelere konumlanmış durumdaydı. 1970'ler-

27 James Sherk, "Auto Bailout Ignores Excessive Labour Costs", Heritage Foundation, 19 Kasım 2008, http://www.heritagefoundation.org adresinde mevcut; Sven Gustavson, "Auto Bailout Shifts to Political Assault on UAW", 2009, http://www.mlive.com adresinde mevcut.

28 BOİ'nin rıza gösterdiği kapsamlı tavizler, benzer tavizler verme yönünde Kanadalı otomotiv işçilerini de büyük bir baskı altına soktu. 2009 Mart'ında, Kanada Otomotiv İşçileri Sendikası ücretlerin dondurulmasını ve başka kimi tavizleri kabul etti. Ancak BOİ'nin kabul ettiği türden bir kademeli ücretlendirmenin getirilmesine şimdiye kadar direnmiş durumdalar.

de başlamak ve 1980'lerde giderek artmak üzere, Detroit Üçlüsü, kablo tesisatları, bujiler gibi düşük katma değerli pek çok parçayı güney ABD veya Meksika'daki düşük işgücüne dayalı tesislerden satın almaya başladı. Ancak daha karmaşık ve yüksek katma değerli parçaların üretiminde kendi olanaklarıyla var olmayı sürdürdüler. 1990'lar ve 2000'lerde Bosch ve Denso gibi birinci kademe tedarikçilerin sektöre girmesi ve parça tedarikçileri arasındaki rekabetin kızışması, Amerikalı otomotiv üreticilerine güç dengesini kaydırma, işçilerden (ayrıca parça tedarikçilerinden) önemli tavizler koparma imkânını sunacaktı. [29]

Parça teminindeki dikey örgütlenmenin bu şekilde sona ermesi, BOİ'nin gerek montaj, gerekse parça üretim fabrikalarında yeni yatırımları örgütleyememesi ile birleşti. Amerikan otomotiv endüstrisindeki toplam istihdam, 1950 ile 2005 arasında oldukça sabit bir düzeyde kaldığı halde, sendikalı işçilerin sayısı son otuz yılda sert bir düşüş sergiledi. Bunda, bir yandan Detroit Üçlüsü'nün elde ettiği çarpıcı üretkenlik artışı (artık aynı sayıda otomobili daha az sayıda işçi ile üretebiliyorlardı), bir yandan da taşeronlaşma ve Detroit'in pazar payındaki düşüş pay sahibidir. Amerikan otomotiv sanayisinde 1980'lerin başlarında yüzde 90'ı bulan sendikalaşma oranı, tahminler muhtelif olmakla birlikte, bugün yüzde 30 ile 50 arasında bir yerlerde. Aynı doğrultuda, BOİ'nin 1979'da 1,5 milyon olan üye sayısı, 2006'nın başı itibarıyla 557.099'a düştü. Bugünkü sayı, üstelik sadece üçte ikisi doğrudan otomotiv sektöründe istihdam edilmek üzere, 350.000'in altında. Yeni yatırımların sendika için faaliyet alanına dönüştürülemediği çok açık. Parça tedarikçileri, 1990 ile 2000 arasında tek başına 200.000 kişilik istihdam yaratırken, bu istihdamın sendikalaşmış bölümü ihmal edilebilir düzeydeydi. Sektörde üretimde çalışan işçilerin yüzde 70'inden fazlasının parça tedarikçileri tarafından istihdam edildiği bir ortamda, bu kuruluşlardaki sendikalaşma oranı yüzde 30'un altında.[30]

Sendika dışı istihdamdaki artışla sendika üyelerinin sayısındaki düşüşün birleşmesi, özellikle de yerel ölçekte sendikalı otomotiv işçilerini tecrit etmiş, tavizlere daha yatkın hale getirmiş durumda. BOİ'nin, Detroit Üçlüsü ile işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirerek taşeronlaşma ve aşınma sürecini durdurma girişimlerinin hiçbir etki yaratmadığı anlaşılmış bulunuyor. Bu durum,

29 Mart 1996'da, Delphi işçileri Dayton, Ohio'da GM'nin iki fren üretim tesisinde greve gittiler ve bir hafta içinde 61 Delphi tesisinde şalterlerin indirilmesine yol açtılar. İki yıl öncesinde, GM'nin tesiste önemli yatırımlar yapması karşılığında, üretimin yeniden örgütlenmesi, çalışmada ekip ve esnek "üretim hücresi" uygulamasına geçilmesi sendika tarafından kabul edilmişti. Ne var ki GM bu anlaşmada kendine düşen sorumluluğu yerine getirmeyecek, 1998 model Chevrolet Camaro ve Pontiac Firebird modelleri için Robert Bosch şirketiyle taşeron fren üretim sözleşmeleri düzenleyecekti.

30 Havacılık ve Otomotiv Endüstrileri Dairesi, "US Automotive Industry Employment Trends", Amerikan Ticaret Bakanlığı, 30 Mart 2006.

işten çıkarmaları engellemek isteyen yerel sendikaları doğrudan üreticilerle pazarlığa oturmaya itti. 1990'lar boyunca, sendikalaşmamış yerel işyerleri üretimin yeniden örgütlenmesine, ekip ve esnek "üretim hücreleri" tipi çalışmanın getirilmesine razı oldu. Karşılığında, yeni fabrikalar ve ürün tipleri vaat edilmekteydi. Ancak bu hamleler taşeronlaşmayı nadiren engelleyebilecek ve üstelik klasik böl-yönet senaryosuyla, son tahlilde sendikanın altını oyacaktı.

Delphi şirketinde işçi haklarının tırpanlanması, otomotivdeki son kriz öncesinde ve sırasında Detroit Üçlüsü işçileri açısından tavizkâr pazarlıkların yürütülmesine şablon teşkil ettiği için, BOİ'de ortaya çıkan zayıflamanın önemli örnekleri arasındadır.[31] Bir zamanlar GM bünyesinde bir parça üreticisi olan Delphi, 1990'larda oluşturuldu ve 1999'da bağımsız bir şirket sıfatıyla grup bünyesinden çıkartıldı. Bir süre, dünyanın en büyük parça tedarikçisi olarak kaldı. BOİ üyesi olan Delphi işçileri, GM'den kopma döneminde GM ile aynı toplu iş sözleşmesine bağlıydılar.

Delphi'nin ana müşterisi GM'nin pazar payını yitirmesi ve BOİ'nin toplu pazarlık gücünün ülke genelinde azalması ile 2003 başlarında Delphi yetkilileri işgücü maliyetlerinden şikayet etmeye, yüksek ücretler ve eskiden miras alınmış diğer işgücü giderlerinin, büyüme önündeki en önemli ayak bağı olduğunu belirtmeye başladılar. 1999'da GM toplu sözleşmesini istekle kabul etmiş ve hatta işçilik saat ücretlerini artırmışken, 2003'te artık yeni bir düzenin gerekli olduğundan dem vurmaktaydılar. Çalışan sayısını 5000 kişi azaltmaları ve kademeli bir ücret yapısına geçmeleri durumunda, Johnson Controls ve Lear gibi sendikalaşmamış Amerikalı tedarikçilerle rekabet edebilecekleri iddiasındaydılar.[32] BOİ de aynı fikirdeydi. Ülke genelindeki toplu sözleşmenin yerine geçmek üzere, antidemokratik bir "ek sözleşme" düzenleyen Delphi ve BOİ icra kurulları, kademeli ücret yapısı üzerinde 2004'te anlaşmaya vardılar. Artık işe yeni alınanlara mevcut çalışanların yarısı kadar ücret ödenecekti. Delphi bu ödünler karşısında, Michigan, Alabama ve Kansas'ta bulunan, "tehdit altındaki" üç fabrikasını açık tutma sözü verdi.[33]

Bir yıl sonrasında, Amerikan Sermaye Piyasası Kurumu, Delphi'yi sistematik biçimde "aktiflerini gerçek değerinin üzerinde, pasifleri ise altında göstererek" sahtekârlık yapmakla suçladığında, şirket tekrar tavizler iste-

31 Delphi hakkında ayrıntılı bir örnek durum çalışması için bkz. Aschoff, *Globalization and Capital Mobility*.

32 Delphi, 1999'da GM bünyesinden çıkartıldıktan kısa süre sonra kadrolarında 5000 kişilik kesintiye gitti.

33 Bu örnek, sendikanın kısa vadeli düşünme biçimini ortaya koymakta. Şirket, üç tesisi her şekilde kapatma kararını vermiş olduğu halde (sadece iki yıl sonra gerçekleştirecekti), kademeli ücretlendirme tavizini kopartarak tarihî bir zafer kazandı.

di.[34] Şirketi iflasa sürüklemesiyle, emeklilik ödeneklerini Pension Benefit Guaranty Corporation kuruluşuna boşaltmasıyla ve emeklilere yönelik sağlık sigortasını kesmesiyle tanınan Bethlehem Steel eski icra başkanı Steve Miller'ı başa getirerek, sözleşmelerin yeniden düzenlenmesini kabul etmeleri için işçilere baskı yapmaya başladılar. Miller, Delphi'nin işgücü maliyetlerini aşağı çekecek biçimde GM ve BOİ ile anlaşmaya varamaması durumunda, BOİ toplu sözleşmelerinin sona ereceği 2003'e kadar bile ayakta kalamayacağı iddiasındaydı.[35] Saat ücretinin 10 dolar düşürülmesini, geçim ödeneklerinin ve Jobs Bank işsizlik sigortası uygulamasının kaldırılmasını, sosyal haklar, tatiller ve izinlerin aşağı çekilmesini önermekteydi.[36] Şirket, bir yandan da geçici işçi çalıştırma yönünde daha geniş imkânlar talep ediyordu. Miller, ünlü sözünde şöyle dedi: "Küreselleşme, çimleri biçen ya da yerleri süpüren kişilerin saatte 65 dolar kazanması olanağını ortadan kaldırmıştır."[37]

Delphi 2005 Sonbahar'ında iflasını açıkladığında işçilere şu mesaj veriliyordu: Sendika ne kadar fazla kesintiye razı olursa, o kadar fazla sayıda fabrika açık tutulacak, ya da tam tersi yaşanacak. Otomotiv sanayisinin o güne kadarki en büyük iflası yaşanmaktaydı ve işçiler (BOİ ile birlikte), taviz vermeleri doğrultusunda muazzam bir baskıyla karşı karşıyayken, *Automotive News* [Otomotivden Haberler] dergisinin öngörülü editörü şöyle fikir yürütüyordu:

> İster sendikalar istekle müzakere masasına otursun, isterse iflas mahkemesi Delphi'nin toplu sözleşmelerini iptal etsin... ücretler ve sosyal haklar her şekilde kesintiye tabi tutulacak, fabrikalar kapatılacak ve işçiler işlerinden olacak. Bu kaçınılmaz... Korumacılık işe yaramayacağı için, doğal işleyişin bir parçası olan bu gelişmeleri durdurmanın herhangi bir yolu yoktur... Delphi'nin yeniden yapılandırılması sırasında kurulacak yeni rekabetçi denge, diğer parça tedarikçileri için de standart oluşturacak ve 2007 toplu pazarlıklarına girerken Üç Büyükler'e kılavuz olacak.[38]

BOİ, baskılar karşısında boyun eğerek, istihdamın 24.000 kişi azalması, işe yeni alınanların tamamının geçici veya ikinci kademe işçiler olması sonucunu doğuracak "Özel Telafi Programı" için görüşmelere başladı. Anlaşmaya varıldığında, Milwaukee ve Alabama gibi yerlerde tam bir geçici işçi furyası

34 Form 8-K Güncel Rapor, Amerikan Sermaye Piyasası Kurumu, 1 Mart 2005; Form 8-K Güncel Rapor, Amerikan Sermaye Piyasası Kurumu, 8 Haziran 2005.

35 Joseph B. White, "Delphi Negotiates with GM, UAW about Big Revamp", *Wall Street Journal*, 5 Ağustos 2005.

36 Jeffrey McCracken ve Lee Hawkins Jr., "Delphi Asks Union for Deep Cuts as Chapter 11 Deadline Nears", *Wall Street Journal*, 7 Ekim 2005.

37 Jeffrey McCracken, "Delphi Seeks Further Concessions: In Addition to Wage Cuts, Greater Leeway is Requested to Hire Non-union Workers", *Wall Street Journal*, 28 Ekim 2005.

38 Edward Lapham, "Delphi's Wage War Will Reshape U.S. Labour Market", *Automotive News*, 14 Kasım 2005.

başlayacaktı. Delphi, taleplerinde daha da ileri giderek, geri kalan işçilerin ilave tavizleri kabul etmemesi durumunda iş sözleşmelerinin iptal edilmesi için iflas hâkimine başvurdu. BOİ, sonunda geçim ödeneklerinin, Jobs Bank işsizlik sigortası uygulamasının, belirlenmiş emeklilik ödeneklerinin buharlaştırılmasına, ayrıca ABD'deki 24 fabrikanın satılması ya da kapatılmasına onay verdi.

Çeşitli sektör ve iflas uzmanları, iflas başvurusunun geçerliliğini ve Delphi'deki mali krizin gerçekliğini sorguladığı halde, BOİ liderliği, şirketin tutumu karşısında pek cansız bir muhalefet sergiledi.[39] Hatta, BOİ'nin iflas başvurusu gününde mahkemede hazır bulunmadıklarını bile söylemeliyiz. Sendika, geçmiş kazanımları devam ettirmenin mümkün olmadığını bir kez kabullenmişti. 2006'da sendika üyelerine konuşan başkan Ron Gettelfinger şöyle diyordu: "Bu, konjonktürel bir daralma değil. Yüz yüze geldiğimiz güçlükler de içinden sağ salim çıkılacak türden değil. Yapısal güçlüklerle karşı karşıyayız ve bunun için de yeni, uzak görüşlü çözümlere ihtiyaç var."[40]

Sonraki günlerde bu "uzak görüşlü çözümler" sözünün ne ifade ettiğini açıkça görebildik. BOİ'nin Delphi'den gelen taviz taleplerine direnme becerisini sergileyememesi, Detroit Üçlüsü cephesinde de neredeyse birebir aynı senaryonun yaşanmasına zemin hazırladı. Tahmin edildiği gibi, 2007 toplu iş görüşmelerinde Detroitli büyükler, Delphi'nin kopardığı ödünlere sektörün genelindeki sendikalı işçileri de dahil etmek için baskıya başladı. BOİ bir kez daha uysallığını gösterdi ve kademeli ücret uygulamasını, "çekirdek" faaliyetlerde görev almayan, taşımacılar, genel depo yöneticileri, nihai ürün şoförleri gibi çalışan grupları için ayrı bir sağlık ve emeklilik sigorta planının yürütülmesini kabul etti. Bu çalışan gruplarının ücretleri de Delphi'de müzakere edilmiş ikinci kademe ücretler esas alınarak belirlenecekti. BOİ, bununla da kalmayıp, bir gönüllü istihdam yardımları anlaşması üzerinden, işçiler ve emeklilere yönelik sağlık hizmetlerinin sorumluluğunu kendisi üstlendi. Böylece, bu maliyet kalemi de Detroit'in şirket defterlerinden düşülmüş oluyordu.[41] Tüm bu geri adımlara karşın, 2008'de GM ve Chrysler

39 Şirkete emek cephesinden yöneltilen tek tehdit, BOİ içindeki bir grup muhalif işçinin, Soldiers of Solidarity [Dayanışmanın Askerleri] örgütünü yardıma çağırmasıydı. İflas işlemleri sırasında Delphi işçilerinin elde edebildiği küçük kazanımlar, bu örgüt sayesinde ortaya çıkmıştı.

40 Jeffrey McCracken, "In Shift, Auto Workers Flee to Health-Care Jobs", *Wall Street Journal*, 11 Eylül 2007.

41 GİYA, Detroitli otomotiv üreticileri açısından tam bir lütuftu. BOİ, 2007 yılında, bir toplu ödeme ve şirket hisseleri karşılığında işçiler ve emeklilere yönelik sağlık hizmetlerinin masraflarını (ve buna bağlı riskleri) üstlenmeyi kabul etti. Bu risk devrinin yapısı, özellikle de hisse cinsinden ödeme yapılması anlaşması, konjonktür dalgalanmalarıyla ün salmış bir sektörde, BOİ üyelerini hisse fiyatlarındaki iniş çıkışlar karşısında son derece savunmasız hale getiriyordu. 2009 iflas

Amerikan hükümetinden mali destek istediğinde, kamuoyunun önünde suçlamalara maruz kalan yine BOİ olacaktı. Beyaz Saray basın sekreterine kalırsa, Detroitli üreticilerin "toplu iş sözleşmeleri uygulanamaz" nitelikteydi ve "geçmişte kalan bir işletme modeli" altında faaliyet yürütülmekteydi. Siyasetçiler, sendikalı işçilerin "sektörü dizleri üzerine çöktürdüğü", "yüksek ücretler ve sosyal haklar yüzünden Detroitli otomobil üreticilerinin rekabette başarı yakalayamadığı" görüşündeydiler.[42]

Amerikan devletinin mali desteğini alabilmenin kilit koşullarından biri, GM ve Chrysler'in, "muadil [sendikasız] işyerleri ile işgücü maliyeti bakımından denge oluşturmak için her türlü çabayı göstermesi" idi.[43] GM ile Chrysler'den özellikle şunlar isteniyordu:

> (1) muadil işyerleri ile rekabet edebilecek ücret ve sosyal hak paketlerinin uygulamaya koyulması, (2) muadil işyerleri ile rekabet edebilecek çalışma kurallarının uygulanması ve (3) işten atılan, geçici olarak işten çıkartılan veya ücretsiz izne gönderilen çalışanlar için, normal kıdem tazminatı dışındaki tazminat ve hakların kaldırılması.[44]

Devletin bu talepleri, BOİ'yi tam anlamıyla köşeye sıkıştırmaktaydı. Devlet, GM ve Chrysler'in ayakta kalmasının tek yolunun işçilerin vereceği tavizler olduğunu söylemekle, BOİ'nin daha fazla tecrit olmasına yol açmayacak herhangi bir alternatifin inşa edilmesini neredeyse imkânsız hale getirdi.

BOİ, 2009 Mayıs'ına gelindiğinde, 2007'deki kayıpları daha da ileri taşıyan tavizler vermeyi kabul etti.[45] Artık, yeni istihdam edilen herkes için ikinci kademe (yarı ödemeli) ücretler geçerli olacak, geçici işçi kullanımına yönelik kısıtlamalar gevşetilecek, ek işsizlik ödenekleri kesilecek, geçim ödenekleri kaldırılacak, GM ve Chrysler bünyesinde yeni işçilerinin ücretleri altı yıl süreyle dondurulacak, iki şirketin çalışanlarına 2015'e kadar grev yasağı uygulanacaktı. Tüm bu tavizlere karşın, Hazine iki şirketin tatmin edici yaşama planları hazırlamadığına, iflaslarını açıklamaları gerektiğine hükmetti. İflas sürecindeki yeniden yapılanma ise, fabrikaları kapatıp, işçileri geri kalan işler için rekabet etmek zorunda bırakarak, tavizleri şiddetlendirdi. Aynı zamanda, BİO ve GİYA'yı GM ile Chryler'in kısmi "sahipleri" haline geti-

---

yapılandırması sırasında, GM ve Chrysler, rüçhanlı hisse senetlerinin artırılması karşılığında GİYA'ya yönelik finansal yükümlülüklerini aşağı çekme fırsatına ulaştı. Böylece, GİYA'nın sonraki yıllarda BOİ üyelerine ve emeklilere yönelik sağlık giderlerini karşılayamaması riski daha da arttı.

42 Sherk, "Auto Bailout Ignores"; Steve Finlay, "Kiss Babies, Bash Auto Industry", *Ward's Auto World*, 1 Haziran 2008; Clive Crook, "Does Obama Still Want Stronger Unions?", *National Journal*, 22 Kasım 2008.

43 USGAO, "Summary of Government Efforts", s. 26.

44 Aynı eser, s. 27.

45 Tavizlere ilişkin müzakereler önce Ford'da başladı ve iflas öncesinde GM ile Chrysler'i de içine alacak biçimde genişledi. Jobs Bank oluşumu da 2008 sonlarında kaldırıldı.

rerek, otomotiv işçilerinin şirket kârlılığına olan bağımlılığını derinleştirdi.

Sektör, kriz sonrasındaki iki yılda kendini toparlarken, işçiler açısından ancak bir kötüye gidişten söz edilebilir. GM işçilerinin Lake Orion / Michigan'daki fabrikada yaşadıkları bu konuda çok şey anlatıyor. GM, iflas sonrasında belirlediği kârlı küçük otomobiller geliştirme hedefi kapsamında bu fabrikayı yeniden donatarak alt-kompakt sınıftan Aveo ve kompakt sınıftan Verano modelinin üretimine başlama kararı aldı. Ancak GM ile BOİ yöneticileri arasında düzenlenen gizli anlaşmaya göre, fabrika kapatıldığına işten çıkartılan işçilerin sadece yüzde 60'ı birinci kademe ücret uygulamasıyla işbaşı yapabilecekti. Geri kalanlar, saatte 14,50 dolarlık ikinci kademe ücretleri kabul etme, beklemeye devam etme ya da GM'nin 400 km uzaklıktaki Lordstown fabrikasına geçiş yapma seçenekleri arasından tercihte bulunacaklardı. 2009'da, ikinci kademe ücretlerin sadece işe yeni girenlere uygulanması şartıyla anlaşmaya imza atmış işçiler üzerinde bu durum tam bir şok etkisi yarattı. Yeni düzenleme, kârlı bir küçük otomobil üretebilme amacı doğrultusunda BOİ ile GM'nin "işbirliği yapmak...bu faaliyetlere personel temin etmenin yenilikçi yollarını bulmak" için anlaşmaya vardığı gerekçesiyle savunuldu.[46] Sözü edilen "yenilikçi" yolların, aslında düşük ücretli işgücü anlamına geldiği çok açık.

Bu eğilimler önümüzdeki dönemde de sürecek gibi. GM ve Ford, geçtiğimiz günlerde yaptıkları açıklamada, önümüzdeki beş yılda en az 36.000 yeni işçi alacaklarını ve bunların tümünün ikinci kademe ücretlendirmeye tabi tutulacağını belirttiler. Talebin tekrar eski günlere dönmesiyle, fabrikalar var güçleriyle, işçilere azami sürelerle mesai yaptırarak çalışıyor. Bugün geçerli olan ulusal toplu sözleşme, Detroitli şirketlere toplam işgücünün yüzde 25'e varan kısmı için ikinci kademe ücret uygulama hakkını vermekte.[47] Ek olarak, her bir fabrikanın kendi bünyesinde işgücü maliyetlerini düşürmesine ve ikinci kademe ücretlendirmeye tabi işgücünü genişletmesine yönelik stratejiler hayata geçirilmekte. Örnek olarak, Saginaw'daki bir parça fabrikasında, GM işçileri kendi ücretlerini düşürme yönünde oy kullandılar. Saatlik ücretin 18,50 dolardan 12 dolara düşürülmesine rıza göstermeleri durumunda, kendilerine 40.000 dolar ödeme yapılacağı söylendi.

Bu arada, pek çok işçinin eskiden yaptığının yarısı kadar üretiyor oluşu karşısında, GM yetkilileri daha emek yoğun üretim süreçlerine yatırım yapacaklarını, çünkü artık bu tip faaliyetlerde maliyetin daha yönetilebilir hale geldiğini, BOİ'nin birinci kademe ve ikinci kademe ücretlendirme, haftada

46 Jane Slaughter, "UAW Members Protest 50% Wage Cut at GM Plant, Demand a Vote", *Labor Notes*, 21 Ekim 2010.

47 David Barkholz, "Detroit 3 are Expected to Add 36,000 Tier 2 Jobs by 2015", *Automotive News*, 12 Nisan 2011.

iki veya üç günlük çalışma, geçici işçi ve "geçici görevlendirme" gibi çeşitli istihdam seçeneklerine onay verdiğini ilan ettiler.[48] GM, aynı zamanda Detroit yakınlarında, Brownstone / Michigan yakınlarında, lityum-iyon pil üretmek üzere, sendikalaşma çalışmasının yapılmadığı bir fabrika açtı. GM, böylece otuz yılı aşkın süredir ilk kez sendikasız bir fabrikaya sahip oldu. Şirketin daha önce aynı bölgede işten çıkardığı binlerce işçinin hiçbiri yeni fabrikaya çağrılmadı. GM, gelecekte kaynaklarını bu tip teknolojilere aktaracağını açıkladığı için, bu adım hayli önemli sayılmalı. Gelecek, sendikasız üretimin mi olacak?

Kesin olan bir şey var: Son kriz, işçiler ve sermaye için birbirinden bambaşka anlamlar taşıyor. İşgücü maliyetlerinin ayak bağı oluşundan on yıllar boyunca şikayet eden Amerikalı otomotiv üreticileri, sonunda çalışma koşullarını sendikasız işletmelere denk düzeye indirmeyi başardılar. Taviz koparma modelinin kolayca uygulanabileceği Delphi'de görüldükten sonra (fabrikada çarklar tek bir gün bile durmadı), uygulamanın Detroit Üçlüsü bünyesindeki tüm işçileri içine alacak biçimde yaygınlaştırılması artık sadece bir zaman meselesiydi. Sektör 2008'de kayaya tosladığında, Detroit ve Amerikan hükümeti bu fırsatı kaçırmadı ve sendikalı otomotiv işçilerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında elde ettiği hemen tüm kazanımları tersine çevirmeyi bildi.

Dolayısıyla, aradan geçen yıllarda sendikasız yabancı üreticilerdeki çalışma koşulları iyileşerek Amerikalı üreticilerdeki koşulları yakalayacağına, şirketler ve Amerikan hükümetinin el ele vermesi sonucunda tam tersi gerçekleşti. Bugün GM'nin ödediği saatlik ücret, Toyota işletmelerindekinden sadece 2 dolar fazla.[49] Bunun yanında, yeni açılan fabrikalar da ücret dengesini kurma yönünde pek az baskı hissediyor. Alabama'daki Hyundai ve Georgia'daki Kia fabrikasında, işçiler 15 dolar ile işe başlıyorlar ve en fazla 21 dolara kadar çıkabiliyorlar. Chattanooga'daki Volkswagen işçilerinin başlangıç ücreti 14,50, azami ücreti ise 19,50 dolar. Üstelik, parça tedarik kısmında çalışanlar saatte ancak 10 dolar kadar kazanabiliyorlar. Buna karşın, sendikasız işçilerin şikayet etmediğini görüyoruz. Kia'nın West Point / Georgia'daki yeni montaj tesisinin bulunduğu saha, eskiden bir tekstil üretim merkeziydi. Ancak tekstil şirketleri, faaliyetlerini ABD dışındaki düşük ücretli alanlara kaydırarak buradaki fab-

48 Detroit, özellikle de 2007'den beri, geçici işçi sayısını yavaşça artırıyor. Bkz. Jane Slaughter, "Auto Workers Stuck in Two-Tier System", *Automotive News*, Mayıs 2011, s. 8.

49 ABD'de GM ve Toyota tarihsel olarak hep birbirine yakın ücretler ödemiş olsa da, GM'nin sosyal haklarla birlikte toplam ödemeleri, yüksek emekli sayısı nedeniyle, Toyota'nın çok üzerindeydi. Son otuz yılda, üretkenlik artışları ve pazar payının düşüşü nedeniyle GM'nin etkin çalışır personel sayısının giderek azalması ve emekli sayısının yükselmesiyle, maliyetlerdeki bu fark daha da açıldı. Ancak son dönemde kopartılan tavizler ve GİYA, söz konusu farkı büyük ölçüde kapattı.

rikalara kapattılar. Dolayısıyla, Kia tesisi, servis sektöründeki mevcut işlerle kıyaslandığında, bölge halkı için tanrıdan bir lütuf gibiydi. Kia, 1.200 kişilik montaj kadrosu için 43.000 başvuru aldı.

Detroit, bu sonuçları elde etmek için uzun yıllardır çabalıyor olsa da, yeniden yapılanma ve tavize zorlama sürecinde Amerikan hükümetinin de doğrudan rol oynadığını vurgulamamız gerekir. Sendikasız fabrikalar ile eşdeğer çalışma kuralları ve ücret uygulamalarının talep edilmesi, işçilerin daha iyi ücretler ve çalışma koşullarına yönelik toplu pazarlık gücünü boşa çıkarmıştır. Otomotiv sanayisinde çalışmak tehlikeli, zahmetli ve yabancılaşmayı artırıcı türdendir. Otomotiv işçilerinin yıllar boyunca elde ettiği kazanımlar, bu ağır işin güçlüklerini bir derecede hafifletmiş, işçilere ailelerini ayakta tutma, çocuklarına yüksek öğrenim sağlama olanaklarını vermiştir. İkinci kademe ücrete mahkûm edilen BOİ işçileri ise, gıda kuponu almaya hak kazandıkları bir yaşam standardının içindeler. Kazanımların son yıllarda bir bir tırpanlanması, aynı zamanda başka üreticilerin de aynı yola girmesine kapı aralamıştır. Harley Davidson, Mercury Marine ve Kohler şirketlerinin de artık iki kademeli ücret sistemleri kurduğunu görmekteyiz.[50]

KRİZDEN SONRASI

Özelikle de 2011 Eylül'ünde BOİ ile Detroitli şirketler arasında yürütülecek toplu sözleşme görüşmelerinin yaklaşmasıyla, sendikalı otomotiv ve yedek parça fabrikalarında gergin bir havanın solunduğunu söylemeye gerek bile yok. Detroit'te kâr düzeyleri tekrar yükselmiş olduğu halde, BOİ'nin kademeli ücret sistemini ortadan kaldırmak gibi bir hedefi bulunmuyor. Sendika, Üç Büyükler'in ayakta kalabilmesi için düşük ücretin şart olduğunu kabullenmiş durumda. BOİ başkanı Bob King şöyle diyor: "15 dolarlık saat ücretiyle bir aile geçindirmenin ve her şeyin üstesinden gelmenin çok güç olduğunu biliyoruz. Ancak General Motors, Ford ve Chrysler'in rekabet gücünü korumamız gerektiğinin de farkındayız."[51]

BOİ, kademeli ücret sisteminin gündemde yer almayacağı toplu görüşmelerde, baskısını sendikasız fabrikaların örgütlenmesine yoğunlaştırmayı planlıyor. Ancak geçmişte başarısızlıkla sonuçlanan deneyimler ışığında, sıfırdan başlayıp bir örgütlenme sağlamaya çalışmayacaklar. Bu kez, SEIU'nun (Uluslararası Hizmet Emekçileri Sendikası) taktiğini ödünç alıp, Nissan ve Toyota gibi sendikasız üreticileri, gönüllü olarak bir "aleyhinde konuşmama anlaşması" imzalamaları yolunda ikna etmeyi deneyecekler. Anlaşma kap-

50 Louis Uchitelle, Unions Yield on Wage Scales to Preserve Jobs", *New York Times*, 19 Kasım 2010.

51 Dee-Ann Durbin, "GM, Chrysler Investing in New Small Cars", *Associated Press*, 31 Ekim 2010.

samında, her iki tarafın kampanya boyunca diğerine kınamalar yöneltmemesi, böylece korkulardan arındırılmış bir seçim ortamının temin edilmesi öngörülmekte. BOİ, sendikaya geçilmesi durumunda şirketin düşük ücretli, sendikasız bir fabrikaya taşınacağı korkusuyla işçilerin sendikadan korktuğu görüşünde. Tarafsız bir konumda durup, amaçlarının "değer katmak" olduğunu vurguladıklarında ve işverenin ticari başarısını desteklediklerinde, sendikanın avantajlarının hem otomotiv üreticileri hem de işçiler tarafından anlaşılacağı inancındalar. Üreticilerin tarafsızlık anlaşmalarına yanaşmaması durumunda ise, şirketlerin gerek ABD'de, gerekse başka ülkelerde imza attığı hak ihlallerini gündeme getirerek bir siyasi karalama kampanyası yoluyla baskı uygulamayı planlıyorlar.[52]

ABD'de faaliyet yürüten yabancı üreticilerin köklü sendika karşıtlığı, bu plana işlerlik kazandırma olanaklarını hayli şüpheli kılıyor. Honda, sendikaları işletmelerinden uzak tutma yolunda, geçmişten bugüne müthiş çaba harcamakta. Güçlü bir pazar payına ulaştıkları, markalarını yaygınlaştırdıkları, üstelik BOİ'nin onlarca yıldır en zayıf günlerini geçirdiği bu dönemde kendi rızalarıyla sendikayı davet etmeleri hiç akla yatmıyor. Ancak plan uygulanabilir olsun ya da olmasın, stratejisinin kendisi, BOİ bünyesinde derin bir sorunun varlığına işaret etmekte. Temel önerme olarak, örgütlenme konusunda işçilerin sermaye göçünden büyük korku duyduğunu belirtiyor, bu nedenle sendika tabanını bir kenara bırakıp, doğrudan şirket yönetimleriyle temas kurmaktan ve örgütlenme için izin istemekten söz ediyorlar. Bu tavır, sendika tabanını güçlendirme olanaklarını ortadan kaldırmakla kalmıyor, şirket yönetiminin, işçileri baskı altına almak amacıyla sermaye göçünü ve fabrika kapatmayı koz olarak kullanmasına da meşruiyet atfediyor.

Fabrikanın kapanması gerçek bir tehlike olsa da (işçiler gerçekten de sermaye göçü ve ithalat nedeniyle işlerini kaybediyorlar), küreselleşmeyi ve sermayenin hareket yeteneğini değerlendirmeye dahil etmek zorundayız. Yazımızın ilk bölümünde ortaya koyduğumuz gibi, otomotiv sanayisinin son otuz yıldır yürüttüğü yeniden yapılanma, yatırımların düşük ücretli alanlara doğru kaymasına dayalı bir küreselleşme öyküsünden ibaret değil. Bunun yerine, büyüme ve küçülmenin uzamsal ve zamansal açıdan eşzamanlı olarak gerçekleştiği, kesintisiz bir yeniden yapılanmadan söz ediyoruz. Amerikan otomotiv sanayisine dair popüler küreselleşme ve sermayenin hareketliliği hikayesini karşısına almayan BOİ, işçilerin sendikalaşması ya da haklarını savunmaya çalışması durumunda başka yere kaçmakla tehdit eden şirketleri desteklemiş oluyor. Son krizin de altını kalınca çizdiği gibi, tavize dayalı pazarlıkların sonu yoktur. Sendika verdikçe, daha fazlasını vermesi istene-

52 Jane Slaughter, "UAW says it will go 'All In' to Organize Foreign-Owned Auto Plants", *Labor Notes*, 24 Ocak 2011.

cek, işçiler bölünecek, dayanışmanın altı oyulacak, BOİ'nin hayatta kalma olanakları darbe yiyecektir. Hem sendikalı, hem de sendikasız otomotiv işçilerine verilmesi gereken mesaj şudur: Otomotiv sektörü burada kalacaktır ve dolayısıyla, sektördeki tüm işçilerin, dayanışmayı diriltmek, korku temelli baskıya nokta koymak üzere kavga vermesi gerekir.

Bu dirilişin yaşanacağı ilk alan ise, BOİ'nin kendisi olmalı. Kademeli ücretlendirme ve geçici işçi sayılarının giderek artması, sendika çatısı altında dayanışmacı tutumu büyük ölçüde sekteye uğratmış durumda. BOİ tabanı bu gerçeğin farkında ve hatta kriz patlak verdiğinden beri dayanışmayı diriltmek için önderliği ele almış durumda. GM işçileri, Indianapolis'deki bir pres fabrikasında, şirketin ve BOİ'nin ağır baskılarına rağmen, geçtiğimiz sene toplu sözleşmenin yeniden düzenlenmesine, ücretlerin düşürülmesine ve kademeli ücretlendirmenin getirilmesine karşı ezici bir oy çokluğu ortaya koydular. Tarihsel önem taşıyan bir dönüm noktasında, 2009 Sonbahar'ında Ford işçileri, ilave tavizler isteyen ulusal toplu sözleşmeye "Hayır" dediler. GM ve Chrysler, 2009'da iflastan çıkarken Ford'a kıyasla daha büyük tavizler koparmayı başardığında, Ford yetkilileri kendi işçilerinin de ilave tavizleri kabul etmesi gerektiği iddiasındaydılar. Talepleri arasında, grev hakkının sınırlandırılması, ücretlerin dondurulması ve en düşük ücret düzeyinde işçi alımlarının önündeki kısıtlamaların kaldırılması öne çıkıyordu. Ancak Ford işçileri "artık yeter" demişlerdi. Bob King, tavizler lehine oy kullanmalarını istemek için işçileri Dearborn Truck fabrikasının üretim alanında topladığında, ilk cümlesinin bile sonunu getirmeyecekti. BOİ eylemcilerinin aktardığına göre, King, sendika üyelerine kendisini duyup duymadıklarını sorduğunda, bir işçinin "Hayır!" diye bağırmasıyla, bir "Hayır" korosuna ayakların yere vurulması ve alkışlar eşlik etmeye başladı. King, başka tek bir kelime edemeden fabrikadan ayrıldı. Yeni sözleşme teklifi, üretimdeki işçiler arasında yüzde 70'in, vasıflı çalışanlarda ise yüzde 75'in üzerinde karşı oyla reddedildi. Bazı birimlerde ret oranı yüzde 90'ı buldu.[53]

Son kriz, BOİ'nin neoliberalizme ve küreselleşmeye karşı tavizler yoluyla savaş verme stratejisinin dayanaksız olduğunu göstermekte. Tavizlerle işten atılmaları, ücret düşüşlerini, hak kayıplarını engelleyemezsiniz ve uzun vadede otomotiv sektöründeki sendika varlığını bile tehlikeye atarsınız. Marx ve Schumpeter'in çok uzun zaman önce özetlediği gibi, sermaye kesintisiz olarak kendine yeniden şekil verir. Amerikan otomotiv sektörü de evrimleşecek, küçülme ve büyüme döngüleri yaşmaya devam edecek, ancak yine

53 Brent Snavely, "UAW Members Defeat Proposed Changes to Ford Contract", *Detroit Free Press*, 2 Kasım 2009; Brett Hoven, "Ford Workers Reject New Concessions - Build a Movement to Change the UAW", 5 Kasım 2009, http://www.socialistalternative.org adresinde mevcut.

yerli yerinde duracaktır. Krizden çıkmak istiyorlarsa, sendikalar da kendilerini yeniden şekillendirmek ve korku temelli baskıyla yeniden kavgaya tutuşmak zorundalar. Bu süreçte, tabandaki işçiler, BOİ liderliğinin muhalefetiyle karşılaşsalar bile önderliği ele alıyorlar. İşçiler, başarıya ulaşmak için, kademeli ücret sistemini alaşağı edip, eşit işe eşit ücret isteyerek, sendika çatısı altında dayanışmayı diriltmeliler. Bunun yanında, yabancı üreticilere sendikanın sokulması gibi "büyük" zaferlere odaklanmak yerine, işçilerin dört gözle sendikayı beklediği yüzlerce parça tedarikçisinde örgütlenme çalışmalarına başlanmalı. Aynı zamanda, işçiler ve sendika, sektörün geleceğine bakıp, daha sürdürülebilir bir taşımacılık yapısının savunuculuğunu yapmalı, çevreci teknolojilerin geliştirilmesinde öncü konuma gelmeliler. Bu şekilde, otomotiv işçileri eski güçlerini tekrar kazanabilecek ve bu süreçte Amerikan emek hareketinin dirilmesine de katkı sunabileceklerdir.

NOT

Çalışmanın ilk taslaklarından biri için yorumlarını esirgemeyen Sam Gindin ve Pankaj Mehta'ya teşekkürler.

Irk, Sınıf ve Kriz: Irksal Eşitsizlik Söylemi ve Çözümsel Yetersizlikleri

Adolph Reed, Jr. ve Merlin Chowkwanyun

Harvard Üniversitesi bünyesinde, 2.500'den fazla orta gelirli Afro-Amerikalı aile üzerinde yürütülen bir çalışmada, siyahların, istatistiklere yatkınlık konusunda aynı gelir dilimindeki diğer etnik grupları yüzde 23'e varan oranda geride bıraktığı sonucuna varıldı. Araştırma grubunun başkanı Russell Waterstone, "Verilerimiz, siyah Amerikalıların istatistiklere daha az yatkın olduğu yönündeki görüşü sarsacak gibi görünüyor." diyor ve aynı zamanda Afrika kökenli kadınların Latinlere göre istatistiklere daha az veya daha fazla açık olmadığını da ekliyor. "Aslında, son yirmi otuz yıllık dönemde Afro-Amerikalı toplumda olasılıklar üçe katlanmış durumda." Çalışmaya göre, Asya kökenli Amerikalılar da yok değil.[1]

The Onion, 30 Kasım 2010

Siyahlara yönelik siyasette 1965'ten beri değişmemiş tek şey, bu siyasete bakış açımızdır.

Willie Legette (yaklaşık 1999)

2008-09 ekonomik krizi, siyah Amerikalılara ve Birleşik Devletler'in beyaz olmayan diğer unsurlarına, beyazlara kıyasla daha sert darbeler indirdi. Bu etki farkı, ABD'de eşitsizliğin büründüğü biçimleri takip edenler için kesinlikle şaşırtıcı değil. Beyaz olmayanlar ve en başta da siyahlar ile Latinler, ortalamalara bakıldığında beyazlardan daha yoksullar ve daha az ekonomik güvenceye sahipler. Dolayısıyla, ekonomik açıdan zor bir dönemde ortaya çıkan sorunlarla bu kesimlerin kıyaslanmayacak ölçüde daha fazla haşır neşir olacağını tahmin etmek zor değil. Irka göre değişkenlik sergileyen etkileri inceleme hevesinin altında da bu eğilim yatıyor. Burada değindiğimiz ça-

1 Bu "haber"in yer aldığı *The Onion* adlı mizahi haber sitesi, Türkiye'deki Zaytung.com sitesi gibi, klişelerle dalga geçmek üzerine kurulu kurgu haberleriyle ünlü –*çev.*

lışma ve raporların da gösterdiği gibi, deneysel incelemeler de genellikle bu tahminleri doğrular nitelikte.[2]

Kazancın ve kaybın, refahın ve çilenin dağılımındaki ırka bağlı eşitsizliklere odaklanan araştırmalar, kendine özgü bir anlatım tarzı oluşturmaya yetecek kadar yaygın. Genellikle büyük veri grupları içinden seçilip alınmış nicel veriler, çıplak gözle bile kolayca görülebilen ırklar arası eşitsizliğin pek çok veçhesine ilişkin açıklamalar getirme yolunda, refah, gelir düzeyi, ekonomik güvence, hapse girme oranları, işsizlik, sağlık hizmetlerine erişim, sağlık ve eğitim sonuçları gibi göstergeler bakımından didik didik ediliyor. Ancak giriş kısmında verdiğimiz *The Onion* kurmacasında görüldüğü gibi, bu anlatım tarzı, biraz sağduyuyla bile anlaşılabilen eşitsiz ilişkilerin ana hatları etrafında gezinmek dışında pek bir anlam ifade etmiyor. Eşitsizliklerin kaynaklarına ilişkin açıklamalar, ırkın oynadığı rolün fark edilmesi yönünde muğlak ve pek çok zaman da tepeden bakan çağrılara dönüşme eğiliminde. Soldan gelen yorumlarda ise, "kurumsal ırkçılık" gibi, derinlemesine bakıldığında kişinin ırk ayrımcılığı karşısındaki radikal konumunu göze sokmak dışında pek az işe yarayan kalıpların etrafında sağa sola saldırma anlayışı hâkim oluyor.

Öyleyse araştırmacılar, aynı anlatım tarzının, asıl can alıcı noktada ancak pek küçük farklılıklar taşıyan değişik tiplerini yineleyip durmakla ne yaptıklarını düşünüyorlar? Bu anlatım tarzının kavramsal temelleri ve temel önermeleri nelerdir? Özellikle de Amerikan kapitalizminin şu dönemde içinden geçtiği toplumsal ve ideolojik yeniden üretim sürecini anlama yolunda, bu anlatım tarzının ırk, sınıf, eşitsizlik ve bunlar arasındaki bağlantılara getirdiği bakışın güçlü yanlarını, sınırlarını ve önemini nasıl değerlendirmeliyiz?

Bu yazı, yukarıdaki sorulara yanıt bulma, böylece son on beş yılda Amerikan sosyal bilim ve siyaset araştırmalarında kendini göstermiş ırksal eşitsizlik söyleminin asıl anlamını değerlendirme yönünde bir ilk girişim olarak tanımlanabilir. Çeşitli ırksal kesimler üzerindeki etki farklılıklarına ilişkin bulguların ne anlama geldiğini veya gelmediğini masaya yatırıyor, uzun soluklu eşitsizliklerin yeniden üretiminde önemli bir unsura dönüşen ırk hakkında bu literatürün ortaya koyduğu anlam kargaşalarını inceliyoruz. Bu şekilde, pek çok yorum sorununa açıklık getirilebileceği kanısındayız.

2 Örneğin bkz. Charles Bromley ve diğerleri, *Paying More for the American Dream V: The Persistence and Evolution of the Dual Mortgage Market*, California Reinvestment Coalition, 2011; Barbara Ehrenreich ve Dedrick Muhammad, "The Recession's Racial Divide", *New York Times*, 13 Eylül 2009; Kai Wright, "Mortgage Industry Bankrupts Black America", *The Nation*, 24 Temmuz 2008; Wright, "The Assault on the Black Middle Class", *The American Prospect*, 4 Ağustos 2009; ayrıca Algernon Austin, Gregory Squires ve meslektaşlarının Economic Policy Institute [Ekonomi Politikaları Enstitüsü] için, Amaad Rivera, Ajamu Dillahunt, Mazher Ali ve meslektaşlarının United for a Fair Economy [*Adil Bir Ekonomi İçin Birlik*] için 2008 ile 2011 arasında yürüttüğü çeşitli çalışmalar.

Irkla sınıfın şematik biçimde yan yana getirilmesi ve sonuçta sıklıkla verimsiz tartışmalarına yuvarlanılmasını; sınıfın, iktidar ilişkilerini kavrama becerisini sergileyemeyecek biçimde kültürel ve davranışsal bir kategoriye ya da statik (genellikle nicel) bir ekonomik indeks değerine indirgenmesini; beyaz Amerikalıların ırksal kini ve kolektif ruhu hakkında genellemeci tanımlara gidilmesini; uzun ve kesintisiz bir Amerikan ırkçılığı sürecinden söz eden, ırkçılığın ve ırkın nasıl evrimleştiğini ve dönüştüğünü titizlikle çözümleme işinde yan çizen, tarihsellikten uzak açıklamaları; Birleşik Devletler'in ırksal tarihini, retorik bakımından güçlü, ancak çözümsel açıdan ilkel sayılması gereken "iki ayrı toplum" hikayesine tümüyle tıkıştırma eğilimini, hepsini bu sorunlar arasında sayılabiliriz. İstatistiksel açıdan "ırksal" gibi görünen eşitsizliklerin, çeşitli toplumsal ilişkiler içinde gerçekte ne kadar yerleşik olduğunu ve bu başlığa yönelik egemen yaklaşımların, büyük resmin kavranmasına hangi ölçüde ket vurduğunu tespit etmek, temel kaygımızı oluşturmakta. 2008 kriziyle ilgili olanlar da içine girmek üzere, gereğinden fazla yazmaya girişildiğinde, ırksal sınıflandırmanın rolü hakkında genel geçer, *a priori* varsayımlar işin içine fazlasıyla karışıyor ve araştırmayı kısıtlarken, araştırmacıyı da Ian Shapiro'nun sözleriyle, "belli bir açıklamayı destekleyecek biçimde zar tutmaya" itiyor. Böylece, gelir adaletsizlikleri tamamen "ırksal" boyutuyla değerlendiriliyor ve yukarıda değindiğimiz basmakalıp, tek boyutlu araştırma sonuçlarına ulaşılıyor.[3]

II

Krize dair ilk açıklamaların büyük kısmı belli başlı sol-liberal düşünce kuruluşlarından ve dergilerden geliyor, şuna benzer kışkırtıcı başlıklar taşıyordu: "İpotek Endüstrisi Siyah Amerika'yı İflas Ettirdi", veya "Tükeniş: Renkler Toplumunda İşsiz ve Evinden Atılmış". Öykü, genel hatlarıyla hep aynı. Yazar, ilk olarak, üzerinde çalışmak için işsizlik, eve el koyulması, iflas ve giderek çığırından çıkan *subprime* ipotekleri gibi hoş olmayan bir durum seçer. Ardından, çeşitli kaynaklardan aldığı nicel verileri kullanarak, ırk (ve bazen başka değişkenler) üzerinden çaprazlamalar yapar veya regresyon analizleri yürütür ve nihayet, azınlıklar arasında, ele alınan olumsuz duruma maruz kalanların oranının, beyazlara kıyasla çok daha yüksek düzeylere ulaştığı sonucuna varır. Regresyon analizleri kullanıldığında, beyaz olmayan ırklarda, söz konusu istenmeyen durum için daha yüksek risk oranları ve katsayılar elde edilir ve genellikle diğer değişkenler sabit tutulsa bile bu gerçek değişmez. Bazı çalışmalarda, ırk ayrımı ile *subprime* kredilerin ora-

3 Ian Shapiro, "Problems, Methods, and Theories in the Study of Politics", Shapiro, *The Flight from Reality in the Human Sciences* içinde, Princeton: Princeton University Press, 2007, s. 188.

nı arasındaki ilişki, veya klasik ipotek başvurularının azınlıklarda beyazlara göre daha fazla reddedilmesi gibi başka dallar da bu ana öyküye ilave edilir.[4] Kısacası, beyazlar resesyondan kötü etkilenmiş, ama azınlıklar daha da kötü etkilenmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmaların yazarları, şu ya da bu şekilde, aslında iki ayrı resesyonun yaşandığı, bir kişinin hangisine maruz kalacağını, ne kadar acı çekeceğini de kişinin kendi kontrolü dışındaki, verili koşulların belirlediği sonucuna varırlar.

Boston Merkez Bankasının, ipotek piyasasındaki ırk ayrımcılığı ve kredi retlerindeki ırklar arası eşitsizlik hakkında 1992 yılında yayınladığı çalışma üzerinden dönen tartışmaları hatırlayanlar, bir değişkenin etki şiddetine ilişkin iddiaların bir çırpıda metodolojik bir masa tenisine dönüşebildiğini bilirler.[5] Savunanlar, eleştirenler ve bu iki kesimin arasında kalanlar, bankanın çalışmasını esrarlı bir tarzda da olsa didik didik edip, ciltler dolusu yazı kaleme aldılar.[6] Bizim buradaki amacımız, bu teknik incelemelere yenisini ekleyecek bir eleştiri getirmek olmadığından, bu çalışmalarda ulaşılan bulguları, en azından temel çizgileri bakımından doğru varsayalım. Biz, bunun yerine, soldan bakarak, tartışmada ortaya çıkan çözümsel sonuçları (veya sonuçsuzlukları) değerlendirme niyetindeyiz.

Bir ırksal eşitsizliğe yapılan totolojik göndermelerle bir başkasını açıklamaya çalışmak, ancak her ikisinin kökenlerini de sağlam bir biçimde açığa çıkarmaktan uzak durmak, bu çalışmaların yaygın ortak noktalarından biridir. Daha büyük ırksal eşitsizlik alanlarındaki benzerleri gibi, bu hazır paketler sıklıkla okuyucuya ırkın ve ırkçılığın tarihsel, kalıcı etkisini bir kenara yazma tavsiyesinde bulunur. Dolayısıyla, bir örnek olarak, tipik bir çalışmada "Beyaz olmayan toplumlarda krizin etkileri şiddetlenmekte." şeklinde geçen ifade, bir diğerinde karşımıza, "Yapısal ırkçılık ve bundan türemiş politikalar ağı nedeniyle, siyahlar ve Latinler ekonomik açıdan çok

4 Debbie Gruenstein Bocian, Wei Li ve Keith Ernst, *Foreclosures by Race and Ethnicity: The Demographics of a Crisis*, Center for Responsible Lending, 18 Haziran 2010; Seth Wessler ve diğerleri, *Race and Recession: How Inequity Rigged the Economy and How to Change the Rules*, Applied Research Center, Mayıs 2009; *Communities in Crisis: Race and Mortgage Lending in the Twin Cities*, Institute on Race and Poverty, Şubat 2009.

5 Alicia Munnell ve diğerleri, "Mortgage Lending in Boston: Interpreting HMDA Data", Ön Rapor No. 92-7, Boston Merkez Bankası, Ekim 1992, http://www.bos.frb.org adresinde mevcut.

6 Yarattığı tartışmalar için örneğin bkz. John Goering ve Ron Wienk (der.), *Mortgage Lending, Racial Discrimination, and Federal Policy*, Washington, DC: Urban Institute Press, 1996; Stephen Ross ve John Yinger (der.), *The Color of Credit: Mortgage Discrimination, Research Methodology, and Fair-Lending Enforcement*, Cambridge: MIT Press, 2002. Diğer taraftan, hem söz konusu çalışma hem de genel olarak *subprime* krizine giden yolda yalananlar hakkında mükemmel bir anlatım için bkz. Gretchen Morgenson ve Joshua Rosner, *Reckless Endangerment: How Outsized Ambition, Greed, and Corruption Led to Economic Armageddon*, New York: Times Books, 2011. Ne var ki bu eserde de çalışmaya ve sonucunda doğan titiz, metodolojik tartışmalara fazlasıyla tepeden bakılıyor.

daha fazla sıkıntı yaşamakta." biçiminde çıkar.[7] Politika tasarıları da bazen bu biçime bürünüp, örneğin, "Irklar Arası Eşitlik Etki Değerlendirmelerinin kullanımını kamu planlamasında ve politikalarında yaygınlaştırma, böylece yeni politika ve uygulamalar hayata geçirilmeden önce ırksal eşitsizliklerin öngörülmesini ve önlenmesini sağlama" çağrısında bulunabilir.[8] Daha da sıklıkla, bunlar makul, itiraz edilemez sözlerdir ve *subprime* kredi satan bağımsız ipotek simsarları başta gelmek üzere, kredi piyasalarının daha iyi düzenlemelere tabi tutulmasına; metropollerde ve özellikle de azınlıkların ağırlıkta olduğu, krizden büyük darbe yemiş bölgelerde istihdam yaratacak programların yürütülmesine; açık ayrımcılıkla mücadeleye destek verilmesine ve ipotek borçlarının moratoryumuna yönelik istekler barındırır. Böylece, bir retorik yığını sunulduktan ve ard arda istatistik tablolarıyla krizin farklı ırklara yönelik yaygın eşitsiz muamelesi gösterildikten sonra, aklı başında, ama teknokratik ve hiç özgün sayılamayacak liberal politika çözümleriyle dolu bir tepsiyle karşılaşırız.

Ancak bu yazım şeklinin barındırdığı en büyük tuzak, sol kanattaki analizcilere, iç karartıcı rakamların ardındaki güçlere dair bütünlüklü ve nedensel bir açıklama sunma yönünde pek sınırlı bir potansiyel taşımasıdır. En basit yanıyla, okuyucu ard arda gelen, eşitsizliği gözler önüne seren ve bunun ötesinde de pek bir şey söylemeyen rakamlarla, biraz daha iyimser olacaksak, olaylar silsilesindeki açıklama gerektiren boşlukları dolduran bir dizi mantıklı, ispatı olanaksız hikayeyle baş başa bırakılmaktadır. Örnek bir çalışmada, işsizlik alanındaki bölgesel eşitsizlikler ortaya serilirken, bu bölgelerin hangi özelliklerinin (yerel tarih, kurumlar, işgücü piyasasındaki değişiklikler, siyasi rejim, kalkınma girişimleri, seçkinleştirme vb.) bu farklılıklardan sorumlu olabileceği hakkında fazla bir şey söylemiyor. Sacramento ile Minneapolis arasındaki karşılaştırmalı bir inceleme bu eksikliği giderme umudunu verirken, yine bu tür çalışmalarda alışıldığı şekilde, yazar bu yükün altına girmekten kaçıyor.[9]

Irkın, çözümlemede başvurulan ana kategori olarak, indirgemeci bir mantıkla kullanılması, her ırkın kendi içinde sınıfsal açıdan yekpare bir yapı sergilediği fikrini verir ve hiç değişmeyen ikili karşılaştırmalar üzerinden düşünmeyi teşvik eder. Sorunun büyük kısmı, salt nicel verilere bağlı kalınmasından doğmakta. Nicel veriler, genellikle araştırmacıları önceden belirlenmiş idari ve demografik değişkenler içerisine hapsedip, bu verilerin kapsamına girmeyen

7 Wessler ve diğerleri, *Race and Recession*, s. 7; Amaad Rivera ve diğerleri, *The Silent Depression: State of the Dream* 2009, Boston: United for a Fair Economy, 2009, s. İii.

8 Wessler ve diğerleri, *Race and Recession*, s. 47.

9 Algernon Austin, *Uneven Pain: Unemployment by Metropolitan Area and by Race*, Özet Rapor No. 278, Ekonomi Politikaları Enstitüsü, 8 Haziran 2010.

güçlerin hesaba katılması olasılığını devre dışı bırakır. Bunu belirtmekle, çözümsel açıdan gelişkin nicel çalışmalara hiç rastlanmadığını söylüyor değiliz. Örneğin, Institute of Race and Poverty [*Irk ve Yoksulluk Enstitüsü*] kuruluşunun, İkiz Kentler'de [Minneapolis ve St. Paul –*çev.*] düşük faizli kredi başvurularının reddine ve yüksek faizli *subprime* kredilerin verilmesine ilişkin çalışması, bir yandan kredi sektöründeki korkunç ırksal eşitsizlikleri titizlikle gün yüzüne çıkartırken, bir yandan da yağmacı *subprime* ipotek simsarları, alacak tahsildarları ve kredileri gruplandırıp menkul-kıymetleştiren finans kuruluşlarını birbirine bağlayan finans ağını gelişkin bir düzeyde inceliyor. Aynı zamanda, *subprime* kredilerdeki kolayca fark edilebilen coğrafi yapılanmaları tespit edip, en yüksek oranlara nüfusunun yüzde 70'ini siyahların oluşturduğu Kuzey Minneapolis'te ulaşıldığını belirtiyor. Bir adım sonrasında, *subprime* ipotek faiz oranlarının bu semtle sınırlı kalmadığını da ekliyor ve böylece semt sınırlarının oynadığı rolün, bu sınırların (ırkla ve başka bir dizi etmenle birlikte) hesaplamaları ve emlak sektöründeki toplumsal aktörlerin tutumlarını nasıl etkilediğinin daha derinlikli biçimde araştırılmasını teşvik ediyor.[10]

Ancak genele baktığımızda, çalışmaların bu kadar azimli olmadığını görüyoruz. Öyleyse, bu azim sergilenmeyecekse, ırksal eşitsizlik üzerindeki usandırıcı odaklanma neden adaletsizliğin açıklanmasında en başa koyulan çerçeve haline geliyor? Yanıtlardan biri basit: Çünkü gerçek bu. Burada, kısmen bir sürü psikolojisinden de söz edebiliriz. Douglas Massey ile Nancy Denton'un *American Apartheid* [Amerikan Aparthaydı] ve Melvin Oliver ile Thomas Shapiro'nun *Black Wealth / White Wealth* [Siyah Servet / Beyaz Servet] eserleri, 1990'larında ortalarında bu alanı şekillendiren kitaplar oldu. Yarattıkları ilgi, Birleşik Devletler'de adaletsizliğe ilişkin çalışmalarda ırklar arası eşitsizlik söyleminin ortak dil haline gelmesine yardımcı oldu. Bu bağlamda, herkes kendiliğinden bu dil içinde hareket ediyor ve gerek akademi gerekse politika uzmanları, adaletsizliği ele alırken bu ortak çerçeve içinde kalıyorlar.[11] Bu çerçevenin sınırları ise, kurumsal ve nesnel dayatmalar tarafından şekillendirilmekte. Araştırmalar için beklenen parasal kaynağın geldiği yön, bir anda araştırmanın şu ya da bu doğrultuda yürütülmesini daha akla yatkın kılabiliyor. Adaletsizliğin ırksal eşitsizlik bağlamında ifade edilmesi, araştırma kaynaklarını temin edenlere bir nedenle cazip geliyor:

10 *Communities in Crisis*, s. 26-34.

11 Halk sağlığı ve epidemiyoloji araştırmalarında bu durumun varlığına ilişkin ilginç bir eleştirel değerlendirme için bkz. Dawn R. Comstock, Edward M. Castillo ve Suzanne P. Lindsay, "Four-Year Review of the Use of Race and Ethnicity in Epidemiologic and Public Health Research", *American Journal of Epidemiology*, 159, 2004, s. 611-619 ve Camara Phyllis Jones, "Invited Commentary: 'Race', Racism and the Practice of Epidemiology", *American Journal of Epidemiology*, 154, 2001, s. 299-304. Ayrıca bkz. Merlin Chowkwanyun, "The Strange Disappearance of History from Racial Health Disparities Research", *Du Bois Review: Social Science on Race*, 8, 2011, s. 253.

Günümüz Amerikan kapitalizminin yeniden üretim mantığında maliyet ve faydanın ırklar arasında eşitsiz bölüşümünün temellerine ilişkin çetrefilli soruları bir kenara itme yolunda elverişli bir araç elde ediliyor. Dolayısıyla, ırklar arası eşitsizlik söylemini masaya yatırmak için, bu söylemin kazandığı yaygınlığın kaynaklarını ve kayda değer çözümsel sonuçların bulunmadığı bir ortamda neden üzerine böyle büyük bir açıklama gücünün yüklendiğini anlamlandırma yolunda, söylemin içinde şekillendiği tarihsel diyalektiği baştan incelemeliyiz.

III

Irklar arası eşitsizlik söyleminin kökenlerini, son 40 yıla ve hatta daha da öteye uzanan önemli tartışmalar, metinler ve siyasi eğilimlerde bulabiliyoruz. 1968 yılında yayınlanan, *Kerner Raporu* adıyla da bilinen *Ulusal Danışma Komisyonu Toplumsal Kargaşa Raporu*'nu bunlar arasında gösterebiliriz. Rapor, 1960'ların ortalarındaki toplumsal kabarmanın ayan beyan ortaya serdiği ırksal eşitsizliğin genel kaynağı olarak "beyaz ırkçılığı"nın gösterilmesine resmî onay veriyordu. Raporun o ünlü sözlerinde şöyle denmekteydi: "Ulusumuz İki Ayrı Topluma Ayrılma Yolundadır: Siyahlar ve Beyazlar - Birbirinden Ayrı ve Eşitsiz". Siyah iktidar anlayışının çekiciliği ve Üçüncü Dünyacı "iç sömürgecilik" retoriği, siyahların özlemleri önündeki ana engeli ırkçılık olarak resmeden, bununla mücadeleyi de siyah siyasetinin koşulsuz amacı şeklinde sunan bir bakış açısını yansıtmakta ve aynı zamanda desteklemekteydi. Robert L. Allen'ın 1974 yılında yayınlanan ve Amerikan tarihindeki tüm belli başlı ilerici hareketlerin beyaz ırkçılık tarafından yolundan edildiğini öne süren kitabı *Reluctant Reformers: The Impact of Racism on American Social Reform Movements* [İsteksiz Reformcular: Amerikan Toplumsal Reform Hareketleri Üzerinde Irkçılık Etkisi], ırkçılıkla mücadelenin tüm diğer siyasi hedeflerden daha öne koyulması gerektiğinde ısrar edenler için neredeyse bir kutsal metin haline geldi.

Daha dolaysız öncüler de gösterebiliriz: 1970'ler ve 80'lerde William Julius Wilson'ın *Declining Significance of Race* [Irkın Azalan Önemi] kitabı etrafında dönen, pozitif ayrımcılık ve diğer "ırka yönelik" toplumsal politika girişimleri hakkında giderek şiddetlenen çekişme bağlamında yürütülen tartışma; davranışsal ve tutumsal patolojilerle tanımlanan bir siyah kentli alt sınıfın, siyahların içinde bulunduğu eşitsizlikte oynadığı role ilişkin iddialar; 1990'ların ortalarında, Dinesh D'Souza'nın *The End of Racism* [Irkçılığın Sonu] ve özellikle de Charles Murray ile Richard Herrnstein'in *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* [Çan Eğrisi: Amerikan Yaşamında Akıl ve Sınıfsal Yapı] eserleri gibi eşitlikçilik karşıtı,

kalıtımsalcılık temelli, yetmiş beş yıllık zeka düzeyi ve "doğal" hiyerarşi safsatalarını yeniden gün yüzüne çıkartan metinler etrafında yoğunlaşan sağcı ideolojik müdahale; bu yüzyılın başlarında da pozitif ayrımcılığın karşısına dikilen önemli yasal ve adli güçlüklerin yeniden canlanışı.

Eşitsizlik söyleminin entelektüel ve ideolojik soyağacını incelikli bir biçimde kavrama yolunda geçmişin tartışmaları ve eğilimleri önem taşıyor olsa da, bu sayfalarda söz konusu tarihi gerekli ayrıntı düzeyiyle incelememiz olanaksız. Bu ayrıntılı incelemeyi başka bir zaman yapma sözünü verip şimdilik şunu ileri sürelim ki, söz konusu içeriğin dışına çıkıldığında, ırklar arası eşitsizliklerin etrafındaki dallanıp budaklanmalar daha iyi anlaşılabilecektir. Ek olarak, ırklar arası eşitliğe karşı tekrar tekrar kafasını kaldıran ırkçılık dikkate alındığında, eşitsizliği odak noktası seçen araştırmaların ortaya koyduğu pek çok önemli işlev aydınlanacaktır. İlk olarak, fazla ayrıntıya girmeden, geçmişteki tarihsel gelişmeler arasındaki bağlantıları, bunların bugüne kadar ayakta kalmış sonuçlarına ve günümüz ırksal eşitsizliğini şekillendirmedeki rolüne dikkat çekeceğiz. Ayrıca, siyahlar ve Latinlerin farklı sınıflar arasındaki ekonomik geçişkenlikleri [*economic mobility*] önündeki engellerin, özellikle de devam eden ayrımcılığın varlığı ve sonuçlarının belgelendirilmesi, söz konusu geçişkenlik eksikliğini bireysel davranış özelliklerine dayanarak açıklayan çözümlemelerin sorgulanması sonucunu doğuracaktır. Bunları yaparken, bir yandan da ırklar arası eşitsizliğin varlığını kabul eden, ancak giderek azaldığını öne süren, öte yandan devlet eliyle alınan önlemlerin bu süreçte hiçbir katkı sağlamamakla kalmayıp, adaletsizlik yarattığını ve hatta eşitsizlikleri gizlediğini iddia eden görüşlere karşı çıkacağız.

Ancak yukarıda değindiğimiz söylemin etrafını çevreleyen zorlu siyasi ortam, ortaya koyduğu tezleri ve çözümsel kusurlarını eleştirmekten bizi bir miktar alıkoyuyor. 2008 krizinin yansımalarını yorumlarken her şeye "ırksal eşitsizlikler" penceresinden bakmanın getirdiği sakıncaları anlayabilmek için, Massey ve Denton'un *American Apartheid* ve Oliver ile Shapiro'nun *Black Wealth / White Wealth* eserlerini incelemek, ırksal açıdan eşitsiz etkilere günümüzde getirilen yaklaşımların işleyiş şeklini görmek faydalı olacaktır.[12]

IV

Gelişmelere eşitsizlik çerçevesinden bakma yanlıları, pek çok zaman berbat ırksal adaletsizliklerin göze çarptığı bir dizi alanı sıralayıp, uzamsal açıdan ortaya çıkan ayrıma dikkat çekerek işe koyulurlar ve konu hakkın-

12 Douglas Massey ve Nancy Denton, *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*, Cambridge: Harvard University Press, 1993; Melvin Oliver ve Thomas Shapiro, *Black Wealth/White Wealth: A New Perspective on Racial Inequality*, New York: Routledge, 1995.

da standart kaynak olarak da *American Apartheid*'ı en başa koyarlar. 1993 yılında yayınlanan *American Apartheid*, ırk ayrımındaki devamlılığın ve siyahların ekonomik dezavantajını sürekli kılma yolunda bu ayrımın oynadığı rolün sosyal bilimciler tarafından yeterince incelenmediğini ileri sürüyor. Kitap, derlediği gayet etkileyici indekslerle (büyük kısmı 1980 Amerikan Nüfus Sayımı'ndan alınmıştır), siyah-beyaz ayrışmasını ve bunun sonucunda siyahların maruz kaldığı uzamsal tecridi belgeliyor. En önemlisi, siyah nüfusun yerleşim tarzında öne çıkan beş ayırt edici boyuta ışık tutuyor: eşitsizlik, tecrit, kümeleşme, yoğunlaşma ve merkezileşme. Bu beş boyutun eşzamanlı olarak ortaya çıkmasıyla, kitabın "hiper-ayrımcılık" dediği şey vücuda geliyor.[13] Yazarlar, "ırkın devam eden bir önem" taşıdığını öne sürüyor ve siyahların yerleşim modellerinin kendine özgülüğüne vurgu yapıyor, diğer azınlıklarda ayrımcılığın çok daha düşük düzeyde kaldığına işaret ediyorlar.[14] Jim Crow yasaları[15] resmen kaldırıldıktan, adil konut kanunları yürürlüğe girdikten sonra bile daimi ayrımcılık trajedisinin devam etmesine özellikle dikkat çekiyor, "Gerek kuzeyde, gerekse güneyde, ayrımcılık statükosunun kayda değer ölçüde değiştiğine dair pek az kanıt var." sonucuna ulaşıyorlar.[16]

Massey ve Denton'un deneysel bulgularını yadsımak olanaksız. Kitapları yayınlandıktan sonra, metropollerdeki yerleşim modelleri giderek karmaşıklaşmış ve "kent", "banliyö" gibi uzamsal kategoriler, yerleşim yerinin ırksal bileşimi hakkında bize eskisinden çok daha az şey söyler hale gelmişse de, pek çok siyah için yerleşim seçeneklerinin büyük ölçüde ve siyahlara özgü bir biçimde kısıtlandığına hiç şüphe yoktur.[17] Dolayısıyla, *American Apartheid*, ırkçı gericilik karşısında önemli bir denge ağırlığıydı ve hâlâ da öyle. Hiperayrımcılığı ve bu ayrımcılığa maruz kalanlar için ekonomik kanalların nasıl kapandığını belgelendirerek, dönemin hayli bireysel çözümlemelerini şüpheli hale getirdi. Peki, *American Apartheid*'ın çözümlemesi hangi bakımdan yetersiz kalıyor? Basitçe ifade edecek olursak, deneysel ağırlığına ve siyasi işlevlerine karşın, eserin çözümlemeleri, *Kerner Raporu*'ndaki "iki ayrı toplum" benzetmesini, ya da yerleşim birimlerindeki ayrışma üzerine kendi dö-

13 Massey ve Denton, *American Apartheid*, s. 74-78.

14 Aynı eser, s. 112.

15 ABD'de 1876 ile 1965 yılları arasında eyaletlerde ve yerel ölçekte yürürlükte kalan, kamuya açık tüm alanlarda, "ayrı ama eşit" aldatmacası altında siyahlara karşı kanuni ırk ayrımı getiren yasalara halk arasında verilen isim. Bu takma adı, bir tiyatro oyununda aşağılanan zenci rolündeki Jim Crow karakterinden almıştır. Okullar, toplu taşıma taşıtları ve restoranlar, söz konusu ayrımcılık kurallarının uygulanmak zorunda olduğu yerlerden sadece birkaçıydı –*çev.*

16 Aynı eser, s. 81.

17 Katz ve diğerleri, "Immigration and the New Metropolitan Geography", *Journal of Urban Affairs* 32(5), 2010, s. 523-547; Richard Alba ve John Logan, "Variations on Two Themes: Racial and Ethnic Patterns in the Attainment of Suburban Residence", *Demography*, 28(3), 1991 ve "Minority Proximity to Whites in Suburbs: An Individual-Level Analysis of Segregation", *American Journal of Sociology*, 98(6), 1993.

neminde kaleme alınmış sayısız başka çalışmada yer bulmuş tespitleri pek az ileri taşıyabiliyor. *Kerner Raporu*'nun neredeyse otuz yıl önce yaptığı "beyaz ırkçılık" tespiti ve ona getirilen psikolojik açıklamalar, Massey ve Denton tarafından ustalıkla kayda geçirilen ırksal eşitsizlik sonuçlarının ardındaki ana nedensel dinamikler olarak gösteriliyor. Yazarlar, beyazların siyah komşulara sahip olmaktan tiksindiğini ve siyahların oranı arttıkça bu tiksintinin de yükseldiğini, beyazların bu nedenle siyah mahallerinden uzaklaştığını, ya da buralara yerleşmekten kaçındığını gösteren önemli araştırmalardan tekrar tekrar alıntı yapıyorlar.[18]

Elbette, eserin övgüye değer incelikleri de var. Massey ve Denton, metin boyunca "önyargılar" ile "ayrımcılık" arasında dikkatli bir ayrıma gidiyor ve önyargı kavramı ile, beyazların bireysel ölçekte sergilediği ırksal nefrete işaret ediyorlar. Ayrımcılık kavramı ise, yerleşim yerlerinin entegrasyonunu fiilen kısıtlayan kurumsal mekanizmalar ve uygulamalar bütününe karşılık düşmekte. İkisi arasındaki ayrımı ve ilişkiyi açıklarken şöyle diyorlar: "Beyaz önyargılar, ayrımcılığın yaygınlaşması için gerekli bir ön koşul olmakla birlikte, yerleşim birimlerini birbirinden ayıran ten rengi çizgilerinin devam ettirilmesi için yeterli değildir. Bunun sağlanması için, siyahlara karşı etkin ayrımcılık da yürütülmelidir."[19] Kitap, sonrasında bu "etkin ayrımcılık"ın arkasındaki mekanizmaları sıralıyor. Listenin öne çıkan unsurları arasında, siyahlara tüm evleri göstermeyen, ya da siyahları sadece ayrıştırılmış mahallelere yönlendiren, beyazlara ait semtlerden uzaklaştıran emlak komisyoncularının adilikleri ve sahtekârlıkları da sayılıyor. Bir diğeri, siyahlarla beyazların bir arada yaşadığı, ya da siyahların yoğun olarak yaşadığı mahallelere daima daha az konut kredisi veren finans kuruluşlarının tutumu (bireysel düzeyde de olsa halen devam etmektedir).[20] Massey ve Denton, "Bireysel ayrımcı davranışların her biri küçük ve incelikli olsa da, bir araya geldiklerinde, siyahların beyaz mahallelerine girme olanaklarını azaltma yönünde güçlü bir toplu etki ortaya çıkar." diyorlar.[21]

Önyargı ile ayrımcılık arasında ayrıma gidilmiş olması, ilk bakışta *American Apartheid*'ı (ve ondan etkilenen düzinelerce başka çalışmayı), bireysel önyargıları ırklar arası eşitsizliğin ardındaki temel mekanizma olarak gören 20. yüzyıl ortaları sosyal biliminden farklı kılar gibi görünmekte.[22]

18 Massey ve Denton, *American Apartheid*, s. 93.

19 Aynı eser, s. 97.

20 Aynı eser, s. 107.

21 Aynı eser, s. 98.

22 Ellen Herman, *The Romance of American Psychology: Political Culture in the Age of Experts*, Berkeley: University of California Press, 1996 ve Leah Gordon, "The Question of Prejudice: Social Science, Education, and the Struggle to Define the 'Race Problem' in Mid-Twentieth Century America, 1935-1965", Doktora Tezi, University of Pennsylvania, Pennsylvania, 2008.

Ancak Massey ile Denton'un tespit ettiği kurumsal ayrımcılığı harekete geçiren asıl şeyin ne olduğu sorulduğunda, kitap bizi ancak bireysel önyargılara götürmekte. Emlakçıların ve finans kuruluşlarının davranış biçimleri, siyah ve beyaz yerleşim birimlerinin bütünleşmesine hiç istek duymayan bir kolektif beyaz ruhun yansımaları olarak resmedilmekte. Massey ve Denton'un, kurumsallığa gönderme yapan açıklamalarını en nihayetinde götürüp kolektif psikolojiye bağlamaları (bazı noktalarda böyle görünmüyor olsa da), "önyargılar, ayrımcılık ve ayrışma arasındaki bağlantı", "farklı önyargı ve ayrımcılık düzeyleri ile, siyahlara yönelik ayrışmanın ve uzamsal tecridin vardığı seviye arasındaki güçlü bağlantı" gibi ifadelerle pekiştiriliyor. Böylece, sonuçta ortaya çıkan olgu (ayrışma), kurumsal işleyiş (ayrımcılık) ve bireysel tutum (önyargılar) aynı torbaya tıkılıyor.[23]

Bu bağlantıların gerçekten de var olduğunu, ayrıca mahkûm edilmesi ve yasal yollarla sınırlandırılması gerektiğini yadsımıyoruz. Kitabın politika reçeteleri, adil konut yasalarının yürütmesindeki gevşekliklerin giderilmesi ve emlak sektörünün daha yakından takip edilmesini merkez almakta. Ancak çalışmanın açıklayıcı boyutu farklı bir alan ve bizi ancak yukarda değindiğimiz noktaya kadar götürebiliyor. Irk ve yerleşim öyküsünü kentsel ekonomi politik içinde değerlendirmekte yetersiz kalıyor ve birikim çabasını, değer, ırk ve mekân arasındaki ilişkiyi, gayri menkulün spekülatif sermaye olarak değişim değerinin elde edilmesinde oynadığı rolü göz ardı ediyor. İşin bu boyutunda, emlak değerlerinin azalmasından beyazların duyduğu korku ve mahallelerin ırksal bir dönüşüme girmesinden bankaların duyduğu korku hakkında şöyle bir değinilip geçilen kaynaklar kitap boyunca ancak pek az ilgi görebiliyor. Böylece, 1950'lerden beri ırklar arası eşitsizliğe getirilmiş yorumların büyük kısmında temeli oluşturmuş psikoloji refleksi bir kez daha sergilenmiş oluyor. Beyaz bireyin psikolojisi kesinlikle belli bir rol oynuyor olmakla birlikte, bunun ötesine geçen daha derin bir nedensel açıklama getirilmeli. Kitabın ana hatları, Karl Taeuber ve Alma Taeuber'in *Negroes in Cities* [Zenciler Kentte], veya Rose Helper'ın *Racial Policies and Practices of Real state Brokers* [Irksal Politikalar ve Gayrimenkul Komisyoncularının Uygulamaları] gibi, yerleşim yerlerindeki ayrışmaya ilişkin olarak *Kerner* döneminde yürütülmüş çalışmalardan ne yazık ki pek az ayrılıyor. Zaten Massey ve Denton da her iki kaynağa, ayrıca "beyaz ırkçılık" çerçevesinde *Kerner Raporu*'nun kendisine kısaca gönderme yapıyorlar.[24]

American Apartheid'ın kolektif psikoloji çerçevesinden az da olsa ayrılmayı başardığı tek yer, tarihsel bilgilerin verildiği kısım. Başka eserler-

23 Massey ve Denton, *American Apartheid*, s. 109-110.

24 Karl Taeuber ve Alma Taeuber, *Negroes in Cities*, Chicago: Aldine, 1965; Rose Helper, *Racial Policies and Practices of Real Estate Brokers*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1969.

de olduğu gibi, Massey ve Denton da Arnold Hirsch'in *Making the Second Ghetto* [İkinci Gettonun İnşası] ve Kenneth Jackson'un *Crabgrass Frontier* [Çimenlerle Çizilen Sınır] kitabından yararlanıyorlar. İki kitap, yüzyılın ortalarındaki kentsel yenilenmenin (pek çok siyahın bu kapsamda yerlerinden sürülmesinin) ve ırksal dışlayıcılıkla gelişen banliyöleşmenin tarihsel anlatımını sunmakta. Beyazların düşmanca tutumunun oynadığı rolü göz ardı etmemekle birlikte, her ikisi de devlet ve yerel idare tarafından atılan adımların merkezi önemine gereken önemi vermiyor. Hirsch, Chicago'daki kentsel kalkınmaya ilişkin sermaye çıkarlarının süreci hızlandırıcı rolüne farklı bir vurgu yapıyor ve belgelendirdiği getto oluşumunun hem bu yöndeki zorlamalar, hem de ırksal düşmanlıktan hareket ettiğini belirtiyor.[25] 20. yüzyılın daha sonraki dönemlerine ilişkin kentsel açıklamalar da, Robert Self'in *American Babylon* [Amerikan Babil'i], Beryl Satter'in *Family Properties* [Aile Özellikleri] ve Samuel Roberts'in *Infectious Fear* [Bulaşıcı Korku] eserleri de dahil olmak üzere, aynı yoldan gidiyor. Roberts, örneğin, 20. yüzyılın başlarında, Baltimore'da siyahların yaşadığı bir ilçenin yerle bir edilişini salt siyahların pis hastalık taşıyıcılar olarak görülmesine yol açan ırkçı korkulara değil, aynı zamanda Baltimore sermayesinin kentlileşmesine, emlak değerlerinin korunması ve yükseltilmesi çabasına da bağlıyor.[26]

Sınıfın ve ırkın, birbirlerinin sınırlarına girip çıkarak işlev gördüğünü söyleyen bu tip esnek çözümlemelerin, *American Apertheid*'ın ana odak noktasını teşkil eden güncel eğilimlere ilişkin incelemelerde kendine yer bulamadığını görüyoruz. Massey ve Denton, piyasanın kendi başına bağımsız bir varlık olarak faaliyet yürüttüğünü ileri süren sağ kurguyu haklı olarak reddedip, altta yatan piyasa dayatmalarının rolünü bir kenara itme yaklaşımını terk ediyorlar.[27] Ancak bir noktada sınıfın çözümsel boyutunu açıkça yadsıyorlar ve bunu yapmakla, sınıf ile ırk arasındaki verimlilikten uzak çözümsel ayrımı kalıcılaştırıyor, sınıfı statik, nicel bir işlerliğe hapsediyorlar (sınıfsal konumu, eve giren gelir miktarıyla özdeşleştirerek). Böyle yaptıklarında, üst gelir dilimindeki siyahların da yine yüksek oranda ayrışmaya maruz kaldığı-

25 Kenneth Jackson, *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States*, New York: Oxford University Press, 1987, Bölüm 11-12; Arnold Hirsch, *Making the Second Ghetto: Race and Housing in Chicago, 1940-1960*, Chicago: University of Chicago Press, 1983, Bölüm 4.

26 Robert Self, *American Babylon: Race and the Struggle for Postwar Oakland*, Princeton: Princeton University Press, 2003; Beryl Satter, *Family Properties: How the Struggle Over Race and Real Estate Transformed Chicago and Urban America*, New York: Picador, 2010; Samuel Roberts, *Infectious Fear: Politics, Disease, and The Health Effects of Segregation*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009, s. 136. Roberts'in, Jim Crow çağı hakkında yazarken de bu sınıfsal çözümlemeyi devam ettirmesi dikkat çekicidir. Tamamen ırksal bir yorum getirse daha fazla taraftar toplayabileceği halde, yeterlilikten uzak bu bakışı benimsemiyor.

27 Massey ve Denton, *American Apartheid*, s. 10-11.

nı görüyor ve dolayısıyla ırkın sınıfa baskın çıktığı sonucuna varıyorlar.[28] Bu, rakamlarla bakıldığında yeterince doğru olsa da, sınıf için yapılmış indirgemeci tanımın en baştan kabul edilmesini gerektiriyor. Bu indirgemeci bakış, ekonomi politik ile ırksal tutumlar ve bunların uzamsal sonuçları arasındaki ilişkiyi daha verimli bir biçimde açığa çıkarma şansı olan bütünlüklü bir çözümlemeye giden yolu baştan kapatıyor.

Irklar arası eşitsizliğin çıkış noktası olarak seçilmesi, pek çok kapsayıcı sınıf dinamiğinin dikkate alınmamasına ve tek boyutlu bir görüşe mahkûm kalınması sonucunu doğurabiliyor. Bu dinamiklerden biri de ırk içi eşitsizlik. Yerleşim yerlerindeki ayrışma üzerine yürüttükleri güncel bir çalışmada, Sean Reardon ve Kendra Bischoff, en büyük 100 metropol istatistik bölgesinde *siyahlar* arasındaki *gelir* ayrışmasının "1970'ler ve 80'lerde", yani, tam da *American Apertheid*'ın ilgilendiği dönemde "hızlı biçimde arttığı, beyazlar arasındaki gelir ayrışmasında görülenden üç kat daha yüksek bir hıza ulaştığı" bulgusunu elde ettiler.[29] Bu kesişen gelişmeler, *American Apertheid*'ın genel bulgularını ve özellikle de üst katmanlara doğru tırmanan, banliyölere taşınan siyahların her şeye karşın yine beyazlara kıyasla daha ayrışmış yerleşim yerlerinde yaşamasına yapılan vurguyu geçersiz kılmıyor.[30] Ancak çözümlemede bir yarılmaya yol açan "iki ayrı toplum" anlayışının, bu iki merkezin kendi içlerinde olup bitenler hakkında pek az şey söyleyebildiğini ortaya koyuyor. Salt ırka dayalı bir yorum, toplumsal yaşamı biçimlendiren diğer kuvvetlerin titizlikle ele alınmasını engelliyor.

Jonathan Yinger'ın iki yıl önce yayınlanan *Closed Doors, Opportunities Lost* [Kapılar Kapalı, Fırsatlar Kaçmış] adlı eseri, *American Apertheid* ile büyük ölçüde aynı inceleme alanını kapsıyor ve aynı zayıflıkların pek çoğunu paylaşıyorsa da, beyazları siyahların yoğun yaşadığı mahallelerden kaçmaya, ya da buralara yerleşmekten kaçınmaya iten şeylere ilişkin açıklamasında, çok daha geniş bir etkiler yelpazesini inceliyor.[31] Yinger, Chicago ile Cleveland'da yürütülmüş iki yerel çalışmadan alıntı yapıp, çalışmaya dahil edilen beyazların yerleşim yeri tercihlerinde, güvenlik, suç, eğitim ve kentsel hizmetlerin kalite düzeyi hakkındaki algılarda ırksal değerlendirmelerin çok azaldığı ya da ortadan kalktığını belirtiyor. Elbette, bu değerlendirmeler pek çok zaman ırka ilişkin tutumlarla çözülmez bağlar içindedir ve araştır-

28 Aynı eser, s. 84-88.

29 Sean Reardon ve Kendra Bischoff, "Income Inequality and Income Segregation", *American Journal of Sociology*, 116(4) Ocak 2011, s. 1115-16.

30 Massey ve Denton, *American Apartheid*, s. 69.

31 Jonathan Yinger, *Closed Doors, Opportunities Lost: The Continuing Costs of Housing Discrimination*, New York: Russell Sage Foundation, 1995, s. 120-21.

maların kısıtlı kapsamı da bu ayrımların yapılmasını güçleştirebilir. Ancak Yinger, "ırksal ve etnik tutumun pek çok kişi için, mahalleye ilişkin diğer etmenleri gölgede bırakacak kadar güçlü olmadığı" iddiasında.[32]

Metodolojik olarak "mahalleye ilişkin bu etmenlerin" belirlenmesi ve tam olarak nasıl işlediklerinin ayrıntılarıyla ortaya koyulması, geniş ölçekli yığınsal incelemelerden (bu örnekte metropol istatistik bölgeleri) daha fazlasını gerektiriyor. Bu yaklaşım gerekli ve makro düzeydeki genel eğilimleri görme yolunda inkâr edilemeyecek kadar faydalı olsa da, kentsel dönüşüm girişimleri, banliyö heterojenliği (sınırlı olmakla birlikte), ekonomik sömürücülük ve seçkinleştirme (hem siyahlar, hem de beyazlar eliyle) gibi, kapsamına alamadığı pek çok mikro düzeyli eğilim de var. Özellikle siyahların siyahlara karşı uyguladığı seçkinleştirme, küçük koridorlarda meydana gelme eğilimini taşıyor ve bu nedenle ayrışmaya dair klasik nicel çözümlemelerde kolayca gölgede kalabiliyor.[33] Dahası, ırksal eşitsizlik dilinin kalıbına döküldüğünde, bu yığınsal çözümlemeler, siyahların büyük kısmının yerleşim yeri bakımından ayrışmaya maruz kalmış olmasını, siyahların siyasi ve ekonomik bakımdan güçsüz oluşunun işareti sayıyor. Oysa bu kuşbakışı inceleme, yerleşim yerine ilişkin kısıtlamaları def edebilen, seçilmiş siyah yetkililer, atanan siyasetçiler ve büyüme yanlısı sermaye çıkarlarının oluşturduğu "siyah kent rejimlerinde" etkin rol oynayan sayısı az ama etkili siyahları yakalayamıyor.[34] Sadece bir örnek olarak, kaba GSYH rakamları, halkın geniş kesimlerini etkisi altına alan ekonomik gerilimleri bile nasıl maskeleyebiliyorsa, azınlıkların yaşadıklarıyla ilgili iç karartıcı yığınsal rakamlar da (*American Apertheid*'da ve ırksal eşitsizliğe dair çoğu araştırmadakiler gibi), bu gruplar içinde kimilerinin ulaştığı varsıllığı gözden uzak tutabiliyor. Bu açıdan ele alındığında, yaygın ayrımcılığı göstermek amacıyla düzenli olarak piyasaya sürülen tematik haritalar, aslında ilk bakışta göze çarpmayan

32 Aynı eser, s. 121.

33 Konunun neden bu kadar az ilgi çektiğini de bu durum kısmen açıklayabilir. Önemli bir istisna olarak, 1980'lerin sonları ile 1990'ların başında Chicago'nun bir mahallesinde yürütülen yeniden canlandırma projesi hakkında Michelle Boyd'un anlattıklarını gösterebiliriz. Bkz. Boyd, "The Downside of Racial Uplift: The Meaning of Gentrification in an African American Neighborhood", *City and Society*, 17(2), Aralık 2005, s. 265-88; Boyd, "Defensive Development: The Role of Racial Conflict in Gentrification", *Urban Affairs Review*, 43(6), Temmuz 2008, s. 751-76 ve Boyd, *Jim Crow Nostalgia: Reconstructing Race in Bronzeville*, Minneapolis: University of Minneapolis Press, 2008, Bölüm 2-5. Peter Kwong da Birleşik Devletler'de Çinli işverenler ile Çinli işçiler arasındaki ırk içi sömürüye dikkat çekiyor. Bkz. Kwong, *The New Chinatown*, İkinci Baskı, New York: Hill and Wang, 1996.

34 Bkz. Adolph Reed, Jr., "The Black Urban Regime: Structural Origins and Constraints", Reed, *Stirrings In The Jug: Black Politics In The Post-Segregation Era* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999, Bölüm 3; John Arena, "Race and Hegemony: The Neoliberal Transforma tion of the Black Urban Regime and Working Class Resistance", *American Behavioral Scientist*, 47(3), Kasım 2003, s. 352-380.

eğilimleri dikkatlerden kaçırabiliyor. Dolayısıyla, gerek *American Apertheid* gerekse benzer diğerleri için, yöntem ve seçilen veriler, aydınlattığı gerçekler kadarını gizleyebiliyor da.[35]

V

Massey ve Denton'un eseri, yerleşim yerlerindeki ayrışma konusunda sola egemen olan bakışı temsil etmekte. Aslında, "ırkın aşılmadığı", "ırkın önem taşıdığı" ve "ırkçılığın" halen mevcut olduğu bir toplumda yaşadığımızı göstermek istediğimizde, böyle bir kitaba başvurabiliriz. Oliver ile Shapiro'nun iki yıl sonrasında, 1995'te yayınlanan *Black Wealth / White Wealth* kitabı bu görüşü güçlendiriyor, ama odak noktasına yerleşim yerlerinin dağılımı yerine refah düzeyini koyuyordu. Ortaya koyduğu genel şablon, *American Apartheid*'ı ve eşitsizliği anlatan çeşitli daha eski kaynakları anımsatsa da, daha fazla etki yaratmış olabilecek bir eserden söz ediyoruz. Genel ırk ayrımı çerçevesini kullananların güvenle başvurabildiği kitabın siyasi reçeteleri, solda ve ilerici kanatta yer aldığı kesinlikle söylenemeyecek önemli düşünce kuruluşları ve dernekler tarafından sahiplenilmiş durumda. Bu yaygın etkinin sonuçlarını ve ortaya çıkan tuhaf siyasi yol arkadaşlığını anlayabilmek için, *Black Wealth / White Wealth*'in temel yaklaşımı ve tezlerini incelemek gerekiyor.

Black Wealth / White Wealth, sosyoekonomik statüye (SES) dair klasik sosyal bilim ölçütlerinin (meslek grupları, eğitim düzeyi, gelir düzeyi vb.) sahip olduğu sınırlara eleştiri getirmesiyle, tabakalaşma araştırmalarına çok önemli bir entelektüel müdahale anlamı taşıyor. Edward Wolff ile Michael Sherraden'ın öncülük ettiği bu çalışma, yaşam fırsatlarını tahmin etme yolunda geleneksel SES ölçütlerinin yetersizliğine işaret ediyor ve bu yetersizliği, söz konusu ölçütlerde şirket hisseleri ve tahvilleri, miras ve gayrimenkul mülkiyeti gibi varlıkların oynadığı kritik rolün dikkate alınmamasına bağlıyor.[36] Tabakalaşma araştırmacıları, salt geliri dikkate alıp serveti hesaba

35 Chowkwanyun, sağlıkta ırklar arası eşitsizliğe ilişkin araştırmalar için de, benzer şekilde büyük, toplu veri serilerine bel bağlanması, ırk ile sağlıktaki olumsuz sonuçlar arasındaki istatistiksel ilişkilerin tekrar tekrar ortaya koyulması nedeniyle benzer eleştiriler getiriyor. Bu tip araştırmalar, metodoloji ve deneysel zemin tarafından kısıtlanmaları nedeniyle, hangi politikalar, kurumlar, olgular ve aktörlerin bu sonuçlara yol açtığını söyleme yolunda, makro düzeydeki nicel resimlerden daha derinini pek nadiren gösterebilir. Daha genel olarak, Robert Aronowitz, nicel "risk faktörleri"nin epidemiyolojisi ve belirlenmesinde de benzer bir duruma işaret ediyor. Bkz. Chowkwanyun, "Strange Disappearance"; Aronowitz, "The Social Construction of Coronary Heart Disease Risk Factors", Aronowitz, *Making Sense of Illness: Science, Society, and Disease* içinde, New York: Cambridge University Press, 1998.

36 Bu yazarların görüşlerini özetleyen çalışmalar için bkz. Edward Wolff, *Top Heavy: The Increasing Inequality of Wealth in America and What Can Be Done About It*, İkinci Baskı, New York: New Press, 2002 [1995]; Michael Sherraden, *Assets and the Poor: A New American Welfare Policy*, New York: M.E. Sharpe, 1991.

katmayarak, ekonomik eşitsizliğin hayati boyutlarından birini göz ardı etmiş oluyorlar. Örneğin, birbiriyle karşılaştırılan iki hanenin yıllık gelirleri aynı olsa bile, bunlardan biri 50.000 dolar ilave nakde, ya da nakde dönüştürülebilir bir menkul kıymetler portföyüne sahipse, aralarında epeyce derin bir eşitsizlik kendini gösterecektir. Tıbbi acil durumlar, konut alımı, üniversite kayıt ücretleri, iş kurma yatırımları ve işsizlik gibi önemli değişikliklerde, bu ek servet hayati önem kazanacak ve kuşkusuz, servetin tabakalaşma araştırmalarına nasıl dahil edileceği konusunu ciddi ölçüde karmaşıklaştıracaktır.

Oliver ve Shapiro, bu bakış açısını ırklar arası eşitsizliği de içine alacak biçimde genişletiyorlar. 1987 ile 1989 arasında, mesleki geçmişleri, eğitim durumları, ebeveyn özellikleri, gelir düzeyleri ve servet durumu hakkında 11.257 hane ile sekizer kez görüşme yapılarak hazırlanan ve çapraz veriler temin eden Gelir ve Program Katılımı Araştırması'ndan faydalanan *Black Wealth / White Wealth*'in deneysel merkezini, siyahlar ile beyazlar arasındaki bariz servet eşitsizliğini gösteren tablolar oluşturmakta. Bu eşitsizlikler, gelir düzeyi, eğitim durumu, mesleki grup ve hane yapısı değişkenlerinde de korunuyor. Ayrıca ister toplam net servete (TNS), isterse net finansal varlıklara (NFV konut ve otomobil varlıkları içinde sahip olunan, paraya kolayca dönüştürülemeyecek hisseler dahil edilmemiştir) bakılsın, eşitsizlik durumu değişmiyor. Sonuçlardan bazıları gerçekten çarpıcı ve endişe verici. Örneğin, "orta sınıf" beyazlar ile siyahlar (yılda 25.000 ila 50.000 dolar kazananlar) arasındaki servet eşitsizliğine değinen bir tablo, "beyaz yakalı" işlerde çalışan beyazlarda NFV ortalama değeri 11.952 dolar iken, aynı mesleki gruba giren siyahlarda değerin sıfır olduğunu gösteriyor.[37] Siyahlarda NFV ortalama değerinin sıfırın üzerinde olduğu kesimlerde bile, aynı kategorideki beyazların çok daha yüksek ortalama değere sahip olduğu görülüyor. Belli varlık tiplerine göre karşılaştırma yapıldığında da siyahların değer bakımından çok gerilerde olduğu fark ediliyor.[38] Verilerin açığa çıkardığı gerçekleri özetlediklerinde, Massey ve Denton gibi Oliver Shapiro da bir anda geçmişe, *Kerner Raporu*'na dönüş yapıyorlar. Sonuçlar, "beyazlar ile siyahların iki ayrı ulus olduğuna" kanıt sayılıyor.[39]

Bu veri derleme çalışmaları, 1990'ların daha önce değindiğimiz tartışmalarında, özellikle de pozitif ayrımcılığa karşı çıkan, tepeden bakarak "erdem"e dair kaygıların ayakta kalması düşüncesine sığınan, daha doğum anında kader çizgisinin sırtına yüklenen muazzam kaynak eşitsizliğini ise görmezden gelenlere karşı kullanıldığında müthiş fayda sağladı. *American Apartheid* gibi *Black Wealth / White Wealth* de bu yönüyle, sağ kanattan ge-

37 Oliver ve Shapiro, *Black Wealth/White Wealth*, s. 94.

38 Aynı eser, s. 106.

39 Aynı eser, s. 91, 125.

len açıklamalara karşı oluşturduğu ağırlık için övgüyü fazlasıyla hak ediyor. Ancak yerleşim yerleri ayrışmasında *American Apartheid* için geçerli olduğu gibi, sonuçlardaki eşitsizliklerin ırk eliyle nasıl yapılandırıldığını ve genel Amerikan ekonomi politiği içinde ırkın nasıl bir yer edindiğini çözümlemeye sıra geldiğinde o kadar tatmin edici araçlar sunamıyor.

Öte yandan, *American Apartheid*'ın aksine, Oliver ve Shapiro, nedenselliğe ilişkin açıklamalarında "beyaz ırkçılık" ve kolektif psikolojiden çok, ırka dayalı Amerikan dışlayıcılığının uzun tarihsel sürecine alan ayırıyorlar. *American Apartheid*, yüzyılın başları ve ortalarındaki getto oluşumu ile yetinerek, tarihsel sürece değinmekten geri duruyor. *Black Wealth / White Wealth*'de ise, ırklar arasındaki servet uçurumlarının yaratılmasıyla başlayıp, bu uçurumların günümüze dek kalıcı kılınmasına kadar, tarihin tüm gücüyle işe dahil olduğunu daima görebiliyoruz. Yazarlar, özellikle tarihsel olarak varlığını koruyan üç mekanizmaya işaret ediyorlar. İlki, "devlet politikasının ırkçılaştırılması", Amerikan refah devletinin ırksal açıdan dışlayıcı çeşitli politikalarına işaret ediyor ve "pek çok siyah Amerikalı için servet biriktirme olanaklarını kötürüm bırakan" bu politikaların, aynı zamanda, beyazlara sunulan, "arazi edindirme, konut mülkiyeti, emeklilik, emeklilik ödenekleri, eğitim ve varlık birikimi" gibi devlet destekli ekonomik güvence yollarından siyahların mahrum bırakıldığını vurguluyor.[40] İkinci sıraya yazılan "ekonomik açıdan yokuşa sürme" yaklaşımının, Afro-Amerikalı girişim etkinlikleri için başlangıç sermayesi birikimini engellediği ve var olanı da büyük ölçüde ayrışmış durumdaki piyasaların insafına terk ettiği vurgulanıyor.[41]

En yüksek kalıcılık düzeyine erişenin ise üçüncü mekanizma olduğunu okuyoruz. Bir jeolojik metaforla, "ırklar arası eşitsizliğin tortulaşması" adı verilen bu mekanizma, "geçmişin biriken etkileri yoluyla, siyahların toplumdaki ekonomik hiyerarşinin tabanına prangalanması" şeklinde açıklanıyor. Bu açıklamaya göre, Amerikan tarihi akarken, "arkası arkasına nesiller boyunca, siyahlar Amerikan toplumundaki en düşük ekonomik statüye prangalanmış biçimde kalırken", tortulaşmanın diğer yanında kalan beyazlar bu durumdan fayda sağladılar.[42] Metin boyunca karşımıza çıkan servet uçurumu tabloları, bu ırk temelli tortulaşmanın birikimsel sonuçlarını yansıtmakta. Kitabın başında, okurlar hayli rüzgârlı, etki altında bırakan, aşamalar halinde ilerleyen bir tarih turuna çıkartılıyorlar. Kölelikle başlayan yolculuk, köleliğin kaldırılmasıyla, ayrımcı arazi edindirme uygulamalarıyla ve Yeniden Kuruluş döneminin kaybolup giden vaatlerine (İç Savaş sonrası toprak reformunun

40 Aynı eser, s. 4.

41 Aynı eser, s. 4-5.

42 Aynı eser, s. 5.

yapılmamasından tutun, Redeemers hareketine kadar) vardıktan sonra, yüzyılın ortalarında beyazların konut sahibi olmasını destekleyen, siyahları aynı desteğe layık görmeyen, sonuçta ayrışmış konut ve emlak piyasaları yaratan banliyöleşme hamlesi ile konut politikasına, son olarak da, özellikle konut kredisine adil erişimi ve varlık birikimini engelleyen ayrımcı kurumlar üzerinden "günümüz kurumsal ırkçılığı"na değiniyor.[43] Oliver ve Shapiro, "Yapısal dezavantajlar üst üste birikerek, sonuçta siyahların yoksunluğa mahkûm olduğu ve beyazların imtiyaz elde ettiği bir durum yarattı." diyorlar.[44]

Oliver ve Shapiro, bu tarihsel çerçeveyi çizdikten sonra, ırklar arası servet uçurumuna katkıda bulunan iki alana odaklanıyorlar. Bunlardan ilki konut temini. Tarihsel olarak Jim Crow yasalarını aratmamış toplumsal refah politikası ve özellikle de Federal Konut Edindirme İdaresinin ırksal dışlayıcılığıyla öne çıkan konut kredileri, bugün konut mülkiyetinde, TNS miktarında ve Oliver ile Shapiro'nun incelediği konut değerlerinde beyazların daha yüksek rakamlara ulaşmış olmasında şüphesiz ki pay sahibidir. Konut fiyatları ve yerleşim yerleri ayrışmasındaki ırksal eşitsizliklere ilişkin literatürü (*American Aparthied* da dahil olmak üzere) inceleyerek, beyazların sahip olduğu konutların daima daha fazla değer kazandığını gösteriyorlar.[45] İkna edici bir şekilde, bunun nedeninin, ipotek piyasalarına, adil kredi oranlarına ve konut tercih olanaklarına ulaşma konusunda ortaya çıkan ırksal eşitsizlikler olduğunu dile getiriyorlar.

Ardından, nakdi hediyeler, gayriresmî borçlar, kefaletler ve miras (en başta da konutlar) da dahil olmak üzere, nesiller arası servet aktarımına eğiliyorlar. Beyazlar, tarihsel olarak siyahların belli varlıkları edinmesini engelleyen setlerle (resmî ya da gayriresmî) karşılaşmadıklarından, bu durumun günümüzdeki ırklar arası ücret uçurumunda da yansıma bulması akla yatkın gelmekte. Oliver ile Shapiro da aralara serpiştirilmiş röportajlarla aynı şeyi öne sürüyorlar. Görüşülen beyazlar, aileleri ve akrabalarından eğitim gideri, evlilik yardımı, konut peşin ödemeleri ve miras şeklinde hep daha sık ve önemli destekler aldıklarını söylüyorlar. (Görüşülen siyahlar arasında ise sadece ikisi "büyük miras" bekliyor.[46]) Bu kişisel anlatıları, ailelerin mesleki arka planının ("üst düzey beyaz yakalı", "alt düzey beyaz yakalı", "üst düzey mavi yakalı", "alt düzey mavi yakalı"), kişinin gelir düzeyi, NTS ve NFV üzerindeki etkilerini keşfetmeye yönelik çapraz tablolarla destekliyorlar. Ailesinin dahil olduğu mesleki gruptan sıyrılmayı başaranlar arasında, her üç ölçütün de beyazlarda siyahlara kıyasla çok

43 Aynı eser, s. 11-12.

44 Aynı eser, s. 51.

45 Aynı eser, s. 147-151.

46 Aynı eser, s. 156.

daha yüksek olduğunu görüyorlar. Örneğin, ailesi "üst düzey mavi yakalı" iken kendisi "üst düzey beyaz yakalı" olan bir beyaz için sırasıyla 89.898 dolar ve 29.100 dolar şeklinde hesaplanan ortalama NTS ve NFV tutarları, aynı şartlardaki siyahlarda 11.162 dolar ve 0 dolara iniyor.[47] Regresyon analizleri, daha fazla NFV biriktirmeye katkıda bulunacağı düşünülebilecek etmenlerin (artan yaş ve yüksek mesleki statü vb.), beyazlar için istatistiksel açıdan gerçekten de anlamlıyken, siyahlarda anlamını yitirdiğini gösteriyor. Bu arada, beyazlar kazandıkları her dolar karşılığında 1,34 dolarlık NFV stoklarken, siyahlardaki tutar 0,62 dolar.[48]

Ortaya çıkan resim, ırklar arası eşitsizliğin zaman sınırı tanımaksızın sürüp gittiği yönünde. Siyahlar belli varlıkları biriktirme olanağına asla sahip olamamışlar ve bu olanak kendilerine verildiğinde bile, varlıkların değeri daha düşük kalmış ve dolayısıyla mirasçılar için daha az önem taşımış (salt nicel ölçütlerle değerlendirirsek). Aksine, beyazlar ise bu varlıkları çok daha kolay edinebilmişler (yüzyılın ortalarındaki ırkçı refah devletinden hiç azımsanmayacak bir destek alarak, ayrımcı özel kuruluşların tutumundan söz etmeye bile gerek yok) ve dolayısıyla beyaz mirasçılar kuşaktan kuşağa aktarılan bir servet zincirinden muazzam fayda sağlamışlar. Hepsinden öte, iki toplum arasındaki kalıcı servet uçurumunun en güçlü belirleyicisi da bu zincir gibi görünmekte. "Eşitsizliğin tarihsel aktarımı" hiç atalete kapılmadan ileri atılıyor ve Oliver ile Shapiro'nun *Black Wealth / White Wealth*'de okurlarına şunları hatırlatıyorlar: "Doğum patlaması kuşağı,[49] 1987 ile 2011 arasında yaklaşık 7 trilyon dolarlık bir mirasa konacak ... ve siyahlar, bu bolluğun paylaşıldığı sofrada kendilerine yer bulamayacaklar ... zira, Amerika'nın ırkçı mirası onları kapının dışına atıyor." Shapiro'nun, söz konusu dönemi incelemek üzere 2010'da hazırladığı kısa çalışma, ırklar arası servet uçurumun dörde katlandığını bildiriyor.[50]

Buna kim karşı çıkabilir ki? Tortulaşma, miras ve tarihten söz eden bir anlatım, üzerine pek bir şey koymadan menüdeki eşitsizlikleri sırasıyla açıklamaya girişen yavan araştırmalarla karşılaştırıldığında *Black Wealth / White Wealth*'i hiç kuşkusuz farklı kılıyor. Ancak bu da sağlam tarihsel çözümlemeden çok, retorikten medet umulması anlamı taşıyor. Günümüzün koşullarına (bu örnekte, ırklar arası servet uçurumuna) ışık tutmak üzere

47 Aynı eser, s. 166.

48 Aynı eser, s. 130-133.

49 1946 ile 1964 arasında, yüksek doğum oranının ortaya çıktığı dönemde doğan Amerikan vatandaşları için kullanılan tabir –*çev.*

50 Aynı eser, s. 6-7; Thomas Shapiro, Tatjana Meschede ve Laura Sullivan, "The Racial Wealth Gap Increases Fourfold", Institute on Assets and Social Policy, Mayıs 2010. Shapiro, miras üzerindeki gevşek vergilere ek olarak, işgücü ve konut piyasalarındaki daimi eşitsizlikleri de sanık sandalyesine oturtmakta.

geçmişin imdada çağrılabilmesi için, kalıcı bir toplumsal mekanizmanın (bu örnekte eşitsiz servet birikimi ve sonrasında eşitsiz miras aktarımı) konu edilmesi yetmez. Aynı zamanda, eğer gerçekleşmişse, bu mekanizmanın ne zaman değiştiği ve hatta durduğu, hangi ölçüde ortadan kalktığı da dikkate alınmalı. Tarihselliği esas alan çerçeve de işte bu noktada şendeliyor. Oliver ile Shapiro'nun gözlemlerinin büyük kısmını mirastaki ırksal dağılımın açıklayabildiğine şüphe yok. Ancak kendilerinin de belirttiği gibi, söz konusu "bolluk" büyük ölçüde beyaz "doğum patlaması kuşağı"nın ebeveynlerinden geliyor. Bu aktarımı yapan nesil ise, norm olarak alınmaktan çok bir sapma olarak görülebilir. O kuşağın beyaz üyeleri, *Black Wealth / White Wealth*'ın belirttiği serveti, refah devletinin genişletildiği, yeniden bölüşüm politikalarının hayata geçirildiği, emeğe ödenen ücretlerin ve sosyal hakların yükseldiği, ülke içi ekonominin şahlandığı bir dönemde elde etti.

Ancak 1960'ların ortalarına gelindiğinde, bu "varlıklı toplum", on yıl sonrasında Robert Brenner, Judith Stein, Robert Pollin ve Jacob Hacker'ın sırasıyla "uzun durgunluk", "büyük daralma", "sahte canlanma" ve "büyük risk kayması" tanımlamalarını uygun gördüğü çukura düşmek üzere, istikrarsızlaşma işaretleri sergilemeye başladı.[51] Bu tanımlamalar, Amerika'nın üretiminde ve küresel ticaretteki rekabet gücünde düşüşe, örgütlü emeğin altının oyulmasına, ücretlerin kalıcı bir durağanlığa saplanmasına, gelir ve servet adaletsizliğinin katlanarak artışına, tüketici borçlarının durmaksızın yükselmesine, kolektif ve bireysel sosyal hakların, sosyal hizmetlerin ve sosyal yardım programlarının piyasalaştırılmasına, aşındırılmasına veya hepten yok edilmesine sahne olan 40 yıllık bir döneme işaret ediyor.[52] Yüzyılın ortalarına denk gelen refah devletinin bu şekilde doğranmış olması, kuşaklar arası servet aktarımının, en azından üst ekonomik katmanlarda kendine yer bulacak kadar şanslı olmayanlar açısından, daha önceki kadar yaygın bir ölçekte devam edip etmeyeceğini tartışmalı hale getirmekte.[53] 2008 ekonomik krizi, normal bir zamanda ister beyazlar, ister siyahlar adına olsun, çok daha yüksek servet aktarımı sağlayabilecek konut mülkiyeti, konut fiyatları,

51 Robert Brenner, *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*, New York: Verso Books, 2002, Bölüm 1; Judith Stein, *Pivotal Decade: How the United States Traded Factors for Finance in the Seventies*, New Haven: Yale University Press, 2011, Bölüm 1; Robert Pollin, *Contours of Descent: U.S. Economic Fractures and the Landscape of Global Austerity*, New York: Verso Books, 2005 [2003], Bölüm 2-3; Jacob Hacker, *The Great Risk Shift: The Assault on American Jobs, Families, Health Care and Retirement and How You Can Fight Back*, New York: Oxford University Press, 2006.

52 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 2.

53 Shapiro, böyle bir iddiayı şu eserinde daha da zorlama bir şekilde öne sürüyor: *The Hidden Cost of Being African-American: How Wealth Perpetuates Inequality*, New York: Oxford University Press, 2004, Bölüm 3.

emeklilik hesapları ve tasarruf gibi alanları kasıp kavurarak bu durumu daha da belirginleştirdi.

Dolayısıyla, ırklar arasındaki servet uçurumunu geçmişten bugüne kalıcılaştıran mekanizmaların, gelecekte de aynı biçimde kalıp kalmayacağı enine boyuna düşünülmeli. Diğer bir deyişle, "Amerika'nın ırkçı mirası" gibi aşırı esnek, tarih üstü ifadelere dayanmak yerine, sağlam bir dönemlere ayırma ve tarihselleştirmeye gidilmeli.[54] Bunun yanında, *Black Wealth / White Wealth*'ın fazlaca geniş bir zaman dilimini içine alan tarihselliği ile yazarların öne sürdüğü bulgular arasındaki bağlantılardan bazıları, ancak son derece genel biçimlerde kendini gösteriyor. Örnek olarak, ele aldıkları ilk tarihsel evre olan, kölelikle 20. yüzyıl başları arasındaki döneme değinebiliriz. *Black Wealth / White Wealth*, burada beyazlara yönelik arazi edindirme uygulamalarına Yeniden Kuruluş vaatlerinin yerine getirilmemesine fazla önem yüklüyor ve aslında hiç var olmamış bir siyah küçük toprak sahipleri kesimini gözünde büyütüyor. Ancak güney tarım ekonomisinin savaşın hemen sonrasında başlayıp 20. yüzyılın ortalarına dek süren yeniden yapılanma ve altüst oluş süreci dikkate alındığında, yaygın bir siyah küçük toprak sahipleri kesiminin, dönemin ırklar arası ücret farklılığına nasıl etki edeceği de belirgin değil.[55] Sunulan bu zorlama tarih anlatısı, aslında ırkın tarihte büyük önem taşıdığını söylemenin teferruatlı bir anlatımı olarak özetlenebilir. Sonrası? *Black Wealth / White Wealth*'ın giriş sayfalarındaki tarih hortlağına rağmen, sonrasında okuduğumuz öykü, vaat edildiği kadar gelişkin ve çok yönlü değil.

54 Kenneth Warren da Afro-Amerikan edebiyatı tanımlaması için bu doğrultuda bir yaklaşım izliyor ve çalışmasına sadece devlet destekli yasal ayrımcılığın başlangıcı ile sonu arasındaki dönemde ortaya koyulmuş eserleri dahil ediyor. Bu tavır, siyah Amerikan edebiyatı denince iç savaş öncesi dönemden günümüze kadarki tüm tarihi için alan kapsamlı tanımlara zıtlık teşkil etmekte. Bkz. Warren, *What Was African American Literature?* (Cambridge: Harvard University Press, 2011), Bölüm 1. Irkın işleyiş biçiminin zaman içinde nasıl değiştiğine değinen, toplumsal konumda ırkın belirleyiciliğinin sınırlarını dikkate alan iki ilave değerlendirme için bkz. Adolph Reed, Jr., "The 'Color Line' Then and Now", A. Reed ve K. Warren (der.), *Renewing Black Intellectual History: The Ideological and Material Foundations of African American Thought* içinde, Boulder: Paradigm, 2010 ve Michael Katz, Mark Stern ve Jamie Fader, "The New African-American Inequality", *Journal of American History*, 92(1), Haziran 2005, s. 75-108.

55 Bu yeniden yapılanmanın ve ona karşı ortaya çıkan siyasi seferberliğin tarihini anlatan kayda değer çalışmalar için bkz. Steven Hahn ve Jonathan Prude (der.), *The Countryside in the Age of Capitalist Transformation*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985, Bölüm 6-7; Hahn, *The Roots of Southern Populism: Yeoman Farmers and the Transformation of the Georgia Upcountry, 1850-1890*, New York: Oxford University Press, 1983; Jack Temple Kirby, *Rural Worlds Lost: The American South, 1920-1960*, Baton Rouge: Louisiana State Press, 1987. İç Savaş'ın hemen sonrasındaki dönemde toprağın yeniden bölüşümü fırsatının kaçırıldığına ilişkin bu kurmacanın, toplumsal tazminattan yana görüşlerin büyük kısmında merkezî rol oynadığını, aynı zamanda kuşaklar boyunca taşınan ırksal dezavantajlara dikkat çeken uzun bir Amerikan tarihi anlatısını harekete geçirdiğini belirtmeliyiz. Ancak yine burada da, günümüzdeki eşitsizliklerin tarihsel kökenleri konusunda ayrıntılı keşiflere girişmek yerine, daha çok izlenimci ana hatlar çizilmekte. Bir örnek için bkz. Raymond Winbush (der.), *Should America Pay?: Slavery and the Raging Debate on Reparations*, New York: HarperCollins, 2003.

Bu durum, bizi beklediğimizden daha sıradan bir tabakalaşma çalışmasıyla karşı karşıya bırakıyor. Gerek krize ilişkin ilk çalışmalar, gerekse *American Apartheid* için tespit ettiklerimize benzer metodolojik sınırlılıklar bu kitabı da etkiliyor. Oliver ve Shapiro'nun rakamları temel alan yönelimi nedeniyle, sınıfı ele alış biçimleri de Barbara Fields'in sözleriyle, "uygulamalı sosyal bilimlerin parçalara ayrılmış tanımlamalarına dönüşüyor: meslek, gelir, statü."[56] Sınıf, daha önce yakındığımız gibi yine burada da dönüşümlü olarak gelir dilimleri, üniversite diplomaları ve şematik meslek grupları üzerinden biçimlendiriliyor. Bu tip statik kavramlaştırmalar, "çözümlemeye konu tüm unsurları incelikten uzak biçimde kapsamına alma" ve "aşırı kapsayıcı" olma tehlikesini doğurmakta.[57] Bu yaklaşım, her şeyden önce, servet tablolarının bir toplumsal bağlama oturtulmasına ve böylece farklı iş kollarında meydana gelen dönüşümlerin serveti etkileme şekilleri arasında karşılaştırma yapılmasına imkân vermiyor (örneğin çelik ve madencilik sektörleri ile kamu sektörü veya bankacılık). Aynı ırkın içindeki toplumsal konum farklılıklarının incelikle masaya yatırılamaması sonucunda, Oliver ve Shapiro tarafından kâğıda dökülen genel işleyiş ezici bir çoğunluk için geçerli olsa da, siyah nüfusun içindeki belli kesimlerin şu ya da bu düzeyde aykırılık teşkil edip etmediğini görme olanağı ortadan kalkıyor.

Dalton Conley'in daha güncel bir veri kümesinden, Gelir Dinamikleri Panel Çalışması'ndan faydalanarak yazdığı, yine ırklar arasındaki servet farkını konu alan *Being Black, Living in the Red* ise, bu sıkıntıların farkında (Ancak verilerin yapısı sınırlandırılmış bir sınıf tanımını burada da dayatmakta). Conley, bir dizi regresyon modeli üzerinden, yaygınlık kazanmamakla birlikte, siyahlar ile beyazların servet bakımından (ve yazarın incelediği diğer ekonomik ölçütler açısından) dengeye oturduğu hane tiplerinde, iki ırk arasındaki farkın siyahlara yansıttığı pek çok durumun önemli ölçüde hafiflediği ya da tümden yok olduğunu bildiriyor. Oliver ve Shapiro bizi siyahlarla beyazlar arasındaki servet uçurumuna götürür ve tortulaşma metaforu üzerinden bu farkın devam edeceğini ileri sürerken, Conley bizi bir adım öteye taşıyor ve ırk içi sınıf heterojenliğinin bazı kesimler için farkı kapattığını söyleyip, bu ırk içi sınıf yapılanmasının sonuçlarını masaya yatırmaya girişiyor.[58] Bulguları gerçekten de incelemeye değer. Bireysel hane-

56 Barbara J. Fields, "Ideology and Race in American History", James McPherson ve Morgan Kousser (der.), *Region, Race and Reconstruction: Essays in Honor of C. Vann Woodward* içinde, New York: Oxford University Press, 1982, s. 150.

Adolph Reed, Jr., "Review: The New Black Middle Class", *Political Science Quarterly*, 103, Bahar 1988, s. 159-161.

58 Dalton Conley, *Being Black, Living in the Red: Race, Wealth, and Social Policy in America*, Berkeley: University of California Press, 1999. Ne tuhaf ki, çözümsel amaçları birbirinden hayli farklı olduğu halde, iki eser pek çok zaman birlikte referans gösterilebiliyor. Oliver ile Shapiro'nun kitabının ikinci baskısında ve ayrıca Shapiro'nun kendi kitabında Conley'e değiniliyor, ancak yolu izlenmi-

lerin ötesine geçilip sınıfsal çözümleme yapıldığında, toplumsal üretim ilişkilerinin mahalleler ve bölgeleri değiştirme şekli ile, bu ilişkilerin içindeki insanların yaşam fırsatlarını (ayrıca kendine ve kimliğine bakışını) büyük ölçüde etkileyen dönüşümler de hesaba dahil oluyor. 2008 krizi sonrasında, indekslere dayalı kestirme ırk çözümlemelerine yönelmeden, en büyük darbeyi kimlerin ve nerede yediğini doğru biçimde görme yolunda böyle bir yaklaşım hayati önem kazanmakta.

VI

Başlangıçtaki sorumuza dönecek olursak, sergilediği ciddi sınırlılıklara rağmen, ırklar arası ayrıma odaklanma yaklaşımı neden ırk temelliymiş gibi görünen eşitsizliğin masaya yatırılmasında ana yorum çerçevesi olarak kullanılıyor? Bu yaklaşımın ardından gelen politika önerileri, aslında yanıtın bir kısmını önümüze sermekte. *American Apartheid*'da olduğu gibi *Black Wealth / White Wealth*'ta da sunulan önerilerin büyük kısmı mantıklı. Kredi temininde ayrımcılıkla mücadele politikasının elden geçirilmesi, veya genellikle zenginlerin sahip olduğu varlık tiplerinin vergilendirilmesinde değişikliklere gidilmesi örnek gösterilebilir. Ancak en büyük ilgiyi, "varlık edindirmeye dayalı", şüpheli sosyal politikaların görüyor olması anlamlı. Bunlar arasında yer alan Bireysel Kalkınma Hesapları,[59] bireyleri servet birikimine başlamaya teşvik ediyor. Bu tip manevralar, ırk içi ve ırklar arası eşitsizliklerin değirmenine su taşıyanlar da içinde bulunmak üzere, kapitalist sınıf ilişkilerini değiştirmeye yönelmek yerine, bunlarla uyuşma anlamını taşımakta. Pek çok başka sınırlılıklarının yanında, bu uygulamalar, servet uçurumunun (ırksal veya değil) hayati belirleyicileri arasında yer alan kemikleşmiş kredi ve borç rejiminin kökünü kazımadığı gibi, ona yataklık ediyor. Tarihçi Louis

yor. Bkz. Oliver ve Shapiro, *Black Wealth/White Wealth: A New Perspective on Racial Inequality*, İkinci Baskı, New York: Routledge, 2006, s. 232; Shapiro, *The Hidden Cost*, s. 96. Conley, ırksal servet farklılığın olumsuz etkilerini azaltma yolunda sınıf dinamiklerinin oynadığı rolü açığa çıkartıyor. Oliver ve Shapiro ise, bunun öncelikli amaç olmadığını söylüyor, "modern Amerikan yaşamında sınıfa ilişkin bir söylem içine girmeyi" amaçlamadıklarını, bu yaklaşımının önemli olduğunu, ancak ırksal servet uçurumunun her sınıfsal ölçütte sergilediği kalıcılığı göstermek şeklinde ifade ettikleri kendi amaçlarıyla tam bir ilişki kurmadığını belirtiyorlar (s. 70).

59 Büyük ölçüde Sherraden'ın *Assets and the Poor* eserinden dolayı, Bireysel Kalkınma Hesapları (BKH), 1990'larda çekici bir politika fikri olarak doğru. Bu hesaplar, üzerinde anlaşmaya varılan bir tutarda tasarruf yaratma sözünü veren düşük gelirli başvuru sahiplerine, programa ortak olmayı kabul etmiş yerel idareler, topluluk örgütleri veya finans kuruluşları tarafından sağlanan kaynaklardan faydalanma hakkını veriyor ve bazen yaratılması gereken tasarruf tutarı, başlangıçta verilen ana paranın birkaç mislini bulabiliyor. Sağlanan kaynakların geri ödenmesi gerekmiyor, ancak kullanım alanlarına ilişkin, üniversite ödemeleri, konut alımı peşin ödemeleri, küçük işyeri kurma gibi kısıtlamalar getiriliyor ve hak sahiplerinin genellikle varlık yönetimi ve finansal sorumluluk seminerlerine katılması gerekiyor. BKH, Deokratik Liderlik Konseyi, Aspen Enstitüsü, Bill Clinton ve George W. Bush da dahil olmak üzere, neoliberallerin yaygın desteğini almış durumda.

Hyman'in *Debtor Nation* adlı eserinde, bu rejimin parlak bir tarihçesini bulabilirsiniz.[60] Bir strateji olarak servet inşası üzerine odaklanmak ve eşitsizliği kavramaya dönük çözümlemeleri bu çerçeveye oturtmak, sanıldığı kadar ilerici bir tutum değil. Zira, dikkatleri gelirden alıp başka tarafa yönlendirmek, gelirin temelde yansıttığı şeyi, yani kapitalist ücret-emek ilişkisinin doğasını göz ardı etmek anlamına gelmekte.

Odak noktasındaki bu kaymanın, nüfusun yüzde 10'undan daha küçük bir kesim için gelirlerin fırladığı, geri kalan yığınlar için durağan kaldığı bir dönemde gerçekleşmiş olması da aynı ölçüde anlamlı. "Fırsat eşitliği", "Amerikan Rüyası", "dünyaya gelmiş olmanın değil, başarı ve liyakatin ödüllendirilmesi", "eşit koşullarda mücadele" gibi bayat kalıplar, gerek *Black Wealth / White Wealth*'ta, gerekse Shapiro'nun 2004'te yayınlanmış, devam niteliğindeki eseri *The Hidden Costs of Being African-American*'da kendine bol bol yer buluyor. Göze batan bu sloganlar, piyasanın yıkıcı hırslarıyla sürekli savaşma gereksinimini ortadan kaldıran, olumlu bir alternatif toplum görüşünün değil, neoliberal post kavgasında daha iyi kılıç sallayabilecek, rekabetçi siyah bireyler yaratma isteğinin egemen olduğunu gösteriyor. Bu, daha sol eğilimli sayılabilecek Yoksullukla Mücadele dönemi liberallerinin anlayışından bile geride kalan, çarpıcı bir çekilme. O liberaller, insanları yarışa aynı start çizgisi üzerinde başlatmakla, yani o sözde "fırsat eşitliği" ile yetinmeyen, yarışmacıların bitiş çizgisinde de birbirine yakın konumlanmasını az çok güvence altına alacak önlemleri rahatlıkla dile getirebiliyorlardı.

Salt ırk bağlamına saplanıp kalındığında, bu tip öneriler ırksal cemaatçiliğe ve kolektif ırk dayanışmasına, ya da cumhuriyetçi nostaljiye dair bir esinti olmaktan çıkıyor. Oliver ve Shapiro, "ekonominin en yeni ve en kârlı sektörlerine nüfuz edilmesini" ve "yerel ölçekte, toplum tabanlı girişimcilerin ortaya çıkartılmasını" desteklediklerini titizlikle belirtseler de, finans kuruluşları veya "toplum tabanlı" kurumlara bu politika önerilerinde ve önerilerin hayata geçirilmesinde yer verilmesi, burjuvazinin ırk tacirliğini ve kendi zümresi eliyle siyaseti yönlendirmesini beslemek anlamına gelmekte.[61]

60 Louis Hyman, *Debtor Nation: The History of America in Red Ink*, Princeton: Princeton University Press, 2011.

61 Oliver ve Shapiro, *Black Wealth/White Wealth*, Birinci Baskı, s. 193. Bu tip politikalara ve bu politikaların topluluk kalkındırma çabalarıyla kurduğu yakın bağlara ilişkin literatür pek hacimli olmasa da bkz. Nicole Marwell, *Bargaining for Brooklyn: Community Organizations in the Entrepreneurial City*, Chicago: University of Chicago Press, 2007; Karen Tani, "The House that 'Equality' Built: The Asian American Movement and the Legacy of Community Action", Annelise Orleck ve Lisa Hazirjian (der.), *The War on Poverty and Struggles for Racial and Economic Justice: Views from the Grassroots* içinde, Athens: University of Georgia Press, 2011; Kent Germany, *New Orleans after the Promises: Poverty, Citizenship, and the Search for the Great Society*, Athens: University of Georgia Press, 2007.

Bu odaklanış, ırka dayalı bir sınıf siyasetinin tepeden onaylanmasına hizmet etmekten başka bir şey değildir.

Irklar arası eşitsizlik söylemi, en azından Kenneth B. Clark'ın 1965 tarihli çalışması *Dark Ghetto*'ya kadar uzanan, damgalayıcı nitelikteki davranışsalcı tezleri de bünyesinde daima barındırmıştır.[62] Bu tezler, çeşitli biçimlerde, siyah nüfusun ekonomik açıdan çeperlere itilmiş kesimini (ırksal eşitsizlik araştırmalarının ana odağı) kültürel açıdan sapkın, rol modellerini kaybetmiş kişiler şekline resmediyor ve tipik olarak, 19. yüzyıl sonlarının siyah ırkı "yüceltme"[63] anlayışında köklerini bulan siyah küçük burjuvazinin soylulaşması siyasetini yeniden ortaya atıyor.[64] Bu iddialar sıklıkla, ırka dayalı bir coğrafya anlatımına ("getto kültürü") sırtını dayamakta. Örnek verilebilecek *American Apartheid*, kirli klişelere yaklaşacak ölçüde rahatsız edici, ırk temelli bir dil kullanarak, mekânın kısıtlanması ve ayrıştırılmasından kaynaklandığını öne sürdüğü, kökleşmiş, "öbekleşmiş" toplumsal sapkınlıklar ve kültürel patolojileri anlatan dehşetli ve etkileyici bölümler sunmakta. Bu fikirler, ırk temelli "öbekleşmiş yoksulluk" kavramı etrafında, uzamsal yapılanmaların yoksulluğu daim kıldığını, ekonomik fırsatları önlediğini, istenmeyen davranışları beslediğini ve gökdelen tipi toplu konutların ortadan kaldırılmasından, karma gelir gruplarına sahip mahallelere taşınanlara maddi destekte bulunulmasına kadar çeşitli politikalarla dağıtılması gerektiğini söyleyen ortak anlayışı da şekillendirmekte. Kulağa ilerici gelen bir ırkçılık karşıtlığı adına, mekânın yeniden düzenlenmesine yönelik teknokratik girişimler, tartışmaların merkezine oturmuş durumda. Bu ise, nedensellik ilişkisinde metropol ekonomisinin temel dinamikleri (özellikle arazi kullanımı, işgücü piyasası ve sosyal hizmetlerin dağıtımına ilişkin ekonomi politik) yerine uzamsal sonuçların öncelenmesi anlamına gelmekte.[65]

---

62 Kenneth B. Clark, *Dark Ghetto: Dilemmas of Social Power*, New York: Harper & Row, 1965.

63 Irkı Yüceltme: Siyah seçkinlerin, 19. yüzyıl sonlarında yaygınlaşan ırkçı müdahalelere yanıt olarak, siyahların maddi ve manevi ilerlemesinin beyaz ırkçılığa set çekeceği, siyah ırkın eğitim vb. yollarla kendini yüceltmesi düşüncesiyle ortaya attığı anlayış –*çev.*

64 Irkı yüceltme siyaseti hakkında bkz. Kevin Gaines, *Uplifting the Race: Black Leadership, Politics and Culture in the Twentieth Century*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996; Michele Mitchell, *Righteous Propagation: African Americans and the Politics of Racial Destiny after Reconstruction*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004; Toure F. Reed, *Not Alms but Opportunity: The Urban League and the Politics of Racial Uplift, 1910-1950*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008; Wilson J. Moses, *The Golden Age of Black Nationalism, 1850-1925*, Oxford: Oxford University Press, 1988; August Meier, *Negro Thought in America, 1880-1915: Racial Ideologies in the Age of Booker T. Washington*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1963.

65 Bu fikir birliği aleyhindeki nadir eleştiriler için bkz. Larry Bennett ve Adolph Reed, Jr., "The New Face of Urban Renewal: The Near North Redevelopment Initiative and the Cabrini-Green Neighborhood", Reed (der.), *Without Justice for All* içinde, Boulder: Westview Press, 1999; David Imbroscio, "'(U)nited and Actuated by Some Common Impulse of Passion': Challenging the Dispersal Consensus in American Housing Policy Research", *Journal of Urban Affairs*, 30(2), Nisan 2008, s. 111-30; Herbert Gans, "Concentrated Poverty: A Critical Analysis", *Challenge*, 53(3), Mayıs-Haziran 2010, s. 82-96.

Kesinlikle solda yer almayan bu politika reçetelerinin, 2008 krizinde azınlıkların yaşadıklarını çözümleme yolunda sol tarafından seçilen çerçevelerden çıkıyor olması karşısında durup düşünmeliyiz. Sol, tarihsel şartlar değişirken, olduğu gibi kabul edilen yaklaşımları temelden yeniden düşünmek yerine bu çerçeveyi seçtiğinde, salt tozunu alma, cilalama ve yeniden üretme işlevi görmektedir. Günümüzdeki eşitsizliğe ırk çerçevesini kullanarak açıklama getirme yaklaşımının ahlaki gücünü elden bırakmamak amacıyla, geçmişin ırkçı rejimlerini çağrıştıracak metaforlara bel bağlayan (Michelle Alexander'in büyük ilgi gören son kitabı *The New Jim Crow*'da değinildiği gibi[66]), biçimsel bir ırkçılık karşıtlığına bağlı kalınması da bu refleksi güçlendirmekte. İnsaflı davranacak olursak, bu eğilimin kaynağını, pozitif ayrımcılık esaslı sosyal politikaların meşruiyeti üzerinde, 1970'lerin sonlarından beri yürütülen tartışmalarda ırklar arası demokrasi devletini savunma kaygılarından doğmakta. İnsafı bir kenara bıraktığımızda ise, 1990'lardan bu yana Birleşik Devletler'de sol imgelemi giderek artan biçimde ele geçiren kimlikçi söylemin en iyi olasılıkla burnu havada ve derinlere inmekten erinen bir ifadesi olarak görülebilir.[67] Bunun yanında, ekonomi politik ve sınıfsal çözümleme zemininde yükselen siyasetin, ırkın ve *sınıfın* öneminde ısrar ederek soldaymış gibi görünen bir de düşmanı var. Bu görüşün, temelde özcü ve tarihsellik dışı, ırkı en ön plana alan anlayışı, aslında daha karmaşık olan toplumsal dinamikleri basit ve sıklıkla da psikolojiye dayalı bir ırkçılık/anti-ırkçılık karşıtlığı üzerine yerleştirme amacıyla sürekli yeni kavramların ("kurumsal ırkçılık", "sistemik ırkçılık", "yapısal ırkçılık", "renk körü ırkçılık", "ırkçılık sonrası ırkçılık" vb.) zırhını kuşanmasıyla kendini açığa vuruyor. Bu çabalar, bir otorite krizi altında çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalan açıklayıcı bir paradigmayı kurtarmak üzere, yükselen aykırılıkların nasıl paradigma ile uzlaştırıldığı hakkında Kuhn'un söylediklerini akla getiriyor.[68] Bizim örneğimizde, kurtarma çabasının itici kuvvetini güçlü maddi ve ideolojik zorlamalar oluşturuyor.

Irklar arası ayrımı merkez alan söylem, her şey söylenip bittiğinde, aslında yine sınıfsal bir söylemdir. Krizin ırksal etkilerini çözümleme çabasındaki çalışmaların en iyileri bile, örneğin *subprime* ipotek piyasalarında ve haciz oranlarındaki ırksal eşitsizliğe odaklandığında, her şeye egemen

66 Michelle Alexander, *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*, New York: New Press, 2010.

67 Bu kimlik söyleminin doğuşuna ve kapsamına (emek hareketinin bile sınıfsal dili bu söylem uğruna terk ettiği bir ortamda) ilişkin bir sınıf ve kurumsallık çözümlemesi için bkz. Adolph Reed, Jr., *The Lesson of Obamamania: There Is No Substitute for an Anti-Capitalist Politics*, Londra: Verso, yayına hazırlanıyor, 2012.

68 Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press, 1962.

olan konut mülkiyeti hırsının sınırlılıklarını inceleme şansını kenara iter. Daha genel bir ifadeyle, ırklar arası eşitsizlik yaklaşımı sorgulanmadan benimsendiğinde, ırk ayrımına dayandırılan durumu neoliberal birikim rejimi içerisine oturtma olanağını verecek zahmetli çalışmalara girişmekten kaçınılmaktadır. Mahalleler arasındaki ayrışmanın ve bunun sonucunda evlerin değerinde (gerçek ve algılanan) yaşanan düşüşün, *subprime* ipoteğe mahkûm olma olasılığında meydana gelen artışın tekrar tekrar dile getirilmesi, aslında *sadece sonucun* tespiti niteliğindedir. Bu sonuçları hangi kurumların, politikaların, sigorta modellerinin ve değerleme sistemlerinin ürettiği, ya da sosyolog Mara Loveman'in tanımlamasıyla, "belli bir söz dağarcığının hangi sosyal kapalılık [*social closure*] biçimleriyle ne ölçüde ve hangi sonuçlar çerçevesinde ilişkili olduğu" hakkında kesin bir şeyler söylemez.[69] Bunun yerine, sofuca sızlanmaları ve aslında hiç de şaşırtıcı olmayan sonuçlar karşısındaki sahte bir şaşkınlığı koyar.

Ne gariptir ki, bu çerçevenin dışında hareket eden ve hatta kimi zaman bütünüyle solun dışında kalan yazarlar bize daha fazlasını sunuyorlar. Gretchen Morgenson ve Joshua Rosner'in *Reckless Endangerment* adlı eseri, krizin kısa vadeli izlerini sürüyor ve 1990'larda üzerinde fikir birliğine varılarak pompalanan konut mülkiyetinin, vergi indirimleri, olumsuz teşvikler, yeniden finansman, riskli (ve sıklıkla da hileli) krediler, gevşek mevzuat ve borçların menkul-kıymetleştirilmesini içeren bir sistem doğurarak, on beş yıl sonra nasıl patladığını ayrıntılarıyla açıklıyor. Aynı öykü temel olarak ırksal eşitsizlik penceresinden anlatılsaydı, "emlak finans kompleksi" denen şeyin ancak ucunu görebilecektik. Böyle yapıldığında, azınlıkların konut sahibi olmasının pompalanmasında eşitsizlik retoriğinin oynadığı meşrulaştırma rolü de gözden kaçıyor. Konut finansmanının ve krediye erişimin ırklar arasında sergilediği eşitsizliğe hiç sorgulamadan odaklanılması, bu iğrenç adaletsizliklerin, gelirlerdeki durağanlaşmayı ve refah devletinin istikrarsızlığını gösteren büyük resme dahil edilmesi olanaksızlaşıyor. Ayrıca, Hyman tarafından belgelendirildiği gibi, hanehalkı borcunun önemli ölçüde yükselmesinin, uzatılmış ipoteklerin ve hızlandırılmış yeniden finansman uygulamalarının ihtiyaç haline gelmesi de bu büyük resim yüzündendir. Önceki sayfalarda incelediğimiz açıklamalarda, *Kerner Raporu*'nun "beyaz ırkçılığı" hep düşman olarak kalıyor. Oysa, arka plandaki büyük canavar olan finansallaşmanın diğer olguları nasıl etkilediği de üzerine odaklanılmayı fazlasıyla hak etmekte. Stratejilerin, bu tip bir çözümlemeye dayandırılması halinde ne kadar yanlış yönlere sapacağı çok açık.

69 Mara Loveman, "Is 'Race' Essential", *American Sociological Review*, 64, Aralık 1999, s. 896.

Bu boğucu çerçevenin aşılması isteğimiz, kuşkusuz ki ırksal dışlanmayı, ya da Ellen Wood gibi soyut terimlerle ifade edecek olursak, ırkın da sınıf gibi "kapitalizmin bileşeni" olduğunu göz ardı etme yönünde bir çağrı değil.[70] Bunun yerine, soldaki yorumcuların, mevcut duruma ve bu durumun tarihsel bağlama nasıl oturduğuna dair çözümlemelerde, Ian Shapiro'nun "sorun güdümlü" araştırma damgasını vurduğu şeyi yapmaları, yani kısıtlayıcı, hazır yapım bir anlatıya hapsolmaktansa, yine Shapiro'nun sözleriyle, "açıklanmaya muhtaç olgu için en akla yatkın açıklamayı getirmeye çabalamaları" gerektiğini belirtiyoruz.[71] Böyle yapıldığında, çözümlemede uyuşukluktan çıkılacak, daha geniş stratejik seçeneklere kavuşulacaktır. Yine bu yolda, köhnemiş, mekanik ırk/sınıf tartışması da bütünüyle geride bırakılmalıdır. Buradaki eleştirimizin, tek bir kapitalist toplumsal hiyerarşi sistemi içerisinde birbiriyle bazen az, bazen çok ilişkili, bazen birbirinin yerine dahi geçebilen ırk ile sınıfın ayrı saflara yerleştirildiği, dinamik bir tarihsel materyalizm bakışının üstünlüklerini getireceği inancındayız. Gerek ırkın, gerekse diğer verili farklılaşma kategorilerinin bir anlamda nevi şahsına münhasır olduğu, kapitalist toplumsal ilişki rejimlerini aşan bir yapı sergilediğinde ısrar etmenin kendisi de, neoliberalizmle uyumlu bir toplumsal adalet ölçü standardının getirilmesiyle bağlantılı sınıfsal konumu ifade etmektedir. Böyle bir bakış, hem eşitsizliği şiddetlendiren güçleri anlamanın elverişli yollarını tıkayacak, hem de bu güçlerle mücadele etme yeteneğinin altını oyacaktır.

70 Ellen Meiksins Wood, "Class, Race, and Capitalism", *Political Power and Social Theory*, 15, 2002, s. 276. Wood'un yorumu, ırk/sınıf ayrımına ilişkin bir sempozyumun kapsamında yapılmıştır. Aynı konuda ayrıca bkz. Adolph Reed, Jr., "Unraveling the Relation of Race and Class in American Politics"; Maurice Zeitlin, "On the 'Confluence of Race and Class' in America"; Steven Gregory, "The 'Paradoxes' of Misplaced Concreteness"ve Reed, "Rejoinder.

71 Donald Green ve Ian Shapiro, "Revisiting Rational Choice", Shapiro, *Flight from Reality* içinde, s. 95, 146.

Finans, Petrol ve Arap Ayaklanmaları: Küresel Kriz ve Körfez Ülkeleri

Adam Hanieh

2011 Arap ayaklanmalarının en çarpıcı özelliklerinden biri, Körfez İşbirliği Konseyini (KİK) oluşturan altı ülkenin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman) öne çıkan rolüdür. Bu ülkeler, ayaklanmalar boyunca yürüttükleri bir dizi dikkat çekici siyasi ve diplomatik girişimle, ABD ve Avrupa'nın Ortadoğu politikasının en önemli iletim kanalı haline geldi ve bölge genelindeki mücadelelerin radikal yönelimini baltalamaya, yumuşatmaya çalıştı.[1] Konsey üyelerinden üçü, Suudi Arabistan, Umman ve en fazla göze çarpacak biçimde Bahreyn, kendi topraklarında da ayaklanmalarla karşılaştıklarında, bunları muazzam bir devlet şiddeti ve hayret verici bir medya sansürü ile bastırma seçeneğini benimsedi. Batılı hükümetler, bu baskıya hiçbir ciddi kınama yöneltme yoluna gitmeyip, açık bir biçimde statükoya öncelik verdiler ve tüm "rejim değişikliği" olasılıklarına ket vurma arayışına girdiler. Gerek Körfez monarşilerini desteklemeye verilen çok büyük önem, gerekse bölgede Amerikan ve Avrupa çıkarlarına arka çıkma yolunda Körfez'in oynadığı hayati rol, günümüz Ortadoğu siyasetinin kavranmasında KİK'i bir kez daha merkeze oturtmakta.[2]

Bu merkezî siyasi rol, küresel ekonomik krizin ardından Ortadoğu'da içinde baş gösteren ve giderek genişleyen ayrışma ile de kesişmekte. KİK'in kendi

---

1 Tunus'ta Bin Ali'nin ve Mısır'da Mübarek'in aşağılık rejimlerine verilen desteği (Suudi Arabistan, nihayetine ülkeden kaçan Bin Ali'nin sığındığı yer oldu), Amerikan hükümeti ile Yemen'deki Ali Abdullah Salih rejimi arasında aracılık yapılmasını (Yemen'in bir Amerikan uydu devleti olmaktan çıkması yönündeki her türlü önemli tehdidi boğma çabasıyla) ve KİK'in Libya'ya müdahale konusunda NATO'ya çağrıda bulunmasını örnekler arasında sayabiliriz. Üstelik, bu girişimler KİK tarafından izlenen politikanın sadece görünen yüzü. Muhtemelen, ABD, Avrupa ve Körfez'i 2011'in ilk yarısı boyunca büyük ölçüde aynı yörüngeye sokmuş gizli telefon görüşmelerinde ve diplomatik ziyaretlerde çok daha fazlası yaşanıyordur

2 Yazı boyunca, KİK ve Körfez terimleri eşanlamlı olarak KİK üyesi ülkeleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır –*çev.*

içerisinde, bazı büyük holdinglerin ağır borçluluk durumu nedeniyle önemli kimi finansal ölümler gerçekleşse de, krizin başlıca etkisi, Körfez'deki egemen sınıfların konumundaki güçlenmedir. KİK'teki sınıfsal yapı, kriz etkilerinin uzamsal olarak göçmen işçilere aktarılmasına olanak tanıdı. Körfez'in en büyük finans ve sanayi kuruluşlarına sunulan devlet desteği de bununla birleşince, Körfez seçkinleri, ekonomik durgunluğun asıl yıkıcı etkilerinden büyük ölçüde korunabildiler. Diğer tarafta, bu şekilde güç kazanan KİK kapitalizmi ile, Ortadoğu'nun geri kalanında çarpıcı boyutta kötüleşen yaşam standartları arasında tam bir zıtlık kendini göstermekte. Küresel kriz, Mısır, Tunus, Yemen ve Ürdün gibi ülkelerde çok ciddi etkiler yarattı ve yaratmaya da devam ediyor. Meta ihracatı, işçi dövizleri ve finansal fon akışlarının dibe vurması, yükselen gıda ve enerji fiyatlarıyla da birleşince, Ortadoğu'nun en yoksul kesimleri yıkıcı koşullarla karşı karşıya kaldı. Krizin bölge genelindeki yansımalarında bu şekilde bir ayrışmanın ortaya çıkması, bir yandan KİK seçkinlerinin Körfez'de güç kazanmasına işaret ederken, bir yandan da KİK ile diğer Ortadoğu ülkeleri arasındaki makasın açıldığını göstermekte. Dolayısıyla, Körfez'in bölgedeki egemen konumunun, kriz sonrasında bütün olarak yeni bir vurgu kazandığını söyleyebiliriz.

Gelgelelim, emperyalizmin stratejik hesaplamalarında KİK ülkeleri öncelik taşıdığı halde, ayaklanmalara ilişkin radikal açıklamalarda, Körfez'in karmaşık özelliklerine yönelik etraflı çözümlemelerin eksik kaldığını, sonuçta hayli sorunlu bir boşluğun ortaya çıktığını görüyoruz. KİK, gerek bölgede birikimin merkezini oluşturması, gerekse bölgenin küresel ekonomiye ana eklemlenme noktası olması nedeniyle, Arap dünyasında kapitalizmin çekirdeği konumunda. Bölgedeki gidişatta KİK'in sahip olduğu merkezî konum, Ortadoğu'yu, bölgesel ve küresel hesaplardan ayrışık çeşitli ulus devletlerin bir araya geldiği basit bir gruplaşma şeklinde göremeyeceğimizi bize hatırlatıyor. Tersine, bölgeyi oluşturan ülkelerin her biri, kapitalizmin bölge sınırlarını aşan yeniden üretimi kapsamında birbirine bağlanmış durumda. Bölge, dünya pazarlarıyla etkileşimleri çerçevesinde konumlanıyor ve yine bu çerçevede değerlendirmeye alınmalı. Batı'nın Mısır, Tunus, Libya ve diğer Ortadoğu ülkelerine yönelik politikası, merkezinde KİK bloğunun yer aldığı bu iç içe geçmiş ülkeler hiyerarşisi üzerinden yorumlanmalı.[3]

3 Petrol ile emperyalizm arasındaki ilişki, çeşitli Marksist ve radikal düşünürler tarafından irdelenmekte. Bazıları, arzın giderek azaldığı bir ortamda petrolün Amerikan gücü için gittikçe *daha kritik önem kazandığını* ileri sürerken, diğerleri bu *metanın* kontrol altında tutulmasının getireceği olası kârlara daha fazla vurgu yapıyor. Üçüncü bir grup ise, petrolü "diğer önde gelen güçler üzerinde egemenlik kurmanın aracı" şeklinde değerlendirmekte: Alex Callinicos, "Iraq: Fulcrum of World Politics", *Third World Quarterly*, 26, 2005, s. 599. Petrol ve emperyalizm meselesine ilişkin farklı bakış açıları için bkz. Simon Bromley, *American Hegemony and World Oil*, Cambridge: Polity Press, 1991; Simon Bromley, "The United States and the Control of World Oil", Government and Opposition, 40(2), 2005, s. 225–55; Michael Klare, *Resource Wars: The New*

KİK'in devasa petrol arzı (önümüzdeki dönemlerde toplam dünya üretiminin dörtte birini aşması bekleniyor), önde gelen kapitalist devletlerin stratejik hesaplamalarında bölgeye ilk bakışta görülebilen, merkezî bir önem kazandırmakta. Ancak bu yazıda, işin bu yönüyle petrol sorununun ötesine bakmaya çalışacak, dünya pazarındaki hiyerarşik yapıda KİK'in işgal ettiği merkezî konumun, en nihayetinde kapitalizmin doğasına ait iki eğilim tarafından belirlendiğini öne süreceğiz: sermayenin uluslararası karakter kazanması ve finansallaşması. Bu eğilimler, Körfez'in meta ihracı ve finansal fazlalarını, küresel ekonomi politikte özel bir önem düzeyine eriştiriyor. Bu ikisi, Körfez'i dünya pazarının parçası konumundaki bir bölge haline getiriyor ve son on yıl içinde küresel ekonomi politiğin niteliklerini belirlemiş güç yapılanmasının bir parçasına dönüştürüyor. Sermaye devrelerinin, Asya'daki değer üretiminden tutun, bu değerin ileri kapitalist çekirdekte paraya çevrilmesine kadar uzanan bir yapıda uluslararası karaktere büründüğü, ABD'nin liderlik ettiği bir dünya düzeni için, Körfez bölgesinin yapıya bugünkü şekliyle dahil edilmesi ve Amerikan hâkimiyeti altında kalması da hatırı sayılır dayanaklardan birini oluşturmaktadır.

Sunacağımız çerçevenin bir parçası olarak, hem Marksist hem de ana akım kanattan gelen, Körfez'i dev bir petrol vanasından ibaret gören çözümlemelerin ötesine geçmeyi, dikkati bölgenin kendi sınıf ve devlet oluşumu süreçlerine odaklamayı hedefliyoruz.[4] KİK'in dünya pazarına özellikle eklemlenmesinin, bölgedeki sınıf oluşumu sürecine hız kazandırdığını, bu oluşum kapsamında, Arap dünyasının belli bir bölümünün, kapitalizmin küresel ölçekte ayakta tutulması gayretiyle giderek daha sıkı bağlar içine girdiğini göstereceğiz. Bu, Körfez'deki egemen sınıf çıkarlarının, Ortadoğu genelinde yoksulların çıkarlarıyla taban tabana zıt konumlanması anlamına da gelmekte. Körfez sermayesi ile diğer Ortadoğu ekonomilerinin her geçen gün daha fazla iç içe girmesi, ayrıca Amerikan askerî ve siyasi tasarılarının Körfez ülkeleri üzerindeki yönlendirici etkisinin derinleşmesi de bu süreci desteklemekte. Arap ayaklanmaları bu koşullar içerisinde kendini gösterdi ve KİK'in bölgedeki emperyalist çıkarlara payanda olmasının nihai nedeni de yine aynı bağlamdır.

Landscape of Global Conflict, New York: Owl Books, 2002; John Bellamy-Foster, "The New Age of Imperialism", *Monthly Review*, 55(3), 2003; David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 593–608; Doug Stokes, "Blood for Oil? Global Capital, Counter-Insurgency and the Dual Logic of American Energy Security", *Review of International Studies*, 33(2), 2007, s. 245–64.

4 Petrol meselesine yaklaşırken, Marx'tan alıntıyla söyleyecek olursak, Ortadoğu'nun yapısının, içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerden azade, "mistik" ve "grotesk" bir meta tarafından şekillendirildiğini öne süren "meta fetişizmi"ne sürüklenmekten sakınmalıyız.

ULUSLARARASILAŞMA, FİNANS VE DÜNYA PİYASASI

Günümüzde küresel ekonominin doğası hakkında yürütülen Marksçı tartışmaların ana temalarından biri, hiyerarşik bir düzen içinde yer alan ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin ve bu ülkelerin kapitalist dünya pazarı ile ilişkilerinin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Bir kesim uzman, Marx'ın bu konuyla derinlemesine ilgilendiği ve yaygın inanışın aksine, yola "kapalı ulusal ekonomi"den değil, bir bütün halinde kapitalist dünya pazarının kuramlaştırılması noktasından çıktığı yönünde ikna edici tezler sunmakta.[5] Ulusal kapitalist kalkınmayı yorumlamanın en iyi yolu, dünya pazarı düzeyindeki birikim hareketlerinin kavranması olsa gerek. Sermayenin ulusal sınırları aşarak bağlantılar kurması ve farklı coğrafi alanlar arasında değer aktarımını gerçekleştirerek hiyerarşileri yeniden üretmesi anlamına gelen emperyalizm kavramı da bu yaklaşımda kendine yer bulmakta.

Dünya pazarını, ulus devlete ilişkin kuramsal değerlendirmelerin çekirdeğine yerleştirmek, sermayenin uluslararası karakter kazanma eğilimine de odaklanma ihtiyacını doğuruyor.[6] Marx, ünlü değerlendirmesinde, "ilişkinin, yani mübadelenin önündeki her türlü coğrafi engeli parçalama ve tüm dünyayı kendi pazarına katmak için fethetme" yönünde işleyen bir kapitalizmden söz ediyor ve şöyle ekliyordu: "[Sermaye, kendisi geliştikçe], pazarı da daha fazla genişletmek için, giderek daha fazla çaba harcar."[7] Bu süreç, kapitalizmin uzamsal erişimi genişledikçe, dünya genelinde toplumsal ilişkilerin nasıl günden güne daha fazla iç içe geçtiğini de açıklıyor. Kapitalizm,

5 Marx, örneğin şöyle diyor: "Ürünün bünyesinde yer alan emeğin toplumsal *emeğe* dönüşmesi ... ancak dış ticaret ve dünya pazarı temeli üzerinde mümkün olabilir. Bu, kapitalist üretimin hem ön koşulu hem de sonucudur." Karl Marx, *Theories of Surplus-Value*, Cilt III, Moscow: Progress, 1971 [1862-3], s. 253. Marx'ın sömürgeciliğe dair görüşlerinin temelinde, Britanya, İrlanda ve köle çalıştıran güneyli Amerikan eyaletlerinin tek bir ekonomi gibi değerlendirilmesinin yattığı yönünde bir inceleme için bkz. Kevin Anderson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, Chicago: University of Chicago Press, 2010. Marx'ın sömürgecilik ile kapitalizm öncesi toplumlar hakkındaki yazıları ve defterlerinin incelenmesi sonucunda, dünya pazarına ilişkin bu anlayışa yapılan çok önemli bir katkı için bkz. Lucia Pradella, "Imperialism and Capitalist Development in Marx's Capital", *Historical Materialism* (2012'de çıkacak).

6 Uluslararasılaşmanın işleyişi ve dünya pazarı düzeyinde sınıf ile devlet için taşıdığı anlam konusundaki kapsamlı Marksist tartışmalara girmek için burada yeterince alana sahip değiliz. Ancak vurgulanması faydalı olacak önemli bir nokta, uluslararasılaşmayı salt sermayenin ulus sınırlarını aşarak dolaşma eğilimindeki artış biçiminde okumama gerekliliğidir. Christian Palloix, 1970'lerde şöyle yazıyordu: "Böyle bir açıklama tamamen tanım niteliğinde olacak ve kuramsal değer taşımayacaktır. Sosyal sermayenin kendiliğinden kaydettiği genişlemeye 'uluslararası' karakter kazandırılması, işlevsel 'para' formunun meta formuna ve üretken forma (ve tersi) dönüştürülmesi sürecinin artık tek bir kapitalist toplumsal oluşum içinde gerçekleştirilemeyecek oluşuyla tanımlanır. Bu dönüşüm sürecinin merkezi unsuru konumundaki meta, artık tek bir ulusun sınırları içinde üretilmez. Meta, veya meta grubu, ancak dünya pazarı ölçeğinde tasarlanabilir, üretilebilir ve paraya dönüştürülebilir durumdadır." Christian Palloix, "Conceptualizing the Internationalization of Capital", *Review of Radical Political Economics*, 9(2), 1977, s. 20.

7 Karl Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth: Penguin Books, 1973, s. 539.

değeri büyütme çabası doğrultusunda, içinde etkinlik gösterdiği uzamsal sınırları ötelemek için bastırmak, bir taraftan da kendi devresinin farklı aşamaları (değer üretim aşaması ve bu değerin paraya dönüştürülme aşaması gibi) arasında dolaşım sürelerini azaltmak zorunda. Dolayısıyla, söz konusu uluslararasılaşma, sermayenin dışında gerçekleşmemekte (yani politikalar, yasalar, veya kurumsal etmenlerden kaynaklanmamakta), aksine sermayenin *sermaye olarak var olmasının* içkin bir boyutu haline gelmektedir.

Uluslararasılaşma, sermaye devresinin ikinci bir özelliğini oluşturan finansallaşma ile de yakından bağlantılı. Uluslararasılaşma gibi, finans da sermaye hareketlerinin içkin bir özelliği olarak kendini gösteriyor ve sermaye, "zamansal ve uzamsal olarak birbirinden ayrı, birbirini etkilemeyen süreçler" şeklindeki safhalar üzerinden hareket ettiği için ortaya çıkma olasılığı taşıyan engelleri aşma görevini görüyor.[8] Bu engeller, sermayenin varlığı için sermaye hareketinin bir yandan gerekli olduğunu (değer öncelikle üretilmeli ve sonra paraya dönüştürülmelidir), ama aynı zamanda aynı varlığın olumsuzlanması anlamına geldiğini (sermaye hareket ederken değer üretilemez) göstermekte.[9] Finans, parasal sermayeyi devrenin bir bölümünden diğerine yönlendirerek, sermaye döngüsünün bu kesintili doğasının üstesinden gelme işlevi görür.

Uluslararasılaşmanın desteklenmesi ve derinleştirilmesinde finans devresinin oynadığı rol, son yirmi yılda daha da önemli hale geldi. Küresel ekonominin, neoliberalizm dönemine özgü hiyerarşik yapısı, tüm ulus devletleri karmaşık üretim zincirlerine sıkıca dahil etme yönünde işledi. Güney'deki ülkeler tabi kılınırken, dünya pazarının her noktasında sermaye devrelerini birleştirmek gerekti. Farklı üretim, paraya çevirme ve spekülasyon aşamalarını aynı örgüde birleştirebilen para akışı ve yeni finansal araçlar, sermaye dolaşımının önünde bu süreç boyunca yükselen engelleri aşmak bakımından kilit bir etmendi. Ek olarak, türev ürünler gibi finansal araçlar, zaman ve mekân değişikliğine bağlı değer dalgalanmaları ile ilişkili riskleri yönlendirme (ve speküle etme) olanağını kapitalistlere verdi.[10] Portföylerin ve doğrudan yabancı yatırımların (DYY) sınırları aşarak el değiştirme hızı artarken, ayrıca borsalar dünya genelinde genişler ve özel şirketler finansal araçlar ile haşır neşir olurken hep bu sürecin yansımaları gözlenmekteydi. Dolayısıyla, parasal sermaye, sabit sermaye ile işletme sermayesinin birbirinden farklı çevrim sürelerini birbiriyle bağlantılı hale getirerek, değerin farklı devreler boyunca üretimi ve paraya çevrilmesi aşamalarını birbirine kenetledi; geç-

8 Aynı eser, s. 354.

9 Kredi, bu anlamda, "dolaşım süresinden azade bir dolaşım" sağlamayı amaçlar. Roman Rosdolsky, *The Making of Marx's Capital*, Londran: Pluto Press, 1977, s. 393.

10 Leo Panitch ve Sam Gindin, "Finance and American Empire", *Socialist Register 2005*, s. 64.

mişteki ve gelecekteki değer üretimini birbirine bağladı. Bu sermaye devreleri, farklı mekânlarda iç içe geçerken, sermayenin belli bir coğrafi alandaki yeniden üretimi de diğer sermayelerin uluslararası ölçekte yeni üretimi ile daha yakından ilişkili hale gelmekte.[11] Sözün kısası, finansın son dönemde sergilediği yayılma, neoliberalizm çerçevesinde derinleşen uluslararasılaşma sürecinin *gerekli* bir bileşeni olarak görülebilir.

KÖRFEZ'İN DÜNYA PAZARINDAKİ KONUMU

Birbiriyle bağlantılı uluslararasılaşma ve finansallaşma süreçleri, petrolün "dolaşımdaki değişmez sermaye" olarak öne çıkışının ve dolayısıyla Körfez'in dünya pazarıyla bütünleştirilmesi yollarının anlaşılmasında önem taşıyor. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Amerikan şirketlerinin denizaşırı faaliyetlerini genişletmesi ve üretim etkinliklerini uluslararası ihracata yönlendirmesiyle, uluslararasılaşma süreci de hızla ilerledi. 1959 ile 1964 arasında, Amerikan şirketleri her yıl 300'ün üzerinde, yani savaş öncesi dönemdeki sayının on katından fazla yurtdışı bağlantılı kuruluş oluşturmaktaydı.[12] En başta petrokimya gelmek üzere, yeni sanayi sektörleri de yine bu dönemde Sow, Union Carbide ve Standard Oil gibi çokuluslu Amerikan şirketlerinin öncülüğünde bir bir boy vermekteydi. Petrokimya sektörü, doğal yollarla elde edilen pek çok ürünün yerine plastikleri, sentetik lifleri, tarım ilaçlarını, gübreyi ve deterjanı koyacaktı.[13] Sermayenin uluslararasılaşması, aynı zamanda ulaşım sektörünün de köklü bir düzenlemeye tabi tutulmasını gerektirmekteydi. Savaştan hemen sonra gelen, "küresel" pazarların şekillenmeye başladığı dönemde, büyük ölçekli kara ve hava taşımacılığı hızla gelişme kaydetti. Bunun yanında, Amerikan destekli yeniden inşa planları kapsamında, Avrupa'nın her yerinde seri üretim otomobil fabrikaları yükselmekteydi.

Bu gelişmelerin tümü, bir taraftan da enerji ve hammadde taleplerinin artacağını haber vermekteydi. Uluslararasılaşma, tam da *küresel yönelimli* üretim devreleri anlamına geldiğinden, enerji kullanımında büyük artışları gerektirmekteydi. Petrol, Simon Bromley'in sözleriyle, "stratejik bir meta" haline geldi.[14] Tüm rakip enerji kaynaklarından daha yüksek enerji yoğun-

11 Christian Palloix, "The Internationalization of Capital and the Circuit of Social Capital", H. Radice (der.), *International Firms and Modern Imperialism: Selected Readings* içinde, Harmondsworth: Penguin, 1975, s. 76.

12 Nigel Grimwade, *International Trade: New Patterns of Trade, Production, and Investment*, New York: Routledge, s. 119.

13 Savaş öncesi üretimde ana dayanak kömürken, petrokimya sanayisi ana hammadde kaynakları olarak petrole ve doğalgaza dayanır. Ayrıntılı tarih anlatımı için bkz. Peter Spitz, *Petrochemicals: The Rise of an Industry*, New York: John Wiley, 1988 ve Keith Chapman, *The International Petrochemical Industry: Evolution and Location*, Oxford: Blackwell, 1991.

14 Bromley, *American Hegemony*, s. 82.

luğuna sahipti ve üstelik çeşitli türevleri de otomobiller ile uçakların tahrikinde kullanılmak için son derece elverişliydi. Petrol ve doğalgaz, sanayi üretiminde ihtiyaç duyulan enerjiyi temin ederken, aynı zamanda petrokimya ve taşımacılık gibi yeni sanayilerin temel besinini meydana getirmekteydi. Başlangıçta, dünya üzerindeki petrol üretiminin büyük bölümü Avrupa ve ABD'de gerçekleşirken, 1920'ler ve 30'larda dalga dalga gelen keşifler, kolayca ve düşük maliyetle ulaşılabilecek hidrokarbon rezervlerinin en büyüklerine Ortadoğu Körfez bölgesinin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, İran ve küçük Körfez ülkeleri) ev sahipliği yaptığını ortaya çıkardı. 1969'a varıldığında, Ortadoğu artık dünyanın ana petrol tedarikçisi olarak Kuzey Amerika ve Avrupa'yı geride bırakmış, 1970'lerin ortalarına gelindiğinde ise bu iki bölgenin toplamından daha yüksek arz sunar hale gelmişti. [15]

Dolayısıyla, sermayenin uluslararasılaşması süreci, Körfez bölgesinin küresel kapitalizme dahil edilmesi üzerinden yükseldi. Bu nedenle, temelde yatan Amerikan gücü, Ortadoğu'da aman vermeden bir Amerikan tahakkümünün kurulmasına ve özellikle de Körfez ülkelerinin ABD liderliğindeki bir küresel düzene dahil edilmesine yöneldi. Bu tahakkümün öyküsü zaten pek çok yerde anlatılmışsa da,[16] yazımızın amaçları bakımından şunu vurgulamakta fayda var: Bölgeye yönelik Amerikan politikasının baskın unsuru petrol olmakla birlikte, petrol metasının ardında, dünya pazarının dönüştürülmesi yatmaktadır. Palloix'in tanımlamasıyla, "sosyal sermayenin kendiliğinden kaydettiği genişlemeye uluslararası karakter kazandırılması", çok büyük ölçüde, dolaşımdaki değişmeyen sermaye sıfatıyla petrole (hem enerji, hem de hammadde olarak) dayanmaktaydı. Körfez'in dünya pazarı tarafından nasıl şekillendirileceğini belirleyen pazar karakterinin zemininde, toplumsal ilişkilerdeki bu dönüşüm yer almaktaydı.

KÖRFEZ VE AMERİKAN MALİ GÜCÜ

Sözünü ettiğimiz uluslararasılaşma süreci, 1970'lerde daha da dikkat çekici hale geldi ve Körfez'in finansallaşma açısından taşıdığı önem de yine aynı dönemde kendini kesin olarak hissettirdi. Avrupa'da Euromarket adıyla anılacak offshore finans piyasalarının kurulması, Nixon'un 1971'de dolar-

15 BP'nin derlediği petrol üretim rakamları, "Annual Statistical Review", 2007, http://www.bp.com adresinde mevcut.

16 Mükemmel bir anlatı için bkz. Bromley, *American Hegemony*. Her bir KİK ülkesinin ayrıntılı tarihi için bkz. *Jill Crystal, Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; Kiren Chaudry, *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East*, New York: Cornell University Press, 1997; Rosemary Zahlan, *The Making of the Modern Gulf States*, Londra: Ithaca Press, 1998; Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, Londea: Saqi Books, 1998; Robert Vitalis, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, Stanford: Stanford University Press, 2007.

altın standardını kırması gibi politika değişiklikleri, ayrıca yabancı yatırım kanunlarının serbestleşmesi, finans akışının hızla büyümesi sonucunu doğuracaktı.[17] Finans piyasalarındaki bu değişimler, Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya merkezli şirketlerin, yurtdışındaki yayılmalarını finanse etmek amacıyla muazzam miktarlarda borç kullanmasına ve nihayetinde tam anlamıyla "çokuluslu" şirketlere dönüşmesine olanak tanıyarak, uluslararasılaşmanın daha derinlere kök salmasına yardımcı oldu. Finansın giderek artan önemi, petrol üreten Körfez ülkeleri açısından ciddi etkiler doğuracaktı. 1970'lerin başları itibarıyla, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkeler, Amerikalı ve Avrupalı petrol şirketleriyle daha elverişli anlaşmalar imzalamayı, böylece petrol gelirlerinden daha yüksek pay almayı başarmışlardı.[18] 1973'te ve tekrar 1979'da petrol fiyatlarının sert yükselişler kaydetmesi sonrasında, bu ülkeler büyük miktarlarda para, yani petrodolar kazanır hale geldiler. Bu paralar, Avrupa'daki ve başka yerlerdeki yeni finans piyasaları üzerinden tekrar çokuluslu şirketler ve bankalara yönlendiriliyor, böylece uluslararasılaşmanın dayanağını teşkil eden, çok önemli bir kredi kaynağı elde edilmiş oluyordu.[19] Dahası, yoksul Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinin petrol fiyatlarındaki artışlar sonrasında devasa bütçe açıklarıyla boğuşması sonucunda, Amerikan bankaları, yukarıda belirttiğimiz gibi geri kazanılmış petrodolarları kullanarak bu ülkelere kredi vermekteydi. Bir sonraki adımda, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kuruluşları, üretim, finans ve ticaret sektörlerini yabancı mülkiyetine açmaları yolunda bu ülkeleri zorlamak, bu sayede sermayenin uluslararası karakter kazanması sürecini daha da hızlandırmak için söz konusu borçları bir silah olarak kullanabilecekti.[20]

Elbette, bu süreçlerin kendiliğinden geliştiği söylenemez. Hepsi, "sistemi bir bütün halinde yönetme görevinin yükünü sırtlayan ve buna izin verecek güç ile bağımsız hareket yeteneğine de sahip olan" Amerikan devletinin eliyle özel olarak idare edilip yönlendirildi.[21] Körfez, bu dönemde Amerikan gücünün artırılması yolunda bir kaç farklı nedenle kritik önem taşmaktaydı. En başta, Amerikan hükümeti, dünya petrol ticaretinin Amerikan doları

17 Bu süreçlere ilişkin bir anlatı için bkz. Barry Eichengreen, *Globalizing Capital*, İkinci Baskı, Princeton: Princeton University Press, 2008.

18 Bromley, *American Hegemony*; Anthony Sampson, *The Seven Sisters. The Great Oil Companies and the World They Made*, New York: Bantam, 1976; Pierre Terzian, *OPEC, the Inside Story*, Çeviren M. Pallis, Londra: Zed Books, 1985.

19 David Spiro, *The Hidden Hand of American Hegemony: Petrodollar Recycling and International Markets*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999; Avrodolarların gelişimi hakkında bkz. Heather Gibson, The *Eurocurrency Markets, Domestic Financial Policy and the International Instability*, Londra: Macmillan, 1989.

20 Ngaire Woods, *The Globalizers: The IMF, The World Bank, and Their Borrowers*, Ithaca: Cornell University Press, 2006.

21 Panitch ve Gindin, "Finance and American Empire", s. 54-55.

üzerinden gerçekleşmesini garanti altına alarak, dünyanın en önemli meta ticaretinin temeline kendi para birimini yerleştiriyordu. 1978 Mart'ında, Amerikan Maliye Bakanı Michael Blumenthal, Suudilerin sadece Amerikan doları ile petrol satmalarını sağlayacak bir anlaşmayı müzakere etmek amacıyla gizlice Suudi Arabistan'a uçtu.[22] Karşılığında Suudilere geniş kapsamlı askeri ve siyasi destek önerilmekteydi. Suudiler, bundan böyle dünyanın en büyük üreticisi olmalarından gelen nüfuzu kullanarak, petrol üreten ülkeler karteli OPEC'in petrolü çeşitli para birimlerinden oluşan bir sepet üzerinden fiyatlandırmasını önleyebileceklerdi.[23]

Bununla da yetinmeyen ABD, Körfez'de biriken petrodolarların, Amerikan doları cinsinden düzenlenmiş banka hesapları, hisse senetleri ve hazine tahvillerine yatırılmasını sağladı. David Spiro tarafından kayda geçirildiği gibi, 1974'te Suudi hükümeti ile Amerikan Hazinesi arasında varılan anlaşma gereği, Suudi Arabistan, gizli bir düzenleme üzerinden Amerikan Merkez Bankasına milyarlarca dolar yatırarak, normal ihale işlemlerine girmeden hazine tahvilleri satın alacaktı.[24] Spiro şöyle anlatıyor: "Dolara bu kadar fazla yatırım yapmayı kabul etmiş Suudiler, artık doların bir uluslararası rezerv para olarak kalmasında çıkar ortağıydılar 1979'da Suudi hükümetinin gelirlerinin yüzde 90'ı dolar üzerindendi ve ... Suudi'lerin kabaca aynı dönemdeki yatırımlarının yüzde 83'ü de dolar cinsindendi."[25] OPEC'in geneline bakıldığında ise, Amerikan doları cinsinden tutulan rezervlerin toplam rezervlere oranı 1973'te yüzde 57 iken 1978 itibarıyla yüzde 93'ü buldu.[26] Bu anlamda, ilk olarak dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz tedarikçisi, ikinci olaraksa muazzam miktardaki sermaye fazlasının sahibi sıfatıyla, kapitalizmin genel gelişiminde Körfez belirleyici bir coğrafi bölge haline geldi.

"KÜRESELLEŞME" VE 2000 SONRASI DÖNEM

Kapitalizmin uluslararasılaşma ve finansallaşma eğilimlerinin, Körfez'in günümüz dünya pazarıyla kurduğu ilişkide nasıl cisimleştiği, 2000 sonrası dönemde tüm çıplaklığıyla gözler önüne serildi. Bu dönemin belirleyici özellikleri, yani küresel üretimin büyük kısmının Asya'ya kayması, ayrıca

22 Maliye Bakan Yardımcısı C. Fred Bergsten tarafından Maliye Bakanı W. Michael Blumenthal'a yazılan, "Suudi Arabistan Büyükelçimiz John C. West ile Yapacağınız Toplantı İçin Brifing" başlıklı not, 10 Mart 1978 (aktaran William Clark, *Petrodollar Warfare: Oil, Iraq and the Future of the Dollar*, Gabriola Island, British Columbia: New Society Publishers, 2005).

23 Spiro, *The Hidden Hand*, s. 105-126.

24 Aynı eser, s. 109.

25 Aynı eser, s. 122-123.

26 Amerikan Kongre Bütçe Dairesi (CBO),"The Effect of OPEC Oil Pricing on Output, Prices, and Exchange Rates in the United States and Other Industrialized Countries", Washington, DC: CBO, 1981, s. 35.

gelişmiş kapitalist ülkelerde tüketim düzeylerinin korunmasında tüketici ve şirket borçlarına önemli rol yüklenmesi, Körfez'in küresel ekonomi politikteki konumu ile derinden bağlantılıydı ve aynı zamanda Körfez'in kendi dönüşümünde de pay sahibi oldu. Bu durum, iki ana biçimde kendini gösterdi. Birincisi, Körfez'in meta ihracı, Asyalı üretimin yayılmasında ifadesini bulan yeni uluslararasılaşma modellerinin olanaklı kılınması açısından hayati önemdeydi. İkinci olaraksa, Körfez'den Amerika pazarlarına doğru gerçekleşen finans akışı, 2000 sonrası dönemi niteler hale gelen eşitsiz, borca dayalı tüketimin sürdürülmesinde kritik role sahipti.

Küresel üretim faaliyetlerinin büyük ölçüde Asya'ya kaydırılarak uluslararasılaştırılması, Ortadoğu'nun ihraç ettiği petrol ve gazın yönünü de doğuya çevirdi. 2000 ile 2006 arasında dünya enerji tüketiminin neredeyse beşte bir oranında arttığını ve Çin'in tek başına bu artışın yüzde 45'inden sorumlu olduğunu belirtelim.[27] 2006'ya gelindiğinde, Çin artık dünyanın üçüncü en büyük petrol ithalatçısı unvanını elde etmişti. Çin'in kendisinin de büyük rezervler üzerinde oturduğunu ve hatta o dönemde dünyanın altıncı en büyük petrol üreticisi olduğunu söylersek, tablonun boyutları daha net anlaşılacaktır. Çin'den gelen korkunç talebin karşılanmasında, Körfez bölgesinden yapılacak ihracat hayati değer taşımaktaydı. 2006'da Çin'in ithal ettiği ham petrolün yarıya yakını Ortadoğu'dan geliyor, yaklaşık yüzde 16 ile Suudi Arabistan'ın en büyük tedarikçi olduğu, Umman ve BAE'nin de ilk sıralarda yer aldığı görülüyordu.[28] Üstelik, bu oranlar sonrasında da yükselmeye devam edecek ve 2010 başlarında, Suudi Arabistan'ın petrol üretim şirketi Aramco'nun bir yetkilisi, artık Çin'e ABD'ye sattıklarından daha fazla petrol gönderdiklerini açıklayacaktı.[29]

Körfez ticaretinin yönünde doğuya doğru yaşanan bu kayma, ham petrol ve doğalgazla sınırlı da değildi. Bölgenin, Asyalı fabrikalar için kritik bir hammadde kaynağı haline gelen petrokimya ürünleri ihracatında da aynı etkiler gözlendi. 2004'te, dünyada ticaretine konu olan polietilenin yaklaşık yüzde 42'si, polipropilenin yüzde 44'ü, PVC'nin yüzde 45'i ve polisitrenin yüzde 48'i Çin tarafından ithal edilmiştir.[30] Bu temel petrokimya ürünlerinin büyük kısmı Körfez'den gelmekte, Ortadoğu'nun en önemli petrokimya şirketi olan Suudi Arabistan Temel Sanayiler Kuruluşu (SABIC), 2009 sonu itibarıyla ihra-

27 Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), *Dünyada Enerjiye Genel Bakış 2007: Çin ve Hindistan*, Fransa: IEA, 2007, s. 54.

28 IEA, *Dünyada Enerjiye Genel Bakış*, s. 325.

29 Saudi Gazette, "Aramco: China Overtakes US as Largest Customer", 6 Nisan 2010.

30 Nexant Chem Systems, "Outlook for the Petrochemical Industry: Good Times Ahead", Arjantin: Instituto Petroquimico Argentino, 2004, s. 31.

catının yarısını Asya'ya yapmaktaydı.[31] Tüm endüstriyel tahminlerde, bu eğilimlerin önümüzdeki dönemde de devam etmesi beklenmekte. Hatta, Exxon Mobil şirketinin tahminlerine bakılırsa, önümüzdeki on yıl içinde, dünya üzerindeki petrokimya ürünleri ihracatının dörtte üçünü Ortadoğulu üreticiler yapar hale gelecek.[32]

PETRODOLAR SELİ

Körfez'in enerji ve petrokimya ihraç pazarlarında kendini gösteren bu kayma, 2000 sonrası dönemde Asya merkezli üretimin sergilediği yayılmanın dayanağını oluşturdu. Körfez bölgesi bir dayanak noktası haline gelmiş, küresel ekonominin söz konusu yeni safhası bu nokta etrafında pekiştirilmişti. Uluslararasılaşmanın dolu dizgin devam etmesinde belkemiği işlevi gören enerji ve hammaddeler, Körfez'in meta ihracatı ile temin edilmekteydi. Körfez, yeni uluslararasılaşma modellerini olanaklı kılmadaki rolüne paralel olarak, küresel finans süreçlerinin de önemli bir unsuruydu. Zira, Körfez menşeli enerji ve hammaddenin doğuya doğru kayması, bir yandan da bölgenin sermaye fazlası birikiminde müthiş bir artış yaratmaktaydı.

Petrol fiyatlarının 1999'dan 2007 Kasım'ına kadar sergilediği neredeyse on katlık artış (varil fiyatında 9,76 dolardan 90,32 dolara), bu petrodolar akışının büyümesinde ilk aşamayı oluşturdu. 2002-2007 döneminde, petrol ihracatçısı ülkelerin gelirlerinde yıllık yüzde 27'lik artış gerçekleştiği hesaplanıyor. İkinci aşama ise, 2007-08 küresel finans krizinin ardından, petrol fiyatının 2008 Temmuz'u itibarıyla adeta fırlayarak varil başına 145 dolara çıkması, gelirlerin yüzde 50 daha artmasıyla baş gösterdi.[33] Bu yeni petrodolar dalgaları, büyük ölçüde batıya, Amerikan finans piyasalarına akacak ve orada geri dönüşüme tabi tutulup Amerikan tüketicileri ile şirketlerine kredi olarak aktarılacak, dolayısıyla küresel ekonomideki finansallaşma sürecinin 2000 sonrası dönemde büründüğü biçimin dayanak noktaları arasında yer alacaktı.

Citigroup analizcilerinden David Lubin, 1990'larda dünya ekonomisine giren petrodolar miktarı ile, petrol fiyatlarındaki fırlama sonrasında giren miktar arasındaki farkı, yani "petrodolar etkisi" adını verdiği şeyi hesapladı. Lubin'e göre, 2002 ile 2006 arasında, günde bir milyon varilden fazla pet-

31 Ortadoğu'nun en büyük şirketi SABIC, aynı zamanda pek çok temel petrokimya ürününde dünyanın en büyük kuruluşu konumunda. Polietilende üçüncü, poliolefinlerde dördüncü ve polipropilende de yine dördüncü sırada.

32 Isabel Ordonez, "Exxon VP: Global Petrochemical Trade To Double In 10 Years", *Dow Jones Newswire*, 29 Nisan 2010.

33 McKinsey Global Institute, *The New Power Brokers: How Oil, Asia, Hedge Funds, and Private Equity Are Shaping Global Capital Markets*, San Francisco: McKinsey Global Institute, 2009, s. 2, http://www.mckinseyquarterly.com adresinde mevcut.

rol üreten ülkelerden kaynaklanan ilave likiditenin tutarı 1,02 trilyon dolara ulaştı. Sadece Körfez için konuşacak olursak, söz konusu dönemde 510 milyar doların üzerine ilave likidite yaratıldı.[34] Bu likidite, Körfez ülkelerinin cari işlem fazlalarındaki hızlı artışta kendini göstermekteydi. IMF tahminlerine göre, 2007'de bu fazla, dünyanın tüm diğer bölgelerini geride bırakarak GSYH'nin yüzde 22'si düzeyine ulaştı.[35]

Söz konusu fazlanın büyük bölümü, gelişmiş kapitalist merkezlerde hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul gibi yabancı varlıkların alımları için kullanıldı. Uluslararası Finans Enstitüsünün verileri, KİK merkez bankaları ve devlet fonlarının sahip olduğu yabancı varlıkların değerinin 2002 sonunda 0,5 trilyon dolar iken, petrol fiyatının zirve yaptığı Temmuz 2008'de 1,6 trilyon dolara ulaştığını söylüyor.[36] Ancak bu rakamlar sadece devlete ait yabancı varlıkları içermekte. 2007'nin sonu itibarıyla, KİK merkezli şirketler, şahıslar veya hanedanlara ait özel yatırımlar da hesaplamaya dahil edildiğinde, toplam yabancı varlık tutarının 2,2 trilyon doları bulduğu anlaşılıyor.[37] Bu tutar, Çin merkez bankasının sahip olduğu varlıkları bile geride bırakıyor ve 2008 için Avustralya ile Hindistan'ın toplam GSYH'sini aşıyordu.

Ancak Körfez ülkelerine ait yabancı varlıkların ölçeği ve yapısından söz ederken ihtiyatlı davranmakta yarar var. Örneğin, 2007 yılı için yapılan tahminlere göre, Ortadoğulu petrol yatırımcılarının varlık alımlarının sadece yüzde 27'lik bölümü tespit edilebilir nitelikteydi.[38] Bu bulanıklığın temel nedeni, ulusal kaynaklardan elde edilen gelirleri yönetmek üzere pek çok ülkenin oluşturduğu Ulusal Varlık Fonlarınca (UVF) benimsenen yatırım biçimleridir. UVF'lerin denetimi altındaki paranın miktarı gerçekten müthiş: 2007'de, dünyanın en büyük 20 fonu için toplam tutar tahminen 2,1 trilyon doları aştı. Bu ise, koruma fonları ile özel sermaye fonlarına yatırılan toplam tutarın bile üzerinde.[39] Dünyanın en büyük UVF'si olarak dikkat çeken Abu Dabi Yatırım Kurumu, KİK bünyesinde yer almakta. 2007 sonunda kurumun serveti için yapılan tahminler 500 ile 900 milyar dolar arasında dolaşmaktaydı (900 milyar dolarlık tahmin, BAE GSYH'sinin yüzde 46,1'ine

34 David Lubin, "Petrodollars, Emerging Markets and Vulnerability", *Ekonomi ve Piyasa Analizleri, Citigroup*, 19 Mart 2007, s. 8.

35 Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünyada Ekonomik Durum, Washington, DC: Uluslararası Para Fonu, 2007, s. 29.

36 Uluslararası Finans Enstitüsünün (IIF), Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri Özeti, 6 Kasım 2008, s. 2.

37 McKinsey, *The New Power Brokers*, s. 7. McKinsey Global Institute kuruluşu, 2008 itibarıyla KİK içerisinde yabancı varlıkların büyük kısmının şu dört ülkenin elinde olduğunu tahmin ediyordu: Suudi Arabistan (780 milyon dolar), BAE (870 milyon dolar), Kuveyt (300 milyon dolar) ve Katar (140 milyon dolar).

38 Rami Tolui, "Petrodollars, Asset Prices, and the Global Financial System", *Capital Perspectives*, PIMCO, 2007, s. 7.

39 Martin Wolf, "The Brave New World of State Capitalism", *Financial Times*, 16 Ekim 2007.

veya her BAE vatandaşı başına 207.000 dolara karşılık düşüyor).[40] UVF varlık alımlarının şeffaflıktan uzak olmasının yanında, KİK sınırları içindeki pek çok şahıs ve özel şirket de ciddi miktarda yabancı varlığı elinde bulundurduğu halde bu bilgileri kamuoyuyla paylaşmıyor. Üstelik, bazı durumlar için, KİK devlet kurumlarının, eldeki varlıkların değerini hesaplamada standart bir muhasebe yöntemini kullanmaması da dikkat çekiyor.[41]

Körfez kaynaklı bu yeni petrodolar akışları, tam anlamıyla hesaplanması pek kolay değilse de, 2000 sonrası dönemde Amerikan ekonomisinin ayırt edici özelliği haline gelen yüksek borç düzeylerinin devamlılığını sağlamada önemli bir unsur oldu. Asya ülkelerinin verdiği ticaret fazlalarıyla birlikte, petrodolarlar da ABD'nin giderek büyüyen bir cari açığı sürdürebilmesine, Çin'de ve diğer ucuz işgücü kaynaklarında üretilen metaların önemli kısmının ana tüketim alanı olarak kalmasına olanak tanıdı. Amerikan Hazinesinin verilerine baktığımızda, Ortadoğulu petrol ihracatçılarının, 2002-2007 döneminde tespit edilebilir petrodolarların yüzde 50 ile 70'ini Amerikan hisse senetleri ve tahvillerine yatırdığını görmekteyiz.[42] Haziran 2005 ile Haziran 2006 arasında, KİK'in Amerikan hisse senetleri varlığı yüzde 50 yükselerek, dünyada başka hiçbir bölge ya da ülkenin erişemediği bir artış hızı yakaladı.[43] 1998'den itibaren, Doğu Asya'nın ardından dünyanın ikinci en büyük tasarruf kaynağı olma unvanını Batı Avrupa'nın elinden petrodolar almış bulunuyor.

KÖRFEZ AÇISINDAN SONUÇLAR

Körfez'in günümüz kapitalizmine dahil edilmesinin zeminini oluşturmuş küresel ölçekli yeniden yapılanma, eşzamanlı olarak Körfez'deki toplumsal ilişkileri de dönüşüme uğrattı. KİK için bu bakımdan en geçerli değerlendirme, bölgenin kapitalist dünya pazarı ile "içkin ilişki" içinde olduğunu söylemektir. KİK bünyesindeki toplumsal ilişkiler ile dünya pazarının devinimleri arasındaki ilişki incelenmek istendiğinde, bu ilişkiler de söz konusu devinimlerin bir parçası şeklinde ele alınmalı.[44] Bu, uluslararasılaşma

40 Tahminlerin kaynağı için bkz. Karim Solh, "The Emergence of Regional and Global Investment Leaders out of Abu Dhabi", Gulf Capital adına Abu Dabi Ekonomi Forumu'na Sunulan Rapor, Abu Dabi, 3-4 Şubat, s. 9 ve Brad Setser ve Rachel Ziemba, "GCC Sovereign Funds: Reversal of Fortune", Dış İlişkiler Konseyi Ön Raporu, Ocak 2009.

41 Bu konular üzerine bir inceleme için bkz. Setser ve Ziemba, "GCC Sovereign Funds".

42 Michael Sturm, Jan Strasky, Petra Adolf ve Dominik Peschel, "The Gulf Cooperation Council Countries, Economic Structures, Recent Developments and Role in the Global Economy", Avrupa Merkez Bankası, Geçici Rapor Serisi, No. 92, Temmuz 2008, s. 42.

43 Aynı eser, s. 43.

44 Bu "dahili ilişki" anlayışı, Bertell Ollman'ın Marksist felsefeden çıkarımlarına dayanmakta. Ollman'a göre "şey"ler ayrık görülmemeli, üzerine çalışılan her nesne, "dışsal bağ içinde olduğu düşünülen parçaları da kendi oluşunun dahili unsurları şeklinde içinde taşıyan ilişkiler" biçiminde değerlendirilmeli. Bkz. Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, çev. Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, 2011, 3. basım.

ve finansallaşmada gözlenen küresel ölçekli derinleşmenin, KİK'in kendi toplumsal ilişkilerinin gelişme biçimlerinden de cisimleştiği anlamına gelmekte.

KİK ülkelerinin tipik sınıf yapıları da bu tespiti sarsılmaz biçimde doğruluyor.[45] Körfez'in üretim devresi, özünde, dolaşımdaki değişmez sermayenin üretimine yönelmiş durumda ve bu sermaye de uluslararasılaşmış birikim devlerinin beslenmesinde kullanılıyor. Dolayısıyla, üretim devresi fiziksel olarak Körfez'de konumlanmış olsa da, gerçekte küresel yapıda. Üretim devresi, hidrokarbonların üretilmesi ve enerji yoğun sanayi kollarının beslenmesi için, daha geniş kapsamlı sermaye devrelerinin etrafından biçimlenmiş ve onlarla iç içe geçmiş halde. Ülke içinde, üretim devresindeki sermaye birikiminin yapısını da bu biçimleniş belirlemekte. Körfez'in yerli kapitalist şirketleri, ham petrol üretiminde doğrudan rol almasa, bu iş büyük ölçüde devletin ve saltanat ailesinin kontrolünde kalsa da, daha ileri basamaklardaki petrokimya, alüminyum, çelik, çimento ve enerji üretimiyle diğer altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasında şirketler büyük ağırlığa sahip.

Meta devresinde, Körfezli büyük kapitalistlerin ithalattaki aracılar ve yabancı meta sermayesi için satıcılar şeklinde kendine yer bulduğu fark edilmekte. Körfez'in hidrokarbonlara ve enerji yoğun sektörlere yönelik üretim devreleri içindeki bir çarpıklık, bu durumu daha da pekiştiriyor. Körfez'in meta devresi, temel tüketim mallarının dışarıdan temininde, gelişmiş kapitalist ülkelere giderek daha bağımlı hale gelmekte. Meta devresi genişleyip, bölgedeki sermaye fazlasının düzeyi yükseldikçe, Körfez sermayesi de basit bir aracılık rolünü üstlenmenin ötesine geçip, perakende zincirleri ve alışveriş merkezlerinin mülkiyetini ele geçiriyor.

Körfez'in finans devresi ise, gelişmiş kapitalizmin finansallaşması tarafından yapılandırılmakta. Körfez finans devresi üzerinden gerçekleşen dev gelir akışı (ki bu akışın kendisi de Körfez üretim devresinin küresel ekonomideki rolünün yansımasıdır), küresel kapitalizmin istikrarı ve Amerikan tahakkümünün devamlılığı bakımından kritik önemde. Bu nedenle, finans devresi, Körfez'in genel sermaye devresinde orantısız bir ağırlığa sahip ve aynı zamanda Körfez kapitalist sınıfının egemen kesimlerinin oluşumunda önemli bir unsur. KİK'te özel sermayeye ait her ticaret bankası, devlet emeklilik fonları ve yatırım kurumlarıyla sık sık yakın bağlantılar kuran büyük yerli sermayenin egemenliği altında. Bu yapı, hidrokarbon sektöründen doğan sermaye akışlarının birikim devrelerine kaydırılmasında ilave bir mekanizma daha oluşturmakta.

45 KİK ülkelerinde sınıfsal oluşum sürecine ilişkin ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Adam Hanieh, *Capitalism and Class in the Gulf Arab States*, New York: Palgrave-MacMillan Publishers, 2011.

Kapitalist sınıf, bu devreler etrafındaki kümelenmesinde tipik büyük kapitalist holdingler biçimine bürünüyor. Pek çok örnekte, hanedana yakın tüccar aile veya kişiler tarafından kurulmuş olan bu holdingler ile devlet yapısı sıkıca iç içe geçmiş durumda. Sermaye devresinin her aşamasında holdinglerin faaliyet yürüttüğünü görüyoruz: üretim devresinde (inşaat ve alüminyum, çelik, beton gibi enerji yoğun metalar), meta devresinde (ithal metaların, alışveriş merkezleri ve mağaza zincirlerinin aracıları ve satıcıları) ve finans devresinde (bankalar, yatırım ve özel sermaye şirketleri). Bu sınıf, devletle koyun koyuna boy verdi; devlet ihalelerinden, aracılık haklarından, arazi bağışlarından ve kamu bürokrasisinde kendisine bahşedilen konumlardan faydalandı.

Sınıfsal oluşum, sermaye birikimi sürecinden ibaret değildir ve işçi sınıfının gelişimine de ihtiyaç duyar. KİK emekçi sınıflarının yapısı, yine Körfez'in dünya pazarı içindeki yerini yansıtmakta. Tam da KİK'in günümüz kapitalizmindeki merkezî rolü nedeniyle, KİK işçi sınıfının karakterinde geçici göçmen işgücünün çarpıcı ağırlığı dikkat çekiyor.[46] Tüm KİK ülkelerinde, işgücünün büyük bölümü, çevre bölgelerden (Hindistan, Sri Lanka, Pakistan, Mısır, Yemen, Filipinler vb.) gelen göçmen işçiler tarafından oluşturulmakta. Bu emekçiler, güvenceden bütünüyle uzak, değişken koşullar altında mücadele veriyorlar. Farklı çalışma koşulları ve ücretler ile ağır bir sömürüye maruz bırakıldıkları gibi, bir yandan da en ufak bir huzursuzluk durumunda sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıyalar. Geçici göçmen işgücünün dayanak haline getirilmesi, KİK'in kendi bünyesindeki düşük nüfus düzeyi ve vasıflı işgücü darlığı *sayesinde* mümkün oldu ve bu durum özel bir toplumsal denetim biçimi şeklinde görülmelidir. Böyle bir ortamda, kalıcı sınıf mücadelelerinin veya siyasi örgütlenmelerin yürütülmesi son derece güç. Bu anlamda, söz konusu yapının KİK'te kapitalizmin yeniden üretilmesine dayanak oluşturmakla kalmadığını, aynı zamanda Körfez'in bir bütün olarak dünya pazarındaki konumunu da desteklediğini görüyoruz. Köklü anti-emperyalist mücadele tarihine sahip yerli emekçi sınıfların bulunduğu komşu İran ve Irak ile KİK arasında sınıfsal yapılanma bakımından ortaya çıkan bu zıtlık, kapitalist dünya pazarının inşasında KİK'in neden bu denli kritik önem kazandığını açıkça ortaya koyuyor.

Bölgedeki sınıfsal oluşumun bir diğer özelliği ise, Amerikan hâkimiyeti altındaki "güç bloğu" ile KİK egemen sınıfları arasındaki birleşme. KİK devletleri ve kapitalist sınıfları, Ortadoğu'nun geneline yönelik Amerikan tahakküm tasarımına, küçük ortaklar olarak fazlasıyla dahil edilmiş durumda. Bütünüyle Amerikan askerî himayesine sığınmış olmaları da bu ortaklığı

46 Bu bakış, yine aynı eserde derinlemesine sunulmuştur.

yansıtmakta. Zaten, 1981'de KİK'in oluşumu da büyük ölçüde ABD tarafından, Körfez ülkelerini Amerikan askerî nüfuz alanına dahil etmenin bir aracı olarak desteklendi ve teşvik edildi.[47] Amerikan donanmasının en önemli kollarından birini oluşturan Beşinci Filo, Bahreyn'de üslenmiş durumda. 2003'te de, Amerikan Merkez Komutanlığı (CENTCOM) ileri karargâhının (27 farklı ülkedeki Amerikan askerî görevleri, planlaması ve operasyonlarından sorumlu birim) Florida'dan Katar'a taşındığı duyuruldu. Bu ve başka üsler, Afganistan ve Irak'a yönelik Amerikan istilalarında KİK ülkelerinin coğrafi cephe gerisi işlevi görmesini sağladı.[48]

KİK'teki sınıfsal oluşumun, mevcut bağlam içinde vurgulanması önem taşıyan bir diğer unsuru daha var. Son on yıllık dönemde, KİK sermayesinin kendisi de, daima olduğu gibi, finansallaşma süreçleri ile bağlantılı bir biçimde, kesin bir uluslararasılaşma sergiledi. Bu gelişmeyi iki farklı düzeyde gözlemleyebiliyoruz. Birincisi, KİK'in kendi sermaye devrelerinin birbiriyle iç içe girmesini teşvik eden bir kurumsal biçimlenme olarak, KİK bölgesel bütünleşme projesinden söz etmeliyiz. Öncelikle, KİK ülkelerinin her birinde boy gösteren büyük kapitalist holdingler, KİK sınırları içerisinde bir uluslararasılaşma süreci yürütüyor. Bu gelişmeye pek çok sektörde şahit olabiliyoruz: KİK inşaat şirketlerinin sınır ötesi faaliyetleri; petrokimya projelerine yapılan yatırımlar; bölge borsalarından hisse alımları ve en fazla dikkat çekeni de, büyük KİK şirketlerini tekil mülkiyet yapısına sahip kuruluşların çatısı altında bir araya getiren özel sermaye şirketleri ile diğer finans şirketlerinin ortaya çıkışı. Suudi Arabistan-BAE ekseni etrafında meydana gelen bu uluslararasılaşma süreci, pan-Körfezci bir kapitalist sınıfın gelişmekte olduğunun işareti sayılmalı.[49]

Uluslararasılaşma, ikinci olaraksa Ortadoğu'nun geneli düzeyinde gerçekleşmekte. KİK şirketleri, Ortadoğu borsalarında, emlak projelerinde ve bankalarında büyük paylar elde ederek, bölgede yırtıcı bir yayılma politi-

47 ABD, 1980'lerde İran-Irak savaşı sürüp giderken, Amerikan uçaklarına yakıt ikmal imkânı sunan Suudi Arabistan'ı, Amerikan Hava Kuvvetlerine ait dört Hava Uyarı ve Kontrol Uçağını (AWAC) topraklarında bulundurması için teşvik etti. Diğer Körfez ülkeleri de ABD'den AWAC ağına bağlanabilen, böylece KİK genelinde ABD'nin kontrolünde bir hava savunma sistemi oluşturan hava sistemleri satın aldı. (Joe Stork ve Martha Wenger, "US Ready to Intervene in Gulf War", *MERIP Raporları*, 14(6-7), 1984, s. 45). 2005 itibarıyla, bir Amerikan kongre raporuna göre, Körfez ülkelerinde görevlendirilmiş askerî personel sayısı 100.000'in üzerindeydi (Irak'ta görev alan veya sivil şirketler bünyesinde çalışan güvenlik personelinin sayısı da 130.000 kadardı.) Bkz. Kenneth Katzman, "The Persian Gulf States: Issues for U.S. Policy", Washington, DC: Kongre Araştırma Dairesi, Kongre Kütüphanesi, 2006, s. 10.

48 Bunun yanında, KİK ülkeleri (özellikle de Suudi Arabistan ve BAE), dünya üzerinde Amerikan askerî donanımının en büyük müşterileri arasındadır (2010'da, Amerikan hükümeti, tarihinin en büyük askerî donanım satışını 60 milyar dolar ile Suudi Arabistan'a yaptı). Bu donanımın ABD tarafından düzenlenmiş sözleşmeler temelinde temin ediliyor olması, KİK'i Amerikan askerî şemsiyesinin altına daha da fazla sokmakta.

49 Bkz Hanieh, *Capitalism and Class*, 2011.

kası izlemekte. Öyle ki, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Körfez yatırımları, Kuzey Amerika ve Avrupa da dahil olmak üzere tüm diğer rakiplerin bu bölgedeki yatırımlarını geride bırakacak ölçeğe ulaşıyor.[50] Örnek gösterebileceğimiz Irak'ta, 2003 ile 2009 sonu arasında gerçekleşen tüm DYY'lerin yarıdan fazlası Körfez kaynaklıydı.[51] Altı Iraklı bankanın dördü, çoğunluk hisseleri yoluyla KİK bankalarının denetimi altında.[52] Suriye ve Lübnan'a 2008'de giren DYY'lerin yüzde 70'inden fazlası KİK'ten geldi. Ürdün borsasının toplam piyasa değerinin yaklaşık yüzde 20'si KİK merkezli yatırımcıların elinde.[53] Körfez sermayesinin içine girdiği bu uluslararasılaşma süreci, 2000'lerde neoliberalizmin saldırgan biçimde desteklenmesi ile kol kola ilerledi. Neoliberalizm, kendisiyle bağlantılı özelleştirme, serbestleştirme ve açık pazar politikalarıyla, Ortadoğu'nun Körfez mülkiyetine açık hale getirilmesinin gerekli bir ön koşuluydu. Bu gidişat, bölgenin genelindeki kapitalist sınıfların ve kapitalizmin Körfez'deki yeniden üretimine giderek daha fazla bağlanması anlamına gelmekte.[54]

KÜRESEL KRİZ

Bu sınıf yapısının önemi, 2008 ekonomik krizinin ardından tüm çıplaklığıyla görüldü. Başlangıçta, 2008 Temmuz'u ile Aralık'ı arasında petrol ve diğer hidrokarbonların fiyatlarında gözlenen hızlı düşüş, satış miktarlarının azalmasıyla da birleşip, KİK devlet gelirlerini önemli ölçüde aşağı çekti. Çoğu KİK ülkesinde cari işlem fazlaları yarı yarıya gerildi ve hatta BAE ile Umman, cari açık gerçeğiyle yüzleşti. ABD'de ve başka yerlerde hisse senedi ve emlak piyasalarının çökmesiyle, yabancı ülkelerdeki varlıkların değeri birdenbire düştü. Dünyanın diğer bölgelerine paralel olarak, kriz öncesi yıllarda KİK'e yönelen finansal akışların geri dönüşü söz konusu oldu. Emlak başta gelmek üzere, KİK'teki varlık balonlarının sönmeye başlaması ve yatırımcıların bölge dışında daha güvenli, istikrarlı limanlar aramasıyla, bu kaynak çıkışları daha da hızlanacaktı.

50 Dünya Bankası rakamlarına göre, bölgede 2008'de yapılan toplam yabancı yatırımlar içinde Körfez ülkelerinin payı (yüzde 36) ile Kuzey Amerika'yı (yüzde 31), Avrupa'yı (yüzde 25), Asya'yı (yüzde 4) ve diğer Ortadoğu-Kuzey Afrika ülkelerini (yüzde 3,5) geride bırakıyordu. Bkz Dünya Bankası, *From Privilege to Competition Unlocking Private-Led Growth in the Middle East and North Africa*, Washington, DC: Dünya Bankası, 2009, s. 56.

51 Dunia Frontier Capital (DFC), "Private Foreign Investment in Iraq", 2009, s. 4, http://www.dfcinternational.com adresinde mevcut.

52 Ulusal Yatırım Komisyonu (NIC), "Irak'ta Yatırımın Genel Görünümü", Irak Cumhuriyeti, 2009, s. 82.

53 Amman Borsası verilerinden yola çıkılarak, yazar tarafından hesaplanmıştır.

54 Bu durumun Palestinian West Bank ile bağlantılı incelmesi için bkz. Adam Hanieh, "The Internationalization of Gulf Capital and Palestinian Class Formation", *Capital & Class*, 35(1), 2011, s. 81-106.

KİK ülkeleri, buna yanıt olarak, büyük Körfez holdinglerinin konumunu destekleme odaklı bir ekonomi stratejisi izlediler. 2009'un ikinci yarısında petrol fiyatları yönünü yukarı çevirdiğinde, elde edilen fazlalar hükümetler tarafından bu holdingler ile devlet kuruluşlarının desteklenmesine aktarıldı. Suudi Arabistan başta gelmek üzere, çeşitli devasa inşaat ve gayrimenkul projeleri başlatıldı. Sermayenin KİK genelinde uluslararası karakter kazanmış olması nedeniyle, bu projeler tüm KİK ülkelerinde inşaat şirketlerinin destek bulması anlamına gelmekteydi. Örneğin, daha önceki dönemde BAE'de faaliyet yürüten şirketler, açıklanan projelerden faydalanmak amacıyla yüzlerini bu kez Suudi Arabistan'a çevireceklerdi. Bu plan kapsamında 2009 ile 2015 arasında yürütülecek projelerin toplam değeri 1,4 trilyon dolar olarak hesaplanmakta, yani KİK ülkelerinin 2008 yılı toplam GSYH'sini geride bırakmaktaydı.[55] Bunun yanında, tüm KİK hükümetleri, batık kredi riskine ve sermaye akışlarının geri çekilmesine karşı finans kuruluşlarını korumaya giriştiler.

Bu önlemlere ek olarak, KİK işçi sınıfının kendine özgü yapısı da (yüksek oranda geçici göçmen işçi kullanımı), şirketlere ülke içi işsizlik oranlarından kaygı duymadan işgücünü azaltma ve yeni istihdam yaratmama olanağını sunmaktaydı. Oturma izinleri çalışma durumuna bağlandığından, işsiz bir emekçinin uzun süre KİK'te kalması olanaksızdı. Sonuç olarak, krizi takip eden dönemde binlerce göçmen işçi yurtlarına döndü ve çevre bölgelerde, işçi dövizlerinin yıkıcı etkiler bırakacak biçimde düşmesine dönük kaygılar baş gösterdi. KİK'te kalabilen işçilerse, pek çok örnekte çalışma koşullarının kötüleştiğini, ücretlerde ve sosyal haklardaki düşüşlerin göçmen işçilerde çok daha yüksek boyutlara vardığını göreceklerdi. Körfez'in her yerinde göçmen işçi intiharlarının yüksek sayılara ulaşması, bu gerçeklerin yansımasıdır. Mart 2010'da, Kuveyt'te iki gün arayla göçmen işçi hayatına son veriyordu.[56] Körfez'deki Nepal elçiliklerinin derlediği verilerse, 2010'da KİK'te 130 Nepalli işçinin kendini öldürdüğünü söylüyor.[57]

SİYASİ YANSIMALAR VE GELECEKTE İZLENECEK YOL

Yukarıda yaptığımız çözümlemenin açık sonuçlarından biri şu ki, Körfez'in küresel birikim devrelerine dahil edilme şekli, dünya pazarının gelecekte izleyeceği yörüngeyi de çok önemli ölçüde biçimlendirecek. Dahası, siyasi, askerî ve ekonomik açıdan Körfez'e hâkim olmak, gücünü küresel

55 McKinsey, *The New Powerbrokers*, s. 6.

56 Bu ölümlere ilişkin haberler medyada fazla yer bulamadı. Ölümlere dikkat çeken tek çevrimiçi kaynak, http://www.migrant-rights.org sitesi oldu.

"Yurtdışında 800'den fazla işçi öldü, 160'ı intihar etti", *The Himalayan Times*, 13 Ocak 2011.

planda hayata geçirme çabasındaki her ülke için, bu yöndeki yeterliğin ana belirleyicileri arasında yer alacak. KİK, dolayısıyla, küresel sistem üzerindeki Amerikan tahakkümünün izleyeceği olası yörüngelerin ve rakip güçlerden yükselebilecek karşı seslerin yol açacağı sonuçların masaya yatırılmasında asli unsurlardan biridir.

Körfez'in meta ihracatına ve finansal fazlalarına ilişkin senaryo olasılıkları da bu değerlendirmeyi doğrulamakta. İlk olarak, Körfez'in enerji ve petrokimya ihracatı, önümüzdeki dönemlerde kapitalist üretim açısından daha da önem kazanacak gibi görünüyor. Körfez kaynaklı hidrokarbonların Çin açısından giderek daha fazla öne çıkmasına paralel olarak, ABD, Avrupa ve diğer kilit ülkelerin bu ürünlere bağımlılığı da artıyor. Birleşik Devletler, tükettiği petrol ve doğalgazın yarıdan fazlasını ithal ederken, bu tüketimin beşte bire yakını (yüzde 19) Ortadoğu'dan ve en çok da Suudi Arabistan'dan (yüzde 11) karşılanıyor.[58] AB cephesine baktığımızda ise, resmî tahminlere göre, 2020 itibarıyla petrol ihtiyacında yüzde 90'lık ve doğalgaz ihtiyacında yüzde 70'lik bölümün ithalatla karşılanacağını görüyoruz.[59] AB, halihazırda petrol ithalatının yüzde 45'ini Ortadoğu'dan yapıyor ve 2000 yılında bir AB komisyonu, "ağır bir bağımlılık durumu"nun geliştiğine dikkat çekiyor, şöyle devam ediyordu: "Dünyanın kalan petrol rezervlerinin giderek artan ölçüde Ortadoğu'da yoğunlaşacağı için, tedarik kaynaklarını doğalgazdaki gibi çeşitlendirmek kolayca başarılabilecek bir şey değil."[60] Ortadoğu petrolü, aynı şekilde Hindistan için de büyük bir dayanak konumunda. Ülkenin, 2024'te Japonya'nın unvanını elinden alacağı ve Birleşik Devletler ile Çin'in ardından dünyanın en büyük üçüncü petrol ithalatçısı haline geleceği tahmin edilmekte.[61] Hindistan'ın ithalatında Ortadoğu'nun payı yüzde 67'ye varırken, en büyük tedarikçi sıfatıyla, Suudi Arabistan ham petrol ithalatının yüzde 25'ini tek başına karşılamakta. Toplamda, dünyada kullanılan enerjinin yarıdan fazlası petrol ile doğalgazdan geliyor ve KİK'in dünya petrol üretimindeki payının 2030 itibarıyla yüzde 25 dolaylarına çıkması bekleniyor. Aynı doğrultuda, önümüzdeki yıllarda doğalgazda kendini göstermesi beklenen küresel talep artışının yaklaşık beşte birini KİK karşılayacak (büyük kısmı Katar'da gerçekleşmekte).[62]

58 Amerikan Enerji Bakanlığı, Enerji Bilgileri İdaresinin verilerine göre, ABD'ye en fazla petrol ihraç eden Ortadoğulu ülkeler arasında Irak, Cezayir ve Kuveyt de bulunuyor. Veriler http://eia.doe.gov adresinde mevcut.

59 Avrupa Komisyonu (EC), Yeşil Rapor Enerji Temininde Güvenceye Dönük bir Avrupa Stratejisi İçin, Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmî Yayınları Dairesi, 2000, s. 18.

60 Aynı eser, s. 20.

61 IEA, *Dünyada Enerjiye Genel Bakış 2007*, s. 495-6.

62 Uluslararası Finans Enstitüsü, "GCC Regional Overview", 28 Eylül 2009, s. 9.

Körfez'in finansal fazlaları da hiç şüphesiz artacak. Bir tahmine göre, örneğin, varil başına ortalama petrol fiyatının 2010 başlarındaki 70 dolar düzeyinde kalması halinde bile, KİK'in sahip olduğu yabancı varlıkların değeri 2013'e dek yüzde 77 yükselerek 3,8 trilyon doları bulacak. Bu tutar, Çin'in elindeki yabancı varlıkların değerine yakın. 2013'te petrolün varili 100 dolardan satılırsa, ki bu hayli olası görünüyor, KİK'in sahip olduğu yabancı varlıkların değeri 2013'te 2008'e kıyasla yüzde 160'lık yükselişle 5,7 trilyon dolara ulaşabilecek ve Çin'i 1 trilyon dolar kadar geride bırakacak.[63] Hangi senaryo yaşanırsa yaşansın, tüm petrodolar ülkelerinin (Rusya, Norveç ve Latin Amerika ile Afrika'daki diğer petrol üreticileri de dahil olmak üzere) toplam yabancı varlıkları, üç "kudret simsarının" (Doğu Asya, koruma fonları ve özel sermaye şirketleri) varlıklarını geride bırakacak. Ancak Amerikan askerî ve siyasi desteğine sıkıca bağımlı olması, ayrıca bölgede kapitalizmin payandası haline gelmiş kendine özgü sınıf yapısı nedeniyle yurtiçi toplumsal baskılardan görece uzak kalması, KİK'i dünya pazarının fazla veren diğer bölgelerinden farklı kılıyor. Bu sebeple, KİK'in fazla veren bölgeler arasında en önemlisi olduğu söylenebilir.

Bu eğilimler dikkate alındığında, KİK egemen seçkinleri ile Amerikan çıkarlarının karşılıklı bağımlılığı, günümüz dünyasının en belirleyici ilişkilerinden biri ve aynı zamanda Ortadoğu'ya yönelik Amerikan dış politikasının çizilmesinde ağır basan etmen niteliğinde. Bu ilişkinin önemi, KİK sınırları içindeki en şiddetli ve yaygın 2011 ayaklanmasında, Bahreyn'de bir kez daha teyit edildi. Bahreyn, nüfusunun daha proleter bir karakter taşımasına bağlı olarak, Körfez'in geri kalanıyla pek çok açıdan farklılaşıyor. Sırtını göçmen işgücüne epeyce yaslıyor olsa da, Şii çoğunluk içinde geniş kesimler için yoksulluk ve Sünni seçkinlerden gelen ayrımcılık varlığını sürdürmekte. Bu farklı sınıfsal yapı, ülkenin daha köklü bir sendikal ve sol mücadele tarihine sahip olmasını beraberinde getirirken, din-mezhep esaslı farklılıklar da bir ucundan bu tabloya ekleniyor (ancak Bahreynli muhalif grupların, mezhep ayrılıklarını bir kenara itmek için son derece dikkatli davrandığını vurgulamalıyız). Bu bağlamda, ülkedeki ayaklanma salt El Halife saltanatına karşı bir kabarma olarak görülmedi ve aynı zamanda KİK'teki temel Amerikan çıkarları karşısında da bir tehdit biçiminde algılandı. Amerikan hükümeti, Bahreyn Kralı Hamid İbn İsa El Halife'ye apaçık desteğini sundu ve hiç tereddütsüz, Suudi birliklerinin saltanat adına protestocuları ezmek üzere ülkeye giriş iznini verdi. Yüzlercesi işkencehanelere kapatılan, pek çoğu gözaltında kaybedilen Bahreynliler için Batı medyasında fazla bir şey duymak mümkün değildi. Amerikan hükümeti için, El Halife yönetiminin ayakta kalması, kendi çıkarlarının korunmasıyla eşanlamlıydı.

63 McKinsey, *The New Powerbrokers*, s. 46.

ABD-KİK ilişkisinin ciddi biçimde bozulacağını hayal etmek bile güç olsa da (özellikle de ABD'nin bölgedeki ezici askerî tahakkümü hesaba katıldığında), iki tarafın egemen sınıfları arasındaki yapısal bağımlılıklar, bölgesel nüfuz bakımından bir meydan okumanın doğmasını engellemiyor. KİK üzerindeki Amerikan askerî hâkimiyetine karşın, Çin'in ve diğer Asya ülkelerinin bölgedeki ekonomik ağırlığını giderek artırdığına dair işaretler mevcut. KİK'in yaptığı ithalatta Asyalı tedarikçilerin payı günden güne yükselirken, Amerikan mallarının oranı düşüyor (KİK'e yapılan ihracatta AB'nin baskın tedarikçi olmaya devam ettiğini belirtelim.) Ek olarak, Güney Koreli, Çinli ve Tayvanlılar en başta gelmek üzere, Körfez'in son derece çekici mühendislik sektörünün ana gücünü artık Asyalı şirketler oluşturmakta. Suudi Arabistan'ın petrol müşterileri arasında Çin'in ABD'yi geride bıraktığını daha önce belirtmiştik. Ek olarak, Çin'in Körfez'den yaptığı petrol ithalatının, 2025'te ABD'nin ithalatını üçe katlayacağını da söyleyelim. 2010 başlarında dünyanın en büyük petrol üreticisi olan Suudi Aramco şirketinin bir yetkilisi, ülkenin "gözlerini Çin'e çevirdiği" açıklamasını yaparak tüm dikkatleri üzerine çekiyordu. Bu eğilimlerin, Asya ile KİK arasındaki siyasi ilişkilerinin derinleşeceğine ve bu gelişmenin muhtemelen ABD zararına gerçekleşeceğine dair bir işaret olduğunu neredeyse kesin biçimde söyleyebiliriz.

Benzer şekilde, KİK ile Asya arasındaki finansal bağlantılar da güçlenmekte. Başını Aramco ve SABIC'in çektiği KİK şirketleri, Çin'deki petrokimya fabrikalarına önemli stratejik yatırımlar yaptı. Bankacılık alanında, İslami finansın küresel merkezlerinden birinin Asya (özellikle Malezya) olduğunu ve KİK bankalarının bu sektörde Asya bankaları ile güçlü bağlar kurduğunu görmekteyiz. Bu finansal bağlar, KİK yatırımlarında Amerika pazarından Asya'ya doğru bir kaymaya işaret ediyor olabilir ve Uluslararası Finans Merkezi adlı Dubai kuruluşunun baş ekonomisti Nasser Saidi, 2010 başlarında Körfez için şunları söyledi: "[Bölge], Asya etkisine doğru kayacak ve bu, gerek ekonomi, gerek siyasi güçte doğuya doğru çığır açan bir kayma anlamına gelecek geleceğimiz burada yatıyor."[64] KİK kaynaklı UVF yatırımları da bu öngörüleri doğrular nitelikte. Dünyanın en büyük fonu konumundaki Abu Dabi Yatırım Kurumu (ADIA), 2010 yılında, on sene önce yüzde 10 dolayında olan Asya'daki yatırımlarının oranını yüzde 20'ye çıkardığını duyurdu.[65]

64 Nasser Saidi, "Our Future Lies to the East", *Arabian Business*, 15 Şubat 2010, s. 34.

65 "Abu Dhabi ADIA Sees Substantial Risk to Global Economy", *Khaleej Times*, 11 Ocak 2010.

Ancak birbiriyle çelişki içinde olan bu uzaklaşma ve yakınlaşmalar hakkında tam bir değerlendirme yapabilmek için, üç temel etmeni hesaba katmalıyız. İlk olarak, yazımızda defalarca vurguladığımız gibi, KİK'i bağlı olduğu komşu bölgelerden tamamen ayrı görmemek gerekir. Körfez, bölgede nüfuz mücadelesi veren tüm ülkelerce, Irak'ı, İran'ı ve Orta Asya ülkelerini de içine alan daha geniş bir enerji çanağının parçası olarak değerlendirilmekte. Dünya üzerindeki toplam petrol ve doğalgaz rezervlerinin yarısına yakınının, ayrıca henüz keşfedilmemiş olası kaynakların büyük bölümünün bu çanakta yer aldığı düşünülmekte.[66] Bu bölgeye Körfez'i de içine alacak biçimde bütün halinde egemen olmak, gerek Amerikan dış politikasının, gerekse olası rakiplerin (Çin ve Rusya gibi) Afganistan, Irak ve İran'a doğru açılma hamlelerinin merkezini oluşturuyor. KİK bünyesindeki siyasi gelişmelerin gelecek alacağı yön düşünülürken, bu sahanın tümündeki mücadelelerin oluşturacağı manzara da hesaba katılmalı.

İkincisi, hayati bir etmen olarak, kapitalist dünya pazarında rekabet eden ülkeler arasındaki çekişmelere bakılırken, bu ülkelerin ortak çıkarları da mutlaka dikkate alınmalı. Bu yazıda, KİK egemen sınıflarının, dünya pazarında öne çıkan hiyerarşilere dahil edilmesinin, günümüz kapitalizminin biçimlenişi açısından gerekli olduğunu savunduk. Dolayısıyla, bu egemen sınıfların konumu, konjonktürel çekişmeler bir tarafa bırakılarak tüm gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından desteklenmekte. KİK bünyesindeki sınıf yapısı ile kapitalizmin genel gelişimi arasında derin bir iç içe geçmişlik mevcut ve dünya pazarının önde gelen her ülkesinin (Çin ve Rusya'nın da bunlar arasında yer aldığı üstüne basarak belirtilmeli) en büyük korkularından biri, bu sınıf yapısının ciddi bir tehditle karşılaşması olmalı. Diğer bir deyişle, KİK'in dünya kapitalizminin çıkarları ile tam bir uyum içinde olması, tüm büyük kapitalist ülkelerin ortak kaygısı ve çıkarıdır.

Bu değerlendirme, bizi KİK'in gelecekte oturacağı yörüngeyle ilgili üçüncü kilit etmene götürüyor: Ortadoğu'nun genelinde sınıf mücadelelerinin gelişimine ilişkin olasılıklar. Yazımızın ana fikirlerinden biri, Ortadoğu'nun kendi bütünlüğü içinde, bölgedeki kapitalist birikimin, merkezine KİK'i yerleştirerek ele alınması gerekliliğidir. Neoliberalizm, Ortadoğu'da Körfez sermayesinin bu bölgesel sistem içerisinde uluslararasılaşmasına paralel olarak boy verdi (ve ona olanaklar yarattı). Körfez'in kapitalist sınıfları ve egemen seçkinleri, bugün Ortadoğu'nun ayırt edici özelliği haline gelmiş güç ve servet öbekleşmesini desteklemekle kalmıyor, aynı zamanda bu öbekleş-

66 Bernard Gelb, "Caspian Oil and Gas: Production and Prospects" Washington, DC: Kongre Araştırma Dairesi, 2006, s. 3.

meyi meydana getiren güçler arasında yer alıyor, bir zorunluluk eseri olarak Ortadoğu halklarının ezici çoğunluğunu karşılarına koyuyorlar. Bu nedenle, ulusal ve bölgesel ölçekleri birbirinden kopuk siyasi alanlar biçiminde ele almak olanaksız. İlk bakışta "ulusal" ölçekli ve şu ya da bu ulus devletlerin sınırları içinde gelişirmiş görünen mücadeleler, bir zaman sonra kaçınılmaz olarak, tüm bölgeyi içine alan hiyerarşilerin inşasına ve Körfez'in bunlar içindeki konumuna karşı dikilmektedir.

KAPİTALİZME YÖNELİK BİR TEHDİT Mİ?

Bin Ali ve Mübarek'i devirme mücadelelerinin salt Tunus ve Mısır'daki diktatörleri hedef almadığını fark etmek, 2011'in ilk yarısı boyunca Arap dünyasını kasıp kavuran halk hareketlerinin anlaşılmasında büyük önem kazanıyor. Bu hareketlerin mantığı, karşı konulmaz biçimde, bölgenin genelindeki egemen güç ilişkilerine de meydan okumuştur. Bunu belirtirken sadece hareketlerin "bulaşma" veya "ilham verme" gücünden söz ediyor, mücadelelerin etkilerini psikolojik biçimlere hapsediyor değiliz. Mısır'da, Tunus'ta ve diğer ülkelerdeki siyasi yönetimlerin zeminini oluşturan toplumsal yapılar, bölge pazarındaki hiyerarşilerin en tepesine KİK'in kendini konumlandırmasının bir parçasıdır aslında (uluslararası sermayenin tahakkümüyle bağlantılı bir biçimde). Bu gerçek, KİK ülkelerinin ayaklanmaları bastırma ve yolundan saptırma doğrultusundaki gözü dönmüş girişimlerini de açıklar. Aynı zamanda, kapitalizmde "siyaset" ve "ekonomi" alanlarının ayrılmazlığını da bizlere bir kez daha hatırlatır. Ayaklanmaların diktatörlüğe karşı verdiği mücadele, kapitalizmin bölgedeki gelişim biçimiyle de iç içe girmekte ve bu anlamda, aynı zamanda Körfez'e baş kaldırmaktadır.

Ayaklanmaların asıl öne çıkan boyutu, KİK ülkeleri ve bölgedeki sisteme karşı baş gösteren bu meydan okumanın ileriki aşamalarda ortaya çıkması olası gelişmelerdir. Bu mücadeleler, Ortadoğu'da kurulabilecek kapsayıcı bir birliğin, sömürgecilikten kalan, bölgedeki son derece eşitsiz kalkınmayı pekiştirmekten başka işlev görmeyen ulus devletler arası bölünmelerin tersine çevrilmesinin önemini belirginleştirmiş durumda. Mısır, Tunus ve Libya'nın devrimci bir yöne ilerlediği, onlarca yıl sonra birleşik Kuzey Afrika fikrinin ilk kez yükseldiği an, fazla uzun sürmese de, bu güçlü bakışın gelişebileceğine dair zayıf bir umut olmuştur. Bir bütün olarak Ortadoğu'nun ayırt edici özelliği sayılan ve hâlâ derinleşmeye devam eden servet kutuplaşması, yukarıda değindiğimiz gibi, küresel krizin etkileriyle birlikte hız kazandı ve ancak böyle bir birleşik Ortadoğu tarafından tam anlamıyla çözüme kavuşturulabilir. Bu ise, Ortadoğu'nun engin kaynaklarını bölge emekçi sınıfları ve yoksullarının ida-

resi altına sokacak, gerçekten devrimci bir süreçle mümkün olabilir. Onlarca yıl boyunca süren, gücü ve serveti Körfez'in egemen seçkinlerinin ellerinde toplayan, Ortadoğu'nun türlü diktatörlükleri ve emperyalizm tarafından desteklenen çıkmaz sokaktan kurtulma yönünde tek olasılık bu bakıştır. Böyle bir sonuç, hem KİK'in dünya pazarına paralel hem de onun içinde yer alan oluşumu nedeniyle emperyalist tahakkümün kırılması, kapitalizmin küresel ölçekte temel bir dirençle karşılaşması anlamına gelecektir. Gerek KİK egemen sınıflarının, gerekse emperyalist ülkelerin en büyük korkuları, Arap ayaklanmalarının bu devrimci potansiyelinde yatmakta.

Latin Amerika'nın Farklı Yüzleri

Claudio Katz

Son ekonomik kriz, dünyayı etkisine alan küresel çalkantılar yaratırken, Latin Amerika'da sıkıntıların hayli sınırlı düzeyde kalmış olması dikkat çekiyor. Küresel resesyon 2009'da güçlü etkiler doğursa da, 2010 bölge için bir toparlanma yılı olarak geçti. 1980'ler ve 90'lardaki korkunç sarsıntıların aksine, bankalar bu karışıklığın altından kalkma becerisini sergiledi ve ne kamuda ne de özel sektörde ciddi iflaslar veya borç krizleriyle karşılaşıyoruz. Para birimleri değer kazanmaya devam ederken, borsalar da bölgede ticari faaliyetlerin sürdürülebilir nitelik taşıdığını gösterdi. Büyüme oranı bir kez daha yüzde 5'in üzerine çıktı. Paralel olarak, ihracat rakamları ve yabancı yatırımlar da yükseliş kaydetti.[1] Krizin bu şekilde gelişmiş ülkeleri ve Avrupa'yı kendine merkez üs seçmesi, Latin Amerika için gerek maddi, gerekse siyasi ve ideolojik bakımdan ciddi sonuçlar doğurmuş olabilir.

Ne var ki, bu soluklanmanın bölge için kalıcı hale gelip gelmeyeceğini kimse bilmiyor. Hammadde fiyatlarındaki artışın devam etmesi mevcut büyümeyi desteklemekle birlikte, bir yandan da temel ihraç kalemlerine dayalı, kırılgan bir model teşkil ediyor ve üstelik bu model, egemen sınıfların millî olmayan kesimlerinin liderliğinde yürütülüyor. Dahası, bölgenin eşitlikten son derece uzak yapısında, geçmişte katlanılmış şiddetli etkilere doğru ani bir dönüşün gerçekleşmesi olasılığı daima var. Zira, sarsıntının dalgaları Güney Amerika'ya epeyce sönümlenerek ulaşsa da, etkinin her yerde aynı ölçüde hafif kalmadığı görülmekte. Meksika, ABD pazarına yakından bağlı olması nedeniyle güçlü bir resesyona sürüklendi ve Karayipler'in küçük eko-

1 Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri Ekonomik Komisyonu (ECLAC) tarafından derlenmiş son veriler, 2010'da yüzde 6 büyüme kaydedildiğini söylüyor ve 2011 için de yüzde 4,2 ile 5 arası büyüme tahmini ortaya koyuyor. Rapor, bölgenin kriz öncesindeki ticaret hacmini geri yakaladığını, hem ihracat hem de ithalatın gerek hacim gerek fiyatlar bakımından yükseliş kaydettiğini belirtmekte. 2009'da yüzde 40 düşüş sergileyen doğrudan yabancı yatırımlarda yüzde 30 ile 35 arasında artış kaydedilmekte. ECLAC raporu http://www.eluniverso.com adresinde mevcut.

nomileri de işçi dövizlerindeki düşüşle yüz yüze. Meksika'da hüküm süren belirsizlik ortamı, kapitalizmin Brezilya'da tadını çıkardığı canlılıkla taban tabana zıt.[2]

Bunlara ek olarak, makroekonomik düzeydeki görece canlanmanın getirdiği rahatlamayı en çok egemen sınıflar hissederken, halkın geniş kesimleri için istihdam veya gelir düzeylerinde önemli iyileşmeler meydana gelmemekte. Yapısal yoksulluk ve emeğin güvencesizliği, bölgede toplumsal uçurumu genişletmeye devam ediyor. Latin Amerika hâlâ uluslararası eşitsizlik indekslerinin en tepesinde yer buluyor ve bu tablo ekonominin hem büyüme, hem de resesyon aşamalarında daha da derinleşme eğilimi sergiliyor. Bunun işaret ettiği sınıfsal kutuplaşma, suç oranlarında, tarıma dayalı toplulukların çözülmesinde, kentsel marjinalliğin kitleselleşmesinde ve devlet okul sisteminin çökmesinde görüldüğü gibi, toplumsal çürümeyi şiddetlendirmekte.[3]

İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere, krizin sınıflar üzerindeki etkileri ise, ülke yönetiminin sağ kanatta, merkez solda ve solun daha radikal kanadında yer almasına göre, ayrıca halk hareketlerinin ilerleme ve gerileme durumuna bağlı olarak bambaşka biçimlere bürünebiliyor.

EŞZAMANLILIĞIN BİTİŞİ

Günümüz krizinin bölgede sınırlı etkiler yaratması, her şeyden önce, önceki otuz yılın çeşitli dönemlerinde yaşanan krizlerde Latin Amerika'nın kapsamlı düzenlemelere gitmiş olmasından kaynaklanmakta. Bankaların daha temiz yapılara kavuşturulmasını, şirketlerin ciddi bir yeniden yapılanmadan geçmesini ve işgücünün vahşice değersizleştirilmesi yoluyla büyük şirketlerin kârlarını tekrar yükseltmesini bu kapsamda sayabiliriz. Ancak kriz sonucunda kapitalizmin merkezi, çeperleri ve yarı-çeperlerinde farklı etkilerin doğması da bu hafiflemede kısmen pay sahibi. Gelişmiş ülkelerde resesyon yaygın bir hal alır ve dış çeperlerde yoksullaşma hız kesmeden sürerken, ikisinin arasında konumlanmış bir grup ülke, ki Latin Amerika'da Brezilya, Asya'da Çin ve Hindistan'ın bu açıdan öne çıktığı görülmekte, küresel üretim zincirinde avantajlı bir yerde bulunuyor ve gerek doğal kaynakları gerekse insan kaynaklarının kazandığı yeni önemden faydalanıyorlar.

2 Bu etkilere yönelik karşılaştırmalı bir çözümleme için bkz. Pierre Salama, "Argentine, Bresil, Méxique, face a la crise internacional", 16 Aralık 2008, http://socio13.wordpress.com adresinde mevcut. Daha genel çözümlemeler için bkz. José Antonio Ocampo, "La crisis económica global", *Nueva Sociedad*, 224 (Kasım/Aralık), 2009; Luis Maira, "¿Cómo afectará la crisis la integración regional?", Nueva Sociedad, 224 (Kasım/Aralık), 2009.

3 Bu çürümeye ilişkin bilgiler için bkz. Francisco Rojas Aravena, "Siete efectos políticos de la crisis internacional en América Latina" *Nueva Sociedad*, 224 (Kasım/Aralık), 2009; Hugo Fazio, "Las grandes crisis latinoamericanas de los últimos 15 años", H. Fazio ve diğerleri (der.), *La explosión de la crisis global: América Latina y Chile en la encrucijada* içinde, Santiago: LOM, 2009

Hammadde fiyatlarında kendini gösteren ve kalıcılaşan toparlanma bu kapsamda ele alınabilir.

Krizin bağlamı, döngüsü ve konumunda gözlenen bu farklılaşmalar, Ortodoks iktisatçıların başka nedenlere bağladığı bir soluklanma yaratıyor. Onlara göre, bölgede sarsıntının ılımlı düzeyde kalması mali disiplinden kaynaklanmakta. Tarihsel ortalamaların üzerinde seyreden rezervlerden ve dış borç rakamlarındaki düşüşten söz ediyorlar. 2003 ile 2008 arasındaki dönemin getirdiği refah sayesinde vergi gelirlerinin biriktiğini ve şimdi, mevcut ekonomik etkinlik düzeyinin bu vergiler kullanılarak devam ettirildiğini öne sürüyorlar.[4] Ancak bu kaynakların varlığı, neden kriz etkilerinin yatışması için bir sebep haline gelsin ki? Yatışma, son otuz yılda nüfusun çoğunluğunu çok ciddi baskıya maruz bırakmış toplumsal düzenlemelerin bir sonucudur. Neoliberaller, son dönemde elde edilen ekonomik bolluğun istikrarsız ve kısa ömürlü yapısını da görmezden gelmekteler. Yabancı sermaye girişi ile şişen borsa, emlak ve para birimi balonları patladığı anda bu bolluk da bir anda tersine dönebilecektir.

Öte yanda, heterodoks iktisatçılar, farklı bir açıklama getiriyorlar. Krizin bölgede sınırlı bir etkiye erişmesinin, ilerici hükümetler eliyle yapılan, neoliberal el kitabında yer almayan politikalar yoluyla talebin ve tüketimin ayakta kalmasını sağlayan devlet müdahalelerinden kaynaklandığı görüşündeler.[5] Oysa, gerçekte siyasi yelpazenin farklı noktalarında yer alsalar da, tüm hükümetlerin küresel resesyona benzer biçimde tepki verdiğini, Keynesçi kısa vadeli teşvik girişimleriyle, mali denge odaklı uzun vadeli kemer sıkma önlemlerini bir araya getirdiğini söyleyebiliriz. Bu devlet düzenlemeleri, krizi dengelemiş olsa da, bütünüyle anti-neoliberal bir yapı sergilememekte.

Bugün Latin Amerika'da olup bitenlerin anlaşılabilmesi için, daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç var. İpotek piyasasındaki alt üst oluş, finans dünyasındaki iflaslar ve kamu borçlarına ilişkin sorunlarla Birleşik Devletler'de başlayan resesyon, doların egemenliğine ve Amerikan Merkez Bankasının küresel önemine karşın, doğduğu yerde kalıcı hale gelmeyi de bildi. Japonya'nın deflasyonist sıkıntılarla boğuştuğunu, Avrupa'nın ise, kendi para biriminin gücünü teminat altına alacak bir kıtasal devlet aygıtı oluşturamadığını belirtmekte fayda var. Krizin emperyalist merkezlere yerleşmesi, "Latin Amerika her beladan mutlaka payını alır" efsanesini de

4 Bu görüşün örnekleri için bkz. Ricardo Arriazu, "América Latina logró ser menos vulnerable", *Clarín*, 21 Eylül 2009; Julio María, Sanguinetti, "Misteriosa América Latina", *La Nación*, 26 Haziran 2010.

5 Bkz. CEPAL, "Panorama de la inserción internacional de América Latina y el Caribe", 10 Aralık 2009.

yalanlamakta. Bölgedeki ekonomik sıkıntıları Latinoların disiplinsizliğine, sorumsuzluğuna veya yolsuzluklarına bağlayan neoliberal iddialar, inanılırlığını giderek yitiriyor.

Krizin Avrupa çevre ülkeleri kasıp kavurması, Latin Amerika'nın 1980'ler ve 90'larda yaşadıklarını anımsatmakta. Birleşik Devletler'in, elindeki likidite ve meta fazlalarını güneydeki komşularına ihraç etmesi gibi, Almanya ve Fransa ile Avrupa çevre ülkelerinin kırılgan ekonomileri arasında da bu tür bir ilişki mevcut. İki örnekte de, çevre ülkelerdeki son derece benzer kamu borç stokundan faydalanan merkez ülkeler, fazlalarını bu iki bağımlı bölgeye boşalttılar ve bu yer değişimi, mali istikrarın altını oydu. Benzer biçimde, Birleşik Devletler'in kendi arka bahçesine dayattığı düzenlemeler, bugün de Avrupa'nın en zayıf ülkelerine dayatılmakta; çevre ülkelerden, yerli kapitalistlerin içine düştüğü ödeme aczinin sorumluluğunu üstlenmeleri, alacaklıları kurtarma işinin bütün yükünün halka bindirilmesi istenmekte. Bir zamanlar Uruguay, Bolivya ve Ekvador'un uygulamaya koyduğu aynı vergiler, şimdi İzlanda'nın önüne sürülmekte. IMF tarafından Venezüella ve Peru'nun başına bela edilen reçeteler, bugün Portekiz ile İrlanda için uygulanmakta. Latin Amerika'nın sosyal demokratları ve ayrıca muhafazakârları, daha önceki dönemlerin toplumsal kazanımlarını imha etme görevini nasıl üstlendilerse, şimdi de Portekiz, İrlanda, Yunanistan ve İspanya'da aynısı tekrarlanmakta.[6]

En çarpıcı karşılaştırma ise, 2001 Arjantin'i ile 2010 Yunanistan'ı arasında kendini gösteriyor. Kamu borcunun yönetilemez boyutlara ulaşması ve yolsuzluklara konu olmasının yanı sıra, özelleştirme ve işgücünün esnekleştirilmesi politikalarıyla ekonominin neoliberal bir yeniden yapılanmaya tabi tutulması da bu benzerliğin oluşmasında rol oynuyor. Ekonomik ve mali bağımsızlığın kaybedilmesi ile, ulusal üretimin ticaret serbestliği nedeniyle maruz kaldığı yıkıcı etkiler de bu benzerlik listesine eklenmeli. Yunan ekonomisi de bir zamanlar Arjantin'de yaşandığı gibi baş aşağı yuvarlanmaya devam ederse, işin sonu borç temerrüdüne kadar varabilir. Latin Amerika emsalinin bu şekilde yinelenmesi, son dönemde krizlerin nasıl *göçebe* bir karaktere büründüğünü, anlatılamaz acılar yaşatmak üzere gezegenin farklı bölgelerini ziyaret ettiğini gösteriyor. Bu kasılmalar, günümüz kapitalizminin içkin dengesizliklerinin sonucudur. Sadece aşırı spekülasyondan kaynaklanmamış olmaları ise, mevzuat düzenlemelerinin sıkılaştırılmasından ibaret önlemlerle çözülemeyecekleri anlamına gelir.

---

6 Latin Amerika'daki krizlerle Avrupa çevre ülkelerinde yaşananlar arasında bir karşılaştırma için bkz. Daniel Munevar, "Europa y la Crisis de la Deuda: Repitiendo los errores de América Latina", http://www.cadtm.org adresinde mevcut.

BENZERLİKLER VE AYRILIKLAR

Kriz etkilerinin Latin Amerika'da sergilediği yatışma eğiliminin düzeyini pek çok ayrı etmen belirlemekte. Ancak Çin'in temel ürünlere [*primary products*] yönelik talebini devam ettirmesi sonucunda uluslararası pazarlarda hammadde fiyatlarının yüksek seyretmesi, bunlar arasında en önemlisidir. Bu alandaki fiyat artışları büyümeyi kamçılamakta, ancak Latin Amerika'nın sanayi ürünleri yerine bir temel ürün tedarikçisi olarak rolünü pekiştirmesi nedeniyle de, orta vadede bölgenin Asya'da görünen türden bir sanayileşme yolundan uzaklaşması anlamına gelmekte. Dolayısıyla, bölgenin metal, gıda ve yakıtta uluslararası fiyat dalgalanmalarına karşı öteden beri yaşadığı bağımlılığı, doğal kaynak çıkartmaya dayalı modelin hâkimiyetini güçlendirmekte. Pek az işleme faaliyeti gerektiren, çok düşük katma değere sahip ürünlerin ihracına yönelik olarak büyük altyapı projelerine girişilmesinin nedeni de bu. Yabancı yatırımlar, temel ürünlerin üretimine yoğunlaşarak, bu eğilimi daha da güçlendirme işlevini görüyor.[7]

Bu gelişmeyi gören ortodoks iktisatçılar, Latin Amerika'nın "göreli avantajlarına" uygun hareket etmesinin bölgesel kalkınmayı destekleyeceği görüşündeler. Bu temelde, ithalatı azaltacak, ayrıca finans sistemini daha da serbestleştirecek yeni neoliberal önlemlerin alınması gerektiğini belirtiyorlar. İhracat modelinin getireceği faydalara ilişkin bu yanılsamalar, kökü iki yüzyıl ötelere uzanan, bölgenin eski oligarşik seçkinlerinin egemenliği altında hayata geçirilen serbest ticaret aldanmasının ve buna bağlı dış ticaret uygulamalarının bir tekrarı niteliğinde aslında. Yeni olansa, heterodoks iktisatçıların bu sisteme sunduğu destek. Destekleri, tarıma ve madenciliğe dayalı ihracat modeline daima karşı çıkmış olan, CEPAL'in (Latin Amerika Ekonomi Komisyonu) önderlik ettiği sanayileşmeci düşünce akımının karşısına dikiliyor. Temel ürünlerin satışına bağımlı kalmanın yaratacağı hasarı, bu bağımlılığın bölgeyi korunmasız kılacağını unutmuş gibiler.

Temel ürünler ihracatının ekonomide baskın rol oynaması, yoksulluğu kalıcılaştırıyor ve köylü nüfusu, herhangi bir istihdam yaratmadan şehirlere sürüyor. Bu eski sorunlar, açık ocak madenciliğinin, ormansızlaşmanın ve çeşitlilikten uzak tek kültürlü tarım uygulamaların genişletilmesi doğrultusunda toprağın hiç akılcı olmayan bir biçimde kullanılmasının getirdiği çevresel yıkımla da birleşmekte. Doğal kaynak çıkartmaya dayalı sistemin bir kez daha tahta çıkması eğilimi tüm bölgede kendini hissettirse de, süreç her ülkede farklı koşullar altında ilerliyor. Bu farklılaşma salt ekonomik

7 Bu modele getirilen ikna edici iki eleştiri için bkz Alberto Acosta, "Los gobiernos progresistas no han puesto en tela de juicio la validez del modelo extractivista", 10 Eylül 2009, http://www.ecoportal.net adresinde mevcut; Eduardo Gudynas, "Inserción internacional y desarrollo latinoamericano", *Observatorio de la Globalización*, 7 Aralık 2009.

etmenlerden de kaynaklanmamakta. Egemen sınıfların yapısını oluşturan süreçlerdeki, hükümetlerin eğilimlerindeki ve halkın direniş biçimlerindeki çeşitlilikler de bu farklılaşmada pay sahibi.

Büyük kapitalist grupların dönüşümü, işte bu ulusal çeşitlilik içerisinde meydana geliyor. Yaşanan dönüşüm, iç pazarı destekleyen, yeni yerli "iç burjuvaziler" yaratan, ihracatı önceleyen eski ulusal burjuvaziyi bir kenara itip, yerine uluslararası şirketleri getiriyor. Yerli ve yabancı sermayeyi bir araya getiren bu yeni çokuluslu şirketlerin temel ürünler eldesine verdiği büyük önem, söz konusu değişimin yansımalarından biri olarak okunmalı.[8]

Uluslararasılaşma, iki yolla gerçekleşiyor: Bir yanda, en önemli örneğini Meksika oluşturmak üzere, Birleşik Devletler ile daha sıkı bağların kurulması ve diğer yanda, Brezilya ile Arjantin'in ortaya koyduğu gibi, müşteriler, ticaret ortakları ve pazarların çeşitlendirilmesi. Her iki durumda da, ekonominin bütünüyle yabancı ellere teslim edildiğini veya çokuluslu şirketlerin pazara tamamen hâkim hale geldiğini görmüyoruz. Bunun yerine, öbekleşme eğilimi içindeki yerli gruplarla yabancı finans sektörü arasında yeni ortalık biçimleri yaygınlaşıyor. Bankalar, tarımsal işletmeler ve ihracatçı imalat sektörünün oluşturduğu, Brezilya, Arjantin ve Meksika'nın eski sanayi burjuvazilerinin yerini alan blok, merkez ekonomilerle daha yakın ilişkiler geliştiriyor ve sermayenin hareket yeteneğini güvence altına almak üzere bir dizi yatırım anlaşmasının düzenlenmesi yolunda bastırıyor. Bölgede öne çıkan bu üç ülkenin G-20 bünyesine dahil edilmesi de söz konusu ittifakın kazandığı gücün bir ifadesi. Küresel krizin yönetiminde IMF'nin oynadığı role boyun eğilmesi, yine aynı yakınlaşmanın dışavurumlarından biri. Meksika geçtiğimiz günlerde IMF'den yeni bir kredi talep ederken, Brezilya kuruluşa sermaye aktardı ve Arjantin de IMF bünyesine geri dönmek için müzakereler yürütmekte. Nihai amaç yeni ticaret ortaklarını bölgeye çekmek olsa da, şirketler için bölgenin kapılarını ardına kadar açma çabası kapsamında gerçekleşmekte.

Krizin kendini ancak sınırlı biçimde göstermiş olması, bölgeyi belli aralıklarla sarsan finansal çalkantının şu ana dek yaşanmamasını sağladı. Ancak görünüşteki bu sükunetin arkasında, iki önemli tökezleme olasılığı gizlenmekte. Birincisi, bölge finans sisteminin giderek artan ölçüde yabancı mülkiyetine geçmesi, bir saatli bomba niteliğinde. Zira, istikrarsızlık bir kez baş gösterdiğinde, yabancı finans kuruluşları sermaye için kendiliğinden bir kaçış kanalına dönüşüyor. İkinci olarak, finansal istikrar senaryosu da şişirdiği tehlikeli balonlar nedeniyle iki yanı keskin bıçaktan

8 Bu yeni şirketlerin oynadığı rol, *The Economist* tarafından analiz edilmiş durumda. Economist Intelligence Unit, "Las Hijas de la globalización", *La Nación*, 7 Nisan 2007; Igor Ojeda ve Luis Brasilino, "Las venas cada vez más abiertas de América Latina", ALAI, 10 Mart 2008.

farksız. Kısa vadeli sermayenin bölgeye giriş amacı, borsalar, para birimleri ve emlak fiyatlarındaki iniş çıkışlardan kâr elde etmek. Spekülatif sermayenin herkesçe bilinen istikrar bozucu etkileri, özellikle Brezilya'da, yeni kısıtlamaların getirilmesine yol açmış durumda. Ancak bu şirketler, eğer kârlılıklarını korumak istiyorlarsa, önlerindeki bu tip engelleri başka yollarla da aşabilirler.

HÜKÜMETLER VE DİRENİŞ BİÇİMLERİ

Bölge içindeki ayrışma, kendini siyaset düzeyinde daha fazla göstermekte. Yirmi yıl süren uzun zaferlerinin ardından, sağcı neoliberal ittifak artık bölgede egemen konumda değil. Neoliberal, baskıcı, Amerikan yanlısı, her türden toplumsal ilerlemeye muhalif yönetimler de yer yer işbaşında (Meksika, Kolombiya, Peru). Ayrıca, Birleşik Devletler ile muğlak ilişkiler içinde olan, demokratik hareketlere müsamaha gösteren ve geniş ölçekli toplumsal programlar uygulayan merkez sol hükümetlerin varlığıyla karşılaşıyoruz (Brezilya, Arjantin). Bir de, safını az ya da çok kurulu düzenden yana belirlemiş bu iki seçeneğin dışında, halkçı hedeflerle hareket etmekle kalmayan, aynı zamanda emperyalizmle ve ülke için egemen sınıflarla karşı karşıya gelindiğinde kitleleri harekete geçiren yeni bir reformcu yönetim tipinin boy verdiğini görmekteyiz (Venezüella, Bolivya).[9]

Bu üç seçenek arasındaki üstünlük mücadelesinden hangisinin galip çıkıp iktidara geleceğini, işçilerin, köylülerin ve güvenceden uzak insanların hangi ölçüde ayağa kalktığı ya da sinip kaldığı büyük ölçüde belirlemekte. Latin Amerika, bugünlerde neoliberalizm karşıtlığının yatağı olarak belli bir üne sahipse de, bu imajı yaratan kabarma, bölgenin tümünü etkisi altına alabilmiş değil. Bu eylemlilik her ne kadar ulusal sınırların ötesine geçmeyi başarmışsa da, etkileri asıl olarak özelleştirmelerin geri çekilmesini, doğal kaynakların devletleştirilmesini ve siyasi yaşamın demokratikleştirilmesini talep eden büyük isyanların patlak verdiği Bolivya, Ekvador, Venezüella ve Arjantin'de gözlendi. Söz konusu ayaklanmalar, antiemperyalist, demokratik ve antikapitalist geleneklerin taşıdığı zindeliği gözler önüne sererken, toplumsal eylemlerin alışıldık düzenini büyük ölçüde aştı, halkın kazandığı zaferlerin güvenceye alınmasının şartlarını geliştirdi ve bölgede neoliberalizmin yerleşmesine temel oluşturan yenilgilerden kısmen geri dönülmesine olanak tanıdı. Ancak devletin kapitalist yapısına herhangi bir tehdit yöneltmedi, ya da toplumsal devrimlerin ayırt edici boyutu olan halk güçlerinin doğmasına ve bu anlamda askerî sonuçların ortaya çıkmasına ön ayak olmadı.

9 Bu sınıflandırmayı ayrıntılandırdığımız kaynak için bkz. Claudio Katz, *Las disyuntivas de la izquierda en América Latina*, Buenos Aires: Ediciones Luxemburg, 2008.

Honduras'ın ezilen halkı tarafından, hükümet darbesine karşı koymak üzere yürütülen direnişte de aynı isyan biçimini gördük. Bu tip kitle eylemlerinin bir uzantısı olarak, doğal kaynakların savunulması mücadelesinde de karşılaşıyoruz. Bu ayağa kalkışlar, on yıl önce IMF'ye ve borç ödemelerine karşı verilen savaşa benzer bir ölçeğe ve ağırlığa ulaşabilir. Bolivya'nın "doğalgaz savaşı", Peru Amazonlarında ormanların özelleştirilmesini önlemeye dönük eylemler ve Arjantin'de kâğıt hamuru fabrikalarının karşısına dikilenler, bu yeni eğilimin örneklerini sunmakta. Bununla beraber, güney yarıkürenin çeşitli bölümlerinde toplumsal hareketlerin sergilediği bu enerji ile eşzamanlı olarak, bölgenin önde gelen kimi ülkelerinde hareketlerin geri çekilme sürecinde olduğu da belirtilmeli. Bazı yerlerde, gerileme devlet baskısının şiddetinden kaynaklanırken (Kolombiya), başkalarında art arda gelen yenilgilerin izin görülüyor (Meksika). Bazı durumlarda ise, geri çekilmenin ardında, muhafazakâr ve sosyal demokrat hükümetlerin istikrarı kurma yönündeki başarısı öne çıkıyor (Brezilya).

Dolayısıyla, Latin Amerika'da bugün koşulları belirleyen özgün durum, doğal kaynak çıkarmaya dayalı ekonomik modele ve egemen sınıfların uluslararası bağları güçlendirme süreçlerine yönelik ortak eğilimler tarafından belirlenmekte. Ancak her iki eğilim de farklı hükümet yapıları ve halkın farklı düzeydeki direnişi altında ortaya çıkıyor. Sonuçta elde edilen bileşim ise, bölgesel bütünleşme ve ekonomi politikalarında izlenen üç farklı yaklaşım temelinde, bugün krize karşı takınılan tutumu belirliyor.

SERBEST TİCARET TUTUCULUĞU

Yeni uluslararası koşullarda, sağ hükümetler serbest ticaret ve neoliberal tutuculuk eksenli stratejileri tekrar uygulamaya koymakta. İki taraflı ticaret anlaşmaları yoluyla, Birleşik Devletler ile aralarındaki bağları güçlendirme girişimlerine şahit oluyoruz. Kuzey ve Güney Amerika Serbest Ticaret Sahası (FTAA) girişiminin başarısızlığa uğramasının ardından, dünyanın süper gücü, Latin Amerika'nın kaynaklarına erişimini güvence altına almak üzere bir kez daha bu doğrultuda çeşitli anlaşmalar düzenledi. Birleşik Devletler, ihracatının önemli bir bölümünü yutma açısından kritik önem taşıyan bölgede liderliği tekrar ele alma çabasında. Kuzey'in devi, dolardaki değer kaybını ihracatta ciddi bir artışla dengelemek üzere, kendi arka bahçesindeki pazarlara sırtını dayayabilme serbestliğini elinde tutmak istiyor.[10] Latin Amerika'nın doğal kaynakları, Birleşik Devletler'in rakipleriyle bölüşmeye yanaşmadığı,

10 Bu anlaşmalar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Osvaldo Martínez, "Por la integración de los pueblos", Serbest Ticaret Anlaşmalarına Karşı Mücadele İçin Yarıküre Toplantıları'nda yapılan sunum, Havana, 3 Mayıs 2007.

tartışmalı bir alan haline gelmekte. ABD, Avrupa sermayesinin, Amerikan askerî ya da siyasi egemenliğine kafa tutmadan, bölgedeki ticaretini artırarak kaptığı zemini yeniden kazanma arayışında. Günümüz krizi, bu kapsamda, ABD açısından nüfuzun elde edilmesi yolunda bir fırsat olarak değerlendirilmekte ve özellikle de özelleştirme dalgaları sırasında hizmet, bankacılık ve petrol sektörlerinde varlıkları satın alan İspanyol şirketlerinin rolünü kısıtlamak, bu yolda büyük önem taşımakta.

Birleşik Devletler, bir yandan da Çin'in, kendi nüfuz sahası olan Doğu Asya'dan bu kadar uzak bir bölgeye hücumuna set çekme telaşında. Çin'in varlığı, Kuzey'in hâkimiyeti üzerinde son derece ciddi bir tehdit sayıldığından, Dışişleri Bakanlığı, özellikle de Pasifik kıyılarındaki ortakları söz konusu olduğunda, yeni ticaret anlaşmalarının imzalanması için bastırmakta. Meksika, Kolombiya, Peru, Şili ve çeşitli küçük Orta Amerika ülkeleri, ABD'nin Latin Amerika'daki egemenliğini yeniden kurarken izlediği bu baştan düzenleme stratejisini kabul ediyor.

Özelleştirme ve istihdamın kuralsızlaştırılması gibi tutucu ekonomi politikalarının devam ettirilmesi de bu stratejiye verilen onayı pekiştirmekte. Meksika, merkez bankasının mali diktatörlüğünü sürdürme, kuzey komşusuna bağımlılık üzerine kurulmuş sistemi ayakta tutma konusunda ısrarcı. Bu ilişkinin temelinde, düşük rekabet gücüne ve bütünlükten uzak bir teknolojik altyapıya sahip, işgücünün vahşi sömürü biçimlerine tabi tutulduğu *maquila*lar yer almakta. Bu model, Meksika'nın eski üretim altyapısının parçalanması ve ülkenin, kuzeydeki güçlü müşterisi için bir petrol tedarikçisi olma konumunun pekiştirilmesi sonucunu doğurdu.[11]

Neoliberal uygulamaları devam ettirme politikası Kolombiya, Peru ve Şili'de de hâkim unsur konumunda. Bu ülkelerin, maden üretimine dayalı birer hammadde tedarikçisi olma konumu gittikçe kökleşiyor. Bazı And ülkelerinin bakır, gümüş ve altın madenciliğine bağımlılık düzeyi, bir kez daha sömürge dönemindeki tabloyu anımsatacak noktalara ulaşıyor. Ancak bu yağma uygulamalarına paralel olarak ekonomik etkinliliğin genel düzeyi de yükseldiğinden, söz konusu modele rıza gösterilen bir ortam meydana gelmiş durumda. Modelin meşruiyetine devlet yetkilileri ve egemen sınıf ideologları tarafından katkı sağlanırken, sadece yabancı şirketlerin ve onların yerli ortaklarının göreceği faydalar örtbas ediliyor. Medya da bu meşruiyeti sağlama yolunda ortaya atılan gerekçelerin yayılmasında belirleyici bir rol oynamakta. Neoliberalizmin tüm hurafelerinin, toplumun önemli kesimlerinde kanıtlanmış gerçekler gibi kabul görmesini başarmış bulunuyorlar.

11 Bu süreçlere ilişkin ikna edici bir çözümleme için bkz. Alejandro Valle Baeza, "México, del estancamiento a la crisis", Mayıs 2009, http:// www.razonyrevolucion.org adresinde mevcut; Svenja Blanke, "México: una crisis sin (grandes respuestas)", *Nueva Sociedad*, 224 (Kasım/Aralık), 2009; Francisco Colmenares, "México: Saldos de la crisis económica y del petróleo", OSAL, 26, 2009.

Bilginin sistematik biçimde yönlendirilmesi, bu aldatmacaya bir zindelik kazandırıyor. Gazeteler, radyolar ve televizyon, siyasi gündemi belirliyor, muhafazakâr değerleri pompalıyor ve orta sınıfın yoksul kesimlere yönelik kinini körüklüyor.

Muhafazakâr hükümetlerle Birleşik Devletler arasında kurulan ve sürmekte olan bu neoliberalizm sürecini ayakta tutan ittifak, kaçınılmaz biçimde askerî ayağa da sahip. Pentagon, bölge geneline hızla müdahale etme olanaklarını yukarı taşımak amacıyla, Karayipler'de 4. filoyu yeniden canlandırdı ve Kolombiya'da yeni askerî üsler oluşturdu. Amaçları, mevcut ekonomi politikalarının istikrar bozucu etkilerini zapt edebilmek. Haiti'nin büyük deprem sonrasında istila edilmesi, bu hareket tarzının örneklerinden biridir. Deniz kuvvetlerinin, ABD'de mülteci akınını engellemek amacıyla, insani yardım bahaneleri altında bir bölgeyi nasıl denetimi altına alabileceği böylece görülmüş oldu.

Honduras'ta 2009'da gerçekleşen askerî darbe de aynı yönelimin bir diğer örneği. Amerikan elçiliğinin desteği olmasa sadece beş dakikada başarısızlığa uğrayacak bir eylemden söz ediyoruz. Honduras'ta yaşananlar, darbelerin geçmişte kalmış hatıralardan ibaret olmadığını, yeni "post-muz cumhuriyeti" diktatörlüklerinin inşası için kritik durumlarda hâlâ devreye sokulabildiğini gösterdi. Aynı zamanda, yerli egemen seçkinlerin, en ufak bir siyasi ya da toplumsal reform olasılığını ezme yolunda Amerikan askerî desteğine nasıl başvurabileceğini gözler önüne serdi. Meksika'da uyuşturucu ticaretinin yaygınlık kazanmasıyla korkunç düzeye erişen militaristleşme de aynı sürecin bir parçası şeklinde anlaşılabilir.[12]

Amerikan birliklerinin Latin Amerika topraklarında giderek artan ölçüde sahne alması, sermaye açısından bir koruma kalkanının örülmesi, gelecekte patlak verecek bir krizin yaratabileceği güçlüklerin aşılmasına hazırlık yapılması anlamını taşıyor. Deniz kuvvetleri, salt Amerikan şirketlerinin çıkarlarını savunmak için orada bulunmuyor. Yerli ortaklara destek olmak ve mülksüzleştirilenlerin kuzeye doğru oluşturacağı göçmen akınına set çekmek de amaçlar arasında. Ancak andığımız bu serbest ticaret ve baskı politikaları artık neoliberalizmin ilk dönemlerindeki kadar destek görememekte. Karşılarında duran ekonomik sınırlılıklar ve siyasi muhalefet, özellikle Güney Amerika'da giderek ciddiyet kazanıyor.

---

12 Askerileşmenin farklı boyutlarına ilişkin incelemeler için bkz. Atilio Boron, 'Prólogo', M. A. Gandasequi (der.), *Crisis de hegemonía de Estados Unidos* içinde, Mexico: Siglo XXI, 2007; James Cockcroft, *América Latina y Estados Unidos. Historia y política*, Mexico: Siglo XXI, 2001; Rick Rozoff, "Estados Unidos intensifica los planos de guerra", *Memoria*, 238 (Ekim/Kasım), 2009; Greg Grandin, 'Cómo será la doctrina Obama?", *Memoria*, 238 (Ekim/Kasım), 2009.

BÖLGECİLİK VE HETERODOKSLUK

Merkez sol hükümetler, bölge için, kapitalist bölgecilik ile daha heterodoks ekonomi politikalarını bir araya getiren farklı bir plana sahip. Bölgenin ana egemen sınıflarının çıkarlarını destekleyecek biçimde, MERCOSUR (Güney Ortak Pazarı) ile oluşturulmuş ticari bütünleşmenin daha ileri taşınmasına çalışıyorlar. Bu güzergâhta daima başı çekmiş Brezilya'nın, şimdi bir bölgesel güç haline gelecek şekilde konumunu yükselttiğine şahit oluyoruz. Brezilya ekonomisi son yıllarda düşük büyüme hızlarına hapsolduğu halde çokuluslu şirketlerin genişlemesi dikkat çekecek boyutta. Bu şirketlerin yaptığı ticaretin büyük kısmını ise geleneksel tarımsal ihracat ile, daha yeni alanlar olan soya fasulyesi ve etanol üretimi oluşturmakta. Bu alanlardaki çıkarlarını korumak üzere, bir tarım reformuna yönelik her türlü çabayı engellemek istiyor ve ürünlerinin uluslararası konumu güçlendirmek amacıyla da iç pazarın ithal mallara açılmasına destek veriyorlar.

Ancak bölgenin geri kalanının aksine, Brezilya sağlam bir sanayi altyapısını da korumakta. Ülkedeki üretim ağı en yeni teknolojilerle işlemiyor olsa da (hem büyük ülkelerle, hem de Asyalı rakiplerle kıyaslandığında durum budur), bölgede kendini kabul ettirmeyi başarmış bulunuyor. Bu temel, Brezilya'ya en temel malları üretme ve tüm Güney Amerika ülkelerine ihraç etme olanağını sunmakta. Brezilya merkezli çokuluslu şirketlerin kaydettiği genişleme ise, bölgesel ekonomik kalkınmanın itici gücünü yaratma yolunda belli beklentiler uyandırmış durumda. Oysa, bu tip umutlar, söz konusu şirketlerin uluslararası karakteriyle ve gündelik faaliyetlerin doğurduğu itirazlarla çatışma içine girecektir. Bu şirketler, Avrupa ve Birleşik Devletler'deki benzerlerine göre daha hayırlı işler yapmak bir yana, kâr hırslarıyla, Brezilya ve bölgenin küçük ülkeleri arasında şiddetli gerilimlerin kıvılcımını çakmakta. Sonrasında, bu çekişmeler, Brezilyalı seçkinlerin kendi içinde de, bu şirketler için eksiksiz destek isteyenlerle sadece şartlı destek sunulması gerektiğini söyleyenler arasında önemli iç gerilimleri beslemekte.[13]

Brezilya'nın kapitalist yayılması ile askeri harcamaların artması arasında da bir ilişki mevcut. Ülkeyi yönetenler, Amazonların servetini korumak için bölgesel düzeyde harekete geçme ve bunu yeterli güçle yapma yeteneklerini göstermeliler. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde bir koltuk kapabilmek için sürekli tekrarladıkları girişimlerinin bir ağırlığı olması için bu görünümü yaratmalılar. Brezilya diplomasisi eşzamanlı olarak iki doğrultuda işliyor ve bir yandan bağımsız hareket yeteneğinin artırılmasına, bir yandan da Birleşik Devletler ile bağların güçlendirilmesine çalışıyor. Bu,

13 Raporun tamamı için bkz. *The Economist*, "Special Report on Business and Finance in Brazil", 14 Kasım 2009. Eleştiriler bir çözümleme için Mathias Luce, "La expansión del subimperialismo brasileño", *Patria Grande*, 9 Aralık 2008.

aynı anda hem dünyanın süper gücünün çağrılmadığı bir Amerika Kıtası Devletleri Örgütü için çabalamak, hem de Pentagon ile yakın temas içerisinde Haiti'nin işgalinde rol oynamak anlamına geliyor. Brezilya'nın egemen sınıfı, Amerikan gücü ile yürüttüğü tahakküm işbirliğinde kendi etkinliğini artırabilmek için, ABD'deki krizin yarattığı boşlukları doldurma umudunda.

Bu davranış biçimi, Asya, Avrupa ve Afrika'nın yükselişe geçen orta büyüklüklü ekonomilerinin yaptıkları ile örtüşmekte. Ancak Brezilya'nın ne nükleer gücü, ne de bir askerî yayılmacılık geleneği var. Bunun yanında, ülkenin Birleşik Devletler ile kurduğu ekonomik stratejik ilişkiler de Rusya, Çin veya Hindistan'ınki gibi sıkıntılı değil. Brezilya'nın batılı devlere liderlik yapmaktan hayli uzak olduğu apaçık ortada. Ancak siyasi açıdan bağımlı ve ekonomik açıdan istila altındaki bir ülke olma durumundan çıktığı da bir o kadar açık.[14]

Brezilya'nın bölgesel nüfuzu, üretim hacmi ile ve iç pazarının büyüklüğü ile uyum sergiliyor. Bunun yanında, egemen grupların, devlet bürokrasisi eliyle uygulamaya koyulan neoliberal ekonomik yönelimlerinin devamlılığı ve sağlamlığı da bu yolda güçlü bir katkı sağlamakta. Fernando Henrique Cardoso[15] tarafından uygulanan dizginsiz neoliberalizm ile, Lula'nın uyguladığı ayarı düşürülmüş neoliberalizm arasındaki sayısız bağlantıda bu gerçek kendini gösteriyor. Lula döneminde, tarımsal işletmeler ile ihracatçı sanayiciler arasındaki dengeyi güçlendirecek biçimde, finansörlerin egemenliğinin bir ölçüde kırıldığı elbette doğrudur.[16] Toplumda gerilimlerin önüne geçmek amacıyla sosyal yardımların kapsamının genişletildiği de. Gelgelelim, sosyal liberalizmin bu biçiminde de belli başlı ekonomik gruplar, halkın geniş kesimlerinin aleyhine olmak üzere, yüksek kâr oranları tutturmaya devam etti. Lula, bir tarafta ülkenin skandal düzeyindeki adaletsizliklerini sürdürürken, diğer yanda siyasi istikrarı ve Brezilya'nın Güney Amerika'nın halk ayaklanmalarına yönelik baskın eğilimine mesafeli kalınmasını güvenceye aldı.

Arjantin de komşusunun kapitalist bölgecilik anlayışını paylaşmakta. Ancak Brezilya'ya kıyasla daha kirli bir neoliberal cerrahiye tabi tutulmuş olması, Arjantin'i neo-kalkınmacı ekonomik akımı denemeye itti. Hükümet,

14 Brezilya'nın bu bağlamındaki rolüne ilişkin karşılaştırmalı bir inceleme için José Luis Fiori, *O poder global e la nova geopolitica das nacioes*, Sao Paulo: Editorial Boitempo, 2007.

15 Brezilya'nın 1995 ile 2003 yılları arasında, Lula'dan önce iki dönem görev yapmış sosyal demokrat devlet başkanı -*çev.*

16 Bu değişimin incelendiği bir kaynak için bkz. Armando Boito Jr, "As relacoes de classe na nova fase do neoliberalismo no Brasil", G. Caetano (der.), *Sujetos sociales y nuevas formas de protesta en la historia reciente de América Latina* içinde, Buenos Aires: CLACSO, 2006.

ihracat sektörüne yirmi yıl boyunca ezici bir önceliğin tanınmış olması nedeniyle pas tutan eski sanayi altyapısını yeniden kurma arayışında. Sanayiyi yeniden canlandırma çabası, yatırımları devam ettirmenin çok güç olduğu bir ortamla karşılaşan tarımsal işletmelerle hükümet arasında güçlü gerilimlerin patlak vermesine yol açıyor. Ne var ki, çarpıcı boyutlarda bir yoğunlaşma [*concentration*] süreci yaşandıktan ve sanayideki yabancı mülkiyeti arttıktan sonra, üretimdeki bu süreci geriye döndürmek hiç basit değil.

Arjantin burjuvazisi, aynı zamanda, ezilenlerle arasındaki güç dengesinde değişikliğe yol açan, sarsıcı bir toplumsal iklimle yüz yüze. Gelirin yeniden bölüşülmesi anlamına gelmeyen, ancak 2001 krizinin yarattığı vahşi yoksullaşmayı sınırlandıran, önemli tavizler vermeye zorlanmaktalar.[17] Bu anlamda, Brezilya ile aralarında açık bir zıtlık mevcut. Brezilya'nın egemenleri, halkın özlemlerini pasifize ederek sosyal liberal yönelimlerini pekiştirme olanağına sahip oldular. Arjantin'deki yönetenler ise, gözlerini ezilenlerin tepkileri üzerinden bir an ayırmadan yola devam etmek zorundalar.

Güney Amerika'nın bu karmaşık koşullarında, heterodoks ekonomi politikalarının çeşitli biçimleri boy vermekte. Bu yöndeki görüşlerin bir postneoliberal safhanın doğuşuyla ilişkilendirildiğini sıklıkla duyuyoruz. Oysa, neoliberal çağa nokta koyulması anlamına gelen böyle bir bakışın geçerliliği son derece tartışmalı. O noktayı koyma başarısını henüz hiçbir merkez sol hükümet gösterebilmiş değil. Bugüne dek, Arjantin'de açıkça görülen ve Brezilya için de bir ölçüde geçerli olan neo-kalkınmacı yönelimlerin önceki dönemle ilişkisine baktığımızda, kopuştan çok sürekliliğe ilişkin unsurlarla karşılaşıyoruz. Bu eğilimler, toplumsal eşitsizlikleri devam ettirmekle ve ekonominin stratejik sektörlerini devletleştirmeye hiç istek duymamakla kalmıyor, ayrıca sanayileşme hevesleri bakımından da klasik kalkınmacılığın çok gerisine düşüyor. Durmaksızın kullanılan ilerici bir dil, radikal kopuşlardaki bu eksikliği ve ekonomik tutuculukla pekala uyuşan pek çok alanın varlığını maskeleme etkisi yaratıyor.

DAYANIŞMA VE ORTAKLAŞMA

Venezüella ve Bolivya'nın reformcu hükümetleri ise, ilk ikisinden ayrı, üçüncü bir bölgesel projeyi uygulamaya koymakta. ALBA (Latin Amerika İçin Bolivarcı Alternatif) aracılığıyla, anti-emperyalist işbirliği ve ortaklaşmacı ekonomi modellerini bir araya getirmeye çabalıyorlar. Amaçları, ticaret alanındaki bütünleşmeyi Latin Amerika için bir siyasi birlik sürecine dönüştürebilmek.

17 Bu konuyu daha önce ele almıştık. Claudio Katz, *Batalla de Ideas*, 1(1), Eylül 2010, Buenos Aires.

ALBA, dayanışmayı temel alan bir proje olarak FTAA'nı karşısında doğdu ve aynı zamanda MERCOSUR'dan farklılığıyla da dikkat çekiyor. Kârlılık kıstaslarından çok, bölüşülmüş kalkınma değerlerini esas alan tipte faaliyetlerin yaratılmasını hedefliyor. Ancak son derece az gelişmiş ve yoksul ülkeler tarafından yürütüldüğü için, projenin karşısında önemli sınırlılıklar baş göstermekte. Yeni birlik, bu sorunu üye sayısını artırarak, kendi bankasını oluşturarak, ticaret anlaşmaları düzenleyerek, ortak bir ihracat ve ithalat şirketi yaratarak aşmayı deniyor. Uluslararası koşulların fazlasıyla olumsuz olduğu bir ortamda, Küba ile dayanışma ilkelerini korumayı bildiler. Ancak şimdiye kadarki süreç için konuşacak olursak, ALBA'nın başarılarından çok girişimleriyle öne çıktığını söyleyebiliriz.

Bu girişimler, küresel krizden korunma mekanizmalarını meydana getirmek üzere, bağımsız bir kredi sisteminin desteklenmesini de içeriyor. Oluşturulan parasal istikrar fonu aracılığıyla, bölgenin dolar tahakkümünden kurtarılmasını destekleyecek biçimde, bölgesel para birimlerinin doğması teşvik ediliyor. Ancak tüm bu fikirlere, önemli somut adımların eşlik ettiğini göremiyoruz. Örneğin, Güney Bankası adı altında bir ortak bankanın kurulması, Brezilya'nın dayattığı ertelemelerle engellenmekte. Brezilya, kendi kurumlarına rakip olabilecek bir finans kuruluşunun ortaya çıkmasına direniyor. Ülkenin liderleri, bankanın işleyişinde üyelerin eşitlik kıstasları çerçevesinde yetkilendirilmesini kabul etseler de, uygulamaya geldiğinde projenin finansmanını kısıtlamaktalar. Ek olarak, çokuluslu şirketlerin önceliklerine uymaması halinde, kooperatif ve toplum projeleri ile sosyal projelerin hayata geçirilmesinde ayak diriyorlar.[18]

ALBA, jeopolitik açıdan daha tatmin edici etkiler yaratabilmiş durumda. Emperyalist saldırganlıkları cepheden reddeden örgüt, Honduras'taki askerî darbede ABD'nin suç ortaklığını mahkûm etme yolunda büyük gayret gösterdi. Bunun yanında, Kolombiya'da askerî üslerin kurulmasına karşı net öneriler getirdiyse de, UNASUR (Güney Amerika Uluslar Topluluğu) toplantılarında bu çabalar etkisiz kılındı. ALBA'nın kapitalizm karşıtı beyanları, Kopenhag'daki iklim toplantısında ve sonradan Cochabamba'daki zirvede de büyük ses getirecekti. Kapitalizmin getirdiği çevre tahribatı karşısında, ata topraklarının savunulması fikri öne çıkartıldı. Hiç beklenmeden emisyon kesintilerinin uygulamaya koyulması, bir Uluslararası İklim Adalet Divanının oluşturulması ve doğanın savunulması yolunda bir küresel halkoylamasına gidilmesi de örgütün etkili girişimleri arasında yerini aldı. İstenirse daha net tasarılara dönüştürülebilecek bu girişimler, bir çevreci-sosyalist bakış açısının parçası niteliğinde. ALBA, bu müdahale sürecini de-

18 Eksiksiz bir çözümleme için bkz. Eric Toussaint, *El Banco del Sur y la nueva crisis internacional*, Madrid: El Viejo Topo, 2008.

rinleştirmesi durumunda, Latin Amerika'daki tüm toplumsal hareketler için radikal bir referans noktası konumuna yükselebilir.[19]

Ancak ulusal düzeye inildiğinde sorunların çok daha karmaşık bir hal aldığı görülüyor. Venezüella ve Bolivya'da, reformcu hükümetler, neo-kalkınmacı hedefler ile gelir adaletine yönelik önlemleri birleştiren uygulamalara güç kazandırdı. Venezüella tarihinde ilk kez, güçlülerin petrol bolluğundan tek başlarına yararlanamadığı bir durum mevcut. Sosyal harcamalardaki artış sonrasında, toplumun büyük kısmı yaşam standartlarında hatırı sayılır bir iyileşme hissediyor.[20] Bolivya ise, ciddi düzeydeki geri kalmışlık nedeniyle, bu uygulamaları hayata geçirme yolunda daha büyük engellerle karşılaşmakta. Ancak hidrokarbon temelli ürünlerden kazanılan para, çocuklar için yeni sosyal güvence biçimlerinin getirilmesinde, emeklilerin gelire kavuşturulmasında ve hamile kadınların destek ödemeleri almasında kullanılıyor.[21]

Ne var ki, köklü toplumsal sorunların aşılmasında, bu adımlar ancak başlangıç noktaları teşkil edebilir. Sözünü ettiğimiz girişimlerin hiçbiri, sistem merkezlerinden son derece uzak konumlanmış, bağımlı ekonomilere sahip bu iki ülkenin yapısal sorunlarını çözmeye yetmiyor. Tarihsel olarak hep rant avcısı burjuvazinin idaresi altında kalmış ülkelerde, istihdam sağlayacak çağdaş bir sanayinin inşası, temel kaynakların devletleştirilmesini de içine alan vurucu girişimlerle mümkün olabilir ancak. Hidrokarbonların yarattığı kaynaklar, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve bir sanayileşme sürecinin yürütülmesinde kilit unsurlardan biri. Gelgelelim, bu kaynaklardan faydalanılabilmesi için, devletleştirme sürecinde ödenen tazminatların devlet fonlarını aşındırması engellenmek zorunda. Özel sermaye yatırımlarının eksikliğini dengelemek üzere, merkezî bir kamu yatırım planının hazırlanması şart. Zira, halkçı uygulamaların egemen olduğu bir ortamda, kapitalist grupların tek bir senti bile riske atmak istemeyeceği çok açık. Aynı dönüşüm süreci, bir yandan da işçilerin ve toplumun denetim mekanizmalarının kurulması yoluyla şirket yönetimlerinin demokratikleştirilmesini gerektiriyor. Eski devlet bürokrasisinin, kamu şirketlerinde düzenli bir çalışma yürütülmesine engel olduğu, bu şirketlere yakın bağlantılar kurmuş özel grupların servet biriktirmesini kolaylaştırıldığı görülmüş durumda.

---

19 Bu bakışı incelediğimiz bir kaynak mevcut: Claudio Katz, *El rediseño de América Latina, ALCA, MERCOSUR y ALBA*, Buenos Aires: Ediciones Luxemburg, 2006.

20 Bu eğilimlere dair bir değerlendirme için bkz. Víctor Álvarez R., *Hacia dónde va el modelo productivo?*, Karakas: Editorial Centro Internacional Miranda, 2009.

21 Genel bir çözümleme için bkz. Mark Weisbrot, Rebecca Ray ve Jake Johnston, "Bolivia: La economía bajo el gobierno de Morales", Centro de Investigación en Economía y Política, Washington, DC, December 2009. at http://www.cepr.net adresinde mevcut.

Venezüella ve Bolivya'da göze çarpan çelişki ve belirsizlikler, toplumcu başarıların derinleşmesi olanaklarını tehdit ediyor. Hatta, aynı çelişki ve belirsizlikler, kitleler açısından önemli ilerlemeler kaydetme fırsatını bulamadan, egemen sınıflarla toplum arasındaki siyasi çatışmaların çıkmaza sürüklenmesine dahi yol açabilir. Zaman aktıkça, yaşanan sürecin kendi iç açmazı giderek daha fazla gün yüzüne çıkacak, ya mevcut yapıdan devrimci bir kopuşu zorlayacak, ya da belli devlet kapitalizmi biçimlerinin yerleşmesine yol açacaktır. Birbirine zıt bu iki olasılık, Latin Amerika tarihinde bir tarafta Küba devriminin (1960), diğer tarafta Meksika devriminin (1910) izlediği yolda simgesini bulmakta. Küba devriminin yolu, halkçı toplumsal dönüşümlerin hayata geçirilmesine imkân verirken, Meksika örneğinde, devlet aygıtının tam da merkezinde yeni bir ezenler tabakasının yaratıldığı görüldü.

Venezüella'da, şimdilerde "Boli-burjuvazi" kısaltmasıyla ifade edilen "Bolivarcı burjuvazi"nin çıkarlarına uygun düşen ya da düşmeyen tüm resmî önlemlerde, halkın öncülüğü ve merkezden denetim seçenekleri arasındaki açmaz kendini gösteriyor. Hükümetin son 12 yıldaki seçim zaferleri, sağa eski etkinliğini iade etme çabalarına set çekti. Ancak artık kitlelerin yorulduğuna dair işaretler dikkat çekiyor ve süreç, bir tarafta yeni bir atılımın, diğerinde hızlı bir tükenişin bulunduğu yol ayrımına varmış durumda. Aynısı Bolivya'da da yaşanıyor. Kazanımları taban seviyesinde güçlendirecek adımlar, bir "And-Amazon kapitalizmi" yaratma planıyla çatışıyor. Sanayileşmeye ve toprak reformuna giden yol, en zengin petrol rezervlerini yabancıların ellerine bırakma ve çokuluslu şirketlerle olumsuz şartlara sahip anlaşmalar yapma girişimleriyle çatışıyor.

Ekvador içinse aynı seçeneklerin mevcut olduğunu söylemek pek mümkün değil. Ülkedeki siyasi süreç, böyle bir sınıflandırmayı olanaksız kılan pek çok başka bileşene sahip. Yurttaşlık Devrimi adı verilen şey, sosyal yardımların arttığı bir ortamda çeşitli iyileştirmeler getirdi (asgari ücret, güvencesiz çalışmanın denetim altına alınması). Yürütülen bir borç teftişinin ardından, borçların yeniden yapılandırılması yoluna gidildi. Ancak hâlâ halkçı bir ekonomiye dönüş yapıldığına dair bir işaret, ya da önemli toplumsal dönüşüm projeleri yok.[22] Üstelik, bu belirsizliklere, doğal kaynaklarının idaresi hakkında And hükümetleri ile toplumsal hareketler arasında baş gösteren şiddetli gerilimler eşlik ediyor. Bolivya'da, madencilik şirketlerinin gözlerini diktiği, yerli halkların ise korumaya çalıştığı çinko, kurşun ve bakır rezervlerinin nasıl kullanılacağı önemli bir anlaşmazlık konusu. Ekvador'da, su kaynaklarının kullanımı ve petrol varlığının geleceği tartışmalar yaratmakta. İki ülkede de temel sorun, insanlığın temiz su ve temiz havaya duyduğu geleneksel ihtiyaç

22 Bu sorunlar hakkında bkz. Rosero Andrés. "El proceso político en perspectiva", 30 Ocak 2008, http://correosemanal.blogspot.com adresinde mevcut.

ile, kalkınma yolunda madenlerin kullanıma dair yeni istekler arasında dengeyi kurabilmek. Devletleştirme süreçleri, iki talep için de bir ön koşul olarak kendini dayatıyor.

KAPİTALİZM Mİ, 21. YÜZYIL SOSYALİZMİ Mİ?

Krizin Latin Amerika üzerinde yarattığı sınırlı etkiler, bölgenin önceki dönemde yaşadıklarından epeyce farklı. Kapitalist sallantılar pek çok ülkeyi etkilemiş olsa da, 1980'ler ve 90'lardaki sarsıntıların getirdiği yıkımlarla karşılaştırılabilecek bir durumdan söz etmek mümkün değil. O dönemlerde, bölgenin tümü bir kamu borç patlaması batağına gömülüyor, enflasyon canavarının pençelerine maruz kalıyor ve yıkıcı bir toplumsal çürüme sergiliyordu. Neoliberalizmin uygulamaya koyulması süreci bu koşullar altında sağlamlaştıysa da, sonradan bu hamleler büyük bir halk direnişiyle karşılaşacak, direniş ise bölgede alternatif süreçlerin gelişmesine ön ayak olacaktı. Bu deneyimler, dünya genelinde toplumsal hareketler için büyük bir birikim sunuyor ve özellikle de bütçe kesintilerine karşı Avrupa'nın pek çok kentinde sokaklara dökülen gençlerle işçilere fayda sağlıyor.

Latin Amerika'da verilen kavgalar, sağdan gelen saldırıların karşısına başarılı yanıtlar çıkarmanın yollarını ortaya koydu. IMF hücumlarına karşı direnen toplumsal hareketlerin taşıdığı pankartlarda, borç ödemelerin için moratoryum ilan edilmesi, bir borç teftişinin yürütülmesi, bankaların devletleştirilmesi ve alacaklılarla kavgaya tutuşmak üzere borçlu ülkelerin birlik olması isteniyordu.[23]

Çoğu örnekte, bu tasarılar gelişme olanağı bulamayacak ya da ancak son derece kısıtlı biçime uygulamaya sokulacaktı. Yine de neoliberalizmle mücadelenin yeni koşullar altında yürütülmesine ön ayak olacak biçimde, bu sayede halkın çeşitli zaferler kazanmasına giden yol açıldı.[24] Bu miras, bugün dünyanın dört bir yanında kapitalist krizin sonuçlarını yaşayan halklara verimli dersler sunuyor.

Küresel çalkantının etkileri dinmeye başlarsa, bu deneyimler Latin Amerika gerçekliğinde de en öndeki yerini alacaktır. Asyalı ve orta büyüklüklü ekonomilerin krizden uzak durumunun sürmesi, hammadde fiyatlarındaki yüksek seyrin devam etmesi halinde, Latin Amerika'nın içinde bulunduğu soluklanma uzayabilir. Bunalımın dünya geneline yayılması ise,

23 Bu direnişin taşıdığı anlam için bkz. Modesto Guerrero, "Señales de un continente en movimiento, *Página*/12, 8 Kasım 2008.

24 Ekvador'daki borç teftişi deneyimi, Arjantin'de, halk ayaklanması karşısında borç ödemelerinin askıya alınması ve Venezüella'da bankaların kısmen devletleştirilmesi, bu adımların üç aydınlatıcı örneği olarak karşımızda duruyor. Bu başlığı incelediğimiz kaynak için bkz. Katz, *El rediseño*.

Latin Amerika'nın bir yenilgi senaryosuyla karşılaşması anlamına gelebilir. Her iki senaryo da akla yatkın geliyor ve hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, istihdam, ücretler, eğitim ve sağlık alanlarındaki talepler tekrar yükselecek, kapitalist sistem bunları karşılama yeteneğini sergileyemeyecektir. Sömürüye dayalı kâr rekabeti üzerine kurulu bir sistem, gerek refah, gerekse resesyon dönemlerinde, kitleleri bitmek bilmeyen acılara mahkûm ediyor. Dolayısıyla, halk hareketleri, geleceğin toplumsal düzenine ilişkin stratejik tartışmaları bir yana atmamalı.

Bugünün stratejik tartışmalarında, neoliberalizm karşısında ayakta durabilecek tek seçeneğin, "daha başka bir kapitalizm (neo-kalkınmacı, bölüşümcü, insancıl, eşitlikçi)" olduğu iddiası hâlâ egemen konumda. Ancak Latin Amerika'da bu iddiayı çürütebilecek yeni bir seçenek boy vermiş durumda: 21. yüzyıl sosyalizmini inşası. Elbette, bu çağrı şimdilik çok muğlak ve net bir anlam ifade etmekten uzak. Yine de, antikapitalist hedefler doğrultusunda taşıdığı önem çok açık ve bu da temel idealini ayakta tutuyor. Sosyalizm sözcüğü, son dönemlerde aşağılamalara, suçlamalara ve karalamalara maruz kaldı. Bu itibar kaybı dikkate alındığında, sözcüğe itibarının iade edilmesi de önem kazanıyor.

Latin Amerika'da, günümüzün kurtuluş projesine içerik kazandırmak üzere yeni bir ideolojik savaşın yolda olduğuna dair sayısız işaret var. Bolivya'da, komüniter sosyalizmin anlamı tartışılıyor. Venezüella, sosyalizmin tepeden inme inşası ile, tabandan yükselen girişimler arasında çekişmeler sahne oluyor. Küba'da, eşitlik hedefinin, daha fazla demokrasi içerecek biçimde, fakat bugüne kadarki kazanımlar yitirilmeden nasıl güncellenebileceği konuşuluyor.

En önemlisi ise, Latin Amerika Marksizm geleneği içerisinde sosyalist düşünce ve pratiği daha ilerilere taşıyacak yeni bir eylem, toplumsal hareket ve örgüt kuşağının doğmuş olması. Bu inşa süreci henüz ilk aşamalarında olsa da, yüz güldürecek sürprizler yaratma potansiyelini taşıyor.

ÇİNOMANİ: KÜRESEL KRİZ VE ÇİN

Ho-Fung Hung

Küresel ekonomik statükonun çöküş işaretleri verdiği bir dönemde, Çin'in son bulacağa hiç benzemeyen hiper-kapitalist büyümesi, geniş bir yorumcular yelpazesinde müthiş bir hayranlık ve hatta coşku uyandırıyor. Öyle ki, bu coşku için Çin*omani* terimini kullanmak yerinde görülebilir.[1] Şirket CEO'ları, Küresel Kuzey'de kâr olanaklarının pek az genişleme alanı bulabildiği koşullarda, Çin'in kriz sonrasındaki güçlü toparlanmasını devasa, yeni ve sınırsız bir kâr sahası biçiminde görürken, soldaki pek çok aydın da bu atılımı Çin'in Batılı küresel kapitalist tahakküme başarıyla karşı koyabileceğinin kesin kanıtı sayıyor. *Marxism Today*'in eski yayın yönetmeni Martin Jacques da "Çin dünyaya hükmettiği zaman" der ve "Batı dünyasının yıkılışı" çerçevesinde "yeni bir dünya düzeninin doğuşu"nu kutlarken aynı şeyi yapmakta.[2]

18. yüzyılda Aydınlanmacı çevrede baş gösteren Çinomani nasıl ülke hakkında üstünkörü, egzotik ve kimi zaman kasten saptırılmış bilgilere sırtını dayadıysa, bugün kutsanan Çin mucizesinde da yüzeysel bir ekonomi politik kavrayışıyla karşılaşıyoruz. Çin'in kendi içindeki havaya baktığımızda ise, ne gariptir ki, daha 2008'de küresel finans krizi patlak vermeden önce bile, sonsuz ekonomik büyümeye ilişkin heyecanın, yerini yaklaşan bir ekonomik krize dair kaygılara bıraktığını görüyoruz. 2007'de, Çin Sosyal Bilimler Akademisi, 1980'lerde Japonya'nın yaşadıklarını anımsatacak biçimde, sürdürülebilirlikten uzak bir varlık balonun giderek şiştiği uyarısını yapıyordu.[3] Mart 2007'de, Ulusal Halk Meclisinin yıllık genel oturumu kapsamında düzenlenen bir basın konferansında, başbakan Wen Jiabao'nun kendisi bile,

1 Perry Anderson, "Sinomania", *London Review of Book*, 28 Ocak 2010.

2 Martin Jacques, *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World*, Londra: Allen Lane, 2009.

3 *People's Daily*, 13 Ocak 2007.

Çin'in izlediği büyüme yolunun "istikrarsız, dengesiz, eşgüdümden uzak ve sürdürülemez" olduğu tespitini yaptı. Çin hükümetinin 2008-09 teşvik programı, ihracat dinamosunun durması sonucunda ekonominin serbest düşüşe geçmesi olasılığını defettiyse de, aynı zamanda devlet bankalarının gevşek kredi uygulamalarını dizginleyen setin kapaklarını bir anda açtı ve zaten krizden önce bile ciddi bir hal almış olan yatırım aşırılığını daha da kızıştırdı. Kriz sonrası dönemde aşırı yatırımlarla yaşanan cümbüş ve gevşek kredi uygulamalarının getirdiği likidite bolluğu, şimdiden dev bir balonun oluşmasına yol açmış durumda. Balonun patlaması ise, ikinci bir küresel finans krizinin tetiğini çekebilir.[4]

ÇİN'E ÖZGÜ BİR AŞIRI SERMAYE BİRİKİMİ

Çin mucizesini olanaklı kılan şey, birinci olarak eyalet yönetimlerinin yerel ölçekte ekonomik büyümeyi kararlılıkla destekleme gücü, ikinci olaraksa, ülke parti-devletinin emekçilerden gelen talepleri bastırabilmesi, sivil toplumun gelişimini önleyebilmesiydi. Sahip oldukları özerklik ve üzerlerindeki rekabet baskısı, eyaletleri daima cazibelerini yükseltmeye ve böylece Çin'in küresel sermayenin gözündeki genel çekiciliğini artırmaya iterken, yetkeci ulusal yönetim ise, vergilendirme ve ücret artışları yoluyla ekonomide büyük ölçekli yeniden bölüşüm hareketlerine girişmek zorunda kalmadan, huzursuzlukları baskıladı. Bu iki süreç, Çin'in devasa coğrafi ve demografik ölçeğine yayıldığında, ülkeyi küresel sistem içerisinde sermaye birikiminin en dinamik merkezi haline getirdi. Ancak yine aynı sosyopolitik yapı, bir yandan da doğrudan bu mucizenin sürdürülebilirliğine tehdit yönelten ekonomik dengesizlikleri büyütmekte: Ekonomi idaresindeki ademi merkeziyetçilik, yatırım aşırılığını hızlandırırken, başıboş bırakılmış toplumsal kutuplaşma ise yurtiçi tüketim gücünün gelişmesini sınırlandırıyor.

Üstelik, Çin'in büyümede izlediği yol, benzer kalkınma aşamalarına ulaşmış diğer "Asya Kaplanları" ile karşılaştırıldığında, bu dengesizlik daha da fazla dikkat çekiyor. Birincisi, kalkınmacı Çin devletinin merkeziyetçi olmayan yapısı, yatırım aşırılığını Çin'de diğer Asya Kaplanları'na kıyasla daha ciddi bir soruna dönüştürmekte. Daha erken dönemlerde Japonya, Güney Kore ve Tayvan'ın sergilediği ekonomik yükselişte, stratejik sanayi sektörlerinin gelişimini desteklemek üzere, merkezi hükümetler kıymetli finansal varlıklar ve diğer kaynakların tahsisinde kilit rol oynamıştı. Bu "öne çıkanı destekle" süreci, hem sanayileşmenin ilk aşamalarında başarı kazanılmasın-

4 Bloomberg'in Ocak 2011'de 1.000 yatırımcı, analizci ve tacirin katılımıyla yaptığı ankette, katılımcıların yüzde 45'i, sonraki beş yılda Çin'de ciddi bir finansal krizin patlak vermesini bekliyor, yüzde 40'ı ise 2016'dan sonra krizin patlak vereceğini tahmin ediyordu. Bkz. "China will Face Crisis within 5 Years, 45% of Investors in Global Poll Say", *Bloomberg News*, 26 Ocak 2011.

da, hem de daha ileriki dönemde sanayinin geliştirilmesinde hayati öneme sahipti.[5] Günümüz Çin'indeki ademi merkeziyetçi ekonomik büyüme ise, merkezî devlet modelinden önemli ölçüde farklılaşmakta.[6] Ülkede eyaletlerin pek çoğu, seçilen belli sanayi kollarının gelişimine etkin biçimde ön ayak olacak bir "kalkınmacı" tarzda hareket ediyor ve bu kalkınma çabaları, yerel düzeyde genellikle iyi bir planlama ve yürütmeye sahip. Ne var ki, bunların toplamına baktığımızda, yerel birimler arasında anarşik bir rekabetin hüküm sürdüğünü, böylece eşgüdümden uzak bir biçimde kapasite fazlasının yaratıldığını, düzensiz bir altyapı oluşumunun ortaya çıktığını görüyoruz. Çin malı ürünlere yönelik dünya pazarının soluk almadan büyüyeceği beklentisi içindeki yabancı yatırımcılar da, ülkedeki sanayi üretimi kapasitelerini artırma yolunda birbirleriyle yarışıyorlar. İhracat odaklı yabancı yatırımlar, ABD başta gelmek üzere dünya pazarında makbul kârlara şimdiye dek hep ulaştıysa da, iç pazarı hedef alan pek çok devlet kuruluşunun ve en başta da kamu teşekküllerinin, giderek aşırı ve kârsız hale geldiği fark ediliyor.

Çelik, otomotiv, çimento, alüminyum ve emlak gibi kilit sektörlerdeki atıl kapasite, daha 1990'ların ortalarında bile tırmanmaya başlamıştı.[7] 2006 itibarıyla, Çin'de iş kollarının yüzde 75'inden çoğunun fazla kapasite belasıyla uğraştığı ve 2005 itibarıyla da, zaten fazla yatırıma konu olan sektörlerdeki sabit varlık yatırımlarının, Çin GSHY artışı içinde yüzde 40 ila 50'lik paya eriştiği hesaplanıyor.[8] Kapasite fazlasındaki yığılma, yerli şirketlerin farklı coğrafyalara veya sektörlerine açılma olanaklarından yoksun olması nedeniyle daha da kızışıyor. Zira, bu olanaksızlık, şirketlerin zaten doymuş haldeki yerlerde ve sektörlerde yatırım yapması eğilimini güçlendirmekte. Bunun yanında, pek çok eyalet yönetimi ve yerel idare, başka eyaletler ve kentlerin kendi bölgesinde yatırım yapmasını engellemek amacıyla koruma duvarları örmekte. "Tek ülke, otuz iki ekonomi" hastalığını doğuran şey işte budur.[9]

5 Robert Wade, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton: Princeton University Press, 1990; Stephen Haggard, *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries*, Ithaca: Cornell University Press, 1990; Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

6 Alvin So (der.), *China's Developmental Miracle: Origins, Transformations, and Challenges*, Armonk: M. E. Sharpe. 2003.

7 Thomas G. Rawski, "Will Investment Behavior Constrain China's Growth?", *China Economic Review*, 13, 2002, s. 361-72.

8 Raghuram G. Rajun, "Financial System Reform and Global Current Account Imbalances", American Economic Association toplantısındaki sunum, Boston, 6 Ocak 2006, http://www.imf.org adresinde mevcut; Andy Xie, "China: What Next?", Global Economic Forum, Morgan Stanley, 3 Şubat 2006, http://www.morganstanley.com adresinde mevcut; Yasheng Huang, "Between Two Coordination Failures: Automotive Industrial Policy in China with a Comparison to Korea", *Review of International Political Economy*, 9(3), 2002, s. 538-73; Rawski, "Investment Behavior", s. 364-5; *Xinhuawang*, 14 Kasım 2005.

9 Yasheng Huang, *Selling China: Foreign Direct Investment during the Reform Era*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2003, s. 140-48.

Bir araştırmanın sonuçları, devlete ait işletmelerin yüzde 85,8'inin sadece tek bir kentte yatırım yaptığını, benzer şekilde yüzde 91,1'inin de tek bir eyaletle sınırlı kaldığını söylüyor.[10] Finans piyasalarının az gelişmiş yapısı nedeniyle, tasarrufları başka sektörler ya da bölgelere aktarma olanaklarının şirketler açısından azalması da bunda pay sahibi.[11]

Yetmezmiş gibi, önde gelen devlet bankaları da işletmeleri disiplin altına almak ve düşük getirili, şişmiş alanlara yatırım yapmaktan alıkoymak yerine, gevşek kredi uygulamalarıyla bu eğilimleri desteklemekte. Merkezî ve yerel hükümetlerin mali kolları şeklinde işlev gören bu bankalar, devletin batmış ya da savurgan sanayi kuruluşlarına bolca kredi sunuyor. Devletin kendi verilerine göre, bu kuruluşların kabaca yüzde 40'ının 2006'yı zararla kapattığını belirtelim.[12] Öte yandan, en başarılı özel şirketler bile, büyük devlet bankalarından finansal destek alma konusunda elverişsiz bir konumda bulunuyor. Bu tablo, Çin'i diğer Doğu Asyalı kalkınmacı ülkelerin sahip olduğu kalkınma deneyiminden ayrı bir yere koymakta.[13]

Devlete ait işletmelerin bütünüyle batmasını önlemek üzere devlet bankaları üzerinden kredi temin etme istekliliğinin ardında, muazzam işten çıkarmaları yavaşlatarak toplumsal ve siyasi istikrarı sürdürme çabası yatıyor. Ek olarak, bu krediler pek çok zaman, bankaların yerel şubeleri üzerinde müthiş bir nüfuza sahip olan yerel parti liderlerinin ısrarları sonucunda veriliyor. Yereldeki parti lider kadrolarının amacı, kendi bölgelerindeki büyüme rakamlarını ve kısa vadeli devlet gelirlerini yukarı çekmek amacıyla yatırım balonunu biraz daha şişirmek. Bu durum, geri ödenmeyen kredilerin yığılmasına yol açarak, sektörel nitelikli yatırım fazlasını, ekonominin geneli için bir riske dönüştürdü.[14] Burada, Uluslararası Ödemeler Bankasının konuya dair açıklamasına yer verebiliriz: "Çin'de en fazla kaygı duyulması gereken konuların başında, hatalı sermaye tahsisinin eninde sonunda kendini kâr oranlarında düşüş şeklinde açığa vuracak olması geliyor. Bu sonuç, bankacılık sistemine, mali kurumlara ve genel anlamda büyüme hedeflerine de yansıyacaktır. Kredilerle beslenen uzun genişleme dönemlerinin klasik

10 Lisa A. Keister ve Jin Lu, "The Transformation Continues: The Status of Chinese State-Owned Enterprises at the Start of the Millennium", *NBR Analizi*, 12(3), 2001, s. 26.

11 Rajan, "Financial System Reform"

12 Uluslararası Ödemeler Bankası, 77. Yıllık Rapor, Basel: Uluslararası Ödemeler Bankası, 2007, s. 56.

13 Kelli S. Tsai, *Back-Alley Banking: Private Entrepreneurs in China*, Ithaca: Cornell University Press, 2002, s. 29-35; Victor Shih, "Dealing with Non-Performing Loans: Political Constraints and Financial Policies in China", *China Quarterly*, 180, 2004, s. 922-44.

14 Nicholas Lardy, *China's Unfinished Economic Revolution*, Washington: Brookings Institution Press, 1998; Rawski, "Investment Behavior", s. 364-5; *The Economist*, 29 Ekim 2005.

sonu budur. [1990'ların uzun süreli krizi öncesinde] Japonya da aynı yoldan geçmiştir."[15]

Batık kredilerin devam eden tüm kredilere oranı, devasa kurtarma paketleri, kredilerin devlete ait varlık yönetimi şirketlerine devredilmesi ve geri ödenmeyen kredilerin kasıtlı olarak düşük beyan edilmesi sonucunda, 1990'ların sonlarından itibaren azaltılmıştı.[16] Büyük devlet bankaları ise, kârlılık durumunu ve kredi kullananların içinde bulunduğu riskleri hiç dikkate almadan kredi dağıtmayı sürdürdü.[17] Nicolas Hardy'nin işaret ettiği gibi, bu tedbirsiz kredi kullandırma yaklaşımı, batık kredilerin tekrar yığılmasına yol açabilir ve "son sekiz yılda bankacılık reformunun büyük güçlüklerle kaydettiği ilerlemelerin bir kısmını ortadan kaldırabilir".[18] Hızlı ekonomik büyüme döneminde risksizmiş gibi görünen pek çok kredi, ekonomi yavaşladığında bir anda riskli tarafa kayabilir ve tıpkı 1990'ların başlarında Japonya'da görüldüğü gibi, sonuçta batık kredilerde patlama yaşanabilir.

Çin kalkınma modelinin başına bela olan ikinci şey ise yetersiz tüketimdir. Doğu Asya Kaplanları'nın tümü, sanayi atılımlarının başlangıç aşamasında yetkeci rejimler tarafından yönetilmekteydi. Ancak bu rejimleri terbiye eden bir Soğuk Savaş jeopolitiği de mevcuttu. Komünist Çin'in kapı komşusu sayılabilecek bu ülkeler, alt sınıflarda ve özellikle köylüler arasında ciddi bir sosyalist etkinin filizlenmesi olasılığı karşısındaki büyük korkuları nedeniyle, siyasi bakımdan rakiplerine yaşam hakkı tanımasalar da, ekonomide kapsayıcı bir yaklaşım benimsediler.[19] Gelir adaletsizliğindeki düşüş ve alt sınıfların gelir düzeyindeki yükseliş, yeni yeni sanayileşen bu ekonomilere, dünya pazarının gelgitlerine karşı tampon vazifesi görecek, ayrıca emekleme aşamasındaki iş kollarına, uluslararası rekabete atılmadan önce yeterli bir iç talep sunacak, hatırı sayılır iç pazarlara kavuşma olanağını sundu.[20]

Çin'de ise, parti-devlet aygıtı 1990'larda gözü kara bir biçimde hızlı ekonomik büyümeyi pompalarken, bunun sonucunda kendini gösteren toplumsal kutuplaşmayı hafifletme yolunda pek başarı kaydedemedi. Tabandan

15 Uluslararası Ödemeler Bankası, 76. Yıllık Rapor, Basel: Uluslararası Ödemeler Bankası, 2006, s. 144.

16 *New York Times*, 15 Kasım 2006; Wendy Dobson ve Anil K. Kashyap, "The Contradiction in China's Gradualist Banking Reforms", *Brookings Papers on Economic Activity*, Sonbahar, 2006, s. 103-48; Barry Naughton, *The Chinese Economy: Transitions and Growth*, Cambridge, MA: MIT Press, 2007, s. 460-67.

17 Richard Podpiera, "Progress in China's Banking Sector Reform: Has Bank Behavior Changed?", IMF Ön Raporu, 2006, http://www.imf.org adresinde mevcut.

18 *The Economist*, 8 Nisan 2006.

19 Fedric C. Deyo, "State and Labor: Modes of Political Exclusion in East Asian Development", F.C. Deyo (der.), *In The Political Economy of the New Asian Industrialism* içinde, Ithaca: Cornell University Press, 1987, s. 227-48; Haggard, *Pathways from the Periphery*, s. 223-53.

20 Richard Grabowski, "The Successful Developmental State: Where Does It Come From?", *World Development*, 22(3), 1994, s. 413-22.

gelen itiraz seslerinin devlet tarafından acımasızca bastırılması, bu tabloyu daha da kızıştıracaktı. Sınıflar, bölgeler ve köyle kent arasındaki eşitsizlikler, ekonomi mucizesiyle kol kola büyüdü. Kırsal iç kesimlerde yoksulluk şiddetlenirken, devlet sektörünün eski kaleleri de ciddi bir işsizliğin istilasına uğradı.[21] İhracata dayalı sermayenin yarattığı istihdam, hırpalanmış devlet fabrikalarındaki kayıpları telafi edemeyince, 1990'ların ortalarında Çin imalat sektöründe istihdam düşüş yaşandı ve imalatın toplam istihdam içindeki payı, yeni sanayileşen daha küçük ülkelerdeki zirve oranlarını asla yakalayamadı.[22] Atılım yapan kıyı kentlerindeki köylülerden devşirme işçiler de çok daha iyi koşullara kavuşamadılar. Yedek işgücü ordusunun muazzam boyutlarına ve parti-devletin himayesi altındaki "despotik fabrika rejimi"ne bağlı olarak, Çin ekonomik mucizesinin imalat sektöründeki ücret artışı, en "olağanüstü" dönemlerinde bile, Doğu Asya'nın sanayileşen diğer ekonomileriyle karşılaştırıldığında iç karartıcı boyutlarda kaldı.[23]

Tayvan'da, 1950'lerde 0,5 ile 0,6 arasında değişen Gini katsayısı, sanayi atılımının en dikkat çekici aşamasında, 1970'lerde 0,3-0,4 aralığına inerken, Çin'de 1980'de 0,33 olan değer, 2007'ye gelindiğinde 0,45'i aşmıştı. Gelir dağılımının gittikçe çarpıklaşması, kitle tüketim pazarının genişleme olanaklarını sınırlandırdı. Ücret gelirlerinin Çin GSYH'si içindeki oranı 1998'de yüzde 53 iken, 2005'te yüzde 41,1 olarak hesaplanınca, bir Dünya Bankası araştırmasında şu tespitlere yer verildi: "Ücret ve hane halkı gelirlerinin ekonomide giderek daha küçük rol üstlenmesi, tüketimin GSYH içindeki oranının düşmesinin ana nedenidir."[24] Çin'de tüketimin durağan bir seyir izlediğini söylemek haksızlık olacaksa da, yatırımdaki coşkulu büyümenin çok gerisinde kaldığı ortadadır.[25]

Daha önceki "Doğu Asya kalkınma mucizeleri" de yüksek yatırım ve düşük tüketim rakamlarıyla kendini göstermiş olmakla birlikte, Çin'in bu deneyimleri gölgede bıraktığını görüyoruz. Ülkedeki sabit varlık yatırımlarının GSYH'ye oranı hep yüzde 40'ın üzerindeydi ve 2009'da yüzde 45'e

21 Shaogang Wang ve Hu Angang, *The Political Economy of Uneven Development: The Case of China*, Armonk: M. E. Sharpe, 1999; Carl Riskin, Renwei Zhao ve Shi Li (der.), *China's Retreat from Equality: Income Distribution and Economic Transition*, Armonk: M. E. Sharpe, 2001.

22 Peter Evans ve Sarah Staveteig, "The Changing Structure of Employment in Contemporary China", Deborah Davis and Feng Wang (der.), *Creating Wealth and Poverty in Post-Socialist China* içinde, Stanford: Stanford University Press, 2008.

23 Ching-kwan Lee, *Gender and the South China Miracle*, Berkeley: University of California Press, 1998; Andrew Glyn, "Imbalances of the Global Economy", *New Left Review*, 34, 2005, s. 22; Ho-fung Hung, "Rise of China and the Global Overaccumulation Crisis", *Review of International Political Economy*, 15(2), 2008, s. 162.

24 He Jianwu ve Louis Kuijs, "Rebalancing China's Economy--Modeling a Policy Package", Dünya Bankası Çin Araştırma Raporu, 7, 2007, s. 11-12, http://www.worldbank.org.cn adresinde mevcut.

25 Hung, "Rise of China", s. 164.

vardı. Tayvan ve Güney Kore'de, sanayi büyümesinin en hızlı döneminde, 1970'lerde bu oranın yüzde 25 ile 35 arasında dalgalandığını söyleyelim. Çin'de yüzde 40'ın altında kalan ve 2004'ten beri düşen özel tüketim oranının da Tayvan ile Güney Kore'nin 1970'lerdeki verilerinden (Güney Küre için yüzde 60 ila 79 ve Tayvan için yüzde 50 ila 60) çok aşağıda kaldığı anlaşılıyor.

Yatırım fazlası giderek artarken yetersiz tüketimin devam etmesi, kapasite fazlasını ihracata aktarma yolunda küresel pazara bağımlılık durumunu günden güne pekiştiriyor. Bu ise, Çin'in uzun süreli küresel ekonomik durgunluklara karşı daha savunmasız hale gelmesi demek. Ülkenin brüt sabit sermaye oluşumunun nihai tüketim harcamalarına oranı, 1997 Asya finansal krizi arifesinde çoğu Asya ekonomilerinin ulaştığı değerleri bile geride bıraktı.[26] Yatırımlarla tüketim arasındaki oranda gözlenen bu artış, 1930'ların Büyük Bunalım'ından hemen önce Birleşik Devletler'de, veya 1990'ları ifade eden "kayıp on yıl"ın eşiğinde Japonya'da şahit olunanları anımsatacak türden. Her iki örnekte de, darbeler inmeden önce borçla finanse edilen bir aşırı sanayi kapasitesi, varlık balonu, durgun iç talep ve üretim sektörlerinde kârlılık düşüşü söz konusuydu.[27]

Marksizm penceresinden değerlendirme yapacak olursak, kâr oranında düşüşün engellenmeyeceği bir sermaye birikim hızına ulaşıldığında, ya oluşan aşırı üretim kapasitesi ya da tüketim yetersizliği nedeniyle kapitalist ekonominin bir aşırı birikim kriziyle yüz yüze geleceğini söyleyebiliriz.[28] Çin'in ekonomik mucizesindeki yatırım fazlası ve tüketim yetersizliği, kuramsal bir bakışla, böyle bir krize giden süreci hızlandırmalı ve nihayetinde de kârın ve büyümenin çökmesine yol açmalıydı. Ancak gerçekte böyle bir şey yaşanmadı ve Çin ekonomi lokomotifi yirmi yılı aşkın süreyle hiç ara vermeden doludizgin ilerlemeye devam etti. Bu çelişkiye, ihracattaki canlanma sayesinde Çin'in kapasite fazlasını dış pazarlara yönlendirme imkânı bulması çerçevesinde yanıt verebiliriz.

Çin ihracat sektörü, ülke ekonomisini küresel ekonomideki dalgalanmalara karşı savunmasız hale getirmesinin yanında, dünya pazarlarında maliyet bakımından rekabet gücünü koruyabilmek için, kazancının önemli bir

26 Aynı eser, s. 165.

27 Michel Aglietta, *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, Londra: Verso, 1979; James N. Devine, "Underconsumption, Over-Investment, and the Origins of the Great Depression", *Journal of Radical Political Economics*, 15(2), 1983; Walden Bello, "East Asia: On the Eve of the Great Transformation?", Review of International Political Economy, 5(3), 1998, s. 424-44; Robert Wade, "Wheels within Wheels: Rethinking the Asian Crisis and the Asian Model", *American Review of Political Science*, 3, 2000; Taggard R. Murphy, "Japan's Economic Crisis", *New Left Review*, 1, 2000, s. 25-52; Korkut A. Ertürk, "Overcapacity and the East Asian Crisis", *Journal of Post Keynesian Economics*, 24(2), 2002; Ravi A. Palat, "'Eyes Wide Shut': Reconceptualizing the Asian Crisis", *Review of International Political Economy*, 10(2), 2003.

28 David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

bölümünün yaşam standartlarını yükseltmeye ayrılmamasını sağlamak zorundaydı ve dolayısıyla emekçi sınıflarda tüketim gücünün artmasını engelledi. Bu Çinli şirketler, giderek artan kârlarının büyük kısmını ücret artışları yerine tasarruflara aktarabildiler. Ulusal tasarrufların büyük bölümünü bu şirket tasarrufları oluşturmakta ve bu da bankaların bir kredi patlamasını finanse edebilmesini sağlamakta, sonuçta yatırım fazlasının daha da şiddetlenmesine yol açmaktaydı.[29]

Fazla sanayi sermayesinin birikimi, piyasadaki aşırı mal arzı ve tüketimdeki büyümenin hayli yavaş kalması, 1990'lar boyunca ana sanayi sektörlerinde nihai ürün fiyatlarının ve kâr marjlarının düşmesine neden oldu.[30] Büyüyen ekonomik dengesizlik ve kârsız büyüme kaygıları, pek çoklarının kafasında canlanmanın sürdürülebilirliğine ilişkin soru işaretleri uyandıracak, bir ekonomik krizin yaklaşmakta olduğu tahminlerini sıklaştıracaktı. 1997-98 Asya Finans Krizi, bu kaygıları daha da güçlendirdi.[31] Çin mucizesinin sergilediği yorgunluk emareleri arasında, finans sisteminin istikrarını tehdit edecek biçimde, devlet bankalarının batık kredilerindeki artış da vardı. Bir deflasyon sarmalı içinde, kamu işletmeleri başta gelmek üzere sanayide dibe çakılan kâr oranlarını da bu işaretlere eklemeliyiz.

Ancak ciddi bir ekonomik krizin kapıda olduğu korkusu, 2000'den itibaren itici gücünü DYY girişlerinin oluşturduğu yeni bir yüksek büyüme dalgasıyla çok geçmeden dinecekti. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne girmesi, 2008 Olimpiyatları'nı düzenleme hakkı kazanması, ABD ile Avrupa'daki emlak balonu ve borçlanmaya dayalı tüketim patlaması nedeniyle Çin ihraç malları pazarının genişlemesi sonucunda ihracat odaklı Çin ekonomisinin gerek yurtiçinde, gerekse dışında sergileyeceği performansa ilişkin bir iyimserliğin baş göstermesi, gidişatın yönünü yukarı çevirmesinde büyük pay sahibiydi. Bu ihracat odaklı ekonomik canlanmanın sağladığı devlet gelirleri artışı, hükümete devlet bankaları ve işletmelerini kurtarma imkânını vermekteydi.

---

29 Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Konseyi, *Zhongguo jumin shouru fenpei niandu baogao*, 2005 (Çin ülke sakinleri gelir dağılımı yıllık raporu).

30 Emma X. Fan ve Jesus Felipe, "The Diverging Patterns of Profitability, Investment, and Growth of China and India, 1980-2003", Center for Applied Macroeconomic Analysis, Australian National University Ön Raporu, 2005; Shan Weijian, "The World Bank's China Delusions", *Far Eastern Economic Review*, 169(7), 2006, s. 29-32; Shan Weijian, "China's Low-Profit Growth Model", *Far Eastern Economic Review*, 169(11), 2006; Nazrul Islam, Dai Erbiao ve Hiroshi Sakamoto, "Role of TFP in China's Growth", *Asian Economic Journal*, 20(2), 2006, s. 149-54; Hung, "Rise of China", s. 166.

31 John G. Fernald ve Oliver D. Babson, "Why Has China Survived the Asian Crisis So Well? What Risks Remain?", Amerikan Merkez Bankası Yönetim Kurulu, Uluslararası Finans Tartışma Raporları, No. 333, 1999; Justin Y. Lin, "The Current Deflation in China: Causes and Policy Options", *Asian Pacific Journal of Economics and Business*, 4(2), 2000.

Çin, böylece, kamu işletmelerinin egemenliğindeki iç pazara yönelik sektörlerindeki kapasite fazlasının yarattığı ve giderek büyüyen tehdidi ortadan kaldırma konusunda, ihracat sektörüne daha da bağımlı hale geldi. Tablo 1'de görüldüğü gibi, devlete ait büyük sanayi kuruluşları ve limitet şirketlerin 2007 yılındaki kâr oranı, tüm siyasi desteğe, sübvansiyonlara ve devlet bankalarının sunduğu düşük faizli kredilere karşın yüzde 4,81'de, yani yüzde 7,69'luk ülke ortalamasının hayli altında kaldı. Özel sanayi kuruluşları ve yabancı sermayeli girişim ortaklıklarına bağlı sanayi kuruluşlarında bu oran sırasıyla yüzde 9,48 ve 8,26 olarak hesaplanmaktaydı.

Tablo 1. Farklı Tiplerdeki Sanayi Kuruluşlarında Kâr Oranları, 2007 ve 2009

Kuruluş Tipi	Kâr Oranı, 2007 (%)*	Kâr Oranı, 2009
Genel Ortalama	7,69	7,09
Devlete ait kuruluşlar	4,81	3,77
Yalnızca devlet tarafından finanse edilen limitet şirketler	4,57	3,85
Özel kuruluşlar	9,48	10,94
Ortak girişim kuruluşları Hong Kong, Tayvan ve Macao sermayesiyle	8,26	7,60
Diğer yabancı sermayeyle	8,72	7,21

* kâr oranı = toplam yıllık kâr / toplam varlıklar

Kaynak: Ulusal İstatistik Dairesi.

İhracattaki hızlı büyümenin pompaladığı döviz rezervleri, bankacılık sektöründe tam bir kredi patlamasına yol açtı. Borçla finanse edilen yatırımlar daha da artıyor, bu yatırımlarla ortaya çıkan fazla üretim kapasitesi artışı bir kısır döngüye dönüşüyor, ihracatta tekrar artıyordu. Tam bir ihracat artışı –yatırım patlaması döngüsü oluştu.[32] Toplama bakıldığında, 2007-08 küresel krizinin arifesinde Çin'in içinde bulunduğu ekonomik büyüme yolunun ana hatlarını bir tarafta yüksek (ve giderek daha da artan) düzeydeki ihracat bağımlılığı ve borçla finanse edilen yatırımlar, diğer yanda ise düşük ülke içi tüketim çizmekteydi.

32 *Washington Post*, 17 Ocak 2006.

Çin ekonomisinin o güne dek en kârlı unsuru olmuş ve aynı zamanda bir aşırı birikim krizine yönelik riskleri ortadan kaldırma yolunda hayati bileşene dönüşmüş dehşetli ihracat lokomotifinin sonsuza kadar rayda kalıp kalmayacağı daha o günlerde tartışma konusuydu. Asya Kaplanları'nın ihracata dayalı kalkınma stratejisiyle elde ettiği başarı, temel olarak, stratejinin az sayıdaki küçük ülke tarafından uygulanmasına dayanmaktaydı. Bu ülkelerin ihraç ettiği mallar, dünya pazarı tarafından kolayca yutulabilmekteydi. Ancak 1980'ler ve 90'larda kalkınma yolunda aynı stratejiyi izleyen ülke sayısının çok fazla artmasıyla, ucuz ihraç mallarının istilasına uğrayan dünya pazarı giderek daha dengesiz bir yapıya büründü. Çin, ekonomik ölçeği ve ihracat hacmi düşünüldüğünde, bu dengesizlikler karşısında ayrı bir savunmasızlığa sahipti.[33] Daha kötüsü, Çin'in ihracatında Amerikan tüketim pazarı çok büyük ağırlığa sahipti. Çin'in tüm ihracatının yüzde 30'undan fazlası Amerikalı tüketiciler tarafından satın alınmaktaydı (Hong Kong üzerinden yapılan ihracat da dahil olmak üzere).[34]

KRİZ VE TEŞVİK PROGRAMI

Dolayısıyla, ülke içi tüketimin kadük kalması pahasına gerçekleşen müthiş bir ihracat odaklı büyümeye dayalı kalkınma modeli, Küresel Kuzey'de baş gösterebilecek tüm ciddi talep daralmalarına karşı olağanüstü kırılgan yapıdaydı. Çin'in ve diğer Asya hükümetlerinin, döviz rezervlerini Amerikan borç tahvilleri satın almak için harcamak zorunda kalması, salt Amerikan hazine tahvillerinin istikrarlı ve güvenli biçimde geri dönüş sağlayacağı düşüncesinden kaynaklanmıyordu. İhraç mallarına yönelik Amerikan talebindeki artışın devamlılığını sağlama doğrultusunda, ABD'nin giderek hızlanan cari açığını finanse etme yolunda Asya merkez bankalarının bilinçli çabaları da bunu gerektiriyordu.

Bu açıdan bakıldığında, gerek Çin ihracat lokomotifinin, gerekse Amerikan borç tahvillerinin toplanması sonucunda Çin finansal gücünün sergilediği büyüme, ABD'deki tüketim çılgınlığıyla yakından ilişkiliydi. ABD'de bir ekonomik krizinin patlak vermesi (2007'de yüzde 20 olan ihracat büyüme oranını 2009 itibarıyla yüzde 11'e düşürerek Çin'in ihracatını hayli

33 Walter Russell Mead, "Needed: A New Growth Strategy for the Developing World", *Development Outreach*, Dünya Bankası, Yaz 1999; Thomas I. Palley, "A New Development Paradigm: Domestic Demand-Led Growth", *Foreign Policy in Focus*, Eylül 2002; Asya Kalkınma Bankası, Asya'da Kalkınmanın Genel Görünümü 2005, Manila: Asya Kalkınma Bankası, 2005.

34 Stephen Roach, "The Fallacy of Global Decoupling", Global Economic Forum, Morgan Stanley, 2006, http://www.morganstanley.com adresinde mevcut; Stephen Roach, "China's Rebalancing Imperatives: A Giant Step for Globalization", *Morgan Stanley Research Global*, 1 Aralık 2006.

olumsuz etkilemiştir)[35] ve bunun ardından dolar ile hazine tahvillerinin de çökmesi, en kötü kabusun gerçeğe dönüşmesi gibi düşünülebilir.

Finans krizi gelip çatmadan önce, Çin hükümeti, döviz rezervi yatırımlarını çeşitlendirme ve bu yatırımların getirisini artırma yönünde denemelere girişmişti. Yabancı hisse senetlerine yatırım yapmayı ve çokuluslu şirketlerin satın alınması yolunda devlet kuruluşlarının finanse edilmesini denediler. Ancak IBM PC'nin Lenovo bünyesine katılması ve özel yatırım fonu Blackstone'un çoğunluk hisselerinin Çin ulusal varlık fonu tarafından satın alınması örneklerinde olduğu gibi, girişimlerin neredeyse tümü can sıkıcı başarısızlıklarla sonuçlandı.[36] Bu başarısızlıkların asıl nedeni kötü yatırım kararlarından çok, Çin döviz rezervlerinin sıra dışı ölçeğe ulaşmasının dayattığı kısıtlardı. Rezervlerin büyüklüğü hesaba katılırsa, herhangi bir finansal varlığa yatırım yapıldığında ya da bu yatırımlar geri çekildiğinde, söz konusu varlığa yönelik küresel piyasada aksama yaşanmaması olanaksızdı. Bunun yanında, Amerikan borç tahvilleri piyasası haricinde, Çin'in devasa rezervlerini soğurabilecek derinlikte likidite barındıran başka bir mecra yoktu. Paul Krugman, Çin'in bir "dolar kapanı"na yakalandığını söylerken aslında hiç de abartmıyordu. Zira Çin, doların hegemonyasının sürmesine yardım edecek biçimde Amerikan borç tahvillerini veya diğer dolar varlıklarını satın almaya devam etmek dışında pek az seçeneğe sahipti.[37]

Amerikan tüketici pazarının kaydettiği genişleme ise, sürdürülebilir olmayan, borçla finanse edilen, muazzam cari açık yaratan bir tüketim çılgınlığına sırtını dayamıştı. ABD, 2008'de emlak balonun patlaması ve borca dayalı tüketimciliğin çökmesiyle birlikte, köklü düzenlemelere gitmek zorunda kaldı. Çin'in ana ihracat pazarındaki bu yeni düzenlemelere, Çin yuanının hatırı sayılır ölçüde değer kazanması yönünde giderek artan baskılar, ayrıca gerek ABD'de, gerekse diğer ekonomilerde korumacı önlemlerin yükselişe geçmesi eşlik etmekte. Bu konjonktür, Çin ihracat sektörünü kârlılık bakımından büyük bir gerilemeye maruz bırakıyor.

2008 sonları ve 2009 başlarında, Çin ihracat lokomotifi tökezledi ve ihracata dayalı imalat sektörü de her alanda sert bir daralmayla karşı karşıya kaldı. Merkezî hükümetin yanıtı, ekonominin serbest düşüşe geçmesini önlemek ve büyümeye geri dönmek üzere, 570 milyar dolar tutarındaki (devlet harcamalarıyla birlikte, devlet bankalarının vermesi planlanan krediler de

35 Dünya Bankası 2010, "China Quarterly Update", Pekin: Dünya Bankası Pekin Ofisi, Mart 2010, s. 10.

36 Ho-fung Hung, "America's Head Servant? PRC's Dilemma in the Global Crisis", *New Left Review*, 60, 2009, s. 17-18.

37 Paul Krugman, "China's Dollar Trap", *New York Times*, 2 Nisan 2009.

hesaba katıldığında) dev bir mali teşvik paketini derhal (Kasım 2008'de) devreye sokmak olacaktı. Başlangıçta pek çok kişi, Çin ekonomisinin yurtiçi tüketime daha fazla ağırlık veren bir yapıyla yeniden dengeye kavuşturulması sürecini hızlandırma yönünde bu dev paketi kıymetli bir fırsat olarak gördü ve teşviklerin asıl olarak sağlık sigortası ve sosyal güvenliğin finansmanı gibi sosyal harcamalardan oluşacağı beklentisine girdi. Bu sosyal harcamaların, harcanabilir bireysel gelirleri artıracağı ve böylece emekçi sınıfların alım gücünü yukarı çekeceği düşünülmekteydi.

Oysa, Çin ekonomisinin dengeyi tekrar oluşturacak bir yeniden yapılanmaya girmesini savunanları düş kırıklığına uğratacak biçimde, teşvik paketinde sosyal harcamaların oranı gerçekte yüzde 20'yi aşmayacak, harcamalardan aslan payını karayolu inşaatı benzeri sermaye malları yatırımları ile, çelik ve çimento gibi zaten müthiş bir kapasite fazlasıyla boğuşan sektörlerin büyütülmesi alacaktı.[38] Sosyal yardım kurumları ile küçük ve orta ölçekli emek yoğun işletmeler teşvik paketinden pek bir fayda görmediğinden, harcanabilir gelir ve istihdam üzerinde kayda değer bir iyileşme sağlanamayacaktı. Daha kötüsü, ihracat sektörünün ani çöküşü karşısında dehşete düşmüş gibi görünen merkezî hükümet, ekonomiyi dengeleme çabalarından bütünüyle el çekecek, katma değer vergisinin indirilmesi ve yuanın değer kazanmasının engellenmesi benzeri bir dizi ihracat destekleme önlemini uygulamaya koyacaktı. Hatta, ihracat sektörüyle bağlantılı çıkar grupları, Yeni İş Sözleşmesi Kanunu'nun askıya alınmasını talep etmek için krizi bir fırsat olarak göreceklerdi.[39]

Devasa mali teşvik, etkileyici ölçeğine karşın, yurtiçi tüketimi destekleyerek Çin ekonomisini dengeye kavuşturma ve böylece Çin'in ihracat bağımlılığını azaltma yolunda pek az iş yaptı.[40] Teşvik kaynaklarının büyük kısmı Batı eyaletlerine aktarılıp, kıyı kesimi ile iç kesimler arasındaki kalkınma uçurumunun kapatılması amacıyla kullanıldıysa da, çelik sanayisinde üretim kapasitesinin artırılması ve dünyanın en uzun hızlı tren ağının inşa edilmesi gibi sermaye yoğun, kent odaklı teşvik yatırımlarının ağırlık kazanması sonucunda, tüketim yetersizliğinin altta yatan nedenleri arasındaki kent-köy kutuplaşması daha da derinleşti. Kentle köy arasındaki kişi başı hane halkı geliri farkı, 2009'da 3,33 kat ile tarihin en yüksek düzeyine çıktı.[41]

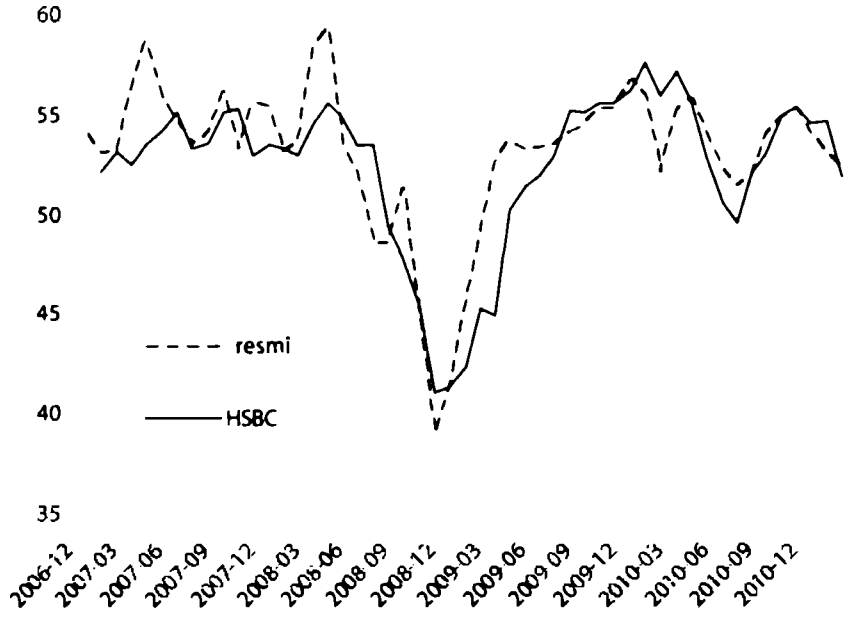
38 "Siwanyi neiwai" (dört milyarın içinde ve dışında), *Caijing*, 16 Mart 2009.

39 Bkz "jiuye xingshi yanjun laodong hetong fa chujing ganga" (ciddi işsizlik, iş sözleşmeleri kanunu tehlikeye atıyor), *Caijing*, 4 Ocak 2009.

40 'Zhongguo GDP zengzhang jin 90% you touzi ladong" (Çin'in GSYH artışında yatırımın payı neredeyse %90), *Caijing*, 16 Temmuz 2009.

41 İmalat Satın Alma Yöneticileri İndeksi, imalat tesislerinde yürütülen bir anket temelinde hazırlanan aylık imalat faaliyetleri tahminleridir. İndeksin 50'nin üzerine çıkması imalat faaliyetlerinde genişlemeye, 50'nin altında değerler ise daralmaya işaret etmektedir.

Şekil 1. Çin Satın Alma Yöneticileri İndeksi (Resmî Veriler ve HSBC İndeksleri)

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Dairesi ve HSBC.[42]

Kapsamlı harcamalar, ihracat pazarının toparlanmasına kadar geçecek sürede, ekonominin devlet öncülüğündeki bir yatırım atılımıyla kısa vadede gürlemeye devam etmesini sağladı. 2009 Yaz'ı itibarıyla, Çin ekonomisinin serbest düşüşüne mali teşvikler tarafından başarıyla set çekilmiş, ayrıca ekonominin makul bir toparlanma kaydetmesi sağlanmıştı (Şekil 1'de görüldüğü gibi). Ancak aynı zamanda, 2009'un tümünde gerçekleşen GSYH artışının yüzde 90'ından fazlası, teşvik programı kapsamında bankaların verdiği krediler ve kamu harcamalarının beslediği sabit varlık yatırımları sonucunda ortaya çıkmıştı.[43] 2010'a ilişkin ilk rakamlar ise, yatırımların iteklediği bu büyüme tipinin daha da kökleştiğini, sabit yatırımlardaki büyümenin yüzde 23'ü aştığını, oysa GSYH'deki artışın yüzde 10,3'te kaldığını göstermekte. Bu yatırımların büyük kısmı düşük kalite düzeyi ve kârlılığa dair soru işaretleriyle öne çıkıyor.[44] Önde gelen Çinli iktisatçılardan birinin sözleriyle, bu

42 Hung, "America's Head Servant?", Tablo 3.

43 "Investment contributes over 90% to China's GDP growth: NBS, *Xinhua News*, 2 Şubat 2012.

44 Michael Pettis, "More Public Worrying about the Chinese Stimulus", Çin finans piyasaları hakkında blog yazısı, 24 Temmuz 2009, http://mpettis.com Adresinde mevcut.

dev teşvik programı, "susuzluğu dindirmek için zehir içmek"ten farksız.[45] Gevşek kredi uygulamalarıyla finanse edilen yatırım çılgınlığı giderek daha verimsiz yatırımlara doğru yol aldığı için, her bir birim sabit varlık yatırımının yeni gelir yaratma kapasitesinin gittikçe düştüğü Şekil 2'de görülüyor. Tablo 1'de de, ekonominin teşviklerle zorlanan toparlanmasında, yatırımlarla pompalanan devlet sektörü başta gelmek üzere, ekonominin her kesiminde kâr oranının ciddi bir düşüş sergilediğini görmüştük.

Şekil 2. Bir Birim Sabit Varlık Yatırımının Yarattığı Ulusal Gelir Artışı

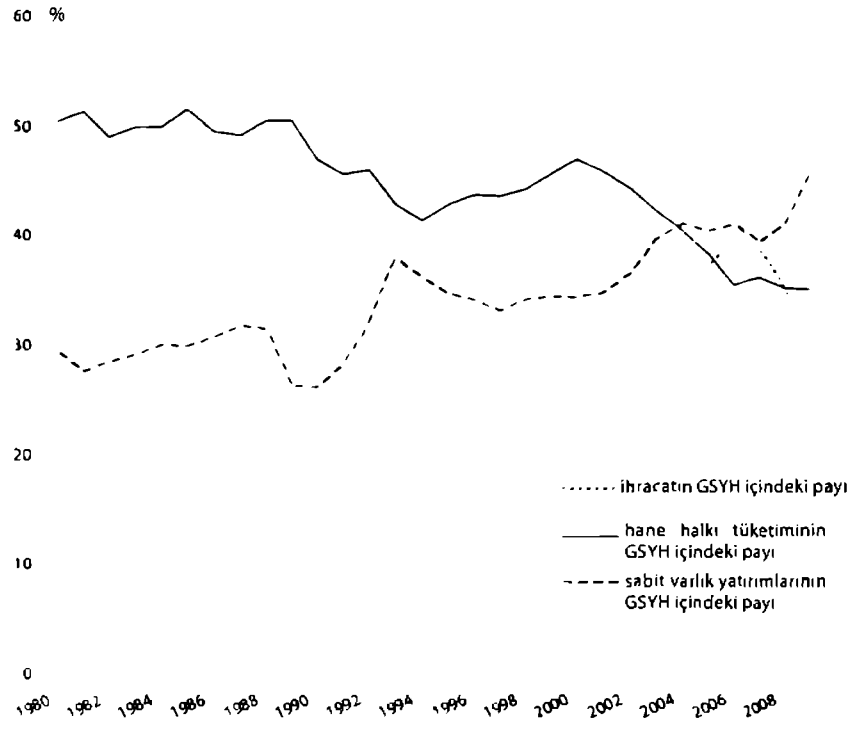

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Dairesi.

Elimizdeki en güncel veriler, 2008 krizi sonrasında Çin ekonomisinin tahrik edilmesi sürecinde, ihracatta cansız kalan toparlanmanın yarattığı boşluğu sabit varlık yatırımlarının doldurduğunu, merkezî önderliğin, yurtiçi talebi canlandırma yolunda herkesçe bilinen tüm çabalarına karşın, özel tüketimin herhangi bir gelişme emaresi sergilemediğini ortaya koymakta.

45 Yorum, Şanghay'daki Çin Avrupa Uluslararası İşletme Okulundan Xu Xiaonian a aittir. Bkz. "China Stimulus Plan Comes Under Attack at 'Summer Davos'", *China Post*, 13 Eyül 2009.

Şekil 3. Çin GSYH'sinde İhracat, Tüketim ve Yatırımın Payı

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Dairesi.

Bütçe açığı, geri dönmeyen krediler ve teşviklerle birlikte iyice kızışan kapasite fazlasının, orta ve uzun vadede daha derin bir gerilemeye yol açması hâlâ olası. Hükümet, bankalar ve kamu teşekküllerinin kurtarılmasında gerekli mali kaynakları elde etmek için daha ağır vergiler koymak zorunda kalabilir. Bu ise, özel tüketimin daha da azalması anlamına gelecek. ABD'deki toparlanmanın ağır aksak, istihdam yaratmadan ilerlemesi ve avro bölgesindeki krizin derinleşmesi, bu senaryonun gerçeğe dönüşme olasılığını arttırıyor.

Küresel krize bugünkü gibi yanıt verilmeye devam edilmesi durumunda, Çin'in krizle harap olması daha olası. Çin'i bağımsız bir ekonomik güce dönüştürecek tek yol, yurtiçi tüketimin artırılması ekseninde daha dengeli bir büyümeye geçiş yapılmasıdır.

EMEKÇİ ÇÖZÜMÜ

Çin'in ihracat bağımlılığını azaltmasının anahtarı, gelirin daha büyük kısımlarının şirketlerden çalışanlara aktarılmasına dönük yeniden bölü-

şüm önlemleri aracılığıyla emekçi sınıfların tüketim gücünün artırılmasıdır. Çin Komünist Partisi seçkinleri de bu gerçeğin tamamen farkındalar. Merkezî hükümet, ülkedeki kalkınmayı dengeleme dürtüsüyle, hem de Çin'in ihracattaki rekabet gücünü törpüleme pahasına, 2005'ten beri köylülerin ve kentli işçilerin harcanabilir gelirlerini yükselterek yurtiçi tüketimi artırmaya çalışıyor. Bu girişimlerin ilk dalgasında, tarımsal vergiler yürürlükten kaldırıldı, hükümetin tarım ürünleri alımı için verdiği taban fiyatlar yükseltildi ve kırsal altyapı yatırımlarını artırma yoluna gidildi. Ne var ki, kırsaldaki yaşam standardını yükseltme doğrultusundaki bu çaba küçük bir adım olmaktan öte geçemedi ve ancak kısa süreli etkiler yaratabildi.

Gelgelelim, köylü-tarım kesiminin ekonomik koşullarındaki bu hafif düzelme bile, köyden kente göçün hızını kesti ve sonuçta kıyı şeridindeki ihracata dönük serbest üretim sahalarında aniden bir işgücü darlığı baş gösterdi; ücretler sıçrama kaydetti. Pek çok iktisatçı, bu tablo karşısında "Lewis dönüm noktasına" varıldığı, yani kırsaldaki işgücü fazlasının tükenme anına Çin ekonomisinde nihayet gelindiğini ifade edecekti.[46] İşgücü piyasasında kendini gösteren bu ani daralma, 2005 sonrasında, Çin imalat sektöründeki ücretlerin Amerikan imalat sektöründeki ücretlere oranında dik bir artış biçiminde yankı buldu. Yürürlüğe giren Yeni İş Sözleşmesi Kanunu, işçilerin yaşam standardına biraz daha güvence getirecekti. Kanun, eyalet hükümetleri tarafından hakkıyla uygulanmasa da, patronlarından tavizler koparma yolunda işçilerin sarılabileceği silahlar arasında yerini aldı.[47]

Bu tip önlemler, etkisini derhal gösterdi. Köylülerin gelirlerinin ve sanayide ücretlerin artışına, küresel kriz öncesindeki dönemde, perakende satışlarında beklenmedik bir büyüme eşlik etti.[48] Ancak hükümet yüzünü ihracata aşırı bağımlı bir yapıdan, yurtiçi tüketime dayalı büyüme seçeneğine doğru birazcık çevirdiği anda, kıyı şeridine çöreklenmiş ihracat sektörünün çıkar grupları, yeni politika girişimlerinin kendilerine vaat ettiği karanlık günlerden yüksek sesle şikayet etmeye başlayıverdiler. Rekabet güçlerinin korunması amacıyla bir tazminat uygulamasının hayata geçirilmesini istiyor, hatta emekçi sınıfların yaşam standartlarını yükseltmeye dönük yeni merkezî hükümet adımlarına sabotaj girişimlerinde bulunuyorlardı.

46 Cai Fang ve Du Yang (der.), *The China Population and Labor Yearbook, Vol. 1: The Approaching Lewis Turning Point and its Policy Implications*, Leiden: Brill, 2009.

47 Virginia Emily Ho, "From Contracts to Compliance? An Early Look at Implementation of China's New Labor Legislation", Yayınlanmamış El Yazması, Indiana University, Bloomington -Hukuk Fakültesi, 2008.

48 Hung, "America's Head Servant?", Şekil 9.

2010'da, grevler ve toplu intiharların damga vurduğu bir kabarma ve direniş dalgasıyla, emekçiler Çin'in güneydeki sanayi kuşağını kasıp kavurdular. Honda ve Foxconn da dahil olmak üzere, bölgenin en büyük işverenlerinden bazıları, bu dalgadan ciddi biçimde etkilendi. Kabarma, Çin yerli basınında ve yabancı basında geniş yankı uyandırıyor, bu işe bulaşmış yabancı sermayeyi, ücretleri artırarak, fabrikalardaki çalışma süresi ve yoğunluğunu azaltarak önemli tavizler vermek zorunda bırakmış gibi görünüyordu. 2011 Nisan'ında, Çin Ulusal Halk Kongresi, ekonomideki dengesizliklere ve giderek şiddetini artıran kabarmaya bir çare olarak, emekçi ücretlerinin GSYH içindeki payının artırılmasına, işçilerin sosyal güvence ve işyeri koşullarının iyileştirilmesine dönük daha etkin politikalar öngören yeni Beş Yıllık Plan'ı onayladı.

Ancak bu tip vaatler Çin için hiç yeni sayılmaz. Daha öncekilerin göze görünmeyecek kadar ufak etkiler yarattığı tekrar tekrar tecrübe edildi. Emek örgütleri, ayağa kalkan işçilere 2010'da yabancı yatırımcılar tarafından verilen tavizlerin kâğıt üzerinde kaldığına, pek çok şirketin üretim tesislerini iç kesimlere taşıyıp daha vahşi çalışma koşulları dayatma arayışına girdiğine, tavizleri dengelemek amacıyla ücretler üzerinde çeşitli kesintiler uydurduğuna dair işaretlerle karşılaşıyor.[49] 2008 Büyük Çöküşü'nü doğru tahmin eden ve son dönemde dikkatini Çin ekonomi politiğine çeviren Nouriel Roubini şu tespitte bulunuyor: "Yeni Beş Yıllık Plan'da kullanılan dile karşın (bir önceki gibi bu da tüketimin GSYH içindeki payını artırmayı hedefliyor), en az dirençle karşılaşılacak yol *statüko*dan geçiyor. Yeni planın ayrıntıları, yine yatırımlara bel bağlanacağını açığa vuruyor."[50]

Dolayısıyla, Çin asla pek çoklarının algıladığı gibi Amerika'nın liderlik ettiği dünya ekonomik düzenine alternatif teşkil edecek, bağımsız bir ekonomi lokomotifi olmadı. Tersine, Çin de son küresel krize yol açan dev Amerikan finans balonunu oluşturan parçalardan biriydi. Tıpkı ABD'nin kendisi gibi, Çin hükümetinin krize verdiği tepki de, Martin Hart-Lansberg'in sözleriyle,[51] küresel ekonomideki "statükoyu sürdürme" yönündeydi. Devlet seçkinleri, ekonominin orta ve uzun vadede tam bir toparlanma sergileyebilmesi için, öncelikle ihracat sektörünün toparlanması üzerine kartlarını oynuyorlar. İhracat sektörünün toparlanması ABD'deki tüketim artışına dayandığından, Çin merkez bankasının, Amerikan hazine

49 Students and Scholars Against Corporate Misbehavior (SACOM), "Foxconn and Apple Fail to Fulfill Promises: Predicaments of Workers after the Suicides", SACOM, Hong Kong, 16 Mayıs 2011, http://sacom.hk adresinde mevcut.

50 Nouriel Robini, "China's Bad Growth Bet", Project Syndicate, 14 Nisan 2011, http://www.project-syndicate.org adresinde mevcut.

51 Martin Hart-Landsberg, "The US Economy and China: Capitalism, Class, and Crisis", *Monthly Review*, 61(9), 2010.

tahvillerinin bir yatırım aracı olarak taşıdığı risk konusunda dile getirdiği kaygılara karşın kriz boyunca bu kâğıtlara yoğun ilgi göstermekten kaçınmamış olması kimseyi şaşırtmamalı.[52]

Çin ekonomisinde varlık gösteren ve büyük ölçüde küresel ekonomiye de aynı yönde yansıyan dengesizliğin kökenleri, Çin'in imalat sektöründeki düşük ücret rejiminde yattığı için, bu dengesizliğin temelde sınıfsal erke ve yeniden bölüşüme ilişkin bir konu olduğunu söyleyebiliriz. Çin ve dünya ekonomilerini yeniden dengeye kavuşturmak, emekçi sınıfların ekonomik büyümeden aldığı payı artıracak bir siyasi çözümü gerektiriyor. Böyle bir siyasi çözüm kendiliğinden ortaya çıkmayacaksa da, emek hareketindeki kabarma ve ülkenin bugünkü liderlerinin bu kabarmaya kulak verme konusunda istekli görünmeleri, iyimser olmak için iyi nedenler sayılabilir.[53] Ancak durum ne olursa olsun, Çin'de sermaye ile emek arasındaki güç dengesinde yaşanacak bir kayma yoluyla ekonominin dengeye kavuşturulması olasılığı, çözümlemenin sona erdiği ve sözü eylemin aldığı nokta olacaktır.

52 Amerika Hazinesi verilerine göre, Çin'in Amerikan hazine tahvilleri varlığının tutarı 2008 Eylül'ünde 618 milyar dolar iken, 2010 Aralık'ında 1.160 milyar dolara vardı.

53 Beverly Silver ve Lu Zhang, "China as an Emerging Epicenter of Labor Unrest", Ho-fung Hung (der.), *China and the Transformation of Global Capitalism* içinde, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2009; Dorothy Solinger, *States' Gains, Labor's Losses: China, France, and Mexico Choose Global Liaisons, 1980-2000*, Ithaca: Cornell University Press, 2009.

Doğu Avrupa: Komünizm Sonrası Varlıklar Krizde

Jan Toporowski

1980'lerde, komünist iktidarların son yıllarında, özel sermayeye ufak tefek serbestlikler tanındığında bile özel işletmelerin pıtrak gibi çoğalacağı efsanesine Doğu Avrupalı iktisatçılar ve siyasetçiler kolayca inanmışlardı. Kapitalizmin kesintisiz bir dinamizm içinde olduğu fikrinin kökleri, finansın sanayi kuruluşlarını herhangi bir düzenlemeye gerek kalmadan, kendiliğinden destekleyeceği görüşünde yatıyor. Michał Kalecki'den okuyalım: "Pek çok iktisatçı, en azından soyut kuramlarında, girişim yeteneğine sahip herkesin, ihtiyaç duyduğunda başlangıç sermayesi bulabildiği bir ticari demokrasi ortamının var olduğunu varsayar. Ancak bu 'halis' girişimci resmi, en hafif ifadeyle, gerçekdışıdır. Bir girişimci haline gelmenin en önemli ön koşulu, sermaye *sahibi* olmaktır."[1] Kapitalizmin önündeki en büyük engelin, iş yapmak için elverişli koşulların bulunmaması olduğunu söyleyen bu romantik bakışa (en çok da elverişsiz durumdaki işadamlarının sarıldığı bir bakıştır), en bilgili kesimlerde bile rastlayabiliyoruz. Dünya Bankasının *2009'da Ticaret* başlıklı raporu, neredeyse yirmi yıl süren çabalar sonucunda Doğu Avrupa'da kapitalist kurumların başarıyla yerleştirilebildiğine dikkat çekiyordu. Dünya Bankası, artık Doğu Avrupa'da ortalama 21 günde iş kurulabildiğini, bu sürenin Doğu Asya'da 49 gün olduğuna işaret ediyordu.[2] Gelgelelim, Doğu Asya'nın görece elverişsiz ticaret koşulları sunması, bölgenin son on yılda kapitalist dünyanın en dinamik ve hatta kimi zaman tek dinamik sahası olmasını engellememişti. Kapitalizm, tarihin tekerleği yürürken, sunduğu elverişlilikle değil, sermaye birikimiyle kendine yer edinir.

---

1 Michał Kalecki, *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 109.

2 Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kuruluşu, *Doing Business in 2009*, Washington: Dünya Bankası, 2008.

KREDİ VE YENİ BİR KAPİTALİST SINIF: KOMÜNİZMİN FİNANSAL MİRASI

Komünist sistemin çöküşü, devletin ve kamu kuruluşlarının bir finansal krize gömülmesi sürecini de tetikledi. Komünist idare altında, kamu finansmanıyla sağlanan üretken varlıklara sahip kamu kuruluşlarının bilançoları, karmaşık bir otomatik çapraz sübvansiyon sistemi içerisinde, hükümetin bilançolarına dahil edilmekteydi. Kimi zaman verimsiz olsa da, en azından finansal açıdan istikrarlı bir yapıydı bu.[3] Devletin denetimi altındaki ekonominin parçalara ayrılması ve artık kendi kendini finanse edeceği ya da kendi finansmanını sağlayacağı varsayılan her bir işletmenin tek başına bırakılması, bu sistemi finansal krize sürükledi. Zira, özerkleştirilmiş bu yeni kuruluşlar, mevcut üretim etkinlikleri ve yeni yatırımları için finansman mücadelesine girmek zorundaydı. Bunun sonunda, aceleye getirilmiş bir özelleştirme istilası başladı. Kuruluşları devletten ucuza satın alan kişi ve şirketler, ardından daha yüksek fiyatlarla elden çıkararak, ya da borsada hisselerini satarak zenginleştiler. Hasarın en büyüğünü, Stalinist sanayileşme hamlesinde ayrıcalık tanınmış ağır sanayi aldı. Ağır sanayi kuruluşları, makine ve teçhizatın temini ya da modernizasyonu için kesintisiz olarak yüksek sermaye harcamalarına ihtiyaç duyduğundan, Komünist sistem çöktüğünde, mühendislik, takım tezgâhı, gemi inşa, madencilik ve enerji sektörleri halihazırda döküntü durumundaki makinelerle faaliyet yürütmekteydi. Devlet kuruluşları, yabancı sermayenin fabrikaları yeniden donatacağı umuduyla, komik fiyatlarla çokuluslu şirketlere satılırken, bu sanayi kollarında işçiler kitleler halinde işten çıkarıldılar.[4] Ancak bu şirketler üretimden çok spekülasyon yoluyla kazanç sağlayacaktı: Kazancın kaynağı üretimden sağlanan kâr değil, ucuza alınan varlıkların geri satılması ya da yeniden finansmana konu edilmesiydi. İşçiler ya da halka yeni hisselerin dağıtılmasını öngören çeşitli planlar, Batı'daki özelleştirmelerde olduğu gibi, ancak şirketler arası birleşmeler veya şirket devirleri sonucunda gelir getirebiliyordu.

Rus oligarklarının en başta geldiği, Slovakya çelik sanayisini satın alan Hindistan merkezli çokuluslu Arcelor Mittal şirketinin bile aralarında yer aldığı kapitalistlerin yeni yeni boy veren bu pazarlardaki ticari başarısı, kapitalizmin kalkınma dinamiğinden değil, bu şirketlerin finansal gücünden kaynaklanmıştır. Burada, finansal güç dediğimizde, finans piyasalarına eri-

---

3 T.M. Podolski, *Socialist Banking and Monetary Control*, Cambridge: Cambridge University Press, 1973.

4 Peter Gowan, "Neoliberal Theory and Practice in Eastern Europe", *New Left Review*, 213, 1995. Ayrıca bkz. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Geçiş Raporu 1994, Londra: EBRD, 1995 ve Jan Toporowski, "Neo-liberalism: The Eastern European Frontier", Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (der.) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev. Ş. Başlı-T. Öncel, Yordam Kitap, 2008.

şim olanağını ve bu piyasalarda işlem yürütme yeteneğini ifade ediyoruz. Özellikle iki finansal işlem, modern ve gelişen kapitalist sistem içerisinde finansın sahip olduğu yerin belkemiğini oluşturuyor. Bunlardan ilki, krediler için varlıkların güvence olarak gösterildiği teminatlı borçlandırma. Bu işlem, Joseph Stiglitz ve Frederic Mishkin gibi Yeni Keynesçi kuramcıların, bankacılıkla ilgili tüm sıkıntıları getirip bağladığı asimetrik bilgi sorununu aşma olanağını bankalara veriyor.[6] Bir kredi için güvence olarak bir varlık gösterildiğinde, varlığın değerinin kredi geri ödemelerinden daha aşağı düşmemesi şartıyla, temerrüt riski ortadan kalkıyor: Borç ödenmiyorsa, varlık haczedilebilir.

Yeni gelişen pazarlar ve komünizm sonrası ekonomilerde, bu konuda bir güçlük baş göstermekteydi: Varlık piyasaları yeterince gelişene dek, borcun ödenmemesi nedeniyle haczedilen varlıklar kolayca satılamıyordu. Gerçekten de, ilk geçiş yıllarında işletmelerin "likidite açlığı" o boyuttaydı ki, bir varlığı teminat göstererek borç almak ve daha sonra borcu ödememek, likit sermaye elde etmenin bir yöntemi haline geldi. Böylece, krediye borç alan işletme tarafından el koyulmakta ve bankaya da karşılığında likit olmayan bir varlık verilmekteydi.

Varlık piyasaları geliştiğinde ise, ikinci kritik kredi işlemi işletmelerin başarısında hayati önem kazanıyor: Varlık satın almak için kredi kullanımı. Bu şekilde satın alınan varlıkların değeri yükseliyor, çünkü teminatlı borçlanma yoluyla bu varlıklar için piyasaya kredi akıyor. Değer kazanan varlıklar, sahiplerinin sermaye kazancı yoluyla kâr elde etmesini sağlar. Buraya geldiğimizde, Doğu Avrupa'da bugüne varıncaya dek önemli bir canlılık sergileyen emlak piyasaları dikkat çekiyor. Finans piyasaları bir kez yerleştiğinde ise, bu tip spekülasyonlar için kullanılacak varlıklar da kesinlikle finansal varlıklardır. Emlak sermayesi, sanayi sermayesinde göre devresini çok daha kısa sürede tamamlayabilirken, finansal varlıklar da gayrimenkulden çok daha hızlı biçimde çevrilebiliyor.

Finansın kalkınmaya sağladığı fayda, sanayi üretimi alanındaki uygulamalarından kaynaklanmakta. Başlangıçta, ticari bankacılık ve finansın bulunmaması nedeniyle bölgede kapitalizmin yükselmesi olanaklarının kısıtlandığı düşünülmekteydi. Ancak bunlar başarılı bir biçimde yerleştiğinde bile, komünizmden çıkmış ülkelerin büyük kısmında, 1990'ların ortaları itibarıyla yerli sanayi kapitalistleri hâlâ ortalarda yoktu. Sebep, tam tersine,

5 Jan Toporowski, "The Transnational Company after Globalisation", *Futures*, 42(9), 2010, s. 920-25.

6 Ricardo M. Bebczuk, *Asymmetric Information in Financial Markets*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

finansın sergilediği gelişmeydi. Bu gelişme, varlık piyasalarını likit halde tutuyor, ve bu alanda faaliyet yürüten şirket bilançolarının, likit olmayan sermaye mallarına dayalı kapitalist sanayi üreticilerinin bilançolarına göre çok daha likit kalmasını sağlıyor.

Bu şekilde gelişen bankacılık ve finans, şirket maliyesini spekülasyona yöneltiyor. Çünkü, sermaye devir süresi, kapitalizmin yeniden üretilmesinin başı ve sonudur. Marx, sermaye devrelerine ilişkin çözümlemesinde bunu açıkça ortaya koymuş, üretimin kilit aracı rolünü üstlendiğini, çünkü finans piyasası işlemlerinin yapamadığını yaparak artık değer yarattığını söyledi. Ancak krediye dayalı bir ekonomide, sermaye kazançları da kârdır ve artık değer üzerinde hak iddia eder. Dahası, finansla üretim birbirinden ayrıldığında, sermaye, finans piyasalarında devrini çok daha hızlı biçimde ve devasa ölçekte tamamlayabilir. Bu ayrışma, finansın egemenliğindeki günümüz kapitalizminin kilit özelliğidir.

Geçiş dönemindeki ülkeler ile yeni gelişen ekonomilerde, ekonomik ve finansal serbestleşme, yerli kapitalist prototiplerinin (belki daha doğrusu rantiyeci prototiplerine), Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın gelişmiş finans piyasalarına erişmesine olanak tanıyarak bu tabloyu daha da karmaşıklaştırır. Bu olanak, sermayenin çok daha gelişkin piyasalarda dolaşımının kapsamını genişletir. Söz konusu serbestleşme hamlelerinin, neden küçük ve orta ölçekli işletmeler haricinde etkin bir sanayi kapitalistleri sınıfı yaratamadığını bu tespit açıklıyor. Krediye ulaşabilen yerli kapitalistler, daha kısa sürede ve daha kolay yoldan kâr elde etmek üzere bu parayı finansal spekülasyonda kullanmayı tercih ederler. Finans piyasalarına erişim olanakları sınırlı olan küçük ve orta ölçekli işletmeler ise, ancak üretim yoluyla sermaye biriktirebilecektir. Ancak bu birikim de zaten mütevazı boyutta ve güvenceden uzak olan kârların yeniden yatırıma yönlendirilmesine bağlıdır. Üstüne üstlük, Doğu Avrupa ticaret dünyasının 1990'dan beri yaşadığı aşırı dalgalanmalara karşı likit varlık olarak kullanılmak üzere, bu kârlar rezerv şeklinde de ayrılmalıdır.

Yerli kapitalistleri bir kenara bıraktığımızda, Doğru Avrupa'da etkin olan diğer bir kapitalist işletme tipiyle karşılaşıyoruz: çokuluslu şirketler. Meta fiyatlarının yükseldiği 1990'lardan başlayarak 2008'e kadar onları Doğu Avrupa'da çeken şey ucuz işgücünden çok, bölgedeki yeraltı kaynaklarıydı (petrol, doğalgaz ve metaller). Sayısız çokuluslu şirket, Doğru Avrupa'ya doğrudan yabancı yatırım (DYY) yoluyla girmekte ve bu DYY'lerin büyük kısmı da finansal baskı altındaki hükümetlerden eski devlet kuruluşlarını, genellikle de çok düşük fiyatlarla satın almakta. Ele geçirdikleri bu eski devlet kuruluşlarını modernize etmek ve iyileştirmek bir yana, sanayi faaliyetlerini montaj işlemlerine indirgiyor ve üretimi asıl olarak kendi ülkelerinde yoğun-

laştırıyorlar. ABB kuruluşu tarafından satın alınıp çürümeye terk edilen ve nihayet tümden kapatılan Polonyalı türbin üreticisi, skandal niteliğinde bir örnek olarak gösterilebilir.[7]

FİNANSAL KRİZİN BUGÜNÜ

Marx'ın göstermiş olduğu gibi, kapitalist finansman, varlık güvencesi altında borç vermeye dayalıdır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, kapitalist finansman, üretken varlıkların finanse edilmesi şeklinde anlaşılmaktaydı. Bu durumda, üretken sermaye varlıklarının değeri, bu varlıklar kullanılarak elde edilebilecek gelir akışı tarafından belirlenir. Marx'ın *Kapital*'de *faiz getiren sermaye* başlığı altında yaptığı çözümleme, ayrıca Keynes'in *Genel Kuram*'ı bu finansman biçimine işaret eder. Bu çözümlemeler, kârlı bir girişim finanse edildiğinde, aslında gelecekteki *gelir* akışları teminat kabul edilerek finansman sağlandığını varsayıyor. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, finansman fiilî olarak farklı bir yönde gelişti: Artık krediler, bir varlığın kaydedeceği değer artışı karşılığında veriliyor, yani bir gelir akışı yerine *sermaye* değerindeki değişim teminat sayılıyordu. Varlığın değerinin artması ise, ilgili piyasanın likiditesine, yani varlığın paraya dönüştürülebilmesine bağlı.

Değeri gelir akışlarıyla belirlenen bir varlık karşılığında finansman temini ile, değeri ilgili piyasaya giren kredi miktarı tarafından belirlenen bir varlık (özellikle de emlak ve finansal varlıklar) karşılığında finansman temini arasındaki fark, 2007-08 Amerikan krizinin ardından Doğu Avrupa'da, Letonya, Estonya ve Macaristan'da baş gösteren finansal krizlerin anlaşılmasında hayati bir ipucudur. Geçiş ekonomileri, finans sistemlerini varlığa dayalı kredi kullanımına ve DYY'ye açma yönünde teşvik edildi. Doğrudan yabancı yatırımlar, devlet tarafından finanse edilen yatırımlardaki çöküşü ve devlet kuruluşlarına dayatılan kendi finansmanını sağlama uygulamasının getirdiği şiddetli sıkışıklığı telafi etmekten hayli uzaktı. Doğu Avrupa, düşük büyüme hızlarına, düzenli olarak patlak veren finans krizleri ve ekonomik krizlere saplanıp kaldı. 1990'ların başındaki hiper-enflasyona arz ve talep üzerinden müdahale edilirken, en düşük gelir dilimlerinden başlamak üzere, gelirlerde ve istihdamda düşüş baş gösterdi. Piyasadaki talepte istenen düzeyde daralmanın yaşanabilmesi için işini ve gelirini kaybetmesi gereken düşük gelirlilerin sayısı, aynı şey yüksek gelirliler için söz konusu olduğunda gerekenden çok daha fazla olduğu için, bu süreç epeyce uzadı. Düşük gelir dilimlerinde gelirler düşüp tüketim daraldığında, bu durum derhal peraken-

7 B. Domański, "Poland, Labour and the Relocation of Manufacturing from the EU", G. Gradev (der.), *CEE Countries in EU Companies' Strategies of Industria lRestructuring and Relocation* içinde, Brüksel: European Trades Union Institute, 2001.

de sektörünü ve tüketim sektörüne yönelik şirketleri etkiler. Bu ise, hemen ilk adımda, söz konusu şirketlere verilmiş kredilerin kalitesinde bir kayıp anlamına gelecektir. Letonya ve Çek Cumhuriyeti, bankacılık krizinin ilk raundunu 1993 dolayında yaşadı.

Komünist rejimlerin çöküşünü takip eden ekonomik ve finansal krizlerde, işçi sınıfının ve müttefiklerinin daha demokratik bir sosyalizme dönük umutları, komünist ekonominin yıkıntıları üzerinde serbest piyasa kapitalizminin yaratılması için Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve sayısız özel sektör danışmanı tarafından yürütülen operasyonla söndürüldü.[8] Yeni demokrasinin, emekçi kitlelerin özlemlerine yanıt vermedeki başarısızlığı sadece bir ideolojik kayma anlamı taşımıyor, toplumsal bölünmeleri de beraberinde getiriyordu. Komünizm döneminde bastırılmış milliyetçi duygular artık kabul görüyor, Yahudiler ve Çingeneler başı çekmek üzere, etnik ve dinî azınlıklara karşı düşmanlığı meşru kılıyordu. Slovakya'daki Macarlar, Bulgaristan'daki Türkler ve Letonya'daki Ruslar için bunu söyleyebiliriz. Batı'nın bölünme yolundaki kışkırtmalarının bir cinnet halini doğurduğu Yugoslavya, milliyetçiliğin zirveye ulaştığı yer oldu. Böylece, bir günlerin refah içindeki çokuluslu federasyonu, uluslararası gözetim altında mikro devletlere bölündü.

Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya ve Baltık ülkelerinin 2003'te Avrupa Birliği'ne (AB) dahil olması, belli derecede istikrar getirecek, ekonomik ve sosyal altyapı için yeni finansman kaynakları temin edecekti. Görünüşteki bu istikrar, varlığa dayalı kredileri ve doğrudan yabancı yatırımları artırdı. Sanayi üretimi, 1990'ların kriz ortamı sonrasında yavaş yavaş toparlanıyordu. Ancak yükselen emlak piyasaları, dayanıklı tüketim mallarının yeni finansman araçlarıyla kolayca elde edilebilmesi ve vizesiz seyahat olanağı sayesinde kapitalizme tekrar güven duymaya başlamış orta sınıfların (aralarından pek azı kapitalist olduğu halde) tüketimi, talepteki artışın en büyük kaynağıydı.

Doğu Avrupa ekonomilerinin DYY ve AB desteği yoluyla istikrara kavuşturulmasına, elverişli emlak ve finansal menkul kıymet piyasalarının gelişmesi de yardımcı oldu. Doğu Avrupa'nın orta sınıfları ile siyaset ve iş çevreleri, orta sınıfları el üstünde tutmanın ve varlık fiyatlarındaki enflasyonunun, kapitalizmin işlev görmesi açısından istikrarlı ve "normal" yollar olduğundan emindiler. Ancak görünüşteki istikrar, bölgede sermaye biriki-

8 Peter Gowan, "Neoliberal Theory and Practice in Eastern Europe" adlı eserinde, Batılı diplomatlar, akademisyenler ve finansçıların yapılandırmacı gayretlerini kavramakta, ancak bu kesimlerin niyetlerini tutarlı ve değişmez sayarken abartıya kaçmaktadır. George Soros, örneğin, hayırseverliğinin büyük bölümünü Doğu Avrupa'da demokratik kurumların yerleştirilmesine adadı. Ancak 1998'e gelindiğinde, Rusya'ya mali destek verdiği için Batı yı suçlayacaktı. Bu destek, Rusya'nın Soros'a borçlarını ödemesini sağlamıştı.

minin zayıf kalmaya devam ettiği gerçeğini maskelemekteydi. Tüketime dayalı büyüme ve temel düzeyinde de sanayideki durgunluk, Kuzey Amerika ve Birleşik Krallık'ta olduğu gibi Doğu Avrupa'da da giderek büyüyen bir dış ticaret açığı yaratacaktı. Letonya'da, 2006'ya gelindiğinde ticaret açığı gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) yüzde 25'i gibi müthiş bir düzeye ulaşmıştı.

Tüccar kapitalizminde, ticaret açığı yerli paranın değer yitirmesine yol açar. Zira, döviz girişinde herhangi bir artış olmadan, giderek daha fazla ithalat yapmak zorunda kalınacaktır. Ancak serbestleştirilmiş sermaye hesabı uygulandığında, doğrudan yabancı yatırım girişleri dış ticaret açığını tıkayabilecek ve böylece döviz kurunun dengeye getirilmesine olanak tanıyabilecektir. İmalat sanayilerinin çökmesi, orta sınıf gelirleri ile tüketiminin istikrara kavuşturulması sonucunda, Doğu Avrupa ülkelerinin büyük kısmı dış ticarette açık vermeye başladı ve bu açıkların kapatılmasında yabancı sermaye girişlerine bağımlı hale geldi. Bu sermaye akışları olmadığında, ihracat yoluyla döviz girişi yeterli düzeye erişmediğinden, ithalatta kullanılan para birimleri karşısında yerli para biriminin değer kaybetmesi riski ortaya çıkacaktı. AB'nin yeni üyelerinin ve ayrıca üyelik bekleyen ülkelerin hükümetleri, Avrupa Para Birliği'ne (tüm AB üyesi ülkeler dahil olmak zorundadır) katılmaları öncesinde, para birimini, yabancı sermaye çekerek istikrara kavuşturma arayışına girdiler. Macaristan ve Letonya'yı vuran son kriz, Lehman Brothers'ın 2008 Eylül'ünde çökmesi sonrasında bu DYY akışının sekteye uğramasıyla patlak verdi.[9] Uluslararası mali taahhütlerin yerine getirilmeyeceğine dair korkuların uluslararası finans piyasalarını dondurmasıyla, Doğu Avrupa'ya yönelik sermaye akışı ve kuru dengede tutan döviz girişleri azaldı.

Doğu Avrupa'da krizin ilerleme şekli, koşullardaki farklılıklar doğrultusunda ülkeden ülkeye önemli değişiklikler sergilediyse de, çok açık kimi ortak özellikler dikkat çekmekte. Örneğin, 2008 Macaristan krizi, bölgede en yüksek kişi başına dış borç tutarının sahibi olmanın getirdiği kırılganlıkla, döviz piyasasında yerli para birimi forintin spekülatif satışları sonucunda patlak verdi.[10] Letonya ise tersine, para birimi lat için avro karşısında sabit kur uygulamasına gidilmesi sonucunda krize tosladı. Canlı iç talep ve varlık fiyatlarındaki artış nedeniyle ülkenin maruz kaldığı enflasyon oranı, Riga'yı Avrupa'nın en pahalı kentleri arasına soktu. Her iki ülkede de, bankalar kredi vermede gönülsüz davranarak tepki gösterdiler ve böylece ekonominin etkinlik düzeyi aşağı indi. Letonya hükümeti, emlak ve işletmeler için sabit oranlı vergi uygulaması getirmiş vergi reformu nedeniyle ilave güçlüklerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu reformla işletmelerin yatırıma

9 Grzegorz Gorzelak ve Chor-Ching Goh, *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*, Leverkusen Opladen: Verlag Barbara Budrich, 2011.

10 Laszló Andor, "Hungary's Boomerang Effect", The *Guardian*, 29 Ekim 2008.

teşvik edilmesi amaçlanırken, çalışanların gelirleri yüzde 59'luk muazzam bir fiilî vergi yükü altındaydı. Bu çarpık ve azalan oranlı vergi rejiminin, istihdamı kayıt dışı nakit ekonomisine doğru kaydırdığını söylemeye gerek yok. Sonuçta, ticari etkinliklerin yavaşladığı, hükümetin refah harcamalarının ise yükseldiği bir dönemde, vergi gelirleri hızla dibe çakılıyor ve bütçe açığı durmaksızın tırmanıyordu. 2007 Letonya GSYH'sinin yalnızca yüzde 7,9'u düzeyine varan kamu borcu, Macaristan'la aşağı yukarı aynı düzeyde bir borçluluğa işaret edecek biçimde, 2010'da yüzde 74'ü bulacaktı.[11] Hem Letonya, hem de Macaristan hükümetleri, Uluslararası Para Fonunun, kamu harcamalarında düşüş ve vergilerde artış yönünde alışıldık sert dayatmalar getiren finansman paketlerine derhal sarıldılar. IMF'den alınan borç, diğer Avrupalı devletlerden alınan kredilerle de önemli ölçüde desteklendi. Letonya örneğinde, IMF'den alınan kaynağın büyüklüğü sadece 10 milyar dolar iken, Avrupa Birliği, kuzey ülkeleri, Estonya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nden gelen yardım 18 milyar dolara ulaşıyordu.

Macaristan ve Letonya, kendi paralarının avro karşısında değer kaybetmesine direndi. Böyle bir devalüasyon, DYY'nin kurumasına yol açabilir, mamul mallar tüketiminde büyük ölçüde (Letonya için neredeyse tamamen) ithalata bağımlı olunduğundan enflasyon yükselebilirdi. Bölgede sabit döviz kuru uygulamasının terk edilmesi ise, avro karşısında sabit kur uygulayan diğer ülkeleri (başta Slovakya ve Estonya gelmek üzere) tehlikeye sokacak, benzer bir dövize hücum durumu yaratacak ve Avro Bölgesi'nin doğu yönündeki genişlemesini durdurabilecekti. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile Avrupa Merkez Bankasının destek sunmasının, ancak bu desteği sıkı bankacılık koşullarına bağlamasının, kredilerin geri ödenebilmesi için bütçe fazlası verme şartı koşulmasının ardında bu gerçek yatmaktaydı.

IMF'nin sunduğu destekle ilgili tuhaf noktalardan biri, kredilerin büyük bölümünün doğrudan doğruya sıkıntı içindeki hükümetlere değil, uluslararası bankalara verilmiş olmasıdır. Mart 2009 sonlarında uluslararası bankalarla imzalanan ve ayrıntıları pek bilinmeyen, Viyana Girişimi adlı bir anlaşmayla, bu bankaların, krizden etkilenen ülkelerdeki şubeleri aracılığıyla özel şirketlere kredi açmaya devam etmesi, böylece bu ülkelerde kredi piyasalarının kurumasının önüne geçilmesi öngörülmekteydi.[12] Viyana Girişimi, krizdeki ülkeler açısından hayati önemde. Doğu Avrupa ülkelerinin öne çıkan özelliklerinden biri, bankacılık sistemlerinin yabancı bankalar tarafından devralınmış olması ve banka kredilerinin sadece küçük bir bölümünün yerli bankaların elinde bulunması. Bankalar üzerindeki yabancı mülkiyeti, şimdi bu

11 Michael Hudson ve Jeffrey Sommers, "World Economic Crisis", Küresel Araştırma, Centre for Research on Globalization, 15 Şubat 2010, http://www.globalresearch.ca adresinde mevcut.

12 Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, "The Vienna Initiative - Moving to a New Phase", Mayıs 2011.

ülkelerin finansal sistemlerinin ciddi bir değişime maruz kalması anlamına geliyor. Merkez bankalarının para piyasasına yönelik operasyonları, aslında yabancı bankalarla birlikte yürütülüyor. Yabancı bankalar, varlık piyasalarının yükselişte olduğu dönemde, eski komünist ülkelere yüksek bir bağlılık sergilemekteydi. Ancak bu piyasalar şimdi düşüşte. Dahası, söz konusu yabancı bankalar (İtalya'nın UniCredit bankası, Viyana merkezli Reiffeisen International ve Fransa'nın Société Générale bankası, IMF'nin açtığı kredilerden faydalanmış bankalar olarak başı çekmek üzere), bugün kendi ülkelerinde kullandırdıkları kredi miktarını artırmaları ve aynı zamanda sermaye yeterlilik oranlarını (sermayenin risk ağırlıklı kalemlere oranı) yükseltmeleri yönünde çifte baskıyla karşı karşıya. Sermaye yeterlilik oranını yükseltmenin en kolay yolu ise, riskli görünen kredi kullanımlarını azaltmak. Bugün, eski komünist ülkeler gibi çevre ekonomilerde kredi kullandırmanın daha büyük finansal riskler taşıdığı düşünülürse, bu bankaların, suçu bölge hükümetlerinin alışıldık politika hatalarına atarak Doğu Avrupa'da kullandırdığı kredileri azaltması belki de kaçınılmaz.

Uluslararası finans düzeni, Doğu Avrupa'daki finans krizinin suçunu "makroekonomik dengesizliklere" (dış ticaret açığı, bütçe açıkları vb.) yükledi bile. Oysa, bu dengesizlikleri yaratan, bu ülkelerde uygulamaya koyulan yeni finans sistemlerinin özellikleriydi. Serbestleştirilen finans sistemleri, bu özellikler sayesinde, yurtiçi üretimde denk bir artış yaşanmaksızın varlık değerlerinde meydana gelen enflasyondan ve orta sınıftaki tüketim artışından faydalandı. Bu özelliklerin en çarpıcı örneğini ise, kamu harcamalarının ve dış ticaretin devasa açıklarla finanse edilmesinde öncü rolünü oynayan Birleşik Devletler oluşturuyor. Aslında, dünyanın geri kalanının bir finansal istikrar yaşayabilmesi için, ABD'nin açıklar vermesi, bu açıklar sayesinde uluslararası kredi ve borç sistemine dolar akışının sağlanması hayati önem taşımakta. Krizdeki eski komünist ülkeleri ve diğer ülkelerin büyük kısmının ABD'den daha talihsiz bir yere konumlandıran şey, kendi paralarının ihracı yoluyla açıkları finanse etme yeteneğine sahip olmamalarıdır. Bu arada, bütçe açıkları AB için de sorun teşkil ediyor, çünkü Avrupa Merkez Bankası, devlet tahvilleri piyasasını diğer merkez bankaları (örneğin ABD ve Çin merkez bankaları) gibi düzenleme olanağına sahip değil.

Bunun yanında, finans sisteminin çıkarlarını, IMF'yi, veya Dünya Bankasını temsil eden iktisatçılarca sunulan teşhisleri hiç sorgulamadan kabul etmek de doğru olmayacaktır. 2007-09 krizi öncesindeki durumu feci şekilde yanlış değerlendirmekle kalmadılar, kriz sonrasında da birbiriyle çelişen tavsiyelerde bulundular. 2008'de Keynesçi teşvik uygulamalarının gerekliliğini dile getirirken, iki yıl sonrasında hükümetlerin artan borçlanma durumunu eleştireceklerdi. Şimdi, merkez bankaları ve maliye bakanlıkla-

rında zemin bulan düşüncelerin çirkin bir sınıfsal taraflılık taşıdığı açıkça görülebiliyor: Doğu Avrupa'da ekonomiyi yeniden canlandırmanın tek yolunun, işgücü piyasasını yapısal düzenlemelere tabi tutmaktan geçtiğini söylüyorlar. Bu operasyonu acı biçimde gerçekleştirmenin yolu ise, yerli paranın avro karşısında değer kaybetmesini sağlamak. Böyle bir adım, tüm yeni üye ülkelerin bağlı kalma taahhüdünde bulunduğu Avrupa Para Birliği'nin öngörülebilir gelecekte devre dışı bırakılması anlamına gelecek. Gerçek anlamının üzerini örtecek biçimde "ücret-fiyat oranının azaltılması" şeklinde tanımlanan diğer seçenek ise, aslında "uluslararası rekabet gücü" yaratmak üzere reel ücretlerin düşürülmesinden başka bir şey ifade etmiyor. Bu görüş, tekil şirket ölçeğinde geçerli olan ekonomi yasalarıyla tüm ülke ekonomisini birbiriyle karıştırmakta. Ülke bütün olarak ele alındığında, reel ücretlerdeki düşüş iç talebi azaltacak ve sonunda işsizliği düşürmek yerine yükseltecektir. Rekabet gücünün artmasına bağlı olarak gerçekleşecek ekonomik canlanma, reel ücretlerdeki düşüş nedeniyle başlangıçta yaşanacak düşüşü geride bırakacak düzeyde olmalıdır.

"Rekabet gücü"nün bu şekilde yükseltilmesini savunanlar, bu sayede tekrar DYY girişinin başlayabileceğini, böylece çok fazla gereksinim duyulan dövizin ülkeye gireceğini ve bu durumun ekonomik toparlanmaya öncülük edeceğini belirtiyorlar. Ancak talepteki düşüş DYY girişlerini caydırıcı etki yaratacağı için bu senaryo pek gerçekçi görünmüyor. DYY için düşük ücretlerin çekici hale gelmesinin koşulu, bir pazar büyümesinin de bu düşüşe eşlik etmesidir. Ancak Doğu Avrupa'da faaliyet yürüten şirketlerin en büyük pazarı konumundaki Batı Avrupa, finansal kriz ve düşen reel ücretler nedeniyle bir durgunluğun içinde. Nihayet, yine finansal kriz ve ayrıca belli başlı çokuluslu şirketlerin (örneğin Arcelor Mittal) yatırımlarında 2008'den beri gözlenen düşüş yüzünden, uluslararası sermaye akışının mekanizması da kötürüm kalmış durumda.

"Makroekonomik dengesizlikler"in işgücü piyasası üzerinden düzenlemelere tabi tutulmasına direnmek için bir nedenimiz daha var: krediye dayalı modern ekonomilerin borç düzeyi. Borçlar, bilançolarda kredilerin karşılığı olarak yer alır. Küresel finans sistemlerinin Amerikan doları ve finans piyasaları etrafında gerçekleştirdiği bütünleşme [*entegrasyon*] gibi, Avrupa'nın ulusal finans sistemleri arasındaki bütünleşme de ilerlediği için, kapitalistlerin görebildiği en açık çözüm, yani krizdeki ülkelerde ücretler düşürülürken, öte yanda Almanya ve İskandinav ülkeleri gibi daha istikrarlı yerlerin artması, bu dengesizlikleri daha da derinleştirecektir. Fiyatlar da ücretleri takip edeceğinden, bu çözüm Almanya ve İskandinavya'da enflasyona, krizin vurduğu çevre ekonomilerde ise deflasyona yol açacaktır. Bir sonraki adımda, fiyatlardaki artış, Alman ve İskandinav şirketlerinin borçlarının reel değerini

aşağı çekecek, Yunanistan, Macaristan ve Letonya'da düşen fiyatlar ise, bu ülkelerdeki şirketlerin borçlarının reel değerini yükseltecektir. Bu, üretimin yüksek maliyetli Almanya ve İskandinavya'dan, borç kriziyle boğuşan ülkelere doğru kayması bir yana, reflasyon altındaki yüksek maliyetli ülkelerde daha da yoğunlaşması sonucunu doğuracaktır.[13]

Doğu Avrupa'daki hükümetlere musallat edilen, ama kuşkusuz Macaristan ile Letonya'da daha bir telaşla uygulamaya koyulan mali programların hepsinde harcamaların kısılması öngörülüyor. Krizden sadece sembolik harcama kesintileriyle sıyrılmayı başaran Polonya'nın benimsediği "Keynesçi" politikalarsa bu programlara aykırılık teşkil ediyor. Macaristan başbakanı Viktor Orban, Ekim 2009'daki Londra ziyareti sırasında kemer sıkma paketinin neden olduğu işsizlik faturası sorulduğunda, sosyal yardım programlarının desteklenmesi amacıyla Avrupa Komisyonu ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan hibelere ve işçi dövizlerinin önemindeki artışa değindi. Oysa, Batı Avrupa krize gömülürken, işçi dövizlerinin yükselmesi değil düşmesi beklenir ve sosyal hizmetlerin STK'lar ile uluslararası kuruluşlara havale edilmesi de modern sosyal demokrasinin temelini oluşturan refah devletini tehdit eder.

SINIF VE SİYASET

Başka yerlerde olduğu gibi, Doğu Avrupa'da da siyasi ve toplumsal gidişatı bölge ülkelerinde hüküm süren sınıflar arası güç dengeleri belirlemekte. Ancak tarihsel olarak bölgenin ekonomik, finansal ve siyasi bakımdan güçlü komşularına bağımlılığı da bu gidişat üzerinde sıra dışı bir etki yaratmakta. Bu bağımlılık, ülke içi siyasette sınıf siyasetinin karşısına milliyetçiliği geçirmiş durumda. Komünizm döneminde, siyasi açıdan Sovyetler Birliği'ne bağımlı olunması, belli ölçüde endüstriyel kalkınma ve toplumsal ilerleme (kadın hakları, kültür politikası vb.) sağladı. Ancak aynı bağımlılık, komünizm iktidarı aldığında geleneksel liderlerin parti sekreterliğine getirilmesi (en çok da Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki unsurlarında görülmüştür) ya da daha sonra Brejnev döneminde sosyal politikalarda açıkça muhafazakâr bir dönüş yapılması nedeniyle, bir yanda da üretici güçlerin gelişmemişliğini destekleme eğilimine her zaman sahipti. Bu gerilik mirası, "yeni demokrasi"lerin siyasi olgunluğa erişememesinin de sebebidir. Büyük güçleri birbirine düşürmeyi, AB'ye üye olmayı hedeflediler, ama aynı zamanda, Slovak ve Polonya hükümetlerinin Rusya karşıtı duygularını harekete geçiren Anti Balistik Füzelerin yerleştirilmesi örneğinde olduğu gibi, bölgesel

13 Jan Toporowski, *Why the World Economy Needs a Financial Crash and Other Critical Essays on Finance and Financial Economics*, Londra: Anthem Press, 2010.

husumetlerde Amerikan askerî çıkarlarından faydalanmaya çalıştılar. Yıllar süren "gulaş sosyalizm"in ardından bireysel ve toplumsal özlemlerin merkezine tüketim yerleştiği için, toplumsal ilerleme askıya alındı.

Milliyetçi ve komünist siyasetler arasındaki kutuplaşmanın yarattığı başlıca kayıp, sınıf siyaseti oldu. Geri kalmış Rusya'nın komünizmi, işçi sınıfı hareketi için dar bir toplumsal tabana sahip olması nedeniyle, ancak diktatörlük yöntemleriyle ayakta tutulabilirdi ve bu yöntemler daha sonra Doğu Avrupa'nın geri kalanına da dayatıldı. İroniye bakın ki, komünist hükümetler hak ettikleri gibi bir işçi sınıfını karşılarında buldular: Polonya'da Dayanışma Hareketi sosyalist ve sendikalist bir çekirdeğe sahip olsa da, kiliseci ve milliyetçi etkiler de sergilemekteydi. 1980'lerin sonuna gelindiğinde, komünist hükümetlerin yaşam standartlarını koruma ve demokrasiyi getirme konusundaki başarısızlığı, artık devrilmelerine yol açıyordu.

Ne var ki, komünizm sonrası hükümetler de iyi bir karneye sahip olamadılar. Başlangıçtaki demokrasi coşkusu sona erdiğinde, bu kez onlar da hak ettikleri gibi bir kapitalizmle yüz yüze geldiler: Finansı kullanarak üretimi yaygınlaştırmak yerine finans piyasalarında faaliyet yürüten, büyük ölçekli bir rantiyeci kapitalizm ve onların karşısında da, hizmet sektöründe ya da küçük ölçekli üretimde kıt kaynaklarla ayakta kalma mücadelesi veren çok sayıda küçük ve orta boy işletme. Sonuçta, sanayi istihdamı asla komünizmin son yıllarındaki düzeye tekrar ulaşamayacaktı.

Toplumsal alandaki en önemli değişiklik, komünizm döneminde neredeyse hiç bilinmeyen işsizliğin artması oldu. Komünizmin çöküşüyle birlikte çarpıcı bir yükseliş sergileyen işsizlik, yeni AB üyesi ülkelerde ancak bu yüzyılın ilk yıllarında ekonomik faaliyetlerin istikrara kavuşmasıyla, Rusya'da da 1998 krizi sonrasında yaşanan meta patlamasıyla gerilemeye geçti. İşsizliğin başlangıçta sergilediği yükselişin temel sebebi, eskinin merkezi planlamaya tabi sistemindeki sanayi çapraz sübvansiyon uygulamalarının parçalanmasıydı. Sanayi kuruluşları Batı'daki kapitalist şirketler gibi likit varlık rezervleri biriktirme şansını bulamadan getirilen sıkı bütçe kısıtlamaları, ekonomik faaliyet düzeyi ve istihdam üzerinde harap edici etkiler yaratacaktı.

Sonunda, işsizlikle başa çıkmanın yolu, orta sınıfın ve hizmet sektörünün (özellikle finansal ve ticari hizmetler) genişletilmesinde, "zorunlu" serbest meslek istihdamında (riskli küçük işletmeler), yarı zamanlı veya geçici istihdamda ve AB ülkeleri başta gelmek üzere, işgücü göçünde bulundu. Ancak aynı sırada, AB üyesi olmayan ülkelerden de AB'ye göç yaşamaktaydı. Her durumda, istihdamda meydana gelen değişiklikler, işçi sınıfı hareketini yıkıcı etkilere maruz bıraktı. En önemlisi, büyük fabrikalarda ve diğer işyerlerindeki işçi yoğunluğu ortadan kalktı. Büyük fabrikaların çoğu artık

hammadde üretimine (Rusya'da) ve hizmet sektörüne (tüm Doğru Avrupa ülkelerinde) kayma tehlikesiyle karşı karşıya.

Komünizmin çöküşünden en büyük faydayı görenlere orta sınıflarda rastlanabilir. Hukuk, tıp ve muhasebe alanlarının "serbest" çalışanları, komünizm döneminde gelirlerinin ve mesleki bağımsızlıklarının azaldığın görmüşlerdi. 1990 sonrasında ise, siyasi erkten mahkemelere doğru bir yetki kaymasının gerçekleşmesi ve tıpta özel sermayenin yaygınlaşmasıyla, bu meslekler büyük gelişme kaydedecekti. Daha önemlisi, saflarına ticaret ve finans hizmetlerinden tamamen yeni bir tabaka dahil olacaktı. Bir işletmenin nasıl yapılandırılması gerektiğinden, finansmanın nasıl yapılacağına ve komünizm sonrası ekonomileri harap eden düzenli krizlerde nasıl tasfiye edileceğine kadar her konuda öneriler sunmak üzere danışmanlık sektörünün yeni bir alan olarak ortaya çıkışıyla, bu tabaka daha da genişledi. Hanehalkının banka hesaplarına sahip olmaya başlaması ve konut satın almak için kredi kullanmasıyla, ayrıca şirketlerin bilançolarını yeni finans piyasalarında döndürerek kazanç sağlama olanağını elde etmesiyle giderek büyüyen bankacılık mesleğini de buna eklemeliyiz. Orta sınıfın bir diğer kesimini oluşturan kamu çalışanları ise (eğitim, sağlık, kamu idaresi vb.) o kadar önemli bir gelişme kaydedemediler. Düşen reel ücretler ve azaltılan personel sayıları, güvencesiz çalışmayla ve olumsuz çalışma koşullarıyla kol kola ilerledi.

SANAYİ SERMAYESİNE KARŞI FİNANS SERMAYESİ

1989-90'da komünizmin çöküşü, komünist ülkelerdeki emek hareketleri için, sosyal demokrasiyi ve toplumsal önceliklere göre yönlendirilen kapitalizmi kurma yolunda bir fırsattı.[14] Bu çöküş, Doğu Avrupa'ya, mecalsiz bir sınıf siyasetinin zayıflattığı bir demokrasi ile, yirmi yıl sürecek spekülatif finansal kapitalizm getirdi. Bu kapitalizm modelinde, işadamları sermayeyi finans piyasalarında çevirmeyi tercih ediyor ve kapitalistmiş gibi davranıyor, çokuluslu şirketler ise Doğu Avrupalı şirketleri satın alıyor ve yatırım yapmış gibi görünürken, gerçekte bu işletmelere kilit vuruyordu. Finansal serbestleşmenin, dünyanın belli başlı finans merkezlerindeki gelişkin piyasalara erişim olanaklarını artırmasından hem yerli, hem de çokuluslu şirketler faydalandı. Ancak bu olanak, "yeni kapitalistler"in üretim güdülerini törpüleyecek ve Doğu Avrupa'yı bu finans merkezlerindeki krizlerin etkilerine açık hale getirecekti.

Doğu Avrupa işçi sınıfı, günümüz birikim krizini, bir sosyalist alternatifin mevcut olmaması handikabı ile karşılıyor. Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi son dönemin finansal güçlüklerinden sıyrılmayı bilen ülkelerde, bir işi

14 Tadeusz Kowalik, *Współczesne systemy ekonomiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2000, bölüm 10.

olanlar, bunu çabaları ve sadakatleri karşılığında kapitalizmin bahşettiği bir lütuf olarak görüyorlar ve bölgenin kriz tarafından ezilen ülkelerindeki gelişmeleri kaygıyla izliyorlar. Ancak talihli ülkelerde bile, bu görece istikrar durumu gençler arasında yükselen ve kimi bölgelerde yüzde 40'lara varan işsizliği gizlemeye yetmiyor. Genç işsizler için tek çıkış yolu, atalardan miras kalan göçmenlik. Almanya'nın Doğu Avrupa'dan işgücü göçüne karşı uyguladığı kısıtlamalar 1 Mayıs 2011'de sona erdi. Bölgedeki makroekonomik dengesizlikler, işgücü pazarı üzerinden işte böyle çözüme kavuşturulacak.

Doğu Avrupa'nın merkez bankaları, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Komisyonu bünyesindeki muhafazakâr çevrelerce de desteklenen siyaset seçkinleri, her bir ülkedeki kriz için, döviz kurlarına ve dönmeyen kredilerin yeniden finansmanına ilişkin "teknik meseleler" ile sınırlı çözümler sunacak, krizin faturasını işçilere ödetmeye çalışacaklardır. Bu çözümler de, üretken ekonomik faaliyetleri hayata döndürmek yerine en iyi olasılıkla varlık fiyatları enflasyonunu geri getirecek, Avrupa kapitalizminin eşitsiz gelişmeyle bağlantılı sorunlarını daha da çarpıklaştıracaktır. Çevrelerinde hüküm süren finansal kriz, bu siyaset seçkinlerini kendi ülkelerindeki kapitalizmin finansal çıkarları konusunda daha da duyarlı hale getirdi. Bu yazının tarihsel ve karşılaştırmalı bakış açısı, söz konusu krizlerin, lüksü yaratan, ancak değer yaratamayan *finans sermayesi* ile, değer yaratan, ancak lüks tarafından baştan çıkartılan sanayi sermayesi arasındaki cepheleşmenin son aşamasından başka bir şey olmadığını ortaya koyuyor. Belki Çin hariç olmak üzere, tüm dünyada, üretim yerine finansal işlemlere yönelerek kolay kazanç vaat eden finansın, sanayi kapitalizminin karşısına çıkarak sermaye birikimi dinamizminin altını oyduğunu görüyoruz. Doğu Avrupa sanayisi ise, devlet destekli sanayileşme hamlesinin mirası olarak kalmaya devam ediyor. Sanayi kuruluşları, sadece Doğu Avrupa'da finansın karşısına komünizmin izlerini taşıyarak çıkıyor.

NOT

Bu çalışma, büyük ölçüde, komünizmden çıkmış ülkelerdeki sorunlarda benden çok öte bir bilgelik ve kavrayış ortaya koyan Tadeusz Kowalik ile yürüttüğümüz tartışmalardan çıkardığım kişisel sonuçlara dayanmakta. 2010 Şubat'ında Toronto'da gerçekleşen *Socialist Register* çalıştayının katılımcılarına, çok faydalı önerileri ve taslak metin üzerindeki yorumları için teşekkür borçluyum. Bu cömertliklerine karşın çalışmada hâlâ var olabilecek hataların sorumluğu bana aittir.

Bankalar Devleti Yuttuğunda: İrlanda'nın Ekonomik Çöküşüne Verilecek Yanıtlar

Peadar Kirby

İrlanda, 1850'lerde bir dönem ve ardından 1860'ların sonlarında Marx ve Engels tarafından İngiltere devriminin anahtarını elinde tutan ülke olarak görüldüyse de, o günlerden bu yana uluslararası ölçekte sosyalist araştırmacıların ilgisini güncel olaylar haricinde pek az çekebildi.[1] Bağımsız İrlanda devletinin devrimci kökenlerine rağmen, ülkede siyaset bugüne kadar burjuva milliyetçiliğinin egemenliği altında kaldı ve bu egemenlik, 1960'larda ülkenin yabancı yatırımlara açılmasıyla birlikte, küresel sermaye karşısında tam bir itaat haline ön ayak oldu. İrlanda İşçi Partisi, sosyal demokrat kimliğin en zayıf temsilcilerinden biri olarak, öteden beri İrlanda'nın "iki buçuk partilik sistemi" içerisindeki buçuğu oluşturdu ve egemen durumdaki Fianna Fáil[2] partisini iktidardan mahrum bırakma yolunda, başta Fine Gael gelmek üzere daima muhafazakâr partilerle işbirliğine gitmek zorunda kaldı. İşçi Partisinin daha solunda kendini gösteren sosyalist partiler ise, çok küçük bir ölçeğe hapsoldu ve 1980'lere kadar ne ulusal ne de yerel ölçekte temsil olanağı bulabildi. Bunların yanında, otoriter, muhafazakâr bir Katoliklik anlayışının İrlanda toplumu üzerindeki egemenliği ve ayrıca "ulusal sorun"un varlığı (adanın bölünmesi karşısında benimsenecek yaklaşım), solda derin bölünmeler yarattı. Nihayetinde, İrlanda sosyalist fikirlerin kökleşmesi açısından son derece çorak bir toprak olarak kaldı. Kuzey İrlanda'da 1960'larda yeniden baş gösteren ve 1998'deki barış anlaşmasına kadar devam eden çatışma ortamı, genel anlamda 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı bağımsızlık mücadelelerine geri dönüş gibi göründüğünden, sosyalistleri kendine çekmek

1 Ellen Hazelkorn, *Karl Marx and Frederick Engels on Ireland: An Annotated Checkist*, Dublin: DIT, 1980, http://arrow.dit.ie adresinde mevcut.

2 İrlandalı cumhuriyetçi, halkçı ve muhafazakâr siyasi parti –çev.

yerine kafalarını daha da karıştırdı. Sonuç olarak, bugüne dek İrlanda asla küresel kapitalizme kafa tutma yönünde bir umut vermedi.

Ancak yazının başlığında da ipuçları verildiği gibi, bu durum değişiyor olabilir. "Kelt Kaplanı" ekonomik atılımının (1994-2007) görünüşteki çarpıcı başarısının ardından, 2008 ve sonrasında İrlanda bankacılık sistemi bir çöküş yaşadı. Öyle ki, İşçi Partisinin önde gelen siyasetçileri arasında yer alan eski parti lideri ve bugünkü İletişim, Enerji ve Doğal Kaynaklar bakanı Pat Rabbitte, bu çöküş nedeniyle doğrudan İrlanda devletinin ödeme gücü ve istikrarının tehlikeye girdiği açıklamasını yapacaktı.[3] Bu durum, Şubat 2011 genel seçimlerinde sol adına önemli bir atılım yarattığı gibi, arkası arkasına İrlanda hükümetlerinin uygulayageldiği, piyasanın aşırı serbestleştirilmesi yoluyla kalkınma seçeneğinin sürdürülebilirliği hakkında da ciddi soru işaretleri doğurdu. Hem Avrupa Birliği (AB) hem de avro bölgesinin bir üyesi olan İrlanda'daki kriz, aynı zamanda AB içerisindeki uyum ve bütünlük ile, ortak para biriminin uzun vadedeki yaşam olanaklarını da tehdit ediyor. Serbest piyasa kapitalizminin dil uzatılamaz bir tanrı gibi göründüğü onlarca yılın ardından, İrlanda bugün piyasayı kalkınmanın ana lokomotifi ve belirleyicisi haline getirmenin ekonomik ve toplumsal maliyetlerini gözler önüne seriyor. Küreselleşme çağında başarının simgesi sayılan ülke, şimdi bir uyarı sinyali olarak görülmekte.[4]

Uluslararası Para Fonu (IMF), Eylül 2008'deki ekonomik ve finansal çöküşün ardından İrlanda için yayınladığı ilk yıllık raporunda, her zamanki ölçülü diliyle, İrlanda krizinin "İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya tarihinin en ciddi ekonomik sıkıntılarına sahne olduğu" tespitine yer veriyordu.[5] O günlerde, bu tespitte biraz abartıya kaçıldığı düşünülmekteydi. Fianna Fáil Partisinden dönemin maliye bakanı Brian Lenihan, bir bankanın an meselesi olarak görülen batışını engellemek amacıyla, 30 Eylül 2008 sabahında müşteri mevduatları ve bankaların kendi borçlanmaları için alt tarafı 440 milyar avroluk bir devlet garantisi verildiğini açıkladığında, hükümetinin

3 17 Kasım 2010'da, Dáil'de [parlamentonun alt kanadı] Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonunun İrlanda'ya yönelik kurtarma paketi hakkında yürütülen tartışmada, o dönemde muhalefette olan Rabbitte şöyle demiştir: "IMF ile yapılan görüşmelerden ne çıkarsa çıksın, eğer hükümet bankaların devleti yutmasına izin verme niyetinde değilse, bunun son kurtarma paketi olması en iyi seçenektir." "Bank Guarantee Scheme: Motion (Resumed)", Dáil görüşmeleri, 17 Kasım 2010, http://www.kildarestreet.com adresinde mevcut.

4 İrlanda'nın yükselişi ve düşüşü hakkında bazı sol değerlendirmeler için bkz. Kieran Allen, *Ireland's Economic Crash: A Radical Agenda for Change*, Dublin: Liffey Press, 2009; Peadar Kirby, *Collapse of the Celtic Tiger: Explaining the Weaknesses of the Irish Model*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010; Denis O'Hearn, *Inside the Celtic Tiger: The Irish Economy and the Asian Model*, Londra: Pluto Press, 1998; Daniel Finn, "Ireland on the Turn? Political and Economic Consequences of the Crash", *New Left Review*, 67, 2011; Julie L. MacArthur, "Mortgaging Irish Independence: From Financial Crisis to Socialist Resistance", *Monthly Review*, 62(1), 2011.

5 IMF, "Ireland: IMF Country Report No. 09/195", Washington, DC: Uluslararası Para Fonu, 2009, s. 28.

tarihteki en düşük maliyetli kurtarma paketini hayata geçirdiği iddiasındaydı. Ancak takip eden otuz aylık dönemde tüm çıplaklığıyla ortaya çıktığı gibi, hükümetin yaptığı aslında İrlanda bankacılık sektörünün ekonomik atılım dönemindeki başıboş davranışlarının faturasını vergi mükelleflerinin ellerine tutuşturmaktan başka şey değildi. Bu fatura, söz konusu dönem boyunca katlanarak arttı ve 2010'da bütçe açığı GSYH'nin yüzde 32'si düzeyine yükseldi. Ekonomi, ülke tarihinin en berbat daralmasını yaşıyordu ve 2011 başı itibarıyla işsizlik oranı yüzde 14,7'ye yükseldi.

Ülkenin o güne kadarki en büyük ekonomik atılımının hemen arkasından krizin patlak vermesi, zaten ciddi boyutta olan ekonomik çöküşün İrlanda halkı üzerindeki etkisini daha da dramatik kıldı. 1990'ların sonları ve 2000'leri başlarındaki yüksek büyüme oranları, ekonomi çevrelerinde İrlanda'ya "Kelt Kaplanı" unvanını kazandırmıştı. Bu büyümenin arkasında ise, ülkenin bilgi ve iletişim teknolojileri, ilaç, tıbbi araç-gereç ve finansal hizmetler gibi kilit sektörlerde çok yüksek seviyede doğrudan yabancı yatırım çekme başarısı yatmaktaydı. İrlanda'nın şirket kârları için yüzde 12,5 olarak uyguladığı düşük vergi oranı, ana politika aracı şeklinde görülmekteydi. Düşük vergi oranı uygulaması, atılım yılları boyunca, özelikle de sermaye kazançları ve gelirler üzerindeki vergilerin düşürülmesi doğrultusunda tam bir fikir birliği oluşturdu. Bu ise, 2008'de büyüme atılımı çöktüğünde kamu maliyesinin son derece kırılgan bir konuma sürüklenmesi anlamına gelecekti. Düşük vergi modeli, kötüye gitmemesi için önemli kamu yatırımlarının yapılmasını gerektiren ciddi sosyal bütçe açıkları yaratarak, aynı zamanda en fazla ihtiyaç duyanlara yönelik sosyal yardımlara kaynak aktarılmasını da engelledi.

Bu tablonun sonuçlarından biri, büyük başarı kazandığına geniş kesimlerce inanılan ekonomi politikaları üzerinde daha eleştirel tartışmalara girişilmesi oldu. Çöküş, seçim ve siyaset sistemi ihtiyaç duyulan kapsamlı reformlar konusunda hararetli tartışmaların fitilini ateşleyecek, bu reform tartışması Şubat 2011 genel seçim kampanyasına damga vuracaktı. Seçimler, 1927'de kurulduğundan beri İrlanda siyasetine egemen olmuş, asla bir dönemden daha uzun süreyle iktidardan uzak kalmamış ve muhalefetteyken bile daima ülkenin en büyük partisi unvanını elinde tutmuş halkçı parti Fianna Fáil'i enkaza çevirecek, 2007'de yüzde 41 olan oy oranı yüzde 17,4'e, 78 olan sandalye sayısı 20'ye inecekti. Daima iki hâkim partinin küçüğü olarak kalmış Fine Gael, sonunda Fianna Fáil'in üzerine çıkmayı başardı ve 166 sandalyeli Dáil'de (parlamentonun alt kanadı) 76 sandalye elde etti. İşçi Partisi de tarihinin en yüksek oyunu alarak 37 sandalye kaptı. İşçi Partisinin yüzde 19,4'lük başarısına ek olarak, daha solda yer alan Sinn Féin (14 sandal-

ye), Birleşik Sol İttifak (Sosyalist Parti ve diğer sol gruplardan oluşmakta) (5 sandalye)[6] ve bazı sözünü sakınmayan sol kanat bağımsızlar (6 sandalye) gibi bir dizi parti ve oluşumun da önemli mesafe kat ettiği görüldü. Böylece, 60'ın üzerinde sandalye ve yaklaşık yüzde 43 oyla, İrlanda parlamentosunun tarihindeki en büyük sol blok ortaya çıkmış oluyordu. Mart ayında, Fine Gael ve İşçi Partisi arasında kurulan koalisyon da İrlanda seçim tarihinin en yüksek temsil oranına sahip hükümetiydi.

KRİZ Mİ, NE KRİZİ?

İrlanda'da büyüme ekonomisinin bocaladığına dair ilk işaretler 2007'de, patlama yapan konut piyasasında fiyatlar düşmeye başladığında kendini gösterdi. Ancak ekonominin derin bir resesyona doğru yol almakta olduğu, 2008 ortalarına gelininceye kadar netleşmedi. Hatta, o zaman bile tahmincilerin büyük kısmı 2009'da tekrar büyümeye dönüş yapılacağı öngörüsünde bulunuyor, küresel ekonomide bir yükselişin ortaya çıkmasını ve İrlanda ihraç mallarına yönelik talebi de artırmasını bekliyordu. Ne var ki, Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın çökmesi, verdiği kredi miktarıyla (büyük kısmı gayrimenkul şirketlerine) aldığı mevduatlar arasındaki yaklaşık 200 milyar avroluk uçurumu uluslararası piyasalardan borç toplayarak kapatmış İrlanda bankacılık sektörünün kırılganlığını açığa vuracaktı. Şimdi, bu piyasalara erişim olanakları buharlaşmaktaydı. Emlak piyasasının etkilerine en açık banka konumundaki Anglo Irish Bank, uluslararası mevduat sahiplerinin paralarını çekmek için hücum etmesiyle, günde 1 milyar avro dolayında mevduat kaybetmeye başladı. Üstelik, diğer İrlanda bankalarını çoğunun da sıkıntı içinde olduğu birkaç gün içinde anlaşılacaktı. Bu tablo, hükümetle en büyük İrlanda bankaların tepesindekiler arasında sabaha kadar süren bir kriz toplantısının ardından, İrlanda hükümetini bankacılık sistemi için 440 milyar avroluk güvence vermeye itti.

Devlet güvencesi, hiçbir İrlanda bankasının çökmemesini sağladıysa da bankacılık krizini ortadan kaldırma konusunda büyük ölçüde başarısız oldu. Zira, Fianna Fail hükümeti, krizin ne kadar derine indiğini kavrayamamıştı. Hatta, 2008 Eylül'ünden bu yana, İrlanda bankalarını kurtarmanın nihai faturasını hesaplamak için beş kez girişimde bulunulmuş ve Aralık 2008'de 5,5 milyar avro olan tahmin, Mart 2009'da 11 milyar avroya, Mart 2010'da

6 Birleşik Sol İttifak (BSİ), 2011 seçimleri öncesindeki süreçte, üç sol grubun birleşmesi ile doğdu: Eskilerde İşçi Partisi içindeki militan eğilimin lideri olmuş Joe Higgins'in başkanlığındaki küçük Sosyalist Parti, Kâra Karşı Halk adlı eylemci hareket ve Tripperary kentindeki bir sol kampanya grubu. Bazı küçük Troçkist gruplar BSİ'nin dışında kalmayı tercih etti. BSİ'nin Dáil'deki beş sandalyesinde Sosyalist Partisinin iki, Kâra Karşı Halk hareketinin iki ve Tripperary grubunun bir üyesi oturuyor.

35 milyar avroya ve Eylül 2010'da da 46 milyar avroya çekilmiştir. Yaşanan kredibilite kaybı ve derecelendirme kuruluşlarının gerek devlet bankalarına gerekse özel bankalara verilen puanları durmaksızın düşürmesi, İrlanda bankacılık sistemini Avrupa Merkez Bankasının (AMB) günlük işlem desteğine giderek daha bağımlı hale getirdi. Bu desteğin ulaştığı ölçek, bir süre geçince Frankfurt ve Brüksel'de alarm zillerinin çalmasına neden olacak, İrlanda hükümeti 2010 Kasım'ı sonlarında, AB'den, AMB'den ve IMF'den gelecek bir kurtarma paketini kabul etmek zorunda kalacaktı. Son olarak, bankacılık sistemi üzerindeki ciddi "stres testleri", bankaların yeniden sermayelendirilmesi için 70 milyar avroluk yatırıma ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaştı. Yeni hükümetin, göreve geldikten sadece bir ay sonra açıkladığı bu faturanın, şimdi neredeyse bütünüyle devletin eline geçmiş olan bankacılık sistemine yönelik yeniden yapılandırma planıyla birlikte, krize nihayet bir çizgi çekeceği ve finans piyasalarında ölümüne gereksinim duyulan kredibiliteyi getireceği umulmaktaydı.

Finans sisteminin durma noktasına gelmesiyle, İrlanda ekonomisi sert bir daralma sergiledi ve GSYH 2008'de yüzde 3,5, ardından 2009'da tekrar yüzde 7,6 ve yine 2010'da yüzde 1 azaldı.[7] 2011 için yapılan büyüme tahminleri de pek çok kuruluş tarafından tekrar gözden geçirilerek aşağı çekilmiş bulunuyor. Örneğin, IMF'nin 2011 başlarında yayınladığı tahminlerde, 2011 için yüzde 0,9 ve 2012 için de yüzde 1,9 büyüme öngörülüyor. 2009 sonuna gelindiğinde, hükümetin bütçe açığı, GSYH'nin yüzde 14,6'sı düzeyine yükselmişti. Ancak harcamaları kısmaya dönük çeşitli önlemler (devlet memurlarının kazancında iki kez kesintiye gidilmesi de dahil olmak üzere) ve bazı mütevazı vergi artışları, 2010 sonu itibarıyla oranın yüzde 11,9'a inmesini sağladı. Yine de, bankaları kurtarmanın tam maliyeti hesaba katıldığında, bütçe açığı 2010 itibarıyla GSYH'nin yüzde 32'si düzeyindeydi. Bu açığın izlerini sürerken iki nedene rastlıyoruz. Birincisi, 2008'de 40,7 milyar avro olan vergi gelirlerinin 2009'da 33 milyar avroa inmiş olması, ekonomik atılım döneminde vergi gelirlerinin bileşiminde meydana gelmiş kaymayı ortaya koyuyor: personel maaşları gelir vergisi, KDV/tüketim vergileri gibi istikrarlı vergi kaynaklardan, kurumlar vergisi, damga vergisi ve sermaye kazançları vergisi gibi konjonktürel vergilere doğru bir kayma. Bu ikinci tipteki vergi kaynakları, resesyon vurduğunda tam anlamıyla çöktü. 1980'lerde, konjonktürel vergilerin toplam içindeki payı sadece yüzde 8 iken, 2006'da yüzde 30'a ulaşmıştı. İkincisi, cari harcamalar, 2001'den

7 GSMH, çokuluslu şirketlerin ekonomiden çekip aldığı kârları dışarıda bıraktığı İrlanda'nın büyümesini değerlendirme yolunda daha hassas bir ölçüttür. İrlanda'nın GSMH'si 2008'de yüzde 3,5, 2009'da yüzde 10,7 ve 2010'da da tekrar yüzde 2,1 geriledi.

kriz patlak verene kadar her yıl nominal GSYH'ye göre daha hızlı büyüme kaydetmiş, sonuçta İrlanda'da kamu harcamalarının GSYH içindeki payı, Avrupa ortalamasının hayli altına inmişti.[8]

Bankacılık sisteminin çökmesi ile kamu finansındaki deliklerin üst üste binmesi, hükümetin hareket alanını büyük ölçüde sınırladı ve piyasaları yatıştırmak, Avrupa Komisyonuna (AK) güven vermek için bir dizi tasarruf paketini kabul etmeye itti. Böylece, *2011-2014 Ulusal Toparlanma Planı* adı altında, İrlanda'nın AK tarafından talep edildiği gibi bütçe açığını 2014'te yüzde 3'e düşürmek için yapacaklarına dair ayrıntıları veren, dört yıllık bir kemer sıkma planı ortaya çıkıyordu. Kasım 2010'da ilan edilen plan, dört yıl boyunca kamu harcamalarında 10 milyar avroluk bir kesinti ve 5 milyar avroluk vergi geliri artışı öngörmekteydi. Kesintiler geniş bir yelpazeye yayılacak, bu kapsamda, 307.000 olan devlet memuru sayısı 25.000 kişi azaltılacak, yeni işe giren kamu çalışanlarına yüzde 10 daha düşük maaş ödenecek, kamu emeklilik ödenekleri yüzde12'ye varan oranda düşürülecek, sağlık, eğitim ve sosyal yardım harcamaları kısılacaktı. Tartışmalar yaratan tasarılardan biri de, saatlik asgari ücretin 1 avro aşağı çekilmesiydi (ancak bu önlem Mayıs 2011'de hükümet tarafından geri çevrildi).

İşin vergi tarafında, planların büyük kısmı darbeyi zenginler yerine düşük ve orta gelir düzeyindeki kişilere indiriyordu. Zira, planın sonuna gelindiğinde, gelir vergisi başlangıç dilimi 18.300 avrodan 15.300 avroya indirilmiş olacaktı. İlk kez konut ve suya küçük de olsa vergiler getiriyordu. Gelgelelim, sermaye kazançları vergisi ve kurumlar vergisi üzerinde yapılacak artışlar daha da küçük kalıyordu. KDV oranı, planın son iki yılında yüzde 21'den 23'e çıkacak, bu da yine asıl darbeyi gelirlerinin daha büyük bir bölümünü mal ve hizmetlere ayırmak zorunda olan düşük gelirli kesime vuracaktı. Bu kemer sıkma politikası, önceden de tahmin edilebileceği gibi, resesyonu derinleştirici etki yarattı. İşsizlik o günden beri durmadan yükseldi ve 2011 ortası itibarıyla işgücünün neredeyse yüzde 15'i oranını buldu. İrlanda'nın aşırı göç verme geleneği tekrar yüzünü göstermeye başladı. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, bazı uzmanlarca karşı çıkılmakla birlikte, 2010 ile 2012 arasında yurtdışına göç edenlerin sayısının 120.000'e varacağını ve bu sayının büyük kısmını vasıflı çalışanların oluşturacağını tahmin ediyor.[9]

Bu arada, bankacılık sektörünün konut ve ticari gayrimenkulden gelecek etkilere son derece açık hale gelmesi durumuna çare bulma arayışında

8 Karl Whelan, "Policy Lessons from Ireland's Latest Depression", *The Economic and Social Review*, 41(2), 2010, s. 246.

9 Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (ESRI), Üç Aylık Ekonomik Yorum, Yaz 2010, Dublin: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, 2010.

(bu alanda fiyatlar 2007'den beri serbest düşüşteydi ve 2011 ortaları itibarıyla da dibin bulunduğuna dair bir işaret henüz yok), sektörün geri dönmeyen kredilerini yönetmek amacıyla 2009 Nisan'ında hükümet tarafından Ulusal Varlık Yönetimi Kurumu (UVYK) kuruldu. Kurumun, beş bankadan 73 milyar avro tutarında batık krediyi satın alması ve karşılığında kredi borç tutarının yarısı kadar ödeme yapması bekleniyor. Örneğin, 2010'un ilk altı ayında, toplam nominal değeri 16,4 milyar avro olan emlak kredileri için UVYK tarafından 8,4 milyar avro ödendi ve ödemeler, bankaların AMB'de nakde çevirebileceği tahvillerle gerçekleştirildi. Bankaların, batık kredilerden kurtarılmaları durumunda piyasaya tekrar taze sermaye süreceği ve kredi kullandırmaya başlayacağı umulmaktaydı. Ne var ki, satın alınan krediler karşılığında yapılan ödemeler ile kredilerin gerçek tutarları arasındaki fark, bankaların bilançolarını daha da bozdu. Yeni hükümet, UVYK'ya kaynak aktarımını kesmiş bulunuyor. Kurum, eline geçirdiği gayrimenkulleri zaman içinde kârla satma umudunu taşısa da, tam tersine, özellikle konut talebinin uzun yıllar boyunca artmasına pek olası bakılmayan ilçelerde fiyatları düşürmek, inşası devam eden "hayalet konutlar"dan bir kısmını yıkarak araziye dönüştürmek zorunda kalması bekleniyor. Atılım yıllarında konut satın almış olanların pek çoğu, şimdi ciddi ölçüde zarara geçmiş durumda. Hükümetin atadığı bir uzmanlar grubunun 2010 sonlarında yürüttüğü araştırmada, toplamın yüzde 8,9'luk kısmını oluşturan 70.000 ipotekte ödeme gecikmesinin yaşandığı, oysa bu oranın 2008 ortalarında yüzde 1,4 olduğu (14.000 adet) belirtiliyor. Bazı gözlemciler, ipoteklerin zamanında ödenmemesi sorununun çok daha ciddi boyuta varabileceğinden ve bankacılık sektörü üzerindeki baskıyı daha da artırabileceğinden endişe duymaktalar.[10]

İrlanda'daki ekonomik krizin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri de, yerli ekonomi bütünüyle resesyona gömülmüş durumdayken, yabancı yatırımcılar açısından yükselişin devam etmesi. Ülkenin ihracat rakamları bu durumu açıkça ortaya koyuyor. İhracatın büyük kısmını çokuluslu şirketlerin mal ve hizmetleri oluşturuyor ve bu mallar ile hizmetlerin 2011 Şubat'ındaki toplam değerinin, 2002'den beri görülmedik ölçüde yüksek olduğu, son 12 aylık dönemde yüzde 11 arttığı anlaşılıyor.[11]

10 Son yıllarda emlak ve bankacılık krizlerinin ölçeğini son derece doğru tahmin etmiş bir araştırmacı, 2010 sonlarında kitlesel ipotek temerrütlerinin ortaya çıkacağını ve ülkeyi daha da derin ve uzun süreli bir resesyona sürükleyeceğini söylediğinde, ufak çaplı bir panik yaşandı. Bkz. Morgan Kelly, "If You Thought the Bank Bailout was Bad, Wait Until the Mortgage Defaults Hit Home", *The Irish Times*, 8 Kasım 2010, s. 11.

11 Merkez İstatistik Dairesi (CSO), "External Trade", Dublin: Merkez İstatistik Dairesi, Nisan 2011.

AB'NİN ROLÜ: AVRUPALI BANKALARI KURTARMAK

Avrupa Birliği ve Amerikan Merkez Bankası, İrlanda krizinde, bankacılık sisteminin güvence altına alınması stratejisine güç kazandırma yolunda önemli rol üstlendi. Ancak amaçlarının ne olduğu hakkında İrlanda halkının düşünceleri kriz boyunca giderek daha eleştirel bir hal aldı. Ocak 2011'de yaşananlar da bu değişimi açıkça ortaya koyar nitelikteydi. Her şey, Sosyalist Parti Dublin milletvekili Joe Higgins'in Avrupa Parlamentosundaki konuşmasıyla başladı. İrlanda'ya yönelik AK/AMB/IMF kurtarma paketine suçlamalar yönelten Higgins'e göre bu paket, İrlandalı vergi mükelleflerini Avrupa bankalarının serfleri haline getirme mekanizmasıydı. Higgins, bankaların batık kredilerinin sorumluluğunu vergi mükelleflerinin sırtına yüklemenin ahlaki olup olmadığını soruyor, bu tutumun, tedbirsizce yürütülmüş spekülasyon işlemlerinin sonuçlarına katlanma zorunluluğundan bankaları kurtarmak dışında bir anlam ifade etmediğini ileri sürüyordu. Sinirlendiği açıkça görülen Avrupa Komisyonu başkanı José Manuel Barroso ise şöyle yanıt veriyordu: "İrlanda'nın yaşadığı sorunları yaratan, bazı İrlandalı kurumların sorumluluk duygusundan uzak finansal davranışları ve İrlanda piyasasının yeterli gözetime tabi tutulmaması olmuştur."[12]

Kısa süre sonra, İrlanda eski devlet başkanı ve AB'nin eski Washington büyükelçisi John Brutton tarafından, Avrupa Komisyonu başkanına yazılan, İrlandalı kurumlara yönelik eleştirilerinin tümüyle haklı olduğunu savunan bir mektup, bu tartışmaya daha da ilgi çekici hale getirecekti. Ancak Brutton aynı zamanda bu şekilde hikayenin sadece bir kısmının anlaşılabileceğini, Britanya, Almanya, Belçika ve Fransız bankalarına (elbette bu arada diğer AB ülkeleri bankalarına) ek olarak Amerikan bankalarının, "ülkedeki emlak balonundan kendilerinin de kazanç sağlayabileceği umuduyla İrlandalı bankalara sorumsuzca kredi açtığını", "yapılan hataların sorumluluğunda kendi paylarına düşeni üstlenmeleri gerektiğini" yazıyordu. Ek olarak, İrlanda ekonomisinin denetimi konusunda Avrupa Komisyonunun sorumluluğuna değiniyor, şöyle devam ediyordu: "Kendi kurumunuzun da bu konuda ECOFIN [Ekonomik ve Finansal İşler Konseyi] ile ortaklaşa sorumluluk taşıdığının farkında olmalısınız."[13] Bruton, AMB'nin faiz oranlarını aşağıda tutarak, "İrlanda için elverişli olmayan faiz oranı politikaları izlediğini" de ekliyordu.[14] Avrupa yanlısı politikaların güçlü bir savunucusu olarak öne çıkan bir İrlandalı siyasetçinin yazdığı bu mektup, İrlanda'nın hem Komisyondan hem

12 Arthur Beesley, "Angry Barroso Points Finger of Blame at Irish Institutions", *The Irish Times*, 20 Ocak 2011, s. 1.

13 AB'nin Ekonomik ve Finansal İşler Konseyi ECOFIN, maliye bakanlarından oluşmaktadır.

14 John Bruton, "A Letter to President Barroso of the European Commission", Ocak 2011, http://www.johnbruton.com adresinde mevcut.

de AMB'den adil olmayan bir muamele gördüğü yönünde, ülkede hayli yaygın olan görüşü yansıtmaktaydı.

Avrupa'nın İrlanda krizinde oynadığı rolün üç boyutu, dikkatli bir incelemeyi hak ediyor. İlki, krizin koşullarını yaratma konusunda avronun rolüyle ilgili. İkinci sırada, başta AMB olmak üzere Avrupa kurumları ve liderlerinin kriz boyunca attığı adımlar ve verdiği tavsiyeler geliyor. Üçüncüsü ise, faiz oranı artışlarının, İrlanda'nın krizden çıkma kabiliyeti üzerindeki etkileri. İrlanda bankacılık krizi konusunda, İrlanda Maliye Bakanlığının isteği üzerine uluslararası finans uzmanları Klaus Regling ile Max Watson tarafından hazırlanan bir raporda şu soru soruluyor: "İrlanda'nın ekonomik temellerinde bozulmanın başlaması ile, ülkenin avro bölgesine dahil olması arasındaki çakışma bir rastlantı mıdır?"[15] İki uzman, devamla, Avrupa Para Birliği (APB) üyeliğinin "ekonomideki kırılganlıkları kesin olarak derinleştirdiğini" ileri sürüyor ve şu tespiti ekliyorlar: "1990'ların başları ve ortalarından 2002-2007 dönemine kadar, kısa vadeli faiz oranları üçte iki geriledi. Uzun vadeli faiz oranları yarıya indi ve daha önceleri hayli yüksek olan reel faiz oranları da 1999 ile 2005 arasında ekside kaldı." Düşük faiz oranları borçlanmayı teşvik ettiği ve kur riskinin ortadan kalkması ile bankaların yabancı fonlara erişimi kolaylaştığı, kredi akışının devamlılığı güvence altına alındığı için, bu tablo, İrlanda'daki kredi patlamasına katkıda bulundu. Raporun yazarları, "APB üyeliğinin makroekonomik ortam üzerinde yaratacağı genişletici etkiler iyi bilinmesine karşın", maliye politikası, banka düzenlemeleri ve gelir politikası gibi araçları "bu etkileri dengeleyecek biçimde kullanılmadı ve hatta, özellikle vergi politikaları konusunda, ateşe körükle gitti" diyorlar.[16] Ancak Regling ve Watson, büyük bir para birliğine üyeliğin, "küresel finans krizinde ayakta kalma konusunda İrlanda'ya yardım ettiğini", bu destek olmadan, bankacılık sektörüne ilişkin finansman sorunlarının daha da büyüyeceğini, şirketler ve hane halkının dövizle daha fazla borçlanacağını ve dolayısıyla daha büyük risklere maruz kalacağını (İzlanda'daki gibi), ayrıca ulusal merkez bankalar arasındaki eşgüdüm sorunlarının daha ciddi boyuta varacağını da belirtip, şunu ekliyorlar: "Bu raporun hazırlanması kapsamında İrlanda'da ve diğer ülkelerde konuştuğumuz kişilerin hiçbiri, APB üyeliğinin İrlanda için son tahlilde oldukça faydalı olduğundan şüphe etmiyor."[17]

Kriz gelip vurduğunda, AMB'nin oynadığı, başvurulacak son kredi mercisi rolü, İrlanda için daha da önem kazandı ve 2011 başları itibarıyla, AMB'nin açtığı tüm kredilerin yaklaşık yüzde 20'si, yani aşağı yukarı 140

15 Klaus Regling ve Max Watson, *A Preliminary Report on the Sources of Ireland's Banking Crisis*, Dublin: Devlet Yayınları, 2010, s. 24.

16 Aynı eser, s. 24-5.

17 Aynı eser, s. 25.

milyar avroluk bir meblağ, İrlanda bankacılık sektörünün desteklenmesine ayrılmış durumdaydı. Murphy, AMB'nin bu yükün bir kısmını sırtından atmak için yeni bir mekanizma oluşturulmasını istediği, bu doğrultuda, Kasım 2010 ortalarında para politikasında esaslı değişikliğe gittiği görüşünde: "Sonuç olarak, başlangıçta tahvil piyasalarının öne çıkardığı bir para/finansman krizi olarak baş gösteren İrlanda krizi, sonradan İrlanda bankacılık sistemi açısından çok kapsamlı bir likidite ve ödeme gücü krizine dönüştü."[18] İrlanda hükümetini Kasım 2010'da 85 milyar avroluk mali destek programı için müzakere masasına oturmaya zorlayan şey, AMB'nin İrlanda bankalarına kredi vermeyi kesme kararı alması ve alternatif bir kurtarma stratejisinin izlenmesi için Avrupa Komisyonu ile IMF'den yeni bir düzenleme istemesiydi. Söz konusu programın 10 milyar avroluk kısmı bankaların yeniden sermayelendirilmesine, 25 milyar avroluk kısmı banka ihtiyat fonlarının oluşturulmasına ve 50 milyar avroluk büyük bölümü de gelecek üç yıllık dönemde kamunun borçlanma ihtiyaçlarının karşılanmasına ayrılacaktı. Pakete IMF 22,5 milyar avro, AB Komisyonu yine 22,5 milyar avro, Avrupa Finansal İstikrar Fonu 17,5 milyar avro koyacak, Birleşik Krallık, İsveç ve Danimarka'dan gelecek hükümet kredileri de toplam 5 milyar avroluk katkı sağlayacaktı.

Tartışmalara konu olan bir koşul, geri kalan 17,5 milyon avroluk bölümün İrlanda devleti tarafından karşılanması isteğiydi. Bu kaynağın 12,5 milyon avrosu Ulusal Emeklilik Rezerv Fonu'ndan alınacak, bu ise, hükümetin elindeki bu son mali rezervin tamtakır bırakılması anlamına gelecekti. Bu krediler için uygulanacak ortalama faiz oranı yüzde 5,85 olarak belirlenmişti. Anlaşma, İrlanda hükümetinin dört yıllık tasarruf planında yer verilen önlemlerin pek çoğunu desteklediği gibi, İrlanda'nın bütçe ve harcama kararlarının, üç kurumun yetkilileri tarafından izne gerek duyulmaksızın denetlenebilmesine de imkân veriyor. Önceki maliye bakanı Brian Lenihan, 2011 Nisan'ındaki bir röportajında, İrlanda kurtarma paketine ön ayak olanın Avrupa Komisyonu değil AMB olduğunu, Bankanın bu yolu izlemesinin ardında, İrlanda bankalarını kendi kısa vadeli likidite arzına daha bağımlı kılma düşüncesinin yattığını söyledi. Lenihan, aynı AMB'nin Kasım 2010 öncesinde "İrlanda'ya hayli ilgisiz" kaldığını da hatırlattı.[19] Eski bakan, aynı röportajda, hem kurtarma paketindeki yüksek faiz oranlarına, hem de AMB'nin İrlanda bankacılık sistemine yönelik "uygulanamaz" planlarına eleştiriler yöneltti.

18 Antoin Murphy, "ECB Shift from Lender of Last Resort Casts Doubt on Independence", *The Irish Times*, Business This Week eki, 26 Kasım 2010, s. 3.

19 Dan O'Brien, "Banking on Europe: The True Story Behind Ireland's Bailout" *The Irish Times*, 23 Nisan 2011, s. 11.

Paket, tahmin edilebileceği gibi yüksek borç faiz oranları nedeniyle İrlanda'da yaygın eleştirilerle karşılanırken, bir yandan da düzenlemelerin getirdiği yükün altına Avrupalı kurumların hiç girmemiş olması konuşuluyordu. *Irish Times*'ın etkili köşe yazarı Fintan O'Toole, paketin "Marshall planından çok Versay Anlaşması'na" benzediği tespitinde bulunuyor ve şöyle devam ediyordu: "Yükün paylaşılması söz konusu değil. En savunmasız kitleler üzerinde ortaya çıkacak işsizlik, göç ve çatışma etkilerinin göz önünde bulundurulduğuna dair en ufak bir işaret yok. Bir Avrupa dayanışmasından bahsedilemez... Sadistlere yaraşır bir cezalandırma zevki, borçların tutsağı olmuş bir İrlanda'nın kimsenin pek işine yaramayacağını açıkça gösterecek sağduyulu hesaplamalara baskın çıkmış."[20] Lenihan, 2011 Nisan'ındaki röportajda, hükümetin bankalar bünyesindeki büyük tahvil sahiplerini kayba uğratacak adımlar atmak istediğini, ancak AK, AMB ve IMF troykasının bu seçeneği devre dışı bıraktığını da söyledi. "Konuyu Dominique Strauss-Kahn [IMF icra direktörü] ve Sayın Trichet [AMB başkanı] ile konuştum, ancak bu konuda parmaklarını bile kıpırdatmayacakları çok açıktı."[21] Yeni hükümet, faiz oranının düşürülmesini ve koşulların daha elverişli hale getirilmesini müzakere edecekleri vaadinde bulundu. Ne var ki, Avrupalı liderler, İrlanda'nın da karşılığında bir şeyler sunması gerektiğinde ısrarcıydılar. Fransa devlet başkanı Sarkozy ve Alman Şansölyesi Merkel, İrlanda'nın yüzde 12,5 olan kurumlar vergisini yükseltmesini istediler. Bu önlem, İrlandalı siyasetçiler tarafından kesin olarak reddedildi.

Avrupa'nın oynadığı rolün son boyutu, faiz oranlarıyla ilgili. Avro bölgesinin geneline yayılan düşük faiz oranları İrlanda'daki emlak balonunda pay sahibiyse, AMB'nin 2011 Mart'ından beri uygulamaya başladığı yüksek faiz oranlarının İrlanda'da toparlanmayı daha da fazla engelleyecek olması bir paradoks teşkil ediyor. Faiz artışı, bir taraftan, İrlanda bankalarının yeniden kredi kullandırmaya başlamasını ve böylece ekonomide talebin canlanmasını sağlama girişimlerinin önünde yeni bir engel teşkil edecek. Diğer taraftan, pek çok ipotek alacaklısının sırtındaki yükü biraz daha artıracak ve tüketici harcamalarını daha da aşağı çekecek. Dolayısıyla, 1973'te Avrupa Topluluğu'na katılmasından beri İrlanda'nın kalkınmasına Avrupa'nın geniş katkı sağladığı ileri sürülecekse, bugün bankacılık krizindeki rolünün, Avrupa bankalarının çıkarlarını korumaktan ibaret olduğu ve bu rolün İrlandalı vergi mükelleflerini büyük bir yükün altına sokma, ekonomik toparlanmaya dair umutları iyice köreltme pahasına oynandığı da kabul edilmelidir.

20 Fintan O'Toole, "Abysmal Deal Ransoms Us and Disgraces Europe", *The Irish Times*, 29 Kasım 2010, s. 11.

21 Dan O'Brien, "Lenihan Warned EU Tough Bailout Terms Could Spark Unrest", *The Irish Times*, 25 Nisan 2011, s. 1.

BİR İRLANDA ALTERNATİFİ MEVCUT MU?

Öyleyse, krizle başa çıkmanın alternatif yolu ne olabilir? Ülkede bağımsızlıktan bu yana siyasi yaşam daima merkezin sağındaki iki partinin, Fianna Fáil ile Fine Gael'in hâkimiyetinde kaldığı için, bu soru İrlanda örneğinde kendine özgü zorluklar ortaya koyuyor. İki parti, başlangıçta Fianna Fáil'in daha radikal ayrılıkçı milliyetçi, Fine Gael'in daha ılımlı olmasıyla birbirinden ayrılırken, son yirmi otuz yılda genel ekonomik ve sosyal politikalardaki konumlanmaları pek az farklılık sergilemekte. Güçlü bir sosyal demokrat partini yokluğu, İrlanda'da kamuoyu tartışmalarının herhangi bir türde sosyalist düşüncenin kalıcı etkilerinden mahrum kalması anlamını taşıyor. Sosyalist solda konumlanmış çevreler veya küçük partilerin kısık sesleri kolayca tecrit edilebilmekte. Bu koşullar altında, Fianna Fáil-Yeşiller koalisyon hükümetinin uygulamaya koyduğu, ana hatlarıyla gerek işveren örgütleri ve iş çevreleri, gerekse pek çok etkili iktisatçı tarafından desteklenen yaklaşım karşısında daha sol bir alternatifin geliştirilmesi için 2008 ile bugün arasındaki dönemde sürekli girişimlerde bulunulmuş olması büyük önem taşıyor. Bu alternatif, 2011 Mart'ında göreve gelen Fine Gael-İşçi Partisi koalisyonun hükümet programında bazı bakımlardan ifadesini buldu. Ancak Fine Gael, seçim stratejisi kapsamında kendini Fianna Fáil'den ayrı göstermeye çalıştıysa da, özünde ana akım siyasete alternatif siyasetten daha yakın olduğu açık.

Bu alternatifi görebileceğimiz ilk yer, İşçi Partisi ve İrlanda Sendikalar Meclisinin ortaya koyduğu konumlanış. Bankacılık ve ekonomi politikaları ile sosyal politikalar alanında, sol görüşlü düşünce kuruluşu TASC'nin (Toplumsal Değişim İçin Eylem Düşünce Kuruluşu) ve bazı akademisyenlerle yorumcuların da bu konumlanışta önemli katkılara sahip olduğunu söylemeliyiz. Sivil toplum grubu Claiming Our Future, bu alternatifin merkezî görüşleri etrafında bir toplumsal hareket inşa eden, kilit bir grup olarak ortaya çıktı. Şimdi Dáil'de sözünü esirgemeyen bir blok oluşturan Sinn Féin, Sosyalist Parti ve Birleşik Sol İttifak, daha açık ve eleştirel bir sol konumda yer alıyor. Bu blok, AK/AMB/IMF kurtarma paketini reddetmesiyle ve bankacılık sektörünü kurtarmaya daha fazla para harcanmasına karşı çıkmasıyla kendini parlamentodaki diğer partilerden ayırıyor. Ancak İrlanda'nın içinde bulunduğu ciddi krizlerin bu tavırla nasıl aşılabileceği konusunda yeterli ayrıntının mevcut olmaması, önemli bir inandırıcılık sorununun hissedilmesine yol açmakta.

Çok kısa vadede, neoliberal ana akım düşünce ile alternatif tavrı birbirinden ayıracak ana mesele, kemer sıkma ile teşvik arasındaki karşıtlıkta yatıyor. Neoliberal görüş, kamu harcamalarında ciddi kesintilere gidilmesi ve vergilerin yükseltilmesi durumunda hem kamu maliyesinin sürdürülebilir

bir zemin üzerine oturacağını, hem de ihracatta rekabet gücünü tekrar kazanılacağını, böylece ekonomik büyümeye dönüş yapılacağını söylüyor. Ancak bu görüşün taraftarları, söz konusu kazanımların ne kadar sürede elde edilebileceği konusunda görüş birliğine varmış değiller. Alternatif görüş ise, istihdam kayıplarını sınırlandırmak, küçük ve orta boy yerli işletmelerin yatırım yapmasına yardımcı olmak, böylece üretimi artırmak ve insanları harcama yapmaya yöneltmek için teşviklere ihtiyaç duyulduğunda ısrarlı. Bu görüşe göre, kemer sıkma önlemleri krizi daha da derinleştiriyor ve krizin uzaması olasılığını artırıyor. Üç yıllık kemer sıkma döneminin ardından hâlâ büyümeye geçilememiş olması da kanıt olarak gösteriliyor.

Kemer sıkma mı, yoksa teşvik mi sorusuyla yakından bağlantılı olarak, ikinci bir ayrım da harcama kesintileri mi, yoksa vergi artırımları mı sorusunda kendini göstermekte. Neoliberal görüşü benimseyenler, düzenlemelerin getirdiği yükün, kamu harcamaları kısılarak telafi edilmesini istiyorlar ve düşük vergili bir ekonomiye yönelik kararlılıklarını mümkün olduğunca sürdürme yatkınlığı sergiliyorlar. Fine Gael, 2011 seçim kampanyasında her iki politikayı da şiddetle destekledi ve hatta, muhalefetteyken de Fianna Fáil tarafından uygulananlardan daha ciddi kesintiler için teklifler sundu. Alternatif görüş ise, tersine, özellikle İrlanda toplumunun varlıklı kesimine ve ayrıca vergi avantajı için ülkeye gelenlere yönelik vergileri yükseltmekten yana.

Bu noktada, üçüncü temel farklılık ortaya çıkıyor: Neoliberal görüşte, ekonomik toparlanmanın özel sektörden geleceği savunuluyor ve kamu sektörünün bu yolda oynayacağı rol hakkında pek az olumlu şey söylenmekte. Alternatif görüşte ise, kamu sektörüne özel bir rol biçiliyor ve işçilere yeni yetenekler kazandırılması, kalkınmayı teşvik etmek üzere ekonominin kilit sektörlerine müdahale edilmesi (telekomünikasyon sektörü dile getirilmekte) ve harcamaların yönetilmesine dönük kapasitenin geliştirilmesi gibi önlemler öne çıkıyor. Bu daha müdahaleci duruş, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına sıra geldiğinde, dördüncü bir farklılık daha yaratıyor. İşçi Partisi, başlangıçtan beri, Dâil bünyesinde 2008'de bankacılık sektörüne bütünüyle kapsayıcı bir mevduat garantisinin getirilmesine ve UVYK'nin kurulmasına karşı çıkan tek ses oldu. Parti, bankacılık sektörünün devletleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması yoluyla, kamunun ipleri daha fazla eline alacağı bir yaklaşımı savunmaktaydı.

İki yaklaşım arasındaki son önemli çatışma, sosyal yatırım ihtiyaçları üzerinde yaşanıyor. Hem İşçi Partisi, hem ICTU hem de İrlanda Sendikalar Meclisi, teşvik harcamalarının, veya Ulusal Toparlanma Tahvili tarafından yaratılan kaynakların eğitim, altyapı ve kamu hizmetleri yatırımlarına yönlendirilmesi ihtiyacına vurgu yapıyor. Genele bakıldığında, alternatif yakla-

şımın geçmişten daha köklü bir kopuş ihtiyacına dikkat çektiği görülmekte. İrlanda Sendikalar Meclisinin ekonomi danışmanı Paul Sweeney, "Çözüm, kamu maliyesini ele almakla yetinmek yerine çok daha derinlere inmeli Ekonomimizde ve toplumumuzda köklü bir eksen değişikliğine ihtiyacımız var." diye yazıyor.[22] İşçi Partisi de, diğer sosyal demokrat partilerin izinden ayrılmayarak, "ahbap-çavuş kapitalizmi"ne son verilmesini talep ediyor ve şirketlerin idaresinde yeni uygulama esaslarının getirilmesini savunuyor. Bu eleştirel bakışların politikaya ve uygulamaya nasıl dönüştürüleceği ise henüz pek net değil (özellikle de Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de sosyal demokrat hükümetlerin deneyimleri dikkate alındığında).

2011 yılı Mart ayında göreve gelen Fine Gael-İşçi Partisi koalisyonunun hükümet programı, berrak bir tanım yapmak istersek, yukarıda ana hatlarını verdiğimiz yönelimlerden ikisinden birinin üzerine kesin biçimde oturamazdı. Program, iki partinin politikalarının bir karışımı niteliğinde ve net bir stratejik çıkış noktasından da yoksun. Koalisyonun öncelik tanıdığı çeşitli icraatlar arasında, ilk 100 günlük görev süresi içinde bir İstihdam Fonunun kurulması taahhüdüyle ekonominin canlandırılması; işsizler için 15.000 kişilik bir mesleki eğitim, iş deneyimi ya da akademik eğitim fırsatının yaratılması; ulusal konut yenileme planı için ilave kaynakların temin edilmesi ve okullar ile tali yollar gibi sermaye yatırımlarının hızlandırılması sayılabilir. Ancak bu önlemler, önceki hükümetin uygulamaya koyduğu tasarruf paketinin 2011-2012 dönemini ilgilendiren kısıtlamalarıyla kol kola hayat bulmak zorunda. Devletin rolü konusunda, bir stratejik yatırım bankası ve biyoenerji başta gelmek üzere, yeni kalkınma kurumları gibi önemli adımlara yer veriliyor. Ancak yeni nesil telekomünikasyon ağının hazırlanması, bulut bilişim vurgusu üzerinde İrlanda'nın bir "elektronik adaya dönüştürülmesi, tarım, konut, yenilenebilir enerji programları ve finansal hizmetler gibi diğer tasarılarda özel sektöre fazlasıyla bağımlı kalınması dikkat çekiyor.[23] Bunlardan bazıları, yeni büyüme sektörlerinin oluşturulması için umut vaat ediyor olabilir. Ancak "Kelt Kaplanı"nın finansal çöküşü ile oluşan enkaz üzerinde yeni bir üretken ekonomi modelinin, ekonomi politikalarında daha cesur kopuşlar göze alınmadan bu kadar kolayca yükselmesinin mümkün olup olmadığı henüz net değil.

Aslında, İrlanda finans krizinin şiddeti karşısında koalisyon hükümeti programının son derece dar sınırlara hapsolması, borcun temerrüdünün makul bir seçenek olarak (ki gerekli olan da budur) dile getirilmemesini imkânsız kılıyor. Son üç yıl içinde kriz derinleşir ve ülke borçlarının

22 Paul Sweeney, "What We Need for Recovery is a Major Keynesian Style Stimulus Package", *The Irish Times*, 31 Ocak 2009, s. 15.

23 İrlanda Devlet Başkanlığı, "2011 Hükümet Programı", Dublin: İrlanda Devlet Başkanlığı, 2011.

GSYH'nin yüzde 110'u ile 125'i arasında bir yerlerde (ekonomik büyüme oranına bağlı olarak) denge bulması beklenirken, bu ölçekteki bir borcun asla geri ödenemeyeceği, Avrupalı ve uluslararası bankalar ile kurumların, alacakları üzerinde ciddi "kesintiler" yapmak zorunda kalacağı geniş bir yelpazede farklı yorumcular tarafından kabul edilir hale geldi. Bu konuda sol ile sağ arasında bir ayrım varsa bile, temerrüdün tek taraflı mı olacağı, yoksa müzakere masasında mı kararlaştıracağı tartışmasından ibaret. "Tahvil sahiplerini yakma" konusu geniş kesimlerin konuşmalarında hâkim seçenek haline geldiyse de, Fine Gael-İşçi Partisi koalisyonunun dilinde, "müzakereli yük paylaşımı" görüşünün ağırlık kazandığını görüyoruz. Ancak kopartılacak bu küçük taviz bile, AMB tarafından inşa edilmiş tahkimata doğrudan bir saldırı yöneltilmesi anlamına gelecek ve AB içerisinde, hem liderler arasında, ama hem de Alman ve Finli seçmenler gibi halk kitlelerinde düşüncelerin daha da sertleşmesine yol açacaktır. Haziran 2011'de, maliye bakanı Michael Noonan, Washington'da yaptığı açıklamada, kredi kullandırmadaki ihtiyatsız tutumuyla öne çıkan ve tasfiye sürecinde bulunan iki banka, Anglo Irish Bank ve Irish Natioinwide Building Society bünyesindeki büyük tahvil sahiplerinin önemli zararlara uğratılması konusunda IMF'nin desteğini aldığını duyurdu. Bu hamle için AMB'nin desteğine ihtiyaç duyacağını da ekleyince, finans piyasalarında sinirler gerildi ve hemen akasından, diğer İrlanda bankalarındaki tahvil sahiplerine karşı herhangi bir adımın tasarlanmadığını açıklamak zorunda kaldı. AMB kaynakları da, böyle bir adım karşısındaki muhalif tavrını değiştirmeyeceği açıkça ifade etti.

Radikal reformun gerekliliği konusunda tek fikir birliği 2011 seçimleri sırasında, siyaset sistemi alanında ortaya çıktı. Bankacılık ve ekonomi krizi, siyasetin karar alma süreçlerindeki ciddi zaaflarını açığa çıkarmıştı. Bu zayıflığın kökleri, yerel meselelere ulusal meselelerden daha faza ilgi gösteren temsilcileri meclise göndermeye yatkın seçim sistemine ve yasama organındaki hesap sorma mekanizmalarının yetersizliğine uzanmaktaydı. Partiler, Kara Avrupası tipinde bir seçim sistemi, parlamento komisyonlarının yetkilerinin büyütülmesi, şirketlerin siyasi partilere bağış yapmasının yasaklanması, şeffaflığın artırılması ve hükümetin maliye politikasını denetleyecek bir bağımsız tavsiye kurulunun oluşturulması gibi kapsamlı reformları seçmenlere vaat etme yolunda birbiriyle yarışıyordu. İşçi Partisi, göreve gelmesi halinde, 12 ay içinde siyaset sisteminde geniş reformlar getirecek yeni bir anayasa taslağının hazırlanması amacıyla bir anayasa kongresi toplayacağını açıkladı. *The Irish Times*'ın yorumunda, bu değişiklikler hakkında, "anayasal demokrasi sistemimiz üzerinde", devletin kuruluşundan beri görülmemiş

ölçekte bir "deprem etkisi yaratabilir" deniliyordu.[24] Bu değişiklikler, şimdi yeni hükümetin programında merkezî bir konumda bulunuyor. Söz konusu reformlar, ciddi biçimde hayata geçirilirse, parlamentonun yürütme kararları konusunda daha geniş bir denetime maruz kalması ve şeffaflığın artması sonucunu doğuracak gibi görünüyor. Ancak reformların ekonomik ve sosyal politikaların içeriğine dair hiç söz söylemediği de gözden kaçmıyor.

İRLANDA MODELİ BUGÜN NE İFADE EDİYOR?

"Kelt Kaplanı"nın atılım döneminde uluslararası çevrelerde "İrlanda modeli" olarak anılan şey, korporatist tipte mekanizmaların kullanıldığı bir anlaşmalı yönetim biçimi şeklinde vücuda geliyordu. Model için genellikle uygun görülen "toplumsal ortaklık" etiketi, ekonomik ve sosyal politikaların ana unsurları hakkında "toplumsal ortaklar" arasında (sendikaların dışında kalan çok çeşitli STK'ları da içine alacak şekilde) geniş bir uzlaşmanın inşa edilmesi şeklinde yorumlanmaktaydı. Bu uzlaşma, atılımı sürükleyen başarılı politikaların anahtarı olarak görülmekteydi.[25] Ancak öyleyse, bankacılık sektörü ve ekonomi çöktüğünde, toplumsal ortaklığı da çökertecek şekilde hükümet ve işveren gruplarının bir anda ortadan kaybolması çelişkili değil miydi? Öncelerde başarının kapısını açan kilit olarak görülen toplumsal ortaklık, birdenbire, bankacılık sektöründeki zayıf mevzuat yapısını, ya da emlak balonunu şişiren sayısız teşvik ve vergi muafiyetini tespit edip önlem alamamış, iyi niyetli bir fikir birliğinden ibaret sayılmaya başlandı. Önceki hükümet, sendika önderliğinden gelen ciddi baskının altında, 2010 başlarında kamu sektörü reformu için bir anlaşma düzenledi ve sendikaların büyük kısmı Haziran ayında anlaşmaya rıza gösterdi. Aralarında kimi öğretmen örgütlerinin de bulunduğu muhalif sendikalar ise, hükümetin anlaşmayı imzalamayan çalışanlar için ilave ücret kesintilerine gitme tehdidini masaya sürmesiyle hizaya sokuldu. Croke Park Anlaşması (adını müzakerelerin yürütüldüğü yerden alıyor) çerçevesinde, sendikalar kamu sektöründe masrafları kısma ihtiyacını kabul ediyor, bunun da büyük ölçüde işgücünün kademeli olarak azaltılması, çalışma yaşamının serbestleştirilmesi yoluyla sağlanmasına rıza gösteriyorlar, karşılığında ise daha fazla ücret kesintisine gidilmemesi taahhüdünü alıyorlardı (ancak bu taahhüde bağlı kalınması da, devletin yeni bir ciddi kaynak kriziyle karşılaşmaması şartına bağlıydı). Anlaşmaya ilişkin olarak Haziran 2011'de yayınlanan ilk yıllık rapor, kamunun ücret faturasını küçültme hedefine ulaşıldığını

24 Leader, *The Irish Times*, 8 Şubat 2011.

Toplumsal ortaklık hakkında eleştirel bir değerlendirme için bkz. Kirby, *Collapse of the Celtic Tiger*, s. 179-82; Kieran Allen, *The Celtic Tiger: The Myth of Social Partnership in Ireland*, Manchester: Manchester University Press, 2000 ve Niamh Gaynor, *Transforming Participation? The Politics of Development in Malawi and Ireland*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

ve hatta daha öte geçildiğini (bordro tasarrufunda hedef 251 milyon avro ilen, 289 milyon avro tasarruf edilmişti), işten çıkartılan 5.000 personelin bunda büyük pay sahibi olduğunu, ücret harici alanlarda da 308 milyon avroluk ciddi bir tasarrufun elde edildiğini, aynı zamanda üretkenlik artışı sağlandığını gösteriyordu. Gelgelim, hükümet hem harcamalarda hem de kamu hizmetlerinde çalışan personel sayısında ilave kesintilere ihtiyaç duyulduğu ısrarını sürdürecekti. Croke Park Anlaşması, başlangıçta büyük tartışmalar yarattığı halde, çok daha acımasız hale gelebilecek kesintileri ehlileştirmek ve kademeli bir kesinti programının uygulanmasını sağlamak amacıyla, pek çok işçi tarafından zoraki kabul edilmişti.

Şubat 2011 seçimlerine giden günlerde, kamuoyunun dikkati Croke Park Anlaşması'ndan, politikaları belirleme ve hayata geçirme konusunda daha etkili olması istenen siyaset sistemine çevrildi. Önceden başarılı bir büyüme modeli olarak görülen şey için, şimdi "ahbap-çavuş kapitalizmi" tanımlaması uygun bulunmaktaydı. Bankacılık ve inşaat sektörünün seçkinleri ile Fianna Fáil'in birbirlerine karşılıklı çıkar sağlama yolunda örtüşen ilişkileri, bankacılık sistemi içerisinde bazı spekülatif aşırılıklara payanda olmuştu (Fianna Fáil'in birbirini takip eden liderleri ile, Anglo Irish Bankasının eski icra başkanı Seán Fitzpatrick arasındaki yakın ilişki, bu durumun simgeleştiği örnekti). Bu tablo, Fianna Fáil'e karşı halkın öfkesini körükleyecek ve seçimlerde partiyi tam bir felakete sürükleyecekti.

Ancak bu gelişmelerin hiçbiri, üç temel özelliği bulunan İrlanda modelinin köklü değişikliklere tabi tutulacağı anlamına gelmiyor. Bunlardan ilki, ekonomik büyümenin motoru olarak doğrudan yabancı yatırımlara bel bağlanması. Bu bağımlılık, İrlanda'da üretilen değerin önemli bir bölümünün, kârın anayurda geri dönüşü çerçevesinde uçması, ve GSYH ile GSMH arasında kayda değer bir mesafenin oluşması anlamına geliyor (İrlanda örneğinde GSMH'nin son yıllarda GSYH'den yüzde 18 dolayında daha düşük olduğu hesaplanmakta). Bu, yalnızca kaynakların İrlanda ekonomisinden aralıksız olarak dışarı akmasına değil, aynı zamanda İrlanda devletinin küresel şirketlere karşı olağanüstü itaat sergilemek zorunda hissetmesine de yol açmakta. Önde gelen iktisatçılardan birinin yazdığı gibi, İrlanda'da normal kalkınma süreci tersyüz edildi: Devlet, İrlanda ulusu için servet yaratan bir strateji yerine, İrlanda'ya gelmesini istediği küresel şirketlerin ihtiyaçlarına uygun davranmakla yetindi.[26] Çokuluslu şirketler karşısında kendini gösteren ve artık refleks düzeyine gelen bu bağımlılık, şimdi inovasyon kapasitesi inşa etme arayışındaki devlet politikasına, yani kapsamlı araştırma ve geliştirme (ARGE)

26 John Bradley, "The Computer Sector in Irish Manufacturing: Past Triumphs, Present Strains, Future Challenges", *Journal of the Statistical and Social Inquiry Society of Ireland*, XXXI, 2002.

yatırımlarına damgasını vuruyor. Bu alanda olumlu sonuçlar elde ediliyor olmakla birlikte, bunun asıl faydasını İrlanda'da konuşlanmış çokuluslu şirketler görüyor ve ulusal şirketler için bir inovasyon kapasitesi inşa etme amacına ulaşılamıyor.[27]

İrlanda modelinin ikinci temel özelliği, çokuluslu şirketleri çekme yolunda düşük vergilerin ve özelikle de düşük kurumlar vergisinin bir teşvik biçiminde kullanılması. İrlanda, bunun sonucunda, OECD içinde en az vergi geliri elde eden ve en az kamu harcaması yapan ülkeler arasında yerini alıyor. Sağlık, eğitim, kamu altyapısı alanlarındaki harcamalar AB veya OECD ortalamalarıyla kıyaslandığında bu durum iyice belirginleşmekte. İrlanda modelinin bu özelliği, Fine Gael partisinden eski devlet başkanı Garret FitzGerald'a bile çöküşten hemen önce şu soruyu sordurmuştu: "Hükümetlerimiz, [Kelt Kaplanı atılımı süresince] yaratılmış muazzam değeri, kesinlikle altından kalkabileceğimiz ve müthiş ihtiyaç duyduğumuz kamu hizmetlerine aktarma konusunda neden bu denli acınası bir başarısızlık sergiledi?"[28]

Modelin üçüncü özelliği, hayli piyasa dostu bir devletin yaratılmasıydı. Peter Nyberg, Maliye Bakanlığı için hazırladığı raporunda, "pazarın verimliliği paradigmasının genel kabulü"nden söz ediyor.[29] Bu, İrlanda örneğinde, özel sektörün hem zorlayıcı olmayan düzenleme biçimleriyle, hem de sayısız vergi indirimi ve teşvikle desteklenmesi anlamına geliyordu. Hükümetin isteği üzerine kriz hakkında hazırlanan raporlarda bolca belgelendirildiği gibi, aynı zamanda devletin piyasa oluşturma alanındaki ekonomi ve politika geliştirme yetkilerine dokunulmazken, piyasa düzenleme yetkilerinin aşındırılmasına izin verilmiş oluyordu.[30]

Dolayısıyla, kritik soru, bugün tasarlanan reformların, İrlanda modelinin bu ana özelliklerini değiştirip değiştirmeyeceğidir. Düşük kurumlar vergisi uygulamasının, siyaset yelpazesinin hemen her bölümünde sadakatle savunuluyor oluşu (hatta, vergi oranının yükseltilmesi yönünde belli başlı Avrupalı liderlerden gelen baskılar karşısında, bu politikaya bağlılığın bir ulusal egemenlik sorunu olduğunu söyleyecek kadar ileri gidilmesi), yabancı mülkiyetindeki şirketlerin siyasi liderler ve politikaları belirleyenlerin gözünde hâlâ ne kadar öncelik taşıdığının bir göstergesi sayılabilir. Yeni hükümet,

27 Kirby, *Collapse of the Celtic Tiger*, s. 153-56.

28 Garret FitzGerald, "Public Services Make a Shabby Contrast with National Wealth", *The Irish Times*, 22 March 2008, s. 14.

29 Peter Nyberg, *Misjudging Risk: Causes of the Systemic Banking Crisis in Ireland*, İrlanda Bankacılık Sektörü Araştırma Komisyonu Raporu, Dublin: Maliye Bakanlığı, 2011, s. 95.

30 Patrick Honohan, *The Irish Banking Crisis: Regulatory and Financial Stability Policy 2003-2008*, Merkez Bankası Başkanı Tarafından Maliye Bakanına Sunulmuş Rapor, Dublin: Maliye Bakanlığı, 2010; Rob Wright, *Strengthening the Capacity of the Department of Finance*, Bağımsız Gözden Geçirme Kurulu Raporu, Dublin: Maliye Bakanlığı, 2010; Regling ve Watson, *A Preliminary Report*; Nyberg, *Misjudging Risk*.

küçük ve orta boy işletmelere (KOBİ) destek verme vaadinde bulunduysa da, ekonomik kalkınma politikalarında, devletleştirilmiş bir kamu sektörünün yaratılmasını bir yana bırakın, yabancı sermaye yerine yerli şirketlerin gelişimine öncelik tanınması şeklinde bir dengenin kurulacağına dair herhangi bir işaret bile yok. Benzer şekilde, devletin gelirlerini OECD ortalamasına yakın noktalara çekebilecek, daha eşitlikçi bir vergi sisteminin getirileceği yönünde hiçbir emareyle de karşılaşmıyoruz. Atılım dönemi boyunca durmaksızın sürdürülen vergi düşürme politikaları yüzünden vergi tabanının tehlikeli ölçüde aşındığının geniş kesimlerce kabul edilmesine ve Avrupalı liderlerin, İrlanda'da Avrupa normal düzeyine yakın bir vergilendirmeye geçilmesi baskılarına karşın durum bu. Bugün 76 sandalyeyle Dáil'in en büyüğü konumundaki Fine Gael, 2011 seçim kampanyasında kendini düşük vergiden yana bir parti olarak resmederken, İşçi Partisi de yüksek gelirliler için gelir vergisinin artırılması politikasını bir kenara bıraktı. Vergi sisteminde reform sözü verildiyse de, hükümetin tasarıları ya da söyleminde, atılım yıllarında serpilmesine izin verilen açık zayıflıklardan bazılarının rötuşlanmasından daha öteye geçileceğine dair hiçbir şey yok.

En azından bankacılık sektörü için daha zorlayıcı ve daha fazla kaynakla beslenmiş bir mevzuat düzenleme sisteminin, ayrıca Fianna Fáil rejimlerinin berbat ahbap-çavuş yaklaşımından kopan, daha muktedir ve verimli bir siyaset sisteminin tasarlandığı düşünülürse, koalisyonun reform konusunda en fazla umut vaat ettiği alan, aşırı piyasacı devlet yapısı. Ancak bu reformlar devletin kabiliyetleri ve etkinliğini artırabiliyor olsa da, "Kelt Kaplanı" büyüme modelinin geleceğini, reformların nasıl hayata geçirileceği belirleyecek. Eldeki kanıtlar, Fine Gael-İşçi Partisi koalisyonunda, düşük vergili İrlanda modelinin daha yüksek beceriyle idare edilen bir tipinin getirileceğini söylemekte. İrlanda, bilgi ve iletişim teknolojileri, ilaç, tıbbi araç-gereç ve finansal hizmet sektörlerinde dünyanın önde gelen çokuluslu şirketlerini ne pahasına olursa olsun ülkeye çekme yaklaşımına büyük ölçüde bağlı kalacak.

Ekonomik çöküş nedeniyle belli başlı inşaat şirketlerinden bazıları iflas ettiği ve İrlanda bankalarının tepe yöneticilerine ödenen fahiş ikramiyeler genel bir öfke yarattığı halde, İrlanda ekonomi seçkinlerinin fırtınadan pek az hasarla çıktığı ortada. *Allianz Global Servet Raporu*'na baktığımızda, küresel finansal varlıklar içinde İrlandalıların 307 milyar avroluk paya sahip olduğunu ve 2009'da 2008'e göre yüzde 7,1'lik bir artışın gerçekleştiğini fark ediyoruz. Bu, ülkede kişi başına 68.060 avro finansal varlığın düşmesi, raporun kapsamında yer alan ve dünya gayri safi hasılasının yüzde 87'sini oluşturan 50 ülke arasında İrlanda'nın sekizinci sıraya yerleşmesi anlamına geliyor.[31] En zengin 300

31 Gabriele Steck ve diğerleri, *Allianz Global Wealth Report*, *Münih: Allianz*, 2010, s. 81.

İrlandalıyı konu alan ve *Sunday Independent*'ta yayınlanan bir başka rapor, 2010 ile 2011 arasında bu kişilerin toplam servetinin 6,7 milyar avro artarak 57 milyar avroya çıktığını gösteriyor. 2006'da altı olan İrlandalı milyarder sayısı, 2010'da dokuza ve 2011'de de 11'e çıkmış durumda. Bu servetin kaynakları arasında müzik, kültür ve spor da bulunmakla birlikte, asıl büyük kaynağın finans, yatırım ve sanayi olduğu, teknoloji, telekomünikasyon ve medya sektörlerinin, petrol, doğalgaz, altın, bakır ve gıda gibi metaların, küresel inşaat ve perakende sektörlerinin büyük rol oynadığı anlaşılıyor.[32] Dahası, 2011 seçimlerinde solun kazandığı başarılara rağmen, İrlanda siyaset seçkinleri arasında köklü bir değişikliğin meydana geldiğini söylemek de güç. Ülkenin en büyük partisi olma unvanını Fianna Fáil'den devralan Fine Gael, merkezin sağında konumlandığı gibi, aynı zamanda geleneksel olarak İrlanda toplumunun meslek sahibi ve ticaret seçkinleri arasında temsil bulan bir yapı. Fianna Fáil ise tersine, yükselen ekonomi seçkinleri ve özellikle de inşaat sektörü ile yakın bağlantılar geliştirirken, bir yandan da kentli ve köylü işçiler arasında daima sağlam bir taban oluşturmayı başarmış bir parti.

YAŞANANLARIN TEKRARI MI?

Kelt Kaplanı'nın çok çarpıcı çöküşünün ve 2011 genel seçimlerinde kendini gösteren hatırı sayılır siyasal kabarmaların ardından, yakından bakıldığında, İrlanda'nın ekonomi politiğinde, ayrıca bu ekonomi politikten fayda gören egemen İrlandalı, Avrupalı ve küresel seçkinlerin konumunda ne kadar küçük değişikliklerin meydana geldiği kolayca fark edilebiliyor. İrlanda, ekonominin öne çıkan sektörlerinde çokuluslu şirketlerin sahip olduğu denetim gücü ile kendini belli edecek biçimde, liberal piyasa ekonomisine son derece bağımlı kalmayı sürdürüyor. İrlanda Sendikalar Meclisinin genel sekreteri David Begg gibi, daha Kuzey tipi bir sosyal demokrasi modelinin izlenmesi gerektiğini savunanlar olsa da,[33] ülke kamuoyunda bu görüşün çok az etki yaratabildiğini görüyoruz. Alışıldık liberal piyasa anlayışı hâlâ hâkim: ekonomiyi canlandırmak için işlevini yerine getiren bir bankacılık sisteminin oluşturulması ve rekabet gücünü geri kazanıp, bütçe açıklarını azaltmak için de masrafları kısma zorunluluğu. Dolayısıyla, genel beklentinin, İrlanda modeli büyümenin temel ilkelerine geri dönüş yönünde olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak İrlanda ekonomisi ve toplumunun yapısal özellikleri büyük ölçüde değişmeden kalsa da, ekonomi ve siyaset seçkinlerinin eylemleri yaygın bir öfkeyle karşı karşıya. Yanı sıra, yeni bir entelektüel ve kültürel tartışma, sorgula-

32 Nick Webb, "The Rich Got Richer", *Sunday Independent*, 13 Mart 2011

33 David Begg, "Dangers of Worshipping False God of Self-Regulating Markets", *The Irish Times*, 3 Ekim 2008, s. 14.

ma ruhu doğmuş durumda. İrlanda tarihinde ilk kez, soldaki sesler kulaklarda iz bırakıyor. Zira serbest piyasa kapitalizmine getirilen eleştiriler, çöküşten zarar gören pek çok kişiye anlamlı geliyor. Solun Dáil'deki varlığının epeyce güç kazanması, piyasa ve kapitalizm karşıtı eleştirilerin ağırlığını ve etkisini artırıyor. Radikal değişim yolunda geniş tabanlı bir hareketin geliştirilmesi için yeni bir atılımla, İrlanda toplumu onlarca yıldır olmadığı kadar ayakta.[34] Pek çoklarınca beklendiği gibi krizin inatçılık sergilemesi ve toparlanmanın kısa ömürlü olması durumunda önemini daha da artıracak alanların açıldığı dikkat çekiyor. Siyasi yaşamda yeni bir değişkenliğin varlığı daha şimdiden göze çarpıyor ve önümüzdeki yıllarda sola doğru belirleyici bir hareketin yaşanması olasılığı göz ardı edilemez. Kriz, siyaset ve ekonomi seçkinlerinin, güçlerini özel sermayenin kazancı doğrultusunda ve toplumun çıkarları pahasına nasıl kullanabildiği konusunda iyi bir öğretici haline geldi. Bu tablodan, seçkinlerin İrlanda toplumundaki egemenliğine ve bu seçkinlere hizmet eden İrlanda ekonomi modeline gerçekten güçlükler çıkartabilecek yeni bir ret kültürü doğabilir. Bugünkü ciddi finans krizi, köklü değişiklikler yolunda bir fırsata dönüştürülebilir. Bunu başarabilecek tek güç ise, İrlandalı emekçilerin kararlı mücadelesidir.

34 Peadar Kirby ve Mary P. Murphy, *Towards a Second Republic: Politics after the Celtic Tiger*, Londra: Pluto Press, 2011.

AVRO BÖLGESİNDE KRİZ VE SOL STRATEJİLER SEMPOZYUMU

Subprime Komedisinden Yunan Tragedyasina: Finansinin Güdümündeki Kapitalizmde Kriz Dinamikleri

Elmar Altvater

Karl Marx, "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i" adlı çalışmasının girişinde Hegel'e gönderme yaparak "tarihte her şey iki kez yaşanır" diyor ve ekliyordu: "ilkinde trajedi, ikincisinde komedi olarak".[1] Zira, insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ancak kendi seçtikleri koşullar altında değil. Komediden trajediye geçiş de bir o kadar mümkündür. İşin komedi kısmı 2007'de, Amerikan finansal sisteminin küçük bir kesimini, *subprime* emlak kredisi piyasasını etkilemiş gibi görünen darbeyle başladı.[2] Başlangıçta, kriz Amerikan emlak sektörü ile sınırlıymış gibi düşünülmekte, sadece darbe karşısında en kırılgan kesimlerin etkileneceği sanılmaktaydı: aşırı kaldıraç kullanımına dayalı "NİNJA" *subprime* sektörü ile, geliri, işi ve varlığı olmayan ipotek borçluları.[3] Avrupa'nın eleştiri cephesinden bakan iktisatçıları bile, Amerikan *subprime* krizinin Atlantik'i aşıp "reel" Avrupa ekonomisinin rahatını bozmayacağından emindiler.[4] İrlanda, Portekiz ve Yunanistan gibi avro bölgesi üyelerinin, hatta İspanya ve İtalya gibi ağır topların iflasın eşiğine sürükleneceği, ya da yarım yüzyıllık yol kat edildikten sonra Avrupa'nın bütünleşmesi [*integration*] projesinin çöküşle yüz yüze geleceği akıldan bile geçmiyordu. Ancak finans

1 Karl Marx, *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*, Marx-Engels-*Werke*, Cilt 8, Berlin/DDR: Dietz Verlag, 1960, s. 111-207.

2 Uluslararası Ödemeler Bankası, 78. Yıllık Rapor, Basel: Uluslararası Ödemeler Bankası, 2008, s. 3.

3 *Subprime* krizi, gerek konut sahipleri, gerekse emlak krizinin vurduğu belediyeler ve kent yönetimleri açısından tam bir felaketti. Bkz. Margit Mayer, "Das neue Elend der US-Städte: eine avancierte Form des Klassenkampfes von oben", PROKLA-*Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*, Haziran 2011, s. 253-72.

4 Arbeitsgruppe Alternative Wirtschaftspolitik, *Memorandum 2008: Neuverteilung von Einkommen, Arbeit und Macht. Alternativen zur Bedienung der Oberschicht*, http://www.memo.uni-bremen.de adresinde mevcut.

krizinin mekanizmaları, bölgesel bir krizi kısa sürede küresel kapitalist yapının krizi haline getirecekti. Yunanistan'ı kasıp kavuran borç krizi trajedisi ve dünyanın en önemli para birliği olarak görülen avro bölgesi üzerinde bu trajedinin yarattığı etkiler, bugün bu gerçeğin en mükemmel örneğini sunuyor.

ÖNCE LEHMAN, ARDINDAN GM VE SONRA HER ZAMAN OLDUĞU GİBİ DEVLET

Kapitalizmin son beş yıldır maruz kaldığı finansal çalkantılar, küresel ölçekli sermaye birikimi sürecinin altında yatan çelişkileri gözler önüne sermekte. Devasa cari fazlaya sahip ülkelerle, devasa cari açığın pençesindeki ülkeler arasında ortaya çıkan yapısal dengesizlikler, bu çelişkilerin eksenini oluşturmakta. Gelirin ve servetin, kapitalistlerle meslek sahibi üst orta sınıfların lehine olacak şekilde yeniden dağıtılması, söz konusu dengesizlikleri açıklayan gelişmelerden biri.

Bu süreçte Amerikan emekçi sınıflarının maruz kaldığı olumsuz etkiler, yıllar boyunca tüketici kredileri ve *subprime* kredilerin genişletilmesiyle hafifletilecek,[5] piyasaya sürülen bu para, nihayetinde ABD'nin Çin ve Almanya'dan ihracatını ayakta tutma yolunda kullanılacaktı. Ticaretteki "yapısal dengesizlikler" elmanın bir yarısıysa, diğer yarıyı adaletsizliği büyütecek biçimde gelirin yeniden dağıtılması ve bir gün patlamaya mahkûm borç ve varlık balonlarının şişirilmesi oluşturmaktaydı.

Uluslararası kapitalist sistemin 1850'ler, 1907 ve 1929'da patlak veren krizlerinde de ABD'nin merkez üs haline gelmiş olması dikkat çeken bir nokta. Yine bu krizlerde de şok dalgaları fazla sürmeden "eski kıta"ya ulaşmış ve muazzam ekonomik hasarlar yaratmıştı.[6] Öte yandan, krizin baştan aşağı finansallaşmış Amerikan kapitalizmi bünyesindeki emlak sektöründe patlak vermesi de rastlantı değil. "Reel ekonomi"nin sanayi devresi, önceki dönemlerde de daima finans piyasalarında uzayıp giden kanallara, kapitalist dünya sisteminin daha en başından itibaren uluslararası erişimine sahipti.[7] Finansın güdümündeki günümüz "küresel" kapitalizminde, krizler finansal içerikle başlayıp, kısa sürede reel ekonomiyi de pençelerine alıyor. Önce Lehman Brothers, ardından General Motors.

Bu bakışı merkezin yerleştiren bir çalışa için, John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis. Causes and Consequences*, New York: *Monthly Review* Press, 2009.

6 Bu konuda bkz. Leo Panitch ve Sam Gindin, "Capitalist Crises and the Crisis this Time", *Socialist Register 2011*, Pontypool: Merlin Press, 2010 [*Socialist Register 2011-Bu Defaki Kriz*, çev. Umut Haskan, Yordam Kitap, 2012].

7 Karl Marx'ın krizlere saplanmış kapitalizm çözümlemesinde, özellikle de Kapital'in üçüncü cildindeki faiz getiren sermaye incelemesinde bu konu üzerinde durulmuştur. Karl Marx, *Das Kapital*, 3 Band, Marx-Engels Werke, Band 25, Berlin: Dietz, 1968.

Kâr oranı faiz oranının üstünde kaldığı sürece, finansın güdümündeki böyle bir sistem görece istikrar içinde kalabilir. Ancak kâr oranının düşmek gibi bir eğilimi varken, eşzamanlı olarak, bağımsız bir işleyişe sahip finans piyasalarındaki finansal ürün yenilikleri nedeniyle, faiz oranı ve finansal yatırımların getiri eğrisi yükseliş eğilimi sergiler. Birbirine zıt yönde ilerleyen bu gelişmeler, kapitalist sistemi önce bir finans krizine, ardından reel ekonomi krizine sürükler. Aslında her ikisi de genel bir sermaye birikimi krizinin ifadesidir.[8] Dolayısıyla, başlangıçta finans dünyasında baş gösteren *subprime* krizi, "reel" dünyadaki emek ilişkilerini de dönüştürür. Örneğin, krizle birlikte işsiz kalan emekçilerin sayısı artacak, iş yaşamı daha güvencesiz hale gelecek ve kayıt dışı ekonomi yaygınlaşacaktır.

Bugün pek çok ülkede, emeğin sosyal güvenceye tabi olması, işçilerin azınlıktaki bir grubuna tanınmış bir ayrıcalık gibi algılanıyor. Krizin etkileri eşit bir dağılım sergilemiyor ve bu da işçi sınıfı ile onun örgütlerinin siyasi gücünü zayıflatıyor. Avrupa'da, gelir ve servetin dağılımını kapitalist sınıfa doğru yontacak sert kemer sıkma önlemlerinin dayatılabilmesi bu yüzdendir. Pek çok Avrupa ülkesindeki kitlesel eylemler bile bu sürece ket vurabilmiş değil. Tablonun acı sonuçlarından biriyse, ortaya çıkan hayal kırıklıklarının sağcı popülizme yakıt haline gelmesi.

Kriz, kalıcılık kazandıkça, yönünü tekrar finans dünyasına çeviriyor. Ancak bu kez, kendini devletin mali krizi ve dolayısıyla bir ülke borçları krizi biçiminde gösteriyor. Neden hayli basit. Finansın güdümündeki bir sistemde, parasal servet ve getiri büyüdükçe, bir tarafta finansal haklar ve alacaklar, diğer tarafta borçlar ve borç ödemeleri de büyür. Ancak bir finans krizi gelip çattığında gerçekleşen tam tersidir: Parasal servetin sahiplerine ait devasa finansal haklar değer kaybeder ve dolayısıyla "toksik varlık" haline gelir. Sistemin işler durumda tutulabilmesi için, yeni ve ödeme gücü olan finans yatırımcıları bulunmalıdır. Gelgelelim, özel sermayenin içinden gelen yatırımcılar parayı sokağa atmaya istekli değildirler. Finans yatırımcılarının, ödeme gücüne tekrar kavuşmak için ihtiyaç duyduğu makbul borçlular, artık devlet katlarında aranmalıdır. 2008 sonrasında, devletler ve merkez bankaları, özel finans kuruluşlarının bilançolarında "toksik varlıklar" ile yer değiştirecek "iyi varlıklar" yarattılar ve toksik varlıkların kamu sektöründeki "kötü bankalara" boşaltılmasını sağladılar.

Devletler, kredi riskinin özel sektörden kamuya aktarılmasında hükümetler üzerinden *"borç verilecek son merci"* işlevini yerine getirirken, merkez bankaları üzerinden de *"borç alınacak son merci"* işlevini gördü. Özel finans kuruluşları, düşük maliyetli ve hatta maliyetsiz (ABD'de sıfıra yakın ve Avrupa'da

8 Bu konu hakkında ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Elmar Altvater, *Der große Krach*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2010.

da sadece yüzde 1,25 nominal faiz oranıyla) "iyi para" ile payandalanmakta. Son tahlilde, finansallaşmış modern kapitalizmin ekonomik sistemi, devletin kredi ilişkisini hem alacaklı, hem de borçlu cephesinden desteklemesi şartıyla işlerlik sergileyebiliyor.

Avro bölgesinin bugün içinde bulunduğu krizin ana aktörlerini Yunan hükümeti ile halkı, Yunan bankaları ile diğer Avrupa bankaları ve Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Merkez Bankası (AMB), Avrupa Komisyonu (AK) gibi uluslararası kurumlar biçiminde sıralıyoruz. Saydığımız son üçlü, borca batmış Avrupa devletlerinde krizi yöneten güçlü "Troyka"yı meydana getiriyor ve gerek ulusal egemenliğe, gerekse demokratik kurumlara el uzatıyor. Yunan trajedisindeki her bir aktör, krizin tekrar tekrar baş vermesini önleyecek çözümler önermekte. Ancak niyetleri iyi olsa dahi, tek yaptıkları, krize toplumsal ve siyasi kriz boyutlarını da kazandırarak sorunu daha da derinleştirmek.

KÖTÜ NOT NE GETİRİR?

Normal koşullarda, devletler makbul borçlulardır. Zira, faiz oranının üzerinde seyretmesi gereken sermaye kârından bağımsız vergi gelirleri her an ellerinin altındadır. Ülkenin borç yükü, yurttaşlar tarafından yerinde bulunduğu, çok yüksek ve dolayısıyla altından kalkılamaz olduğu yönünde bir his oluşmadığı sürece, bu açıdan herhangi bir bütçe sorunundan söz edilemez. Ancak borç ödemeleri, faiz dışı fazla içinden çok büyük pay götürüyorsa, ne borç stoku ne de borç ödemeleri makul bulunacaktır. Her durumda, uzun vadede daha da ciddi bir boyut kazanacak biçimde, faiz dışı fazla asla borç yükünü azaltmayacaktır. Bu durumda ülke borç yükü bir kısır döngü içinde dizginlerinden boşanır. Gerçek ekonomik büyüme oranları, "büyüyerek borçlardan kurtulmak" için gerekli düzeye ulaşamaz ve üstelik borcun finansmanına ilişkin gereksinimler yüzünden ekonomik büyüme azaldıkça, borçlar daha da artar. Borç yükünün GSYH'ye oranı kaçınılmaz biçimde yükselirken, sonuçta borç ödemeleri de fırlar. Avrupa ülke borçları krizinde, AMB'nin kendi verilerine bakılırsa, tüm borçlu ülkelerde devlet borçlarının GSYH'ye oranı büyümektedir: Yunanistan'da 2007'de yüzde 105,4 iken, 2010'da yüzde 142,8; Portekiz'de 2007'de yüzde 68,3 iken, 2010'da yüzde 93,0 ve İrlanda'da 2007'de yüzde 25,0 iken, 2010'da yüzde 96,2.

Alacaklılar ve yatırımcılar açısından, arkasında kamu varlıkları bulunduğu için, ülke borçları yeterli düzeyde teminatlandırılmış durumdadır. Temerrüt halinde, ülke borcunu kamu mallarıyla, ekonomik varlıklarla, kamu gayrimenkulleriyle, olmadı "doğa" ile takas etmek mümkündür. Özel mülkiyetle siyasi egemenliği takas etme şeklini alan krizden çıkış stratejisi, 1980'lerdeki üçüncü dünya ülkeleri borç krizinde devreye sokulmuştu. Borç

karşılığı doğa takasları, borç karşılığı hisse senedi takasları, borç karşılığı kamu malı takasları, Brady Planı'nın sunduğu araçlar üzerinden yaygın biçimde hayata geçirilmişti.[9] Bu tip takas anlaşmaları, özel parasal servet sahiplerinin (bankalar ve finansal fonlar) elindeki varlıkların değerini korumak amacıyla, bugün bir kez daha gündemde.

Troyka, bu takas anlaşmalarının resmî gerekçesini de sunmuş durumda. AMB baş ekonomisti Jürgen Stark, borç ödemeleri için "harekete geçirilmesi" gereken Yunan gayrimenkullerinin değerini 300 milyar avro olarak tahmin ederken, AMB icra kurulu üyelerinden Lorenzo Bini Smaghi de Yunanların "satıp borçlarını azaltabilecekleri varlıklara sahip" olduğunu savunuyor.[10] Borç-takas tasarılarının bugün rağbet gören tipini Alman tabloid basının renkli sayfalarında bulabilirsiniz: "Yunanlar, Sizin borçlarınız karşılığında Sizin Akropolis'iniz ve yine Sizin adalarınız ile sahilleriniz...".[11] Kamu varlıklarının özelleştirilmesi ve Yunan halkının kemer sıkmaya zorlanması, birikim sürecini ilerletme yolunda gasp ve sömürüden farksız. Egemenlik sahibi bir halkın demokratik haklarına yöneltilmiş bir saldırı.

Ekonomik kriz, vergi gelirlerini daraltıp yeni mali harcamalara neden olarak, devletin mali krizini tetikledi. Sayıları giderek artan işsizler, kısa süreli istihdamla yetinenler ve yoksullaştırılmış konut sahiplerine yönelik refah harcamaları, özel bankalara yönelik kurtarma paketlerinden ve büyük darbe yemiş şirketlere bahşedilen teşviklerden daha az önem taşıyordu. Devletin "borç verilecek son merci" ve "borç alınacak son merci" rolü, kamu borçlarının sert bir yükseliş sergilemesine yol açtı. Mali açığın kökleri, neoliberal vergi reformlarında ve Avrupa ülkeleri arasında baş gösteren, gelir ve servet vergilerinin AB genelinde hatırı sayılır ölçüde düşmesi sonucunu doğuran vergi rekabetinde yatıyor. Üretimin hareketli öğeleri (sermaye) üzerindeki vergi yükü hafifletilirken, üretimin sabit öğeleri (emek) hiç hafiflemeyen ve hatta yer yer daha da ağırlaşan bir yükün altında kaldı.

Avrupa'daki mali açık ve kamu borcu rakamları (GSYH'ye oranı cinsinden) çok şey anlatıyor. 2006 ile 2010 arasında, avro bölgesinde kamu borcu yüzde 68,4'ten yüzde 79,2'ye çıktı.[12] Yaklaşık 20 sene önce getirilmiş

9 Plan, borçların "Brady Tahvilleri"ne dönüştürülmesini sağlamış, bu tahvillerin alacaklılara yönelik borç teminatı olarak kullanılması imkânı sunulmuştu. Yunan örneğinde, Yunan tahvilleri avro tahvillerine dönüştürülmektedir.

10 Ralph Atkins, "Achieving an Orderly Debt Restructuring is a 'Fairytale'", *Financial Times*, 30 Mayıs 2011.

11 Rosa Luxemburg Derneği, Yunanistan'ın ülke borcunu azaltma yolunda ortak doğal ve kültürel varlıkların bankalar ve fonlara satışına yönelik demagojik çağrılar karşısında bir kitapçık yayınladı: *Sell Your Islands You Bankrupt Greeks*, Berlin: RLF, Haziran 2011, http://www.rosalux.de adresinde mevcut.

12 Veriler AMB yayınlarından, http://www.ecb.europa adresinden alınmıştır. Avrupa ekonomisinde borçlar ve varlıklara ilişkin daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Hans-Jürgen Bieling, "Vom Krisenmanagement zur neuen Konsolidierungsagenda der EU", PROKLA, Haziran 2011, s. 173-94.

bağlayıcı Maastricht kıstaslarında, borcun GSYH'ye oranı azami yüzde 60 olarak belirlenmiş durumda (o gün için geçerli borç oranına yakın bir değer). Bunun yanında, kriz süresince avro bölgesinde ortalama kamu açığı neredeyse beş kat artarak yüzde 1,4'ten yüzde 6,3'e ulaştı (Maastricht kıstası yüzde 3). Özel bankaların ve emlak borçlularının krizi, böylelikle Avrupa'nın genelini içine alan bir borçlu ülkeler krizine evrildi. Günümüz kredi-parasının doğasını dikkate aldığımızda, krizin Avrupa geneline yayılması hiç şaşırtıcı değil. Tek bir ulusal para birimi bile geniş bir yelpazede çok farklı metaların dolaşımına hükmedebilirken, döviz piyasalarında para, çeşitli para birimlerinde var oluyor. "Küçük" bir para birimindeki kriz, tek bir ülkenin para krizi olarak sınırlandırılabilirken, avro gibi önemli ve güçlü bir para biriminde ortaya çıkan finansal kriz, tüm diğer paraları ve küresel para sistemini etkiliyor. Böylece, kaçınılmaz bir "küresel serpinti" kendini gösteriyor.[13]

Avro bölgesini diğer para birimi alanları ile karşılaştırmak, borç yükünün ekonomi üzerindeki etkilerini kavramak bakımından faydalı olabilir. ABD'de, Birleşik Krallık'ta ve en çok da Japonya'da, kamu borcunun GSYH'ye oranının çoğu avro ülkesine göre daha yüksek olduğunu görüyoruz. ABD'nin 2010 yılı bütçe açığı 1.537 milyar dolara ulaşıyor ve GSYH'nin yüzde 10,4'üne denk düşüyordu. Kaliforniya, gerek mutlak gerekse oransal rakamlarda, tüm Avrupa ülkelerinden çok daha borçlu durumda. Ancak spekülatörler, avro bölgesine hem zincirin en zayıf halkasını oluşturan çevre ülkeleri, hem de İspanya ve İtalya gibi daha merkezî ülkeleri hedef seçerek saldırıyorlar. Bu ülkelerin borçları ulusal nitelikte ve Avrupa'nın bütünü açısından bağlayıcı değil. Maastricht kıstasları da açık bir "kurtarma yapmama" kuralına sahip. İlgili kredilerin büyük kısmı, başka Avrupa ülkelerindeki finans kuruluşlarından geliyor. 2013'ten itibaren, AB üyesi ülkelerin kredi değerliliği bir Avrupa İstikrar Mekanizması tarafından güvence altına alınacak. AB ülkeleri ve kurumları arasında krediler, tek bir para birimi bölgesinde ortaya çıkan yurtiçi borçlar biçiminde ele alınmadığından (Japonya ve ABD'nin aksine), küresel finans piyasaları çalkantı beklentisine giriyor ve bu da finans spekülatörlerinin, çoğu zaman tahvil derecelendirme kuruluşlarının da desteğiyle, avro bölgesindeki zayıf ülkelere karşı fırsat elde etmesi anlamına geliyor. Sonuçta, üye ülkeler zayıflarken, avro basınca maruz kalıyor ve tüm avro bölgesi tehlikeye giriyor.

Borç ödemelerinin düzeyi sadece borç stokuna bağlı olarak değişmiyor. Ödeme vadeleri, yıllık taksit tutarları ve özellikle faiz oranı da belirleyici. Maliyeye yansıyan borç yükü, ayrıca, enflasyon oranına ve GSYH'nin reel

13 *Financial Times*, 7 Haziran 2011.

büyüme oranına da bağlı. Yunanistan, Portekiz ve İrlanda gibi çok borçlu ülkelerde, ciddi kemer sıkma programlarının doğrudan bir sonucu olarak büyüme beklentileri düşmekte. Resmî IMF kredilerinin faiz oranı yüzde 3 gibi mütevazı bir değerde ve AB kredileri yüzde 5 ile 6 arasında daha elverişsiz faiz oranlarına sahip. Ancak Yunanistan benzeri ülkeler için özel sektörün sermaye piyasaları üzerinden verdiği kredilerin oranı, derecelendirme notu nedeniyle fahiş düzeyde ve ülke, piyasa faiz oranından büyük ölçüde etkileniyor. Alman Merkez Bankası, 2008'de kriz patlak verinceye dek, avro bölgesi ülkelerinin tahvilleri için uygulanan faiz oranları arasında keskin farklılıkların bulunmadığını gösterdi; yani Yunan tahvilleri Alman veya Fransız tahvillerinden daha pahalı değildi. Ancak 2008'den itibaren yaşanan ayrışmayla, özel yatırımcıların ağırlıkta olduğu devlet istikrazlarında, 2011 ortaları itibarıyla Almanya yüzde 2,5 ila 3 faiz öderken, Yunanistan yüzde 18'e varan oranlarda faiz ödemek zorundaydı.[14]

Bir hükümet borç ödemelerini gerçekleştiremediğinde, para birliğinde krize yol açmakla suçlanır. Bu iddia, dışarıdan son derece basit görünmekle birlikte, hatalı ve demagojiktir: Para bir varlıktır ve tersi de doğrudur; hatta gerçekte *sadece varlıklar paradır.* Borç, varlığın karşıtıdır ve dolayısıyla para olarak görülmez; Avrupa Para Birliği'nin (APB) temellerine ihanet olarak yorumlanır. Borçlarını makul bir sürede kapatma olanağı bulunmayan borca batmış ülkelerin, yeterli para ve varlığa sahip olmadığı değerlendirmesi yapılır. Derecelendirme kuruluşları tarafından çok borçlu ülkelerin notunun düşürülmesi de bundandır. Ancak para temelinde bir toplumsal ilişkidir ve bu nedenle borçluların temerrüde düşmesi, derhal alacaklılar üzerinde de sonuçlar doğurur. Artık hesaplarında bazı varlıklarının üzerini çizmeleri gerekmektedir. Bu ise, bir adım sonrasında kredi sigortacılarını bunaltır ve finans sisteminin toparlanma gücüne zarar verir. Finansal çalkantı, finansal tsunamiye dönüşür.

Fransa devlet başkanı Sarkozy ve Alman şansölyesi Merkel gibi Avrupalı liderler (çoğu iktisatçıyla birlikte), paranın daima karşılıklı ve çelişkilerle dolu bir toplumsal ilişki olduğunu anlayamıyorlar. Kendini buna göre düzenleme sorumluluğu sadece borçluya ait değildir. Bugün krizle boğuşan avro bölgesi ülkelerinde, mevcut kamu borcu düzeylerinin suçu salt "gevşek" maliye ve bütçe politikalarına atılamaz. Almanya gibi ülkelerde uygulanan cari fazlayı artırma politikalarına ve büyük özel servetlerin oluşumunu desteklemiş yeniden bölüşüm uygulamalarına da bu sorumluluktan pay düşer. Devletlerin bugün ödemek zorunda olduğu borçlar, bu özel servetlerin hükümet tahvillerine yaptığı yatırımlardır.

14 Deutsche Bundesbank, Renditedifferenzen von Staatsanleihen im Euroraum, *Monatsberichte der Deutschen Bundesbank*, Haziran 2011, s. 31.

Parasal ve finansal ilişkilerin, alacaklıları ve borçluları, finansal alacaklar ve borçları birlikte içine alacak şekilde düşünülmemesi, para fetişinin modern bir biçimini oluşturmakta. Finansa ilişkin söylemlerde ve siyasi tartışmalarda, borçlu ile alacaklı arasında, asimetrik bir toplumsal ilişkinin yaşandığı ön kabul hâkim. Örneğin, Yunan krizinin çözümüne ilişkin konuşmalarda, Merkel ve Sarkozy, alacaklı, yüzlerce milyar avroluk "kurtarma paketlerine" özel bankaların zorunlu değil "gönüllü" katılımından yana tavır sergilediler. Oysa diğer tarafta, IMF ve AB, derecelendirme kuruluşlarının da desteğiyle, Yunanistan'a ciddi "şartlılık" ilkeleri dayatmakta. Borçlu ile alacaklı arasındaki finansal ilişkide baş gösteren sorunun suçu, bütünüyle borçlunun sırtına yıkılıyor. Sonuçta, *transfer gelirlerinin* düşürülmesi, *altyapı harcamalarının* kısılması, ücret kesintileri, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi, enflasyonun önlenmesine dönük sıkı bir maliye politikası ve diğer mali kesintiler biçimini alan tavizlerin tümü borçlu ülke tarafından yükleniliyor. Diğer bir deyişle, alacaklıların taleplerini karşılamak amacıyla dayatılan kemer sıkma önlemleri, aslında yaşam koşullarının kötüleşmesi, işsizliğin artması ve halkın geniş kesimlerinin yoksullaştırılması anlamını taşıyor.

Avrupa'nın baskı altındaki borçlu ülkeleri, bir yandan AB ile IMF'nin "şartlılık" hükümlerine, bir yandan da 2010'da Alman parlamentosunda kararlaştırılan "borç freni" kurallarına tabi tutulmakta. "Washington Konsensüsü"nün[15] ilkeleri, Avrupa'daki kriz tarafından hortlatılıyor. Bu önlemler, sistemik kriz dönemlerinin "gasp yoluyla birikim" özelliğini devam ettiriyor. Yunanistan'da uygulanan mali kesintiler, 2010 ve 2011'de GSYH'nin yüzde 10,5'i düzeyine ulaştı ve 2014'e kadar yüzde 9,9 daha tasarruf edilmesi planlanıyor. Bu kemer sıkma uygulamalarının sonucu ise, ülkede GSYH'nin 2009 ve 2010'da yüzde 4'ten fazla gerilemesi oldu. Bu Yunan tragedyası, önümüzdeki yıllarda da sahnede kalmayı sürdürecek gibi.

Troyka ile Avrupa Konseyinin Yunanistan'a yönelik kurtarma paketi kararının ve paketin Haziran 2011'de Yunan parlamentosu tarafından da kabul edilmesinin ardından, derecelendirme kuruluşu Standard & Poor's, Yunan borçlarının yeniden yapılandırılmasına alacaklıların gönüllü katılımı hükmünün, borçların hesaplardan silinmesinden başka anlam taşımadığını ileri sürdü. Yunan borçlarının bu şekilde "yeniden tanımlanması" bir kredi temerrüdü olarak yorumlanmalı ve Yunan ülke borçları temerrüt düzeyine indirilmeliydi. Mesaj son derece basit ve açıktı: Yunanistan iflas etti.

Alacaklı ile borçlu arasındaki asimetrik ilişki bir kez daha kendini açıkça gösteriyor. "Başvurulacak son borç merci" konumundaki hükümetlere

15 IMF, Dünya Bankası, Amerikan Hazine Bakanlığı gibi Washington merkezli kurumların üzerinde anlaşmaya vardığı neoliberal politikalar için 1989 yılında ortaya atılan tanımlama –*çev.*

özel bankaları çöküşten kurtarma yetkisi, derecelendirme kuruluşlarının alkışları arasında verildi. Oysa şimdi, borca batmış ülkeler, kurtarılmış bu bankalardan ülke borçlarının yeniden yapılandırılmasına katkı sunmalarını isteyemiyor.[16] Derecelendirme kuruluşları, borç krizinin çözüm yollarına taş koyuyor. Ülke borçlarının bu kuruluşlar tarafından aşağı dereceye çekilmesi, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkeleri cinnet noktasına sürükleyebilir.[17] Varlıklar ile borçların kredi değerliliğini, ayrıca bir hükümet tarafından izlenen politikaların kalitesini değerlendirme hakkı, sadece demokratik kurumlara tanınması gereken ciddi bir imtiyazdır. Günümüzde bu hak, bir ülkenin finans piyasalarındaki konumunu ve dolayısıyla bütçeden çıkacak borç ödemelerinin düzeyini zorbaca belirleyebilen özel kuruluşlara terk edilmiş durumda. Derecelendirme kuruluşları, bütçenin faiz ödemeleri için kullanılacak bölümünün ve dolaylı olarak da sosyal hizmetlerden altyapıya kadar tüm diğer kamu harcamalarının finansmanına ayrılabilecek gelirlerin belirlenmesinde kilit rol oynuyor.

AVRONUN KRİZİ

Avro bölgesi üye ülkelerinden bir tanesinin ülke borcu krizine girmesi, lider para birimi avro üzerinde de yansımalar yaratmakta. Lider para olabilmek, birincisi, ticaret ve yatırım akışları ile finansın dolaşımında paranın uluslararası düzeyde bulunabilmesine, ikincisi, teminata bağlıdır. Her ikisi de, ulus devletin ve uluslararası kurumların temin etmesi gereken kamu malları olarak görülebilir. Bulunabilirlik ve teminat, bir lider paranın dolaşımda (ticaret) ve ödemelerde (kredi) değer stoku (rezerv para) olarak kabul edilmesinin ön şartlarıdır. Rezerv paranın küresel pazarlardaki bulunabilirliği, merkez bankasının ve ayrıca özel bankaların para yaratma kabiliyetlerine, ulusal bankacılık sisteminin coğrafi yayılma ve küresel piyasalara nüfuz durumuna bağlıdır. Örnek gösterebileceğimiz Amerikan finans sistemi, Amerikan dolarının bir lider para olarak küresel tedavüle girmesinin finansal altyapısını temin etme kabiliyetine sahip.

Lider paranın hem ulusal hem de küresel bir dolaşım aracı olarak üstlendiği ikili rol, "Triffin açmazı" olarak anılan şeyin temelini oluşturuyor.[18] Bu açmazın başarıyla yönetilebilmesi, bir para biriminin küresel finans piyasalarında lider para olarak kabul görmesi açısından belirleyici önemde. Bunun

16 Standard & Poor's kuruluşunun Yunan borçlarının derecesini düşürme kararına ilişkin makaleler için bkz. *Süddeutsche Zeitung*, 5 Temmuz 2011.

17 Kevin Gallagher, "The Tyranny of Bond Markets", *Guardian*, 9 Nisan 2010.

18 Edoardo Campanella, "The Triffin Dilemma Again", *Economics. The Open Access, Open Assessment E-Journal*, Müzakere Belgesi No. 2009-46, 2009.

yanında, özel mülkiyet haklarının, enerji ve hammaddenin güvence altına alınması ve uygulanmasına, ticaret akışlarının ve doğrudan yatırımların korunmasına dönük siyasi nüfuz ve askeri güç de lider paranın desteklenmesinde hayati rol oynuyor. ABD, bu gereksinimleri karşılama konusunda hâlâ Avrupa ve Çin'den önde. Avro veya yuan yerine Amerikan doları hegemonyasının devam etmesi de bu yüzden. 2010 sonunda, IMF kayıtlarına göre dünya genelinde resmî döviz rezervlerinin miktarı 9,3 trilyon doları buluyor ve bunun 5,2 trilyon dolarlık kısmını açıklanmış [*allocated*] rezervler oluşturuyordu. Toplam rezervin 3,1 trilyon dolarlık bölümü Amerikan doları cinsinden ve 1,3 trilyon dolarlık bölümü de avro cinsinden tutuluyordu. Rakamlara göre, dünya genelinde rezervlerin yüzde 26,3'ü avro cinsinden tutulmakta (1999'da avro ilk kez tedavüle girdiğinde bu oran yüzde 17,9'du). Çin yuanının rezervlerdeki payı halen oldukça küçük. Çin, büyük bir ekonomik güç olmakla birlikte, lider para biriminin gerektirdiği şartları yerine getirecek diğer özelliklerden yoksun. Çin devleti de bu yetersizliğinin tamamen farkında. Çin Halk Cumhuriyeti Merkez Bankası başkanı Zhou Xiaochuan, 2009 Mart'ında yaptığı önemli bir konuşmada, "rezerv paraları basan ülkelerin, dünya genelinde likidite temin ederken aynı anda bu paraların değerini koruyamaması" nedeniyle ortaya çıkan çelişkide "Triffin açmazı"nın hâlâ var olduğunu belirtti. Zhou, buradan yola çıkarak, "herhangi bir ülkeye bağımlı olmayan, uzun vadede istikrarını koruyabilen, dolayısıyla krediye dayalı ulusal para birimlerinin doğasında var olan eksiklikleri ortadan kaldıran" bir uluslararası rezerv para biriminin yaratılması gerektiği sonucuna varıyordu.[19] Özel Çekme Hakları'nı (SDR) temel alan yeni bir rezerv paranın oluşturulması ve Amerikan dolarının yerine geçmesi durumunda, Çin, elindeki muazzam Amerikan doları stoklarının bir kısmını SDR ile değiştirebilecek ve dolara olan bağımlılığı yaklaşık üçte iki oranında azaltabilecek. Zira, SDR değer tabanını teşkil edecek döviz sepetinde doların katkısı yüzde 40'ın altında.

Keynes'in İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ortaya attığı bancor önerisi gibi bu tasarı da herhangi bir aşama kaydedemediğinden, Çin'in dolar dışındaki tek makul strateji seçeneği, Avrupa ülkelerinin devlet tahvillerini satın almak. Böyle bir hamlenin getireceği çeşitli avantajlar var. İlk olarak, Çin, aşırı dolar stoklarında kurtulup, ABD'ye bağımlılığını azaltıyor. İkincisi, kendi para biriminin değerini yükseltme ve dolayısıyla rekabet gücünü sekteye uğratma doğrultusunda daha az baskı görüyor. Son olaraksa, Avrupa pazarlarının kapıları Çin malları ve DYY'lerine açılıyor. Bu durumda, avronun krizi sadece Avrupa'yı ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkıyor ve küresel bir meseleye dönüşüyor. Dünya Bankası tarafından da saptandığı gibi, "yeni

19 Konuşma, "Zhou Xiaochuan's Statement on Reforming the International Monetary System", 23 Mart 2009, http://www.cfr.org/china adresinde mevcut.

küresel ekonomi'nin çok kutupluluğu, avroya ve uzun vadede de yuana daha büyük roller biçecektir.[20]

Avronun rezerv para olarak kullanımı yaygınlaştıysa da, AB üyesi ülkeler ile ortak para arasındaki ilişkiler henüz yerleşmemiş olduğundan, bir aşilin topuğu durumu mevcuttu. Tek bir Avrupalı borçlu ülkenin, neredeyse bütünüyle ABD'li olan özel derecelendirme kuruluşları tarafından itibarsızlaştırılması, avro bölgesindeki on yedi ülkenin tamamı için paranın değer yitirmesi anlamına gelebilir. ABB, AK ve IMF Troyka'sının, bir AMB raporunda tasarlandığı gibi "avro bölgesinde ekonomi yönetimini güçlendirme" müdahalesinde bulunması bundandır.[21] Bir rezerv para olarak avroya duyulan güvenin kaybolması ve bunun sonucunda avronun değer kaybetmesi, kaçınılmaz olarak Amerikan dolarının yükselmesine yol açacaktır. Ancak para birimleri arasındaki çatışmalar, finans, ekonomi, siyaset ve askerî güç gibi pek çok alanda birden yürütülen egemenlik mücadeleleridir. Derecelendirme kuruluşları, işte bu nedenle el üstünde tutulan ortaklar olarak görülür. Troyka, yurttaşların demokratik haklarına ilişkin anayasal meseleleri ele alırken, kesinlikle krize batmış Avrupa kapitalizminin ekonomik baskısı altında hareket etmektedir.

ASİMETRİK İLİŞKİLER

2008 sonrasında, Avrupalı devletlerin özel finans kuruluşlarına yönelik kurtarma stratejileri, sadece kısa bir süre önce "batık kuruluşlar" olarak anılan bankaların önüne yeni iş fırsatları getirdi. Sıkıntıdaki bankaların likiditesini tekrar oluşturan kurtarma stratejilerinin merkezinde iki özne bulunmaktaydı: mali baskı altındaki hükümetler ve destek yardımları ile kurtarma paketlerindeki diğer unsurların geri ödemelerini finanse edebilmek için yeni borçlar almak isteyen borçlular. Avro bölgesi hükümetleri, bu borçlanma için, daha yeni kurtarılmış bankalara tahvil satmak zorundaydılar. Bu karşılıklı alışverişin nedenini, AMB'nin yapısındaki pek çok kusurdan birini oluşturuyor. Maastricht Anlaşması, hükümetlerin AMB'ye doğrudan borçlanmasını yasaklıyor. Sonuçta hükümetler, özel bankalar karşısında, finans piyasalarının serbestleştirilmesinden önceki döneme kıyasla çok daha borçlu hale geliyor.

Özel bankalar, ayrıcalıklı aktörler olarak, yüzde 5 ve hatta üstü piyasa faizleriyle hükümetlere borç vermek üzere AMB'den ucuz para alıyor (Haziran

20 Dünya Bankası, *Multipolarity: The New Global Economy*, Washington: Dünya Bnakası, 2011.

21 Bir çalışma kolunun Avrupa Konseyine sunduğu rapor, ana tartışmayı ortaya koymakta: "Strengthening Economic Governance in the EU, 21 Ekim 2010, http://www.consilium.europa.eu adresinde mevcut.

2011 itibarıyla yüzde 1,25 faizle).[22] Faiz oranları arasındaki bu uçurumda, derecelendirme kuruluşları büyük pay sahibi: bir krediye ilişkin riskler yükseldikçe, kredi notu düşüyor ve uçurum derinleşiyor. Dolayısıyla, bir kredi ya da yatırımın notunun düşürülmesi, finans kuruluşları açısından son derece avantajlı olabiliyor (borçlu ülkeler için de tam tersi). Bir ülke, dış borçlarında temerrüde düşmediği sürece, aşırı yüksek risk primleri (Yunanistan örneğinde yüzde 15'e kadar), bankalar için muhteşem ve güvenli bir alışveriş anlamına geliyor. Sıkıntıdaki Avrupa ülkelerine verilen ve Troyka tarafından düzenlenen krediler, borç geri ödemelerinin düzenli biçimde gerçekleşmesini garanti altına alıyor. Hükümetlerin kemer sıkma girişimleri ise, son tahlilde, vergi mükellefi yurttaşların cebindeki gelirlerinin giderek artan bir kısmının özel bankalara aktarılmasını sağlıyor.

Kredi temerrüt takasları (KTT), bir ülkenin iflasıyla bağlantılı riskin dağıtılmasını amaçlayan bir finansal sigorta aracı olarak öne çıkıyor. Temerrüt olasılığı arttıkça, CDS "risk sigortası"nın maliyeti de yükseliyor. Bankaların kamu fonları tarafından kurtarılması sonucunda, finans kuruluşlarının kredi temerrüt riskleri düşerken, kamu sektöründe temerrüt riski arttı. Bir AMB raporunda, "kredi riskinin bankacılık sektöründen hükümete aktarılması" açıkça dile getiriliyor.[23] 2008'den bu yana bankalar için KTT'lerin maliyeti daha da düşerken, hükümetler daha fazla ödeme yapmaya zorlanmakta. Borç ödemeleri ne zaman yeniden planlansa, hükümetler daha yüksek risk primlerini gözden çıkarmak zorunda kalıyor.

Warren Buffett'ın TKK'ler için yaptığı "finansal kitle imha silahları" tanımlamasını destekleyen pek çok şey var: TKK piyasaları şeffaf değil; bir kaç tacirden oluşan bir oligopolün tahakkümü altında; anlaşmalar neredeyse tamamen "tezgâh üstü piyasa" kapsamında gerçekleşiyor ve yüksek kaldıraç kullanımına dayanıyor.[24] TKK'ler, temerrüt riskini düşürmek için değil, ama ülke borçlarını temerrüdü hakkında spekülasyon yapmak için mükemmel bir araç. Spekülasyon salt Buffett, Madoff ve Soros gibi efsanevi aktörlerin istenmeyen finansal manipülasyonlarından kaynaklanmıyor; kapitalist finansın sistemik bir özelliği olarak, arzulanan bazı işlevleri de yerine getiriyor. Ancak finansın mekanizmaları, sistemin uzun bir süre boyunca sorunsuz çalışmasına olanak bırakmıyor. Bağımsız işleyişe sahip olan finans sistemi, finansal ürün yenilikleri yaratıyor. Örneğin, doğal kaynakların az bulunurluğu-

22 Borç yükü, kâr oranına ve GSYH'nin reel artış oranına bağlıdır. Dolayısıyla, kâr oranı ve büyüme oranı yüzde 1,25'in altındaysa (kimi zaman ekside de olabilir), yüzde 1,25'lik faiz oranı da hayli yüksek ve ekonomik bakımdan harap edici sayılabilir.

23 Jacob W. Ejsing ve Wolfgang Lemke, *The Janus-Headed Salvation: Sovereign and Bank Credit Risk Premia During 2008-2009*, Avrupa Merkez Bankası, Ön Rapor Serisi No. 1127, Aralık 2009.

24 Alman Merkez Bankasının değerlendirmesine bakılabilir. Entwicklung, Aussagekraft und Regulierung des Marktes für Kreditausfall-Swaps, *Monatsbericht*, Aralık 2010, s. 47-64.

na dayalı yenilikler, kural olarak, üretim süreçleriyle ve sermaye birikimiyle bağlantısız biçimde parasal serveti büyütmek üzere tasarlanıyor. Bu oyunun kuralları toplumsal normlar ya da gerçek dünyanın doğal sınırları tarafından değil, finansal spekülasyonun kendisi tarafından belirleniyor. Finansal akışların yönü, getirinin görece zayıf kaldığı yerlerden, daha fazla umut vaat eden yerlere çevriliyor. ABD veya merkezî Avrupa ülkeleri gibi düşük faiz oranına sahip yerlerden Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya gibi yükselen piyasalara doğru bir finansal akışın gerçekleşmesi bundandır. Sonrasında, bu ülkeler ekonominin aşırı ısınması ve yerli paranın değer kazanması sorunuyla yüz yüze gelebiliyor.

Finansal varlıkları ellerinde bulunduranlar, sahiplendikleri nakit servetlerin nihayetinde gerçekten üretilmiş değerler cinsinden bir karşılığı bulunması gerektiğini, ya da bu varlıkları yaratan varlık balonlarının enninde sonunda patlayacağını hesaba katmıyorlar. Her iki durumda da, borçlular, bütçedeki faiz dışı fazlanın reel büyümesinde sınıra varacaklardır. Buradaki çelişki şu ki, borçlu ülkelerin borç ödemeleri, ülkenin iflasına kadar uzanacak biçimde giderek şiştikçe, özel finans piyasalarındaki aktörlerin ödemeleri daha da azalıyor. AMB, *Çift Başlı Kurtuluş* başlıklı raporunda bu durumu ortaya koydu.[25] 2008 Eylül'ünde Lehman Brothers'ın çökmesinin ardından, sıkıntıdaki bankalar, değersizleşen varlıklarının büyük bölümünü kamu eliyle finanse edilen "kötü bankalar"a boşalttı. Özetle, kötü borçlar devletin garantisi altına girmekteydi. Ek olarak, kamu fonlarının pompalanması yoluyla, bankaların bilançoları daha da payandalanıyor, üstelik banka ticari faaliyetlerinin yönetimi ise hiçbir şekilde topluma mal edilmiyordu. Bu önlemler, kamu servetinin özelleştirilmesi yolunda bir siyasi adım anlamı taşımaktaydı.

Bankalar, AMB'den gelen ucuz parayı, faiz ve döviz arbitrajına yöneltme yoluna gitti. Parayı, faiz oranlarının ve özellikle de gayrimenkule dayalı varlıklardan finansal araç getirilerinin hayli çekici olduğu yükselen piyasalara kaydırdılar. Cari hesaplardaki yapısal dengesizliklerin devamlılık sergilemesi de döviz kurlarının oynaklığına katkıda bulunarak spekülasyonu teşvik etmekte. Uluslararası Ödemeler Bankası, 2010 *Yıllık Rapor*'unda, 2011'de yükselen piyasalarda ortaya çıkması beklenen durumun, 2007'de kriz patlak vermeden önce merkez kuzey ülkelerinde gözlenenle benzerlikler sergilediği uyarısında bulunuyor.[26] Bu, aslında finans sisteminin istikrara kavuşturulması çabasını başarıya ulaşamadığının, söz konusu politikaları gelir, servet ve iktidarın tabandakilerden tepedekilere doğru yeniden bölüştürülmesi şeklinde yorumlama ihtiyacının çarpıcı bir itirafı.

25 Ejsing ve Lemke, *The Janus-Headed Salvation*.

26 Uluslararası Ödemeler Bankası, 81. Yıllık Rapor, Basel: Uluslararası Ödemeler Bankası, 2010.

Eski Washington Konsensüsü'nün, Avrupa'da sadece borçlu ülkeler için uygulanması mümkün olmayan yapısal düzenleme önlemleri arasında, para birimlerinin devalüe edilmesi ve sert bir parasal daralma politikasının izlenmesi de var. Zira, para ve döviz politikalarında dizginleri AMB tutuyor ve bu alanları ulus devletlerin tasarrufuna bırakmıyor. Bu durumun değişmesi, ancak borçlu ülkenin avrodan çıkma kararı alması, ya da diğer üyeler tarafından dışarı atılması ile mümkün olabilir. Gelir ve servetin Avrupa'da eşitlikten uzak bir dağılım sergilemesi, tahvil derecelendirme kuruluşlarının değerlendirilmeleriyle de birleşince, borçlu ülkeler ile, bu ülkelerin borç ödediği bankaların bağlı olduğu "varlıklı" ülkeler arasında büyük faiz oranı farklılıkları yarattığı için, gerek tutucu neoliberaller, gerekse bazı sol çevreler bu çarelere başvurulmasını önermekteler. Ancak gerçek bir fayda sağlanacağı söylenemez. Yunanistan ağırlıklı olarak Fransız (75 milyar avro), İsviçreli (60 milyar avro) ve Alman (43 milyar avro) finans kuruluşlarına borçlu. İspanya örneğinde, finansal hak sahiplerinin büyük bölümünü Alman, Fransız, Hollanda ve Britanya bankaları oluşturuyor. Portekiz'in ana alacaklıları İspanyol bankalarıyken, hemen arkasından Alman ve Fransız bankaları geliyor. İrlanda'nın neredeyse 1 trilyon doları bulan toplam borcunda ise, Alman ve Britanya bankaları yaklaşık 200'er milyar dolar paya sahip.[27] Kısacası, Avrupa çevre ülkelerinin kamu borcu, özel bankaların kabaca aynı miktardaki alacaklarına denk düşüyor ve bu bankaların ardında da AB'nin kadim "bankacılık sırrı" kanunlarının koruması altındaki devasa özel nakit servetler yatıyor. Bu nedenle, çevre ülkeleri avro bölgesinden atmak, daha kapsamlı bir finansal ve ekonomik krize yol açma riski hesaba katılmadığında bile, Avrupa'nın varlıklı ülkeleri açısından çekici bir seçenek haline gelmiyor.

PARA VER, DÜZENLE YA DA TERK ET!

Avrupa'nın borca batmış ülkeleri tarafından yapılması gereken ödemelerin belli bölümlerinin silinmesi ya da normal biçimde ödenmesi seçeneklerini bir tarafa bırakırsak, nakit servetleri azaltma yolunda hangi adımlar atılabilir? Bunların ilki, borcun azaltılmasında alacaklıların da kendi paylarına düşeni yapmasını sağlayacak bir kesinti [*haircut*] olmalı. Alacaklılar, kendilerinin de ortak sorumluluk taşıdığı yükün bir kısmını omuzlamaya zorlanmalı ve bu kesinti işleminin, salt borcun ve dolayısıyla servetlerin nicel değerinin azaltılmasından ibaret olmadığı açıkça ortaya koyulmalı. Bunun doğal sonucu olarak, bilançolar daralacağından, pek çok durumda finans kuruluşları temel bir yeniden yapılanma sürecine girmek zorunda kalacaktır. Kesinti sonrasında bankacılık kuruluşlarının küçülmesi, aynı zamanda ban-

27 Ayrıntılı bir tablo için bkz. Bieling, "Vom Krisenmanagement", s. 182.

kaların milyarlarca avroluk kamu yardımını meşru göstermekte kullandığı "sistemik bağlantı"yı da değiştirecektir. Borçlu Avrupa ülkeleri örneğinde, "radikal bir kesinti", kaos getirecek iflasların tek alternatifi biçiminde kendini göstermekte. Kesinti, kamu ve özel sektör borçlarında ihtiyaç duyulan yeniden yapılandırmanın parçası olacaktır; elbette, bunun bir borç temerrüdü değil, düzenli bir yeniden yapılandırma sayılması gerektiğini derecelendirme kuruluşları da kabul ettiğinde. Durum için temerrüt teriminin uygun görülmesi, kredi notlarının aşağı inmesi ve geri kalan borçların ödeme maliyetlerinin yükselmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, borçlarda kesintiye gitme seçeneği, derecelendirme kuruluşlarının gücünün kırılması şartıyla hayat bulabilir.

İkinci bir adım, tüm Avrupa ülkelerinde varlık vergilerinin yeniden uygulamaya koyulması olmalıdır. Finans piyasalarının atılım dönemi boyunca, Avrupa genelinde varlık vergilerinin azaltılması ve hatta tümüyle kaldırılması yolunda finans lobisinin başarılı bir baskı yarattığını gördük. AB ülkeleri arasında kendini göstererek yıkıcı, siyasi açıdan çürütücü etkiler doğuran vergi rekabetinden uzaklaşmak zorunlu. Avro bölgesinde, finans krizinin bütçeler üzerindeki etkileri Masstricht kıstaslarından önemli ölçüde sapılmasına neden olduysa da, hükümet bütçelerinin harcama kalemleri hâlâ bu kıstasların sıkı düzenlemesine tabi. Gelir kalemlerinde ise, yatırımcılar lehine bir mevzuat arbitrajı ortaya çıkmakta. Varlık vergilerinin sınırlandırılması, nakit varlıkları serbest kılıyor ve bu servetler de finans piyasalarında spekülasyon amacıyla kullanılıyor.

Uygulanması gereken üçüncü önlem, borçlardan kurtulmanın iki tipik yolu kapalı olduğundan, finansal yatırımcıların haklarının, dolayısıyla borçların tırpanlanmasıdır. Özel sektördeki borçlular, gündelik hayat içinde iflaslarını ilan edip piyasadan çekilebilirler. Finans krizi için dayatılan çözümse, borçların ve borç ödemelerinin toplumsallaştırılması yönünde. Borçlu ülkeler sahneden çekilemezler, çünkü ekonomik olduğu kadar siyasi rolleri de bulunmaktadır. Bu bakımdan, özel şirketler salt ekonomik kıstaslara tabiyken, devletler ulusal anayasanın, uluslararası hukukta ve küresel düzenin kurallarını izlemek zorunda. Toplumsal ve siyasi direniş ile, doğanın dayattığı sınırlılıklar, büyüme oranlarının, saçma risk dağılımlarının belirlediği faiz oranlarını yakalayacak ölçüde yükselmesine izin vermediğinden, tek çıkış yolu, yatırımcıların hak taleplerini tırpanlamaktır.

Finans krizinden çıkışı sağlayacak bu yollar, finans, büyük sermaye, muhafazakâr hükümetler ve ekonomik danışmanlık grupları arasındaki egemen neoliberal koalisyon açısından kabul edilebilir olmadığı için kapalı. Bunun sonucunda, siyasi gündemin orta yerine başka bir çözüm sokuşturuluyor: kemer sıkma, veya diğer bir deyişle "bırakın halk ödesin" Finansal

sistem içerisinde yeni krediler temin etmek istiyorlarsa, hükümetler kamu bütçelerini kısın. Ancak ekonomik krizin ve zayıf talebin hüküm sürdüğü bir ortamda, bu kesintiler daha da derin bir resesyonu körükleyip, borçlu ülkelerin tam anlamıyla iflasına giden yolu açıyor. Kemer sıkma önlemlerinin Yunanistan örneğinde karşı karşıya olduğumuz bu etkisi, Portekiz, İspanya ve diğerlerine doğru yayılacaktır.

Avro bölgesinin bütünüyle parçalanması olasılık dışı değil. 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da uygulanmış Latin para birliğinde olduğu gibi, önemli süreler boyunca ayakta kaldıktan sonra dağılmış parasal birlik örnekleri mevcut. Ne var ki, avro epeyce farklı özelliklere sahip: Küresel ölçekte etki sahibi bir para ve avro projesinin başarısızlığa uğraması, Avrupa'nın tümünde ve daha ötelerinde kargaşayı tetikleyebilir. 1980'lerin ortalarında Ekonomi ve Para Birliği planının hedefleri arasında yer almış olsa da, Batı Avrupa'da bir ortak para bölgesinin oluşturulması adımı, Sovyet bloğunun yıkılması ile birlikte ortaya çıkan maceracı kabadayılık olmasaydı atılmayabilirdi. 1991'de, Maastricht Sözleşmesi'nin imzalandığı günlerde, sözleşmeye taraf ülkelerin rekabet güçleri arasında büyük farklılık mevcuttu ve Avrupa ekonomisi üzerinde, bu farklılıkları azaltmaya yarayacak yeterli demokratik düzenlemeler kesinlikle mevcut değildi. Avro bölgesi, asla bir "ideal para bölgesi" şeklinde görülemezdi.[28] Aradan yirmi yıl geçtikten sonra, avro bugün de "ideal para" olarak değil, olumlu ya da olumsuz, Avrupa'daki vaka biçiminde değerlendirilmeli.

Bugün Avrupa'da izlenebilecek sadece iki rota var ve bunlar ters yönlere gidiyor: Birisi, avro bölgesinin parçalanmasına, diğeriyse "Avrupa devleti"nin güçlendirilmesine. Zira, işlevini tümüyle yerine getiren siyasi kurumlardan yoksun bir para birliğinin uzun vadede ayakta kalabileceğini düşünmek güç. Muhafazakâr ve neoliberal iktisatçılar ile siyasetçiler, para birliğini iki ve hatta daha fazla gruba ayırma, "farklı hızlarda" hareket eden bölgelere sahip bir Avrupa yaratma fikrini kurcalayıp duruyorlar. Merkezde Almanya, Fransa ve birkaç başka ülkenin avroyu (ya da başka bir isimle yeni bir para birimini) kullanmaya devam ettiği, çevre ülkelerde ise Yunanistan'ın drahmiye, İtalya'nın lirete, Portekiz'in eskudoya vb. geri döndüğü bir düzey hayal edilmekte.

Solda da aynı doğrultuda düşünen kesimler mevcut. Avrodan çıkışın yeni bir siyasi hareket alanı yaratacağı, krizle başa çıkma yolunda ulusların daha iyi koşullara kavuşacağı ve neoliberal projeden kopuşun olanaklı hale gelece-

28 Robert A. Mundell, "A Theory of Optimum Currency Areas", *American Economic Review*, 51, 1961, s. 657-65.

ği görüşündeler.[29] Peki, avro bölgesi çökerse neler yaşanabilir?[30] 1970'lerden farklı olarak, Bretton Woods sabit kur rejiminin, esnek kurlar uygulayan ulusal para bileşenlerine ayrışmasıyla karşılaştırılabilecek bir durumda değiliz. Bunun yerine, yaklaşık yirmi yıl devam etmiş bir para birliğinin çökmesi söz konusu. Bu kez, yapının bileşenleri konumundaki ulusal paraların yeniden vücuda getirilmesi gerekecek. Avro bölgesi içindeki koşullar ülkeden ülkeye büyük farklılıklar sergileyebildiğinden, bu süreç son derece ciddi çekişmeler yaratabilecek. Ulus devlet sınırları içinde işleyen "eski" ekonomilerin artık var olmaması da bu zorlukları artıracak. Ulusların mevzuat düzenlemeleri alanındaki egemenlik sahaları, artık çokuluslu şirketlerin ve finans spekülatörlerinin erişim alanıyla uyuşmuyor.

Avrodan çıkacak bir ülkenin basacağı yeni paranın derhal sert bir değer kaybına maruz kalması hayli muhtemel. Oysa, avro cinsinden yazılmış borçların yine avro üzerinden ödenmesi, ancak avro dışındaki bir para ile satın alınması gerekecek. Derecelendirme kuruluşlarının notları daha aşağı çekmesi ve finans krizinin kızışması da yüksek olasılık. Avro dışındaki bir paraya geçilmesinin getireceği devalüasyon olanağı ile parasal rekabet gücü yükselebilirse de, reel rekabet gücünün de yükselmemesi durumunda bu avantaj sınırlı ölçekte kalacaktır. Borçlu Avrupa ülkelerinin pek çoğu, bunu sağlamaya dönük ihracat sektörlerinden yoksun. Diğer taraftan, avro bölgesinin geri kalanında para muhtemelen değer kazanacaktır. Bu değer artışı, sanayi sermayesinin rekabet gücünü törpüleyecek ve finansal sermayeyi avro üzerinden spekülasyona daha da fazla teşvik edecektir. Bugünkü gibi bir ekonomik çalkantı döneminin ardından Avrupa genelinde böylece ortaya çıkacak denkleme ilişkin tahminlerde bulunmak ise olanak dışı.

Maastricht Sözleşmesi ile düzenlendiği şekliyle Avrupa Para Birliği'nin oluşumunu kabullenmek, Avrupa solunun tarihsel bir yanlışıydı.[31] Reel sosyalizmin çöküşüyle ortaya çıkmış kafa bulanıklığı da bunda pay sahibi olabilir. Sözleşme, ekonomik dengesizliklerin ele alınmasında ve toplumsal çelişkilerin yumuşatılmasında salt piyasa mekanizmalarına başvurulmasını öngördüğü ve döviz kurları sabitlenip, faiz oranlarının belirlenmesi AMB'ye bırakıldığından, birbirinden ayrılan "reel" ekonomileri tek bir para biriminde uyumlu hale getirmek için sadece ücretler, maaşlar ve kamu harcamaları üzerinde oynama yapılabilirdi. Bu ise, emekçiler ve örgütlerinin, rekabetin

29 Bkz. bu sayıda Costas Lapavitsas ile Michel Husson arasındaki fikir ayrılığı.

30 *Financial Times* yazarlarından Wolfgang Münchau, avro bölgesi için bir geleceğinin olmayabileceği görüşünde. Wolfgang Münchau, "Warum die Euro-Zone zerbricht", *Financial Times Deutschland*, 2 Aralık 2010.

31 Avrupa'nın parasal bütünleşmesine Maastricht üzerinden getirilen eleştiriye karşı ortaya koyulmuş bir savdır. Elmar Altvater ve Birgit Mahnkopf, *Gewerkschaften vor der Europäischen Herausforderung. Tarifpolitik nach Mauer und Maastricht*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 1993.

yasalarına boyun eğme doğrultusunda daimi bir baskıya maruz kalması anlamına gelmekteydi. Bugün ortak para bölgesini kurtarmaya çabalayan Troyka'nın dayattığı sert koşullarda da aynı şeyi görüyoruz.

Piyasa düzenlemelerinin etkinliğini artırmak isteyen AMB başkanı Jean-Claude Trichet, finansal istikrar yükümlülüklerini yerine getiremeyen ulusal hükümetleri aşan yetkilerle donatılacak bir Avrupa Maliye Bakanlığının oluşturulması yönünde teklif sundu. Bakanlığın aynı zamanda öz sermaye ve ödeme gücüne ilişkin kurallar gibi konularda, Avrupa bankacılık sistemi üzerinde yürütme yetkisine sahip olması da tasarlanmakta. Teklif, yalnızca finans sisteminin işlevlerine dair hedefler barındırıyor ve alacaklılar ile borçlular arasındaki asimetriyi dikkate almıyor. Trichet, Avrupa Birliği'nin aynı zamanda yurttaşların söz hakkına sahip olmak istediği bir siyasi ve toplumsal birlik olduğu gerçeğini göz ardı ediyor.

Avro bölgesi iyi bir geleceğe sahip olacaksa (kapitalist sistemin şartları dahilinde), kurucularının zihninden bir an uzaklaşmayan piyasa odaklı yaklaşımın dışında, çok yeni bir "Avrupa devleti" ortaya çıkmalı. Üye ülkeler arasındaki reel ekonomi ayrılıklarını azaltmaya dönük müdahaleci politikaların hayata geçirilmesi ve bu kez bir sosyal Avrupa'nın gerçekten inşa edilmesi zorunlu. Trichet'nin teknokratik neoliberalizminde bile daha fazla mali işbirliği ihtiyacı reddedilemez görülse de, Avrupa Birliği'ni bir "finansal transfer birliği" haline getirmenin ötesine geçilmelidir.

Neoliberal piyasa tapıcılığının saçma bir getirisi olarak, ülkelerin kredi değerliliğinin, demokratik yolla seçilmiş hükümetlerin yeterliliğinin ve para biriminin değerinin belirlenmesi sürecinin en tepesine kredi değerlendirme kuruluşları, yani en vasıfsız, demokrasiden en uzak, ekonomik bakımdan en verimsiz kuruluşlar çöreklenmiş durumda. Neoliberal finans piyasasının bu canavarları, iki bin yılı geride bırakan tarihi ve 10 milyonu aşan nüfusuyla Yunanistan gibi bir ülkeden daha güçlü. Ve bu hal değişmek zorunda.

NOT

Bu çalışma, Avrupa'daki kriz hakkında ATTAC-Almanya Bilim Konseyinin Şubat 2001'de yayınladığı manifestoya yapılan katkının gözden geçirilmiş halidir. Gerekli dil desteği Braden Kohn tarafından verilmiştir.

Radikal Bir Sol Strateji: Temerrüt ve Avrodan Çıkış

Costas Lapavitsas

2007'de başlayan dünya krizi, kapitalizmin finansallaşması süreci boyunca birikmiş çelişkilerin, gerilimlerin ve dengesizliklerin bir özetini çıkardı.[1] Kriz, Birleşik Devletler'in en yoksul ve en kenara itilmiş emekçilerine kullandırılmış ipotek kredilerinden doğduğu halde, finansal sermayenin menkulkıymetleştirme ve diğer bağlantılı ürün yenilikleri nedeniyle küresel bir boyut kazanacak, ABD ve Birleşik Krallık'ta üretken sermayenin görece zayıflığı yüzünden kızışan bir resesyona dönüşecek, ihracatın çökmesi ve kredinin daralması sonucunda az gelişmiş ülkeleri de etkileyecek, ardından avro bölgesinde özel sektör ve kamu sektörü borç krizi çehresine bürünecek, ortak para birimindeki yansımalarıyla AB'nin dengesiz yapısını açığa vuracaktı.[2]

Dolayısıyla, avro bölgesindeki kriz, kapitalizmin gelişim sürecinde istisnai öneme sahip 2007 dünya krizinin bir parçasıdır. 2008-09 dönemindeki devlet müdahaleleri, bankacılık krizini yatıştırdı ve ABD ile diğer gelişmiş ülkelerde resesyona deva oldu. Ancak avro bölgesinde 2010'da baş gösteren ve 2011'de giderek kötüleşen kriz, finansallaşma hastalığının derin ve yapısal olduğu gerçeğini açığa çıkaracaktı. Avro bölgesinin çevre ülkeleri adım adım temerrüde yaklaşırken, yeni ve küresel ölçekli bir finans krizine ilişkin beklentiler artık göz ardı edilemeyecek durumdaydı. Genele yayılan bir ban-

1 Finansallaşma hakkında geniş bir literatür mevcut. Burada benimsenen yaklaşımı orttaya koyan ve finansallaşma ile krizin çeşitli boyutlarını masaya yatıran bir çalışma için bkz. *Historical Materialism*, 17(2), 2009. Finansallaşmaya ilişkin daha başka incelemeler için, Research on Money and Finance (RMF) kuruluşunun http://www.researchonmoneyandfinance.org adresindeki çeşitli yayın ve araştırmalarından faydalanılabilir.

2 Krizin nedenleri ve mekanizmaları, 2010 yılında iki RMF raporunda derinlemesine incelendi. Bkz. C. Lapavitsas ve diğerleri *eurozone Crisis: Beggar Thyself and Thy Neighbour*, Research on Money and Finance, Geçici Rapor 1, Mart 2010 ve *The eurozone between Austerity and Default*, Research on Money and Finance, Geçici Rapor 2, Eylül 2010. Her ikisi de http://www.researchonmoneyandfinance.org adresinde mevcut.

kacılık krizi tarafından ekonomik bunalım kapısının aralanması tehlikesi de orta yerde duruyordu.

Avro bölgesi, kendi sömürücü ve eşitsiz yapısına ilişkin nedenlerle, dünya ekonomisinin zayıf karnı haline gelmiş durumda. Yine aynı nedenlerle, çeşitli Avrupa güçlerinin bir araya gelerek yeni bir dünya parası yaratma girişimi esaslı bir başarısızlığa uğradı. Avro, bugünkü biçimiyle çürük bir yapı sergiliyor ve hatta bütünüyle çökebilir. Ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve siyasi huzursuzluk, güç dengesini sermayeden emeğe doğru kaydırma yönünde sola bir fırsat sunmakta. Ancak sol, başarıya ulaşmak için, krizin karşısına radikal çözümlerle çıkmak zorunda. Bu ise, onlarca yıldır sol bakış üzerinde saltanat kurmuş Avrupacılık düşüncesinin alaşağı edilmesini gerektirmekte.

OLAĞAN DIŞI BİR DÜNYA PARASI AVRUPA'DA KRİZİ ŞEKİLLENDİRİYOR

Marksist para kuramında, kapitalist ekonominin krize gebe doğası, özet olarak dünya parası (veya, ana akım iktisat terminolojisinde uluslararası rezerv para) ile, yani dünya piyasasında kullanılan ödeme ve gömüleme (rezerv) aracıyla açıklanır.[3] Avro da finansallaşma koşullarında büyük Avrupalı sanayi ve finans sermayesinin çıkarlarına hizmet etmesi amacıyla yaratılmış bir dünya parasıdır. Bir dünya parası olarak olağan dışılığı, belli bir ülkenin ulusal parası olarak yola başlamak yerine, bir grup devlet eliyle yoktan var edilmesinde yatmakta. Avrupa Para Birliğine (APB) ait kurumsal mekanizmaların amacı, kökeninin olağan dışılığıyla avroya dünya genelinde bir ödeme ve gömüleme aracı olarak işlev görme, ayrıca bu doğrultuda istikrarlı bir hesap birimi şeklinde kullanılma yeteneğini kazandırmaktır.

Özetle söyleyecek olursak, para politikası üzerinde eksiksiz yetkiyle donatılan ve yönetmelikleri gereği avronun bir hesap birimi olarak istikrarını sağlama yükümlülüğü bulunan, bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası (AMB) kuruldu. AMB, Avrupa bankalarının dünya genelinde kabul gören bir likiditeye ulaşabildiği, homojen bir para piyasasının tepesinde oturmakta. Avro bölgesinin 1977 Büyüme ve İstikrar Anlaşması'nın amacı ise, bütçe açıkları ve toplam kamu borcu üzerinde zorlayıcı sınırların getirilmesi yoluyla, ihtiyaç duyulan mali disiplinin sağlanması. Ancak bir araya gelen devletler tarafından avro yaratıldığından beri, anlaşmaya uyma ve kamu borçlarını ödeme sorumluluğu büyük ölçüde her bir egemen devlete bırakılmış durumda. Bugünkü krizin katalizörü haline gelmiş zayıflık da işte bu. Bu parasal ve mali çerçeve içinde, iç pazardaki rekabet gücü, üretkenlikte sağlanacak artışa

3 Marx, *Kapital* cilt I, çev. Mehmet Selik, Nail Satılgan, Yordam Kitap, 2013, 4. basım, s. 144-7.

ve işgücü maliyetlerine dayalı hale geldi. Sonuçta, avro bölgesinin her yanında, işçi ücretlerinde ve çalışma koşullarında tam bir "dip yarışı" baş gösterdi.

Özellikle Alman sermayesi, Alman işçilerinin ücretlerini ve çalışma koşullarını daraltma konusunda son derece hünerli olduğunu ortaya koyacak ve böylece avro bölgesinin egemen gücü konumuna yükselecekti. Giderek artan rekabet gücü, ülkenin cari fazla elde etmesini sağlıyor, bu ise çevre ülkelerin yüz yüze geldiği cari açıkta karşılığını buluyordu. Bu dengesizliğin kaçınılmaz sonucu, çevre ülkelerin, merkez ülkelerden gelen sermaye akışının (genellikle banka kredileri biçiminde) finanse ettiği muazzam bir borç yüküne girmesiydi. Aynı çevre ülkelerde, bankaların homojen Avrupa para piyasasının avantajını kullanarak kredi faaliyetlerini genişletmesiyle, iç borçlar da günden güne yığılmaktaydı.

Nihayetinde, dünya krizinin Avrupa'da büründüğü temel biçim, avro bölgesinin çevre ekonomilerindeki borç krizi (gerek özel sektörde gerekse kamuda) olacaktı. Devasa borç yükü, Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve hatta İspanya'nın bugün temerrütle burun buruna gelmesi anlamını taşıyor. Böyle bir gelişme, merkez ülkelerdeki bankaların ödeme gücünü şüpheli kılacak ve belki de dünya genelinde yeni bir bankacılık krizinin patlak vermesine yol açacaktır.[4] Avronun bir dünya parası olarak işlev görme yeteneğine derhal gölge düşecektir. Avro bölgesinin merkez ülkeleri, dolayısıyla, çevre ülkelerdeki borcu kendi çıkarları temelinde ele almamak zorundaydılar. Şimdi, öne çıkan dertleri bankaları kurtarmak ve avroyu korumaktı.

AMB, bu doğrultuda bankalara bolca likidite dağıtıyor ve hatta çevre ülkelerin bu bankalara borçlarını güvence olarak kabul ediyor. Aynı zamanda, ikincil piyasalara istikrar getirmek amacıyla çevre ülkelerin borçlarını bu şekilde satın alarak, kendi yönetmeliklerini bir kenara itiyor. Ek olarak, merkez ülkeler de tahvil piyasalarıyla bağı kopmuş ülkeler için bir araya gelip kurtarma paketleri oluşturuyor. Sıkıntıdaki ülkelere kredi temin etmek için, hükümetlerin ortak garantisi altında açık piyasalardan borçlanabilen bir Avrupa istikrar mekanizması ve Avrupa finansal istikrar fonu oluşturuldu. Bu krediler, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ortaklaşa çalışılarak büyütüldü ve ilerletildi. 2013'te, bu özel düzenlemelerin, ülke iflaslarıyla uğraşacak daimi bir mekanizmaya dönüşmesi muhtemel.

Burada, IMF'nin oynadığı rolün, AB ve AMB'yi tamamlayıcı nitelikte olduğunu belirtmeliyiz. IMF'nin kayda değer fonlar ve teknik destek sunduğu, şartlılık mekanizmasını oluşturduğu, acil durum kredilerinden faydalanan

4 Yukarıda değindiğimiz iki RMF raporu, 2009 sonu itibarıyla İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın toplam borcunun 7 trilyon avroya yaklaştığını ortaya koymakta. Bu tutarın 2,5 trilyon avroluk bölümünün alacaklıları yabancılardı ve bunun içinde belli başlı bankaların payı 1 trilyon avroyu bulmaktaydı. Oysa yine 2009'da, bu bankaların toplam sermayesi 0,6 trilyon avronun biraz üzerindeydi. Çevre ülkelerin tümden temerrüde yönelmesi fazlasıyla yıkıcı bir etki yaratır.

ülkelerin performansının düzenli kontrolünü üstlendiği doğrudur. Ancak kendi para birimini devalüe etme olanağından yoksun ülkelere böyle sert düzenlemeleri dayatmanın ne kadar güç olduğunun IMF de bütünüyle farkında. AB ve AMB, IMF'den çok daha büyük kredi tedarikçileri olarak, avronun korunması adına ceza niteliğinde faiz oranları, sert kemer sıkma önlemlerinin hayata geçirilmesi, serbestleştirmenin daha ileri boyuta taşınması için bastırıyor. Avro bölgesi krizinde neoliberal tutuculuğun gerçek savunucuları IMF değil, AB ve AMB olmuştur.

Çevre ülkelerin AB/AMB/IMF desteği karşılığında ödediği bedel, bu "kurtarıcı kurumlar"ın verdiği her bir avronun yüzde iki ila üçü aralığındaki fahiş faiz oranları biçiminde kendini gösteriyor. Sıkıntıdaki ülkelere karşılıksız tek bir kuruş bile verilmediği gibi, 2010-11'de acil durum kredilerini temin edenlerin güzel kârlar yaptığını görüyoruz. Aynı şekilde, bedel olarak ortaya çıkan kemer sıkma ve serbestleştirme, çevre ülkelerle sınırlı kalmayıp, merkezi de etkisi altına alıyor. Çevre ülkeler sosyal harcamaları, kamu yatırımlarını, ücretleri ve emeklilik ödeneklerini kısmak zorunda bırakılıyor. Bir yandan işgücü piyasası ve diğer piyasaların kuralsızlaştırılması, diğer yandan özelleştirmeler teşvik ediliyor. 2011 Mart'ında, Avro Paktı çerçevesinde kemer sıkma ve serbestleştirmenin kalıcı biçimde kurumsallaştırılması bile önerildi. Bu plan, Almanya'ya diğer ülkelerin mali açıklarını denetimi altına alma gücünü kazandıracak, aynı zamanda rekabet gücünü yükseltme yolunda emeği baskı altına alacaktı. Saydığımız bu önlemlerin çevre ülkelerde nasıl yansımalar doğurduğunu tahmin etmek güç olmasa gerek: 2010'un son ve 2011'in ilk çeyreğinde, Yunanistan'ın GSYH'si ve işsizlik oranı, ABD'nin 1930'larda Büyük Buhran döneminde tecrübe ettiği rakamlarla karşılaştırılabilecek düzeye ulaştı. Daha kötüsü, resesyonla birlikte borç yükü ve dolayısıyla ödeme aczi riski de artıyordu.

Yine de avro bölgesi politikalarındaki deliliğin altında bir yöntemin yattığını söylemeliyiz. Birincisi, kemer sıkma ve serbestleştirme, avronun ortaya çıkışı sürecini ayakta tutan anlaşmalarla tam bir uyum içinde. Neoliberalizm, daima avro bölgesinin hâkim ideolojisi olmuştur: Sosyal refah uygulamalarının parçalanması bir yoldan sapma değil, bu anlayışın vereceği doğal tepkinin ta kendisidir. İkincisi, kemer sıkma dayatmaları, kriz boyunca avro bölgesindeki hâkimiyetini açıkça ortaya koymuş Alman egemen sınıfının kendi dar çıkarlarıyla örtüşür. Bu sınıf, bir taraftan, ciddi bir bankacılık krizinden kaçınıyor ve bu bağlamda avronun bir dünya parası olarak ayakta tutulması konusunda kararlı. Diğer taraftansa, çevre ülkelerin temerrüde düşmesi halinde ortaya çıkacak ve yüz milyarlarca avroyu bulabilecek maliyeti yüklenmeye istekli değil. Öyleyse, bankalara likidite temin etme ve bir taraftan da çevre ülkeleri kemer sıkmaya zorlama seçeneği hayli akla yatkın. Riskler

yüksek olsa da, bu stratejinin başarıya ulaşması durumunda Almanya, Avrupa kapitalizminin tartışmasız efendisi haline gelebilir, dünyanın ikinci en önemli parasına hükmedebilirdi.

Almanya'nın bu egemenliği, çevre ülkeler açısından ekonomik, sosyal ve ulusal yıkım anlamına gelmekte. Çevre ülkeler, avro bölgesinde kalmak istiyorlarsa, üretken zeminlerini oyan ve yüksek işsizliğe yol açan kemer sıkmaya belirsiz bir süreyle devam etmek zorundalar. 2000'lerdeki tablonun aksine, ortak paranın yarattığı baskıları hafifletme yolunda yurtdışından ucuz borç temin etmek mümkün olmayacak. Eşitsizlikler derinleşecek ve toplumsal gerilimler sertleşecek. Kârlı çıkan tek kesim, hem finans sistemiyle bağlantılı hem de sanayi sermayesinin unsurlarını içinde barındıran, bağımlılığı kabullenen, ne yapıp edip avro bölgesinde kalmak isteyen küçük bir yerli egemen sınıf olacak gibi görünüyor.

"İYİ BİR AVRO" MÜMKÜN MÜ?

Bu politikalara karşı koymak, Avrupa Para Birliği'nin, emekçilerin çıkarlarına hizmet edecek biçimde dönüştürülebileceği ya da "iyi bir avro"nun yaratılabileceği görüşünün bir kenara bırakılmasını gerektirmekte. Bu görüşü savunan iki akımdan söz edebiliriz. Her iki akım da yeni kurulan Avrupa Solu Partisinde öne çıkmakla birlikte, aslında kıta genelinde geniş bir etkiye sahip.[5] Birinci akımı oluşturanlar, para birliğinin kalbinde sınıfsal ve emperyal çıkarların yattığı gerçeğini göz ardı eden ateşli Avrupacılar. Onlara kalırsa, "Avrupa", uluslar arasında bir bütünleşmeyi [*entegrasyon*] ifade ediyor ve bu bütünleşme sayesinde Avrupa halklarının refah ve dayanışma düzeyinin yükseleceği varsayılıyor. Toplumsal ilerleme, bu aşkın "Avrupa" olmadan hiçbir anlam taşımıyor ve avronun çökmesi durumunda bu ilerlemenin tehlikeye gireceği düşünülüyor. Sonuç olarak, Avrupacılar, para birliğinin çökmesini önlemeyi görev biliyorlar; burjuvazinin aynı şekilde bu birliği kurtarmaya kararlı kesimleriyle işbirliğine gitmeleri gerekse bile.

Diğer akım, avro bölgesinin çekirdeğinde sınıfsal çıkarların yer aldığını yadsımayan, ancak yeni bir dünya parasının yaratılması ile ortaya çıkan etkileri bütünüyle kavrayamayan ihtiyatlı Avrupacılardan oluşuyor. Bu grup, avro bölgesi projesinin çökmesi halinde baş gösterebilecek milliyetçilik ve tecrit tehlikelerinden kaygı duymakta. Onlara göre, parasal birliğe sürüklenmek yanlış olsa da, bugün Avrupalılar artık bu gerçekliğin içinde yaşıyorlar ve birliği parçalamak mantıklı olmaz. Aslında, bu görüş her iki

5 2011 Mart'ında Atina'da düzenlenen "Avrupa'da Kamu Borcu ve Kemer Sıkma Politikaları: Avrupa Solunu Yanıtı" başlıklı konferansta iki akımın etkisi de fazlasıyla hissedildi. Konferans tutanaklarına http://athensdebtconference.wordpress.com adresinden ulaşılabilir.

grubun da aklına yatıyor.[6] Ancak bazı ihtiyatlı Avrupacılar, buradan yola çıkıp, "devrimci Avrupacılık" olarak tanımlanabilecek başka bir görüşe ulaşıyorlar. Onlara göre, solun izlemesi gereken strateji, Avrupa'nın "ayrıcalıklı" bütünleşme zemininde kapitalizmi devrimle alaşağı etme yolunda savaşmak.

Ancak "iyi bir avro" yaratma tasarısının çatısı altında, ateşli ve ihtiyatlı Avrupacılar arasında dikkat çekici bir yakınlaşma kendini göstermekte. Kemer sıkma ve serbestleştirme politikalarına direnilmesi gerektiği, Avrupa'nın gelirler ve servet anlamında ciddi bir yeniden bölüşüme ihtiyaç duyduğu konusunda anlaşmış durumdalar. Benzer şekilde, çevre ülkelerde üretkenliğin artırılması ve Avrupa ekonomisinin yeniden yapılandırılması yolunda bir Avrupa yatırım politikasına ihtiyaç duyulduğunu her iki kesim de savunuyor. İyi ama, hiç de yeni sayılmayacak bu fikirlere solda kim muhalefet eder ki? Temel önemde olsalar da, bu görüşlerle mevcut krizin merkezine inilebildiğini söylemek mümkün değil.

Avrupacıların tasarıları, borç sorunu hesaba katıldığında daha da sıkıntılı bir hal alıyor. Ekonomilerin toparlanabilmesi için, pek çok çevre ülkesinin altında ezildiği borç yükünün kaldırılması gerektiğini eninde sonunda herkes kabul etmekte. Bu tespitin bir adım ilerisine geçildiğinde ise herhangi bir görüş birliğine rastlamak çok güç. Ateşli Avrupacılar, borçların mutabakat çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını, daha doğrusu alacaklıların yönettiği bir temerrüdü savunma eğilimindeler. Böylece, avro bölgesine ait mekanizmalar ve kurumlarda sıkıntı yaratılmadan çevre ülkelerdeki borç düzeyinin aşağı çekilebileceğine inanılıyor. Ancak sorun şu ki, alacaklıların idare edeceği bir temerrütte çevre ülkelerin borcunun önemli ölçüde azalması pek mümkün değil. Alacaklıların kayba uğramaktan genellikle pek hoşlanmadığı bilinir. İhtiyatlı Avrupacılar, bu nedenle, borçların köklü bir yeniden yapılandırmaya tabi tutulmasından ve bunun da borçlunun inisiyatifinde gerçekleşmesinden yanalar. Burada da sorun şu ki, avro bölgesi çerçevesinden çıkmadan kimi borçların tek taraflı olarak silinmesi, bölgenin büyük güçlerinin kayba uğraması anlamına gelecek. Bunun nasıl başarılabileceği konusunda henüz bir açıklama göremiyoruz.

Bu zemin üzerinde, "iyi avro"nun savunucuları hep borç kriziyle baş etme yolunda belli teklifler sunma peşindeler. Bu noktada öneriler güvenilmez hale geliyor, zira Avrupa hükümetlerinin zaten uyguladığı politikalarla ucundan köşesinden örtüşmeye başlıyor. "İyi avrocu" solun çeşitli kesimlerinde ortaya atılan öneriler, tipik olarak AMB'nin kredi temin etmesi ve avro-tahvil ihracı

6 Örneğin bkz. ATTAC-Germany, *Manifesto on the Crisis of the Euro*, Mart, 2011, http://www.alternative-regionalisms.org adresinde mevcut; Michel Husson, "A European Strategy for the Left", *Socialist Resistance*, 29 Aralık 2010, http://hussonet.free.fr/@bibi.htm adresinde mevcut.

etrafında dönüp durmakta, ki her ikisi de avro bölgesinde belli ölçüde halihazırda uygulanmakta.

Çeşitli önerileri merhamete kapılmadan özetlediğimizde, genel fikrin şu olduğunu görüyoruz: AMB, kamu borçlarını ikincil piyasalarda satın alma (ve çevre ülkelerin kamu borcunu teminat kabul ederek kredi kullandırma) yönündeki mevcut uygulamasını daha da genişletmeli; AMB, çevre ülkelerin mevcut borçlarının büyük bölümünü satın almalı ve aynı zamanda avro bölgesi ülkelerinin gelecekteki borçlanmalarını da finanse etmeli. Bunlara ek olarak, avro-tahvil ihracının (sıkıntıdaki ülkelere kredi kullandırmaya dönük kaynakların temini amacıyla, sınırlı bir tipi halihazırda Avrupa Finansal İstikrar Fonu tarafından uygulanmakta), avro bölgesi ülkelerinin düzenli borç verme ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde genişletilmesi de savunuluyor.[7] AMB'nin, avro-tahviller ihraç ederek avro bölgesindeki kamu borcunu finanse etmesinin gerektiği düşüncesi de dahil olmak üzere, bu önerilerin birlikte hayata geçirilmesini engelleyen hiçbir şey yok. Söz konusu öneriler, aslında Amerikan Merkez Bankasının yürüttüğü operasyonların benzerleri gibi görünmekte ve dolayısıyla avro bölgesi içinde mali ve parasal homojenliğin yaratılması doğrultusunda önemli bir adım haline gelmekte.

Ne yazık ki, bu önerilerin altında, Avro bölgesi yerleşik düzeni tarafından neden ciddi biçimde ele alınmadığını da açıklayan, derinlerde yatan sorunlar var. Sorunlardan ilki, çevre ülkelerin şüpheli borçlarından doğan kayıplarla ilgili. Örneğin, AMB bu borçları üzerinde büyük bir kesinti yaparak satın alacak olsaydı, bankaların batmaması için sermayelerinin ikmal edilmesi gerekecekti. Borçlar bugünkü değeriyle satın alındığında ise, AMB'nin uğrayacağı zararı telafi etme zorunluluğu doğacaktı. AMB'nin elinde şüpheli borçları yok etmeye yarayan bir sihirli değnek yok. Bu iş için kamu kaynakları kullanılmak zorunda ve bu da merkez ülkelerin vergi gelirlerine el atılması anlamına geliyor. Çevre ülke borçlarının yerini almak üzere avro-tahvil ihracına girişilmesi önerisi için de aynı şekilde akıl yürütebiliriz. Çevre ülkelerle ortaklaşa avro-tahvil ihraç etmeye yönelmeleri durumunda, merkez ülkelerin daha yüksek faiz oranlarıyla borçlanacakları için maruz kalacakları ilave faturadan söz etmeye bile gerek yok.

Ancak bu noktada daha da derinleşen bir sorun kendini gösteriyor. Avro bölgesinin mali açıdan heterojen olmasıyla parasal açıdan homojen olması arasında baş gösteren dengesizliği ortadan kaldırma amacındakiler sıklıkla bu derin soruna hakkını vermiyorlar. Avro bölgesinde aslında hiç de düşü-

7 Sistematik olarak avro tahviller ihraç edilmesi fikri, asıl olarak J.C. Tremonti ve G. Juncker tarafından resmen ortaya atıldığında büyük yankı uyandırdı. J.C. Tremonti ve G. Juncker, "Eurobonds Would End the Crisis", *Financial Times*, 5 Aralık 2010. Ancak sol akımlar arasında daha öncesinde de tartışılmaktaydı.

nüldüğü kadar homojen bir finansal ortam hüküm sürmüyor. Bir ortak para piyasasının var olduğu ve bankalar açısından borçlanma şartlarını homojen hale getirdiği doğrudur. Ancak bankalar hâlâ kesin olarak ulusal mülkiyete tabi. 2009-10'da İrlanda'da ve 2008-09'da Belçika'da görüldüğü gibi, bankalar, ödeme güçlüğü yaşadıklarında sadece kendi devletlerine başvurabiliyor. Çevre ülke borçlarının silinmesi durumunda Avrupalı bankaların kaçınılmaz olarak maruz kalacağı kayıpları ele alacak, Avrupa çapında bir mekanizma yok. Benzer şekilde, Alman ve Fransız işçilerine, örneğin İtalyan bankalarının kurtarılması için daha yüksek vergiler ödemenin nasıl kabul ettirebileceği de belirsiz.

Son olarak, AMB'nin çevre ülke borçlarını sistematik biçimde satın alması ve hatta avro bölgesi ülkelerinin gelecekteki borçlanmaları için finans dünyasına açık güvence sunması önerisi de bir dünya parası olarak avro açısından son derece büyük sorunları içinde taşıyor. Bu anlamda avroyu dolarla kıyaslamak mümkün değildir. Bu işle görevlendirilmiş bir dünya parası durumundaki dolar, yerleşik kurumsal ve geleneksel mekanizmalardan yararlanarak kendini kabul ettirirken, avro ancak on yıllık deneyime sahip yeni bir talip konumunda. AMB, tüm avro bölgesi ülkelerinin düzenli borçlanmalarını finanse etmeye başlarsa, kendi istikrarı daha en baştan kuşkulu hale geleceği için, avronun dünya piyasalarındaki kabul edilirliği gerileyecektir. Alman egemen sınıfının bu yöndeki görüşleri kabul etmemesi için bu yeterli bir nedendir.

RADİKAL BİR SOL STRATEJİ

Radikal bir sol stratejinin kriz için önereceği çözümler, toplumsal güç dengesini emeğin lehine değiştirecek ve Avrupa'yı sosyalist bir doğrultuya itecek tarzda olmalı. "İyi avro" düşüncesinin genellikle kaçındığı şeyi yaparak, avro bölgesinin kalbini oluşturan sınıfsal ve emperyal ilişkilere kafa tutmadan bunun sağlanması ise olanak dışı. Sözün kısası, sol, Avrupa kapitalizminin içinde bulunduğu yapısal kriz konusunda, kendini başkalarından ayrı yere koyan, bağımsız bir konumlanışa acilen ihtiyaç duymakta. Bu ise, solun yitirdiği radikalliği kısmen geri kazanmasını gerektiriyor. Hem merkez hem de çevre ülkelerdeki emekçilerin, AMB'nin başarısından hiçbir fayda görmeyeceği gerçeği, radikal bir stratejinin çıkış noktası olmalıdır. Tam tersine, Avrupa kapitalizminin çıkarlarına hizmet edecek bir dünya parası yaratma girişimi, avro bölgesinin merkezlerinde emekçilerin daha olumsuz koşullara mahkûm edilmesi, çevre ülkelerde de ciddi krizlerin içine atılması anlamını taşımakta.

Merkezle çevre arasındaki ayrılma, radikal sol bir alternatifin de avro bölgesinin farklı noktalarında farklı çehrelere bürünmesini gerekli kılıyor. Almanya başta gelmek üzere, merkezdeki işçiler için, para birliğinin ücretler üzerinde yarattığı amansız baskının kırılması yaşamsal önem taşıyor. Ancak şunu da belirtelim ki, yeni bir rekabet gücü dengesi oluşturma ve merkez ülkelerde yurtiçi tüketimi artırma yoluyla avronun kurtarılması için ücret artışlarının bir araç olarak kullanılabileceği düşüncesi hatalıdır. Kendi işçilerinin ücretlerini artırmaya dayalı sistematik bir amaçla hareket eden bir kapitalist sınıfa bugüne dek rastlanmadı. Böyle davranmaları, rekabette yıkıma uğramaları sonucunu doğurur. Almanya'da ücret baskısı kırılabilirse, para birliği Alman egemen sınıfının gözünde çekiciliğini büyük ölçüde yitirecek, bizzat Almanya'nın avro üyeliğini masaya yatırmasına yol açacaktır. Almanya, nihayetinde, dünya üretimi ve ticaretindeki payını artırmak için kendi parası markı stratejik biçimde kullanma konusunda da köklü bir deneyime sahip.

Solun merkez ülkelerde izleyeceği strateji, para birliğinin uğradığı başarısızlıkla yüz yüze gelirken, ücret baskısını kırma çabalarını tamamlayıcı nitelikte başka adımlar da içermeli. Finans sistemi üzerindeki kontrolü sarsmak, stratejinin önemli bir unsuru haline getirilmeli. Bankaları, avro bölgesi çevre ülkelerinden kaynaklanan riskler karşısındaki ahmakça durumlarından kurtarmak için yeni vergi yüklerinin hayata geçirilmesine direnmek şart. Sol, merkez ekonomilerin yeniden dengeye kavuşturulmasında bir kaldıraç olarak kullanılmak üzere bankaların devletleştirilmesini etkin biçimde savunmalı. Hepsinden önce, Alman ekonomisin ağırlığı ihracattan yurtiçi tüketime, kamu harcamalarına ve altyapıya doğru kaydırılmalı. Bunun için, para politikası üzerinde AMB'ye devredilmiş yetkilerin geri alınması ve sermaye akışları üzerinde denetim kurulması gerekli olacaktır.

Çevre ülkelerde ise, tersine, radikal bir alternatifin odaklanması gereken ilk nokta, kamu ve özel sektör borçlarının getirdiği yüke direnmektir. Borç konusunun ele alınması ise, ister istemez avro bölgesi üyeliğinin sorgulanması sonucunu doğuracaktır. Özellikle kamu borçları, büyük bölümünün silinmesi hedefi doğrultusunda yeniden müzakere edilmelidir. Bu amaçla, borçluların yönettiği, tabanın katılımına sırtını dayayan bir temerrüt süreci işletilmeli. Temerrüdün ve kimi borçların tek taraflı olarak silinmesinin, finans piyasalarından bir süre dışlanmak ve gelecekte daha yüksek faiz oranlarıyla karşılaşmak gibi belli maliyetleri de beraberinde getireceği açık. Ancak ana akım literatürün bile şaşırarak da olsa işaret ettiği üzere, bu maliyetler çok ciddi seviyelere ulaşacak gibi görünmüyor.[8] Çevre ülkelerin kamu

8 Tekrar tekrar incelenen bu konu için bkz. F. Sturzenegger ve J. Zettelmeyer, *Debt Defaults and Lessons from a Decade of Crises*, Cambridge, MA: MIT Press, 2007.

borçlarını incelemek üzere bağımsız Denetleme Komisyonlarının oluşturulması, borçlu idaresindeki temerrüt sürecine tahmin edilemeyecek boyutta güç kazandıracak. Komisyonlar, en azından borçluluğun nedenleri ve koşullarına ilişkin bağımsız bilgilendirme işlevini yerine getirerek, borç sorununa karşı direnişe emekçilerin de dahil olmasına katkı sunacaktır. Komisyonlar ayrıca, yasadışı, gayrimeşru ve hatta sürdürülemez olduğu gösterilenler de dahil olmak üzere, borçların ele alınmasında elverişli öneriler getirebilecektir.

Belirttiğimiz gibi, çevre ülkelerde borçluların idaresinde yürütülecek temerrüt süreçleri, alacaklılar cephesini merkez ülkeler oluşturduğu için, derhal avro bölgesine üyelik sorununu gündeme getirecek. Kemer sıkma dayatmasına karşı koyacak ve aynı zamanda ülke ekonomilerinin, emeğin çıkarlarına uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını ele alacak radikal sol stratejinin önemli bir bileşeni de para birliğinden çıkış olacak. Ancak para standardının değiştirilmesi, kapsamlı bir ekonomik ve toplumsal dönüşüm programının devreye sokulmasını gerektiren büyük bir şok sayılabilir. Parasal karmaşanın bir bankacılık krizine dönüşmesini ve dolayısıyla ekonomi üzerinde ciddi yansımalar doğurmasını engellemek, en fazla öne çıkan mesele haline gelecektir. Hemen ardından, bankaların kamu mülkiyetine alınması, mevduat sahiplerinin korunması ve ekonominin yeniden yapılandırılması için bir çerçevenin tasarlanması meselelerini çözüme kavuşturmak gerekecektir. Sermaye kısıtlamalarını derhal hayata geçirme gerekliliğini söylemeye bile gerek yok.

Yeni para birimi kaçınılmaz olarak değer kaybına uğrayacak, bu ise yurtdışından borçlanan bankaların yükünü artıracak, ancak aynı zamanda üretken sektörleri prangalarından kurtaracak ve ihracatı canlandıracaktır. Borcun temerrüdüne paralel olarak para politikaları üzerindeki egemenliğin tekrar elde edilmesi de üretken sektörleri boğan kemer sıkma boyunduruğunun bir çırpıda parçalanması anlamına gelecektir. Ancak ithalat için ödenen fiyatların yükselmesi, emekçilerin gelirleri üzerinde baskı yaratacak, dolayısıyla vergi ve ücret politikaları yoluyla yeniden bölüşüme dönük önlemlere ihtiyaç duyulacaktır. Bu temelde, çevre ülkelere üretim kapasitesini tekrar kazandıracak ve istihdam yaratacak sanayi politikaları geliştirilmelidir. Son olarak, toplumsal güçlerde emeğin lehine bu denli köklü bir kaymanın gerçekleşebilmesi için, vergi tahsilatını iyileştirecek ve yolsuzlukları önleyecek biçimde devletin demokratik yeniden yapılanmaya tabi tutulması gerekecektir.

Hem merkez hem de çevre ülkeleri içine alacak bir radikal sol stratejinin ilk aşamada hayata geçireceği önlemler sosyalist içerik taşımak zorunda da değil. Stratejinin kesin karakteri, harekete geçirilecek toplumsal sınıflara ve baş gösterecek mücadelelerin biçimine bağlı olacaktır. Ancak güç dengesinin

emeğin lehine değiştirilebileceği, bölüşüm, büyüme ve istihdam meselelerinin uzun vadedeki çözümünde daha elverişli bir zeminin inşa edilebileceği kesindir. Bu bakımdan, radikal sol alternatif, tam anlamıyla bir geçiş sürecine yönelik talepler ileri sürmelidir. Emekçilerin toplumsal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesiyle, sosyalist doğrultuda bir toplumsal dönüşüm için elverişli bir ortam da yaratılabilecektir. Avrupa solu, kendine ve sosyalist görüşlerin tarihsel cephaneliğine bir parçacık bile güven duymaya tekrar başladığında, böyle bir stratejinin yalnızlaşmaya veya milliyetçiliğe yönelmesi gerekmeyecektir. Bunun içinse, uzun yıllardır solun kolektif aklına çöreklenmiş emperyal bir ideoloji olarak Avrupacılığın bir kenara itilmesi şart.

Terk Etmek ya da Dönüştürmek
Kopuşa Yönelik Bir Avrupa Stratejisi

Michel Husson

Fitili 2007 sonlarında ateşlenen ekonomik krizin işleyişi basitçe şu şekilde özetlenebilir: Krizden önceki yirmi yıl boyunca, kapitalizm bir borç dağını günden güne yığarak kendini yeniden üretmekteydi. Sistemin çökmesini engelleyebilmek için, devletler bu borçların bir kısmını yüklendi ve özel sektörden kamu sektörüne aktardı. Egemen sınıfların bugünkü projesi, bütçe kesintileri, en adaletsiz vergilerin yükseltilmesi ve ücretlerin dondurulması yoluyla bu faturanın yurttaşlara ödetilmesinden ibaret. Kısacası, halkın büyük kısmını oluşturan çalışan ve emekli emekçilerden, uzun yıllar boyunca biriktirilmiş hayalî kârların gerçeğe çevrilmesini sağlamak üzere, kemer sıkma önlemleri üzerinden fedakârlıkta bulunmaları bekleniyor.

KURT AĞACIN İÇİNDE

Avrupa'da, tek bir para biriminin kullanıldığı, ancak öte yanda buna karşılık düşen bir bütçe yönetiminin bulunmadığı bir ekonomik bütünleşmenin sağlanması çabası, tutarlı bir proje değildi. Başı kesik bir para birliği, temel ekonomik çerçeve haline getirildi; Avrupa ülkeleri arasında heterojenlik ve ayrışma yarattı. Ortalamanın üzerinde enflasyona ve altında üretkenliğe sahip ülkeler, rekabet güçlerini kaybediyor, büyümelerini aşırı borçlanmaya dayandırma yoluna itiliyordu. Diğer tarafta, ortalamanın altında enflasyona ve üstünde üretkenliğe sahip olanlarsa rekabette güç kazanıyor, yapısal olarak fazla vermeye devam ediyordu.

Geriye dönülüp bakıldığında, 1999'da tek para olarak uygulamaya koyulan avro, dünyanın geri kalanıyla ilişkiler bakımından konvertibilite temin eden ve uygulama sahası içinde de ulusal paralar üzerine ayarlama olanağı sunan bir ortak para sistemiyle karşılaştırıldığında belirgin bir üstünlüğe sahip değildi. Avro, AB Büyüme ve İstikrar Paktı doğrultusunda, bir büt-

çe enstrümanı ve her şeyden önce de ücretleri disiplin altına alma yolunda bir araç olarak tasarlanmıştı: Artık devalüasyon olanağı ortadan kalkacak ve gerek rekabet gücüne, gerekse ülkeler arası dengesizliklere müdahalenin tek değişkeni ücretler olacaktı.

Uygulamada, Ekonomi ve Para Birliği aynı zamanda aşırı borçlanma ve en azından başlangıç aşamasında, avronun dolar karşısındaki düşüşü üzerinden de işlev görecekti. Gelgelelim, bu çareler eninde sonunda tükenmeye mahkûmdu. 2000'lerde Almanya'nın ücretleri deflasyona uğratma politikası izlemesi ve böylece Avrupa'daki pazar payını artırmasıyla, işler rayından çıkmaya başlayacaktı. Avro bölgesi, dünyanın geri kalanıyla iyi kötü bir denge içinde bulunsa da, Almanya'nın ticaret fazlasıyla diğer Avrupa ülkelerinin açıkları arasındaki makas giderek açılmaktaydı. Sonuçta, daha avronun piyasaya sürüldüğü ilk andan itibaren, avro bölgesi içinde büyüme oranları bakımından bir ayrışma eğilimi baş gösterdi.

Avrupa pazar yapısı, hiç de şaşırtıcı sayılmayacak biçimde, sürdürülebilirlikten uzak olduğunu göstermiş durumda. Kriz, değindiğimiz ayrışma sürecine, ayrıca finansal spekülasyonlara büyük hız kazandırdı ve neoliberal Avrupa'nın kendi içindeki gerilimleri su yüzüne çıkardı; avro bölgesindeki kutuplaşmayı alabildiğine derinleştirdi. Bir tarafta Almanya, Hollanda ve Avusturya ticaret fazlalarının tadını çıkartır, bütçe açıklarını makul düzeyde tutarken, diğer yanda meşhur dörtlü Portekiz, İtalya, Yunanistan ve İspanya'da (kısmen İrlanda da dahil edilebilir) tam tersi bir tablo dikkat çekiyor: yüksek ticaret açıkları ve ortalamanın üzerinde seyreden, gittikçe de yükselen bütçe açıkları. Ekonomik krizin derinliği hemen her yerde bütçe açıklarının artmasına yol açmışsa da, saydığımız birinci grupta bu etkinin çok daha hafif kaldığını görüyoruz.

Ülke borçları krizi, neoliberalizmin bir düzenleme politikası olarak zaten çoktan beridir uygulayageldiği, ekonomik kriz dengeye kavuşurken hayata geçirilmesi planlanan kemer sıkma önlemlerine doğru gidişi hızlandırdı. Krizin ardından bankalara düzenleme getirme yönünde hiçbir sistematik önlem alınmadığı için, Yunanistan'a, sonrasında İrlanda ve Portekiz'e karşı spekülasyonlara girişmek mümkün hale geldi. Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması ve Avrupa Finansal İstikrar Fonu üzerinden, Avrupa ölçeğinde bir havuz halinde yürütülen borç yönetimi daima kısmi ve geç kalmış çareler getirebildi. Merkez bankaları, özel bankalara çok düşük faiz oranlarıyla kredi açarak, bu spekülasyon ateşine bizzat benzin döktü. Alınan bu krediler, ülke borçları için uygulanandan daha yüksek faizlerle, gerisingeri hükümetlere borç olarak veriliyor, aradaki fark tereyağından kıl çeker gibi cebe indiriliyordu.

Özel sektör borçları ülke borçlarına aktarıldıkça, finansal krizin ağırlık merkezi de kamu sektörüne doğru kayıyor. Finans sermayesinin saldırıları altında Avrupa çevre ülkeleri için uygulanan kurtarma programları, gerçekte ülke borçlarının büyük bölümünün alacaklısı konumundaki Alman, Fransız ve Britanya bankalarının (bu arada Amerikan bankalarının) kurtarılması anlamını taşıyor. Spekülatif saldırılarsa, Yunanistan'da ve İber ülkelerinde gördüğümüz gibi, esaslı kemer sıkma planlarına hızla geçilmesi gerekliliğini destekleyen gelişmeler şeklinde yansıtılıyor. Avrupa pazarlarındaki ihracatında ortaya çıkan kayıpları Batı Avrupa dışındaki yükselen pazarlara yaptığı ihracatla dengelemesi asla mümkün olmayan Almanya'yı da içine alacak yeni bir resesyona kapı aralayan, saçma bir stratejiden söz ediyoruz.

Avrupalı hükümetler ve Avrupa Komisyonu, her şeyin üstünde gördükleri bir amaç doğrultusunda hareket ediyor: Mümkün olduğunca kısa sürede eski güzel günlere geri dönmek. Ne var ki bu amaca ulaşmak artık mümkün değil, zira Avrupa'daki defolu bütünleşme sürecinin yarattığı çelişkileri idare edilebilmesine yardımcı olmuş her şey, örneğin çevre ülkelerin borçluluğu ve kıta içinde ticaret dengesizlikleri, kriz tarafından sürdürülemez hale getirildi. Avrupa'nın bugünkü ekonomik tablosuna ilişkin çözümlemelerde bu tespitler artık geniş kesimlerce kabul ediliyor. Ancak özellikle solda, buradan yola çıkılarak birbirinin aksi yönde tahminler ve yönelimlere varıldığını görüyoruz: bir yanda avro bölgesinin dağıtılması, diğer yanda pan-Avrupacı siyasi projenin cilalanıp elden geçirilmesi.

YENİDEN KURULAN BİR AVRUPA

Avrupa'da solun sunacağı tüm alternatiflerin temel hedefi, toplumsal ihtiyaçların mümkün olan en ideal biçimde karşılanması olmak zorunda. Dolayısıyla, başlangıç noktası, servetin bölüşümüdür. Kapitalist bakış açısında, krizden çıkmanın yolu, ücretler ve istihdam üzerindeki baskının daha da artırılması yoluyla kârlılığın tekrar elde edilmesinden geçiyor. Ancak bu yaklaşım, krizin gerçek nedenlerini dikkate almaktan uzak. Finans balonunu besleyen şey, ücretlerin GSYH içindeki payının düşmesiydi. Neoliberalizmin dayattığı karşı reformlar ise, daha kriz patlak vermezden önce, açıkları derinleştirmeye çoktan başlamıştı.

Sol açısından, ortada son derece basit bir siyasi denklem var: Gelir dağılımında köklü bir değişiklik yapılmadan, krizden iyi durumda çıkamayız. Bu sorun, ekonomik büyüme karşısında da önceliğe sahiptir. Yüksek büyüme oranlarının istihdam ve ücret artışlarını getirebileceği doğruysa da, bu şekilde büyümeye dayandırılmış bir stratejinin, ekolojik bakış açısıyla da ayrıca

değerlendirilmesi gerekir. Her durumda, gelir dağılımının giderek bozulduğu koşullarda, sırtımızı salt büyümeye dayayamayız.

Bu bağlamda, eşitsizlikleri iki taraftan birden sıkıştırmak zorundayız: İşçilerin bordrolarında görünen ücretler artmalı ve bir vergi reformlu yapılmalı. Ücretlerin GSYH'deki payının yükselmesi, *üçte bir kuralı* doğrultusunda işleyebilir: üçte birlik dilim doğrudan ödenen ücretler için, üçte birlik dilim sosyal yardımlar için ve geri kalan kısım da çalışma saatlerinin kısaltılması yoluyla istihdam yaratılması için. Ücretlerdeki bu artma, ne ekonomik meşruluğa sahip olan ne de toplumsal fayda ortaya koyan kâr paylarının aleyhine gerçekleşecektir. Mali açık giderek azaltılmalı, ancak bu düşüş kesintilerle değil, vergilerle ilişkisi günden güne kopartılmış her türden gelirin yeniden kamu finansının bütçe kalemi haline getirilmesiyle sağlanmalıdır. Krizin halihazırda ortaya çıkmış maliyeti ise, sorumlusu kimlerse onlar tarafından üstlenilmelidir. Bu sorumluluk devri, borçların büyük oranda silinmesi, bankaların devletleştirilmesi ve topluma mal edilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

İşsizlik ve güvencesiz çalışma, neoliberalizmin ve genel olarak kapitalist sisteminin en ciddi toplumsal hastalıklarından ikisi olageldi. Kriz, kemer sıkma planlarının en yoksul kesimlerde yaşam koşullarına darbe indirmesiyle, her iki sorunu da derinleştiriyor. Yine burada da, yeni bir büyüme rejimine dönüş yapmak, daha fazla istihdam için daha fazla üretim denklemini kurmak çözüm olarak görülmemeli. Böyle bir yaklaşım, meseleyi tersinden ele almak demektir. İhtiyaç duyulan şey, faydalı istihdamın yaratılmasını çıkış noktası kabul ederek, bakış açısında bütünlüklü bir değişim sağlamaktır. İster özel sektörde iş saatlerinin azaltılması, isterse kamu sektöründe yeni istihdam yaratılmasıyla olsun, temel hedef, toplumsal ihtiyaçların karşılanması, "gerçek zenginliğin" yaratılmasıdır ve bu zenginliğin ölçüm birimi meta olmak zorunda değildir. Böyle bir tutum, çevre sorunları açısından da uyumlu ve tutarlı bir ekonomiye işaret edecektir. Zira, serbest zamanın yaratılması ve faydalı istihdama öncelik verilmesi, iklim değişikliğine karşı savaşacak tüm radikal programların iki asli unsuru konumundadır.

Gelir dağılımı meselesi, şu basit ama temel ilke çerçevesinde, krize verilecek sosyalist yanıtların doğru çıkış noktası olacaktır: "Onların krizinin bedelini biz ödemeyeceğiz." Bu yaklaşımın, Keynesçi "ücret teşviki" ile hiçbir ilgisi yoktur. İlgilenilen şey, işçilerin, hiçbirisi tartışma konusu yapılamayacak olan ücretlerinin, çalışma ve sosyal haklarının savunulmasıdır. Sosyalist bir strateji, aynı zamanda egemenlik kavramının tamamlayıcı nitelikteki bir boyutunu da ele almalı: kapitalistlerin, elde ettikleri kârı kullanış şekilleri (istihdam yaratmak yerine kâr payı dağıtmak) üzerinde ve vergilerin kulla-

mm şekli (kamu hizmetlerini finanse etmek yerine bankaları desteklemek) üzerinde egemenlik. Böyle bir yaklaşım, bir adım sonrasında, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti de sanık sandalyesine oturtacak, temel anti-kapitalizm mesajının Avrupa'da kitlesel destek bulmasını sağlayacaktır.

Özlem Onaran'ın tespitleriyle devam edebiliriz: "Avrupa'nın anti-kapitalist güçleri arasında, krize karşı izlenecek strateji konusunda, dört ayak üzerine oturan bir fikir birliği doğmakta: i) kemer sıkma politikalarına ve her türlü kesintiye karşı direniş; ii) radikal bir artan oranlı/yeniden bölüşüme yönelik vergi sistemi ve sermaye kısıtlamaları; iii) bankaların devletleştirilmesi/topluma mal edilmesi ve üzerlerinde demokratik denetim kurulması; iv) demokratik denetim altında bir borç teftişi ve ardından temerrüt."[1]

AVRODAN ÇIKILABİLİR Mİ?

Ulusal para birimlerinin avro bölgesi içinde erimesi sonucunda, piyasa ayarlamalarında kullanılan çok önemli bir değişken olarak döviz kurunun ortadan kalktığı kesinlikle doğru. Rekabetçi fiyatlar sunabilme gücü düşen ülkeler, ücretleri dondurmak ve kemer sıkmak, ya da yeni bir aşırı borçlanma cinnetine bodoslama dalmak dışında bir seçeneğe sahip değil. Bununla birlikte, "avrodan çıkış" senaryosu da ekonomik bakımdan tutarsızlıklar ve siyasi bakımdan yanlış hesaplamalar sergilemekte.

Avrodan çıkmak, Avrupa'nın çevre ülkelerindeki ülke borçları yükünü azaltmayacak. Tersine, dış borçların miktarı, yaşanacak devalüasyon oranında derhal artacağı için, bu sorunu daha da büyütecek. Ulusal paraya geri dönmek, büyük dış açıklara sahip ülkeleri doğrudan spekülasyonla karşı karşıya bırakacak. Her halükârda, ilk adımda yapılması gereken şey, borçların yeniden yapılandırılmasıdır.

Devalüasyon, bir ülkenin ihracattaki rekabet gücünü, en azından devalüasyona gitmeyen ülkeler karşısında artırır. Karşılıklı işbirliğine dayanmayan, ticaret ortağınız aleyhine pazar payınızı büyütmek istediğiniz bir durumdur. Bunun yanında, devalüasyon sonucunda ithal malların fiyatı artar ve enflasyon baş gösterir. Bu da, rekabet gücünün artması ile başlangıçta elde edilmiş kazanımların kısmen ortadan kalkması anlamına gelir. Ülkesinin avrodan çıkması gerektiğini savunan Fransız iktisatçı Jacques Sapir, enflasyon nedeniyle, "reel döviz kurunu sabit tutabilmek için her yıl veya her 18 ayda bir devalüasyon" zorunluluğunun doğacağını kabul ediyor.[2] Bu ise, son-

1 Özlem Onaran, "An Internationalist Transitional Program Towards an Anti-Capitalist Europe: A Reply to Costas Lapavitsas", *International Viewpoint Online*, 435, 2011, http://www/internationalviewpoint.org adresinde mevcut.

2 Jacques Sapir, *S'il faut sortir de l'Euro*, Document de travail, 6 avril 2011, http://gesd.free.fr/sapirsil.pdf adresinde mevcut.

suz bir enflasyon-devalüasyon sarmalının kabullenilmesi demek. Öte yandan, bir ülkenin rekabet gücünü etkileyen başka pek çok unsur var: üretkenlik artışı, sanayide ihtisaslaşma vb. Rekabet gücünü temin etmek için döviz kurlarını yönlendirmenin yeterli olacağını düşünmek, "Avro Paktı"nın temel varsayımları arasında yer alsa da bir yanılsamadan ibaret.[3] Nihayetinde işçilerin payına kemer sıkma ile sonuçlanmamış devalüasyon deneyimleri son derece sınırlı ve belki de hiç yok.

Farklı bir gelir dağılımı ve büyüme şekli, ön koşul olarak, toplumsal güçler arasındaki ilişkide köklü değişiklileri gerektirir; parayı devalüe ederek bunu başaramazsınız. Devalüasyonu çıkış noktası olarak kabul etmek, toplumsal dönüşüm ile döviz kurları arasındaki öncelik sırasını tersine çevirmekle eşdeğer ve son derece tehlikeli bir yanlış. Sapir, kendi çalışmasında vurgulayarak şöyle diyor: "Yeni para biriminin, arzulanan etkileri tümüyle sağlaması isteniyorsa... makroekonomik politikalar ve kurumlardaki değişimlerin içine oturtulmalı."[4] Sıraladığı değişimler arasında, ücretlerde bir toparlanmanın yaşanması, sosyal sistemlerin kalıcılaştırılması, sermayenin sıkı kısıtlamalara tabi tutulması, Fransa Merkez Bankasına ulusal yönetimin el koyması, bankalar ve sigorta şirketlerinin devletleştirilmesi de var. Ne var ki, tüm bu önlemler, avrodan çıkış yönünde bir siyasi proje hayata geçirilmeden *önce* uygulanmak zorunda.

Gerçekte, toplumsal dönüşümü hedefleyen bir hükümet, avrodan çıkma kararını alması durumunda müthiş bir yanlışa düşecek ve kendini her türden intikam hareketine açık hale getirecektir. Aşırı sağ programlara siyasi gerekçe kazandırması riski büyüktür. Avrodan çıkış, Fransa'da aşırı sağcı Ulusal Cephe programının temel taşlarından birini oluşturuyor. Ortak parayı terk etme stratejisi, tüm ekonomik ve toplumsal sıkıntıların nihai kaynağının Avrupa'daki bütünleşme süreci olduğunu ileri süren dil ile yabancı düşmanlığını bir araya getiren nasyonal-sosyalist mantığı diriltiyor.

Küreselleşmenin ve Avrupa'daki neoliberal bütünleşme sürecinin, kıtadaki güç dengelerini sermaye lehine pekiştirdiği doğruysa da, tek etmen bunlar değildir. Dolayısıyla, para birliği terk edildiği anda emek için daha elverişli bir güç dengesinin kendiliğinden ortaya çıkacağını sanmak temel bir hata olacaktır. Britanya örneği yeterince öğretici: Sterlinin Britanya'yı Avrupa Para Birliği'nin dışında tutması, Britanya halkını Avrupa'nın en vahşi kemer sıkma önlemlerinden korumaya yetmemiştir.

---

3 Alman ve Fransız hükümetlerinin öncülüğündeki 2011 "Avro Paktı", finansal istikrar fonlarının artırılmasının bir şartı olarak, üye ülkelerin, mali konumlarını güçlendirme (kemer sıkarak) ve rekabet güçlerini artırma (işgücü maliyetlerini kısarak) yönünde somut siyasi taahhütlerde bulunmasını talep etmekteydi. Bkz. "The Euro and the European Union: Can Angela Merkel Hold Europe Together?", *The Economist*, 10 Mart 2011.

4 Sapir, *S'il faut sortir de l'Euro*.

Avrodan çıkışı savunanların öne sürdüğü bir sav daha var: Para birliğinden çıkmak derhal atılabilecek, üstelik görece kolay bir adımken, Avrupa projesini dönüştürme, yeni bir temele oturtma hedefine ulaşmak çok güç olacaktır. Bu sav, tüm Avrupa ülkelerinde eşzamanlı kopuşu gerektirmeyen bir ulusal stratejinin geliştirilebilmesi olasılığını göz ardı etmektedir.

BİR KOPUŞ VE GENİŞLEME STRATEJİSİ

Sık sık dile getirildiği şekliyle, bir yanda risklerle dolu avrodan "çıkış" macerası ve diğer yanda da işçi mücadelelerinin Avrupa genelinde uyumlu bir biçimde "sesini yükseltmesi" ve Avrupa'yı dönüştürmesi ütopyası arasında bir ikilem önümüze koyulmakta. Sosyalistlere düşen ana siyasi görev, bu yanlış seçeneklerden sıyrılmaktır. Buradaki temel ayrım, sonuçlarla araçlar arasındadır. Bir toplumsal dönüşüm programının hedefi, tüm yurttaşlara, yaşamlarının tüm (istihdam, sağlık, emeklilik, konut vb.) iyi koşulların sunulabilmesini garanti altına almaktır.[5] Bu ise, gelirin kârlar ile ücretler arasındaki bölüşümünün değiştirilmesi ve bir vergi reformunun getirilmesiyle başarılabilir. Ancak mücadeleyi bu amaçlar doğrultusunda ilerletmek, egemenlerin çıkarlarına, ayrıcalıklarına ve iktidarına gölge düşmesi anlamına gelecektir. Bu karşı karşıya geliş, temel olarak *ulusal* çerçeve içinde olup bitse de, egemen sınıfların direnişi ve atacakları olası misilleme adımları, ulusal çerçeveyi *aşacaktır*.

Ayakta kalabilecek tek strateji, ilerici çözümlerin son derece dayanışmacı doğasından doğan meşruluğa dayanmaktır. Tüm neoliberal tavsiyeler, eninde sonunda rekabet gücü arayışında temellenir: ücretlerin düşürülmesi, sosyal hakların tırpanlanması, pazar payını artırma yolunda vergi indirimlerinin getirilmesi vb. Krizle birlikte başlayan yeni dönemde Avrupa'da büyüme düzeyleri zayıf kalmaya devam edeceğinden, bir ülkenin istihdam yaratma yolunda tek çaresi, Avrupa ülkeleri dış ticaretinin büyük ölçüde kıta içinde gerçekleştiği de dikkate alındığında, komşularıyla rekabete girmek olacaktır. Dünyanın en büyük ihracatçısı konumundaki Almanya için bile gerçek budur: Almanya asla az gelişmiş ülkelere yaptığı ihracata bel bağlayamaz. Neoliberalizmin krizden çıkış için önerdiği yol, doğası gereği dayanışmadan uzak ve "sadece diğerlerinin zararı pahasına kazanabilirsin" demektir. Avrupa'da bütünleşme sürecinin içine düştüğü krizi derinleştiren temel neden de zaten budur.

5 Bu doğrultuda ayrıntılı incelemeler için, başka yazarların eserlerine ek olarak bkz. Michel Husson, *Un pur capitalisme*, Lozan: Éditions Page Deux, Collection Cahiers Libre, 2008; "Toxic Capitalism", Raphie De Santos ve diğerleri, *Socialists and the Capitalist Recession* içinde, Londra: Resistance Books, 2009; "La nouvelle phase de la crise", *ContreTemps*, 9, 2011; "A European Strategy for the Left", *International Viewpoint Online*, 432, 2011

Öte yanda, ilerici çözümler ise dayanışmacıdır. Öyle ki, mümkün olduğunca fazla sayıda ülkeye, genele yayılmaları halinde işlerlikleri daha da artar. Örneğin, tüm Avrupa ülkeleri çalışma saatlerini kısaltıp, sermaye gelirlerine vergi uygularsa, bu adımların tek bir ülkede atılması durumunda ortaya çıkacak tepkileri önlemek mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, *genişleme stratejisi* izlemek, radikal sol hükümetler için bir görevdir:

(1) Finansal işlemlerin vergilendirilmesinde olduğu gibi, tek taraflı "iyi" önlemler uygulanır.
(2) Sermaye kısıtlamaları gibi koruma amaçlı planlar uygulamaya sokulur.
(3) Bu radikal, başlangıçta ulusal ölçekli politikaların hayata geçirilmesi ile Avrupa Birliği kurallarından kopuşun ortaya çıkartacağı siyasi risk üstlenilir ve mücadele konusu haline getirilir.
(4) Aynı önlemlerin diğer üye ülkeler tarafından da benimsenebilmesini sağlamak üzere, söz konusu kuralların değiştirilmesi yönünde tasarılar getirilir. Örneğin, finansal işlemlerin Avrupa genelinde vergilendirilmesi istenir.
(5) AB ve diğer Avrupa ülkeleri ile siyasi retleşmelerden kaçınılmaz ve böylelikle, avrodan bütünüyle çıkış da uygulanabilecek seçenekler arasında tutulur.

Bu strateji esaslarında, "yararlı" bir Avrupa yaratmanın, "yararlı" bir politika izlemek için ön şart olamayacağı kabul edilmektedir. Misilleme adımları, karşı önlemlerle etkisiz kılınmalı, gerektiğinde etkin biçimde başvurmak üzere korumacı politikalar da yedekte tutulmalıdır. Ancak söz konusu olan şey alışıldık anlamıyla bir korumacılık değildir. Buradaki korumacılık, diğer kapitalistlerle rekabet yolunda belli bir ülkenin kapitalistlerine ait çıkarlardan değil, halkın içinden doğan bir toplumsal dönüşüm programının savunulmasına hizmet eder. Dolayısıyla, "yararlı" önlemler Avrupa geneline yayıldığında ortadan kalkacak, *"genişleme amaçlı bir korumacılık"* söz konusudur.

Avrupa kurallarından kopuş bir ilkeler nizamnamesine değil, çoğunluğun çıkarlarında karşılık düşen önlemlerin adilliği ve meşruluğu temeline dayanır ve komşu ülkelere de aynı şartlarda sunulur. Bu stratejik dönüşüm, böylece diğer ülkelerdeki toplumsal hareketlenmelere de sırtını dayayabilecek ve böylece AB kurumlarına etki edebilen bir güç ilişkisi kurabilecektir. AMB ve Avrupa Komisyonu tarafından yürütülen neoliberal kurtarma planlarının önümüze koyduğu taze deneyimler, AB anlaşmalarında yer alan hükümlerin pekala etrafından dolaşılabildiğini göstermiştir.

Bu kopuş stratejisinin izlenebilmesinde, avrodan çıkış bir ön şart değil, "son çare" olarak başvurulabilecek bir silahtır. Başlangıçtaki kırılma, gerçek bir manevra alanı yaratacak iki noktada devam ettirilmelidir: bankaların devletleştirilmesi ve borçların yeniden yapılandırılması.

İlk dayanak noktası, kapitalist çıkarlara zarar verme yeteneğine sahip olunduğunun gösterilmesidir: Bu yola giren ülke, borçlarını yeniden yapılandırabilir, yabancı sermayeyi devletleştirebilir ve benzer adımlar atabilir ya da bunları yapmakla tehdit edebilir. Ekonomiler arasındaki iç içe geçmişlik dikkate alındığında, Yunanistan ve Portekiz gibi küçük ülkeler bile hatırı sayılır bir tepki kapasitesine sahiptir. Karşı cephe pek çok kayba uğratılabilir, zira oyun bütünüyle eşitsiz koşullarda oynanmıyor. Ancak ana dayanak noktası, atılacak adımların dayanışmacı doğasında yatmaktadır. Tek bir devletin, rakiplerine karşı başarı kovaladığı klasik korumacılık stratejisinden tamamen farklı bir durum ortaya çıkacaktır.

İlerici önlemler, en yüksek etkinlik düzeyinde genele yayıldığında ve çok sayıda ülkede aynı anda hayata geçirildiğinde gerçekleşecektir. Bu kopuş stratejisi, nihayetinde şu söylem üzerine oturacaktır: Sermayeyi vergilendirme isteğimizi beyan ediyoruz ve bunu yapmak için gerekli önlemleri alıyoruz. Ancak bu önlemlerin Avrupa genelinde yayılmasını istiyoruz. Başka bir Avrupa'ya ulaşmak için, bugünkü Avrupa'dan kopuşu başlatıyoruz.

UYGULANACAK PROJE VE GÜÇ İLİŞKİLERİ

Kapitalist sistemi sadece kenarlarından kırparak düzenlemeyi hedefleyen bir program hem cılız kalacak hem de insanları harekete geçirme yönünde yeterli gücü sergileyemeyecektir. Öte yandan, radikal bir duruş ise, başarma iddiasında olduğu görevlerin muazzam ölçeği nedeniyle heves kırabilecektir. Sosyalistler olarak ihtiyaç duyduğumuz şey, içinde bulunduğumuz ortamda en uygun radikallik düzeyini bir şekilde belirlemektir. Buradaki güçlük, sıklıkla dile getirildiği gibi, gerekli teknik çarelerin yaratılması değildir. Bu çareleri ortaya koymanın gerekliliği açıktır ve hatta bu yolda önemli ilerlemeler de kaydedilmiştir. Ne var ki hiçbir zekice önlem, birbiriyle çelişen toplumsal çıkarlar arasındaki siyasi çatışmanın önüne geçemez.

Bankalar konusunda atılabilecek stratejik adımlar, tam bir devletleştirmeden, şu ya da bu ölçüde kısıtlayıcı düzenlemelere, bir kamu finans kurumunun oluşturulmasına kadar geniş bir yelpazeye dağılmakta. Benzer şekilde, kamu borçları için de uçsuz bucaksız bir mecrada silme, askıya alma, yeniden müzakere etme gibi seçenekler mevcut. Bankaların bütünüyle devletleştirilmesi ve kamu borçlarının reddedilmesi hem *meşru* hem de *ekonomik* açıdan uygulanabilir olsa da, mevcut güç dengeleri ışığında ulaşılması güç hedefler

gibi görünmektedir. Gerçek tartışma da burada kendini gösteriyor: Kopuş stratejisine, işçileri ve siyasi hareketleri ayağa kaldırma yolunda en yüksek olanakları sunacak radikallik düzeyi nedir? Bu kararı iktisatçıların vermeyeceği çok açık. Burada, işte bu nedenle, dört başı mamur ekonomik önlemler ve planlar önermek yerine, yönteme ilişkin sorular sormaya ve krize verilecek radikal sol yanıtın üç asli bileşenine odaklanıyoruz: (1) gelir dağılımından radikal bir değişim; (2) çalışma sürelerinin büyük ölçüde kısaltılması; (3) işe "reel Avrupa"dan başlayarak, kapitalist dünya düzeninden kopuş.

Bu tartışmayı, anti-liberaller ile anti-kapitalistler ya da Avrupacılar ile ilerlemeciler arasındaki bir karşıtlığa indirgeyemeyiz. Projemizin, finanstan mı yoksa kapitalizmden mi kurtulmayı amaçladığına bağlı olarak, bu ayrımlar gerçekten de belli anlamlar ifade etmekte. Ancak aradaki gerilimler, bizleri solun önderliğindeki bir tartışmada, birlikte uzun bir yola çıkmaktan alıkoymamalıdır. Burada ana hatları çizilmiş böyle bir "ortak program", kapitalizmin işleyişini başka kurallara tabi tutma isteği üzerine oturtulabilir. Radikal sol ile, merkez sol siyasetin sosyal liberalizmi arasındaki ayrım çizgisi de budur. Radikal sol için bugünün önceliği, gerçek enternasyonalizmin temeli olarak ortak bir Avrupa anlayışının inşa edilmesidir.

Socialist Register 2011
BU DEFAKİ KRİZ

Kapitalizmde Krizler ve Bu Defaki Kriz
Leo Panitch ve *Sam Gindin*

Krize Karşı Durmak: Sınıfsal Bir Bakış
Hugo Radice

Yüzyılın İlk Büyük Buhranı
Anwar Shaikh

Krizin Girdabında İşçi Aileleri
Johanna Brenner

Krizden Önce ve Sonra: Wall Street Hep Ayakta
Doug Henwood

Fırsat Kaçtı: Britanya'da Aldatmaca, Seçkinler Siyaseti ve Finansal Reform
Julie Froud, Michael Moran, Adriana Nilsson ve *Karel Williams*

Küresel Kriz ve Avrupa Neo-Merkantilizminin Krizi
Riccardo Bellofiore, Francesco Garibaldo ve *Joseph Halevi*

Sadık Bir Muhafız? Japonya, Kapitalizm ve Amerikan Egemenliğinin Daim Kılınması
R. Taggart Murphy

Güney Afrika'da Kriz: Eşitsiz Gelişme, Neoliberalizm ve Finansallaşma
Sam Ashman, Ben Fine ve *Susan Newman*

Sermaye (ve Emek) İçin Bir Gelecek Türetiliyor
Dick Bryan ve *Michael Rafferty*

Yamyam Kapitalizmi: Emeklilik Ödeneklerinin Neoliberal Paradoksu Menkul-Kıymetleştirilmesi
Susanne Soederberg

Neoliberalizm Krizde mi? Yoksa Neoliberalizmin Krizi mi?
Alfredo Saad-Filho

Kriz, Bütçe Açığı ve Doların Gücü: Kamu Sektörünün İtibarsızlaştırılmasına Direnmek
Karl Beitel

Kurtarma Stratejilerinden Çıkış Stratejilerine Geçiş: Kamuda Kemer Sıkma Kavgası
Greg Albo ve *Bryan Evans*

Merkez Tutunamıyor: Radikal Düşünceyi Harlamak
Noam Chomsky

Socialist Register 2012, *Bu Defaki Kriz* başlıklı *Socialist Register 2011*'in devamı niteliğinde. *Bu Defaki Kriz*'de, ekonomik krizlerin, siyasi fırsatları da beraberinde getiren dönüm noktaları haline gelebileceği, ancak açılan siyasi alandan o ana dek solun değil egemen sınıfların faydalandığı tespitine yer verilmişti. *Ekonomik Kriz ve Sol* başlıklı 2012 sayısında, bu çözümleme, bir yandan Latin Amerika'dan Ortadoğu'ya, Çin'den Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafya ele alınarak, bir yandan da gerek kamu sektöründeki krizden, gerekse iklim krizinden beslenen, aynı zamanda bir kemer sıkma çağına işaret eden yeni birikim stratejileri masaya yatırılarak derinleştiriliyor. Avro bölgesi krizine solun nasıl yanıt vermesi gerektiğine ilişkin üç makaleden oluşan bir sempozyum ise okurlara solun krizdeki konumunu daha ayrıntılı değerlendirme fırsatı sunuyor.

Solun önünde açılan stratejik olanaklar hakkında bu sayıda kapısı aralanan tartışmalar, *Socialist Register 2013*'te, 21. yüzyılda izlenecek sosyalist stratejilere yönelik sorularla devam edecek.

Makaleleriyle katkıda bulunanlar:

Elmar Altvater, Nicole M. Aschoff, Merlin Chowkwanyum, Adam Hanieh, David Harvey, Ho-fung Hung, Michel Husson, Ursula Huws, Claudio Katz, Peadar Kirby, Costas Lapavitsas, Larry Lohmann, David McNally, Frances Fox Piven, Adolph Reed, Jr., Jan Toporowski.

20 TL. KDV DAHİL
ISBN: 978-605-4836-47-5
9 786054 836475
Yordam Kitap